

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „ЈОВАН ПОПОВИЋ“ КИКИНДА
СРПСКО СОЦИОЛОШКО ДРУШТВО

Народна библиотека
„Јован Поповић“
КИКИНДА

С С Д
СРПСКО СОЦИОЛОШКО ДРУШТВО

МИРКО М. КОСИЋ – ЛИЧНОСТ И ДЕЛО

Приредио
проф. др Јовица Тркуља

Издавачи

Правни факултет Универзитета у Београду
Народна библиотека „Јован Поповић“, Кикинда
Српско социолошко друштво

За издаваче

проф. др Сима Аврамовић, декан
Радмила Перовић, директорка
проф. др Слободан Антонић, председник

Уредник

проф. др Јовица Тркуља

Рецензенти

академик Данило Баста
др Слободан Вуковић

Лектура

Маринко Арсић Ивков

Коректура

др Александар Гордић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

Гармонд, Кикинда

Тираж

500 примерака

ISBN 978-86-7378-043-6

ISBN 978-86-7630-462-2

МИРКО М. КОСИЋ ЛИЧНОСТ И ДЕЛО

Приредио
проф. др Јовица Тркуља

Кикинда
2013.

Објављивање ове књиге омогућено је средствима Скупштине општине Кикинда и Правног факултета Универзитета у Београду. Књига је резултат рада на пројекту под називом „Развој правног система Србије и хармонизација са правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспект)“, који подржава Министарство просвете и науке Републике Србије.

Мирко М. Косић
(1892–1956)

САДРЖАЈ

Белешка приређивача	11
---------------------------	----

I. ПРИЛОЗИ ЗА БИОГРАФИЈУ МИРКА М. КОСИЋА

<i>Јовица Тркуља</i> Контрверзе око Мирка Косића	17
<i>Марија Танацков</i> Завичај Мирка Косића – Велика Кикинда и Кикиндани	93
<i>Драгомир Томин</i> Др Мирко М. Косић у Кикинди – прилози за биографију	121
<i>Момир Милојевић</i> Мирко Косић као универзитетски наставник и друштвени радник	129
<i>Јован Пејин</i> Мирко М. Косић и „јужнословенско питање“	148
<i>Венцеслав Глишић</i> Улога и активност Мирка Косића за време окупације Србије 1941–1944.	156
<i>Прилози</i>	
<i>Предислав Кубуровић</i> Поводом смрти српског социолога (др Мирко Косић, 1892–1956)	175
<i>Федор Никић</i> Др Мирко Косић (1892–1956)	182
<i>Одговори Мирка Косића (1949–1951)</i>	185
Је ли 27. март 1941. био плаћен?	186
„Мисли“ Адама Прибићевића	187
Адаму Прибићевићу <i>Ad Personam</i>	190
Ко је „дрско лагао“ и ко „фалсификовао“?	192
Јесам ли ја најжешћи и најдоследнији противник германског империјализма?	193
Одговор мајору Живану Л. Кнежевићу	194
Сетон Ватсон и Дановен не демантују... ..	197
Господину др-у Слободану Јовановићу, председнику ЈНО у Лондону	198
Одговор г. проф. Ситон Вотсону	200

II. СОЦИОЛОШКЕ И ЕКОНОМСКЕ ИДЕЈЕ
МИРКА М. КОСИЋА

<i>Борислав Милић</i> Мирко М. Косић – живот, идеологија и наука	207
<i>Александар Гордић</i> Мирко М. Косић као социолог и економист села	216
<i>Владан Сijanковић</i> Примена социолошких метода у доступним радовима Мирка Косића	249
<i>Милојица Шутиновић</i> Идеологија и прећутана социологија Мирка Косића	259
<i>Бошко Мијатиновић</i> Економске идеје Мирка Косића	273

III. НАУЧНО-ПУБЛИЦИСТИЧКА ДЕЛАТНОСТ
МИРКА М. КОСИЋА

<i>Маринко Лолић</i> Скерлићева критика Косићевог схватања модерне Германије	303
<i>Маринко Лолић</i> Актуелност Косићевог схватања пангерманизма	311
<i>Бојана Вукојић</i> Мирко М. Косић као уредник и сарадник часописа <i>Друштивени животи</i>	331
<i>Владимир Н. Сичановић</i> Доминација геополитике у трећем периоду живота и рада Мирка М. Косића	345

IV. СПОРОВИ ОКО НАУЧНОГ ДОПРИНОСА
МИРКА М. КОСИЋА

<i>Дејан Пејровић, Милена Сijanојевић</i> Мирко Косић – једна заборављена социологија	359
<i>Јово Бакић</i> Мирко Косић и нација: опште идеолошко усмерење, теоријско поимање нације и национално опредељење	375
<i>Слободан Анђионић</i> Мирко Косић и Социолошко друштво	398
<i>Милован М. Мишировић</i> Мирко Косић по други пут међу Србима	427
<i>Прилози</i> Полемике о Мирку Косићу у листу „Политика“	442
<i>Тодор Куљић</i> Ризична награда	444
<i>Јован Пејин</i> Мирко Косић социолог и антитоталитариста	445

<i>Миле Мирков</i>	
Награда с именом колаборационисте	447
<i>Борислав Милић</i>	
Непрецизност једног историчара	447
<i>Јован Пејин</i>	
О Мирку Косићу није речено ништа ново	449
<i>Јовица Тркуља</i>	
Позив на дијалог о Косићу	450
<i>Димитрије Буквић</i>	
Социолошко друштво одустало од награде „Мирко Косић“	452

V. ХРОНОЛОГИЈА И БИБЛИОГРАФИЈА МИРКА М. КОСИЋА

<i>Јовица Тркуља</i>	
Мирко М. Косић – Хронологија живота и стваралаштва	457
<i>Жарко Војновић, Марија Бојдановић</i>	
Библиографија објављених радова Мирка М. Косића	470

VI. ПРИЛОЗИ

Предлози усвојени на крају научног скупа	501
Списак аутора	502
Фото-документација	504
Именски регистар	519
ДВД: Мирко М. Косић – Обриси једне биографије	

БЕЛЕШКА ПРИРЕЂИВАЧА

Мирко М. Косић је рођен 27. марта 1892. године у Кикинди, где је завршио основну школу. Гимназију је учио у Великој Кикинди, Новом Саду, Кронштату и Трсту. Студирао је националну економију, статистику и социологију у Стразбуру, Женеви и Цириху код чувених професора Кнапа (Knapp), Зимела (Simmel), Цана (Zahn), Брентана (Brentano), Гросмана (Grossmann) и Л. фон Визеа (L. von Wiese). У Цириху је 1917. године промовисан за доктора економско-политичких наука. Пред Први светски рат је био активан у српском омладинском националном покрету у Аустро-Угарској, а за време рата од 1914–1915. године служио је као добровољац у српској војсци, у одељењу за спољну пропаганду. После рата, 1920. године, изабран је за доцента политичке економије на Правном факултету у Суботици, 1922. за ванредног професора статистике, привредне и социјалне политике у Љубљани, а 1925. изабран је за редовног професора на Правном факултету у Суботици. Предавао је социологију и привредну историју на Коларчевом универзитету у Београду, али није постао професор на неком од београдских факултета. Радио је као генерални секретар Индустријске и трговачке коморе у Новом Саду и био заменик министра за трговину и индустрију (1926–1927). За време Другог светског рата био је заменик гувернера Српске народне банке и један од водећих Недићевих финансијских стручњака.

Косић је наш најзначајнији социолог између два светска рата. Први је целовито образложио најважнија епистемолошка питања социолошког метода, ослањајући се на Макса Вебера, а потом и на основна начела Диркемовог позитивистичког метода. Писац је првог уџбеника социологије у Србији (*Увод у ошњицу социологију*, 1934) и оснивач првог социолошког часописа, *Друштвени живот*. Објављена дела: *Панџерманизам*, В. Кикинда 1912, *Модерна Германија*, В. Кикинда 1912, *О Словенцима*, Ниш 1915, *Die Südslavenfrage*, Zürich 1918, *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung*, Zürich 1918, *Социографска уједињавања за исцртавање села*, Нови Сад 1922, *Идеја програма у савременој социологији*, Београд 1924, *Новији ивични покушаји конструисања социологије*, Љубљана 1924, *Основи економне политике*, књига 1, Београд 1925, *Савремени економско-политички правци*

особито у Средњој Европи, Нови Сад 1929, *Превирања у светској њривреди: Криза капитализма?*, Београд 1931, *Die soziale Differenzierung der Jugoslawen*, München 1932, *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам*, Чачак 1933, *Проблеми савремене социологије*, књига 1, Београд 1934, *Хрватско питање и национално јединство*, Нови Сад 1937, *Наша социјална политика: говори одржани у Народној скупштини*, Београд 1938, *Зар ојет њо стваром? Или њарџиски „џрваци“, „ко-лаборџери“ и „дунџовници“*, 1949, *Је ли 27. мџрџ 1941. џлаћен?*, 1950, *На истџоријској раскрсници*, 1950, *Гробари Јуџославије: ко је „џрско ла-џао“?*, 1951. Објавио је велики број чланака и прилога у југословенским, немачким, мађарским и швајцарским часописима и листовима.

Косића је пратила срећна научна, али несрећна политичка звезда. Због сарадње са окупационим режимом, морао је заувек да напусти Србију. После Другог светског рата живео је у емиграцији у Швајцарској, где је, одбачен и заборављен, умро 1956. године.

О Мирку М. Косићу и његовом делу, нажалост, мало се зна. Код нас се воде идеолошки спорови о његовој улози у периоду 1941–1944. године. И даље га оптужују да је „српски Квислинг“, „Недићев вице-гувернер“, „српски националиста“, уместо да се његово научно дело проучава и студира. И то је извор неспоразума и дисквалификација. При томе се превиђа да је он био веома цењен у међународним социолошким круговима. Јозеф Роучек, у зборнику о Гурвичу (1945), сматрао је Косића најзначајнијим југословенским социологом, а његову књигу *Увод у џишџу социологију* (1934) оценио је као изванредну, равну било којем сродном раду написаном на енглеском језику. После његове смрти 1956, *Soziale Welt* је објавио некролог који је написао Л. фон Визе, а у наредном броју објављен је његов прилог „Zur europäischen Neuordnung“.

Осамдесетих година XX века појавили су се у Србији позитивни осврти на поједина дела Мирка Косића из пера истакнутих социолога и економиста: Радомира Лукића, Војина Милића, Милована Митровића, Лазара Пејића и др. Упркос томе, личност и дело Мирка Косића су остали прекривени велом заборава и олакхих дисквалификација. Из тих разлога сматрамо да је време када се обележава 120-огодишњица његовог рођења најбољи тренутак да се та неправда покуша ублажити. То је прилика да се Мирко М. Косић и његово дело напџкон врате у своје завичајно окриље.

Први корак на том путу било је објављивање после сто година Косићевих књига *Панџерманизам* и *Мџдерна Германија* (издавач Архив града Кикинде). Након тога, одржан је 18–19. октобра 2012. године у Кикинди научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“ у организацији кикиндске Народне библиотеке „Јован Поповић“, Српског

социолошког друштва и кикиндског Центра за културу дијалога. Следећи корак је објављивање зборника радова аутора који су учествовали на поменутом скупу и који су се на овај или онај начин бавили делом и делатношћу Мирка Косића.

На поменутом скупу у Кикинди поднето је 14 реферата и прилога, након којих је вођена веома садржајна расправа. Већина учесника је у предвиђеном року доставила своје ауторизоване прилоге, које објављујемо у овом зборнику. Они су настојали да обраде спорне периоде у његовој биографији, као и различите области Косићеве друштвене и научне делатности. Показало се да је то веома тежак задатак, јер је поље његовог интересовања и стручног рада надилазило наставно-научну делатност и залазило је не само на подручје социологије већ и у области историје, економије и других друштвених наука, публицистике и политике. Поред тога, недовољно су познате и потпуно неистражене Косићеве јавне, посебно политичке активности. Уз то, велику препреку у стручној обради Косићевог дела и делања представља чињеница да није сачуван ниједан целовитији аутобиографски спис, али и недоступност релевантне архивске грађе о Мирку Косићу. Најзад, он је из идеолошко-политичких разлога након Другог светског рата у својој домовини био игнорисан и заборављен.

Циљ поменутог научног скупа у Кикинди и овог зборника јесте да на систематски и мултидисциплинаран начин осветли личност и дело Мирка М. Косића и да упозна стручну и ширу јавност са резултатима расправа вођених о њему. Надамо се да ће прилози о личности и делу Мирка Косића допринети скидању вела заборава са Мирка Косића и олакших дисквалификација његовог дела. Отуда објављивање овог зборника има за сврху не само очување успомене на личност и дело Мирка Косића него и да подсети на један важан извор социологије у Србији и незаобилазан путоказ за одговоран и озбиљан рад на пољу социолошке науке у нас. Припадајући драгоцену баштину српске социолошке мисли, Косићево дело ту мисао уздиже на европски ниво. Зато Косићево дело и данас представља једно од упоришта за нова истраживања и домете наше социолошке науке.

Већи део прилога о Мирку Косићу које објављујемо у зборнику има структуру излагања и саопштења поднетих на скупу, а ауторима је остављена могућност да у своје прилоге уврсте и све значајније ставове из дискусија и реплика. Они су груписани у четири тематске целине, које су релативно самосталне, а заједно чине једну логички и тематски кохерентну целину: (1) Прилози за биографију Мирка Косића, (2) Социолошке и економске идеје Мирка Косића, (3) Научно-публицистичка делатност Мирка Косића и (4) Спорови око научног

доприноса Мирка Косића. Након тога, следе Библиографија Мирка Косића и прилози.

Поред прилога са научног скупа, у зборнику се објављују и полемички текстови Мирка Косића настали у емиграцији (1949–1951), записи о Косићу из пера његовог сарадника Федора Никића и поштоваоца Предислава Кубуровића. У одељку „Спорови око научног доприноса Мирка М. Косића“ увршћена је и полемика која је о Косићу вођена у листу *Политика* марта 2012. године.

Приређивач изражава најдубљу захвалност свим ауторима који су учествовали на поменутом научном скупу о Мирку Косићу и својим прилозима омогућили да настане овај зборник. Захваљује, такође, и издавачима (Народној библиотеци „Јован Поповић“ у Кикинди, Правном факултету Универзитета у Београду и Српском социолошком друштву), који су, упркос околностима ненаклоњеним књизи и науци, допринели да ову књигу предамо суду јавности. Најзад, захваљујемо унапред свима који ће својим критичким читањем ове књиге допринети њеној теоријској проблематизацији.

Кикинда, јуна 2013.

Ј. Т.

I. ПРИЛОЗИ ЗА БИОГРАФИЈУ

МИРКА М. КОСИЋА

КОНТРОВЕРЗЕ ОКО МИРКА КОСИЋА*

Резиме: О Мирку М. Косићу (1892–1956) и његовом делу мало се зна. Због сарадње са окупационим режимом 1941–1944. године, морао је заувек да напусти Србију. После Другог светског рата живео је у Швајцарској, где је, одбачен и заборављен, умро 1956. године. У актуелним расправама о Косићу и оспоравањима његовог дела по правилу се превиђа да је он био веома цењен у међународним социолошким круговима, да је први школовани социолог у Србији и да је имао кључну улогу у конституисању социологије у Србији. Имајући у виду да су сви периоди Косићеве биографије мало познати, аутор је осветлио следеће периоде његовог животног пута: детињство и школовање (1892–1909), студије и национално деловање (1910–1913), Први светски рат (1914–1918), деловање у међуратној Југославији (1919–1940), Други светски рат и окупација (1941–1944), емиграција (1945–1956), као и контроверзе о Косићевој личности и делу (1957–2012). Аутор пледира за јавну расправу о Мирку Косићу, која је неопходна за академску и ширу јавност, како се не би заборавиле његове заслуге као социолога, али и његов спорни друштвени и политички ангажман. Повратак Мирка Косића и његовог научног и публицистичког дела у историју и завичајно окриље значио би не само исправљање једне неправде, већ и превредновање наше недавне прошлости са реалистичних и неострашћених позиција. Уједно би се дошло до сазнања колико његов рад кореспондира са данашњом политичком мисли.

Кључне речи: Косић, немачки империјализам, југословенство, српство, социологија, економска криза, политика, национализам, фашизам, колаборација

*Наука која изгуби сећање на своје настјанке
осуђена је на иројасиј.*
Мирко Косић

Увод

О Мирку М. Косићу (1892–1956) и његовом делу, нажалост, мало се зна. О њему се код нас воде идеолошки спорови о његовој улози

---

* Саопштење за научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, који је одржан у организацији Народне библиотеке „Јован Поповић“, Српског социолошког друштва и Центра за културу дијалога у Кикинди 18. и 19. октобра 2012. Текст је

у периоду 1941–1944. године. И даље га оптужују да је „српски Квислинг“, „Недићев вицегувернер“, „српски националиста“, „конфликтна и превртљива личност“, уместо да се његово научно дело проучава и студира. И то је извор неспоразума и дисквалификација. Због сарадње са окупационим режимом, морао је заувек да напусти Србију. После Другог светског рата живео је у емиграцији у Швајцарској, где је, одбачен и заборављен, умро 1956. године. Након тога, он се тек помиње као први образовани социолог у Србији, који је „остао у границама психологизма, а визија друштвене структуре му је елитистичка и конзервативна“.¹

У актуелним расправама о Мирку Косићу и оспоравањима његовог дела по правилу се превиђа да је он био веома цењен у међународним социолошким круговима, да је он први школовани социолог у Србији и да је имао кључну улогу у конституисању социологије као академске дисциплине у Србији. У настојању да осветлимо научну и јавну делатност Мирка Косића суочавамо се са два екстремна приступа збивањима у Србији за време Другог светског рата, као и улози појединих личности у њима. По једнима, у последњој деценији 20. века у Србији је видљив пораст угледа најистакнутијих представника српске националистичке деснице, како оних из међуратног раздобља, тако и оних из времена Другог светског рата. Они примећују да се све више са симпатијама говори и пише о Николају Велимировићу, Јустину Поповићу, Дражи Михаиловићу, Милану Недићу и Димитрију Љотићу. Ту се, по њима, крије опасност да се „широка јавност у Србији, без знања о дубоко проблематичној улози личности у српској и југословенској историји, а тражећи ‘позитивне црте’ у сопственој прошлости, окрене према ономе што је у њој најгоре, према фашистичкој традицији“.² У том контексту, све чешће се глорификује равногорски четнички покрет Драже Михаиловића, а квислиншки режим Милана Недића тумачи се веома благонаклоно. Посебно је упадљиво сасвим неутемељено негирање постојања антисемитизма у српској историји, укључујући ту и раздобље Недићеве Србије.

По другима, неопходно је, на основу сачуване архивске грађе и релевантне литературе, критички преиспитати улогу квислиншких режима у европским земљама под фашистичком окупацијом током Другог светског рата. У том контексту би се целовитије расветлила

део ауторовог рада на пројекту под називом „Развој правног система Србије и хармонизација са правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспект)“.

- 1 Тодор Куљић, „Ризична награда“, *Политика*, Београд, уторак 6. март 2012.
- 2 Види: Олга Поповић-Обрадовић, *Каква или колика држава*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд 2009, стр. 561.

улога појединих личности Србије које су сарађивале са тим режимима и о њима изрекао објективнији и утемељенији суд. То би значило и својеврсну рехабилитацију тих личности и њиховог стваралачког опуса.

Нажалост, и једни и други у својим разматрањима нашег друштва, наше интелектуалне сцене и улоге појединих личности имају симплификован приступ и олако изричу коначне судове и (дис)квалификације. При томе се заборавља да је дужност науке да те контроверзне догађаје и личности истражује, оцењује и одређује њихово право место у нашој духовној историји.

У овом раду настојаћемо да се крећемо између ових крајности. Користећи се литературом и архивским документима, покушаћемо да допремо до фрагмената изузетно сложене и провокативне биографије једног од најконтроверзнијих српских јавних делатника из прве половине 20. века – Мирка М. Косића. Након тога ћемо указати на спорове који се до данас воде око научних доприноса Мирка Косића, пре свега социолошкој и економској науци. Циљ овога рада је да допринесе целовитијем и адекватнијем сагледању Косићевог обимног и комплексног научно-публицистичког дела и политичког деловања. Не заостравајући и, поготово, не апсолутизујући опречне приступе Косићу и његовом делу, настојаћемо да то дело сагледамо из херменеутичко-критичке перспективе. Овакав приступ претпоставља и изискује отворено суочавање са спорним фрагментима Косићеве биографије и слободно критичко расправљање о садржају, думетима и актуелности његовог дела.

Имајући у виду да су сви периоди Косићеве биографије, од рођења и школовања у Кикинди до последње деценије живота и смрти у Швајцарској, прекривени непрозирним велом, са веома оскудним документима, осветлићемо шест периода/деоница његовог животног пута: детињство и школовање (1892–1909), студије и национално деловање (1910–1913), Први светски рат (1914–1918), деловање у међуратној Југославији (1919–1940), Други светски рат и окупација (1941–1944) и емиграција (1945–1956). Пажњу ћемо усмерити на његово образовање, општу идејну усмереност, национално опредељење, универзитетску и политичку каријеру, стручно и јавно деловање, као и на спорове о његовој личности и делу.³

---

3 У писању овог текста о Мирку Косићу коришћени су архивска грађа и документи о њему који су сачувани у Архиву Кикинде, Музеју града Кикинде и Народној библиотеци „Јован Поповић“ у Кикинди. Веома сам захвалан рођаци Мирка Косића, Анђелки Косић, Кикинђанима Марији Танацков, Душану Дејанцу, Драгољубу Бадрљици, као и социологу Бориславу Милићу, који су ми дали неке важне информације о животу и раду Мирка Косића.

1. Породица, детињство и школовање (1892–1909)

1.1. – Породично порекло и период ране младости до гимназијског школовања могуће је реконструисати на основу извора који се налазе у Архиву, Музеју и Црквеној општини у Кикинди, а делом и у Новом Саду. Према тим подацима, Мирко Косић је рођен 13/25. марта 1892. године у Кикинди, од оца Михаила, учитеља, и мајке Данице, рођ. Новаковић, домаћице. Нажалост, подаци о пореклу Миркових родитеља недовољно су познати. Према сведочењу потомака породице Косић, они су се доселили у Кикинду крајем 18. века из Херцеговине, из села Косић.⁴ У повести Кикинђана Косићи су запамћени као поштена, домаћинска кућа која држи до свог српског порекла, православне вере и „просвешченија“. Њихов породични кредо је био жртвовање за националне интересе, стављање духовних изнад материјалних вредности, везаност за традицију, храброст, спремност да се и живот да за свој народ, стални рад на сопственом образовању и духовном уздизању, вера у снагу обесправљених, потреба за истином, правдом, бескомпромисност, стална ангажованост на подизању културног и образовног нивоа српског народа у Аустроугарској.

На формирање Михаила Косића и његових синова као људи и интелектуалаца пресудно су утицале специфичне околности и прилике у Великокикинском привилегованом диштрикту и у Великој Кикинди током 19. и почетком 20. века. У то време патриотски и национални занос и грађански конзервативизам били су карактеристични за духовни и културни простор Велике Кикинде. Унутар Аустроугарске, Кикинда је постала место „националне територије“ на којој се одвијао српски национални препород, али и где су се продубљавале класне, друштвене, културне и духовне разлике. Без познавања тих прилика не могу се сасвим расветлити и разумети живот, рад и политички ставови Михаила Косића и његових синова.⁵

---

4 Мирко Косић и његов брат нису имали потомке. У Кикинди данас живи само Анђелка Косић (1929), професорка географије у пензији, која је побочни сродник Мирка Косића. Наиме, њен деда Ђорђе (Георгије) и Мирков отац Михаило браћа су од стрица, а њихов деда је дошао у Кикинду из Херцеговине. Анђелкин отац Славко Косић, колар, рођен је исте године кад и Мирко, 1892, и они су се дружили у детињству и заједнички су деловали средином тридесетих година XX века у Кикинди. Славко Ђ. Косић је подржавао идеје свог рођака Мирка Косића и, као „косићевац“, одлучно се борио против присталица странке „будишана“, како су их, по презимену вође Стеве Будишина, називали Кикинђани. Ова странка је заступала интересе крупних земљопоседника и људи који су за њих радили, или били на неки други начин везани за Будишине.

5 На то указује Марија Танацков у свом раду „Завичај Мирка Косића – Велика Кикинда и Кикинђани“, реферат за научни скуп „Мирко М. Косић – личност

Михаило Косић је рођен 13/25. априла 1856. године у Великој Кикинди, где је завршио основну школу. Граматичку школу је завршио у Вршцу, а учитељску у Сомбору. Годину дана је службовао у Будиму и након тога је дошао у Велику Кикинду. У родном граду је радио као учитељ и управитељ Средишње основне школе 46 година. Спада у најангажованије и највеће друштвено-културне и националне раднике и просветитеље у историји Кикинде. Основао је пети и шести разред Основне школе, Велику школску књижницу, први биолошки и физички кабинет. Био је управитељ Занатлијске шегртске школе и школски надзорник. Био је председник Среског учитељског збора и члан Епархијског црквено-школског одбора у Темишвару. Основао је Вечерњу ратарску омладинску школу и Српску женску радничку школу. Један је од оснивача „Гусала“, Позоришног одбора и Српског девојачког друштва. Организовао је популарна прела и вечери беседа, на којима је наступао и стекао углед изузетног беседника. Био је дугогодишњи секретар Великокикиндске добротворне задруге „Српкиња“,⁶ члан Српске књижевне задруге, председник Српске читаонице (основане 1845) и главни Привредни повереник. Са угледним судијом др Савом Путником радио је на стварању Српске странке у Кикинди. Бавио се публицистиком и као новинар, дописник и уредник сарађивао са многим листовима и часописима. Био је власник и уредник *Недељној іласника* и сарадник *Сагаињосіи* и *Браника*.

Његове везе с уметницима, интелектуалцима, политичким првацима у српском народу биле су врло широке и чврсте. Приликом посета Кикинди истакнутих српских културних радника и политичких првака Михаило је, по правилу, био њихов домаћин. Неретко, они су

и дело“, Кикинда 2012, стр. 8: „Становници руралног дела Кикинде, некад врло динамични и покретљиви људи, који су се професионално вековима бавили војним занимањем и нису били кметови, очували су, и свим силама су и даље чували, национални идентитет; били су чувари традиције и имали потребу за националном заједницом и борили се за свој географски одељен државни национални простор, јер су осећали да су угрожени и престали су да верују да им може бити боље у Хабзбуршкој монархији, а касније су то исто мислили и о Аустроугарској. Ту су борбу повезивали са социјалним моментом, били су за праведнију расподелу и заштиту најсиромашнијих слојева друштва. За њих је појам слободе подразумевао и економску слободу, непостојање експлоатације, а та идеја била је блиска православном схватању слободе и једнакости свих људи пред Богом и условљена дугим животом на Граници, где социјалне разлике нису биле изражене. Отуда и буне у Великој Кикинди и појединци, интелектуалци и уметници, који имају одлучан и борбен став, а међу њих се могу убројати отац Михаило, синови Славко и Мирко Косић. Они се придружују сиромашним и обесправљеним. На њихово формирање као људи и интелектуалаца пресудно су утицале баш наведене околности.“

6 Задруга је 1910. године приступила Савезу Српкиња, који је тадашња аустроугарска власт уписала у регистар 1911. године.

одседали у његовој кући. Тако је, на пример, Бранислав Нушић боравио у Кикинди од јануара 1904. до августа 1905. године као управник Српског народног позоришта у Новом Саду. Том приликом становао је код породице Косић.⁷

Михаило Косић је имао солидно образовање, огромну енергију, списатељски и беседнички таленат и био је спреман да све своје способности стави у службу свом завичају и народу. Када су почели Балкански ратови, организовао је помоћ за српске рањенике. У Првом светском рату био је, заједно са својим синовима, добровољац српске војске, са којом је прешао Албанију и учествовао у ослобођењу Србије. Укупним својим радом и ангажовањем „тежио је да ојача национални дух Срба и утиче на њихово међусобно повезивање, како у Кикинди и Банату, тако и са Србима из Србије“.⁸ Доживео је да се оствари његов сан о уједињењу Војводине и Србије и да његови синови наставе путем којим је он кренуо. Био је изузетно цењен у својој породици, Великој Кикинди и Банату. Синови су му били веома захвални на националним вредностима које је неговао у породици, љубави и образовању које им је даровао.⁹ Умро је у Кикинди 16. јула 1937. године.

Михаило и Даница Косић су имали два сина. Прво се родио Славко, 3/16. априла 1886. године. Већ у раном детињству био је склон марљивом раду и учењу. Након завршене основне школе у Кикинди, кренуо је очевим путем. Завршио је прво четири разреда гимназије у Новом Саду, а потом учитељску школу у Сомбору. Као учитељ радио је прво у Мостару, где се дружио са писцима Светозаром Ђоровићем и Алексом Шантићем и историчаром Владимиром Ђоровићем, а потом у Новом Кладову. Славко Косић је превео и 1909. године у Мостару објавио антологију мађарске новеле *Двадесет и једна мађарска мађарски јриповедачи*. У њој је објавио писце средње и млађе

7 Нушић је посећивао Кикинду у својству управника Српског народног позоришта у Новом Саду, које је велики број представа играло у Кикинди. Ту је чуо причу о животу и љубави Ђуре Јакшића према Мили Поповић (касније удате Рајковић) у Великој Кикинди 1855. и 1856. године, и о њој писао у листу *Политика* 1907. године. Бранислав Нушић – Бен Акиба, „Мила. (Прва љубав Ђуре Јакшића)“, *Политика*, IV, бр. 1350, 20. октобра 1907, стр. 3. (цит. према: Марија Танацков, *нав. дело*, стр. 11).

8 Јован Пејин, „Знаменити Кикинђани“, фељтон, *Комуна*, Кикинда 1993, бр. 1680; Душан Дејанац, *Лексикон познатих Кикинђана*, Историјско завичајно друштво Кинђа, Кикинда 2004, стр. 58–59.

9 О тој захвалности сведоче, између осталог, и посвете оцу у књигама синова Славка и Мирка. Своју капиталну књигу *Увод у Ојшћу социологију* (1934) Мирко Косић је посветио свом оцу: „Моме Баби за његов 78-ми Божић“. (Мирко Косић, *Увод у Ојшћу социологију*, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад 1934, стр. 3.)

генерације, који ће пуну афирмацију у мађарској књижевности доживети тек после Првог светског рата. То говори о његовом изузетном књижевном укусу и знању.¹⁰ Уређивао је народни илустровани календар *Српски орао*, који је излазио од 1909. до 1913. године. Учествовао је у оба Балканска рата као резервни официр. У Првом светском рату је био добровољац. После ратног пораза Србије 1915/16. године послат је у Швајцарску, где је уписао студије економских и социјалних наука. Тамо је брату Мирку помагао око покретања и издавања листа *Југославија* на француском језику. Између два рата бавио се новинарством и превођењем са мађарског језика. За време Другог светског рата живео је у Београду, где је и умро 1955. године. Објавио је књиге *Освећа Косова, Сливнице* (1920) и *Жена и феминизам* (1936).

1.2. – Млађи син Мирко, рођен је шест година после Славка.¹¹ Велики утицај на његово формирање у раном детињству имали су отац и старији брат. Отац је својој деци посвећивао много пажње, настојећи да заволе књигу, да се што свестраније развијају. „Прошлост српског народа била је средишња тачка њиховог образовања. Михаило, као поборник учења Јана Амоса Коменског, учинио је да му деца кроз игру савладају градиво за основну школу.“¹² По свему судећи, породично порекло, велика подршка и утицај оца као узора одлучујуће су допринели формирању Мирка као слободоумног, храброг, национално свесног и амбициозног младог човека. Био је отвореног духа, веома марљив, самосвојан и упоран, али изразито сујетан, својеглав, искључив и спреман за тучу и кавгу.

Крајем 19. и почетком 20. века у Великој Кикинди је било уобичајено да деца из породица интелектуалаца, занатлија и трговаца уче школе на различитим језицима (српском, мађарском и немачком) и тако, поред матерњег, савладају још два језика. Било је уобичајено да родитељи за школовање своје деце бирају више школа у разним местима, у којима је настава држана на различитим језицима (немачком, мађарском или српском), у којима би она остајала по годину или две. Поред тога, у школама се учио старогрчки и латински, а у богословији старословенски језик. Захваљујући томе, млади људи који су завршили средњу школу или факултет стицали су европско образовање и говорили више језика. Из тих разлога није било ништа

10 Марија Танацков, *нав. дело*, стр. 12.

11 У Протоколу крштених православног Храма светог Николе у Великој Кикинди за 1892. годину, под редним бројем 164. уписано је да је 13. марта рођен Мирко, син Михаила и Данице Косић (рођ. Новаковић). Кум је био Милан Петровић, кикиндски адвокат, новинар, редитељ и политичар.

12 Драгомир Томин, „Др Мирко М. Косић, Кикинђанин, талентовани научник, политичар, визионар, популарни усамљеник“, *Attendite, Гласник Историјској архива у Кикинди*, 2012, бр. 8.

необично што се Мирко Косић школовао у: Великој Кикинди, Новом Саду, Брашову (Кронштату), Трсту, Стразбуру, Минхену, Женеви и Цириху. Наиме, након завршене основне школе прво је уписао мађарску гимназију у Великој Кикинди, у којој су ученици Срби били изразита мањина.¹³ После завршеног трећег разреда Мирко је могао да напусти гимназију у Кикинди због недисциплине и сукоба са школским властима.¹⁴

Школовање је наставио у Новом Саду, где је уписао српску гимназију и завршио четврти разред. Пети и шести разред гимназије Мирко похађа у Брашову (Кронштат), економском и друштвеном седишту ердељских Немаца. Ту је имао прилику да додатно научи немачки језик, да упозна менталитет и психологију ердељских Немаца, што ће му касније олакшати дружење и сарадњу са Немцима. У дружењу са младим, амбициозним Немцима дошао је у додир са немачком класичном филозофијом и почео је да проучава Канта, Хегела и Маркса. Радо је улазио у расправе о научним и филозофским темама са својим друговима, колегама и наставницима. Ове расправе су неретко завршавале свађом и физичким обрачуном.

У то време група великокикиндских интелектуалаца је 1906. године створила кружок, односно групу истомишљеника, која је основала Дружину „Српског гласа“.¹⁵ Дружина се борила за очување националних интереса српског народа у Угарској, за друштвене и аграрне реформе, опште право гласа, просвећивање српског народа. Оснивачи дружине су имали политичке амбиције и желели су да оснују нову српску странку (Српску демократску странку), али им то власти нису

- 13 Великокикиндска гимназија, у почетку четворогодишња школа, отворена је као прва средња школа 1858. године, смештена у згради Курије. Крајем 19. века изграђена је нова зграда, те је 4. септембра 1900. године почела са радом нова осмогодишња Великокикиндска виша гимназија на мађарском језику. Косић је у њој учио прва три разреда. У периоду од оснивања Гимназије до I светског рата, за 52 године рада, из клупа ове школе изашао је 421 матурант, од тога само 49 српске националности. По ослобођењу Кикинде, 1918. године, Гимназија је радила по привременом наставном плану Краљевине Србије, да би школске 1922–23. године постала осмогодишња школа са 411 ученика, великом већином Срба.
- 14 По свему судећи, Косић је приликом прославе јубилеја мађарске Мартовске револуције 1848. године носио на реверу српску заставу и тиме демонстрирао своју националну постојаност. Тиме је прекршио строга школска правила и замерио се директору гимназије. (Види: Јован Пејин, „Знаменити Кикинђани“, фељтон, *Комуна*, Кикинда 1993, бр. 1680.)
- 15 Дружини „Српски глас“ су припадали др Васа Јакшић (1870–1913), Арсен Видак (1869–1950), др Сава Путник (1869–1942), Милета Јакшић (1863–1935), Милутин Јакшић (1863–1946), Стојан Јакшић (1883–1955), Ника Николајевић (1869–1950), др Жарко Јакшић (1880–1946), Мирко Косић и други. (Душан Дејанац, *Крујови сиваралаца у култури Кикинде*, Историјско завичајно друштво „Кинђа“, Кикинда 1999, стр. 25–27.)

дозволиле.¹⁶ Славко Косић је сарађивао са овом дружином и надахњавао се њиховим идејама. Они су извршили знатан утицај на младог Мирка Косића, који ће нешто касније приступити дружини и сарађивати са листом *Српски илас*.¹⁷

Седми и осми разред гимназије Мирко Косић је учио у Трсту, који је у то време био мултиетнички и мултикултурни центар. Редовно је посећивао православну цркву и библиотеку, у којој су се дружили Срби и у коју су редовно стизале новине и часописи из Новог Сада, Београда, Сарајева, Загреба и других места јужног дела Аустроугарске монархије. Све гимназијске разреде свршио је са одличним успехом. Мењајући гимназије, до свршене матуре научио је четири језика (српски, мађарски, немачки и италијански). Косићев отворени и радознали дух је у Трсту добио нове идејне и интелектуалне подстицаје. Дружећи се интензивно са Србима, Немцима, Италијанима и Словенцима, он је осетио дух времена и упознао главне политичке идеје, националне покрете и друштвено-економска противречја тадашње Европе. Посебно се занимао за италијански национални покрет (од Мацинија и Гарибалдија до Данунцијевог иредентистичког покрета „Iredenta italiana“) и борбу Словенаца за очување своје националне „самобитности“. Непосредни контакти са Немцима и немачка литература и часописи помогли су му да уочи тенденције пангерманизма, који је доживљавао ренесансу у монархији, и империјалистичке претензије Немачке и Аустрије.

И поред постојећих података, недовољно су познати и спорни породично порекло Косића, период ране младости и необичног школовања Мирка Косића. Стога тек треба истражити утицај породице и школе на формирање младог Мирка. У сваком случају, слажемо се са онима који сматрају да су Косићеви ставови прихваћени у раној младости утицали, с једне стране, на садржај и опсег његовог ангажовања, научног, просветитељског, националног и политичког деловања; и, с друге стране, на обликовање његовог самосвојног карактера (одлучност, непоколебљивост, бескомпромисност, својеглаост и сл.), као да је читавог живота био војник граничар и „син“ Диштрикта.¹⁸

16 Странка ће се формирати после Првог светског рата.

17 Новине *Српски илас* су излазиле од пролећа 1907. до 1913. године. Уредник је био др Ваца Јакшић, а помоћник уредника Ника Николајевић. Редакцију су чинили Милутин Јакшић, др Сава Путник и Арсен Видак. Сарадници су били Ваца Стајић, Тихомир Остојић, Мирко Косић. Милета Јакшић је био уредник културног подлистка *Српског иласа*, у којем је објављивао и преводе тада савремених европских писаца. Након паузе од седам година, *Српски илас* ће поново почети да излази 1920. године у Великој Кикинди и његов сарадник биће Мирко Косић. (Види: Марија Танацков, *нав. дело*, стр. 13.)

18 Марија Танацков, *нав. дело*, стр. 10.

2. Национално деловање и студије (1909–1913)

2.1. – Видели смо да се Мирко Косић већ у раној младости формирао као национално свестан и ангажован интелектуалац, који је тежио јачању националне свести, образовног нивоа и јединства српског народа, његовом повезивању и оспособљавању да спремно дочека историјске преокрете, те да се успешно укључи у европске културне, привредне и политичке токове.

Док је у својој породици и завичају прихватио српски национални програм, у Трсту је отишао корак даље. Под утицајем Словенаца прихватио је југословенски национални програм у циљу ослобођења и уједињења свих Јужних Словена.

Са идејних и политичких позиција југословенства Косић током 1910–1911. године почиње да пише своје прве текстове на књижевне и сличне теме у *Бранковом колу* и *Босанској вили*.¹⁹ Појављују се и његови веома амбициозни текстови о националном питању, уједињењу Јужних Словена, пангерманизму и другом.²⁰ На тај начин Косић се као млад гимназиста истакао као писац.

У то време он је одржавао интензивне везе са Матицом српском. Био је припадник младих „покреташа“, следбеника Тихомира Остојића. Крајем лета 1911. године дошао је у Београд са амбицијом да објави рукопис „Пангерманизам“ и да се повеже са националним и другим удружењима у Србији, посебно да успостави сарадњу са часописом *Пијемонџи*. Уредник часописа Љуба Јовановић Чупа²¹ примио га је лепо и омогућио контакте са истакнутим сарадницима *Пијемонџи*, али и са значајним личностима Србије, посебно са Драгутином

19 М. М. Косић, „Ch. Baudelaire“, *Бранково коло* (Сремски Карловци), год. 16, св. 11 (18. март 1910), стр. 161–162; М. М. Косић, „Ch. Baudelaire“, *Бранково коло* (Сремски Карловци), год. 16, св. 12 (25. март 1910), стр. 177–178; М. М. Косић, „Gabriele d’Annunzio“, *Бранково коло* (Сремски Карловци), год. 16, св. 29–30 (22. јул 1910), стр. 451–454; Мирко Косић, „Једна модерна немачка драма“, *Босанска вила* (Сарајево), год. 25, бр. 9–10 (1910), стр. 172–173. (приказ драме „Frühlingserwachen“ Франка Ведекинда); Мирко М. Косић, „Хајнеова последња љубав“, *Бранково коло* (Сремски Карловци), год. 17, св. 43 (27. октобар 1911), стр. 673–675.

20 Mirko M. Kosić, „Germanomanija“, *Zvono*, Zagreb 1910; Мирко М. Косић, „Народни дом“, *Српски орао: народни илустрирани календар за иресјућу годину 1912*, Српска књижара и штампарија Јована Радака, Велика Кикинда 1911. стр. 51–52; Мирко М. Косић, „Предлози к реформисању *Лейойиса*“, *Српски илас*, Велика Кикинда, год 5, бр. 49 (2/15. децембар 1911).

21 Љуба Јовановић Чупа је био један од оснивача тајне организације „Уједињење или смрт“ маја 1903. године, познатије као „Црна рука“.

Димитријевићем Аписом.²² Косић се у Београду сусрео и упознао са истакнутим личностима различитих идејних и политичких опредељења: Владимиром Туцовићем, Чедомиром А. Поповићем (братом Душана Поповића, једног од вођа српске социјалдемократије), Војиславом Танкосићем, четничким војводом, и другима.

После Београда отишао је у Кикинду, где је финализовао своје рукописе „Пангерманизам“ и „Модерна Германија“, на којима је радио последњих година. Рукописе је предао угледном кикиндском штампару и националном раднику Јовану Радаку. Наредне, 1912. године, из Радакове штампарије су изашле обе књиге Мирка Косића.²³

Када је реч о стваралаштву Мирка Косића, година 1912. свакако је једна од најплоднијих у његовом животу. Поред ове две поменуте књиге, он је у тој години објавио око тридесет прилога и белешки у тада угледним часописима и листовима: *Лейооису Мајилице српске* (Нови Сад), *Бранковом колу* (Сремски Карловци), *Српству* (Нови Сад), *Покрећу* (Нови Сад) и *Српском иласу* (Велика Кикинда). Теме ових прилога су биле веома различите – од приказа књига и културних догађаја, преко „стипендијског питања“, неомалтузијанизма, до размишљања о „српско-хрватско-словеначком народу“ и проблеми народног просвећивања.²⁴

2.2. – Књига *Пангерманизам* садржи текстове које је Косић објављивао у *Пијемонџу*. Он је те текстове очистио од штампарских и коректорских грешака, и објавио као целину у корицама једне невелике књиге, намењене „широкој српској публици“.²⁵ Реч је о књизи у којој се „чисто информативно оцртава контура немачког *Драниа*, о коме се код нас понајчешће говори без стварних представа, који је постао поготову једна шупља фраза“.²⁶

22 Након овог сусрета, Косић је са Аписом одржавао везу и више се пута са њим срео у Нишу 1915. године, али није познато да ли је тада или касније приступио „црнорукцима“. (Види: Драгомир Томин, *нав. дело*, стр. 276.) Поједини историчари сматрају да је Косић тада почео да ради за обавештајну службу Краљевине Србије и да је тај рад наставио за време Првог светског рата и касније. (Јован Пејин, *нав. дело*.)

23 Мирко М. Косић, *Пангерманизам*, издање књижаре и штампарије Јована Радака, Велика Кикинда 1912, 48 страница, и Мирко М. Косић, *Велика Германија*, издање књижаре и штампарије Јована Радака, Велика Кикинда 1912, 308 страница. Поводом стогодишњице објављивања, Историјски архив Кикинде је 2012. објавио репринт издање обе књиге.

24 Види: Жарко Војновић, „Библиографија Мирка М. Косића“, реферат за научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, Кикинда 2012, одреднице под бројем 37–64.

25 Мирко М. Косић, „Пангерманизам“, *Attendite, Гласник Историјског архива Кикинде*, 2012, стр. 293.

26 *Исто*.

У нашој научној јавности ово је био први покушај развијеног и научно утемељеног одређења пангерманизма. Косић је настојао да осветли идеолошке, политичке, економске и културне аспекте пангерманизма у контексту политичких догађаја почетком 20. века који су везани за стварање нове политичке констелације у Европи и покушају афирмације Немачке као велике силе. У том смислу Косић је показао да пангерманизам није само политичка, већ и економска и културна доктрина, која је настала систематским ангажовањем свих слојева немачког друштва. У тој доктрини посебно су подробно и систематски разрађени планови Немачке према Балкану и Блиском истоку. Он је посебну пажњу посветио одређењу словенских народа према пангерманизму и антагонизмима који одатле проистичу. Трудно се да осветли оне димензије пангерманизма које су битне за српску перцепцију ове идеологије. Главни разлог таквог приступа садржан је у Косићевој намери да, имајући у виду политички контекст у коме се та идеологија јавља, јасно одреди положај српског народа. Из тих разлога он наглашава да је борба „Германства против Словенства“ најзначајнија борба „у садашњости“.²⁷

На тај начин Косић је, иако веома млад и на почетку своје научне каријере и јавног деловања, јасно указао на карактер наступајућег немачког пангерманизма и упозорио на опасности које прете од нарастајућег немачког империјализма. Књига је наишла на леп пријем и широк одјек у интелектуалним круговима Војводине и Србије.

2.3. – Своју критику пангерманизма Косић је у развијенијем облику дао у наредној књизи, *Модерна Германија*.²⁸ Реч је о претенциозно писаној књизи публицистичког карактера, која је неуједначеног квалитета и недовољно сређена.²⁹

У краткој напомени „уместо предговора“ аутор је нагласио да књигу пише са југословенског становишта, без литерарних и научних претензија, као дело „*sui generis*“. Наиме, он је прецизирао своју теоријску и идеолошку позицију, наглашавајући да он трансформацију немачког друштва разматра „као Југословен, као противник једног освајачког народа, од кога је не само наша политичка и економска, него и културна будућност угрожена. (...) Антагонизам између немачког и словенског погледа на живот врло је велик.“³⁰ Његова књига „није путопис, иако има по који опис градова, није етнолошка

27 Мирко Косић, *Пангерманизам*, стр. 12.

28 Мирко М. Косић, *Модерна Германија*, издање књижаре и штампарије Јована Радака, Велика Кикинда 1912.

29 Види: Борислав Милић, „Мирко М. Косић, живот, идеологија, наука“, реферат за научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, Кикинда 2012, стр. 5.

30 Мирко Косић, *Модерна Германија*, стр. VIII.

радња, иако говори о особинама немачког народа. Она је у главном историја садашњице, одговора на питање: ‘Како мисли и осећа модерни Немац средње интелигенције?’ и ‘Каква је његова морална и естетска суштина?’³¹

Косић се одлучио за назив „Модерна Германија“ јер је „у њему изражена мисао историјског *Grossdeutschland*-а, која се баш данас толико осећа у сваком делу и покрету целокупног Немства“.³² Књига садржи увод и шест одељака, у којима је прво дат приказ свакодневног живота, односи полова и приватни живот Немаца и Немаца, затим је приказан милитаризам и Кајзер као вођа, у грубим цртама култура и уметност, вероисповест и школство. Нешто подобије је анализирана економско-социјална структура и политичка организација Немачке (Рајхстаг и странке, социјална демократија и спољна политика). Будући да се као основна идеја у књизи провлачи критика пангерманизма, Косић је у последњем, шестом одељку анализирао отпоре Великонемачком пројекту (Данци, Елзас-Лотринген, Пољаци, колоније).

У књизи су успешно осветљене политичке и духовне реалности настале након уједињења Немачке, на прелому 19. и 20. века. Солидно је аргументована основана теза о „непомирљивим непријатељима Германима и Словенима“. Косићева анализа се одвија на конкретно-историјском нивоу из две перспективе: (1) из перспективе свакодневног живота и (2) из перспективе глобалних, политичких, идеолошких и културних збивања на почетку 20. века. Захваљујући свом темељном образовању и познавању немачке историје и тадашњих прилика у њој, Косић је добро уочио бројне супротности које су оптерећивале немачко друштво и државу после уједињења (противречности између католика и протестаната, Севера и Југа, карактера северних и јужних Немаца, промене и проблеми у породици, приватном животу и др.).

Упркос овим проблемима и противречјима, Косић сматра да је немачка држава у огромном успону, да буја, не само економски, војно и демографски, већ да настоји свим силама да промени свој положај на европској и светској политичкој сцени. Он је тачно запазио да у стварању нове немачке политичке доктрине и стратегије, која представља синтезу идеја милитаризма и пангерманизма, не учествују једино високи политички и војни кругови, већ и крупни индустријалци и немачки интелектуалци.³³

31 *Истио*.

32 *Истио*, стр. VII.

33 Маринко Лолић, „О Косићевој *Модерној Германији*“, у: Мирко Косић, *Модерна Германија*, репринт, нав. дело, стр. 11.

Иако је *Модерна Германија* дело младог и непознатог аутора, она је изазвала бројне и различите коментаре. Прво је реаговао Милош Тривунац, шеф катедре за германистику Универзитета у Београду. Њему је Косић у једној фусноти замерио да његова књига *О Немцима* „има одвећ застареле изјаве“, да има „претежно историјски значај“ и да је као таква ирелевантна за разумевање савремене Немачке.³⁴ Тривунац је исцрпно анализирао Косићеву књигу и веома оштро критиковао њене теоријско-методолошке слабости, што је умањило стручне домете његовог приказа.³⁵

За разлику од ове Тривунчеве одвећ личне критике, Јован Скерлић је написао критички, али далеко озбиљнији и утемељенији приказ *Модерне Германије*.³⁶ Он је прво указао на основни задатак који је Косић себи поставио у овој књизи и кратко приказао њену садржину. Потом је настојао да осветли и портрет и научни етос младог аутора који се одважио да се у својој двадесетој години ухвати укоштац са овако тешком и захтевном темом. Скерлић сматра да је Косићева књига „вредна по својим занимљивим и често врло живописним подацима, који су веома корисни за српског читаоца“. Међутим, он је истовремено указао и на бројне недостатке књиге. То су пре свега методолошке слабости и антинемачки стереотипи.³⁷ Основна Скерлићева замерка аутору је да је тема којом се бави сувише сложена и да он нема довољно научног и животног искуства да је савлада. Он високо цени Косићев таленат, широко образовање и ерудицију, али је претенциозно да „још на ђачкој клупи пише велику студију о целој једној земљи“.³⁸

Поред тога, Скерлић је замерио Косићу на арогантном односу према француској науци и појединим делима француских аутора, на која гледа „очима каквог немачког професора“. Он сматра да су неосноване и неутемељене и Косићеве тезе да „у француској науци влада пуки волунтаризам“ и да Французи имају склоност да говоре врло ауторитативно и о стварима које не познају.

Скерлићу је посебно засметала једна Косићева критичка опаска о односу Србијанаца према пречанским приликама, о којима „мање

34 Мирко Косић, *Модерна Германија*, нав. дело, стр. 116.

35 Милош Тривунац, „Модерна Германија“, *Босанска вила*, бр. 11 и 12, 1913, стр. 179.

36 Јован Скерлић, „Један војвођански социолог“, *Српски књижевни гласник*, XXX/8, 1913, стр. 630–635. О Скерлићевој критици *Модерне Германије* видети: Маринко Лолић, нав. дело, стр. 11–15.

37 Лазар Марковић је међу првима уочио и критиковао „антинемачке стереотипе у Косићевој књизи“. Види: Лазар Марковић, „О тешкоћама при проучавању културе (поводом критике ‘Модерне Германије’)“, *Дело*, Београд, год. 18, књ. 69, св. 3 (децембар 1913), стр. 418–433.

38 *Истио*, стр. 258.

знају но што знају о Кинезима“.³⁹ Скерлић је искористио ову Косићеву незграпну фусноту да укаже на неке негативне тенденције које су у то време узеле маха код српских интелектуалаца у Војводини. Наиме, он примећује да „док остали наш свет, и Срби и Хрвати, у Аустроугарској монархији показују склоност да прецењују Србију, поједини Срби из Војводине хоће да потцењују, каткад врло неправедно и грубо“.⁴⁰

Упркос овим оштрим критичким оценама, на крају свог осврта Скерлић закључује да „Косић, за све оно што је у негативном смислу речено о његовој књижи има за извињење своју младост, своје животно и књижевно неискуство. Стога он истиче да Косићева *Модерна Германија* поред свих својих недостатака и слабих страна, попуњава једну празнину у нашој књижевности, и својом врло актуелном и занимљивом садржином, занимљиво писана, заслужује да буде читана“.⁴¹

Треба приметити да је Косић у оба своја рада (*Пангерманизму* и *Модерној Германији*) предвидео ратни сукоб у Европи, који се 1914. године и десио, и то са онаквим решењем југословенског питања какво је он у својим младићким радовима наговестио.

2.4. – После кратког боравка у Кикинди, Косић се вратио на студије у Немачку и Швајцарску. Студирао је на необичан начин, који више личи на данашње „болоњске студије“, а не на класичне студије на европским универзитетима почетком 20. века. Наиме, Косић се није определио за један универзитет, већ је у складу са тадашњом праксом, студирао курсеве из друштвених наука на више универзитета.⁴² Студије је започео школске 1911/1912. године на Правном факултету (немачком) Универзитета у Стразбуру. Наредна четири семестра проводи на Камералистичком факултету у Минхену⁴³ и, нешто

39 „Упоредо са овим познавањем ‘неослобођених крајева и потлачене браће’ од стране слободних Срба. Уверен сам, да, када та ‘неослобођена браћа’ не би одлазила у наше физично слободне крајеве, ови би о њима мање знали но што знају о Кинезима. Слабо међусобно повезивање добрим делом је узрок, да још и данас има појава ‘пречанског’ и ‘куферашког’ питања.“ (Мирко Косић, *Модерна Германија*, стр. 43.)

40 Јован Скерлић, *нав. дело*, стр. 259. О овој Скерлићевој критици види: Маринко Лолић, *нав. дело*, стр. 18–19; и Јово Бакић, „Мирко Косић и нација: опште идеолошко усмерење, теоријско поимање нације и националног опредељења“, реферат за научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, Кикинда 2012, стр. 8–9.

41 Маринко Лолић, *нав. дело*, стр. 20.

42 Види: Борислав Милић, *нав. дело*, стр. 6; и Бошко Мијатовић, „Економске идеје Мирка Косића“, реферат за научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, Кикинда 2012, стр. 2.

43 Преузето 15.9.2012: <http://www.matrikel.uzh.ch/active/11813.htm>

касније, на Економско-социјалном факултету у Женеви. Као Косићеви први учитељи наводе се економиста Георг Фридрих Кнап, социолог Леополд фон Визе и професор економије Луј Брентано.⁴⁴ По свему судећи, на Косићев избор факултета нису утицали углед и традиција универзитета, већ курсеви истакнутих професора међународног угледа, који су држани на различитим факултетима. Косићу је било важније да похађа предавања и да буде ђак професора које је изузетно ценио: Георга Фридриха Кнапа (G. F. Knapp), Леополда фон Визеа (L. von Wiese), Г. Зимела (G. Simmel), Луја Брентана (L. Brentano), Г. Цана (G. Zahn), Г. фон Мајера (G. von Mayer) и других, него да стекне диплому неког тада престижног факултета или универзитета. Много су му значиле подршка ових наставника и њихове позитивне оцене његових стручних радова.⁴⁵ Под њиховим утицајем он је почео систематски да се бави социологијом, која ће касније постати његова основна научна делатност.

Иако је био веома посвећен студијама социологије и економије, Косић је наставио да се интересује за друштвене проблеме и питања из историје и културе своје домовине, те да сарађује са часописима *Лейпциг Мајице српске* и *Бранково коло*. У том циљу је повремено долазио у Нови Сад и Сремске Карловце.⁴⁶

У овим срединама Косић је био добро познат захваљујући серији текстова које је у периоду 1910–1913. година објавио у *Лейпцигу* (17 прилога) и *Колу* (7 прилога) и Скерлићевој повољној оцени *Модерне Германије*. Према сведочењу Федора Никића, Косићеви чланци у *Колу* „Српско-хрватски-словеначки народ“ (1912)⁴⁷ и „Глосе култури Југославије“, који је изашао у лето 1913. године,⁴⁸ били су „лепо примљени од нас гимназиста који смо већ тада под утицајем спољнополитичких догађаја, анексионе кризе 1908. и Балканских ратова

44 Види: Бошко Мијатовић, *нав. дело*, стр. 2.

45 Борислав Милић наводи позитивне оцене Г. фон Мајера и Ф. Цана у *Allgemeines Statistisches Archiv* (1914), који су објавили Косићев прилог на ударном месту, као и неколико његових приказа. Касније ће бити укључен међу ауторе прилога у Фон Визеовој споменици.

46 Федор Никић у свом тексту о Мирку Косићу наводи податак да је Косића упознао у Сремским Карловцима 1913. године, где је он у Митрополитском архиву прикупљао и проучавао грађу за једну своју студију. При томе је одржавао везе са директором Р. Врховцем, др. Н. Радојчићем и др М. Костићем. [Федор Никић, „Др М. Косић (1892–1956)“, *Радови* (1919–1929), стр. 156–158.]

47 Мирко Косић, „Српско-хрватски-словеначки народ“, *Бранково коло* (Сремски Карловци), год. 18, св. 11 (15. јун 1912), стр. 321–323. и св. 12 (30. јун 1912), стр. 366–368.

48 Мирко Косић, „Глосе култури Југославије“, *Бранково коло* (Сремски Карловци), год. 19, св. 11 (15. јун 1913), стр. 321–323.

(1912–1913), били сви занесени и прожети југословенством (исто и чланцима Димитрија Митриновића, познатог омладинског вође).⁴⁹

2.5. – У току студија наставио је са друштвено-политичким и националним деловањем. У Стразбуру се повезао са српским студентима. Често је путовао у Минхен и Беч, где се укључио у рад академског друштва „Зора“. Као једном од најобразованијих и најелоквентнијих чланова друштва, поверена му је израда политичког програма деловања Друштва за 1914. годину. Основне идеје у овом програму биле су инспирисане Скерлићевим схватањима федерације југословенских земаља. Дакле, будућа заједничка држава била би федерација заснована на културно-историјској традицији њених народа, а не на етничким и конфесионалним принципима. Овај програм је завршио и јавно представио на Видовдан, када је у Сарајеву извршен атентат на аустроугарског престолонаследника и његову супругу.

Поред тога, Косић у овом периоду наставља своју плодну сарадњу са часописима и листовима у домовини. У *Летопису Маџице српске* објавио је преко двадесет прилога (осврта, приказа, белешки и сл.) на различите теме: прикази књига (А. Бебела, А. Холичера, В. Андерлића, Е. Фриделса и других), о култури, вероисповести, односу цркве и државе, односу Немачке и Пољске и др. У београдском *Делу* објавио је два текста о проблему социологије и тешкоћама при проучавању културе. О овим и сличним питањима писао је и у *Бранковом колу* (Сремски Карловци).⁵⁰

У целини посматрано, у овом периоду недовољно су познати идеолошко-политички утицаји и политички ставови Мирка Косића. Без сумње, он се показује као млад, свестрано надарен човек, пун националног надахнућа и склон модерној демократској правној држави. Међутим, треба приметити да су та становишта остала на декларативно-пропагандном и теоријски неразрађеном нивоу.⁵¹

3. Први светски рат (1914–1918)

3.1. – Када је почео рат, Мирко Косић је избегао мобилизацију у Аустроугарској и преко Минхена, Русије и Румуније вратио се

---

49 Федор Никић, *Радови (1919–1929)*, књига 1, стр. 156.

50 В. Жарко Војновић, *нав. дело*, стр. 4–5.

51 Косић је демократију најчешће користио на инструменталан начин, тј. у национално-пропагандне сврхе, па је Немачку, Немце и Мађаре („ове монголске ‘аристократе““) у Аустроугарској критиковао због феудалног, аристократског, олигархијског и бирократског недемократског односа према другим нацијама (М.М. Kossitsch, *Die Südslavenfrage*, Tschopp & Cie Verlag, Zürich 1918, S. 45–49, 51–52, 54, 60, 62, 136).

у Србију. Кратко се задржао код брата у Кладову, одакле је отишао у Крагујевац и ступио у добровољачки одред српске војске. Након завршене обуке, служио је у различитим јединицама. Учествовао је и у борбама на Дрини и Посавини. У бици на Мачковом камену тешко је рањен, после чега је служио у одељењу за пропаганду.

У то време, аустроугарски војни суд је у одсуству осудио на смрт Михаила Косића и његове синове Мирка и Славка, пошто су сва тројица били добровољно у служби Србије. Пресуда је разаслата свим командама јединица ангажованих у Србији.⁵²

Иако је оперативно учествовао у ратним сукобима и био тешко рањен, Косић је наставио да се и у најтежим условима бави стручним и списатељским радом.

Прво је објавио два текста о демографским питањима у хајделбершком часопису *Allgemeines statistisches Archiv*. Потом је током 1914. године у ратним условима наставио са писањем приказа и белешки за *Лейтхойис Мајинце срјске* (укупно осам), *Дело* (шест прилога), *Бранково коло*.⁵³

Убрзо је као талентовани и декларисани југословенски омладинац 1915. године, на позив Јована Цвијића, укључен у групу интелектуалаца који су радили на формулисању и разради Ратних циљева Србије. Његов задатак је био да се бави проблемима Срба и осталих југословенских народа у Аустроугарској, који су већини у Србији били непознати. Из те области написао је и објавио један стручан и аналитичан текст: „Словенци – бројеви и рефлексије“⁵⁴ и два рада о „нашим националним областима“ на западу и у Угарској.⁵⁵

У то време у Нишу се дружио са Србима из Баната и Бачке (Станојем Станојевићем, Вељком Петровићем и др Славком Шећеровићем). Они су припремили пројекат меморандума о територијама на којима живе Срби и остали Југословени у Аустроугарској. Овај меморандум је касније уручен савезницима.

Косић је тада покренуо и уређивао часопис *Југословенски јласник* (објављено само пет бројева). У њему је писао ангажоване текстове о уједињењу Јужних Словена у заједничку државу, која би била

52 Драгомир Томин, *нав. дело*, стр. 278.

53 Види: Жарко Војновић, *нав. дело*, стр. 10–11.

54 Мирко Косић, „Словенци – бројеви и рефлексије“, *Дело* (Ниш), год. 20, књ. 72, св. 1 (март 1915), стр. 17–21. Будући да је изазвао велико интересовање, овај текст ће неколико месеци касније бити објављен као сепарат-елаборат *О Словенцима*, у издању Државне штампарије Краљевине Србије у Нишу, 42 стр.

55 Мирко Косић, „Наша национална област на западу“, *Дело* (Ниш), год. 20, књ. 72, св. 2 (април 1915), стр. 79–82; Мирко Косић, „Наша национална област у садашњој Угарској“, *Дело* (Ниш), год. 20, књ. 72, св. 3 (април 1915), стр. 126–131.

конституисана као федерација. Такав је, на пример, програмски текст „Јесмо ли спремни?“⁵⁶

3.2. – Након повлачења са српском војском преко Албаније у зиму 1915/1916. године, Косић је са Крфа упућен на школовање у Швајцарску да заврши студије. Поред тога, његов задатак је био да оснује Српски новински биро, који би обавештавао Јужне Словене у Европи и свету о ратним циљевима Србије и идејама о конституисању заједничке државе Јужних Словена после рата. Радећи на овом послу, Косић је дошао у сукоб са др Божидаром В. Марковићем, професором београдског Правног факултета, и Миланом Гролом око основне концепције рада и циљева Српског новинског бироа. Косић је одбацио њихов уски *срдијански концепцији*, који је полазио од интереса Србије и њених унутрашњих проблема и дилема, и залагао се за шири *концепцији свесрпској јединства*.⁵⁷ Он је, заправо, остао доследан својим програмским ставовима које је изнео у програму академског друштва „Зора“ у Бечу 1914.

У настојању да јасније и заокругљено прецизира своје ставове о отвореним „јужнословенским питањима“, Косић је синтетизовао своје ставове у раније објављеним текстовима „Словенци – бројеви и рефлексије“ (1914), „Наша национална област на западу“ (1915) и „Наша национална област у садашњој Угарској“ (1915). Тако је неколико година касније настала његова студија *Die Südslavenfrage*, објављена 1918. године у Цириху.⁵⁸ У њој он прво указује на простор који заузимају Јужни Словени. Потом у основним цртама приказује њихову историју, посебно однос Хабзбуршке монархије и Италије према њима. На крају даје програм решавања питања Јужних Словена и њиховог уједињења. Ова књига је у тадашњем европском политичком хаосу понајбоље тумачила у чему се састоји југословенско питање и какво треба да буде његово решење.

Током 1916. године и почетком 1917. године Косић је о овим питањима писао и у листу *La Serbie*, који је излазио у Женеви, под уредништвом Лазара Марковића.⁵⁹ Поред тога, Косић је у неутралној

56 Мирко Косић, „Јесмо ли спремни?“, *Југословенски гласник* (Ниш), год. 1, св. 5 (1915), стр. 209–216.

57 В. Мира Радојевић, *Научник и њолијика, Полијичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд 2007.

58 Mirko Kopic, *Die Südslavenfrage*, Tschopp & Cie Verlag, Zürich 1918, 206 стр.

59 М.М. Kossitch, „L’Autriche-Hongrie et la question yougoslave: à propos d’une interdiction“, *La Serbie* (Genève), An. 1, No. 13 (30. Juillet 1916), стр. 2–3; М.М. Kossitch, „La ‘rénovation’ de l’Autriche-Hongrie: à propos des publications austro-allemandes récentes“, *La Serbie* (Genève), An. 1, No. 19 (10. Septembre 1916), стр. 2; М.М. Kossitch „La ‘rénovation’ de l’Autriche-Hongrie: à propos des publications austro-allemandes

швајцарској штампи публиковао велики број чланака о Југословенима и решењу југословенског питања, те је о њима информисао не само Швајцарце, већ и велики број страних држављана.⁶⁰

У Швајцарској Косић се дружио са вајаром Иваном Мештровићем, сликаром Мирком Рачким и политичарем Јованом Бањанином, који су имали критички став према појединим потезима српске владе на Крфу. У то време он се зближио и са групом Црногораца који су имали сличне погледе на уједињење Југословена.⁶¹ Са њима је основао новине *Српски листи*, које је финансијски помагао црногорски краљ Никола, а уређивао новинар Бранислав Минић из Ниша. У *Српском листу* су првенствено објављивали Црногорци и Срби из Војводине. Разуме се, српска влада и водећи интелектуалци нису имали разумевање за овакве самосвојне ставове и ангажовање Мирка Косића. Њима је прво било сумњиво Косићево зближавање са Црногорцима око краља Николе и залагање „за уједињење Југославије на принципу потпуне равноправности – племенске, верске и грађанске“.⁶² И друго, они нису имали разумевање за Косићеве идеје да будућа држава треба да буде уређена на федеративном принципу. Посебно им је било неприхватљиво да се та федерација уреди на децентрализованом концепту, по областима у складу са друштвено-економским потребама и културном традицијом, а не по историјском и етничком принципу. Ти односи су се још више погоршали када је Косић јавно осудио суђење Апису у Солуну 1917. и бранио „црнорукце“.

Упркос овим несугласицама са српском владом и водећим интелектуалцима, Косић је за све време боравка у Швајцарској (1916-1918) предано и континуирано радио на српској и југословенској пропаганди. Својим текстовима у листовима *Знање и животи*, *Српски листи*, *Југословен* (на француском језику) и *Југословенски глас* (који је сам издавао) и јавним деловањем веома се замерио званичницима Италије и Аустрије, који су у његовим ставовима видели „најјаче оружје“ против њихових државних интереса на Балкану. На другој страни, Косић је стекао велику популарност и уважавање међу

récentes, 2“; *La Serbie* (Genève), An. 1, No. 20 (17. Septembre 1916), стр. 2; М.М. Kositch „La politique magyare envers les nationalités en Hongrie“, *La Serbie* (Genève), An. 1, No. 34 (24. Décembre 1916), стр. 2.

60 „Др Мирко М. Косић, Биографски подаци о нашем народном посланику“, *Југословен*, Велика Кикинда, год. 5, број 278, стр. 1.

61 Косић је још 1915. године успоставио сарадњу са *Цетињским вјесником*, у којем је објавио два одломка из своје књиге *Модерна Германија*. (Мирко Косић, „Кајзер и поданик“ и „Хајне и Цезар“, *Цетињски вјесник*, Цетиње, год. 8, св. 6, 7, 8 и 9 за 1915.)

62 В. Јован Пејин, *нав. дело*.

српским и југословенским емигрантима. Из тих кругова је потекао предлог да Косић буде члан Југословенског одбора, чија је улога била све значајнија. Међутим, овај предлог није прихваћен, јер је влада изабрала књижевника Вељка Петровића, који се налазио у Женеви и радио у новинарско-пропагандном бироу. О „углађеном, нарцисоидном господину хедонисти“ Вељку Петровићу, „склоном конформизму и компромисерству“, Мирко Косић није имао афирмативно мишљење.⁶³ Стога је Петровићево именовање у Југословенски одбор сматрао не само као лош избор и нелегитимно представљање Срба изван Србије, већ и као низак ударац „непоћудном Косићу“ од стране утицајних србијанских интелектуалаца и политичара – Божицара В. Марковића и Николе Пашића.

По свему судећи, Косић је ово доживео лично, као свој политички пораз, који је тешко поднео. Тада се јасно показало да његов карактер није подносио поразе и то ће се често у његовом животу показивати као кобно. Он је реаговао емотивно, увређено и осветољубиво и при томе вукао непромишљене, контрапродуктивне, понекад и фаталне потезе, који су радикално мењали његов животни пут и судбину.

3.3. – Након маргинализације коју је доживео од стране српске владе, Косић је интензивирао своје докторске студије, где је, за разлику од политике, имао далеко више успеха. На самом почетку студија у Цириху он се истакао својим широким образовањем, елоквенцијом и талентом за социолошка истраживања. Посебно га је запазио и ценио професор Роберт Михелс, који му је написао рецензију за докторску дисертацију. Ипак, на њега су доминантан утицај извршили немачки формалиста Зимел и, нарочито, Леополд фон Визе. Њихов утицај биће пресудан за Косићево формирање као социолога и за његова становишта о друштвеној науци.

Косић је за тему своје докторску дисертацију узео „Социолошке основе ограничења рађања“, јер се још од 1912. године под утицајем Роберта Малтуса заинтересовао за проблем демографије и економије.⁶⁴ Докторску дисертацију је конципирао као социолошку студију,

---

63 Ово су Косићеве оцене и квалификације личности Вељка Петровића из његових потоњих полемика, које су се потврдиле у Петровићевом деловању, односно служењу политичким режимима Краљевине Југославије и комунистичке Југославије.

64 О односу демографије и економије и посебно о односу прираштаја становништва и привредног развоја Косић је писао 1912. године у приказу књиге Понтуса Фалбека, „Неомалтузијанизам у односу према расној биологији и расној хигијени“ (*Лейпциг Мајшице српске*, 1912, књ. 288, св. 4, стр. 107–111), и у чланку „Опадање рађања у светлости науке“ (*Лейпциг Мајшице српске*, 1914, књ. 297, св. 1, стр. 84–99; књ. 298, св. 2 стр. 42–50).

као расправу о опадању броја становника и о еугеничким проблемима уопште. Дисертација је урађена по свим стандардима тадашњих немачких и средњоевропских универзитета: прегледна, садржајна и веома документована.⁶⁵

Након одличне одбране докторске дисертације 1917. године, Косић је на Универзитету у Цириху промовисан за доктора економско-политичких наука. Управа Универзитета је донела одлуку о објављивању његове докторске дисертација као једне од најбољих у тој години. Наредне, 1918. године, дисертација је објављена.⁶⁶ До краја 1918. Косић је, поред поменутог сепарата *Die Südslavenfrage*, објавио и три текста на актуелне теме: о тзв. „Адриапроблему“, о културном положају Војводине и „Југославени и Италијани“.⁶⁷

У то време Косићу је понуђена и универзитетска каријера. Наиме, као одличном студенту управа Универзитета у Цириху му је 1917. године предложила место асистента на факултету.⁶⁸ Он је ову понуду одбио, сматрајући да је потребнији у борби за ослобођење свога народа, те да знања и квалификације које је стекао треба да стави у службу своме народу и заједничкој југословенској држави која се рађала.

У то време он је у идеолошком смислу био у зениту свог пута радикално-демократског националисте, којем је био спреман да подреди све своје способности и активности.⁶⁹

65 В. Борислав Милић, *нав. дело*, стр. 5.

66 Mirko M. Kossitsch, *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung*, Buch und Kunstdruckerei Tschopp & Cie Verlag, Zürich 1918, 56 стр. (Rechts- und staatswissenschaftl. Fakultät Zürich vorgelegten Dissertation).

67 М. М. Kossitsch. „Die Südslaven und das Adriaproblem“, *Wissen und Leben*, Zürich, Jg. 11, X. 11 (1. März 1918), str. 516–524; Мирко М. Косић, „Културни положај Војводине“, *Просвјета, алманах за јодину 1918*, Друштво Просвета, Женева 1918, стр. 109–118.

68 У првим деценијама 20. века релативно велик број младих Срба успео је да докторира на угледним универзитетима Француске, Немачке и Швајцарске. Међутим, врло мало њих је добило понуду да настави универзитетску каријеру на тим универзитетима. Колико нам је познато, ту понуду су у области права и друштвених наука добили Мирко Косић 1918. године (Цирих), Михаило Константиновић 1923. (Лион) и Драгољуб Јовановић 1923. (Сорбона, Париз). Сва тројица су ове понуде одбила и вратила се у своју домовину, где су, нажалост, интелектуално сагорели пре свог стваралачког зенита.

69 Постоји теза да је Мирко Косић, радећи на пословима националног уједињења и националне пропаганде, почев од 1912. године, када је имао контакте са припадницима „Црне руке“, почео да се бави (контра)обавештајним радом и да сарађује са српском тајном полицијом. Тај посао је интензивирао за време Првог светског рата, наставио у Краљевини СХС и Југославији и он ће умногоме утицати на његов животни пут и судбину. Нажалост, ову (хипо)тезу је веома тешко доказати и поткрепити доступним документима.

Стога се намеће закључак да Косић у овој фази свог јавног деловања није био превртљив и прилагодљив друштвеним приликама, које су се мењале. Штавише, он је остајао доследан својим ставовима без обзира на битно измењене конкретно-историјске околности и ратне (не)прилике.

4. Деловање у међуратној Југославији (1918–1940)

Крај Првог светског рата Косић је дочекао у Швајцарској. Убрзо се враћа у домовину овенчан ратним заслугама, угледом и докторатом Универзитета у Цириху. Он је тада млад, у напону снаге (27 година), са изванредном репутацијом у земљи и иностранству.

У струци су веома респектоване његове студије (докторска дисертација, *Паніерманизам, Велика Германија, Јужнословенско ишиње*) и бројни чланци у угледним европским часописима.

Уживао је огроман углед у земљи (међу Србима, Хрватима, Словенцима, Муслиманима и Црногорцима) и у Европи, нарочито међу угледним професорима и научницима.

Према мишљењу Косићевих савременика и сарадника, био је бриљантан ум, натпросечне интелигенције, изванредног образовања и елоквенције, даровит научник, родољуб, самосвојни интелектуалац првога реда. Одлично је говорио немачки и мађарски језик, а солидно је владао италијанским, француским и енглеским.

Разуме се да је све то потхрањивало Косићеву сујету и распламсавало огромне, нескривене амбиције на различитим подручјима рада и јавног деловања. У то време је јасно уочљиво Косићево настојање да систематски гради каријеру.

Борислав Милић је добро уочио да је Косић почетком двадесетих година прошлога века јасно формулисао „три стратешка правца“ свог деловања. „Први, али подједнако важан као и следећа два, усмерен је ка универзитетској каријери, с циљем да дође до професуре на Правном факултету у Београду, а вероватно и до чланства у Краљевској академији наука; други: да учврсти и унапреди положај у Матици српској, с очитим циљем да постане њен председник; и трећи, који је требало да му, кроз Трговачко-занатску и индустријску комору у Новом Саду, обезбеди значајнију улогу у привредно-политичком животу земље.“⁷⁰

Своју огромну енергију и ништа мању амбицију Косић је усмерио на реализацију ова три стратешка правца. Све то ће битно обележити веома значајну међуратну деоницу његовог животног пута од 1918. до 1941. године.

---

70 Борислав Милић, *нав. дело*, стр. 2–3.

4.1. Универзитетска и научна каријера Мирка Косића

4.1.1. – Будући да му је нуђено место на Универзитету у Цириху, Косић је сматрао како је природно да своју универзитетску каријеру заснује на престижном београдском Правном факултету. На том факултету радили су угледни професори, који би чинили част и водећим европским универзитетима (Слободан Јовановић, Тома Живановић, Живојин Перић) и читава плејада младих перспективних наставника који су докторате стекли у Француској, Немачкој и Швајцарској (Живан Спасојевић, Михаило Константиновић, Лазар Марковић, Михаило Илић...). Међутим, неочекивано су се појавиле непремостиве препреке и Косић није примљен за доцента на Правном факултету у Београду.

Има више разлога за то. Косић није једини одлични кандидат са изванредним референцама који није примљен. То се десило и Михаилу Константиновићу, Михаилу Илићу и другима. У неким случајевима је посреди била политичка неподобност, у неким случајевима сујете и негативан став утицајних колега, у неким случајевима је изостала политичка подршка, посебно сагласност двора. У случају Косића било је свега помало. Утицајни политичари и интелектуалци блиски влади и двору нису му заборавили „политичка скретања“ и самосвојност у време боравка и деловања у Швајцарској, посебно везе са круговима блиским краљу Николи Петровићу (који је покушавао да преговара са Аустроугарском око сепаратног мира, у децембру 1915). То Косићу официјелни, карађорђевићевски Београд дуго није заборављао.⁷¹ Проф. Божидар В. Марковић, који је имао велики утицај на универзитету и у тадашњој власти, није заборавио његове личне сукобе и размимоилажења са Косићем. Некима је сметала Косићева „темпераментност“ и „виолентност“, некима његово порекло из Војводине и сличне околности. Све су то биле препреке на Косићевом путу да дође на Београдски универзитет.

Један од разлога за наименовање треба свакако тражити у његовој личности. Многим београдским колегама је сметала Косићева препотентност, претенциозност, својеглавост и искључивост. Посебно су му замерали његову критику високог образовања и политичких прилика у Србији. Према сведочењу Федора Никића, карактер самог Косића је био такав да је често одбијао људе од себе.⁷² „У научном раду М.М. Косић је испољавао два велика позитива: велику научну ерудицију и велику способност, који су му били својствени

71 Марко Јаковљевић, *Из раја и емиграције (усйомене): Одговор і. Јовану Томићу*, штампарија Етелке Рајчић, Суботица 1923, стр. 106.

72 Види: Федор Никић, *Радови (1919–1929), књића 1*, Београд 1981, стр. 156–157.

и они су много научно обећавали и велике наде уливали. Али је поред ових позитивних особина имао и велике негативе, јер је по природи био много сујетан, сувише претенциозан и личан. У тој својој претенциозности и сујетности, никада није могао да се помири да он у старој предратној Југославији није постао бан Дунавске бановине и да заузме министарски положај, за којима је увек чезнуо. И да у томе није могао да успе, много је душевно патио и стална му је жалба била. Због тих својих негативних особина, долазио је доста често у тешке сукобе и са друговима на факултету у Суботици и у Љубљани, а и као главни секретар у Трговачкој комори у Н. Саду. Па је тако у тој његовој нервози и асоцијалној природи, 'незадовољан и разочаран', лутао од Н. Сада и Београда до Беча и Минхена, и натраг у Београд.⁷³

Слично мишљење о Косићу изrekli су професори Правног факултета у Београду и јавни делатници Драгољуб Јовановић, у *Политичким усјоменама и Медаљонима*, и Лазар Марковић у мемоарским записима *Мој живој*.⁷⁴ Иако Косић није изабран за доцента на београдском Правном факултету, његова универзитетска каријера није доведена у питање. Залагањем професора Слободана Јовановића,⁷⁵ Михаила Константиновића и других наставника који су веома ценили Косићеве стручне квалитете и научни рад, он је 1920. године изабран за доцента за предмет Политичка економија на новооснованом Правном факултету у Суботици.⁷⁶ Косић је постављен за доцента за Економске

73 Федор Никић, *истио*, стр. 156–157.

74 *Политичке усјомене*, књига 1–12, и *Медаљони*, књига 1–4; Драгољуба Јовановића објављени су у Сабраним делима Драгољуба Јовановића (Службени гласник, Београд 2009), а мемоари Лазара Марковића *Мој живој* налазе се у рукопису.

75 Борислав Милић сматра да је Слободан Јовановић „у више наврта директно спречавао Косићево постављење на катедри београдског Правног факултета као нпр. у случају избора наставника за предмет Економска политика 1923. године, а под изговором 'да хоће младог човека'. Доведен је кандидат који је био само три године млађи, без искуства и интереса за економску политику, а још мање аграрну.“ (Милић, „Непрецизност једног историчара“, *Политика*, 16. март 2012, стр. 14.) По нашем мишљењу, Слободан Јовановић је приликом избора наставника за предмет Економска политика 1923. дао предност Драгољубу Јовановићу, кога је добро упознао 1919. године у Паризу у време Мировне конференције. Том приликом он је проценио да би за Србију било добро да се Драгољуб после доктората на Сорбони врати у Београд и обећао му место на Правном факултету. То не значи да је био против Мирка Косића. Напротив, његов избор за наставника Правног факултета у Суботици подржавао је и очекивао је да ће Косић као Војвођанин тамо бити кориснији и успешнији.

76 Ради растерећења Београдског универзитета, министарство просвете је донело одлуку да се у Суботици отвори Правни факултет и да се тиме допринесе враћању словенског карактера овом крају. Факултет је основан Уредбом о Филозофском факултету у Скопљу и Правном факултету у Суботици од 2. фебруара 1920. /*Службене новине Краљевине Срба Хрватиа и Словенаца* (велики формат),

и финансијске науке указом краља Петра I од 7. октобра 1920. године. Две године касније изабран је за ванредног професора Универзитета у Љубљани, а 1925. године за редовног професора у Суботици.⁷⁷ Незадовољан својим статусом на Факултету, суочен са клеветатама и сукобима са појединим колегама, Мирко Косић је поднео оставку, коју је краљ Александар уважио својим указом од 25. марта 1931. године.

4.1.2. – Везу са универзитетским и јавним животом у Београду Косић је у почетку задржао захваљујући Јовану Цвијићу, који га је ценио и који је окупио групу млађих наставника на својим истраживачким пројектима. На Цвијићев предлог, Косић је за социолошка истраживања у Војводини израдио социографска питања према захтевима социологије.⁷⁸ Након тога, написао је текст „Идеја прогреса у савременој социологији“ за зборник радова посвећен Јовану Цвијићу поводом тридесетогодишњице његовог научног рада.⁷⁹ Убрзо су се појавиле још две значајне књиге Мирка Косића: брошура *Новији типични покушаји конституисања социологије*⁸⁰ и *Основи економне историје*.⁸¹

бр. 27, од 7. фебруара 1920, стр. 25./ У школској 1921/1922. години, уписано је 496 студената. Из Србије 124, Црне Горе 103, Војводине 110, Старе Србије и Македоније 53, БиХ 4, Далмације 14, Боке Которске 4, Хрватске и Славоније 10, Словеније 1, Задра 3, Истре 2, Русије 53, Чехословачке 1, Румуније 7 и Грчке 1. Од тога броја 12 женских. На њему су радили угледни српски наставници (Миодраг Аћимовић, Милорад Недељковић, Чедомир Марковић, Ђорђе Тасић, Михаило Илић, Михаило Константиновић, Федор Никић и др.) и руски професори (Георгије Димченко, Сергије Троицки, Михаило Чубински и Петар Струве). Косић је постављен за доцента за Економске и финансијске науке указом краља Петра I од 7. октобра 1920. године. Факултет је радио до 1. априла 1941. По доласку окупатора, војска је заузела зграду. Инвентар је опљачкан, библиотека однета у Печују, а факултет је затворен, да више никад не буде отворен. (В. Миодраг Симић, *Историја судбеничкој Правној факултетској 1920–1941*, Београд 1999, стр. 137.)

77 Указ краља Александра, бр. 10785, 1925.

78 Јован Цвијић је Косићу поверио да изради социографска питања према захтевима социологије за социолошка истраживања у Војводини. Види: Мирко Косић, *Социографска уједињавања за испитивање села*, Матица српска, Нови Сад 1922, 43 стр. Ваљало би истражити Цвијићев утицај на Косића и посебно његова социолошко-економска истраживања села, која, са истраживањима Сретена Вукосављевића, спадају у најзначајнија социолошка истраживања села између два рата. В. Александар Гордић, „Мирко Косић као социолог и економист села“, реферат за научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, Кикинда 2012, стр. 4–5.

79 Мирко Косић, „Идеја прогреса у савременој социологији“, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1924, 27 стр.

80 Mirko Kosić, *Noviji tipični pokušaji konstituisanja sociologije*, Založila Juridична fakulteta, Ljubljana 1924, 31 str.

81 Мирко М. Косић, *Основи економне историје*, Издавачка књижевница Геце Кона, књ. 1, Београд 1925, 416 стр.

Поред тога, Косић је у Београду 1920. године покренуо и до краја излажења уређивао часопис *Друштвени живот* – социјални научни часопис за њолиџику, економију, законодавство и социјалне науке, као први корак на путу оснивању Социолошког друштва у Београду, какво је већ постојало у Загребу од 1919. године.⁸²

Реч је о првом специјализованом социолошком часопису у Србији који је испуњавао највише стандарде тадашње европске периодике и којем је Косић као уредник и аутор прилога одредио концепцију и профил.⁸³ Часопис је имао за циљ да доноси социолошке расправе и приказе наших и страних сарадника, у којима ће се са конзервативне платформе критиковати марксизам и материјалистичко схватање друштвеног развоја.⁸⁴ У реализацији оваквог концепта неговане су сталне рубрике: Расправе и чланци, Оцене и прикази, Политички преглед, Привредни преглед, Правни преглед, Преглед књига, Преглед часописа, Библиографија, Белешке, Маргиналије.

На том послу Косић је сарађивао посебно са Ђорђем Тасићем⁸⁵ и Федором Никићем.⁸⁶ Иако нису успели да оснују Социолошко друштво,⁸⁷ они су успели да током 1920–1921. године штампају четири

82 Види: Слободан Антонић, „Косић и Социолошко друштво“, реферат за научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, Кикинда 2012, стр. 3.

83 Уп. Јован Ђорђевић у *Социолошком ирепеду*, 1938, стр. 293.

84 *Друштвени живот*, бр. 1/1920, унутрашња страна предње корице.

85 Ђорђе Тасић (Врање, 1892 – Београд, 1943), правник, социолог, универзитетски професор. Рођен је у Врању у чиновничкој породици, где је завршио основну школу и гимназију. Дипломирао је 1919. и докторирао на београдском Правном факултету 1920. године. Предавао је на правним факултетима у Суботици (1920–1922), Љубљани (1922–1930), а од 1930. године у Београду (предмети Енциклопедија права и Филозофија права). Био је уредник часописа *Социолошки ирепед* и *Архив за њравне и друштвене науке*. Због својих демократских убеђења и као противник фашизма за време окупације, 1941. године удаљен је са факултета, а августа 1944. године Гестапо га је ухапсио и стрељао.

86 Федор Никић (Крушедолски Прњавор, Фрушка Гора 1897–1989), правник, универзитетски професор. Дипломирао и докторирао на београдском Правном факултету као ђак Слободана Јовановића. Бирао је за доцента и професора на Правном факултету у Суботици. Био је политички ангажован у Матици српској и Савезу земљорадника, као и помоћник министра просвете. Бавио се издавачком и публицистичком делатношћу. Са Мирком Косићем учествовао у покретању и уређивању часописа *Друштвени живот* и био секретар редакције.

87 Оснивачи часописа, Косић, као главни уредник и финансијер, члан уредништва Ђорђе Тасић и секретар редакције Федор Никић, планирали су да излазак првог броја прати и оснивање Друштва. Поред изучавања српског друштва као главног задатка овог стручног удружења, планирано је и објављивање дела домаћих и страних научника у склопу едиције „Библиотека Социолошког друштва“. Према Федору Никићу планиране су за објављивање следеће књиге: Роберт Михелс (Robert Michels), *Олиархија и демократија* (*Zur Soziologie des Parteiwesens in der*

броја часописа.⁸⁸ У њима су објављивани чланци из области политике, економије, права и социјалних наука.

Часопис је доносио преводе савремених страних аутора, критичке приказе књига и ревија из области социологије, социјалне психологије, етнопсихологије, народне економије, историје, културне историје, науке о држави, права, политике, религије.

Аутори прилога, поред Косића, Тасића и Никића, били су наши најугледнији академици, професори универзитета и јавни радници.⁸⁹ У часопису су првенствено објављивани чланци и студије из области социологије, али и других друштвених наука. Поред тога, стручно су обрађена и бројна тада актуелна културно-просветна, социјална и привредна питања и за њих нуђена одређена решења (на пример,

modernen Demokratie: Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens, 1911); *Историјски материјализам и социјализам* (Р. Шомло, П. Барт, Т. Масарик и др); Ф. Никић, *Социологија и право*; Ђ. Тасић, *Социологија и држава*; Ж. Јовановић, *Социологија савременој друштва*; Н. Радојчић, *Социологија и историја СХС*; *Социологија књижевности и уметности*; М. Косић, *Социологија савремене културе*; М. Косић, *Социологија рада*; М. Косић, *Социологија религије*; Милер-Лир (Franz Müller-Lyer, 1857–1916), *Социологија породице* (*Die Familie*, München, J. F. Lehmann, 1912); К. Богдановић, *Социологија жене*; *Социологија рада*; Михаило Аврамовић, *Социологија села и задрге*; Guillaume de Greef, *Економска социологија* (*Sociologie économique*, 1904) (наведено у: Федор Никић, *нав. дело*, стр. 164). Све ово говори о изузетној обавештености Мирка Косића и његових сарадника, који су помно пратили главне токове и дела у тадашњој друштвеној науци.

88 Прва три броја часописа *Друштвени живот* штампана су у штампарији Јована Радака у Великој Кикинди. План да часопис излази тромесечно није се остварио, јер је изостала подршка Штампарије Јована Радака, која је запала у финансијске и техничке проблеме. Четврта свеска часописа штампана је 1921. године у издању књижаре Напредак у штампарији Мироточиви у Београду. Види: Федор Никић, *нав. дело*, стр. 157.

89 Сарадници овог часописа били су: др Слободан Јовановић (1869–1958), редовни професор Правног факултета у Београду (од 1900) и редовни члан САНУ (од 1908); Радивоје Врховац (1863–1946), тадашњи председник Матице српске (1920–1935); Никола Радојчић (1882–1964), историчар и академик САНУ (1934); др Живојин Перић (1868–1953), редовни професор Правног факултета у Београду (од 1901) и дописни члан САНУ (од 1905); Тома Живановић (1884–1971) професор Правног факултета који ће ускоро бити примљен у САНУ (1922. дописни, 1926. редовни члан), Милош М. Милошевић, Славко Станић, Владислав Д. Станић, Михаило Константиновић, Данило Ј. Данић. Штампани су и преводи страних аутора: Макса Рубнера (Max Rubner, 1854–1932, немачки физиолог, оснивач нутриционизма), Емила Ледерера (Emil Lederer, 1882–1939, немачки економиста и социолог), Франца Опенхајмера (Franz Oppenheimer, 1864–1943, немачки социолог и економист), Леонхарда Рагаца (Leonhard Ragaz, 1868–1945, швајцарски теолог) и Рудолфа Голшјајда. (Види: Бојана Вукотић, „Мирко М. Косић као уредник и сарадник часописа *Друштвени живот*“, реферат за научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, Кикинда 2012, стр. 3.)

о нашој аграрној реформи, социјализацији, просветној политици и многим другим питањима).⁹⁰

Поред ових аналитичких текстова и студија, часопис *Друшћивени живоџ* је доносио и преглед савремених ревија из области социологије, права, економије и политике: *The American Journal of Sociology* (Чикаго), *Revue Internationale de Sociologie* (Париз), *Zeitschrift für Sozialwissenschaft* (Лајпциг), *Neue Erde* (Беч), *Zeitschrift für öffentliches Recht* (Беч-Лајпциг), *Archiv des öffentlichen Rechts* (Тибинген), *Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik*, *Weltwirtschaftliches Archiv*, *Revue Politique et Parlementaire* (Париз).

Мирко Косић је био не само уредник, већ и аутор многих теоријских студија, аналитичких текстова, расправа о актуелним питањима, осврта и приказа књига из области социологије и економије. Он се није либио да у својим аналитичким текстовима, расправама и кроз коментаре приказаних књига „изражава своје теоријске тврдње и критички разматра актуелне друштвене проблеме.“⁹¹ У то време Косић се упознао са идејама Вилфреда Парета, чије дело је на њега посебно утицало. Сматрао је да је Парето дао једно велико дело огромне културно-историјске ерудиције и снаге. Зато га је заједно са Вебером и Диркемом уврстио у најзначајније социологе.⁹² Посебно се одушевљавао Паретовом теоријом елита, идејом да су у историји елите увек управљале масама.⁹³

Поред Паретових идеја, Косић се у ово време заинтересовао и за идеје и праксу фашизма у Италији. Он је у њој видео реалистичку филозофију, јер она одговара стварности и нуди решења за излазак из економске кризе. Овај утицај „Паретове теорије и фашистичке праксе у Италији видљив је и у часопису *Друшћивени живоџ*, чији је *spiritus movens* Косић несумњиво био“.⁹⁴

Часопис се, поред финансијско-техничких проблема, суочио и са додатним неприликама. Када су изабрани за доценте на Правном факултету у Суботици, Ђорђе Тасић и Мирко Косић су све теже обављали послове везане за уређивање часописа у Београду, који није имао стални простор.

Тадашња власт је са неповерењем гледала на рад часописа, јер су Ђорђе Тасић и Федор Никић сматрани за „сувише прогресивно-демократски и левичарски“ настројене личности. Уз то, убрзо се показало

90 Види: Федор Никић, *нав. дело*, стр. 158.

91 Бојана Вукотић, *нав. дело*, стр. 3–4.

92 Mirko Kosić, *Novi tipični pokušaji konstituisanja sociologije*, Založila Juridична fakulteta, Ljubljana 1924, str. 21.

93 Види: Јово Бакић, *нав. дело*, стр. 3–4.

94 *Истио*.

да је Мирко Косић одвећ нетолерантан и одбојан, тако да се све више сужавао круг сарадника. Из тих разлога *Друшћивени животи* је након четири броја престао да излази. После деветогодишње паузе, Косић је 1930. године обновио часопис у Новом Саду, где је штампано још шест свезака *Друшћивеној животи*, као резултат његове самосталне издавачке и уредничке активности.⁹⁵

Амбиција Мирка Косића је била да заједно са Федором Никићем и Ђорђем Тасићем оснује и Социолошко друштво. Иако су припреме биле успешне, а одзив потенцијалних чланова одличан, до оснивања Друштва није дошло.⁹⁶ Петнаест година касније Ђорђу Тасићу је пошло за руком да прво 1935. године оснује Друштво за правну филозофију и социологију, које ће 1938. године променити име у Друштво за социологију и друштвене науке, које је покренуло издавање часописа *Социолошки ирејед*.⁹⁷ Нажалост, Косић није учествовао у овим Тасићевим активностима, јер се у то време удаљио од стручног, публицистичког рада и ушао у политичке воде. При томе остаје отворено питање зашто он као први школовани социолог са најбољим научним референцама и објављеним социолошким студијама није учествовао у раду Друштва за социологију и друштвене науке и зашто није објавио ниједан прилог у *Социолошком иреједу*.⁹⁸

Према мишљењу Божидара С. Марковића, професора београдског Правног факултета и блиског сарадника Ђорђа Тасића, „разлог томе вероватно треба тражити првенствено у његовом индивидуалистичком, недовољно комуникативном темпераменту“.⁹⁹

95 Види: Бојана Вукотић, *нав. дело*, стр. 6–7; и: http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=168:-1920-1921&catid=55:-1918-1941&Itemid=64.

96 Федор Никић, *нав. дело*, стр. 158.

97 Види: Слободан Антонић, *нав. дело*, стр. 7; и Александар А. Миљковић, „Плурализам у српској социологији до 1941. године“, *Социолошки прејед*, Београд 1988, год. 22, бр. 3, стр. 173–199.

98 Слободан Антонић је мишљења „да се група друштвених научника окупљених око Ђорђа Тасића и његовог Друштва за социологију, у другој половини тридесетих година већ уобличила у специфичну научну заједницу, повезану не само интересовањем за социологију, већ и местом становања (Београд) и рада (Правни факултет у Београду). Због тога је Косић некако нужно, барем у прво време, морао остати по страни. Али да није било Другог светског рата, ми не можемо знати да се и Косић не би укључио у рад Друштва за социологију, или да не би објавио неки прилог у *Социолошком иреједу*. Насупрот Милићевој оцени, не мислим да је Тасићево Друштво била нека идеолошка групација која је одбијала Косића због његовог наводног конзервативизма. Она је пре била заједница научника са специфичним социолошким истраживачким и популаризаторским програмом, у коме је свакако и Косић могао да нађе своје место.“ (*Истио*, стр. 7.)

99 Божидар С. Марковић, интервју у: *Социолошки прејед*, Београд, бр. 3, 1978, стр. 18.

4.1.3. – Гашење часописа *Друштвени животи*, неуспешан покушај да организује социолошко друштво и да заснује универзитетску каријеру на београдском Правном факултету Косићу су тешко пали. Он је то доживео као лични пораз. Након ових неуспеха, Косић је почетком двадесетих година 20. века своје академске и научне активности почео да усмерава ван Србије. За разлику од београдског Правног факултета, на којем није било места за Мирка Косића, Правни факултет Универзитета у Љубљани је 1922. године широко отворио врата овом младом и перспективном научнику. У то време интензивирао је своје активности на међународном плану. Ускоро је постао кореспондент Међународног института за социологију (Париз–Женева) и дописни члан Немачког социолошког друштва (Келн–Берлин) и члан Масариковог социолошког друштва у Прагу.

Будући да се ослободио издавачко-публицистичких обавеза у Београду, Косић се потпуно посветио наставно-научном раду. Темељно је припремао своја предавања, прикупљао и студирао релевантну литературу, припремао рукописе за потребе наставе. Убрзо је написао књигу *Основи економне политике* за потребе наставе из економских предмета које је држао на факултетима у Суботици и Љубљани, која је изашла из штампе у Београду 1925. године.¹⁰⁰

Те године изабран је за редовног професора националне економије у Суботици. Споља гледано, била је то бриљантна универзитетска каријера. Међутим, Косић није био омиљен на суботичком Правном факултету. Често је имао сукобе са колегама.¹⁰¹ Због његовог индивидуализма и некооперативности није био омиљен у наставничком колективу, још мање међу јавним радницима и политичарима Суботице и Војводине.

Иако је Косић био по образовању, вокацији и делу социолог, он је „добрим делом образован као економиста и један део живота је радио као економиста и написао је више економских дела“.¹⁰² У другој

100 Мирко Косић, *Основи економне политике*, Геца Кон, Београд 1925, стр 416. Први део књиге је увод о економији, држави, политици, науци и етици, други део је посвећен развоју економско-политичких доктрина, а трећи аграрној политици.

101 Постоје подаци о Косићевом сукобу са професором Алексом Ивићем, до којег је дошло половином 1928. године због једног Ивићевог дописа ректору Универзитета. У овом допису он је наводно оклеветао свог колегу Косића, због чега је овај, противно ставу управе факултета, поднео Среском суду у Суботици тужбу против Ивића. Поред тога, Косић је био подозрив према руским професорима, сматрајући да су они страни агенти и да некритички подржавају немачке нацисте само зато што су радикални противници комунизма. (Види: Мидораг Симић, *нав. дело*; и Драгомир Томин, „Др Мирко Косић, Кикинђанин, талентовани научник и политички визионар, популарни усамљеник“, *нав. дело*, стр. 280.)

102 Види: Бошко Мијатовић, *нав. дело*, стр. 1.

деценији 20. века он се „окренуо економским темама и пословима где је користио своје знање из економије“.¹⁰³

У првом плану је био наставно-научни рад на економским предметима, које је предавао. Резултат тога рада је неколико чланака и студија, од којих је најзначајнија поменута књига *Основи економне њолиџиџке*. Реч је о интердисциплинарно писаној студији, у којој се преплићу економско-социолошко-политиколошке анализе. Писана је из социолошке перспективе примењене на економске феномене, а обрађује развој економских доктрина и основна питања аграрне политике.¹⁰⁴

Следећи Косићев економски рад, *Савремени економско-њолиџиџџки љравџи, особџиџо у средњој Евроџи*, настао је у време великих друштвено-економских промена крајем двадесетих година.¹⁰⁵ У њему се на основу тадашње светске литературе обрађују економски процеси и тектонска економска померања у свету. Тежиште је на приказу економских кретања у Европи и свету током 1920-их година (застарелост европске индустрије после рата, промене дужничко-поверљлачких односа у корист САД, политичке промене у Русији, територијално смањење Немачке, огроман напредак САД итд.). Други рад, под насловом *Превџирања у свеџској љрџвреди – криза кайџџиџализма?*, појавио се као његов одговор на изазове велике економске кризе, која је почела 1929. године.¹⁰⁶ Косић је прво указао на појавне манифестације и последице кризе, а након тога је покушао да објасни узроке кризе и могућности њеног превазилажења, као и однос политичких идеологија и економске кризе.¹⁰⁷

4.1.4. – Бавеџи се интензивно и систематски економијом и актуелним економским темама, Косић није запоставио своју ужу струку – социологију. Он се њој враћа почетком тридесетих година у виду систематских истраживања теоријских проблема опште социологије и питања савремене социологије. Резултат тих истраживања су његова два главна социолошка дела: *Увод у Оџџџџу социолоџију* (1934) и *Проблеми савремене социолоџије* (1934). Ова дела указују да се он, поред многобројних активности у разним областима стручног и јавног

103 *Исџо*, стр. 3–4.

104 *Исџо*.

105 Мирко Косић, *Савремени економско-њолиџиџџки љравџи, особџиџо у средњој Евроџи*, Нови Сад 1929, стр. 66.

106 Мирко Косић, *Превџирања у свеџској љрџвреди – криза кайџџиџализма?*, Београд 1931, стр. 61. У овој књџизи су обједињени Косићевџи радови о превџирања у светској привреди, објављени у *Срџском књџижевном љласнику* од 1. августа до 1. октобра 1931. године, и чланак о политичким идеологијама у савременој економској теорији.

107 Опширније о томе: Бошко Мијатовић, *нав. дело*, стр. 11–12.

живота, у континуитету бавио социологијом све време од пре Првог светског рата. Тај рад он је у систематском облику изложио у својим предавањима из опште социологије, која је држао на економском течају Коларчевог народног универзитета у зимском и летњем семестру школске 1933/34. године.¹⁰⁸

Рукопис књиге *Увод у Ојшџу социологију* Косић је окончао у Инсбруку 1933. године. У кратком предговору указао је на „неодређен“ и „парадоксалан“ положај социологије у схватањима тадашње стручне и шире јавности, као и на бројна предубеђења и стереотипе о новој друштвеној науци, која је тек у фази конституисања и која није ни „непосредно практична“ ни „епски занимљива“.¹⁰⁹ Упркос томе, Косић сматра да је „социологија поред свега тога и занимљива, чак веома занимљива јер баца светлости на прелете снага које одлучују о судбини свију нас и као појединаца и као припадника група“. Стога је његова намера да ова књига „послужи као *увод* у Општу социологију, у њену проблематику и методе њеног разматрања друштвеног живота“.¹¹⁰

У складу са тим циљем, Косић је конципирао структуру књиге, одабрао и систематизовао теме и проблеме, и максимално прилагодио начин излагања. Своју анализу он започиње питањем: шта је социологија? У одговору на то питање подробно је разматрао „шта није социологија и шта се мисли да јесте социологија“. Након тога је одредио однос опште социологије према биологији, психологији и историји (стр. 7–30).

Тежиште књиге је на развоју социологије и на савременој социологији. У делу о развоју социологије (стр. 31–138) Косић је обрадио допринос „претеча“, Огиста Конта, биолошке социологије (Х. Спенсера, Л. Гурвича и „расиста“), романтичне и реалистичне социологије („идеалисте“ и „материјалисте“ у социологији). Посебно се позабавио представницима психолошке социологије (Ф. Тенис, Г. Тард и Г. Зимел) и „стубовима савремене социологије“ (Е. Диркем, М. Вебер и В. Парето). Део о савременој социологији (стр. 139–208) приказан је кроз развој социологије у три тада водеће земље и њихове

108 Мирко М. Косић, *Предавања из Ојшџе социологије* одржана на економском течају Коларчевог народног универзитета у зимском и летњем семестру школске 1933/34 године, Народна мисао, Београд 1934, 173 стр.; Мирко М. Косић, *Увод у Ојшџу социологију*, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад 1934, 242 стр.; и Мирко М. Косић, *Проблеми савремене социологије*, Труд, Београд 1934, 247 стр.

109 Мирко М. Косић, *Увод у Ојшџу социологију*, стр. 5.

110 *Истио*, стр. 6. У наставку Косић додаје: „Ако смо на сразмерно малом простору успели да унеколико уведемо наше читаоце у схватање науке, коју волимо и на којој радимо, сред свих тегоба, већ више од двадесет година, онда смо постигли бар један део наших скромних животних задатака.“

знамените социологе. То су Француска (С. Бугле, Г. Ришар, Л. Дипра и Р. Моније), Немачка (Ф. Опенхајмер, А. Фиркант и Л. фон Визе) и Америка (Ф. Гидингс, Ч. Кули, Е. Рос и В. Томас).

Завршни део књиге посвећен је „перспективама и тешкоћама социологије“. У њему је Косић оптику своје анализе усмерио на неколико кључних питања од принципијелног и далекосежног значаја: (1) разлике и могућности сазнања природног и соци(ј)алног света, (2) каузалност и законитост соци(ј)алног збивања, и (3) идеологија и социологија. На крају књиге Косић је дао „Библиографију за даљи студиј социологије“ (стр. 231–242), која обухвата: (1) Историје социолошких теорија, (2) Методолошке основе социологије, (3) Периодику, (4) Систематска дела. Ова библиографија обухвата дела објављена на немачком, француском, енглеском, италијанском, руском, српском и хрватском језику.

Овом књигом Косић се афирмисао као најзначајнији југословенски социолог и сврстао у водеће светске социологе. Књигу је Јозеф Роучек (J. Rasck) оценио као „изванредну, равну било којем сродном раду написаном на енглеском језику“.¹¹¹

4.1.5. – Рукопис књиге *Проблеми савремене социологије* Косић је завршио априла 1934. године. Реч је о збирци његових „чланака и расправа из социологије писаних и делом објављених између 1912. и 1932. године“.¹¹² Он је пошао од чињенице да се „социологија налази у пуном напону развоја“, да је после рата „интересовање за њезина питања и методе огромно порасло, па је продрла и у академску и средњу (стручну) наставу сада већ готово свију земаља“. Стога се он латио незахвалног посла да конкретизује интересовање које за социологију постоји, те да припреми „дело пропаганде за истинску научну социологију с обзиром на толико распрострањене криве појмове о њој“.¹¹³

Популаризаторски циљ и „пропагандни карактер“ ове књиге битно су одредили и њен садржај и домет. У њој су обрађена основна питања конституисања социологије (предмет и метод социологије, однос према сродним дисциплинама, праву, политици, социјалној филозофији, филозофији историје), али и стање социолошких

111 Јозеф Роучек у зборнику о Гурвичу: Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore (eds.), *Twentieth Century Sociology*, New York: The Philosophical Library, 1945, 748.

112 Мирко М. Косић, *Проблеми савремене социологије*, Труд, Београд 1934, стр. 5. Пет прилога у овој књизи претходно је објављено у часописима *Дело*, Београд, 1913. и 1914, *Друшћивени живоић*, Београд, 1920, књига 1, Збирна едиција *Наше село*, Београд, 1929, *Друшћивени живоић*, Београд, 1930, бр. 6. За остале прилоге нема података да ли су претходно објављени.

113 *Исто*.

студија код Југословена. Посебна пажња посвећена је социолошком проучавању села. Косић у књизи такође разматра и тада веома актуелне проблеме „расе и величине народа“, социологије народности и нације, вођства, идеје прогреса, односа друштвеног живота и социјалне науке и друге теме.

Стиче се утисак да је ова књига рађена на брзину, без напора аутора да објављене прилоге повеже у целину. Текстови су „механички“ стављени у једне корице, без неопходних података о ранијем објављивању. Уместо уводног текста, аутор је дао „технички“ предговор на једној страни, уместо закључног текста приложио је тек три странице „Предметника“ и шест страница Именског регистра.

Очигледно је да је књига рађена без великих теоријских амбиција. Хетерогена по садржају, методи излагања, она има више дескриптивни карактер и недовољно је теоријски утемељена и развијена. Она је остала у облику торза. То признаје и сам аутор, који у предговору самокритички пише: „Потпуно сам свестан да се код појединих овде расветљаваних питања може данас ићи и два и три слоја дубље у научној анализи односно даље испредати танчине проблема. Али за прво и поступно увођење у проблеме ове сразмерно нове а изванредно сложене науке чини нам се довољно за сад оволико и у овој поступности продирања у дубину односно разграничавања подручја социологије од осталих могућих гледишта према појавама друштвеног живота.“¹¹⁴ Стога Косић „за дубље улажење у проблематику савремене опште социологије“ упућује заинтересоване читаоце на његову књигу *Увод у Ойшћу социологију*.

Након изласка ових књига објавио је још неколико брошура и чланака до Другог светског рата, који су били више политичко-пропагандног него теоријског карактера, тако да ћемо о њима говорити у оквиру Косићеве идеолошке и практично-политичке делатности. Најпознатије су свакако брошуре *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам* (1933), *Хрвајско њишћење и национално јединство* (1937), *Наша сјољна ѡлишћика* (1938), као и текст „Политичке идеологије и савремена економска теорија“ (1940).¹¹⁵

Напоменимо само да се брошура *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам* појавила 1933. године, када су нацисти у Немачкој освојили власт. У њој Косић прецизира свој однос према најмоћнијим силама и покретима тог времена и веома критички говори

114 *Истѡ*.

115 Мирко Косић, *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам*, Чачак 1933, *Хрвајско њишћење и национално јединство*, Нови Сад 1937, *Наша сјољна ѡлишћика*, Београд 1938, „Политичке идеологије и савремена економска теорија“, *Правна мисао*, 6 (1940), бр. 9–10.

о бољшевизму у СССР-у, фашизму у Италији и нацизму у Немачкој као облицима тоталитаризма. За разлику од Слободана Јовановића, који је у својој књизи *Поратна држава* ове покрете и идеологије анализирао првенствено правнички, Косић их анализирао са политичко-економског аспекта.

Почетком тридесетих година Косић је успоставио коректну сарадњу са Коларчевим универзитетом у Београду, где је у периоду од 1933. до 1940. године држао низ предавања из социологије и привредне историје. На тим предавањима није се либио да анализира и износи своје ставове о отвореним друштвеним, економским и политичким питањима, која су се у изоштреном облику постављала уочи Другог светског рата.

4.1.6. – Обрађујући најзначајније социолошке правце свога времена, Косић је настојао да превлада ригидност и искључивост појединих социолошких школа и знаменитих теоретичара, те да у својим студијама досегне до продуктивне теоријске синтезе. Његова стновишта се не могу сврстати у неки појединачни правац. Она представљају својеврсну синтезу тадашњих стубова социологије (Диркема, Вебера и Парета) и трију главних традиција: француске, немачке и америчке.¹¹⁶

Посебно треба истаћи Косићево оштро разграничавање политике науке и, критику идеологија, тј. њиховог уплива у социологију као науку.¹¹⁷ То је нарочито дошло до израза у његовим књигама *Увод у Ојшћу социологију* и *Проблеми савремене социологије*, али и у осталим студијама. Овакав отворени, критички приступ нарочито се види у Косићевом односу према Марксу и марксизму. Он је веома оштро критиковао марксизам, поготово његову екстремну, тоталитарну варијанту – бољшевизам. Али то му није сметало да веома цени Маркса као научника, без којег није могућа економско-социолошка анализа противречја модерног света.¹¹⁸

Посматрајући у целини универзитетску и научну каријеру Мирка Косића, можемо закључити да је његова универзитетска каријера била релативно кратка, од 1920. до 1931. године. Али била је изузетно интензивна и плодотворна. У том периоду су настала његова главна дела из социологије и економије, која су представљала значајан допринос развоју ових наука у Србији. Од почетка 30-их година Косић ће се, нажалост, све више удаљавати од универзитетског и научног рада и усмеравати ка публицистичком и политичком деловању. Главно поље његовог стручног рада између два рата била је социологија.

116 Види: Александар Гордић, стр. 4.

117 Мирко Косић, *Увод у Ојшћу социологију*, стр. 189, 229–230.

118 *Исто*, стр. 75.

На том пољу он је не само стекао глас најбољег и најистакнутијег социолога у Југословена, већ је као такав и као сарадник социолошких часописа постао познат и цењен у Европи и свету.

Он није успео да створи заокругљен социолошки систем, али је, заузврат, у својим социолошким радовима обрадио кључне области савремене социологије: методологију, историју дисциплине, општу социологију, социолошке теорије, социологију насеља, етносоциологију, социологију политике, социологију рада, породице, социјалну патологију. Уз то, обрадио је у његово време најзначајније и најутицајније социолошке правце.¹¹⁹

4.2. Рад и њоложај у *Мајици српској*

4.2.1. – У породици Мирка Косића изузетно је цењена Матица српска, као драгоценa српска национална институција која је, нарочито после пресељења из Пеште у Нови Сад 1864. године, систематски радила на ширењу просвећености и уздизању општег културног нивоа Срба у Војводини. Мирков отац је био претплаћен на *Лейхойис Мајици српске*, који су његови синови читали од ране младости.

Мирко Косић је почео сарадњу са Матицом српском 1912. године прилозима у *Лейхойису*. Овај угледни часопис је прво објавио две белешке осамнаестогодишњег младића. Прва се односила на књигу Адолфа Мајера о Вилхелму Оствалду,¹²⁰ а друга на проблем „американизирања лајпцишког универзитета“, који је актуелан и данас, сто година после објављивања.¹²¹

Од укупно 30 текстова објављених у разним часописима и листовима те године, Косић је 14 објавио у *Лейхойису*. Од тога шест прилога су прикази књига које су се појавиле на немачком и мађарском језику.

119 Александар Гордић с правом истиче да „у оцени његових социолошких радова савремени истраживачи остају фасцинирани Косићевим сувереним кретањем у различитим социолошким дисциплинама, огромном истраживачком грађом до које је долазио у својим истраживањима, синтезом разних националних социолошких традиција... Понекад делује запрепашћујуће како је, у оно време неразвијених комуникација, успео да дође до свих релевантних извора, како би на основу њих формулисао властите, самосталне закључке, који не повлађују ниједном конјунктурном правцу. Уједно, комбиновао је најважније доприносе из разних националних социолошких традиција, и сâм оцртавајући разлике у тежиштима интересовања и приступима између немачке, француске и англосаксонске социологије.“ (Александар Гордић, *нав. дело*, стр. 4.)

120 Мирко Косић, „Adolf Mayer: Wilhelm Ostwald, Preussische Jahrbücher“, *Лейхойис Мајици српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 102–104.

121 Мирко Косић, „Американизирање лајпцишког универзитета“, *Лейхойис Мајици српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 104–105.

Реч је о књигама у то време познатих и популарних аутора (Victor Auburtin, Adolf Mayer, Neményi Bertalan, Pontus Falbek, Werner Sombart).¹²² Остали Косићеви прилози су белешке о значајним догађајима и појавама.¹²³

Био је то увод у изузетно плодну и успешну дводеценијску сарадњу Мирка Косића и Матице српске. Окосницу те сарадње чинили су Косићеви бројни текстови у *Лейпцигском часопису*, али и његове активности у органима и различитим пројектима Матице српске. Зато није случајно што је амбициозни Косић, након славodobитног повратка из Швајцарске у Краљевину СХС, поставио себи циљ да, између осталог, учврсти свој положај у Матици српској и у догледној будућности постане њен председник.

На остварењу овога циља он је почео систематски да ради после 1923. године, када није примљен на Правни факултет у Београду, када је престао да излази његов часопис *Друштво живи* и када се запослио на Правном факултету у Суботици. У то време Матица српска је била у процесу критичког преиспитивања, јер је биланс њеног десетогодишњег рада био неповољан и недовољан.

У измењеним условима новог времена, у промењеним националним, културним, социјалним и привредним односима, Матица српска „није имала један одређени правац и није знала стварно шта хоће; и у немогућности да се снађе Матица српска није могла нешто веће

122 „Victor Auburtin, Die Kunst stirbt, A. Langen, München“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 99–102; „Neményi Bertalan: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás [Стање Мађарског народа и сеоба у Америку]“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 99–105; „Понтус Фалбек: Неомалтусианизам у односу према расној биологији и расној хигиени“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 107–111; „Џон Мак-Доналд: Држава и жене, Der Staatsbürger“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 105–106; „Werner Sombart: Die Zukunft der Juden. Leipzig, Duncker et Humblot, 1912., str. 91“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 96–99.

123 „Demetrius Gusti: Ein Seminar für Soziologie, Politik und Ethik an der Universität Jassy“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 105–107; „Американизирање лајпцишког универзитета“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 104–105; „Велика школа за комуналну и социјалну администрацију у Келну“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 111–112; „La vie internationale“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 112–113; „Világkönyvtár“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 113; „Дезинфекција књига у јавним књижницама“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 290, св. 6 (1912), стр. 98; „Збор немачких библиотекара у Минхену“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 290, св. 6 (1912), стр. 98–99; „Први музеј на селу основан је ове године у Горњој Шлеској у Забору“, *Лейпциг Матице српске*, Нови Сад, год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 113.

и крупније урадити; све је рађено на парче, од данас до сутра, споро и сувише натегнуто и без већег полета¹²⁴. Убрзо је Матица српска ушла у озбиљну кризу и нашла се пред дилемом: „да ли треба да остане само једно књижевно-културно удружење са ограниченим сууженим задатком или да има да обухвати цео наш национални и културни друштвени, привредни живот и постане његов регулатор“¹²⁵.

4.2.2. – Један од главних узрока кризе Матице српске био је у томе што људи који су били у њеном руководству нису разумели ново време и промењене околности у новој, заједничкој држави. То ново време и нове прилике тражили су нове људе. Ваљало је „наћи људе, који ће Матицу српску извући из ове неактивности, несрећености и неодређености, дати јој полета и учинити да постане регулатор и реформатор нашег националног и културног живота и фактор развојка, што би одговарало њеним традицијама и традицијама и савременим потребама и тежњама нашег народа“¹²⁶.

Ту је Мирко Косић видео своју шансу. Он се убрзо нашао на челу групе младих за реформу Матице српске. Ова група је у току 1927–1930. године водила „реформне акције“ и борбу против конзервативног крила, настојећи да преузме руководећи положај у Матици српској.¹²⁷ Појединци из ове групе видели су у Косићу и будућег председника Матице српске. Нажалост, и овде ће се „тешка природа“ и „негативне особине“ Косићеве личности јавити као препрека да он постане лидер „реформатора“ и председник Матице српске. Против

124 Федор Никић, „Криза у Матици српској“, *Радови (1919–1929), књиџа 4*, Београд 1983, стр. 138. У овом тексту аутор наводи једанаест разлога ове кризе у Матици српској.

125 *Истио*, стр. 140.

126 *Истио*.

127 Групу младих за реформу Матице српске сачињавали су поред Мирка Косића: др Федор Никић, професор универзитета, Вељко Петровић, књижевник из Београда, др Михаило Константиновић, професор универзитета, др Милан Кашанин, књижевник из Београда, Игњат Павлас, старешина соколске жупе из Новог Сада, др Бранко Николић, јавни бележник из Н. Сада, Мирко Балугџић, директор Мушке гимназије из Н. Сада, Љубомир Милошевић, директор Трговачке академије, Војин Бркић, директор Окружног уреда за осигурање радника у Новом Саду, Марин Главина, управник Савеза аграрних заједница из Новог Сада, Димитрије Кириловић, управник Државне архиве из Н. Сада, Гаја Грачанин, директор „Путника“ из Н. Сада, Велимир Ненадовић, инспектор у пензији, др Милорад Попов, јавни бележник из Н. Сада, Стеван Ђирић, професор из Сремских Карловаца, Предраг Клицин, градски сенатор из Н. Сада, Јован Поповић, професор из Н. Сада, Светислав Марић, професор из Н. Сада, др Радушко Илијић, адвокат из Н. Сада, Никола Радованов, судски бележник, инжењер Душан Шаиновић, Светислав Поповић, књижевник, Душан Обрадовић, адвокат, и др. (Види: Федор Никић, „Борба напредне групе младих за реформу Матице српске“, *Радови (1919–1929), књиџа 4*, Београд 1983, стр. 152.)

Косића је био и његов пријатељ из младости и најближи сарадник у часопису *Друшћивени живоић* – Федор Никић.¹²⁸

Поменута група младих за реформу Матице српске дошла је са великим очекивањима и надом на редовну скупштину Матице српске 11. августа 1929. Међутим, конзервативна група старих је на супрот њима имала припремљен план како ће на овој Скупштини моћи да осујети ову њихову намеру. Они су прво одбили већином гласова предлог новосадске напредне групе на челу са др М. Секулићем да Мирко Косић буде кандидован за председника Матице српске. И друго, они су успели да за редовне чланове Матице српске не буду примљена 852 нова члана, који су били уписани претходних недеља, од 3. до 25. августа 1929. године. На овој скупштини је дошло до физичких сукоба између „реформатора“ и „конзервативаца“, и одлуком полиције она је распуштена.

После распуштања на овакав начин, наредне седнице редовне скупштине Матице српске одржане су 1. септембра и 27. октобра 1929. године. На њима је „неславно завршила реформна група младих, јер је била ‘поражена’ и ако је у њој имала осигурану огромну већину, а са њеним ‘поразом’, наравно, осујећена је била и овога пута и њена много тражена реформа Матице српске“.¹²⁹

Као и много пута раније, Мирко Косић је овај пораз схватио лично и веома тешко га је поднео. Посебно му је тешко пало што је његова кандидатура за председника Матице српске одбијена од стране „конзервативаца“ и дела „реформатора“ са образложењем да је он конфликтна личност и „тешка природа“, и да је „само цењен са свога знања, стручности и способности“.¹³⁰

Из тих разлога он је реаговао бурно. Радикално је раскинуо све везе са Матицом српском и усмерио се на друге, у првом реду привредно-политичке активности.¹³¹

128 Никић је овако образложио свој став према Косићу: „Сасвим природно да сам и ја због те и такве његове тешке природе, долазио са њим често до међусобног објашњавања и сукобљавања, док се најзад нисмо и коначно разишли, да се више никада, све док је после живео у Београду нисмо могли никако наћи на неком заједничком – ни научном, ни било каквом другом послу и раду. Јер са људима таквих негативних особина, и поред моје урођене ‘трпељивости’, не могу дуго да сарађујем, ни у јавном животу, ни на научном послу. То је уствари био главни разлог, да сам насупрот Новосађанима, начелно био против тога, да се М. Косић у јесен 1929. кандидује за председника Матице српске, на место Радивоја Врховца.“ (Федор Никић, *нав. дело*, стр. 157.)

129 *Истио*, стр. 151.

130 *Истио*.

131 Последњи текст под насловом „Војвођани о Војводини“ Косић је објавио у *Летњојпису* фебруара 1929. године, год. 103, књ. 319, св. 2, стр. 304–307. Тиме је он

4.3. Улога у привредно-политичком живојоу земље

Поменули смо да је Косић имао велике планове да оствари значајнију улогу у привредно-политичком животу земље. Ту амбицију је настојао да оствари систематским ангажовањем на два подручја: (1) као стручњак у области привреде, и (2) као политички лидер и народни посланик у Скупштини Краљевине Југославије.

4.3.1. – Прво подручје је било на привредном плану, где је настојао да примени своја знања из економије и економских наука. Радио је као генерални секретар Трговачко-индустријске и занатске коморе у Новом Саду од 1925. до 1931. године. Иако је био редовни професор Правног факултета у Суботици (ангажован и на Универзитету у Љубљани), Косић је радио као „стални чиновник“ у овој Комори и за то примао „лепу и веома уносну синекуру“. Он је својим знањима из економије, социологије и других друштвених наука, као и богатим искуством и европским везама, давао значајан допринос раду Коморе у том периоду. Између осталог, он је написао и средио извештаје о привредним приликама у Војводини, који су годинама служили стручњацима као неопходна литература.

Због својих одличних стручних способности, Косић је био именован за помоћника министра трговине и индустрије (1926–1927), где је радио на састављању законских предлога. Најзад, као економски стручњак настојао је да понуди одговоре на изазове Велике привредне кризе (1929–1934). Косићу је постало јасно да ће морати да наступи повезивање привреде како би се створила „довољно велика подручја за развитак данашње привредне технике“, па је већ 1930. предвиђао и настанак „европске царинске уније“. Стога је за Југославију и друге мале земље средње и југоисточне Европе пресудно питање: „с којим земљама ћемо имати да образујемо та већа привредна подручја, јер од тога ће зависити могућност нашег будућег привредног развоја, а тиме и наша национално-политичка и национално-културна позиција у Европи“.¹³²

С тим у вези, поставио је питање: да ли би Југославији било у интересу да се ближе повеже са средњом Европом или са балканским земљама? У одговору на ово питање Косић је сматрао да Југославији више одговара једна Балканска унија с Бугарском, Румунијом и Грчком, с којима је структурно повезана.

дефинитивно окончао своју веома плодну списатељску сарадњу са Матицом српском и *Леттојисом*.

132 Мирко Косић, „Средња Европа или Балканска унија? Поводом светске привредне кризе“, *Друштвени живот*, бр. 4, 1930, стр. 42.

Тиме је реактуелизовао стару идеју „Балкан балканским народима“. „Ако би се Балкан споразумео пре обнове немачко-германске силе биле би дате шансе да се запречи сваки Drang како на Трст-Јадран тако и низ Дунав. Наша привредна, али и политичка и културна будућност зависи од тога која ће се могућност пре остварити: свест Балкана или обнова политичке снаге велике Немачке.“¹³³ Међутим, та идеја се убрзо показала нереалистичном, јер је Хитлер предахитрио балканско повезивање и ове земље окупацијом подредио интересима Трећег рајха.

Радећи у Трговинско-индустријској и занатској комори, Косић је стекао драгоцену економско-финансијску знања и израстао у водећег финансијског стручњака Србије. То ће му касније отворити многа врата државно-финансијских институција.

Међутим, у свом раду у Комори он је испољио ароганцију, велику грамзивост, бескрупулозно коришћење привилегија и присвајање материјалних средстава. Реч је о особинама које се нису испољавале у Косићевом ранијем стручном и јавном деловању. Понашајући се тако, он је дошао у сукоб са прописима и руководством Коморе, након чега је њен дисциплински одбор 1931. године отпустио Косића „из коморске службе без права на икакву накнаду (отпремнину или мировину)“.¹³⁴

4.3.2. – Мирку Косићу је било јасно да ће његове идеје и реформаторско-просветитељски концепти у области економије, културе и политике остати „празна прича“ и мртво слово на папиру уколико се не избори за значајну позицију на политичком плану. Додуше, он је, као професор универзитета, угледни стручњак и патриота, често јавно

133 *Исто*, 44.

134 О томе Јово Бакић износи следеће податке: „Стављало му се, између осталог, на терет да је: састављао нетачне записнике; на морално споран начин извлачио личну корист из средстава Коморе; намерно затурао документа у циљу уношења забуне о броју година које је провео у државној служби, а у циљу добијања права на пензију; из личних разлога запослио ‘неспособну чиновницу’; ступио 1929/30. у ‘личну пословну везу са пештанском фирмом Хофхер-Шранц-Клајтон-Шутлеворт и да је затим био изабран у управни одбор новооснованог Југословенског А.Д. Хофхер-Шранц-Клајтон-Шутлеворт без одобрења и знања Управе Коморе, па је тиме ‘прекршио дужности у погледу реда и непристрасног рада у Комори и прописа Правилника’; да ‘се 1927. год. примио дужности члана Управног одбора Дирекције Државног Свиларства у Новом Саду и да је дужност вршио у току своје службе у Комори, а све то без одобрења Управе Коморе а на уштрб рада у Комори и привредничких интереса’; да се ‘веома често у коморском звању понашао према чиновницима и послужитељима Коморе на веома груб и непристојан начин, псујући и вређајући их’; да се ‘веома често користио радом коморских чиновника и послужитеља у своје приватне сврхе’; те да је често без одобрења одсуствовао из Новог Сада.“ (Јово Бакић, *нав. дело*, стр. 2.)

наступао и стекао завидан углед и утицај у политичком животу.¹³⁵ Али то није било ни довољно, ни делотворно. Зато је средином 30-их година одлучио да се политички ангажује. Прихватио је да буде кандидат за народног посланика Радног клуба, политичке групације која је била блиска Стојадиновићевој Југословенској радикалној заједници (ЈРЗ). На парламентарним изборима 1935. године Косић је био кандидат на листи Богољуба Јевтића за Великокикиндски град и срез. У предизборним активностима Мирко Косић је био неуморан. Држао је бројне митинге у Великој Кикинди и околним местима.¹³⁶ Храбро је улазио у страначке окршаје са присталицама противкандидата Штева Будишина, а свађе и туче „косићеваца“ и „будишана“ биле су нормална појава.¹³⁷

Косић је стекао велику популарност, јер се залагао за стручност и принципе модерне правне државе и да се друштвени положај не везује за националност или политичку припадност. У јавним наступима су долазили до израза његов беседнички дар, широко образовање, ерудиција и чврсто убеђење у ставове које је заступао.¹³⁸ Стари Кикинђани су његове говоре дуго памтили и деценијама препричавали.

135 У јавности је посебно цењена Косићева спремност да отворено иступа и критикује потезе официјелне власти и политичких моћника. На пример, он се није устегао да оштро критикује увођење шестојануарске диктатуре краља Александра и недемократски режим, те да отворено оспорава многа законска и кадровска решења.

136 О овим предизборним скуповима Мирка Косића извештавале су локалне новине, а најподробније лист *Југословен* у бројевима из маја-августа 1935. године под насловима: „Како ћемо на изборе“ и „Против демагога“ (бр. 272/273), „Сјајан збор др Мирка Косића у Накову“ (бр. 274), „Талас народне свести“ (бр. 275), „Резултати избора“ (бр. 276), „Народна свест је победила“ (бр. 276/277), „Др Мирко Косић (биографија)“ (бр. 278), „Шта је потребно народу“ (бр. 279), „Рад нашег посланика Г-на Дра Мирка М. Косића“ (бр. 287), „Збор Мирка Косића, народног посланика у Кикинди“ (бр. 296).

137 Анђелка Косић тврди да је њен отац Славко Г. Косић, као ватрени „косићевац“, свог рођака Мирка Косића пратио на свим предизборним скуповима. Он је сведочио да је страначка борба на тим скуповима била сурова и да се у њој нису бирала средства. На пример, „будишани“ су на митинзима носили мртвачки ковчег са написом „Мирко Косић“, клеветали и физички нападали „косићевце“. Та политичка борба је била тако сурова јер су и радна места зависила од резултата страначких избора.

138 Великокикиндски лист *Југославен* је уочи избора писао зашто народ хоће Мирка Косића за посланика: „Хоћемо г. дра Мирка Косића да нас заступа у Народној скупштини зато што бирајући њега бирамо заиста по препоруци владе: најбољега међу најбољима у нашем срезу!... Народ га хоће, јер у његову честитост, поштење, карактер, спрему и правдољубивост има неограничено поверење, а такво поверење у њега нема само народ овога среза, него и оне стотине хиљада грађана Југославије, које г. дра Мирка Косића одлично познају.“ (*Југословен*, Велика Кикинда, год. 5, бр. 276, стр. 1.)

Један од таквих говора јесте Косићева беседа Немцима у Накову, која је имала великог одјека у Банату и Војводини. Наиме, он је тада рекао „да ће Југославија бити окупирана, али да ће Немци изгубити рат и да они зато пазе на своје понашање према суседима“.¹³⁹ Забележено је, такође, да је у предизборном говору рекао да га не интересују ситне локалне интриге и проблеми, већ „прогрес земље у целини, а када он обухвати целу земљу, онда ће напредак стићи и у Кикинду“.¹⁴⁰

Косићева изборна кампања је окончана успешно и он је у веома оштрој конкуренцији изабран за народног посланика за Великокикиндски срез (1935–1937). Успео је да победи као противкандидате не само локалног моћника, Штева Будишина, него и др Драгољуба Јовановића, који је тада био један од најпознатијих и најпопуларнијих политичара у Србији и Југославији. Мирко Косић је добио 6.454 гласа, Штева Будишин 3.924, Драгољуб Јовановић 1.244, Арсенијевић 13, и Раде Дорословац само 5 гласова.

РЕЗУЛТАТ

избора од 5. маја 1935. године за град и срез Вел. Кикиндски

Ред. бр.	НАЗИВ ОПШТИНА	ИМЕНА КАНДИДАТА				
		Др Мирко Косић	Штева Будишин	Др Драгољуб Јовановић	Раде Дорословац	Арсенијевић
1	Вел. Кикинда	3.141	2.087	145	1	–
2	Башаид	451	189	382	4	13
3	Мокрин	611	676	251	–	–
4	Наково	481	123	–	–	–
5	Иђош	182	188	375	–	–
6	Бочар	474	80	2	–	–
7	Сајан	348	82	31	–	–
8	Падеј	538	357	24	–	–
9	Бан. Топола	135	141	1	–	–
10	Бикач	93	1	33	–	–
	СВЕГА	6.454	3.924	1.244	5	13

Извор: *Југословен*, ванредно издање, Велика Кикинда, год. 5 (6. мај 1935), бр. 276, стр. 1.

139 Ова Косићева реченица је запамћена и њу су често цитирали бројни Кикинђани. Анђелка Косић ју је чула од свог оца Славка Г. Косића, који је учествовао у организовању предизборних скупова маја 1935. године. Он је тврдио да је Косић ту реченицу изговорио на скупу у немачком селу Накову, обраћајући се присутним мештанима на немачком језику. Ту је реченицу поновио и на скупу у Кикинди. Сличну тврдњу износи и Јован Пејин, Марија Танацков, Драгомир Томин и Душан Дејанац. Нажалост, великокикиндски листови који су извештавали са предизборних скупова 1935. нису забележили ову Косићеву реченицу. Лист *Југословен* је у бр. 274 из априла 1935. на стр. 2 под насловом „Сјајан збор др Мирка Косића у Накову“ донео опширан извештај на пет стубаца, али није цитирао поменути реченицу.

140 Д. Томин, *нав. дело*, стр. 281.

Косић је био један од најактивнијих посланика у Народној скупштини Краљевине Југославије у периоду 1935/38. Као самостални посланик био је члан умереног „Радног клуба“ у југословенској скупштини.¹⁴¹ Држао је надахнуте политичке и посланичке говоре на разне теме и у разним приликама, а лајтмотив његових излагања били су: „расправе о државном буџету“, „хрватско питање“, „национално јединство“ и „наша спољна политика“. Иако ти његови јавни наступи нису имали теоријски, већ политичко-пропагандни карактер, он их је објављивао као посебне брошуре и настојао да им прибави академско-теоријске атрибуте.

Поред бројних активности у Народној скупштини, Косић је често боравио у Кикинди и околини, где је остваривао непосредни контакт са бирачима. Локална штампа је подробно извештавала о овим контактима и његовом посланичком раду: „Својим великим делом доказао је и показао како народни посланик треба и мора да штити интересе не само свога среза, већ опште интересе, који воде ка бољитку и напретку. Његов успех сахранио је једном за свагда штетну политику бившег народног посланика који је својим радом показао само како један народни посланик не сме да ради. Захвална Кикинда, земљорадници, а уједно и цео земљораднички сталез, чији је г. др. Косић изразити представник, неће му никада заборавити, што је за њих засада учинио.“¹⁴²

У периоду од 1933. до 1939. године Косић је објавио бројне брошуре у којима је износио своје ставове о тада актуелним јавним питањима. Када је постао посланик, штампао је већину својих говора у Народној скупштини по стенографским белешкама.¹⁴³

Једна од најзначајнијих брошура појавила се 1937. године као резултат Косићевих говора у Скупштини под насловом *Хрвајско њишњање и национално јединство*.¹⁴⁴ Он се укључио у велику дебату о статусу Хрватске у Краљевини Југославији и изнео свој недовољно разрађен и прилично конфузан поглед на федерално уређење земље. У брошури нема ни трага од некадашњих јасних и конзистентних ставова младог Косића о југословенској федерацији које је заступао

---

141 У то време неколико година је сарађивао са „Збором“ Димитрија Љотића, о чијој личности је тада формирао позитиван суд, који је задржао да краја живота.

142 Лист *Кикинда и околина*, Велика Кикинда (28. јул 1935), бр. 26.

143 Већи број тих брошура Косић је штампао у Новом Саду, углавном у Матици српској, а мањи број је штампао у Великој Кикинди, у Радаковој штампарији, за своје бираче.

144 Мирко Косић, *Хрвајско њишњање и национално јединство*, Нови Сад 1937, 72 стр. Књига садржи Косићеве говоре у Народној скупштини 18. и 26. фебруара и 10. марта 1937. године приликом претреса државног буџета за 1937/38. годину.

у време Првог светског рата. Ипак, он није затварао очи пред реалношћу, у којој су Срби и Хрвати у заједничкој држави били све удаљенији: „Ми смо данас Срби даље од Хрвата, него што смо били 1918. године. (...) Народ је, по данашњем стању за то меродавне друштвене науке једна заједница коју припадници те заједнице хоће, осећају је, имају о њој свест и афирмирају је.“¹⁴⁵ Зато се Косић сада залаже за умерену варијанту југословенства, понајвише у државотворном смислу, а не за тзв. интегрално југословенство, као тежњу за стварањем јединствене нације. Ослањајући се на искуство мултиетничких европских земаља, он је истицао културне и историјске елементе као основ обједињавања и инкорпорисања појединих етничких група у компактну националну или државну заједницу.¹⁴⁶ Његов закључак је да постоје услови за образовање једне националне заједнице Срба и Хрвата (не и Словенаца), али да је формирање нације постепен процес, који изискује много тактичности и стрпљења, без насилног уклањања етничких посебности.¹⁴⁷

Нажалост, у овом периоду се могу наћи и други Косићеви радови у којима је идеолошко-политички дискурс потиснуо теоријски. Изузетак су, донекле, брошура *Политичке идеологије* (1937) и *Наша сјољна њолићка* (1938)¹⁴⁸ и текст *Политичке идеологије и савремена економска њеорија* (1940). У њима су дошли до израза Косићево широко образовање, богато интернационално искуство и познавање релевантне литературе и предмета о којем пише. Најзад, у њима је он задржао свој критички став према пангерманизму као доследни противник германског империјализма.

У целини посматрано, велике амбиције и ангажман Мирка Косића на привредном и политичком плану међуратне Југославије нису дали значајније резултате и остали су далеко испод његових очекивања. Упркос чињеници да је био добровољац, носилац Албанске споменице, један од најобразованијих интелектуалаца, писац Ратних циљева Србије и један од најцењенијих Срба у Европи – Косић није досегао даље од споредног покрајинског политичара и финансијског стручњака. Уз то, ступајући на политички терен, Косић политичар је увелико напустио и изневерио ставове некадашњег Косића

145 Цит. према: Јово Бакић, *нав. дело*, стр. 11.

146 Културални приступ долази до изражаја и у његовој студији о друштвеној слојевитости југословенског друштва, из 1932, где је показао да окосница стратификације није етничка, него да је настала под утицајем разних култура у разним крајевима Краљевине Југославије. (Милован Митровић, *нав. дело*, стр. 163–165.)

147 Упореди: Александар Гордић, *нав. дело*, стр. 12

148 Мирко М. Косић, *Наша сјољна њолићка: њовори одржани у Народној скупштини њриликом дебате о буџету за 1938/39 њод.*, Београд 1938, стр. 14.

теоретичара. Дакле, у овом међуратном периоду Мирко Косић је, уместо афирмације својих способности и успеха на различитим пољима – на сва три „планирана“ подручја доживео готово истовремени потпуни пораз.

Разлози тог пораза најчешће се везују за Косићеве личне слабости (веома изражена и готово болесна амбиција, сујета и претенциозност, свадљивост и конфликтност, нестабилност и превртљивост, среброљубље и сл.). Те слабости и стицај за њега неповољних околности и односа снага у Србији и Краљевини Југославији умногоме су спречили Косића да пружи максимум не само у социологији већ и на другим пољима на којима је изражавао амбиције, као што су универзитетска каријера и политика. У сваком случају, предстоји озбиљан истраживачки напор да се истражи богата научна, публицистичка, стручна и политичка делатност Мирка Косића у овом периоду.¹⁴⁹

5. Косићева улога у току рата и окупације Србије (1941–1944)

Најспорнији период Косићеве биографије свакако је период између 1941. и 1944. године. У том периоду је дошло до егзистенцијалних и идејно-политичких ломова Мирка Косића, до његовог радикалног преокрета на идејном и политичком плану. Нашавши се у вртлогу страшног рата и непојамних страдања српског народа, Косић је прешао на позиције супротне онима које је заступао од ране младости. Из тих разлога ће ова животна деоница Мирка Косића послужити као основа његовим противницима и критичарима да све оно што је он мукотрпно урадио и створио на разним пољима у три деценије пре рата и у једној после рата – потру због те три кобне ратне године.

О Косићевим активностима у том периоду постоје доста непоуздани подаци појединих аутора, писани без навођења извора,¹⁵⁰ као и његова сведочења и ставови које је он износио у полемикама на страницама разних емигрантских листова у периоду од 1948. до 1956. године.

Истраживање доступне архивске грађе која се односи на Косићево деловање у току окупације Србије (1941–1944), нажалост, још није обављено. Посебно је важно истражити његово вицегувернерство

---

149 У том циљу ваљало би истражити архиве Србије, Београда, факултета на којима је Косић радио, Матице српске, Трговинско-занатске и индустријске коморе у Новом Саду, Народне скупштине Краљевине Југославије (1935–1938), Народни универзитета Илије М. Коларца, као и периодичку и новине тог периода.

150 Јован Пејин, Симо Ц. Ћирковић, Драгомир Томин и др.

у Српској народној банци, тј. улогу посредника између немачких финансијских служби и српских цивилних власти генерала Милана Недића. Тај посао тек предстоји и он ће бити олакшан чињеницом да је Архив Народне банке Србије отворен за коришћење 2010. године.

У овом одељку настојаћемо да покажемо како је Косић у овом драматичном и трагичном времену прешао на позиције супротне онима које је заступао од ране младости. Те позиције карактеришу: (1) профашистичке идеје, (2) супституисање југословенске идеје великосрпском и (3) колаборација са нацистима. Разуме се да је објашњење овог егзистенцијалног и идејно-политичког прелома веома сложено и да надилази могућности једног оваквог индивидуалног рада и напора.

5.1. Профашистичке идеје Мирка Косића

5.1.1. – У погледу односа Мирка Косића према фашизму и његовој улози за време окупације не постоји сагласност у стручној литератури.

С једне стране су аутори који сматрају да је Косић један од најдоследнијих противника германског империјализма и тоталитарних режима (нацистичких, фашистичких и комунистичких). Они подсећају да је Косић као осамнаестогодшњак још 1910. године у загребачком *Покрећу* објавио чланак о „германоманији“. Две године касније објавио је две књиге, *Пангерманизам* и *Велика Германија*, у којима је оштро критиковао немачки империјализам као смртну опасност за Словене, због чега су ове књиге биле забрањене у Аустроугарској.

Косић је у свом часопису *Друшћивени животи* 1930. године у чланку „Средња Европа или Балканска Унија“ упозорио на обнову немачке опасности, а 1934. године у књизи *Увод у Оишћу социологију* написао је: „Изгледа, међутим да ће у Немачкој у жеку националистичко-групне екстатичности Нације, која сада маршује у двојним редовима вољно или невољно али безизузетно... Али пренапон расизма и националног месијанства Трећег царства мораће се прекинути једног дана вероватно у новом полому европског мира и онда ће... свих најбољих социјално-научних умова Немачке, која их се данас у колективној избезумљености гнуша и отреса.“¹⁵¹

Најзад, они тврде да је Косић на почетку Другог светског рата јавно говорио против немачког фашизма. Наиме, 1939. године на Коларчевом народном универзитету на свом предавању о социологији рата и расизму он је „поцепао“ немачку расну идеологију, тако да је

151 Мирко Косић, *Увод у Оишћу социологију*, стр. 186–187.

неколико присутних Немаца напустило дворану. А на истом месту 1940. године Косић је на другом предавању о социологији рата предсказао коначни пораз Немачке, због чега је био саслушаван 1942. од стране Гестапоа.

Према њима, Косић је био за потписивање Тројног пакта са Немачком јер би Југославија на тај начин избегла велике жртве и разарања, као што је то пошло за руком Шведској, Финској, Бугарској, Румунији и другим земљама које су потписале пакт. Дакле, по њима, Косић је један од најдоследнијих противника германског империјализма код нас.¹⁵²

На другој страни су аутори који сматрају да је Косић као социолог подржавао фашизам у почетку у латентном облику, а касније, после 1941. године, сасвим отворено, идејно-теоријски и практично.¹⁵³

Видели смо раније да се Косић занимао за идеје Парета и за праксу фашизма у Италији. Социолог Јово Бакић запажа да је „сâm Косић не само посредством својих сарадника (у часопису *Друшћивени живоић* – нап. ЈТ), већ и непосредно, изрицао сопствену, најблаже речено, идеолошко-теоријску заинтересованост за италијански фашизам“.¹⁵⁴ Штавише, Бакић настоји да Косићево предратно политичко деловање прикаже као доследно профашистичко, ослањајући се пре свега на поједине написе у часопису *Друшћивени живоић*, као и на крајње селективне цитате из неколико Косићевих књига и радова.

Када је реч о немачком фашизму, социолози Дејан Петровић и Милена Станојевић истичу да је Косић сматрао да немачки националсоцијализам представља смесу предратног пангерманског расизма и пруског милитаризма „са послератним бољшевичким и фашистичким елементима“. Отуда је он имао и разумевање за фашизам, чије је „изворе проналазио у националистичком империјализму пренасељене земље, ускраћене у подели колонија за своју експанзију, као

152 Мирко Косић, „Јесам ли ја најжешћи и најдоследнији противник германског империјализма код нас“, у: Мирко Косић, *Одабрани текстови 1950/51*, Препород, [Минхен], http://www.27mart.com/main.php?pages_id=251

153 Милован Митровић, *нав. дело*; Оливера Милосављевић, *Савремени фашизам*, Београд 2010, стр. 15.

154 „Пошто је читаоцима *Друшћивеној живоића* наговестио: ‘с нарочитим интересовањем посматраћемо функционисање националистичког корпоративизма у Италији’. Сâм Косић је апологетски величао успехе италијанског фашизма, велећи да је ‘исушио мочваре, сузбио маларију, створио савршену мрежу друмова, појефтинио саобраћај, очистио управу од корупције, искоренио свемоћну ‘мафију’ на Југу, и пре свега остварио духовно јединство талијанске Нације и извојевао јој углед међу великим Силама, какав није никада имала; те закључује да за такве резултате ‘цена у напуштању либералских »слобода« и мурдарлука не изгледа превелика.’“ (Јово Бакић, *нав. дело*, стр. 5.)

и у борбеном синдикализму који је одбацио либерално-демократске методе парламентаризма и успоставио идеологију „ауторитативне пре-моћи борбених елита“. Фашизам је, по његовом мишљењу, настао као реакција припадника средњег сталежа „на класно идеалисање, скоро само-обожавање пролетерске масе у марксистичким сферама“.¹⁵⁵

Најзад, већина савремених српских социолога слаже се да су се у Косићевим анализама проблема и противречја Краљевине Југославије крајем 30-их година наслућивале профашистичке идеје и објашњења, јер су главни „кривци“ везивани за масоне и комунисте, а у текстовима пред рат помињани су и Јевреји.¹⁵⁶

5.1.2. – По нашем мишљењу, однос Косића према идеји и пракси фашизма није ни једноставан ни једнозначан. Већ смо поменули да је он почетком двадесетих година испољио интересовање, па и симпатије за италијански фашизам. У условима тешке економске кризе која је 30-их година потресала Европу и свет, он је, као и многи тада истакнути теоретичари и политичари, од фашистичких идеје ценио пре свега корпоративизам и солидарност сталежа, док је извесно презирао популизам и осуђивао тоталитарну и империјалистичку природу фашизма.¹⁵⁷ Ако је каткад изрицао похвале на рачун извесних акција италијанског фашистичког режима,¹⁵⁸ он је према немачком империјализму, посебно према национал-социјализму, био доследан од младићких радова 1912. до предавања у Коларчевој задужбини 1940. и текстова које је написао у емиграцији. Дакле, када се истичу Косићеве спорадичне похвале на рачун појединих потеза фашистичког режима, не сме се превидети ни његова оштра критика италијанског хегемонизма и иредентизма, као ни немачког империјализма.

Поред тога, треба имати у виду да су се у међуратном периоду, нарочито у време велике економске кризе, многи истакнути научници и политичари у Европи и свету дивили успесима италијанског фашизма и Мусолинија. Многи су у њиховим акцијама видели пут изласка из тадашње економске кризе.

155 Дејан Петровић, Милена Станојевић, „Мирко Косић – једна заборављена социологија“, *Социолошки њрепег*, посебно издање, св. 1/2012, стр. 346.

156 На то указују у поменутиим текстовима у листу *Полишика* Борислав Милић и Тодор Куљић.

157 Косић је у својим радовима у широком луку, од књига *О Словенцима* (1915) и *Јужнословенско ипийање* до предавања у Коларчевој задужбини крајем 1930-их година, веома оштро критиковао италијански хегемонизам и територијалне претензија на Фријули (Фурланију), Посочје, Истру, Далмацију и друге крајеве. На предавању 1935. у Коларчевој задужбини прогнозирао је да ће Италија (с Немачком и Јапаном) изазвати нови светски рат.

158 Вид. фусноту 154.

Одговоре на ове дилеме и тешка питања Косић је потражио у књизи свог учитеља Роберта Михелса *Italien von Heute*, у којој се подробно разматра однос социјализма и фашизма. Он је почетком 1931. године објавио приказ ове Михелсове књиге, у којем је показао разумевање за потезе италијанских фашиста у области економије.¹⁵⁹ У том контексту и Косић ће се касније, крајем 30-их и почетком 40-их година, приближити идејама италијанских фашиста. Међутим, на другој страни, њему је још из ране младости и *Модерне Германије* било јасно која велика опасност прети Европи, посебно словенским народима, од немачког империјализма. Стога он никада није гајио симпатије за немачки национал-социјализам и Хитлера, „који није био ни Лењиновог ни Мусолинијевог кова“. О томе је писао 1933. године у својој брошури *Бољшевизам, фашизам и национал-социјализам*,¹⁶⁰ у време када су нацисти рушили Вајмарску републику и освајали власт у Немачкој. Анализирајући подробно природу, циљеве и методе ове три моћне идеологије и покрета, који су тада преплавили Европу, Косић је јасно указао на њихове специфичности, али и на тоталитарна обележја. И бољшевизам, и фашизам, и национал-социјализам законито стварају „тоталитарну државу“ која не трпи одступања од званичних образаца.

Упркос овом разумевању за идеје и циљеве фашизма, Косић је посебно зазирао од совјетског бољшевизма и национал-социјализма у Немачкој: „И када се дивимо огромној моралној мобилизацији немачке Нације у национал-социјалистичком режиму, не можемо а да се не упитамо: да ли не доноси човечанству то укрштање бољшевизма и фашизма више опасности у будућности него оба његова идејна сродника заједно.“¹⁶¹

Када је крајем 30-их година Хитлер спречио повезивање балканских земаља и кренуо у поробљавање целе Европе, Косић је закључио да отпор немачком нацизму нема превише изгледа на успех. Уз то, он је више него од фашизма страховао од непожељне социјалистичке револуције у Југославији и јачања Совјетског Савеза у Европи. Зато је сматрао да је разумна стратегија за Србију и Југославију да са што мање жртава сачекају да ратни вихор прође и да након рата покушају да се изборе за своје националне, државне и привредне интересе.

Са оваквог становишта Косић је јавно деловао и иступао све до 1941. године. О томе сведоче његови јавни наступи, говори у скупштини, предавања на Коларчевом универзитету и сличне прилике.

159 Мирко Косић, „Данашња Италија (поводом књиге Роберта Михелса *Italien von Heute*)“, *Српски књижевни гласник*, Београд 1931, књ. XXXIII, бр. 1, 1. мај, стр. 36–40.

160 Мирко М. Косић, *Бољшевизам, фашизам и национал-социјализам: новинарски чланци*, Библиотека „Чачански глас“, Чачак 1933, св. 1, 29 стр.

161 *Исто*, стр. 25–26.

Дакле, из свих ових наведених разлога сматрамо да су проблематична и неутемељена настојања оних аутора који желе да Косићеве поједине текстове у *Друшћивеном живоћу* и деловање за време рата и окупације прикажу као доследно профашистичка и, штавише, нацистичка. Овакве квалификације су претеране и недовољно утемељене. Упркос „флертовању са италијанским фашизмом“, Косић је у континуитету од средине 20-их година до 1940. имао резервисан и умногоме критички став према национал-социјализму и Хитлеру. Његово приближавање фашизму и прихватање сарадње са немачким окупационим режимом 1941–1944. било је из нужде, као мање зло. Стога тек предстоји напор да се критички преиспитају Косићеве перцепције фашизма, али и ставови оних који га олако, априорно и без остатка квалификују као фашисту.

5.2. *Субјективна идеја југословенске идеје великосрпском*

5.2.1. – Већина истраживача се слаже да је Косић био југословенски националиста пречанско-српске усмерености. Међутим, крајем тридесетих година у тектонским померањима у Европи и свету, која су свој одјек имала и у Краљевини Југославији, могу се уочити значајне промене у Косићевом схватању националног питања и његовог решавања у Краљевини Југославији. Штавише, он је еволуирао од југословенске ка великосрпској идеји.

Видели смо да је млади Косић (1911–1920) био на позицијама југословенског националисте српског порекла. Четири су момента одређивала његово тадашње схватање националног питања.

Прво, настојање да превлада негативна искуства решавања националног питања у Аустроугарској како их будућа заједничка држава Јужних Словена не би поновила. Стога је он био отворен за идеје хрватске варијанте југословенства, која је заговарала равноправну федерацију у којој би се остваривали заједнички интереси, али и специфичности удружених нација. Друго, Косићева концепција Југославије била је условљена схватањем етничких особености вишеетничких покрајина без апсолутне етничке већине, каква је била тадашња Војводина, и етнички до краја неодређених покрајина, каква је била тадашња Македонија.¹⁶² Треће, приступајући на овакав комплексан

---

162 Према Јови Бакићу, оваква концепција Југославије и његова национална опредељеност „исходи из српске етничке везаности, али и из специфичног војвођанског друштвено-културног миљеа, у којем су Срби пред Први светски рат чинили тек релативну већину са око 34% становништва (са Буњевцима и Хрватима око 40%), док је Мађара било око 28%, а Немаца око 21% (Wikipedia, <http://>

начин националном питању „без етничке детерминације“ већинске нације, Косић је био за компромис између хрватске и српско-пречанске варијанте југословенства. Стога је он заговарао седмочлану али јаку федерацију, коју би као федералне јединице сачињавале Србија, Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Војводина, Црна Гора и Македонија.¹⁶³

Дакле, Косићева тадашња концепција југословенства и уређења Југославије била је реална и прогресивна. Она је настојала да уважи интересе и специфичности свих народа који су улазили у заједничку државу. Штавише, она је била прихватљива и Хрватима, тако да је „могла бити историјски далеко прихватљивије и срећније решење од онога које је у стварности несрбима наметнуто након 1918. године“.¹⁶⁴ И четврто, Косић је у југословенској идеји и концепцији Југославије као државе Јужних Словена видео брану према пангерманизму и немачком империјализму.¹⁶⁵

Овакав став према националном питању Косић је задржао и варирао у бурним међуратним збивањима све до 40-их година и почетка Другог светског рата. У периоду од 1935. до 1938. године он је овакав став износио у својим јавним наступима и говорима као политичар, народни посланик и угледни професор и социолог. Институционални облик решавања националног питања у Краљевини Југославији јесте федерација која једино може да обезбеди државну стабилност, ред и мир.¹⁶⁶ Он се залагао за однос федералних јединца по узору на Швајцарску. На тај начин би се на оптималан начин организовао један већи државни простор и очувао међуconfесионални и међуетнички мир. Истовремено, Косић је одбацивао могућност

---

sr.wikipedia.org/sr-el/Demografska_istorija_Vojvodine, приступљено 16. јануара 2013). Оваква етно-демографска структура Војводине, њен независни положај у Угарској, као и исти такав положај Срба и Хрвата у Аустро-Угарској, усмерио је једног младог и даровитог српског националисту према српско-хрватској сарадњи и југословенству, јер се само тако могао оснажити положај како Срба тако и других Јужних Словена у Хабзбуршкој монархији уопште, а у Војводини посебно.“ (Јово Бакић, *истио*, стр. 8.).

163 Mirko M. Kossitsch, *Die Südslaven Frage*, Druck Tschopp & Cie Verlag, Zürich 1918.

164 Јово Бакић, *нав. дело*, стр. 11.

165 Косић је ту доследан свом уверењу из *Велике Германије*: „Ја гледам и видим, као Југословен, као противник једног освајачког народа, од кога је не само наша политичка и економска, него и културна будућност угрожена. (...) Антагонизам између немачког и словенског погледа на живот врло је велик.“

166 Након Другог светског рата с поносом је наглашавао, прецизно наводећи када је свака поједина српска политичка странка прихватала федерализам, да је био „временски први федералиста на српској страни“. (Мирко Косић, *Гробари Југославије: Ко је 'дрско лајао'? Око 27. III 1941*, стр. 33. Објављено у емиграцији, није наведено место издања.)

конфедерације, јер би она „цепала у субјективном смислу јединствену вољу југословенске нације“, нарушавала државни интегритет, а била би и финансијски неисплатива.

5.2.2. – Косић је све време био свестан великих географских, привредних, конфесионалних, етничких и културних разлика у Краљевини Југославији. Он је запажао и подржавао одређене интегративне процесе као цивилизацијску алтернативу за југословенске народе. Међутим, показало се да су дезинтеграционе силе, које су биле дубоко утемељене у заједничкој држави, односиле превагу крајем 30-их година. Уз то, Југославија се све више налазила на путу Хитлеровог Новог европског поретка. Почетком Другог светског рата, 1939. године, када је у измењеној конкретно-историјској ситуацији Европе и света доведен у питање опстанак Краљевине Југославије и када су у њој узеле маха сепаратистичке тенденције Хрвата, Словенца, Македонаца, Албанаца и Мађара – Косић је почео да напушта своју југословенску идеју и да у први план истиче интерес српског народа.

Велики успеси Хитлерове Немачке у ратним сукобима током 1939–1940. године, брзи слом прво Француске, а затим и Југославије, потврдили су Косићеве црне слутње. Све то је олакшало и убрзало већ започету промену његовог идејно-политичког опредељења. Неке идеје италијанског фашизма које је симпатисао и током 1930-их усвојио, уз разочараност у Хрвате и остале сепаратисте и крах идеологије југословенског национализма, подстакли су потпуно напуштање његових младалачких идеала – југословенства, демократије, правне државе. Убрзо, априла 1941. године, након капитулације Југославије, формирањем Независне државе Хрватске и отпочињањем братоубилачког рата, Косић се идејно и политички приближио идејама Димитрија Љотића и Милана Недића. Следећи корак је био његово супституисање југословенске идеје великосрпском и колаборација са окупационим режимом.

Дакле, имајући у виду све то, можемо закључити да је на овом плану видљива еволуција Косићевих идејно-теоријских схватања и јавног деловања: од југословенске идеје српског родољуба и антигерманисте до великосрпске идеје и колаборације са немачким окупатором 1941–44. године.¹⁶⁷ Без обзира на то што је историја чињенично

167 До сличног закључка је дошао и Александар Гордић: „Све у свему, дакле, на политичком плану је највидљивија еволуција Косићевих просуђивања: од српског родољуба и антигерманиста пре (уочи) Првог светског рата (и добровољца 1914–15. године), преко наступања с умерено десних позиција после демисије из активног научног рада у другој половини тридесетих, а онда западања у неприкривену колаборацију с окупатором, коју је после рата (у емиграцији) настојао да легитимише принципијелним (али ипак и политичким, па и сасвим персоналним) неслагањем са судеонцима 27. марта, све до послератног лутања

дала за право Косићу, ова еволуција му свакако не служи на част и са становишта деонтолошке етике свакако представља велику мрљу у његовој биографији.

5.3. Колаборација Мирка Косића са нацистима

5.3.1. – Видели смо да је Косић имао сложен, амбивалентан став према фашизму и национал-социјализму. Када се посматрају његови ставови и јавно деловање у широком луку од 1910. до 1940. године, намеће се закључак да је он био један од најдоследнијих противника немачког империјализма у нас: од првих књига 1912. године, *Пангерманизам* и *Модерна Германија*, до критичких говора у Народној скупштини 1938. године (промена у спољној политици која се огледала у приближавању Немачкој, уз слабљење Мале антанте и Балканског савеза) и предавања на Коларчевом универзитету 1940. године.¹⁶⁸ Из тих говора и предавања се види да је Косић као добар познавалац збивања у Немачкој и Европи „знао да ће доћи до рата, да ће Југославија бити окупирана, али и да ће Немачка изгубити рат. Зато није одобравао преговоре Југославије и Немачке. Косић је добро познавао историју Србије и знао колико су коштала колебања и промене савезника на које се мала земља ослањала од 1804, преко 1878. и 1881, до Првог светског рата. И увек губила.“¹⁶⁹

На ове чињенице из своје биографије указао је сâм Косић 1950. године одговарајући на нападе *Гласа Канадских Срба*. У тој полемици поставио је питање: „Јесам ли ја најжешћи и најдоследнији противник германског империјализма код нас?“ У одговору, цитирао је своје текстове објављене у периоду 1910–1940. и убедљиво показао да је пуних тридесет година имао доследан „антинемачки став“, да је био „најжешћи противник германског империјализма са безброј писмених доказа“ и да је гајио мржњу према националсоцијализму.¹⁷⁰

у вредновањима (тада) рецентних политичких турбуленција, у којима се тек издалека могао препознати минуциозни предратни научник.“ (Александар Гордић, *нав. дело*, стр. 17.)

168 Вид. Стенографске белешке, књ. III, XXXI редовни састанак 9. марта 1938. Експозе М. Стојадиновића је на стр. 766–769, а говор М. Косића, у име Народног радног клуба, на стр. 806–812.

169 Момир Милојевић, „Мирко Косић као универзитетски наставник и друштвени радник“, реферат за научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, Кикинда 2012, стр. 10.

170 Косић се позива на следеће своје текстове и јавне наступе: 1910 – чланак „Германија“ у *Звону и Покрећу*, 1912 – чланци о пангерманизму у *Пијемонџу* и књига *Модерна Германија*, која је била забрањена у Аустроугарској, 1930 – чланак

Посебно је истицао своја предавања на Коларчевом универзитету 1939. и 1940. године, на којима је критиковао немачку ратну идеологију и „предсказао коначни пораз Немачке, због чега је био саслушаван у Гестапу 1942. године“.

Најзад, у својим текстовима Косић је тврдио да је одбио предлог кнеза Павла да појача владу Цветковић–Мачек, јер се чврсто залагао за концентрациону владу на челу са Момчилом Нинчићем. Исто тако је одбио да уђе у Симовићеву владу 27. марта као представник Војводине.¹⁷¹

5.3.2. – Утолико је теже објаснити Косићеву колаборацију са нацистима 1941. године. Ако у погледу Косићевих идејно-теоријских ставова може бити дилема да ли је он заступао профашистичке идеје, на конкретно-практичном плану тих дилема нема. Наиме, непобитна је чињеница да је он од априла 1941. до октобра 1944. године сарађивао са окупационим фашистичким режимом.

По свему судећи, до овог прелома је дошло у драматичним догађајима марта и априла 1941. године. Као што је познато, влада Драгише Цветковића и Владка Мачека (тако се сâм писао), настојећи да земљу поштеди рата и великих жртава, потписала је 25. марта 1941. године у Бечу протокол о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту. Два дана касније, завереничка група високих официра Југословенске војске на челу са бригадним генералом Боривојем Мирковићем збацила је с власти трочлано краљевско намесништво, кнеза Павла Карађорђевића, др Раденка Станковића, др Иву Перовића и владу Цветковић–Мачек. На власт је дошла влада генерала Симовића. Хитлер је реаговао муњевито: 6. априла 1941. је напао и за неколико недеља окупирао Југославију.

Будући да је три деценије јавно деловао против пангерманизма и немачког империјализма, Косић је покушао да са новом владом и угледним политичарима и интелектуалцима напусти земљу и оде

„Средња Европа или Балканска Унија“ у часопису *Друшћивени живои*, 1934 – књига *Увод у Ойшћу социологију* (стр. 176–177), 1938 – Поводом аншлуса, говор у Народној скупштини против спољне политике Стојадиновића и кнеза Чемберлена, 1939 – предавања на Коларчевом народном универзитету о расизму и наредне, 1940. године, предавање о социологији рата. (Мирко Косић, *Одабрани текстови 1950/51*, Препород, [Минхен], http://www.27mart.com/main.php?pages_id=251)

171 Постоје мишљења да су на Косића рачунали они који су припремали смену владе, некадашњи „црнорукци“, Живан Кнежевић и Душан Симовић (који се с Косићем виђао). Нажалост, немамо података на основу којих бисмо одговорили на питање зашто Косић није подржао пуч од 27. марта, иако је био у добрим односима са његовим извршиоцима. Индикативно је да је Косић, упркос чињеници да је био против пуча од 27. марта, по овлашћењу Симовићеве владе разговарао с немачким послаником у Београду Фон Хереном 29. марта 1941. године.

у емиграцију. У том циљу се запутио у Никшић, одакле су авиони са избеглицама летели за Атину и Каиро. Нажалост, у авионима није било места за Мирка Косића. Саопштено му је да није узет у обзир да са владом избегне у иностранство.¹⁷² Да је могао да се придружи краљевској влади, вероватно би јој користио, као што је то предано чинио за време Првог светског рата. Његов животни пут би вероватно ишао другачијим током. Међутим, уместо у спас у емиграцији, он је морао да се врати у окупирани Београд. Било му је јасно да га тамо не чека ништа добро. Зато је ова одлука да мора да остане у земљи тешко погодила сујетног Косића.

У том тренутку он има 49 година. За њим је остао буран живот великих прегнућа и резултата, али и падова, пораза и разочарања. Сада се суочио са трагичном реалношћу. Нема сумње да је Гестапо имао о њему све податке, посебно о његовим ставовима о пангерманизму и немачком империјализму. Као добро обавештен човек, он није имао илузије о природи нацистичког режима како у Немачкој тако и у окупираним земљама. Знао је шта чека слободомне мислеће људе који су деловали против фашизма и немачког империјализма. Велики број његових пријатеља и сарадника који су деловали на том плану био је ухапшен (др Ђорђе Тасић, др Михаило Илић и други).

5.3.3. – По повратку у Београд, Косића је почетком јуна испитивала комисија коју је формирала Специјална полиција 27. маја са циљем да утврди улогу појединих личности у догађајима 25. и 27. марта 1941. године.¹⁷³ Комисија је утврдила да је Мирко Косић био против пуча и демонстрација од 27. марта. Та чињеница и Косићево потписивања Апела српском народу против комуниста учинили су

172 Косић није био једини за кога није било места у авиону за Атину и Каиро. Према сведочењу Драгољуба Јовановића, то се десило и Јовану Ђорђевићу, коме његов ментор Слободан Јовановић, потпредседник Симовићеве владе, није успео да обезбеди место у авиону и он се невољно морао вратити у Београд на милост и немилост Гестапоа и Специјалне полиције. (Драгољуб Јовановић, „Јован Ђорђевић“, *Мегаљони*, књига IV, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 152.) Постоји и мишљење да је Мирко Косић добио задатак од контраобавештајне службе Југословенске војске да се врати у Београд ради обавештајног рада. (Јован Пејин, „Знаменити Кикинђани“, фељтон, *Комуна*, Кикинда 1993, бр. 1682.) По другима, Косићу „је наложено да остане на окупираној територији на којој је окупаторска власт била међународноправно дужна да успостави и обезбеди јавни ред и сигурност поштујући, изузев апсолутне спречености, законе који су на снази (чл. 43. Правилника о законима и обичајима рата на копну, 1907)“. Момир Милојевић, *нав. дело*, стр. 11.

173 Венцеслав Глишић, „Улога и активности Мирка Косића за време окупације Србије 1941–1944.“, реферат за научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, Кикинда 2012, стр. 1.

га подобним за сарадњу са окупационим режимом и квислиншком владом, коју је генерал Милан Недић формирао у другој половини августа 1941. године.

Прилика за ту сарадњу се указала формирањем Српске народне банке, која је почела са радом 1. јуна 1941. године.¹⁷⁴ Косићу је понуђено да буде високи банкарски чиновник у бирократском апарату нацистичке Немачке. Након вишемесечног колебања, он је ту понуду прихватио и 10. октобра 1941. године потписао уговор о сарадњи са окупатором.¹⁷⁵ Тако је Косић, захваљујући подршци Недића и Љотића и непротивљењу Нојхаузену постављен за вицегувернера Српске народне банке. Фактички, он је био главни човек ове банке, јер се др Радовановић тешко разболео и само формално вршио функцију гувернера.

Ова Косићева позиција и улога потпуно је противречила његовој предратној научној и политичкој активности. Вероватно никада нећемо сазнати зашто је Косић прихватио ову неславну улогу и од декларисаног противника немачког национал-социјализма и империјализма постао његов сарадник и чиновник. За сарадњу са окупатором определио се када је нацистичка Немачка била на врхунцу своје моћи.

По свему судећи, више је разлога утицало на ову Косићеву одлуку: понижење и одбацивање од стране Симовићеве владе; страх за голи живот; контакти са немачким представницима између два рата; супруга Маргот Кнабе, немачког порекла; утицај и залагање Косићевих пријатељ из Немачке и Аустрије; процена да је разумније приклонити се него супротставити Хитлеровој надмоћној сили; веровање

174 У циљу обнове правног поретка у земљи донета је Одлука о обнови српских власти и на основу ње, у Рајхсбанци, 10. маја 1941. одлука о укидању Народне банке Краљевине Југославије и оснивању Народне банке Србије. Да то спроведе у дело, поверено је Францу Нојхаузену (Franz Neuhausen), немачком генералном опуномоћенику за привреду у Србији, који је од 1927. био представник разних немачких фирми у Београду, а од 1936. и конзул. Одлуку о оснивању Српске народне банке донео је немачки војни заповедник у Србији генерал Хелмут Ферстер 29. маја, која је објављена 31. маја 1941. године. (Венцеслав Глишић, *нав. дело*, стр. 3–4.)

175 О томе Венцеслав Глишић пише: „Одлуком генералног опуномоћеника за привреду бр. 20882 од 10. октобра 1941. године постављен је за заменика гувернера Српске народне банке др Мирко Косић, бивши редовни професор Универзитета, на основу члана 3 Прве уредбе за извршење Наредбе о српској новчаној банци од 29. маја 1941. године.“ Косић се обавезао да ће „вршити све дужности побројане у Првој уредби за извршење Наредбе о Српској новчаној банци од 29. маја 1941. године, које спадају у делокруг рада заменика гувернера Српске народне банке, као и оне дужности које иначе по природи посла и с обзиром на положај који заузима у Српској народној банци долазе у његову надлежност.“ (*Истио*, стр. 3–4.)

да са позиције вицегувернера Српске народне банке може више помоћи српском народу, посебно избеглицама и пријатељима које је високо ценио; процена да са те позиције може помоћи отпор ЈВО и покрет Драже Михаиловића у борби за ослобођење земље.

Иако није имао симпатије за немачке нацисте и Хитлера, Косић им служи вероватно вођен уверењем да су они сигуран штит и ударна песница према „евроазијским“ комунистима, масонима, Јеврејима, Ромима, Британцима и балканско-цинцарском варошком менталитету србијанске политичке, интелектуалне и привредне елите.¹⁷⁶ Поред тога, он је безрезервно подржавао српске квислинге – Милана Недића и Димитрија Љотића, и за њих имао велике симпатије. Ценио их је као моралне личности, а у њиховој сарадњи са немачким окупатором видео је чин жртвовања за интересе свог народа.¹⁷⁷

На другој страни, треба посебно истражити чињенице које иду у прилог одбрани Мирка Косића и оправдавању његовог ангажовања за време рата.

Пре свега, то је веза Косића са покретом Драже Михаиловића. Да ли је тачно да је Косић помагао овај покрет значајним финансијским средствима и важним информацијама? Каква је улога Мирка Косића у спасавању истакнутих јавних личности, културних добара и уметничких драгоцености?¹⁷⁸ Какву је улогу Косић имао у збрињавању избеглица из Хрватске и Босне и Херцеговине, болесних заробљеника и логораша који су се враћали у Србију? Да ли је тачна Косићева тврдња да у време окупације није јавно иступао нити присуствовао јавним манифестацијама? Да ли су тачна сведочења да је Косић за све време рата живео у великом страху: да је често, уместо у луксузној кући на Дедињу у Пушкиновој улици која

176 О томе сведоче два Косићева списа писана у емиграцији: *Је ли 27 март 1941 илаћен?*, 1950, стр. 25–36; и *Гробари Југославије: Ко је 'дрско лајао'?* *Око 27. III 1941*, 1951, стр. 36.

177 О њима је Косић 1951. године писао: „Било би још огромних жртава да се не нађоше у Србији два честита и мудра човека: Милан Недић и Димитрије Љотић, који – премда без труни германофилства – уз узвишен самопрегор и свакодневну горчину унижења пред бахатим и злотворским непријатељем – спасаваху српске и словеначке главе (као и оних Хрвата што се нађоше у Србији) колико год су могли. Они постадоше тиме 'издајници' Југославије и свака 'савезничка' уштва и сваки наш туђински плаћеник има 'права' да их назива 'квислинзима'!“ (Мирко Косић, *Одабрани шекспирови*.)

178 У време док је Косић био заменик гувернера у Недићевој влади и сарађивао са немачким официрима у Београду, у Бањичком логору су биле заточене многе његове колеге и пријатељи. Међу њима су били и Ђорђе Тасић, заточен у јануару 1943, а стрељан августа 1944, и Михаило Илић, заточен новембра 1941, а стрељан марта 1944. године. Није познато да ли је Косић нешто предузео да помогне својим колегама.

му је додељена, боравио и спавао у заштићеним просторима Српске народне банке?

5.3.4. – Најновија истраживања, посебно архивске грађе Српске народне банке, указују и на неславну улогу коју је Косић имао као вицегувернер те банке и сарадник са кључним личностима немачког окупационог режима у Србији. Познато је да је преко Српске народне банке окупатор вршио финансијску пљачку Србије. Појединци из врха немачке окупационе власти у Србији, попут Нојхаузена, користили су своју функцију да се обогате. Нојхаузен не само да је пљачкао српска културна добра, него је од Српске народне банке куповао девизе по nižем курсу. Вицегувернер Косић му је не само то омогућавао, него је и сâм користио те могућности и привилегије.

Историчар Венцеслав Глишић је на основу увида у архивску грађу СНБ дошао до низа компромитујућих података о раду вицегувернера Косића и његових сарадника. Поменимо као илустрацију само три чињенице које наводи Глишић.¹⁷⁹ Прво, „није тачно, како је после рата тврдио Косић, да је банка плаћала само контрибуцију за издржавање окупаторске војске и војних управних власти, што је била обавеза покороног становништва према Другој хашкој конвенцији“. Друго, „када је дошао на дужност заменика гувернера, Косић је довео у банку један број својих људи, као што су били Богдан Литричин, његов рођак, полицијски комесар, који је био шеф контролне групе за девизе, и Душан Хопе, шеф одељења за координацију и администрацију. Богдан Литричин у својству хонорарног чиновника

179 „Немачка војна управа у Србији уговорила је са српским цивилним властима 4. августа 1941. да контрибуција месечно износи 130 милиона динара. Међутим, немачка војна управна власт, посебно Нојхаузен, није се држала договора, па је та сума убрзо дуплирана и почетком 1942. износила је 255 милиона динара. Председник српске владе Милан Недић је у меморандуму од 16. септембра 1942. године, када је његова влада давала оставку, тврдио да је влада поред окупационих трошкова до тада дала 100 милиона за смештај окупационих трупа, 200 милиона за опрему СС дивизије ‘Принц Еуген’, састављене од банатских фолксдојчера, и 250 милиона динара за формирање Руског заштитног корпуса. Недићева влада је давала оставку средином септембра 1942. због шефа немачке полиције и службе безбедности у Србији генерала СС Мајснера и генералног опуномоћеника за привреду Нојхаузена. ‘С једне стране, Мајснер узурпира право 1942. да командује Недићевим одредима, онај други Хитлеров опуномоћеник за привреду пљачка српски народ колико год може и преко свих утврђених споразума и свечаних гаранција. Он баш као некада дахије удара намет на вилајет’, писао је Недићев сестрић Станислав Краков. Таквог ‘бахатог злотвора’, како је касније о Немцима писао, морао је да трпи и извршава његова наређења Косић. Поред већ наведеног, Српска народна банка исплаћивала је ратну одштету фолксдојчерима, која је у 1941. износила 50 милиона динара. За обнову Борског рудника банка је дала око 100 милиона динара.“ (Венцеслав Глишић, „Улога и активност Мирка Косића за време окупације Србије 1941–1944“, реферат за научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, Кикинда 2012, стр. 7–8.)

банке бавио се разним проблематичним пословима, као што је било одузимање злата од имућнијих људи, које је Косић називао црноберзијанцима, међу којима је било и избеглица.

Поред немачке полиције, за девизне послове Косић је установио своју посебну полицију, коју је водио Богдан Литричин. Он се специјализовао за одузимање страних валута од имућнијих грађана. За те послове и полицијско-агентни рад добијао је провизију од Косића, јер није био стални службеник банке. Осим тога, био је „један од најважнијих његових повереника за контакте и помагање четничког покрета“.¹⁸⁰ И треће, Глишић наводи да су СНБ „у погледу девиза и злата користили њени службеници са Косићем на челу“.¹⁸¹

5.3.5. – На крају се постављају два питања везана за колаборацију Мирка Косића. Прво, који су били мотиви за Косићеву колаборацију и компромитујуће послове које је обављао као вицегувернер 1941–1944. године? И друго, зашто Косићу није суђено у одсуству и зашто није проглашен за ратног злочинца?

Одговор на прво питање треба тражити на две равни. Прво, у објективним, веома сложеним друштвено-економским, политичким и међународним околностима уочи и за време Другог светског рата, које су сломили многе значајне умове, те бациле сенку на њихове личности и стваралаштво. У тим трагичним околностима, незапамћеним у историји, Косић је настојао да уради колико се може за свој народ, домовину и себе лично.

Друго, део одговора на ово питање треба тражити и у Косићевој личној психичкој конституцији (сложен карактер, сујета, осветољубивост према противницима, страх за властити живот и сл.). У том смислу слажемо се са онима који сматрају да „индивидуалнопсихолошке анализе, које ће, надати се, уследити, могле би објаснити шта

180 *Исто*, стр. 7.

181 „Због личне безбедности, Косић је своје годишње одморе од месец дана проводио у иностраним бањама. Девизе за боравак у тим бањама обезбеђивала му је банка по нижој цени него за обичне грађане. Последњи годишњи одмор као заменик гувернера провео је у јуну 1944. у Словачкој, у бањи Бад Пјестани. Да би добио транзитну визу за пролаз кроз Мађарску за себе и супругу, уместо њега за те визе обратио се мађарском посланству у Београду шеф немачке војне управе у Србији, пошто је Гестапо претходно извршио проверу, као и за остале сараднике окупатора, да ли су подобни да путују у иностранство... Осим тога, Српска народна банка слала је девизе у Берлин неком др Рихарду Кнабеу, за којег се по презимену претпоставља да би могао бити рођак Косићеве супруге Маргот. Забележено је да му је 1943. године послато 150 марака, 120 пенга и 100 швајцарских франака. У лето 1944. његова супруга је напустила Београд и привремено је боравила у Румунији, а затим је отишла у Немачку. Док су раздвојено живели, Озна је тврдила да јој је Косић послао 5.000 марака и 2.500 швајцарских франака.“ (Венцеслав Глишић, *нав. дело*, стр. 8.)

је утицало на ова колебања особе која је до средине 1930-их година била беспрекоран научник-посвећеник, невероватан ерудит и крајње непристрастан процењивач не само социолошких праваца и теорија, него и историјских – политичких и економских – катаклизми искрслих управо у тим годинама.¹⁸²

Уз то, не сме се превидети (међународно)правно битна чињеница да није свако деловање на окупираној територији и служење окупатору. Неопходно је испитивање побуда појединаца или група становника окупиране територије. Стога стручњаци за међународно право инсистирају да се „прави разлика између сарадника окупатора из одређених побуда (нарочито припадника појединих етничких група или националних мањина, који окупирану државу не осећају као своју, каријериста) и осталих грађана који обављају своје дужности“.¹⁸³ Ова дистинкција је била основ за амнестирање великог броја сарадника окупатора за време Другог светског рата у низу европских земаља. Њима не само да није суђено као издајницима и ратним злочинцима, него су неки добили и одговарајућа признања за допринос свом народу у ратним условима.

Поред тога, треба имати у виду да после Другог светског рата „огромна већина колаборационистичких режима, тј. односних земаља, апсолутно ни на који начин није кажњена, ни територијално, ни демографским губицима, па ни плаћањем ратних репарација или губитком међународне репутације – штавише, многе од тих земаља данас су жестоки поборници људских права, поучавајући друге државе и отворено се мешајући у њихове унутрашње ствари. Ово се односи не само на формално неутралне земље (Португалију, Шпанију или нпр. Шведску, која је стекла огромно богатство кријумчарећи оружје обема зараћеним странама), него и на директне савезнице сила Осовине (Норвешку, Данску, Румунију или Бугарску)... У том светлу Косићево прагматичко виђење колаборације постаје још плазибилније, ако се посматра са становишта политичког и националног реализма.“¹⁸⁴

182 Александар Гордић, *нав. дело*, стр. 14.

183 Момир Милојевић, *нав. дело*, стр. 16. Примењујући овај став на Косића, Милојевић истиче: „Сувишно је да помињемо окупацију Србије и Југославије 1915–1918. и 1941–1945. године. Мирко Косић је за време обе окупације поступао по своје убеђењу. У току прве окупације је избегао морално подозрење, јер је био осуђен на смрт због борбе на страни Србије, али и у другој, када је, не мало ризикујући, новчано помагао званичну Југословенску војску у отаџбини. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, која је за ‘ратне злочинце’ прогласила многе који нису имали никакве везе с ратом и окупатором, није то учинила у случају Мирка Косића, јер за то није имала ни докумената ни сведока.“ *Исто*.

184 Александар Гордић, *нав. дело*, стр. 14.

Одговор на друго питање садржан је у архивској грађи из времена окупације Србије 1941–1944. године и из периода прогона и суђења „народним непријатељима“ 1945–1947. године. Посебно су важна документа до којих је дошла Озна крајем 1944. и почетком 1945. године. Наиме, Озна је на захтев повереника за финансије НКОЈ-а Сретена Жујовића прикупила документацију о деловању Мирка Косића и његових сарадника у СНБ, са циљем да се против њих поведе поступак, те да „народ види како ми (нова комунистичка власт – прим. ЈТ) кажњавамо крупне пљачкаше и кривце, који су се богатали на рачун народне имовине као слуге окупатора“.¹⁸⁵

Следећи корак је требало да буде суђење Косићу и његовој групи и њихово проглашење ратним злочинцима, са свим консеквенцијама које је то повлачило. Пошто је Озна прикупила релевантну документацију, образована је посебна комисија која је проучила целокупан материјал и проследила га Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

Та комисија је успела да у овом случају саслуша само три сведока (остали су били страдали у ослобођењу Београда или ликвидирани).

О овим саслушањима нема записника, тако да о Мирку Косићу нема додатних података у Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Чињеница је да он није проглашен за ратног злочинца, нити му је суђено у одсуству. Зашто је поступак против Косића имао овакав епилог, остаје да се подробније истражи.

Претпоставка је да су Косићеви сарадници стрељани 1946. године без суђења, те да би било беспредметно да се организује суђење само Косићу, у одсуству.¹⁸⁶

Неспорна је чињеница, дакле, да новоуспостављена комунистичка власт у случају Мирка Косића није имала ни довољно докумената ни сведока да га осуди.

Стога се данас намеће логичан закључак: „Ако су тадашње свемоћне власти пожуриле да поубијају Косићеве најближе сараднике пре него што су од њих добиле драгоцене податке који би више говорили о његовом раду, ни ми, после скоро седам деценија, немамо основа да га осуђујемо као издајника и ратног злочинца.“¹⁸⁷

---

185 Цит. према: Венцеслав Глишић, *нав. дело*, стр. 11.

186 Види: Мирко Косић, *Одабрани текстови...*, *ор. cit.*, и Венцеслав Глишић, *нав. дело*, стр. 11–12.

187 Момир Милојевић, *нав. дело*, стр. 16–17. Полазећи од овог става, овај аутор је закључио: „Поштујући претпоставку невиности, немамо основа за било какво сумњичење Косића за сарадњу са непријатељем наше земље док не дођемо до докумената који би наводили на другачији закључак. О Косићу можемо да судимо само на основу онога што је познато из казивања савременика и писане

6. Живот и смрт у емиграцији (1945–1956)

6.1. – Средином 1944. године Мирку Косићу је било јасно да се ближи крај рата и да је питање дана када ће Титови партизани и војници Црвене армије ући у Београд. Поред тога, његови немачки пријатељи су га упозорили да му је Гестапо на трагу због пружања помоћи Дражи Михаиловићу.

Из тих разлога он је и напустио Београд. Прво је отишао у Минхен, а одатле у Швајцарску, где је отпочео његов суморни емигрантски живот. Живео је сасвим повучено у Лугану од 1945. до краја живота 1956. године.

СТИЦАЈЕМ животних околности, Косић је и раније живео као усамљеник, а у егзилу се потпуно одвојио од света. Живео је усамљенички, избегавајући готово све сусрете са колегама и сарадницима.¹⁸⁸ Али није заборавио старе нетрпељивости, полемике и свађе. Све је мање имао снаге и воље да учествује у јавном животу, посебно у деловању југословенске емиграције.

После окончања рата 1945. године Косић је због колаборације са Немцима непрестано био изложен нападима са разних страна. У комунистичкој Југославији власти су га третирали као издајника, ратног профитера и, *de facto* (иако не *de iure*), као ратног злочинца. Водеће организације и листови југословенске емиграције (*Глас Канадских Срба, Американски Србодран, Порука, Ослобођење, Наша реч* и др.) настојали су да га, такође, оптуже за издају и прогласили су га за српског Квислинга. У таквој ситуацији Косић је настојао да се одбрани од злонамерних и неоснованих оптужби и дисквалификација. У том циљу прикључио се групи југословенских емиграната, углавном Срба, окупљених око библиотеке „Препород“.

Објавио је више мањих радова о политичким проблемима Срба и Југославије. Повремено се укључивао у полемике у емигрантским листовима (*Прејород, Ослобођење, Глас Канадских Срба, Американски Србодран* и др.), настојећи да појасни мотиве, циљеве и резултате свог јавног и политичког деловања, да одговори на некоректне нападе на његову личност и дисквалификације његовог дела.

заоставштине. По ономе што нам је до сада познато, о Мирку Косићу се може говорити само као о универзитетском професору, научном раднику и политичару.“ (*Истио.*)

188 У то време у Швајцарској је у емиграцији код своје ћерке живео и угледни професор Правног факултета Универзитета у Београду Живојин Перић. Приликом њиховог првог, и јединог, сусрета, Косић је дошао у сукоб са Перићем због Перићевог аустрофилства од пре Првог светског рата, тако да се виђење завршило свађом и потпуним разлазом.

Тако су у периоду од 1949. до 1951. године настали његови текстови: „Зар опет по старом? Или партиски ‘прваци’, ‘колаборатери’ и ‘бунтовници’“ (1949), „Је ли 27. март 1941. плаћен?“ (1950), „На историској раскрсници“ (1950) и „Гробари Југославије – ко је ‘дрско лагао’? Око 27. марта 1941“ (1951).¹⁸⁹

Пада у очи да о свом раду у окупираном Београду није много говорио и писао. Само је у једном полемичком спису из 1948. године рекао да никада није присуствовао ниједној манифестацији коју су приређивале квислиншке власти и Немци.

Ови Косићеви текстови су његови одговори на већину напада који су долазили са различитих страна. Будући да су ти напади били бескрупулозни и омаловажавајући, Косић је узвраћао истом мером, тако да су његови одговори (писани текстови, усмене изјаве и сл.) препуни горчине, подсмеха и непопустљивости. У њима „он није имао обзира спрам људских слабости“ (Д. Јовановић).

6.2. – У поменутиим полемикама најзанимљивији су Косићеви ставови о 27. марту 1941. године. Без обзира на субјективност, као и нетрпељивост према појединим актерима, одређена претеривања, англофобију, одбојност према масонима и слично, његово осветљавање појединих збивања је допринело бољем разумевању тих драматичних догађаја.¹⁹⁰

Најоштрије реакције је изазвао Косићев текст у *Американском Србодрану* од 3. априла 1950. године. У том тексту он је изнео тезу да је 27. март 1941. био плаћен. Наиме, позивајући се на „тврдње озбиљних политичких људи“, Косић је цитирао професора Ситон-Вотсона: „Ми смо улазак Југославије у рат платили са пола милиона фунти, па не дугујемо Србима ништа.“ Ову тврдњу Косић је поновио у својој брошури *Је ли 27. март 1941. плаћен?* (1950) и она је добила широк публицитет у југословенској емиграцији, нарочито међу сарадницима *Американској Србодрани*, присталицама Анте Павелића и Димитрија Љотића и српским и хрватским сепаратистима.

На другој страни, захваљујући удруженим снагама окупљеним око Југословенског народног одбора и листова *Порука*, *Ослобођење*,

189 Мирко М. Косић, *Зар ојет по старом? Или партиски ‘прваци’, ‘колаборатери’ и ‘бунтовници’*, 1949, 64 стр.; Мирко М. Косић, *Је ли 27. март 1941. плаћен?*, 1950, 39 стр.; Мирко Косић, „На историској раскрсници“, *Прејород* (Држава и друштво, св. 2), 1950, 84 стр. (овај рукопис Косић је написао 1943, а први пут је објављен 1950); Мирко Косић, *Гробари Југославије: ко је ‘дрско лагао’ око 27. III 1941?*, 1951, 37 стр. Већина ових текстова је објављена у скромној форми, без навођења места издања, са много штампарских грешака.

190 В. Јован Пејин, „Јавни став др Мирка Косића, народног посланика и првака Народне радикалне странке о 27. марту 1941. године“, Округли сто „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике“, Београд 2003, 25–27. III 2003.

Наша реч и др., ова Косићева теза је оштро критикована и проглашена за лаж и клевету. У томе је предњачио лист *Порука* (Лондон), који се за све време излажења (1950–1959) обрушавао на Косића и његове ставове о 27. марту 1941. У тексту под насловом „Постицани немирном савешћу“ овај лист је настојао да демантује Мирка Косића. Аутор текста прво разјашњава да југословенски издајници и квислинзи на челу са Косићем „верују да ће своје одговорности умањити ако преврат од 27. марта прикажу искључиво као акт групе завереника, најмљених за тај посао парама енглеских и америчких агената... Типичан пример такве клевете је случај са једном тобожњом изјавом професора Ситон-Вотсона. Што је нарочито жалосно, то је да се као архитекти лажи ту појављују две крупне личности: некадашњи председник владе г. Драгиша Цветковић, првопотписник Тројног пакта, и професор Универзитета г. др Мирко Косић, под окупацијом од Немаца постављен за Вице-гувернера у од Немаца установљеној Српској народној банци.“¹⁹¹

На крају текста се објављује и изјава Сетон-Ватсона „којом категорички побија да је икада рекао речи које му се потурају, и споменуте оптужбе обележава као ‘бестидне и злонамерне’ клевете“.¹⁹²

Две године касније, Живан Л. Кнежевић је 1951. покренуо судски поступак за клевету против *Американској Србодрана* у Питсбургу, пошто је узалудно настојао да тај лист повуче Косићеве тврдње и јавно се извини. У тексту „Судски епилог једне клевете“ *Порука* обавештава читаоце да је тужилац Живан Л. Кнежевић добио овај спор.¹⁹³

У жару полемике Косић је често напуштао теоријски и академски дискурс, тако да су ови његови текстови далеко испод предратних јавних наступа и списа.

Уз то, он не повлачи јасну разлику између етике и политике, одговорности и колаборације, компромиса и издаје, и, што је најважније, безуспешно је покушавао да „етички оправда оно што се не може легитимисати са моралног, него само искључиво са прагматичког становишта“.¹⁹⁴

191 „Постицани немирном савешћу“, *Порука* (Лондон), бр. 4–5, октобар 1951, стр. 14–15.

192 *Истио*, стр. 15. Аутор текста тврди да је ову изјаву проф. Ситон-Вотсон дао Радоју Л. Кнежевићу на његову молбу.

193 „Судски епилог једне клевете“, *Порука* (Лондон), број 14, 1. август 1953, стр. 9–10.

194 „Премда, за разлику од врло изоштрених дистинкција у својим предратним теоријским списима, овде оставља врло флуидним границе између одговорности и колаборационизма, нужности пристајања на (моралне и свеколике друге) компромисе и очувања националног и личног дигнитета, објективне процене реалистичних исхода и (макар) деловања на потпомагању окупаторског зликовца... *Круцијални проблем је што што је Косић покушао да етички оправдава оно што се не може легитимисати с моралној, него искључиво са прагматичкој*

6.3. – Поред ових полемичких текстова, Косић је у егзилу објавио и више стручних радова и десетак приказа и рецензија у угледним социолошким часописима (углавном у Швајцарској и Немачкој). У њима је обрађивао питања Балкана, политичке социологије, улоге клика у друштву, спорења у југословенској емиграцији. Нажалост, Косић није имао ни снаге ни стрпљења да се потпуно посвети теоријском раду, али није успео да развије и заокружи свој опус.¹⁹⁵

Већина Косићевих радова настала у егзилу остала је недовољно позната и истражена. Тек предстоји напор да се његови полемички текстови, које је написао бачен у „огањ политичке борбе и полемике“ (П. Кубуровић), као и стручни радови, прикупе и критички истраже. Озбиљно студирање Косићевих полемичких текстова, једнако као и његових стручних радова и студија, разјасниће многе његове погледе, ставове, спорна места у његовој биографији. На тај начин Косић би напokon заузео право место које му припада у српској друштвеној науци и политичкој историји прве половине XX века.

Последњи запис о Мирку Косићу забележио је један од ретких његових поштовалаца, Предислав Кубуровић:¹⁹⁶ „Једног септембарског дана 1955. године, пењао сам се успињачом од Лугана, ка Монте Бре, најсунчанијем врху швајцарских Алпи. Са врха се пружао величанствен поглед на Луганско језеро, језеро Lago Maggiore и снегом покривене планинске врхове. На врху, узаном стазом кроз шуму, ишао сам у сусрет, понет својим мислима, човеку који је у отаџбини, између два рата, био необична личност. Тада сам први и последњи пут видео професора Мирка Косића, српског социолога и политичара.

сїановишиїа (на сїрану дијалекїиика исїорије, која йонекад йойїврђује да мањї нечасни чїнови у једног їренуїїку доносе веће моїућностїи за еїїично деловање у неком каснијем). /Подвукао – ЈТ/. (Александар Гордић, нав. дело, стр. 14.).

195 Реч је о следећим Косићевим радовима: „Aus den Tiefen des Balkans“, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Wiesbaden 1948/49, Vol. 1, No. 2, S. 125–143; „Politische Soziologie“, *Soziologische Forschung in unserer Zeit: Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag*, Herausgegeben von Karl Gustav Specht, Köln, Westdeutscher Verlag, 1951, S. 171–196; „Србија и балканска унија“, *Американски Србодан: српски народни календар*, Питсбург 1951, год. 34, стр. 82–87; „Cliques in der modernen Gesellschaft“, *Die Zeit*, Berlin 1952, Nr. 49 (4.12.1952); „Два света међу нама самима“, *Завичај = Home*, Сан Фернандо, октобар 1953, год. 2, бр. 14, стр. 9–10; „Zellen und Cliques: Erster Vortrag“, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Wiesbaden 1952/1953, Vol. 5, H. 2/3 (1953), стр. 273–284. Поред ових теоријских радова, Косић је у периоду од 1946. до 1954. године објавио десетак приказа и рецензија у часописима *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden) и *Soziale Welt: Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis* (Baden-Baden).

196 Предислав Кубуровић, „Поводом смрти српског социолога“, *Слободна Југославија*, год. II, број 6, Минхен, децембар 1956, стр. 72–76.

Иако је прешао шездесету, био је скоро без иједне седе косе, а на његовом лицу осећао се траг болести која га је годинама разарала. Из његова гласа избијао је на моменте темпераментни и виолентни дух човека коме је наука била смисао живота, а политичка борба жртва за слободу.“

Усамљен, одбачен и заборављен, Мирко Косић је умро у Лозани 1956. године. Једина жеља била му је да се његов пепео проспе у правцу вољене Југославије.

7. Контроверзе о делу Мирка Косића

7.1. – Сем поменутог некролога Предислава Кубуровића из 1956. године, нико у Косићевој домовини и у југословенској емиграцији није обележио одлазак великог родољуба и првог социолога Србије. Међутим, Косићеве колеге у свету реаговале су другачије.

После Косићеве смрти 1956. године, часопис *Soziale Welt* је објавио некролог који је написао Леополд фон Визе, а у наредном броју објављен је његов прилог „Zur europäischen Neuordnung“.¹⁹⁷ То говори да је он уживао и још увек ужива велики углед међу социолозима у иностранству.

Већ смо поменули да је Роучек високо оценио Косићеве књиге *Увод у Ойшћу социологију* и *Проблеми савремене социологије*, а њега назвао „изванредним социологом своје земље“.¹⁹⁸ О Косићу као социологу повољно су се изразили и Јоханес Вајер (Johannes Weyer) и В.Ј. Еренпрајс (W.J. Ehrenpreis), а о његовим економским радовима писао је Гинтер Шмелдерс (Günter Schmölders).¹⁹⁹ Најзад, поменимо и књигу *Крајња историја социологије* Хајнца Мауса, објављену у Њујорку 1962. године. Њен аутор разматра настанак и развој социологије као посебне науке од времена просвећености до средине двадесетог века. Као најзначајније социологе са југословенског простора он наводи Валтазара Богишића, Јована Цвијића, Слободана Јовановића и Мирка Косића, а од Хрвата Антуна Радића и, у фусноти, Динка

197 Leopold von Wiese, „Mirko M. Kossitsch: 1892–1956“, *Soziale Welt: Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis*, Jg. 7, H. 3/4, 1956, S. 212–213.

198 *Twentieth Century Sociology*, by Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore (eds.), New York: The Philosophical Library, 1945, 748.

199 Johannes Weyer, *Westdeutsche Soziologie 1945–1960. Deutsche Kontinuitäten und nord-amerikanischer Einfluß*, Berlin: Duncker & Humblot, 1984, S. 98–99; W.J. Ehrenpreis, „Central-eastern Europe“, *Twentieth Century Political Thought*. Edited by Joseph S. Roucek, pp. 515–552, New York: Philosophical Library, 1946: 551; Günter Schmölders, *Finanzpolitik*, Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag, 1970, глава 3, f 144.

Томашића, Клемента Михановића и католичког клерикалца Јозу Томашевића.²⁰⁰ Треба истаћи да је 1969. године Косић добио биографску одредницу у *Међународном социолошком лексикону*, који је објављен у Штутгарту.²⁰¹

Осамдесетих година 20. века појавили су се у Србији осврти на поједина дела Мирка Косића из пера истакнутих научника: Радомира Лукића, Војина Милића, Милована Митровића, Борислава Милића, Лазара Пејића и др. Тек половином 1980-их година појављују се, у оквиру ширих студија о развоју појединих друштвених наука у Југославији, више или мање значајни осврти и на поједине делове научног стваралаштва Мирка М. Косића.

Тако је Милован Митровић, на подстицај Војина Милића и уз подршку Радомира Лукића, написао монографију о развоју југословенске међуратне социологије (1982), у којој је, иако непотпуно, дат нешто шири осврт и на социолошко дело Мирка М. Косића. Војин Милић се у својим књигама *Прилози историји социологије* (1989) и *Друштвена структура и покретљивост Југославије* (1996) кратко осврће и на Мирка М. Косића, али су нека запажања и сугестије веома подстицајне за темељитије проучавање како његовог социолошког тако и укупног дела. Федор Никић, колега и једно време близак сарадник Мирка Косића, у својим *Радовима (1919–1929)*, објављеним 1983, писао је о његовом уређивању часописа *Друштвени живот* и раду у Матици српској.

Када је реч о Косићевим економским радовима, на њих се осврнуо Лазар Пејић у својој докторској дисертацији, односно књизи *Развој економске мисли у југословенским земљама до првој и у Југославији између два светска рата* (1986).

О Косићевом доприносу развоју међуратне социолошке и економске мисли писао је и Драган Суботић (1997).²⁰² Најзад, о Косићевој делатности за време окупације писао је и Симо Ц. Ђирковић у својој књизи *Ко је ко у Недићевој Србији*.²⁰³

7.2. – Последњих година појачано је интересовање за Мирка Косића и његово дело. Крајем 2011. године Народна библиотека „Јован

200 Heinz Mauss: *A Short History of Sociology*, London 1965, str. 76 ad.

201 *Internationales Soziologenlexikon. Beiträge über bis Ende 1969 verstorbene Soziologen. Band 1 und 2., neubearbeitete Auflage*, Bernsdorf, Wilhelm/Knospe, Horst [Hrsg.] Stuttgart: Enke, Band 1, S. 221–222.

202 Драган Суботић, „Допринос др Мирка Косића (1892–1956) развоју међуратне социолошке и економске мисли“, у: Ђорђе Шуваковић и Михаил Арандаренко (ред.), *Економска теорија у транзицији*, Универзитет у Београду – Економски факултет, Београд 1997, стр. 84–90.

203 Симо Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*, ИПС, Београд, 2009.

Поповић“ у Кикинди и Српско социолошко друштво урадили су пројекат којим су одлучили да у 2012. години на примерен начин обележе 120. годишњицу рођења Мирка М. Косића. У том пројекту предвиђене су следеће активности: (1) објављивање репринт-издања Косићевих књига које су 1912. године објављене у Кикинди: *Паніерманизам* и *Велика Германија*, (2) организовање научног скупа „*Мирко М. Косић – личност и дело*“, који ће бити одржан 18–19. октобра 2012. године, (3) припрема и издавање зборника са рефератима учесника научног скупа, (4) организовање изложбе „*Мирко М. Косић (1892–2012) – Изложба поводом 120-годишњице рођења*“. Тежиште пројекта је било на припреми и одржавању научног скупа „*Мирко М. Косић – личност и дело*“, са циљем да буду обухваћене све области његове друштвене и научне делатности.²⁰⁴

Крајем 2011. и почетком 2012. године Српско социолошко друштво је свој амбициозни пројекат „Сто година социологије у Србији“ везало управо за прве књиге Мирка Косића, које су се појавиле 1912. (*Паніерманизам* и *Модерна Германија*), а чије репринт-издање се појавило управо тих дана у издању Историјског архива Кикинде.

Недуго после тога, Косићева заборављена дела су се нашла у средшћу стручних расправа и дискусија. У том контексту, на састанку Председништва Српског социолошког друштва 14. новембра 2011. године у Новом Саду покренута је иницијатива да се уведе награда за књигу године из области социологије. Више чланова Председништва је спонтано предложило да та награда треба да има име, и да то име треба да буде „Мирко Косић“. Средином фебруара 2012. године на седници Председништва ССД-а отворена је полемика о установљењу награде „Мирко Косић“.²⁰⁵ Убрзо се ова полемика из ССД-а пренела на странице листа *Полиџика*.²⁰⁶

204 Јовица Тркуља, Предлог пројекта „Мирко Косић – личност и дело“, Кикинда 2011. (рукопис).

205 Председништво ССД-а је на седници 18. фебруара 2012. године разматрало Нацрт правилника о установљењу награде „Мирко Косић“ и усвојило га као свој предлог Скупштини. На истој седници заказана је Скупштина ССД-а за 18. март 2012. године, на којој је требало да се разматра и усвоји предложени Нацрт правилника. Међутим, почетком марта, писмом Владимира Вулећића члановима отпочела је полемика унутар ССД-а. Вулећић је истакао да приликом усвајања предлога да се награда назове по Мирку Косићу „нисмо водили довољно рачуна о свим релевантним чињеницама везаним за лик и дело овог угледног социолога“. Он је, пре свега, имао у виду чињеницу да је Косић био вицегувернер Српске народне банке и „сарадник фашистичких окупатора 1941–1944. године“. Из тих разлога он је замолио Председништво да „нашу одлуку о имену награде за најбољу књигу суспендују и да се договоримо о другом називу награде“.

206 Полемику је отворио социолог Тодор Куљић, који је 6. марта 2012. године у *Полиџици* објавио текст „Ризична награда“, у којем је оштро напао Мирка Косића

Тако се Мирко Косић, после деценија игнорисања и потпуног заборава, 2012. године нашао у жижи јавности захваљујући полемици која се прво водила на страницама листа *Полиџика*, а потом и на стручним скуповима о његовом делу и контроверзном јавном, посебно политичком деловању. Међутим, Скупштина ССД-а на седници 18. марта 2012. године није прихватила предлог да име награде за књигу године буде „Мирко Косић“ и донела је одлуку да та награда носи име „Војин Милић“.²⁰⁷

Према нашем мишљењу, овакав став већине чланова ССД-а проблематичан је. Њихов став, иако није неоснован, о држању наших интелектуалца у Другом светском рату, врло је упрошћен. Ако би се прихватили њихови критеријуми, онда у Немачкој не би могле да се додељују многе награде из области социологије и филозофије.²⁰⁸ Веома је чудно да наши водећи социолози о Мирку Косићу имају овако

као „недићевца“, „квислинга“ и „дражиновца“, и нагласио да би награда са његовим именом представљала „ризици симбол српског патриотизма“ и „нормализацију квислинштва“ у Србији. На овај Кулићев текст реаговао је историчар Јован Пејин, који је узео у одбрану Мирка Косића, његово дело и јавно деловање. У ову полемику на страницама *Полиџике* укључили су се и Борислав Милић, Миле Мирков и Јовица Тркуља. О полемици је објављена информација на сајту Српског социолошког друштва, 10. марта 2012, са циљем да се што подробније обавесте чланови Скупштине ССД-а, који пажљиво треба да изважу све аргументе и донесу коначну одлуку о имену награде.

207 На седници Скупштине Српског социолошког друштва, 18. марта 2012, отворена је расправа у оквиру тачке дневног реда „Установљење награде ССД-а за најбољу књигу из области социологије, усвајање правилника и избор чланова Жирија за додељивање награде“. Већина чланова Скупштине ССД-а изнела је аргументе против идеје да награда буде названа по Косићу. Разлог за неслагање јесте то што је овај научник у Другом светском рату био у служби квислиншког режима Милана Недића као заменик гувернера Српске народне банке. Поред тога, они су истакли да Косић по свом опусу не спада у „прву поставу“ српских социолога. Изречене су и сумње у то да је он први поменуо ову друштвену науку у домаћој публицистици – појединци су тврдили да је то пре њега учинио Валтазар Богишић (1834–1908). На крају, Скупштина ССД-а је донела одлуку да најбоља књига из области социологије која у току године буде објављена у Србији понесе награду „Војин Милић“.

208 Тако, на пример, награда за социологију која носи име Теодора Адорна не би могла да се додељује, јер је овај познати немачки социолог писао музичке критике о Гебелсу. Познато је да је држање великог немачког социолога Макса Вебера у току I светског рата било контроверзно. Да не помињемо однос филозофа Мартина Хајдегера, тзв. Хитлеровог ректора, према нацистима и Хитлеру. Постоје две књиге које су се својевремено у малом тиражу појавиле у Немачкој под насловом *Немачки филозофи у Другом светском рату* и *Немачки социолози у Другом светском рату*, у којима преовладава одмеренији однос према интелектуалцима који су сарађивали са фашистичким режимом или су га подржавали. У сваком случају, то није препрека, још мање разлог, да се одустане од сериозног изучавања и респектовања њиховог дела.

симплификован приступ. Јер дужност науке управо јесте да те контроверзне догађаје и личности истражује, оцењује и одређује њихово право место у нашој духовној историји. Зато се залажемо за отворени дијалог о свим аспектима Косићеве интелектуалне и политичке делатности, у којем би се интелектуална јавност супротставила код нас увреженом начину олаке дисквалификације.

7.3. – Почетком септембра 2012. године у организацији ССД-а одржан је у Београду научни скуп „Сто година социологије у Србији“, на којем је у неколико реферата разматрана улога Мирка Косића у развоју социологије у Србији.²⁰⁹ Најзад, 17/18. октобра 2012. у Косићевом родном граду одржан је научни скуп поводом 120. годишњице његовог рођења на тему: „Мирко Косић – личност и дело“.²¹⁰ Било је то први пут да је одржана стручна расправа о личности, научном делу и јавним активностима Мирка Косића.

Позив за учествовање у раду скупа прихватио је 21 учесник и они су пријавили одговарајуће теме својих реферата. У раду скупа учествовало је 15 референата, које су за то препоручили њихова стручна интересовања, студије и истраживања везана за Мирка Косића.²¹¹ Они су на систематски и мултидисциплинаран начин осветлили личност и дело Мирка М. Косића. Како би стручна и шира јавност били упознати са резултатима расправе вођене на овом научном скупу, предвиђено је објављивање овог зборника радова.

Отворена су врата за свестрану и критичку расправу о Мирку Косићу – његовој улози у науци, политичком и јавном животу, спорним питањима и недоумицама из његове биографије. Учесници су у расправи на светло дана изнели низ успешних анализа и идеја о личности, делу и ангажовању Мирка Косића. Преовладало је мишљење да, према ономе што је до сада познато, о Мирку Косићу се може говорити само као о универзитетском професору, научном раднику и политичару. Нажалост, Косић је кратко време био универзитетски

209 Види реферате Дејана Петровића, Милене Станојевић и Слободана Антонића.

210 Научни скуп је одржан у организацији кикиндске Народне библиотеке „Јован Поповић“, Српског социолошког друштва и Центра за културу дијалога 18–19. октобра 2012. године.

211 Непосредно учешће на скупу узели су: проф. др Момир Милојевић, проф. др Јовица Тркуља, проф. др Слободан Антонић, проф. др Милојица Шутовић, Јован Пејин, др Маринко Лолић, др Владан Станковић, Бојана Вукотић, Марија Танацков, Владимир Спичановић, Драгомир Томин, мр Милош Латинковић, Бранко Љубоја, Радмила Перовић, Михаило Олејников. Један број позваних аутора није присуствовао скупу, али су припремили и доставили писане прилоге о Мирку Косићу. Реч је о др Венцеславу Глишићу, проф. др Миловану Митровићу, мр Бориславу Милићу, доц. др Александру Гордићу, доц. др Јови Бакићу, др Бошку Мијатовићу.

професор. То је велика штета, јер је за потребе наставе написао више књига које су до данас очувале своју вредност, што нарочито важи за социологију, чији је један од утемељивача.

Целовита оцена научног, политичког и јавног деловања Мирка Косића и резултата које је остварио није могућа без додатних мултидисциплинарних истраживања. Зато су учесници скупа позвали колеге социологе, историчаре, економисте, правнике, политикологе и друге јавне делатнике на истраживање отворених и контроверзних питања о личности и делу Мирка Косића. Посебно је истакнута потреба да Косићеви најбољи радови, расути у мноштву домаћих предратних и послератних публикација, буду прикупљени и објављени у оквиру његових сабраних дела. Ово се посебно односи на радове на немачком и другим језицима, који су до сада били тешко доступни и непознати.²¹² Тада би се могли поузданије вредновати његови социолошки, демографски, економски, историјски и политички списи и ставови.

8. Закључак

О Мирку Косићу се код нас воде идеолошки спорови о његовој улози у периоду 1941–1944. године. Једни га оптужују да је „антикомунист, антисемит, антимасон и антицинциарин“, „српски Квислинг“, „Недићев вицегувернер“, „српски националиста“, уместо да се његово научно дело проучава и студира. То је један извор неспоразума и дисквалификација.

Зато је још за живота био оспораван и наруживан с разних страна и с различитим намерама и предзнацима. Други, пак, Косића критички оцењују као еклектика у социологији, који је спретно комбиновао увиде свих оновремених актуелних праваца, тако да га тумаче као веберовца, формалисту, диркемовског (нео)позитивисту,

212 Са скупа су упућени следећи предлози: (1) да се објави Зборник реферата са скупа, (2) да кикиндски Музеј и Архив, заједно са Правним факултетом Универзитета у Београду, припреме изложбу о Мирку Косићу, (3) да се покрене иницијатива за издавање *Изабраних списа Мирка Косића* (Народна библиотека „Јован Поповић“, Кикинда, Правни факултет Универзитета у Београду, Матица српска и Српско социолошко друштво), (4) да кикиндска Народна библиотека, Правни факултет Универзитета у Београду и Српско социолошко друштво сваке године организују Дане Мирка Косића, (5) да се упути предлог РТС-у да једну емисију серијала „Заборављени умови Србије“ посвети Мирку Косићу, (6) да се кикиндској Општини предложи да једна улица у Кикинди добије име Мирка Косића. Као једну од идеја овога скупа, ССД је прихватило предлог пројекта Слободана Антонића „Мирко Косић у Швајцарској“. Циљ овог пројекта је да се прикупе, преведу и објаве Косићеве студије настале у последњих 12 година његовог живота у Швајцарској.

паретовског елитисту и сл. Упркос критичици и оспоравањима Косићевог дела, већина аутора се слаже да је он био изузетно даровит човек, који је сагорео пре зенита и као научник и као јавни делатник.

Почео је врло рано, али је рано и престао са стварањем научних радова. Упркос томе, у историји наше социолошке науке и социолошке мисли Косић је оставио дубок траг. Чињеница је да је он имао кључну улогу у зачињању социологије код нас као нове науке и самосталне академско-научне дисциплине.

Овим радом настојали смо да укажемо на значај Мирка Косића, с једне стране, као социолога који је упознао домаћу средину са додашњим наслеђем социологије као емпиријске науке и који је дао одлучујући допринос универзитетској институционализацији и афирмацији социологије у Србији и Југославији. Био је први српски школовани социолог, написао је први савремени уџбеник социологије, био је оличење европског интелектуалца просветитеља и енциклопедисте, суверено се кретао у различитим друштвеним наукама, положио темеље низа социолошких дисциплина, у којима је оставио дубок траг. С друге стране, осветлили смо и спорне фрагменте у Косићевој биографији и јавном деловању, због којих је деценијама био анатемисан, а његово дело прећуткивано и дисквалификовано. Покушали смо да одмереније и на основу нових документа осветлимо његову контроверзну улогу у јавном животу Србије између два рата, посебно у време немачке окупације. Полазећи од тога настојали смо да поставимо херменеутичке путоказе који треба да усмере истраживање Косићевог дела и делања.

Неспорно је да је Мирко Косић прихватио сарадњу са окупационим немачким властима у Србији 1941–1944. године, да се компромитовао као вицегувернер Српске народне банке и да је неким својим поступцима свакако ишао наруку окупационим властима и њиховим интересима. Међутим, неспорно је да се Косић јасно дистанцирао од немачког фашизма и пре и после Другог светског рата и да постоје веродостојни документи који то потврђују. Иако се ни у којем случају не може тврдити да је био фашиста и нацистички социолог, на Мирку Косићу лежи тамна мрља, која не сме да буде разлог за одустајање од свестраног изучавања његовог дела.

У том смислу овај рад је пледојаје за јавну расправу о Мирку Косићу, која је неопходна и академској и широј јавности. У тој расправи предстоји нам ново читање овог анатемисаног српског социолога, које треба да буде постављено изнад идеолошких премиса и образаца. Стога је од пресудног значаја да се расправа о Косићу води озбиљно, аргументовано, одмерено и одговорно, те да се оставе по страни досадашње једностраности, неуравнотежене искључивости

и дисквалификације. Повратак Мирка Косића и његовог научног и публицистичког дела у историју и завичајно окриље значио би не само исправљање једне неправде, већ и превредновање наше недавне прошлости са реалних и неострашћених позиција. Уједно би се дошло до сазнања колико његов рад кореспондира са савременом социолошком и политичком мисли.

Остајемо у нади да ће овим саопштењем бити отворена врата за такву критичку расправу о делу Мирка Косића. То дело свакако заслужује пажњу, али би било пожељно да се о њему изјасне стручњаци за области којима се Косић претежно бавио – социолози и економисти. Крајње је време да они Косићевом делу приступе слободно и отворено, да без икаквих предрасуда, без стереотипа и дисквалификација проговоре о њему као о једном од очева-оснивача српске социологије и драгоценом посреднику и саговорнику наше данашње социолошке ситуације. Повесница настанка и развоја социологије у Србији остаје још увек неисписана. Верујемо да Косић у њој мора заузети важно место, не толико због утицаја који је извршио у нашој друштвеној науци, пошто је тај утицај, услед његовог остракизовања, остао скроман, него због његове ерудиције и врло доброг познавања оновремене стручне литературе како из социологије тако и из других друштвених наука.

Зато Косића и његово дело не смемо посматрати као археолошки белег из минулих времена, него као нешто што је најнепосредније повезано с данашњом ситуацијом српске социологије.

Jovica Trkulja

DISPUTES SURROUNDING MIRKO KOSIĆ

Summary

Not much is known about Mirko M. Kosić (1892–1956) and his work. Due to his cooperation with the occupator's regime in Serbia from 1941 until 1944, Kosić had been forced to leave his fatherland for good. After WW 2 he lived in Switzerland, where he died in 1956, forgotten and rejected. In the current debates on Kosić and criticism of his work, many authors overlook the fact that he had been respected in the international circles of social scientists, that he had been the 1st sociologist in Serbia with formal education and made the crucial contribution towards the establishment of sociology as science in Serbia. Bearing in mind the fact that all periods of Kosić's life are not well known, the author dealt with the following periods of his life: childhood and education (1892–1909),

studies and endeavors in favor of national emancipation (1910–1913), the World War 1 (1914–1918), work in Yugoslavia between the world wars (1919–1940), the World War 2 and the occupation (1941–1944), Kosić in emigration (1945–1956), and the disputes about Kosić's life and work (1957–2012). The author calls for a public debate on Mirko Kosić, that is necessary for the academic community and the general public in order to save from oblivion his forgotten contributions to social sciences and sociology in particular, as well as his controversial social and political engagement. The return of Mirko Kosić and his scientific work, his publications for the history and his land of origin would mean not just correcting an injustice, but also re-evaluating Serbia's recent past from realistic and non-passionate perspective. At the same time, one would be in position to find out how much his work corresponds to the contemporary political thoughts. Kosić has a significant position in the history of development of sociology in Serbia, not as much as due to the influence he may have made in our social sciences since he had been ostracized, but because of his erudition and excellent knowledge of contemporary literature in sociology and other social sciences.

Key words: Kosić, German imperialism, Yugoslav national identity, Serbian national identity, sociology, economic crisis, politics, nationalism, fascism, collaboration

ЗАВИЧАЈ МИРКА КОСИЋА
– ВЕЛИКА КИКИНДА И КИКИЊАНИ

Резиме: Живот, рад и политички ставови Мирка Косића не могу се савним расветлити без познавања прилика у Великокикинском привилегованом диштрикту и у Великој Кикинди до краја Првог светског рата. У овом раду се осветљавају значајне чињенице из живота и рада његовог оца Михаила и брата Славка Косића, као и основни подаци из богате повести Кикинде у којој је живела и деловала породица Косић. На формирање Мирка Косића пресудно су утицале специфичности Великокикинског привилегованог диштрикта: њихово жртвовање за националне интересе, стављање духовних изнад материјалних вредности, везаност за традицију, храброст, спремност да се и живот да за свој народ (Косићи су били добровољци у Првом светском рату), стални рад на сопственом образовању и духовном уздизању, вера у снагу обесправљених, залагање за друштвене промене, жеља за сопственом државом, потреба за истином, правдом, бескомпромисност, стална ангажованост на подизању културног и образовног нивоа српског народа у Аустроугарској све до уласка Војводине у састав Краљевине СХС. У тексту је цитиран и одломак из сепарата *Српској Гласи* из 1908. године који говори о карактеру и снази политичких сукоба међу самим Србима, припадницима различитих политичких опција, још пре Првог светског рата. Аутор текста расветљава неке историјске околности о којима се до сада мало писало, или се није писало на овај начин, и донекле помера и проширује семантичко поље посматрања како истраживача личности и дела Мирка Косића, тако и његових читалаца.

Кључне речи: Великокикински привилеговани диштрикт, Велика Кикинда, знаменити Кикињани, Срби у Војводини, културни препород, уједињење, Михаило Косић, Славко Косић, Мирко Косић

Увод

Живот, рад и политички ставови Мирка Косића не могу се савним расветлити без познавања прилика у Великокикинском привилегованом диштрикту и у Великој Кикинди до краја првог светског рата. Великокикински привилеговани диштрикт је трајао дуже од једног века, као специфична аутономија дата српском народу, али и аутономија слободних појединаца. Али он није остварио значајнији духовни и политички утицај на српском духовном простору све

до почетка деловања Уједињене омладине српске и штампара и издавача Јована Радака и његових наследника, као и уметника и интелектуалаца окупљених око овог и других издавача у Великој Кикинди. Кругу Радакове штампарије припадали су Михаило Косић и његови синови Славко и Мирко. Михаило и Мирко Косић су оставили дубок траг у културном и политичком животу Кикинде и они се с разлогом сврставају у знамените Кикинђане.

Циљ овога рада је да прикаже основне податке из повести Кикинде и историјске околности у којима је живела породица Косић. Посебно ћемо настојати да осветлимо неке чињенице из живота и рада Михаила Косића и његових синова – Славка и Мирка Косића.

Великокикиншки диштрикт и Велика Кикинда

Велику Кикинду обновили су, на ненасељеном месту, граничари Поморишке границе. Она је постала шанац Банатске земаљске милиције. Граничари су добили сесије (државну земљу) за обраду, што је њима и њиховим породицама дало економску основу да се на овом месту задрже и после укидања Банатске земаљске милиције.¹

1 Потиска и Поморишка војна граница основане су 1702–1703. године, а на предлог угарских жупанијских власти и спахија, који су је и издржавали. Укидана је постепено од 1743. године. Узрок постепеног укидања били су ратови Аустрије на Рајни, у Баварској и Пруској, у којима су учествовали српски граничари, као најелитније јединице Хабзбуршке монархије. Срби граничари били су незадовољни предложеним променама. Граничари су претили да неће остати у Монархији, да ће се иселити у Русију. То је један број граничара и учинио од 1750. до 1753, а један број се, без дозволе власти, преселио у данашњи српски део Баната, њих око 2.400, или шест компанија. Тај део Баната био је мочваран, често плављен и нездрав за живот и ненасељен. Тада су насељена, или обновљена, стара насеља у северном Банату, па и Велика Кикинда, односно сва насеља која ће ући у састав Великокикиншког привилегованог диштрикта. У првом насељавању прве године, а потом доласком још једног броја незадовољних граничара, број насељених је повећан на 2.991. Царица Марија Терезија је решила да удовољи захтеву граничара који су се преселили 1750. године и 1751. године је издала Патент, после њиховог пресељења, којим им је дозволила да се населе на новој територији. Граница је померена на југ, на реке Саву и Дунав. Од граничара је формирано осам граничарских компанија у Банату, као новооформљена Банатска земаљска милиција. Милиција је имала обавезу да одржава ред и мир, да се обучава за борбу и у рату испуњава ратну обавезу. Поновно насељавање Велике Кикинде Србима граничарима и њиховим породицама обављено је у периоду од 1750. до 1754. године. Јован Пејин у својој књизи *Из прошлости Кикинде*, стр. 5–33, пише да је назив *Кикинда* настао од старе словенске речи *кик* – глава, главица, зараван. Интересантна веза могла би да се успостави и са индоевропском прошлешћу нашег народа и нашег језика. И данас у Индији постоји град са именом Киш Кинда.

Велика Кикинда је била највеће српско насеље у северном Банату, а у Угарској је била „најсрпскији град“ према процентуалном учешћу Срба у укупном броју њених становника. Постепено, по свом карактеру и величини, насебина прераста у мало насеље, а оно у село, које ће се као седиште Великокикинског привилегованог диштрикта од 1774, односно од 1776. године, када је Диштрикт почео да функционише, развијати много брже од околних села. Диштрикт је постојао сто година.

Царица Марија Терезија је посебним актом формирала Великокикински привилеговани диштрикт као специфичан облик регионалног организовања и облик самоуправе. Велика Кикинда постала је седиште диштрикта са још десет насељених места у којима су живели Срби, бивши граничари. Тим документом становништву диштрикта гарантоване су значајне економске и политичке слободе и повластице. Привилегије су, веровали су граничари, добили за своје војне заслуге у одбрани Монархије, али привилегије су имале и своју реалну цену у новцу, која је била разрезана и „поштено плаћена“.

Забележени су и подаци о кретању броја становника Велике Кикинде у неким годинама. Године 1778. Кикинда има 3.342 становника; 1854. године 13.866; 1857. године 17.462; 1881. године 18.845; 1891. било је 22.856 становника; а 1931. године 28.000 становника. Ови показатељи су доказ раста и привредног успона Велике Кикинде у 18. и 19. веку и болне економске стагнације која почиње после Првог светског рата у новој држави.

Изабрано место за ново насеље и место седишта Банатске милиције имало је важан стратешки и геополитички положај. То је била најкраћа веза између Сегедина и Темишвара, на траси најкраћег пута од Лондона до Цариграда (Истамбула), веза Европе и Азије, пут Оријент експреса, значајно место и седме паралеле и данас на потезу Сомбор–Кикинда. Због тог геостратешког положаја Кикинда је на прузи Сегедин–Темишвар добила и данашњу железничку станицу још 1857. године.

Данашњи идентитет европске градитељске баштине градског језгра (сада Трга српских добровољаца)² највећим делом је формиран крајем 19. и почетком 20. века. Тада је изграђена већина стилских

Према тврдњи изнетој у едицији „Мађарски градови и жупаније – Торонталска жупанија“ у редакцији Шаму Боровског, назив *Кикинда* потиче од мађарског назива коровске биљке „kókeny“. Постоји и верзија да име *Кикинда* потиче од турске речи „ићиндија“ – што значи друга молитва у току дана код муслимана. Једна од верзија је и да је име добила по узвишењу Кинђа у близини Кикинде. Први записи о постојању Велике Кикинде потичу из 15. века.

2 Трг је добио име по српским добровољцима из Велике Кикинде и околних села који су учествовали у Првом светском рату као добровољци у српској војсци,

здања која су и данас амбијентална вредност насеља. Статус вароши Велика Кикинда добија 1. јануара 1893. године. Раније није тражен, јер је, поред привилегија, подразумевао и обавезе.

Градитељску баштину Кикинде града, његов негован средњо-европски изглед, чине значајне грађевине познате и као „велике куће“: Курија, православна црква, католичка црква, зграда Гимназије, Градска кућа, Лепедатова палата, зграда бивше Службе друштвеног књиговодства, палата Винцахиди, Будишинова палата, Парохијски дом, зграда бившег биоскопа „Звезда“, Бонова палата итд. У Великој Кикинди је поштован пројекат урбаног насеља. Распоред улица био је строго утврђен, а у делу насеља званом село парцеле за куће, баште, окућнице и њиве на којима су радили бивши граничари, сада паори, биле су геометријски раздвојене и уређене по строгим правилима. Куће од набоја са забатом и тршчаним кровом у руралном делу Велике Кикинде биле су грађене, као и у осталим селима диштрикта, по урбанистичком плану. Лицем су биле окренуте улици, а размак између кућа морао је бити најмање седамнаест метара (девет хвати). Иза кућа су били помоћни објекти за бављење пољопривредом и баште. Бивши граничари више су били радници на земљи него поседници земље, људи на ивици беде. Сиromашење сељаштва текло је убрзаним током.

Центар насеља (варош, трг, град) пружао је предности и угодно-сти за живот у односу на рурални део насеља. У граду су живели службеници магистрата, судије, адвокати, свештеници, интелектуалци, официри, касније земљопоседници, трговци са својим породицама. Већ од 19. века њихове куће биле су светлије, пространије, па чак и на спрат, грађене од чврстог материјала, намењене за уживање, а не само за рад и задовољавање основних животних потреба. Део становника града, које можемо назвати грађанство, заменио је старе крвне везе и културу новим начином удруживања који је био, углавном, подређен њиховим личним политичким и материјалним интересима. Тако је у самом насељу, које је, у суштини, још дуго било село, по званичном статусу створена заједница града и села, која је носила прихваћену одговорност за остваривање царских економских и политичких интереса и планова Хабзбуршке монархије, а касније и Аустроугарске.

Велика Кикинда је већим делом била место земљорадника, економски неразвијеног и обавезама оптерећеног слоја, често на ивици основних егзистенцијалних потреба. Тај слој се осећао превареним.

а међу њима су били и Михаило Косић и његови синови Славко и Мирко. Велико жртвовање и настојање овдашњих Срба да се нађу у саставу нове државе неће бити адекватно вредновано у новој Краљевини СХС и Југославији.

Он је живео по старим верским и етичким принципима Срба граничара. Веровао је у своју славу прошлост, неговану у старој народној и новој граничарској епизици и желео је, бар његова већина, нову српску државну заједницу, желео је национално и економско ослобођење. Веровао је још у могуће српско национално јединство и живео по обичајима које је донео из граничарских села. Њему су Привилегије и урбане функције вароши донеле нове обавезе, донеле су политичке и демократске слободе, али и присилу у многим сегментима, као и изражену корупцију, мито, злоупотребе код надметања за расподелу ритске земље (иберланда). Те злоупотребе биле су основ богаћења чиновника диштрикта и појединаца који су узимали ритску земљу за обраду и богатели се. На другој страни, сиромашни сељаци су пропадали, њихове породице гладовале, а у сушним годинама и годинама најезде скакаваца и умирало се од глади.³

Становници градског језгра Срби, а међу њима и богати земљопоседници, брзо су се навикли и, углавном, подражавали грађански, чешће малограђански, начин живота. Окренули су се личном богаћењу, често заборављајући националну припадност и још њене живе идеале. Грађани, често, нису били пореклом с Границе. Били су „дођоши“. Највише се богатило злоупотребама, корупцијом, код узимања у закуп државне ритске земље (иберланда). У руралном делу Кикинде социјална освешћеност долази до изражаја већ у побуни 1796. године и полако се везује за национални осећај угрожености. У буни и бежанији 1848. године то тражење социјалне правде спаја се с осећањем националне угрожености и освешћености.

Било је и изузетака међу богатијим и школованим Србима. Пре свих, тај изузетак је Павле Кенђелац (1766–1834). Својим пореклом и завршеним студијама на два факултета и на два језика (руском и немачком) могао је обезбедити себи лагодну егзистенцију. Уместо тога, учествујући и предводећи прву побуну становника руралне Кикинде у диштрикту 1796. године, саосећајући с бившим граничарима и њиховим синовима, морао је да напусти световни живот и побегне у манастир. Тим чином добила је највише српска наука, јер Кенђелац пише у манастиру прву научну књигу у Срба о природним наукама и започиње рад на историјском прегледу светске историје, који неће завршити.⁴

3 Највећа суша била је 1863. године. Те догађаје описао је Ђура Јакшић у својој „Сиротој Банаћанки“. Честе су биле и најезде скакаваца (највећа 1850. године), а било је и поплава, надирања подземне воде („тија вода“). Чак и у народним кухињама, казанима, које су отваране у време глади, било је крађа и злоупотреба. Једни су се незаконито богатели, а други оболевали и умирали од глади.

4 Кенђелац је написао „Јестествословије“ („Књига о природи“), прво дело из природних наука у Срба и први том замишљене историје света „Збитијасловије“

Ђура Јакшић (1832–1878), уметник који је највише од свих уметника показао да воли Велику Кикинду, али и дух руралне Кикинде, као и Кенђелац, упркос свом пореклу и занимању, увек је на страни оног социјалног слоја којем сâм не припада, на њиховој је страни и по националном и по социјалном питању. Национално освешћен, он ово питање ставља у центар својих уметничких интересовања, а граничарска правдољубивост стајаће га живота. У значајном броју својих дела бавио се и социјалним питањима. У свом писму из Велике Кикинде које носи датум 28. мај 1856. године, а написано је пријатељу Ђорђу Поповићу (1832–1914), познатијем по надимку Даничар, Ђура Јакшић пише:

„Опрости моме сиромаштву које је од неког доба тако мах надом отело, да вам ни писмо исплатијо нисам... Из вашег писма и Кишу⁵ намерава те писати, то је лепо, и желио би да га ваше писмо одврати од шокадије,⁶ јер овако ми се чини као и да није на свету, или као да није за Србље, него [Мету] за Шокце рођен: при волетете нека ји се мане. Кажите му да сам га поздравио [и ја поздравијо], [знам] да му нису од срца отпали. /... ал⁷ би вас молијо ону песму Каритону Ј.⁷ певану да дате каквим год начином у штампану зашта сам му[у] за млога добра обавезан[о]./

Морам вам мало и о мојој светости прозборити. Ја сам овамо дошо у надежди да ћу какву цркву овде у околини добити за мловање, ал сам се љуто преваријо, ја нисам за ове људе нит су они за мене, размажени, горди, сујетни. Прости, неваљали, сваки напредак угњетавају. – Богати су ципије,⁸ званичници су глобитељи, а сви пакосни. – Ако још дуго овде остати узморам, дешперирају.“⁹

Јакшић је толико осиромашео у Великој Кикинди да ни писмо не може да откупи, него га прима о трошку Поповића. Није могао да се

(„Повесница светских догађаја“) на црквенословенском језику. Остала његова дела немају такав значај („Црквена повесница“, „Проповед о поковавању властима“, „Аутобиографија“, „Надгробна беседа Петру Видаку“).

- 5 Киш је Јован Јовановић, с потоњим надимком Змај (1833–1904). Киш му је надимак из студентских дана. Студирао је у Бечу и делио собу с Ђуром Јакшићем, који је студирао сликарство.
- 6 Шокци су за Србе били они који се крсте шаком, а не са три прста. Овде Јакшић мисли на католике, Хрвате. Он и Змај се нису слагали у визији српске будућности. Јакшић је био заговорник стварања српске националне државе, а Змај је био заговорник јужнословенске државе.
- 7 Каритон Јовановић, учени и богати Србин који је Ђури Јакшићу и другим уметницима помагао. Јакшић му је у Великој Кикинди написао похвалну песму под насловом „Каритону Ј.“.
- 8 Ципија значи ципија, особа која је шкрта.
- 9 Писмо цитирано из књиге: *Сабрана дела Ђуре Јакшића, књ. V – Прејиска, Слово љубве*, Београд 1978, стр 23. Реч дешперирати је овде употребљена у значењу „изгубити разум“, „полудети“.

издржава од сликања, а није добио да ослика цркву у Карлову, насељу у диштрикту, родном месту свога оца, пореклом из граничарске породице. Део писма који је порука Јовану Јовановићу Змају није цитиран ни у једном тексту до којег сам дошла. Тај део писма је актуелан до данас. Он показује неслагања, која ће кулминирати. Јакшић се залагао за националну државу српског народа, а Змај је био заговорник јужнословенских идеја.¹⁰ До сада нико није образложио реч „моја светост“ из Јакшићевог писма. Та синтагма се може схватити као метафора за Великокикински привилеговани диштрикт, у који су многи, па и Јакшић, уперили своје очи и гајили велику наду да ће он постати нови културни и духовни центар српског народа. Јакшић говори негативно и осуђује „ове људе“, који нису за њега. Он мисли на богате Кикинђане и високе чиновнике диштрикта, који су „размажени, горди, сујетни, прости“ и, једном речју, „неваљали“. Битна је и тачна оцена да они не дозвољавају никакав напредак који би био користан за целину српског народа, јер су њихове позиције биле искључиво за лични интерес, усмерене личном богаћењу, често без моралних скрупула, што ће и довести до побуна у диштрикту. Јакшић их даље квалификује као шкрте, саму администрацију диштрикта као „глобитеље“, сигурно у односу на огромну већину становништва, чије интересе та администрација није заступала. Пакост се односила на таленат писца и сликара Јакшића.

Ово писмо је најраније сведочанство о два српска простора Велике Кикинде. Социјалне, културне разлике се умножавају. Сукоб ће кулминирати у Кенђелчевој буни у диштрикту, па и буни 1848–1849. године, у којој је значајну улогу вође имао Георгије Ђорђе (Ђока) Радак (1823–1906),¹¹ и каснијим оштрим политичким сукобима присталица различитих социјалних, културних и политичких оријентација,

10 Став Змаја о југословенству заступаће и Васа Стајић.

11 Ђока Радак је студирао са Светозарем Милетићем права у Пожуну и ту се укључио у рад Друштва младежи српске, чији је председник био Милетић. Био је одани и истакнути борац Уједињене омладине српске. Какво је стање било у Великој Кикинди, говори и чињеница да је Радак на тражење неких Кикинђана ухапшен и осуђен што је на Ускрс 1848. године „бунио народ“ у Великој Кикинди. Пуштен је кад је у Велики Бечкерек стигла петиција с потписима суграђана и истомишљеника. Бавио се писањем, али му је мали број радова штампан. Сакупљао је и народне рецепте за лекове. Штампано је песму „Горки змајеви“ 1853. године у *Седмици*. Објављивао је у *Најрејку*, *Бранику* и *Српском великокикинском илустрираном календару за просију 1883. годину*. Стекао је велико имање и неколико година је водио бригу и о имањима др Данила Медаковића, која је овај имао у Великој Кикинди. Није имао потомака и значајна материјална средства (225.000 форинти) оставио је Матици српској, Великокикинској црквеној општини и земљорадничким задругама у Великој Кикинди. Његова библиотека и периодика похрањене су у Матици српској и значајан су извор за проучавање кикиндске прошлости.

касније странака, како у Хабзбуршкој монархији, тако и у Аустро-угарској, а затим и у Краљевини Југославији. То ће посведочити живот и дело Мирка Косића, као и посланичка кампања које је он водио у Великој Кикинди.

Супротан је, а карактеристичан пример уметника и интелектуалца Јован Авакумовић (1748–1810).¹² У Великој Кикинди је живео од 1789. до 1795. Његова поезија, удаљена од живота, писана је на темељима грађанске лирике. Познато је да је Авакумовић глорификовао цара Јосифа II и био заговорник „бечке политике“ према Србима.

За Србе из руралног дела Кикинде часна занимања до средине 19. века, поред земљорадње, била су: војник, учитељ и поп. Сматрали су да је нечасно бавити се занатом и трговином. У почетку су Срби били само трговци житом и стоком. Овакав став проистицао је из вековима старог верског и моралног кодекса, који се усменим путем преносио „с колена на колена“. У рукама службеника Магистрата ће бити економска и политичка власт, па и одлуке о расподели ритске земље и друге привилегије. Процес пропадања и економско сиромашење Кикинде села, а богаћење оних који су чинили градски слој, настављао се. Владајући слој градио је своју моћ на бирократској организацији и био је нека врста „контролног центра“¹³ Царевине, знатно више него центар комуникације поданика и Царевине.

Комуникација власти и поданика била је усмерена само ка Магистрату и његовим институцијама, значи локалним органима власти, на које је владар пренео део својих овлашћења дајући привилегије Великокикинском диштрикту. Магистрат је тако добио монопол „знања“ и власти, а становништво у руралном делу Кикинде то је доживљавало као принуду и експлоатацију равну феудалној.

Према попису становништва из 1828. године, Велика Кикинда је имала највише интелектуалаца у Торонталској жупанији.¹⁴ Међу Србима граничарима скоро да није било већих социјалних разлика, али

12 Наука још није истражила све детаље живота и рада Ј. Авакумовића, а сачувано је неколико његових песама писаних у духу грађанске лирике. За њега се зна да је био и сенатор у Пешти од 1795. године. На Темишварском сабору 1790. године био је међу оним Србима који су заступали интересе Беча. Себе је Авакумовић сматрао следбеником просветитељства и Доситеја, али је био других политичких погледа. Он је славио Јосифа II као просвећеног владара. Авакумовић је типичан представник богатих Срба, „однарођених“ чиновника, а које ће у свом писму из Кикинде од 28. маја 1856. године Јакшић напасти.

13 Овај термин употребио је и Луис Мамфорд у свом делу *Град у историји: његов њосџанак, његово мењање, његов изглед* (БООК, Београд 2001, стр. 106).

14 У 163 насеља био је 61 интелектуалац: у Кикинди 29, Бечкереку 18, Хацфелду (Жомбољ) 2, Меленцима 1, Врањеву (данашњи Нови Бечеј) 1, Турском Бечеју 3, Чоки 1, Турској Кањижи 1, Чанаду 1, В. Сент Томашу 3, Биледу 1.

развојачењем Потиско-поморишке војне границе и оснивањем нових насеља долази до поделе на богате и сиромашне, на грађане и земљопоседнике, сељаци (паоре), надничаре, а та подела је доводила до сталне напетости и нетрпељивости.¹⁵ Усавршавајући се у свом послу, специјализовани радник, стручњак, постао је искључиви „власник знања“ у некој области и није га могао заменити лаик. То су били службеници, судије, трговци, занатлије, свештеници, професионални војници, жандарми, лекари... (све то није било карактеристично за Границу). Себи и својим породицама обезбеђивали су сигурну егзистенцију и полако се интересно и политички уједињавали и чували монопол постојеће власти, постојећу поделу рада, да би их пренели и на своје потомке. На другој страни, у Кикинди селу није дошло до сличних тенденција. „Сељачки слој био је његов најборбенији део који је најчвршће чувао национално осећање, веру, језик, који се борио да у цркви увек буде први, да им деца читају ‘Апостол’, да буду први на литијама и на крају, ако дају децу у школу, да ‘дете учи за попу или учитеља.’“¹⁶

---

15 То су сиромашни земљорадници, или беземљаци, који продају свој физички рад. У Царевини су у 18. и првој половини 19. века друштвени слојеви и класе били строго одељени и законом су им била ограничена права. Према Упутству за попис неплемића из 1802. године, мушкарци су могли бити уписани у рубрикама: чиновници и хонорациони; грађани; занатлије, слуге племића, пољопривредници, укућани и кираџије; баштовани; без сталног занимања. Женама није било дозвољено да имају занимање.

Чиновници и хонорациони су могли бити: краљевски чиновници, чиновници магистрата, они који се баве науком и ученошћу (доктори медицине и доктори права, професори, адвокати, агенти...); спахијски чиновници.

Грађанин (civis) је био само онај ко је тражио, платио, добио статус грађанина, положио заклетву и био уписан као грађанин, односно добио листину грађанина (Bürgerbrief). То право је било персонално, значи није се наслеђивало, доносило је и неке привилегије (грађанин није плаћао мостарину, возарину, калдрмарину). Грађанин је морао имати и добро владање. Грађанин је могао бити трговац, занатлија (сви занати нису били једнако вредновани), морао је имати одређене приходе, кућу... Делокруг рада био је строго ограничен (рецимо, трговцу је одређивано како и чиме можете трговати). Права и обавезе трговци и занатлије су остваривали преко цехова. Све те околности су узимане у обзир код добијања грађанског листа. У краљевским градовима се без тог листа није могло трговати, или радити занат; у граничарским градовима су услови били мање ригорозни. Становништво Велике Кикинде почиње полако у 18. веку да се бави и специјализованим занимањима, или да се у њу досељавају нови становници разних занимања, који, углавном, нису били Срби. Тај специјализовани рад постао је искључиво и свакодневно занимање. Такви становници су углавном живели у Кикинди граду (вароши), али их је било и у селу (ковачи, колари, зидари и друге занатлије које нису биле за варош, као и ситни трговци, чији су се шпечераји налазили у реонима).

16 Јован М. Пејин, „Великокикиндски привилеговани диштрикт (округ) у српској историји 1774–1876“, *Из историје Кикинде*, Комуна, Кикинда 2000, стр. 47.

У Великој Кикинди, као средишту диштрикта (окружја), формирао се српски грађански и интелектуални слој, који је био подложен страним утицајима. Школовани људи су дуго боравили у иностранству учећи школе, трговци и занатлије такође. Грађани су се одевали исто, независно од националне припадности, у целој Монархији, у Европи. Противно њима, сељаци (паори) и део интелигенције чували су свој идентитет и дуго нису напуштали свој начин живота. Њихов став био је близак ставовима Кенђелца и Ђуре Јакшића о социјалним питањима и питању националних слобода, о потреби просвећивања и уздицања културног нивоа становништва и његовог укључења у европске оквире очувањем националне особености, а не утапањем у европску малограђанску културу, о стављању духовних вредности изнад материјалних, о спремности на лично жртвовање.

Те идеје су подржавали интелектуалци и уметници окупљени око штампарије Јована Радака и других кикиндских издавача.¹⁷ То су биле и идеје Уједињене омладине српске Светозара Милетића.

Српска читаоница је основана 1845. године. Она не само да је била претплаћена на новине, часописе и књиге, него је била својеврстан културни и мултикултурни центар (зачетак музеја и позоришта, центар за социјални рад, седиште певачког друштва „Гусле“, просветитељски центар, издавач првих новина). Касније је била и читаоница затвореног типа. Чланарина је седамдесетих година 19. века била 10 форинти годишње, а могли су да је плате само богати грађани и имућни земљорадници. Због страха да би могла да се угаси, 1873. године чланарина је смањена на 6 форинти годишње, па је те године имала 130 чланова. Крајем 19. века отварање су и друге читаонице, чак и по селима, неке нису опстале, а неке су радиле до завршетка Другог светског рата. Читаонице су имале национални, али и класни карактер (Јеврејска читаоница, или „Касина“, Ратарска читаоница, Занатлијска читаоница, Немачка читаоница, Мађарска читаоница...).

Лист *Панчевац*, који је редовно извештавао о догађајима у Великој Кикинди, дао је овакав коментар¹⁸ једног немилог догађаја, али

17 Великокикиндске штампарије су се бавиле и издавачком делатношћу. Прву штампарију је отворио А. Апилер 1836. Леполд Јокл је радио од 1874. до 1885. године, а Штампарија Јована Радака од 1878. до 1947. Постојале су и Накладна штампарија, Штампарија Стеван Миленковића, „Панонија“, Штампарија Гавранчић и друг, Штампарија Карла Сондерлинга. „Гусле“ су штампане у Бечу. Штампарије чији су власници били Срби штампале су књиге и публикације на сва три језика и писма: српском, немачком и мађарском. Изузетно их је велик и број у односу на број становника. Велик је и број новина које су, на сва три језика, излазиле чак до Другог светског рата.

18 Текст је објављен у новинама *Панчевац*, 10/1873, 4. фебруара. Ми га цитирамо према: Миливој Рајков, *Култура у Кикинди до 1941*, Књижевна заједница

и културне климе тога времена: „А свему томе је крива баш наша ткз. интелигенција, јер баш они, који би требало да су међу последњим, они су у касини.“

Појавом првих привредних субјеката од средине 19. века сиромашно сељаштво и беземљаши, надничари (они који су изгубили своје поседе), радили су на имањима богатијих паора, најчешће још као деца, на тешким пољопривредним пословима. Тако почиње њихова пролетаризација и они се, углавном, запошљавају као радници сезонци. Године 1845. основана је Горњоторонталска водна задруга, која је радила на одбрани од поплава, утврђивању насипа и мелиорацији. Први парни млин почео је с радом 1862, Месарошева циглана 1864, циглана Михаља Бона 1867. године. Изградња Дамфиловог парног млина почела је 1869. године. Да је Велика Кикинда била и село, потврђује податак да је имала, према попису из 1781. године, 17 сувача, 1800. године 32, а 1847. године 51 сувачу, као и ветрењаче, чији број није забележен. У Кикинди се могло самлети годишње око 40.000 метара жита. А они који „нису имали шта да раде“ до да се забаве, основали су Корчуљанску задругу 1878. године и зими су се корчуљали (клизали) на Штеванчевој бари.¹⁹ Иако је бара, било је „ноблес“, што би рекао Стерија.

Средином 19. века Велика Кикинда је имала приближно исти број становника као и тадашњи Београд – до 15.000,²⁰ а према неким подацима чак и више. Постоји и податак у *Србским народним новинама* из Пеште да 1845. године Велика Кикинда има 14.000 Срба и 2.000 осталих,²¹ што би значило да је Велика Кикинда још 1845. године имала око 16.000 становника.

За развој културе у Великој Кикинди незаобилазан је рад Јована Радака (1842–1893). Пореклом је био из сиромашне српске земљорадничке породице. У то време српска деца из сиромашних земљорадничких породица ишла су у нижу основну школу. Врло рано су се укључивала у породични процес пољопривредне производње. Та тенденција је приметна и у времену између два светска рата у 20.

Кикинде, Кикинда 1987, стр. 161. Касина се још називала Јеврејска читаоница. Чланови су били богати грађани и чиновници, и то је био клуб, као енглески клубови, а не отворена читаоница, народна библиотека. То ће бити и Лојд клуб у Вел. Кикинди. После *Панчевца*, сталну рубрику о догађањима у Великој Кикинди имаће и лист *Граничар*.

19 Данас познатија као „Језеро“.

20 Према до сада утврђеним подацима, зна се да је нешто пре 1840. године Нови Сад имао око 10.000 становника.

21 Један Кикинджанин, „Из Велике Кикинде“, *Србске народне новине*, Пешта, 29. април 1845, бр. 33, стр. 129.

веку. Постојала је крилатица: „Шта ће му школа, неће бити попа.“ О школовању женске деце да не говоримо. Филип и Фема Радак осетили су дах новог времена. Јован је завршио основну школу с врло добрим успехом. Родитељи нису хтели да он „служи код другог“, или да остане на малом поседу. Није било материјалних средстава за даље школовање, па су Јована дали да учи за трговца. Срби су у то време врло ретко давали своју децу да уче занат или трговину. За њих је бити ратар, војник, попа било часно, а занатлије и трговци су били „фркафуљи“, „фрке“, „Грци“.

Потреба за српском књижаром указала се после скупштине Уједињене омладине српске,²² која је 1869. године одржана у Великој Кикинди, и одлуке Српског народног црквеног сабора 1872. године да сва српска деца морају ићи у школу од шест до дванаест година, а пофторци²³ разреда од дванаест до петнаест година. После тога се у Великој Кикинди отвара још десетак основних школа. Књижара је требало да задовољи потребе школске деце, али и да утиче на стварање услова за школовање и образовање за потребе културе и администрације. Радак је имао сигуран посао дућанџије, али, ношен идеалима Уједињене омладине српске и наговаран од стране учитеља Нике Николића (1849–1913), који је први дошао на идеју да се баш Радак упусти у овај ризикантан посао, он 1877. отвара књижару, а годину дана касније и штампарију у Великој Кикинди. Имао је нешто свог капитала, а већи део му позајмљује рођак Ђорђе Радак (1823–1906), члан Омладине, с каматом од 12% (то је тада било мање од банкарских кредита). Не тражи Јован Радак материјалну корист, већ хоће да да свој допринос духовном развоју и напретку свога народа. Зато улази у ризик посла који не познаје. Његова књижара „Код Св. апостола Ђирила и Методија“ прво се налазила у приземној згради Српске црквене општине, на месту где ће после бити изграђена Народна, или Велика гостионица (данас је то Народно позориште). После ће прећи у кућу Мите Пачуа, а његови наследници ће изградити кућу на углу преко пута некадашње продавнице „Нама“, поред зграде „Нафтагаса“. Поводом прославе педесет година рада Књижаре и штампарије Јована Радака, *Календар „Гуслар“* за 1928. годину пише да наследници Јована Радака, пре свих Сима (Симеон) Јовановић (1868–1941), из захвалности и признања оснивачу, нису хтели да мењају име фирме.

22 У ужем смислу покрет је везан за Уједињену омладину српску Светозара Милетића, која је формално деловала у периоду од 1866. до 1871. Јован Скерлић тај национални покрет омеђује у књижевности 1848–1871. годином. Међутим, чињеница је да је већи део омладинских идеја и могућих облика организовања био покретачка снага деловања све до формирања Краљевине СХС, али је почетком 20. века све значајнија била идеја југословенства.

23 Понављачи разреда.

Сачувана фотографија унутрашњости књижаре с почетка 20. века показује њен европски изглед и карактер, лепоту репрезентативног ентеријера, функционалност и добру снабдевеност.

Од четрдесетих година 19. века, па све до краја Првог светског рата, „омладинске идеје“ вршиле су, неједнаким интензитетом, доминантан утицај у разним областима. Највише код Срба, али и код других народа Балкана, развијала се свест о потреби националног ослобођења и стварања нових државних оквира. Негована је литература пропагандног карактера. Највећи део књижевности, преведене и наше, био је директно, или индиректно, у тој функцији. У 19. веку, од његове средине, све до почетка Првог светског рата, осниване су у Војводини читаонице, штампарије, издавачке куће, новине, часописи, школе, добротворне задруге жена, позоришне дружине, соколска друштва, земљорадничке задруге... Јавили су се разни облици политичког, економског, друштвеног, спортског, културног и политичког организовања и негована је историјска слика српског свенародног страдања, али и духовне, културне и људске величине и право на национално и социјално ослобођење, самоопредељење, подизање образовног и културног нивоа народа, еманципацију жена и њихово укључење у друштвене токове.

Косићи у културном и политичком животу Кикинде

Великокикиндски привилеговани диштрикт је трајао дуже од једног века, као специфичан облик аутономије дате делу српског народа, али и аутономије слободних појединаца. Али он није остварио довољан духовни и економско-политички утицај шире од својих сопствених граница, није остварио значајнији утицај на српском духовном простору, осим деловања издавача Јована Радака и уметника и интелектуалаца окупљених око њега до краја Првог светског рата. Ако културу дефинишемо као скуп свих елемената који дају могућност појединцу да се одреди у односу на свет и друштво, као и у односу на сопствену баштину и да тако боље сагледа свој друштвени положај, можемо рећи да су се разлике између становника два дела Кикинде временом повећавале. Доминантан утицај имала је средина у којој су се појединци рађали и одрастали, а затим егзистирали, али то није увек било тако. Најбитнији услов био је ограничен опсег демократије, права и слобода у Монархији за већину становништва. Духовни и културни идентитет човека може да се мења, он је нестабилан. Идентитет је индивидуалан, али и колективан. Дефинисан је припадношћу некој заједници, али и неким одликама, или

вредностима. Важно је да носилац духовног и културног идентитета има веру у даље могућности развоја. У времену о којем говоримо била је јака и вера у дух народа, онакав како га је дефинисао Готфрид Хердер полазећи од Монтескјеа. Хердер је тврдио да дух народа постоји и да на његово формирање утичу: религија, обичаји, клима, географске одлике, облик владавине, култура, уметност... Сви ови аспекти утичу на стварање духа народа, али и духа мањег ентитета, за који је битно да буде виталан и одговори друштвеним и историјским изазовима. У то су веровали ангажовани кикиндски интелектуалци и уметници, па и Мирко Косић, који је те и друге ставове баштинио од свог оца Михаила Косића.

Становници руралног дела Кикинде, некад врло динамични и покретљиви људи, који су се професионално вековима бавили војним занимањем и нису били кметови, очували су, и свим силама и даље чували, национални идентитет. Били су чувари традиције и осећали су потребу за националном заједницом, борили су се за свој географски одељен државни национални простор, јер су осећали да су угрожени. Престали су да верују да им може бити боље у Хабзбуршкој монархији, а касније су то исто мислили и о Аустроугарској. Ту су борбу повезивали са социјалним моментом, били су за праведнију расподелу и заштиту најсиромашнијих слојева друштва. За њих је појам слободе подразумевао и економску слободу, непостојање експлоатације, а та идеја била је блиска православном схватању слободе и једнакости свих људи пред Богом и условљена дугим животом на Граници, где социјалне разлике нису биле изражене. Отуда и буне у Великој Кикинди, а појављују се и одлучни појединци, интелектуалци и уметници, снажног, па чак и борбеног става, међу које се могу убројати и отац Михаило и синови Славко и Мирко Косић. Они се придружују сиромашним и обесправљеним.

На њихово формирање као људи и интелектуалаца пресудно су утицале баш наведене околности, иако нису припадали том социјалном слоју. Одликују их снага, жртвовање за националне интересе, стављање духовних изнад материјалних вредности, везаност за традицију, храброст, спремност да се и живот дâ за свој народ (сва тројица су били добровољци у Првом светском рату), стални рад на сопственом образовању и духовном уздизању, вера у снагу обесправљених, потреба за истином, правдом, бескомпромисност, стална ангажованост на подизању културног и образовног нивоа српског народа у Аустроугарској. Рурална Кикинда и уметници и интелектуалци, окупљени око Омладине и кикиндских издавача, а пре свега Јована Радака, стављају духовне вредности испред материјалних, колективни интерес, класни и национални, изнад личног. На наведеном примеру видели смо како је разорена идеја о јединству српског

народа на малом ареалу једног банатског села-града, Велике Кикинде. Јединствено виђење српске националне идеје престало је да постоји. О томе је у свом писму из Велике Кикинде писао још Ђура Јакшић.

Павле Кенђелац се први од завичајних стваралаца Велике Кикинде, својом револуционарном, просветитељском делатношћу и својим научним радовима, ставио у службу народних интереса. Из живота Ђуре Јакшића и његових писама знамо да Великокикиншки привилеговани диштрикт није успео да оствари за њега очекивану улогу српског духовног центра. Млади студенти основали су 1845. године Српску читаоницу у Великој Кикинди, издали су прве српске новине, основали хор, позоришну дружину, бавили се социјалним радом, просветитељством, поставили темеље националног деловања преко институција система. Прво написано књижевно дело у Великој Кикинди, сентиментални роман Николаја Петровића [Никола Петровић (1816–1858)] *Грозниј расџанак, или Миливој и Амарола*, написан на славеносербском језику, објављен 1839. године, носи култ националне слободе и националне државе. Велика Кикинда постаје значајан издавачки и културни центар тек отварањем књижаре и штампарије Јована Радака и појавом других издавача и штампара.

Радак је издао и штампао највећи број публикација, чији тачан број до данас није утврђен, али их има око 300. Тако у *Календару „Гуслар“* за 1928. годину стоји податак да је Књижара до тада издала преко 200 наслова. Помињу се *Песме* Милете Јакшића, *Злајна књија за раџаре*, коју је прерадио Мате Косовац, књиге др Мирка М. Косића.²⁴ У том кругу великокикинских интелектуалаца „препородитеља“ и покрета жена²⁵ нашле су се и Даница Бандић и друге активисткиње. Њена дела и дела других стваралаца из Радаковог круга објављивана су у годишњим календарима. Бандићева је била популарна као некад Ј. Ј. Змај, објављивана је и у Русији. Прихватила је идеје теозофије. Била је заступљена књижевним радом у илустрованој публикацији *Српкиња: њезин животи и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас* из 1913. године.

---

24 „Педесетогодишњица Књижаре и штампарије Јована Радака“, *Гуслар. Српски народни илустровани календар за њезин живот и рад* 1928, Књижара и штампарија Јована Радака, Велика Кикинда 1927.

25 „Велико Кикиншка добротворна задруга Српкиња“ основана је 1873. године. Задруга је имала своја средства, добротворе, деведесетак редовних чланица и развијене активности на афирмацији образовања, ослобођењу жена, остваривању њихових права, укључивању у друштвени живот, економско осамостаљивање. Секретар је дуго био Михаило Косић и то интересовање пренео је на синове Мирка, који је одбранио докторску тезу на економско-политичким наукама у Цириху „Социолошке основе ограничења рађања“, и Славка, који је 1936. објавио књигу *Жена и феминизам*.

Даринка Буља (1877–?) била је једна од уредница, а један од сарадника био је и Аркадије Варађанин.²⁶

Књижара и штампарија Јована Радака и друге штампарије имале су велик значај за национално буђење и уздизање образовног нивоа читалаца и та делатност превазилази територијалну ограниченост Велике Кикинде у 19. и на почетку 20. века, до Првог светског рата. После је та улога мање значајна, иако је било аутора који су издавали и штампали своја дела у Великој Кикинди.²⁷

Издавачка кућа Јована Радака издавала је велик број илустрованих календара за све просторе српског народа у Аустроугарској, Србији и Црној Гори. Први је био *Српски великокикиндски календар*, који је почео да излази 1881. године. Њега је наставио да штампа као црквени календар и Сима Јовановић, кад је преузео посао 1893. године. Наследник Сима Јовановић шири издавачку делатност. Садржај календара био је, углавном, исти, или сличан, с разликама које су биле карактеристичне за одређена географска подручја. Годишње је издавано и преко двадесет календара за текућу годину, у тиражу преко 100.000 примерака. Била је то најзначајнија издавачка делатност Радака. Уведен је и нов начин продаје, од врата до врата, на терену и вашарима преко комисионара. Амбиција је била да свака српска кућа поседује илустровани календар за текућу годину, у којем ће, поред специфичних разлика, уз световни, црквени и јеврејски календар и календар месечевих мена, наћи и низ преведених и оригиналних књижевних дела, дела народне књижевности, прилога из историје, историје књижевности, популарне науке, савете из области пољопривреде, хигијене, здравства, али и афирмативне текстова просветитељског карактера и чланке о српским друштвима и организацијама, истакнутим појединцима, илустрације, на којима су често биле значајне историјске личности и епски јунаци. Сарадници су били из васцелог Српства (рецимо, Ђоровић, Алекса Шантић). Имена и године издања тих календара нису до данас тачно утврђени, но знамо да су излазили: *Орао* (1897–1919), *Мали њланешар* (1897–1919),

26 Дело је садржало биографије и књижевна дела 79 заслужних жена. Ауторке су биле разврстане у више група: „Сараднице књижевних друштава“, „Уреднице“, „Докторке и професорке“, „Песникиње“, „Приповедачице“ и „Учитељице“. Међу њима су истакнуте жене тога доба: Владислава Политова, Даница Марковић, Даница Бандић, Зорка Ховорка-Калић, Зорка С. Лазић, Зорка Јанковић, Јелена Димитријевић, Јела Спасић, Јулка Срдиф-Поповић, Катарина Холец, Милева Симић, Милка Алексић-Гргурова, Олга Керниц-Пелеш, Савка Суботић, Цвета Бингулац. Идеја о издавању ове публикације родила се на изложби у Прагу 1910. године.

27 Марија Танацков, *Обликовање традиције I*, Банатски културни центар, Ново Милошево 2009, стр. 11–59, 63–77.

Православни црквени календар (1899), *Врајолоан* (1896–1939), *Родољуб* (1897–1913), *Српски орао* (1897–1931), *Бачванин* (1897–1918), *Црногорац* (1897–1911), *Личанин* (1897–1911), *Босанац* (1897–1911), *Банаћанин* (1897–1930), *Војвођанин* (1897–1913), *Мале новине* (1897–1910), *Милош Обилић* (1897–1913), *Србијанац* (1897–1911), *Краљевић Марко* (1897–1913), *Чика Јова* (1897–1911), *Сремац* (1897–1918), *Херцеговац* (1897–1911), *Ружица* (1906–1911), *Нови Србобран* (1912), *Рајшар* (1912–1918), *Црквени календар* (1919). Национални календари *Милош Обилић*, *Краљевић Марко*, *Родољуб*, *Нови Србобран*, били су још специфичнији. Њихов задатак је био да буде националну свест српског народа. У њима су штампане српске јуначке песме, али и родољубиве песме српских песника и прозни и слични радови. Календар у којем је доминирао хумор и сатира био је *Врајолоан*. Два календара издала је и Накладна штампарија из Велике Кикинде.

Календари и новине, нарочито од 1893. године, врше своју национално-просветитељску улогу. Отац Михаило и синови Мирко и Славко Косић били су сарадници великокикиндских календара и периодике. Радакови календари до сада нису на адекватан начин ни побројани, ни анализирани. Календари, као и периодика уопште, представљају значајан сегмент истраживања традиције, културе, књижевнотеоријских и књижевноисторијских података. Њиховим проучавањем може се мењати већ структурисана књижевна историја у појединим временским сегментима и у оквиру културе једног народа. Таква истраживања су неопходна за националнокњижевна и културна лоцирања. Она могу бацити ново светло на развој културе једног народа, на међународне везе и утицаје, као и на традицију и културне и националне обрасце. У свом времену периодика је била значајна, што важи и за великокикиндске календаре, јер су они наметали сасвим конкретне етичке, националне и идејне вредности и утицали на формирање одређеног националног обрасца.

У чланку објављеном у *Застави* о Кикинди и Диштрикту је још 1866. године писало: „Из тога гнезда српског није се до данас нашао ни један човек који би се за своју постојбину јавно заузео... Диштриктским властима стојали су на челу недостојни синови сад из самог Диштрикта, сад опет туђинства.“ То се променило осамдесетих година 19. века. Живан Милисавац пише: „Кикинда ће још увек и за дуже времена бити чврсто у рукама неколицине богаташа који јој дају политички тон и правац.“²⁸ На основама духовног и културног простора српске руралне Велике Кикинде створена су дела Павла Кенђелца, сликара и књижевника Ђуре Јакшића и великог броја

28 То можемо видети и из политичке, страначке борбе за посланички мандат, коју је Мирко Косић са својим присталицама водио у Великој Кикинди.

других, мање познатих, уметника и интелектуалаца. Велика Кикинда је у наведеном раздобљу дала значајан број уметника, интелектуалаца, научника и политичара у односу на средине сличне величине.

Патриотски и национални занос био је карактеристичан за духовни и културни простор Велике Кикинде села, а грађански конзервативизам и малограђанство за простор Велике Кикинде града. На културном и духовном плану, Велика Кикинда је постала крајем седамдесетих година 19. века место „националне територије“, на којој су се продубиле и јасно показале класне, друштвене, културне и духовне разлике и већ било доведено у питање национално јединство српског народа, пре успостављања нове националне државе Јужних Словена после Првог светског рата. То треба имати у виду кад говоримо о животу и раду Мирка Косића до краја Првог светског рата. Прихваћени ставови у раној младости утицаће и на карактер и опсег његовог научног и политичког ангажовања, „просветитељске делатности“, „службу“ прихваћеним идејама, одлучност, непоколебљивост, бескомпромисност, као да је читавог живота био војник граничар, попут оснивача и „синова“ Диштрикта.²⁹

За Велику Кикинду везани су: Павле Кенђелац, Ђура Јакшић, Никола Петровић, Јован Радак, Ника Николић, Ђорђе (Ђока) Радак, Аркадије Варађанин (1843–1922), Милан Петровић Туторов (1844–1913), иначе кум породице Косић, Ђорђе Звекић (1845–1871), Јован Пачу (1847–1902), Мата Косовац (1849–1921), Јосиф Маринковић (1851–1931), Михаило Косић (1856–1937), Роберт Толинггер (1859–1911), Милета Јакшић (1863–1935), Љубомир Лотић (1865–1946), Даница Бандић (1871–1950), др Георгије Летић (1872–1935), Васа Стајић (1878–1947), Славко Косић (1886–1955), др Мирко Косић (1892–1956), Душан Васиљев (1900–1924), Јован Поповић (1905–1952) и много других интелектуалаца, уметника, публициста више генерација које имају своје место у историји и култури.³⁰

У време Првог светског рата 22 Кикиндјанина су била ухапшена и стрпана у угарске казнионе. Они који су, као Сима Јовановић, 1916. године пуштени, били су под полицијском присмотром. Било је рођољуба који су и умрли у затвору.

Стварањем Краљевине СХС, па Југославије, почела је нова епоха. Најзначајнији кикиндски ствараоци везују се за веће центре, новине, часописе и издаваче, установе, како они из круга око издавача

29 Косићеви су пореклом из Херцеговине, из села Косића. Славко Косић је служио у Мостару, а Мирко Косић је пред Први светски рат био укључен у рад Академског друштва „Зора“, за које је написао и политички програм деловања.

30 Душан Дејанац, *Лексикон њознајих Кикиндјана*, Историјско завичајно друштво „Кинђа“, Кикинда 2004, стр. 283.

Јована Радака и других, тако и млади који долазе: Душан Васиљев (1900–1924), Јован Поповић (1905–1952), Милета Јакшић, Сима Цуцић (1905–1988). Они, осим Милете, већ припадају „новима“, или „младима“, како их ондашња књижевна критика именује, односно припадају авангардним, новим стилским оријентацијама у литератури.³¹ Љубомир Лотић и Аркадије Варађанин раније су свој живот и рад везали за Нови Сад. Варађанин је значајно утицао на стварање мреже добротворних задруга Српкиња и образовање и еманципацију жена. Питањем положаја жена бавиће се Михаило Косић, Славко Косић и Мирко Косић у својој докторској дисертацији, Даница Бандић³² и други из великокикинског круга. Васа Стајић је у Новом Саду и његов значај и утицај у многим сферама друштвеног живота није био занемарљив. Милета Јакшић ће живети у Новом Саду, а дуже у Београду. Душан Васиљев умире млад. Није остварио жељу да живи и ствара у Београду, али његово дело остаје као трајан поетски споменик нашег експресионизма. Име ће стећи и Јован Поповић, који одлази за Београд и ради као публициста, преводилац и писац.

Полазна тачка културно-образовне мисије и преко ње и политичког деловања Мирка и Славка Косића били су ставови њиховог оца Михаила Косића, учитеља, педагога, публицисте, преводиоца, радника на српском националном питању. Њихово основно полазиште до краја Првог светског рата била је борба за национално ослобођење српског народа, с наглашеним социјалним ставовима. Зато Косићеви активно учествују у културном и јавном животу Велике Кикинде у кругу стваралаца око Радакове издавачке куће и штампарије и шире, у активностима Уједињене омладине српске, као и у местима у којима је Славко службовао, а Мирко студирао и боравио. Били су повезани се значајним центрима, организацијама и појединцима. Све што су радили и писали било је у оквиру дозвољених средстава борбе у држави коју нису доживљавали као своју, а тек је њихово активно ангажовање у Првом светском рату било кривично дело.

Код породице Косић у Великој Кикинди од јануара 1904. до августа 1905. становао је Бранислав Нушић, управник Српског народног позоришта у Новом Саду, које је велик број представа играло у Великој Кикинди. Ту је чуо причу о животу и љубави Ђуре Јакшића према Мили Поповић (касније удатој Рајковић) у Великој Кикинди

---

31 Јован Поповић ће штампати своју *Књигу другова* у Великој Кикинди, али не и каснија дела.

32 Даница Бандић с породицом одлази из Кикинде 1921. године у Београд, наставља да пише и објављује своја нова дела, прихватајући нови модел васпитања и образовања детета, који ће имати европске оквири и бити у служби јачања идеје југословенства. У историји српске књижевности за децу није добила место које јој припада.

1855. и 1856. године. Мила је инспирисала Јакшића да напише више песама, од којих је најпознатија антологијска „Мила“. Та девојка била му је инспирација за слике „Девојка у плавом“ и „Девојка с лаутом“. О тој неоствареној љубави први ће писати Нушић, под псеудонимом Бен Акиба, а повод је био пренос посмртних остатака Ђуре Јакшића на Ново гробље у Београду. Текст је објавила *Полиџика* 1907. године у рубрици „Из београдског живота“.³³ Тако су сачувани детаљи из Ђуриног боравка у Великој Кикинди.

Михаило Косић је по занимању био учитељ. Годину дана је службовао у Будиму, па је дошао у родну Велику Кикинду.³⁴ У педагогији је био следбеник идеја Јана Амоса Коменског (1592–1670). Био је признат радник у борби за национално ослобођење српског народа. Ангажовао се на оснивању петог и шестог разреда основне школе на радном месту управитеља Средње основне школе у Великој Кикинди. Основао је Велику школску књижницу и добровољно био њен библиотекар. Основао је биолошки и физички кабинет. Био је и управитељ Занатлијске шегртске школе, па школски надзорник и секретар „Великокикинрске добровољне задруге Српкиња“.³⁵ Био је активан у певачком друштву „Гусле“, у позоришним дружинама, организовао је прела, беседе (био је изузетан беседник), предавања, позоришне представе. Бавио се публицистиком, као новинар, дописник и уредник, а био је чак и власник новина *Недељни иласник*. Његове везе с уметницима, интелектуалцима, политичким првацима у нашем народу биле су врло широке и чврсте. Био је „највећи друштвени радник и просветитељ у историји града“.³⁶ Сакупљао је и 1912. године однео Црвеном крсту у Србији помоћ за рањенике. Прешао је Албанију са српском војском у Првом светском рату као добровољац. Михаилу и његовим синовима Славку и Мирку у време Првог светског рата суђено је у одсуству, јер су били војни дезертери Аустроугарске и, као добровољци, војници у српској војсци. Осуђени су на смрт, а пресуда је послата свим командама и јединицама које су ратовале у Србији.

Славко Косић се, поред учитељског позива, бавио публицистиком и преводилаштвом и књижевном критиком. У Мостару, где је

33 Бен Акиба [Бранислав Нушић], „Мила. (Прва љубав Ђуре Јакшића)“, *Полиџика*, IV, бр. 1350, 20. октобра 1907, стр. 3.

34 Душан Дејанац, *Лексикон њознајших Кикинђана*, Историјско завичајно друштво „Кинђа“, Кикинда 2004, стр. 58–59.

35 Задруга је 1910. године приступила Савезу Српкиња, који је аустроугарска власт уписала у регистар 1911. године.

36 Душан Дејанац, *Крувои сиваралаца у култури Кикиндре*, Историјско завичајно друштво „Кинђа“, Кикинда 1999, стр. 58–59.

радио као учитељ, био је врло активан и повезао је ствараоце из Мостара и БиХ с Радаковом кућом и они су објављивали у календари-ма. Био је активан у Српском певачком друштву „Гусле“ у Мостару, писао је с Павлом Чонићем читанке за српске школе у БиХ. Објављивао је у периодици БиХ-а и имао рубрику „Књижевна хроника“ у *Босанској вили* (1907–1908, 1910). У Београду је радио у Радио Београду. У Великој Кикинди је уређивао илустровани календар *Орао* од 1908. до 1910. и *Српски орао* за 1912. годину. Своје активности је усмерио ка националном просвећивању српског народа, борби за аграрну реформу, бавио се питањима села, касније и питањима радио-дифузије, положаја жена, демократије, националним покретом у Војводини. Дело *Жене и феминизам* објавио је 1936. године.³⁷ Наводим ову књигу, јер су се и његов отац Михаило и брат Мирко бавили „женским питањем“. У Великој Кикинди су се овим питањем бавили Аркадије Варађанин (уређивао је у Новом Саду лист *Женски свећ*) и био сарадник илустроване публикације *Српкиња* из 1913), Даница Бандић, Даринка Буља (1877–?) и други. Колико је ова средина допринела еманципацији жена, остаје да се још проучи. Славко је преводио с мађарског језика Адија Ендреа и Лајоша Бироа, тада младог мађарског новелисте. Радак је објавио Славков превод књиге Л. Бироа *Новеле* 1907. године,³⁸ а објавио му је и дело *Освећта Косова и Сливнице* 1920. године, као илустровану књигу о Балканским ратовима. Био је добровољац српске војске и у Балканским ратовима. Са Мирком је у Швајцарској у време Првог светског рата издавао лист *Јуџословен* на француском језику. Библиографија његових превода и његових радова значајна је и до сада није истражена.

Др Марија Циндори-Шинковић,³⁹ трагајући за првим поменима Адија Ендреа у српској периодици и првим преводима његових дела код нас, посебно у *Српском књижевном иласнику* и београдским листовима *Полиџика* и *Правда*, открила је да је први превод новела Адија код нас урадио Славко М. Косић у сарајевском листу *Српска*

37 Књига је изашла без места издања и без имена издавача, али је штампана у Сењаковој штампарији у Великој Кикинди.

38 Биро је тада био још неафирмисан писац модерниста.

39 Марија Циндори-Шинковић, „Ендре Ади у српској периодици 1906–1908“, *Књижевна историја*, 2005, бр. 125–126, стр. 303–320; и Марија Циндори-Шинковић, *Ендре Ади у српској књижевности (1906–2006)*, Институт за књижевност и уметност, Форум, Београд, Нови Сад 2007, стр. 479. У својим радовима ауторка као годину смрти Славка Косића наводи 1955. У *Српском биографском речнику*, књ. 5, Матица српска, Нови Сад 2011, стр. 255, у одредници „Косић, Славко М.“ наводи се да је Косић умро 1944, а Душан Дејанац у *Лексикону њознајних Кикинђана*, Историјско завичајно друштво „Кинђа“, Кикинда 2004, стр. 102, наводи као годину смрти 1937.

реч 1906. године и у календарима Јована Радака за 1906. и 1907. годину, пре објављивања Адијеве прве збирке новела 1910. код нас. У то време у БиХ је било више преводилица с мађарског језика, бар десетак. Др Циндори-Шинковић даје „статус првог преводиоца Ади Ендреа с мађарског на српски језик“ за њу „до сада непознатом Славку М. Косићу“;⁴⁰ посматрајући га у контексту превођења мађарске књижевности у босанско-херцеговачкој периодици. У водећим књижевним часописима преводи Адијевих песама објављени су тек 1913. године у *Лейојису Мајице српске*, а 1928. године у *Српском књижевном гласнику*. Ауторка указује да је улога „покрајинских“ и других, са становишта историје књижевне периодике претежно до сада маргинализованих, била најзначајнија за рецепцију мађарског и европског модернизма код нас.

Славку Косићу је 1909. године у Мостару објављена антологија мађарске новеле *Двадесет ѝријоведака: мађарски ѝријоведачи*, у „Малој библиотеци“, која је излазила од 1899. до 1909. године. Антологија садржи двадесет приповедака, избор из савремене мађарске прозе. До тада се оваква антологија није појавила ни у Мађарској.

Избор Славка М. Косића, који се после завршене учитељске школе у Сомбору и учитељевања у Србији нашао у Сарајеву и Мостару, од великог је значаја. Др Циндори-Шинковић је установила да је Славко Косић објављивао преводе тада најсавременијих мађарских писаца и код нас увео Адија Ендреа као писца. Он је познавао савремену мађарску књижевност. Читао је мађарску периодику и из ње преводио. Тако је представљао и актуелне писце модернизма, према којима су и мађарски књижевни часописи били опрезни. У својој антологији Косић је изабрао писце средње и млађе генерације, чак и оне који ће у мађарској књижевности афирмацију доживели тек после Првог светског рата. То говори о његовом изузетном књижевном укусу и знању.

Група великокикиндских интелектуалаца је 1906. године створила кружок, или групу истомишљеника, која је основала Дружину „Српског гласа“. Кругу су припадали др Васа Јакшић (1870–1913), Арсен Видак (1869–1950), Ника Николајевић (1869–1950), др Сава Путник (1869–1942), Милета Јакшић (1863–1935), Милутин Јакшић (1863–1946), Стојан Јакшић (1883–1955), др Жарко Јакшић (1880–1946), Мирко Косић и други.⁴¹

40 Радећи на овом истраживачком пројекту, др Марија Циндори-Шинковић тражила је од мене податке о Славку Косићу и његовој породици. Адија је преводио код нас и Вељко Петровић.

41 Душан Дејанац, *Кругови стваралаца у култури Кикинде*, Историјско завичајно друштво „Кинђа“, Кикинда 1999, стр. 25–27.

С обзиром на године, Мирко Косић је сигурно нешто касније приступио дружини. Дружина се борила за очување националних интереса српског народа у Угарској, за друштвене и аграрне реформе, опште право гласа, просвећивање српског народа. Имали су жељу да оснују и нову српску странку (Српску демократску странку), али им то власти нису дозволиле. Странка ће бити формирана после Првог светског рата. Дружина је издавала новине *Српски ѿлас* од пролећа 1907. до 1913. године. Уредник је био др Васа Јакшић, помоћник уредника Ника Николајевић. Редакцију су чинили Милутин Јакшић, др Сава Путник и Арсен Видак. Сарадници су били Васа Стајић,⁴² Тихомир Остојић, др Мирко Косић. Милета Јакшић је био уредник културног подлистка *Српској ѿласа*. Јакшића је објављивао преводе савремених европских писаца, међу којима су и дела шведске списатељице Селме Лагерлеф, чије је легенде „Црвендаћ“ и „Бекство у Египат“ из *Лејенди о Христју* објавио 1907. године у наведеном подлистку. Своје легенде, за које постоји мишљење да су најзначајнији део његовог књижевног стваралаштва, Милета ће писати под утицајем ове шведске списатељице.

Већина окупљених око Дружине „Српског гласа“ имала је политичких амбиција, што ће показати и њихово касније политичко ангажовање. Али се није лако могла добити дозвола за формирање политичке странке. Срби су морали да се уклапају у дозвољене облике политичког и другог организовања и деловања, и у Монархији и у Ау-стоугарској. Поднаслов *Српској ѿласа* је прво био „Лист независних Срба“, да би био замењен поднасловом „Лист Срба демократа“. Поред политичких ставова које је износио, лист се највише политички обрачунавао са Српском радикалном странком и њеним политичким ставовима и противио се њеним методама борбе.

Штампарија С. Миленковића из Велике Кикинде, која је штампала *Српски ѿлас*, 1908. је издала сепарат „Зашто мора пропасти радикална странка. Чланци из *Српској Гласа*“. Сепарат је без имена аутора, места издања и издавача, али с назначеном годином и именом штампарије. Колико су већ били затровани међусобни односи Срба припадника различитих политичких опција, које су политичке разлике биле међу њима и какав је био тон обраћања, показаће овај мали одломак: „Да они не буду чудовишта, морамо бити ми; да они не буду трбушари – они, који нису друго него савез стомака и трбуха – морамо бити ми. Ми трбушари, а њихови трбуси изгледају као даљски амбари и у молитви требали би да ишту не ‘Хлеб

---

42 Касније Мирко Косић и Васа Стајић неће бити у добрим односима. Познато је да су се сукобили када је Мирко Косић конкурисао за место председника Матице српске. Они се разилазе и по својим политичким погледима.

наш насушни, него као онај руски калуђер: ‘Господе, напуни пустоту моју.’ Да они дођу до морала, морамо сви, све што је честитије у народу, морално умрети, јер смрт наша то је живот њихов.“ (Цитат је узет из поменутог сепарата, стр. 19–20.) Такав већ негативно однегован начин борбе, такав тон обраћања политичким противницима, неистомишљеницима, „браћи Србима“ друге политичке оријентације, прихватиће и Мирко Косић, а такав начин обраћања одговараће и његовом колеричном темпераменту.

Лист *Српски илас* ће поново почети да излази 1920. године у Великој Кикинди и његов сарадник биће Мирко Косић. Он ће бити сарадник и *Северне стјраже* и *Југословена*, новина које ће између два светска рата излазити у Великој Кикинди.

Мирку Косићу је Радак у Великој Кикинди објавио књиге *Пан-јерманизам* и *Модерна Германија*, обе 1912. године. Дела су настала 1911. године у Трсту, где је аутор био на школовању. Он је и раније проучавао у оригиналу немачку политичку и филозофску мисао. За њега је Трст био значајан, јер је ту упознао идеју југословенства. Он тада прихвата и југословенски национални програм и има идеју федералног уређења будуће државе Јужних Словена. Тада почиње и његово шире ангажовање на оваплоћењу идеја југословенства. Те идеје ће од њега прихватити брат Славко. Наведена дела хтео је Мирко Косић да штампа у Београду, у који долази после краја школске године, али не успева. Наилази на дубоке политичке поделе у Београду и међу политичарима и међу интелектуалцима и уметницима. Он постаје близак с кругом људи око Драгутина Димитријевића Аписа. Та блискост имаће негативни утицај и касније, на цео његов живот и рад, на његову каријеру, али треба узети у обзир и црте његовог карактера – био је темпераментан, нагао, недовољно тактичан и склон обрачунима.

Друштвени животи, социјално-научни часопис, који је Мирко Косић покренуо с групом младих професора, излазио је у Београду 1920. и 1921. године, без имена издавача, а штампан је у Радаковој штампарији у Великој Кикинди.

Др Мирко Косић је говорио више језика: српски, мађарски, немачки, италијански и француски. То му је, као и свим другим кикиндским интелектуалцима, омогућило читање значајних дела у оригиналу и добијање жељеног знања и европског образовања. Тако је, како намерно, тако и стицајем околности, Мирко Косић завршавао своје школовање у Великој Кикинди, Новом Саду, Брашову (Кронштату), Трсту, Стразбуру, Минхену, Женеви и Цириху. Сви значајни појединци који су били везани за Великокикиндски привилеговани диштрикт и Великоу Кикинду и које смо у овом раду поменули,

говорили су три језика: српски, немачки и мађарски, и на њима су се школовали, често у тада значајним образовним и културним центрима Европе. Сасвим је било уобичајено да се намерно бира више школа у разним местима и да се у њима остаје годину-две. Због те чињенице могли су интелектуалци да се баве и преводилаштвом. Дуго су се у систему школства учили старогрчки, латински и у богословији старословенски са својим редакцијама. Наши интелектуалци и уметници говорили су често још покоји језик.⁴³ За те нараштаје смео тврдити да су били грађани Европе и света, али да је већина имала развијену и националну свест.

За Мирка Косића можемо рећи да је био изузетно интелигентан и образован, изнад просека свог времена, и да се образовао читавог живота. Објављеним чланцима и радом у дозвољеним организацијама и удружењима до Првог светског рата тежио је, с истомишљеницима, јачању националне свести српског народа, његовом повезивању и оспособљавању да спремно дочека историјске преокрете, подизању образовног нивоа народа, стварању праведнијег друштвеног поретка, стварању јединства српског народа и српске интелигенције, укључењу српског народа у европске токове културе.

Мирко Косић је у политичким активностима пре Првог светског рата и између два светска рата био везан за страначке борбе у Великој Кикинди. Кандидовао се за народног посланика на изборима 1935. године и био изабран.

У тим страначким окршајима нису се бирала средства, а посебно се истицала странка „Будишана“, како су је Кикинђани назвали према презимену вође Штеве Будишина, а која је заступала интересе крупних земљопоседника и људи који су за њих радили, или били на неки други начин везани за Будишине.

Колико је била сурова страначка борба у Великој Кикинди између два светска рата, показује и чињеница да су и радна места зависила од резултата страначких избора. Тако је и радно место плаћеног великокикиндског кравара⁴⁴ зависило од резултата страначких избора. Непријатне ситуације, перформанси, како бисмо данас рекли (на пример, ношење мртвачког сандука градом, што ће се као детаљ још

43 Ђуру Јакшића је отац намерно после првог разреда основне школе дао у немачку и мађарску школу, тако да је он своје основно школовање завршио на три језика. Иако се често погрешно сматра да је он био необразован, он се школовао у јавним школама и код приватних учитеља у Српској Црњи, Темишвару, Сегедину, Великом Бечкереку (Зрењанину), Будиму, Бечу, Минхену и Италији.

44 Плаћени кравари би ујутро гонили краве Кикинђана на испашу, а увече их враћали власницима. Било их је више и били су подељени по улицама. Извори: Драгољуб Симић (1915–2001), пензионисани службеник из Кикинде, и Олга Танацков (1926–2002), домаћица из Кикинде.

десетлећима препричавати у Кикинди), свађе, туче присталица Косића и Будишина, биле су нормална појава. Мирко Косић се у предизборним активностима залагао да се друштвени положај не везује за националност, или политичку припадност. Полазио је од става да је Велика Кикинда део државне заједнице и кад буде боље у целој земљи биће боље и у Кикинди. У Великој Кикинди је, као посланик, др Мирко Косић штампао неке своје говоре у Народној скупштини према стенографским белешкама, за своје бирачко тело.

Као посланик био је врло активан и његов говор у Накову, насељеном Немцима, имао је великог одјека у Великој Кикинди. Запамћено је да је тада рекао да ће Југославија бити окупирана, али да ће Немачка изгубити рат и да Немци зато треба да пазе на своје понашање према суседима. Те речи су се препричавале дуго по Кикинди.

Закључак

Оснивачи, потомци граничара, „дођоши“ и интелектуалци који су били на истој страни у политичким борбама у Великокикиндском привилегованом диштрикту и у Великој Кикинди борили су се с отуђеним представницима власти, огрезлим у корупцији и легализованом криминалу, нарочито код давања у закуп ритске земље, што је омогућавало богаћење појединаца.

На другој страни, сиромашни земљорадници и беземљашаи нису могли ни да се прехране. Зато је дигнута и Кенђелчева буна, а делом и буна 1848–1849. године. Оне су носиле тај социјални моменат у себи. Сиромашни у диштрикту су, нарочито после суше, поплава, најезде скакаваца, умирали од глади, што организаторима народних кухиња није сметало да им ускраћују храну, да их поткрадају и да се тако богате.

На основу свега изложеног може се закључити да су Срби мукотрпно остваривали своја права на било који облик организовања. Сви облици организовања и рада (задруге, женске задруге, публицистика, читаонице, позоришне дружине, добротворна друштва, издавачка делатност, штампарије, Матица српска, Уједињена омладина српска) морали су имати дозволу за рад од стране власти. Кроз те дозвољене облике окупљања и културно-образовног организовања чуввао се језик, традиција, градила се национална свест и тражили праведнији друштвени односи, подизао се образовни и културни ниво народа да би Срби могли да се укључе у културу Европе са својим особеностима. То неговање просветитељских идеја трајало је до Првог светског рата. Ствари су се, ипак, разрешиле крвљу и ратовањем

у Првом светском рату, како су и веровали Срби учесници Кенђелчеве буне, као и буне и бежаније 1848–1849. године.

Истакнути чланови породице Косић у Великој Кикинди у времену којим се бави овај рад уживали су углед и кроз политичка и друга доступна средства борбе: публицистику, књижевност, преводилачку делатност, науку, образовање, просвећивање. Борили су се за национално ослобођење српског народа и за формирање нове државе, као и за интересе сиромашних, обесправљених, сељака, безземљаша и других слојева друштва који су били у сличном социјалном положају, за еманципацију жена.

Време је показало колико образован, национално и друштвено-политички освешћен појединац може да утиче на друштвена збивања и на промену историјских околности, иако је у деловању кикиндских интелектуалаца, политичара и уметника било доста тога утопијског, лутања, промене политичких ставова и оштрих међусобних политичких сукоба.

Живот и рад и Мирка Косића не могу се разумети без познавања повести Великокикиндског привилегованог диштрикта и Велике Кикинде до уласка Војводине у састав Краљевине СХС, односно до краја Првог светског рата. Утолико овај рад представља покушај да се сагледају и боље разумеју неки детаљи из биографије Мирка Косића.

Marija Tanackov

MIRKO KOSIĆ PLACE OF ORIGIN
– THE GREAT KIKINDA AND ITS' RESIDENTS

Summary

Life, work and political ideas of Mirko Kosić cannot be properly analyzed without the knowledge of situation in the Privileged District of Great Kikinda and city of Kikinda itself in the years preceding the end of WW 1. The author discloses significant facts from the life and work of Mirko Kosić's father Mihailo and brother Slavko, as well as the basic data from the rich history of Kikinda where the Kosić family lived. Specific characteristics of the Privileged District of Great Kikinda helped forging of Mirko Kosić's character: Sacrificing oneself for the national interests, putting spiritual goods above the material, willingness to even give one's life for his nation (the Kosić family members were volunteers in WW 1), continuous efforts to enhance one's education and spiritual uplifting, firm belief in the strength of those whose rights had been denied, advocacy for social reforms, wishing one's own independent statehood, the need for truth and justice, refusal to make any compromises, continuous engagement in enhancing cultural and educational level of Serbs in the Austro-Hungarian Monarchy until

Vojvodina became a part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians. The paper also contains a quotation from a separate article on the character and the magnitude of political conflicts between Serbs belonging to different political options prior to WW 1, originally published in „Srpski glas“ („The Serbian Voice“) in 1908. The author discloses some historical facts that have so far been absent from previous analysis and partially expands and moves forth the semantic field of observation of both the researchers of life and work of Mirko Kosić, and the readers of his works.

Key words: The Privileged District of Great Kikinda, the Great Kikinda, well-known residents of Kikinda, Serbs in Vojvodina, cultural renaissance, unification, Mihailo Kosić, Slavko Kosić, Mirko Kosić

ДР МИРКО М. КОСИЋ У КИКИНДИ – ПРИЛОЗИ ЗА БИОГРАФИЈУ

Резиме: Др Мирко М. Косић је један од најобразованијих интелектуалаца који је потекао из Кикинде. Његови интелектуални потенцијали били су у колизији са његовим необичним карактером, што је онемогућило да постане „светски позната личност“ у науци, односно социологији. О Мирку М. Косићу, првом школованом социологу код Срба, универзитетском професору, политичару, државном функционеру, доста се зна. Иако наука о њему још није донела коначан суд, проучавање његових недовољно познатих дела омогућиће и одређивање његовог места у науци. Са жељом да допринесе комплетирању биографије Мирка М. Косића, аутор је покушао да осветли периоде његовог живота везане за боравак у Кикинди. Из тих разлога рад је насловљен као „прилози за биографију“. У приказ целокупне, већ познате биографије Мирка Косића, која је „потка и основа“ рада, аутор је покушао да утка делове везане за његово најраније детињство и школовање и његов политички рад као народног посланика за Великокикиндски срез 1935–1939. Суочен са оскудним подацима (уписнице кикиндске гимназије, протокол крштених и написи из локалне штампе), аутор је био свестан да неће моћи у потпуности да „одговори“ на постављену тему. Сигурно је да података из живота и рада Косића у Кикинди још има, што ће аутору бити подстицај за даља истраживања.

Кључне речи: Велика Кикинда, знаменити Кикиндјани, студије *Панјерманизам* и *Модерна Германија*, Мирко Косић као посланик, локална штампа о Косићу

У не сувише дугој историји Кикинде (нешто више од 250 година) било је доста личности које су обележиле време у којем су живеље и оставиле неизбрисив траг свога постојања. Но, чини нам се да о њима знамо мало или не знамо готово ништа.

Овом невеселом чињеницом само констатујемо наш немаран однос према прошлости и онима који су заслужили да се барем нешто више зна о њиховом делу и раду. Они су, свако на свој начин, афирмисали средину из које су потекли, а ми, њихови потомци, и нисмо свесни каква је значајна имена изнедрила ова средина.

Двојица се по својим интелектуалним капацитетима и способностима, али и по сличним животним судбинама, посебно издвајају.

Старији, Павао Павле Кенђелац, једанаесто дете родоначелника савремене Кикинде Кристифора Кенђелца, архимандрит, први доктор теологије код Срба и писац првог дела из области природних наука „Јестествословије“.

Млађи, др Мирко М. Косић, први школовани социолог код Срба, научник, професор, политичар, свестрано образован интелектуалац.

Обојица натпросечно интелигентни, готово генијалци, због свог необузданог, па и неконтролисаног темперамента, нису искористили све потенцијале које им је природа даровала. Њихова ерудиција и интелектуална супремација тиме је била пригушена. Но, не сасвим и потпуно. Иако су могли бити „светски познате личности“, иза себе су оставили неизбрисив траг и значајна дела.

Др Мирко М. Косић рођени је Кикинђанин. Тако је записано у протоколу крштених православног храма Свети Никола. Парох Константин Рајковић, под редним бројем 164, уписао је да је дана 13/26. марта 1892. године рођен Мирко, син дугогодишњег кикиндског учитеља Михаила и Данице Косић (рођ. Новаковић). Кум је био Милан Петровић, кикиндски адвокат, новинар, редитељ и политичар. Михаило и Даница имали су и старијег сина Славка (1886). Тада вероватно нико није претпостављао да је рођена једна од најзначајнијих али истовремено и најконтроверзнијих личности Кикинде прве половине двадесетог века.

Најраније детињство провео је у Кикинди, где је завршио и прва три разреда гимназије. Године 1906. одлази, највероватније због смрти мајке, и наставља школовање ван Кикинде. Касније је у Кикинду само долазио, али у њој није живео.

Мирко је са братом Славком одрастао у хармоничној породичној средини. Отац, искусни учитељ, био је велики поборник Јана Амоса Коменског, зачетника педагогије и дидактике и великог реформатора образовања. Отац Михаило је много пажње посвећивао деци, желећи да се што свестраније развијају и у свему буду најбоља. Прошлост српског народа била је средишња тачка њиховог образовања. Најчешће кроз игру браћа су савладала градиво а да тога скоро и нису била свесна. Мирко је тако веома рано научио мађарски и немачки.

У кикиндској гимназији, где је завршио три разреда на мађарском језику (вођен је као Фриђеш Косић), био је одличан ученик (оцене су биле описне и готово све одличне).

У Кикинду је Косић дошао поново 1911. године, након школовања у Новом Саду, Кронштату и Трсту. Мислимо да је од нарочитог значаја његов боравак у Трсту. Тамо је, поред редовног школовања, посећивао и велику библиотеку како због читања књига, часописа и новина тако и ради дружења са Србима који су у Трсту живели

а потицали су из разних места јужног дела Монархије. Млади, талентовани и већ солидно образовани Косић у Трсту је почео да пише. Тамо је настао *Паніерманизам*, који је најавио будућег значајног социолога и научника.

Пре доласка у Кикинду Косић је боравио у Београду, где је, између осталих, по други пут срео и Бранислава Нушића. Додуше, сусрет је био кратак и хладан, јер је Косић био у друштву Љубе Јовановића Чупе, уредника листа *Пијемонти*, против кога је вођена кампања у београдској штампи, а водио ју је управо Бранислав Нушић. Овај податак истичемо јер је Косић подсетио Нушића на његов боравак у Кикинди. Као управник Српског народног позоришта у Новом Саду, Нушић је боравио у Кикинди 1904. и 1905. године. Становао је у кући Михаила Косића, где су га, тада дечаца, Славко и Мирко упознали.

Косић је из Београда отпутовао у Кикинду, где је почетком 1912. објављен *Паніерманизам*, а исте године и *Модерна Германија*, коју је и Јован Скерлић високо оценио, иако ју је написао двадесетогодишњак, већ сасвим зрео за анализирање једне сложене социолошке теме. Оба рукописа штампана су код познатог кикиндског штампара и књижара Јована Радака. Радак је штампарију отворио 1879, а књижару 1881. године, када је покренуо и *Српски илустрирани календар*, који је излазио до 1942. Лист *Банаћанин* Радак је почео да издаје 1891. године. У његовој штампарији штампане су многе значајне књиге, часописи и листови. Између осталих и часопис *Друшћивени живої* (прва три броја). Овај часопис покренуо је, то је већ добро познато, управо Косић, као орган Социолошког друштва, а то је и први социолошки часопис у Србији. Нажалост, због недостатка материјалних средстава брзо је угашен.

Занимљива, бурна и интересантна животна судбина води Косића у Немачку и Швјцарску, на даље школовање. То су већ познати детаљи из Косићеве биографије, који нису тема овога рада. Додуше, биографија овог важног Кикиндјанина треба да буде студиозније и свестраније истражена и проучена. Његове боравке у родном граду и везаност за Кикинду посебно треба истраживати. Ми, до сада, нисмо дошли до значајнијих података који би овај део биографије и живота Мирка Косића подробније осветлили.

Већ смо истакли да је Косићу његов, најблаже речено, неуобичајени карактер задавао доста проблема. Био је асоцијалне природе, нетолерантан у дискусијама, те је често долазио у сукобе са саговорницима и колегама. Био је због тога веома усамљен. Није могла да га разуме ни супруга, Швајцаркиња Маргот, рођена Кнабе, јер, према речима његовог пријатеља др Федора Никића, са њом није могао да састави ни неколико месеци заједничког живота годишње.

Чини нам се да је управо др Никић и најбоље разумео и схватао Мирка Косића, посебно његова настојања да се у својим радовима издигне изнад дневне политике. „Био је“, пише Никић, „интелектуални догматик, није дозвољавао никакву импровизацију у својим радовима или красноречивост. Писао је разложно, а своје тезе је заснивао на чињеницама. Био је рођени пропагатор. Његово гесло првих година након уласка у политику било је – интелектуална независност и аутономија људског разума, поседовао је неисцрпну физичку и интелектуалну енергију и упркос својој асоцијалној природи утицао је на све у својој околини да се прикључе његовим идејама, поготово што су сви сматрали да је, после Јована Цвијића, Косић био први који је код Срба направио оригиналне кораке у социолошким истраживањима.

Мирко Косић био је талентовани научник и политичар, који је политику гледао кроз социологију и као животни напредак. Био је склон национализму и дубоко непријатељски расположен према болшевичкој варијанти ширења марксизма и антинацист. По природи много сујетан, претенциозан и личан у вечитом сукобу са околином, лутао је од Новог Сада до Беча и Минхена, а затим натраг за Београд, са успутном станицом у Суботици. Тако је 1929. године доспео у Нови Сад и кандидовао се за председника Матице српске. Његова кандидатура изазвала је лом у Матици. Революционар, непомирљиви борац против *K und K* Монархије, дошао је у сукоб са Васом Стајићем, којег иначе никада није подносио, а поред тога сматрао га је мађарофилом.

Због своје нарави, више неугодне него пријатне, Мирко Косић није имао пријатеља. Можда томе треба додати и схватање средине где је покушао да ради и где је радио, која је била далеко од свих покрета у интелектуалном свету и живела учмалим животом бивших аустроугарских провинција – Суботице, Љубљане и Новог Сада. Јавио се у револуционарном времену када се српски народ припремао за окупљање у једну државу, када је стварана и створена Југославија и када је социолошка наука код Срба била у зачетку. Мирко Косић је поред Јована Цвијића заорао прву бразду. Поред све одбојности коју смо осећали према њему, морамо признати да је заорао много и дубоко. Вредан, страстан, увек са неким немиром као циљем пред собом, Мирко Косић је крчио пут кроз науку, оставивши иза себе многе радове који ни данас нису застарели али, нажалост, због своје свађалачке природе није могао у потпуности да успе као научник.“

Већ је поменуто да је Мирко Косић жарко желео да има успеха и у политици, али га није имао толико колико у науци и универзитетској каријери. Био је генерални секретар Индустријске и трговинске коморе у Новом Саду (1925–1931), помоћник министра за трговину и индустрију (1926–1927), члан главног одбора Радикалне

странке. Свакако треба напоменути, што је за овај рад посебно важно, да је био посланик за Великокикиндски срез (1935–1939) на листи Богољуба Јевтића.

У предизборном говору који је 1935. године одржао у Кикинди, супротстављајући се локалним политичарима, рекао је да га не занима народност и друштвени положај форшпана, ко ће добити у закуп поштански или железнички сенокос, ко ће бити општински полицајац или пољски чувар. Не занимају га локалне политичке интриге које омогућују стварање локалних политичких моћника. Њега занима прогрес земље у целини, а када он обухвати целу земљу, онда ће напредак стићи и у Кикинду. Овакав став изазвао је пажњу многих гласача, добио је велику подршку. То његови политички противници нису могли лако да поднесу.

Забележено је да је дошло до сукоба полиције и ватрогасаца са манифестантима (Косићевим присталицама) на углу улица Генерала Драпшина (тада Вилзонове) и Семлачке. Дошло је и до туче, где је тада Штева Будишин, политички противник Мирка Косића, начинио велику политичку грешку. Штева Будишин је био потомак угледне кикиндске породице и велепоседник. Завршио је четири разреда српске вероисповедне школе и четири разреда гимназије. За своју средину и прилике које су владале у Кикинди, био је довољно образован. Отресит и одмерен, учествовао је у привредном и политичком животу града. Био је члан управног одбора Српске банке у Кикинди, члан Сокола до 1914, а после ослобођења укључио се у рад Народне одбране. У време рушења монархије октобра-новембра 1918. определио се за уједињење са Србијом. За посланика је први пут биран 1931. Добро је познавао своје суграђане и могућности свога града, жеље и Срба, и Мађара, и Немаца. Био је поштован и цењен од стране свих грађана Кикинде, без обзира на националну припадност. Штева Будишин, човек таквог искуства, тражио је интервенцију војске од команданта гарнизона у Кикинди. Одговор је био одбојан и неумољив: „Ја да водим моје војнике против моје војске? Не долази у обзир!“ Наравно да овај несмотрени политички гест Будишина није био заборављен.

Победа Косића на изборима била је тешка, али се десило оно што присталице Штеве Будишина нису могле ни да претпоставе, али ни да прихвате. Када је постао посланик, Косић је имао 44 године. Косићеве присталице упутиле су му усхићене и искрене честитке.

Тако је лист *Јуџословен*, у броју 325. писао:

„Да би удовољили многобројним замолбама како усменим, тако и писменим, упућених нам од стране бројних присталица и поштовалаца г. др. Мирка М. Косића, Народног посланика за град и срез

Велико Кикиндски, овим, у име свију њих, упућујемо преко нашег листа, уваженом г. др. Косићу топао Хришћански ускршњи поздрав: Христос воскрес! Желећи му уједно сваку срећу и напредак, како на политичком, тако и на свима осталим пољима његовог благотворног рада, знајући, да његов рад као народни посланик и наученик светског гласа, може само да послужи на опште добро миле нам отаџбине Југославије и свег нашег Југословенског народа.

Живели Господине посланиче на дикy и понос својих бирача, поштоваоца и пријатеља!

Христос воскрес! Ваистину воскрес!“

Као посланик био је веома активан, дајући и тон на неким седницама. Остале су запажене његове дискусије о хрватском питању, економским односима у земљи и неравноправној расподели терета издржавања државе.

Његови наступи нису прошли незапажено. Изабран је за члана Финансијског одбора, и то три месеца након избора. Тако је лист *Кикинда и околина* у броју 26 од 28. јула 1935 године објавио чланак: „Посланички рад г. др. Косића, Како је у Великој Кикинди примљен посланички успех г. др. Косића Мирка народног посланика?“:

„Није прошло ни три месеца од петوماјских избора, а Срезу великокикиндском указала се први пут прилика да се подичи својим послаником г. др. Мирком Косићем.

Велика помоћ која је указана земљорадничтву не само у овом срезу већ и у целокупној држави неспорно је постигнута, углавном, његовом заслугом. Сада се доказало да све оно што се претсказивало и обећавало пред изборе није било обично празно обећање и демагогија, већ стварност.

Његов избор и улазак у Финансијски одбор непобитан је доказ, да је цењен као капацитет чије се речи и мишљења озбиљно схватају и поштују.

Доказ је утолико пре, што се његова претсказивања обистинила, а његова, и уједно жеља целог земљорадничког сталежа, остварила. Г. др. Мирко Косић је својим великим делом које је забележила и подвукла целокупна штампа доказао и показао шта је дужност сваког народног посланика. Доказао је, да дужност посланика није да води штетну месну политику, која је у тесној вези са криминалом, дао је доказ да је његов позив изнад пашњака, нерастова и других прљавштина које су заслужиле да буду жигосане и кривично прогоњене.

Својим велики делом доказао је и показао како народни посланик треба и мора да штити интересе не само свога среза, већ опште интересе, које воде ка бољитку и напретку.

Његов успех сахранио је једном за свагда штетну политику бившег народног посланика који је својим радом показао само како један народни посланик не сме да ради.

Захвална Кикинда, земљорадници, а уједно и цео земљораднички сталеж, чији је г. др. Косић изразити представник, неће му никада заборавити, што је за њих засада учинио.“

Треба напоменути да Мирко Косић није био активан само у скупштини. Често је боравио у Кикинди и околини, и био у непосредном контакту са бирачима.

Кад се назрела ратна опасност, боравио је и међу фолксдојчерима, односно у селима са већинским немачким становништвом.

У Накову је тако далековидо упозорио Немце (већ поприлично инфичиране националсоцијализмом и антисрпством) да ће у рату, који је изванредно доћи до окупације Југославије, те да треба да пазе како ће се понашати према својим суседима, пошто ће, кад Немачка изгуби рат, морати да снесу последице.

Из броја 374 листа *Јуџословен*, чији је власник, издавач и одговорни уредник био Милан Сеђаков, Кикинђанин, навешћемо, као илустрацију закључка који ће уследити, неколико реченица једног војвођанског јавног радника, који се није бавио политиком (име није познато, *ирим. ДТ*), а који полемише око политичког става Мирка Косића: „Има г. Косић много рђавих страна, у друштвеном, у социјалном погледу нарочито, и великом броју познаника није симпатичан. Можда је он на погрешном путу. Али то не значи да се о његовом политичком ставу, о његовој политичкој идеологији и о њему не може и не сме писати објективно, савесно, поштено и лојално.“

Мирко Косић, личност богатог, занимљивог, пажње и поштовања вредног живота, свакако не заслужује да буде препуштен забору. Косић је оставио неизбрисив траг у српској социолошкој науци и на њега треба фокусирати даља проучавања, а мање на његову политичку активност.

Кикинда посебно мора да зна више о личности и делу једног од својих великана.

Литература

Јован М. Пејин, „Знаменити Кикинђани – Мирко Косић“, *Кикиндска комуна*, март 1993.

Јован М. Пејин, „Јавни став Мирка Косића, народног посланика и првака Народне радикалне странке, о 27. марту 1941.“ (Округли сто „27. март 1941. Кнез Павле у врховима европске политике“, Београд 27. 3. 2003.)

Др Федор Никић, *Радови 1919–1929*, књига прва, Београд 1981.

Др Мирко Косић, *Одабрани њексџови*, веб-сајт www.27-mart.com

Др Мирко Косић, *Панијерманизам*, Штампарија Јована Радака, Велика Кикинда 1912.

Др Мирко Косић, *Модерна Германија*, Штампарија Јована Радака, Велика Кикинда 1912.

Протокол крштених православног храма св. Никола у Вел. Кикинди за 1892. Уписнице А kikindai gymnasium, школске 1903/4; 1904/5; 1905/6. године, ИА Кикинда, ф 36.

Кикинда и околина, бр. 26, 28. јули 1935, Вел. Кикинда.

Јуословен, седмични лист за војвођанска њиџања, бр 325 и 373, Штампарија Петра Сеђакова, Вел. Кикинда.

Dragomir Tomin

MIRKO M. KOSIĆ, PH. D, IN KIKINDA
– SUPPLEMENTS FOR BIOGRAPHY

Summary

Mirko M. Kosić, Ph. D, was one of the most educated intellectuals in Kikinda. The vast intellectual potentials he possessed were in collision with his peculiar character, which prevented him from becoming a „world-wide known personality“ in science, especially sociology. Many facts about Mirko M. Kosić, the first educated sociologist among Serbs, university professor, politician, public official, are known. The science still hasn't adopted a conclusive evaluation of his life and work, but his not so well known works will make it possible to analyze his opus and to determine his place in science. Aiming to contribute to completion of Mirko M. Kosić biography, the author attempted to shed some light on the period of life Kosić had spent in Kikinda. Therefore he entitled his work „Supplements for biography“. The author tried to „weave“ into the already well-known facts of Mirko M. Kosić biography, which constituted basis for his research, new data pertaining to Kosić childhood and his later political work as the MP for the District of Great Kikinda in the period from 1935 until 1939. Facing meager data, such as enrollment papers of Kikinda gymnasium, birth certificates and clippings from the local press, the author was aware that he wouldn't be able to fully realize the task he set before him. It is certain that there is more data on Kosić life and work in Kikinda. That fact should be an encouragement to the author to continue his research on Kosić. In this paper he gave a humble contribution to attempts to shed more light upon the interesting and doubtlessly rich, yet solitary life of Mirko M. Kosić.

Key words: Great Kikinda, well-known residents of Kikinda, education of Mirko Kosić in Kikinda, publication of studies „Pan-Germanism“ and „Modern Germania“, Mirko Kosić as the MP for the District of Great Kikinda (1935–1939), the local press on Kosić

МИРКО КОСИЋ КАО УНИВЕРЗИТЕТСКИ НАСТАВНИК И ДРУШТВЕНИ РАДНИК

Резиме: Др Мирко М. Косић припада генерацији оних што су имали несрећу да, у размаку од од четврт века, доживе два светска рата, која су умногоме утицала не само на њихове каријере већ и на њихове животе. Избијање Првог светског рата је отежало завршавање њиховог школовања, а избијање Другог је прекинуло њихов научни и друштвени рад. Међу њима су биле Косићеве колеге Ђура Поповић и Федор Никић, књижевници Иво Андрић и Милош Црњански, филозоф Јустин Поповић и Ђорђе Тасић, који је платио највећу цену. Мирко Косић се као гимназијалац јавио писаним радовима који су привукли интересовање јавности. За време рата 1914–1918. био је у српској војсци и на студијама у иностранству, а после ратова је био универзитетски наставник и јавни радник. За време окупације Југославије у Другом светском рату радио је у Српској народној банци. Пред крај рата, бежећи од прогона, опет се нашао у избеглиштву, где је остао до краја живота.

Кључне речи: Мирко Косић, социологија, универзитетски наставник, друштвени рад, ратна окупација

1. Претходне напомене

Говорити о универзитетском наставнику и друштвеном раднику изгледа једноставно и чак природно. Једноставно, јер је реч о две различите врсте рада. Прва припада области која се некада називала просвета, а данас се назива образовање, а друга јавној делатности која се назива политика у најширем смислу речи. Такво упрошћено посматрање би можда могло да важи за велики број делатника који су од почетка имали или следили одређени животни пут, „нашли себе“, како се каже, и своје место у друштву.

Позната је изјава славног руског писца Гогоља, који је, по престанку професорске каријере, рекао да се непознат попео на катедру и да непознат силази с ње. То му није сметало да се прослави у књижевности и у њој вечито остане. Међутим, то не може да важи за оне који су, из различитих разлога, мењали своја занимања и бавили се

многочиме што је различито, некад сматрано међусобно неспојивим и чак могло да доведе до онога што се данас назива „сукоб интереса“.¹ Иако је број таквих случајева мали, не сме да се занемари.

Однос о коме је реч постоји између стручног занимања (професије или рада у струци) и деловања у јавним пословима, неретко и у политици. Историја многих народа, па и српског, пуна је таквих примера. Ако се погледају биографије министара, народних посланика и уопште политичара, видеће се у њима књижевници, лекари, инжењери, правници (судије), професори, који су истовремено били професионалци и политичари, или су се опредељивали за једно или за друго занимање. У државама с малим бројем становника малобројни стручњаци су били ангажовани на државним пословима. Бављење професијом и политиком некада се преплитало или временски смењивало. Професија је била стална, а политика временски ограничена, нарочито с преовладавањем парламентаризма. Било је и оних који су се трајно определили за политику.²

2. Школовање

Случај Мирка Косића није изузетак. У његовом не дугом животу многошта се смењивало, али и било истовремено испреплетано. Као да је његов животни почетак одредио такву судбину. Он је само основну школу завршио у родном месту, а гимназију је учио у бројним местима широм Аустро-Угарске, што му је омогућило да рано упозна припаднике многих народа и њихове културе. Кратко време је боравио и у Београду.³ Студирао је у Немачкој и Швајцарској. Студије је делимично прекинуо Први светски рат. Мирко Косић је, преко Русије и Румуније, дошао у Србију код старијег брата Славка, који је био учитељ у Кладову,⁴ а одатле је отишао у Крагујевац, где је ступио у српску војску као добровољац. Рањен је у бици на Мачковом камену и прешао је у Ниш, одакле је, преко Албаније (1915–1916),

1 Код нас се најчешће мисли на неспојивост функција, а не на сукоб у правом смислу речи. Повезује се с корупцијом, иако је она далеко шира појава и кажњива по кривичном законнику.

2 Нпр. Јован Ст. Поповић, Димитрије Матић, Михаило Вујић, Чедомиљ Мијатовић, Милован Миловановић, Момчило Нинчић, Коста Кумануди, Милан Стојадиновић, Нинко Перић и друге познате личности.

3 Д. Томин, „Др Мирко Косић, Кикинђанин, талентовани научник и политички визионар), популарни усамљеник“, *Attendite, Гласник Историјског архива у Кикинђи*, 2011, стр. 277.

4 *Истио*, стр. 277.

прешао на Крф. За то време су он, његов отац Михаило и брат Славко, у одсуству, осуђени на смрт.

Мирко Косић је радио у Одељењу за спољну пропаганду. Са Крфа је, преко Европе, пребачен у Швајцарску на даље школовање, али и да оснује Српски новински биро. Основао је новине *Српски лист*, а с братом Славком је уређивао лист *Југославија* на француском језику и издавао *Југословенски илас*. На том послу је дошао у сукоб с представницима Југословенског одбора (Божидаром В. Марковићем и Миланом Гролом) и са званичном политиком српске владе.⁵

Мирко Косић је био одличан студент, па му је (1917) предложено да остане као асистент на Универзитету у Цириху. Он је то одбио, сматрајући да је важније да се посвети борби за ослобођење свога народа.⁶ Прихватио је само да докторира темом о социолошким основама ограничавања рађања.⁷ Истовремено је објавио чланак „Југословени и Италијани“ и књигу на немачком језику *Јужнословенско ишћање* од 206 страница,⁸ засновану на радовима Константина Јиречека,⁹ Леополда Ранкеа (*Српска историја*),¹⁰ Јосипа Пливерића,¹¹ Мирослава Спалајковића (о Босни и Херцеговини)¹² и других писаца. Један одељак у књизи има наслов „Југославија“ (стр. 127–140). Он означава државу која је уобличавана само у неслужбеним круговима. Тим и другим раније објављеним радовима Мирко Косић се квалификовао за универзитетског наставника у ослобођеној и територијално проширеној држави.

3. Универзитетски наставник

Мирко Косић је научни и публицистички рад наставио и као универзитетски наставник, поред свакодневног педагошког рада. Нема сумње да је Косић жарко желео да постане наставник Правног факултета у Београду, али је на том путу наишао на многе препреке. Бољи познаваоци његовог рада мисле да је било пресудно његово

5 Ван ових кругова је деловао Живојин Перић.

6 Д. Томин, *нав. дело*, стр. 278.

7 Mirko M. Kossitsch, *Die Soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung*. Према наводима писца, одбрањена је 1917, а на корицама књиге је означено да је објављена у Цириху 1918. године.

8 М. М. Kossitsch, *Die Südslavenfrage*, Zürich 1918, 206 Seiten.

9 К. Jirecek, *Geschichte der Serben*, Gotha 1912.

10 L. von Ranke, *Geschichte Serbiens*, 1842.

11 J. Pliveric, *Beiträge zu Ungarisch-Kroatischen Bundesrechte*, Agram 1886.

12 М. Spalajkovic, *La Bosnie et l'Herzégovine*, Paris 1899.

деловање у Швајцарској за време Првог светског рата (од неслагања са службеном политиком до блиске везе са „црнорукцима“ и јавне одбране Драгутина Димитријевића Аписа, те подржавања црногорских федералиста).¹³ Осим политичких разлога, који су били значајни, не треба губити из вида да је на Правном факултету у Београду већ било довољно наставника, због чега није било места ни за старије и познатије стручњаке, који су се морали помирити са судбином да раде на новоотвореном Правном факултету у Суботици.¹⁴ Косић је, макар невољно, морао да прихвати почаст да буде међу наставницима који су на Правни факултет у Суботици дошли у години његовог оснивања.¹⁵ Један писац каже да је Косић дошао на Правни факултет у Суботици „залагањем, у првом реду, професора Слободана Јовановића, др Федора Никића и др Ђорђа Тасића, који су ценили његов дотадашњи рад“.¹⁶

Ако не можемо сумњати да је Слободан Јовановић ценио Косићев рад и подржао или предложио његов избор за професора Правног факултета у Суботици, тешко је прихватити да су на његов избор могли да утичу Ђорђе Тасић, који је исте године докторирао на Правном факултету у Београду,¹⁷ а на Правни факултет у Суботици дошао две недеље пре Мирка Косића (18. новембра 1920), а још мање две године млађи Федор Никић, који је у то време био асистент на Правном факултету у Београду, на којем је докторирао 1922. године као асистент Правног факултета у Суботици,¹⁸ а за доцента постављен 1923,¹⁹ када Косић већ није био у Суботици. Ђорђе Тасић и Косић су не само скоро заједно дошли на Правни факултет у Суботици,

13 Д. Томин, *нав. дело*, стр. 279.

14 Правни факултет у Суботици је основан Уредбом о Филозофском факултету у Скопљу и Правном факултету у Суботици од 2. фебруара 1920. (*Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, велики формат, бр. 27, 7. фебруар 1920, стр. 25); Д. Баралић (прир.), *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду*, Београд 1967, стр. 238–239. Међу наставницима Правног факултета у Суботици нашли су се редовни професор Миодраг Аћимовић и ванредни професори Милорад Недељковић и Чедомир Марковић и руски професори Григорије Демченко, Сергије Троицки, Михаило Чубински и Петар Струве.

15 Указом краља Петра I, бр. 7642, од 7. октобра 1920, Мирко Косић је постављен за доцента за Економске и финансијске науке. *Нав. према: М. Симић, Историја суботичкој Правној факултету 1920–1941*, Београд 1999, стр. 137. Исти писац наводи да је Косић на факултет дошао 4. децембра 1920 (стр. 130).

16 Д. Томин, *нав. дело*, стр. 279.

17 М. Симић, *нав. дело*, стр. 135.

18 Федор Никић је на Правни факултет у Суботици дошао 18. новембра 1922. М. Симић, *нав. дело*, стр. 131.

19 Указом краља Александра, бр. 514, од 16. јануара 1923. М. Симић, *нав. дело*, стр. 141.

већ су истовремено (1922) и отишли на Правни факултет у Љубљани, где су изабрани за ванредне професоре. Тамо су постали и редовни професори (1925), али нису дуго остали. Косић је убрзо постављен за редовног професора Правног факултета у Суботици,²⁰ а Тасић за редовног професора Правног факултета у Београду (септембра 1930).²¹ О кратком „гастарбајтеровању“ у Љубљани Мирко Косић је оставио запис у једном чланку, у делу у коме говори о затворености Словенаца према другима:

„Њима не треба велика заједничка књижевност... Њима не треба заједничка наука... Словенија је резервисана, на основу посебног језика, за Словенце,²² ... нас неколико изузетака Србо-Хрвата и Руса постојимо из нужде јер немају своје ни са много скромнијим квалификацијама,²³ а све остале области отворене су им на основу државног јединства.“²⁴

Мирко Косић је изабран за доцента за економске и финансијске науке поред старијег колеге Милорада Недељковића, који је изабран за ванредног професора. У распореду предавања у летњем семестру школске 1920/21. године читамо да Косић наставу из Економске политике изводи понедељком и уторком од 8 до 9 часова, а из Политичке економије понедељком, уторком и средом од 16 до 17 часова.²⁵ У зимском семестру школске 1921/22. године Мирку Косићу је Министарство просвете одобрило једносеместрално одсуство за стручно усавршавање у Италији, а његове часове из Економске политике преузео је професор Милорад Недељковић. Тако је Косић био први наставник суботичког Правног факултета који је добио одсуство за усавршавање у иностранству.²⁶ Можда је то био почетни корак за касније увођење слободне године за научно усавршавање или за узимање одсуства због ангажовања у државним делегацијама на међународним састанцима. Такву могућност су користили Алекса Ивић, Михаило Константиновић и Лазо М. Костић.

После повратка из Љубљане, Мирко Косић је био ангажован за предавања Пореске економије (специјалног курса из Економске

20 Указом краља Александра, бр. 10875, 1925. године. М. Симић, *нав. дело*, стр. 137.

21 М. Симић, *нав. дело*, стр. 135.

22 М. Косић, „Народно јединство са гледишта социологије“, *Летопис Мајнице српске*, 1924, књ. 302, св. 1, стр. 33; *Хрватско ишћање и национално јединство*, Нови Сад 1937, стр. 69.

23 *Летопис Мајнице српске*, стр. 33; *Хрватско ишћање*, стр. 69–70.

24 *Летопис Мајнице српске*, стр. 33; *Хрватско ишћање*, стр. 72.

25 М. Симић, *нав. дело*, стр. 107. Остале податке о настави наводимо према овој књизи.

26 *Истио*, стр. 118.

политике на докторском течају 1925).²⁷ У распореду предавања у зимском семестру школске 1925/26. године налазимо Мирка Косића као професора Политичке економије на I години и Науке о финансијама на II години.²⁸ У зимском семестру исте школске године предавао је Политичку економију на I години а Економну политику на II години.²⁹ Исто важи за оба семестра школске 1926/27. године,³⁰ као и за школску 1927/28. годину,³¹ с тим што се од летњег семестра те године Политичка економија назива Народна економија,³² а на II години Косић, поред Економне политике, руководи семинаром из Економне политике.³³ У школској 1928/29. години Економна политика је преименована у Увод у економну политику, а Косић руководи научним семинаром.³⁴ Називи предмета су поново промењени у школској 1929/30. години, па је Косић на I години студија предавао Политичку економију и руководио семинаром из Политичке економије, а на II години је предавао Економску политику (Увод у економску политику и Аграрну политику).³⁵

Име Мирка Косића се помиње и у вези са ваннаставним активностима. Већ на почетку каријере доцент Мирко Косић је (6. априла 1921), заједно с колегом Ђорђем Тасићем, изабран за заменика члана Дисциплинске комисије.³⁶ Нема података о њиховом деловању у том својству, вероватно зато што је Косић убрзо отишао у Италију, а затим су обојица отишла у Љубљану. Наставна делатност Мирка Косића практично је престала око 1930. године, јер је још од прве половине 1928. године настао сукоб између њега и Алексе Ивића због једног Ивићевог дописа ректору Универзитета, чији нам текст није био доступан. Познато је да је Косић тражио од Савета Правног факултета у Суботици одобрење да тужи Ивића за клевету. Према нашем маниру, мишљења чланова Савета су била подељена. Косић, Никић и Константиновић су мислили да је потребно, док су Демченко, Милић и Марковић сматрали да је потребно одобрење министра просвете. Због поделе гласова одлучено је да се изјаве Ивића и Косића доставе министру просвете.

27 *Истио*, стр. 112.

28 *Истио*, стр. 183.

29 *Истио*, стр. 186.

30 *Истио*, стр. 189, 192.

31 *Истио*, стр. 194, 195.

32 *Истио*, стр. 197.

33 *Истио*, стр. 198.

34 *Истио*, стр. 201.

35 *Истио*, стр. 205.

36 *Истио*, стр. 108.

Косић је био незадовољан оклевањем колега да се изјасне о надлежности за одобрење. Немамо податке о даљем току расправе, али је Косић очигледно изгубио стрпљење и поднео Среском суду у Суботици тужбу против Ивића, о чему је суд обавестио декана Правног факултета у Суботици, а овај ректора Универзитета. Нажалост, у књизи Миодрага Симића се не наводи представка Ивића ректору бр. 343, нити је у записнику Факултета наведена њена садржина. Факултет је вероватно тако „чувао“ углед својих наставника, не желећи да пресуђује. Остало је непознато држање ректора, суда и министра просвете, који је једино, 17. априла 1931, обавестио декана Правног факултета у Суботици о указу краља Александра од 25. марта 1931, којим је уважио оставку Мирка Косића. Опструкција многих, нарочито Факултета, довела је до одласка професора који је свакако могао знатно више да допринесе наставном и научном раду на Правном факултету у Суботици.³⁷

Недавно је објављено да је Мирко Косић био у сукобу и с професорима Миодрагом Аћимовићем и Сергијем Троицким (што му је замерио Ивић). Био је подозрив према руским професорима, сматрајући их за стране агенте. „Сукоб је ескалирао доласком Хитлера на власт, што су руски професори поздравили. Универзитетске власти из Београда биле су присиљене да интервенишу, јер је претила опасност да се сукоб претвори у физички обрачун.“³⁸ Не наводе се никакви докази за то. Ако је сукоб „ескалирао доласком Хитлера на власт“, Косић је тада (1933) већ био ван Правног факултета у Суботици. Нема података ни о држању руских професора, али је могуће да су као антикомунисти одобравали све што је било уперено против бољшевизма, можда затварајући очи пред сарадњом Немачке и Совјетског Савеза до 22. јуна 1941. године.³⁹

4. Друштвени рад

Иако је желео да буде универзитетски професор, Мирко Косић је осетно више био друштвени или, како се каже, јавни радник. Његова јавна делатност се огледала у публицистичком и политичком деловању. Писање и објављивање радова је искључиво јавна делатност зато што су писане и објављене поруке упућене најширој јавности. Ретки

---

37 Више о томе: М. Симић, *нав. дело*, стр. 158–159.

38 Д. Томин. *нав. дело*, стр. 280.

39 Познато је да је Хитлер међу државницима највише ценио Стаљина. Зато су у јавности сви који су се залагали за „чврсту руку“ сматрани за фашисте или комунисте. Најбољи пример у нашој средини сачињава Димитрије Љотић.

су они који пишу само из задовољства и чувају рукописе за себе, најчешће белешке, дневнике и друге подсетнике.

Одрастао у породици у којој се највише ценила књига, Мирко Косић је рано научио списатељски занат. Јавност га је упознала још као гимназијалца, када се појавио његов спис *Германија*.⁴⁰ У Трсту и Стразбуру је (1911–1912) написао запажену књигу *Модерна Германија*, која је објављена у Кикинди 1912. код издавача Јована Радака.⁴¹

Истовремено се заинтересовао за проблеме демографије и економије, подстакнут схватањем Роберта Малтуса о односу прираштаја становништва и привредног развоја, о чему сведоче три рада. Један је белешка о књизи Понтуса Фалбека,⁴² након које су следиле један чланак⁴³ и докторска дисертација о социолошким основама ограничавања рађања.⁴⁴ Његов млађи суботички колега (Мијо Мирковић), у једном чланку, посветио је пажњу Косићевом раду и, наводећи његов рад, поставио питање „у каквом се односу налазе прираштај становништва према стандарду живота радника, односно да ли се прираштај не смањује са порастом стандарда и није ли смањени прираштај последица рационализације живота а рационализација опет узрок веће продуктивности“.⁴⁵ Први светски рат и ангажовање на војним дужностима прекинули су Косићев списатељски рад и библиографије бележе само једну књижицу⁴⁶ и студију о јужнословенском питању,⁴⁷ у којој један одељак има наслов „Трећа Југославија“ (стр. 127–140).

Долазак на Правни факултет у Суботици је обележен новим тематским интересовањем. Међу радовима везаним за високо образовање на првом месту треба поменути чланак о реформи наставе,⁴⁸ у којем Косић каже да би требало следити пример Америке и „по потребама тражити своје облике, без обзира на континуитет (и овако

40 *Zvono*, Zagreb 1910.

41 Исти издавач је, нешто раније исте године, објавио Косићев спис *Паніерманизам*. Поново је објављен 2011. године у Кикинди, у часопису *Attendite*.

42 Понтус Фалбек, „Неомалтузијанизам у односу према расној биологији и расној хигијени“, *Лейпциг Мајшице српске*, 1912, књ. 288, св. 4, стр. 107–111.

43 М. Косић, „Опадање рађања у светлости науке“, *Лейпциг Мајшице српске*, 1914, књ. 297, св. 1, стр. 84–99; књ. 298, св. 2, стр. 42–50.

44 Вид. фусноту 7.

45 М. Mirković, „La Carta del Lavoro“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 1929, књ. XIX (XXXVI), бр. 1–2, стр. 21.

46 М. Косић, *О Словенцима*, Ниш 1915.

47 Вид. фусноту 8.

48 М. Косић, „Реформа наставе социално-економских наука“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 1921, књ. III (XX), бр. 1, стр. 43.

само формалан!) према француском или аустријском систему“ и наставља: „Ми бисмо имали нарочито разлога да посветимо данас највише пажње реформи наше социјално-научне наставе на правним факултетима у првом реду.“⁴⁹ Косић посебно говори о Националној економији,⁵⁰ Статистици⁵¹ и Социологији.⁵² „У непосредној вези са Социологијом могла би се предавати и Криминологија која није друго до социологија социјалнопатолошких појава.“⁵³ Поред тога, „могли бисмо отворити и један сталан течај за земљорадничко и потрошачко задругарство“.⁵⁴ Сувишно је рећи да је земљорадничко задругарство развијено у западној Европи као и други видови задругарства (штедно-кредитно, стамбено и др.). У Југославији је било развијено и набавно-потрошачко задругарство, које је запосленима омогућавало набавке по нижим ценама уз једномесечни бескаматни кредит. Постојало је и у Србији (1941–1944). Присталице задругарства код нас су били Драгољуб Јовановић, Милан Жујовић, Михаило Вучковић и други. После Другог светског рата су наставиле с радом поједине кредитне задруге (нпр. железничке). Једно време су се сведе на касе узајамне помоћи (каква је била на Правном факултету у Београду), али су потом нестале.

Мирко Косић није заборавио ни стручњаке за послове са иностранством, истичући да ће нам бити потребан „све то већи број темељно спремних... консуларног чиновништва и трговинских аташеа... па, можда, једном и школованих новинара“.⁵⁵ Закључује да „што год се промаши у овоме поводу може да нам се деценијама свети“.⁵⁶ Навели смо опширније мишљење Мирка Косића јер нам се чини не само да је био у праву већ и да су се његова предвиђања остварила у нашој тешкој прошлости и садашњости, чак с тежим последицама него што је Косић својевремено предвиђао. У вези с високим образовањем је и Косићев чланак о Правном факултету у Војводини.⁵⁷

Као универзитетски наставник Мирко Косић је написао удбеник из Економске политике, који је у Предговору, написаном у Љубљани, где је био ванредни професор, назвао *Увод у Економну политику*.

---

49 *Истио*, стр. 43.

50 *Истио*, стр. 44–46.

51 *Истио*, стр. 46–47.

52 *Истио*, стр. 47–49.

53 *Истио*, стр. 49.

54 *Истио*, стр. 49.

55 *Истио*, стр. 50.

56 *Истио*, стр. 50.

57 М. Косић, „Правни факултет у Војводини“, *Летопис Матице српске*, 1926, књ. 308, св. 1–2, стр. 3–5.

Има три дела.⁵⁸ Први део је Увод о економији, држави, политици, науци и етици (стр. 8–39). Други део је посвећен развоју економско-политичких доктрина (стр. 40–122), док је трећи, најопширнији део (стр. 123–410) Аграрна политика или, како је још назива, Нацрт аграрне политике. Напомиње да основе теоријско-политичке економије „приказују у нас позната дела Вујића, Милобара, Недељковића, Белошевића, Дежелића (стр. 3, бел. 1). Занимљиво је да не помиње Вујићеве претходнике Косту Цукића⁵⁹ и Чедомиља Мијатовића.⁶⁰ У опширној Упути у литературу помиње многе познате писце, Диркема, Келзена, Маркса, Лењина, Слободана Јовановића, Живојина Балугџића и друге (стр. 5–8). Из области економије су и Косићеве радови о превирању у светској привреди, објављени у више бројева *Српској књижевној гласнику* од 1. августа до 1. октобра 1931, који су обједињени у посебној књизи,⁶¹ и чланак о политичким идеологијама и савременој економској теорији.⁶²

Повезивање политичке идеологије и економске теорије нека је врста синтезе економије и политике, која је свој израз добила у називу *политичка економија*. Наглашавање политичког вида води приближавању економије и социологије, што се види у више Косићевих радова. Примера ради поменућемо чланке о идеји прогреса у савременој социологији⁶³ и о покушајима конституисања социологије.⁶⁴ Мирко Косић је писао о социологији Леополда фон Визеа⁶⁵ и о социолошким и економским основима реформе друштва.⁶⁶ На Коларчевом универзитету у Београду је одржао више предавања из области

58 М. Косић, *Основи Економне теорије*, књига прва, Београд 1925. Вид. такође: *Савремени економско-политички њавци осодићо у Средњој Европи*, Нови Сад 1929, 66 стр.

59 К. Цукић, *Државна економија — Часи I*: Народна економија, Београд 1851; *Економна теорија — Часи II*, Београд 1862.

60 Ч. Мијатовић, *Извод из теорије економије*, Београд 1867.

61 М. Косић, *Превирања у светској привреди*, Београд 1931.

62 М. Косић, „Политичке економије и савремена економска теорија“, *Правна мисао*, 1940, бр. IX–X, септембар–октобар, стр. 417–429.

63 М. Косић, „Идеја прогреса у савременој социологији“, *Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу новодом тридесетогодишњице научног рада од њријашеља и сарадника*, Београд 1924, стр. 447–473. Објављено и као посебно издање, Београд 1924.

64 М. Kosić, „Noviji tipični pokušaji konstituisanja sociologije“, *Zbornik znanstvenih razprav*, III, Pravna fakulteta, Ljubljana 1924, str. 1–31.

65 М. Косић, „Рационалистичка филозофија Леополда фон Визеа“ (I), *Српски књижевни гласник*, 1933, књ. XXXIX, бр. 5, 1. јули, стр. 351–361; (II), бр. 6, 16. јули, стр. 437–444.

66 М. Косић, „Социолошки и економски основи реформе друштва“, *Српски књижевни гласник*, 1933, књ. XL, бр. 1, 1. септембар, стр. 44–51.

социологије, која су посебно објављена.⁶⁷ Круну је представљао *Увод у ошћину социологију*, према неозначеном предговору завршен у Инсбруку 1933, а објављен у Новом Саду 1934. године. Овој области припада и књига *Социографска уједињења за испитивање села*.⁶⁸

Највећи политички значај је имао Косићев покушај испитивања националног питања са становишта социологије, који је, судећи по објављеним радовима, започео за време боравка у Словенији. О овоме сведочи чланак о народном јединству са становишта социологије.⁶⁹ То питање је проширио разматрањем о Хрватима у говорима у Народној скупштини 18. и 26. фебруара и 10. марта 1937. приликом претреса државног буџета за 1937/38. годину.⁷⁰ Косић је користио скупштинску говорницу за опширна разматрања о југословенском друштву, о чијим је етничким, културним, друштвеним и политичким (класним) разликама раније писао.⁷¹ То питање је разматрао и са становишта националне политике.⁷² Посебно је објавио говоре о спољној политици.⁷³

Мирко Косић је пратио страну политичку књижевност и писао белешке и приказе књига које су посебно привлачиле његову пажњу. То посебно важи за књиге његовог професора Роберта Михелса о социјализму и фашизму⁷⁴ и о тадашњој Италији.⁷⁵ Иначе, Косић је превео с немачког Михелсову књигу *Олијархија у демократији*.⁷⁶

67 М. Косић, *Предавања из ошћине социологије одржана на Економском итечају Коларчевој народној универзитетској у зимском и летњем семестру школске 1933–34. године*, Београд 1933.

68 Објављена у Новом Саду 1923. године.

69 Радови наведени у фуснотама 22 и 62–72.

70 *Сћенографске белешке Народне скупшћине Краљевине Југославије*, II редовни сазив за 1936/37. годину, књига II, Београд 1937; XXI редовни састанак, 18. фебруар 1937, стр. 23–32; XXVII редовни састанак, 26. фебруар 1937, стр. 424–431; XXXVIII редовни састанак, 10. март 1937, стр. 1366–1370; *Хрватско ишћање и национално јединство*, стр. 5–61. На стр. 54–61 прештампан је део говора одржаног 10. марта од стр. 1368. до 1370.

71 М. Kosić, „Die soziale Differenzierung der Jugoslawen“, *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie*, Redaktion Leopold v. Wiese, München 1932, S. 3–41.

72 М. Косић, „Задаци наше националне политике“, *Летњошћ Машице српске*, 1925, књ. 303, св. 3, стр. 163–168.

73 М. Косић, „Наша спољна политика“, *Говори у Народној скупшћини*, Београд 1938.

74 М. Kosić, „Robert Michels, Sozialismus und Faschismus“, München 1926“, *Летњошћ Машице српске*, 1926, књ. 307, св. 1–2, стр. 168–169.

75 М. Косић, „Данашња Италија (поводом књиге Роберта Михелса *Italien von Heute*)“, *Српски књижевни иласник*, 1931, књ. XXXIII, бр. 1, 1. мај, стр. 36–40.

76 Објављена у Загребу, а најављена у Предговору прве књиге Социолошке библиотеке Вернера Зомбарта *Пролетаријат. Слике и сћудије*, Загреб 1920, коју је такође превео Мирко Косић.

Две године касније сâм Косић је објавио књигу (збирку чланака) о бољшевизму, фашизму и националсоцијализму.⁷⁷ На тој линији је и чланак о социјалним и економским теоријама националсоцијалиста.⁷⁸

Своја политичка искуства и разматрања Мирко Косић је изложио у књизи *На историјској раскрсници*, која је настала 1943. године, а прештампована је у емиграцији. Било би превише наводити још стотинак текстова из неуморног пера Мирка Косића о разним темама, објављених у многим часописима, посебно у *Бранковом колу*, и *Лейојису Мајшице српске*, у временском распону од пола века.

Било би корисно да се сачини и објави потпуна библиографија Косићевих радова, нарочито из времена после 1941. године, као и преводи на српски његових већих радова (углавном на немачком језику), као што су докторска дисертација и књига о о јужнословенском питању и други широј јавности недоступни текстови. То би била већа почаст Косићу од свих свечарских говора. Нема сумње да је осврт на њих неопходан за потпуно сагледање Мирка Косића као друштвеног радника.

Друштвена делатност Мирка Косића довољно је позната. Био је активан како пре доласка на Правни факултет у Суботици тако и за време и после кратке професуре. На јавне послове је дошао 1911. као деветнаестогодишњак, када је у Београду покушао да објави књигу *Панијерманизам* и срео људе немирна духа као што је и он био. После кратког боравка у Београду и Кикинди, боравио је у Стразбуру, Минхену и Бечу и укључио се у рад академског друштва „Зора“. Када је почео Први светски рат, уместо у аустро-угарској војсци, нашао се у српској војсци.

У Нишу је (1915) учествовао у припремању меморандума савезницима о територијама на којима живе Срби у Аустро-Угарској. После рата је у Београду учествовао у покретању часописа *Друштво живи*, који је штампан у Кикинди, али је убрзо престао да излази због недостатка материјалних средстава. Као стручњак је био помоћник министра трговине (1926–1927) и генерални секретар Трговинско-индустријске коморе у Новом Саду (1925–1931).

Касније је био помоћник министра трговине и индустрије и народни посланик (од 1931. године). На изборима од 5. маја 1935. кандидовао се на листи ЈНС (чији је носилац био Богољуб Јевтић) у Кикинди. Забележено је да је, у предизборном говору, рекао да га не интересују ситни локални проблеми и политичке интриге које стварају

77 М. Косић, *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам*, Чачак 1933.

78 М. Косић, „Социјално-економске идеје немачких национал-социјалиста“, *Српски књижевни гласник*, 1932, књ. XXXVI, бр. 5, стр. 365–372.

локалне политичке моћнике. „Њега занима прогрес земље у целини, а када он обухвати целу земљу, онда ће напредак стићи и у Кикинду.“⁷⁹ И поред овако неуобичајене изјаве, Мирко Косић је изабран, иако тесном већином.

У Народној скупштини Мирко Косић је припадао мањини, а владине предлоге је критиковао с личног становишта. Добијао је аплаузе левичара, иако није припадао опозицији. Ако се изузму лична објашњења поводом изјава појединих посланика,⁸⁰ Косић је најчешће говорио у расправама о буџету, критикујући расподелу терета за издржавање државе, зачинивши своја излагања расправом о националном питању, тј. односима између Срба и Хрвата.⁸¹ Мирко Косић је говорио и о предлогу буџета министарства просвете,⁸² војске и морнарице,⁸³ и грађевина.⁸⁴ Говорио је и о предлогу финансијског закона,⁸⁵ а нарочито је био значајан његов говор поводом буџета Министарства иностраних послова.

На редовном састанку Народне скупштине 9. марта 1938. године експозе је поднео председник владе и министар иностраних послова Милан Стојадиновић, а у расправи о спољној политици је учествовао и Мирко Косић.⁸⁶ Он је критиковао промену спољне политике, која се огледала у напуштању традиционалних веза с Француском и у

79 Д. Томин, *нав. дело*, стр. 281.

80 Нпр. лично објашњење поводом изјаве посланика Николе Зубера о „докторима с два разреда гимназије“, *Сћенографске белешке*, II редовни сазив за 1936/37. годину, књига I, V редовни састанак, 16. децембар 1936, Београд 1937, стр. 189. Такође, у расправи поводом интерпелације народних посланика о афери шумског предузећа „Криваја“ и главног чиновника, на XII редовном састанку 4. фебруара 1937. *Истио*, стр. 396–397.

81 Вид. фусноту 70.

82 Говор у име Народног радног клуба на XXXI редовном састанку 3. марта 1937, *Сћенографске белешке*, књ. II, стр. 684–691.

83 Говор у име Народног радног клуба на XXXIII редовном састанку 5. марта 1937. *Истио*, стр. 952.

84 Говор у име Народног радног клуба на XXIX редовном састанку 7. марта 1938, *Сћенографске белешке*, III редовни сазив за 1937/38. годину, књига III, Београд 1938, стр. 636–643.

85 Говор у име Народног радног клуба на XXXVIII редовном састанку 10. марта 1937, *Сћенографске белешке*, књ. II, Београд 1937, стр. 1366–1370. Вид. фусноту 70. О усвајању Финансијског закона за 1938/39. годину Косић је, у име Народног радног клуба, говорио на XXXV редовном састанку 15. марта 1938. *Сћенографске белешке*, књ. III, стр. 1050–1056. (Реплика министра правде Милана Симоновића на стр. 1056–1058.)

86 *Сћенографске белешке*, књ. III, XXXI редовни састанак 9. марта 1938. Експозе М. Стојадиновића је на стр. 766–769, а говор М. Косића, у име Радног клуба, на стр. 906–912.

приближавању Немачкој, укључујући слабљење Мале антанте и Балканског савеза. Пратећи тадашња збивања у Европи, нарочито у Немачкој, Косић је добро знао да ће доћи до рата, да ће Југославија бити окупирана, али и да ће Немачка изгубити рат. Зато није одобравао преговоре Југославије и Немачке. Косић је добро познавао историју Србије и знао колико су коштала колебања и промене савезника на које се мала земља ослањала од 1804, преко 1878, 1881. до Првог светског рата. И увек губила. Није ли то опомена и данашњим управитељима Србије?

Догађаји су се брзо развијали, па није могуће тачно утврдити какво је било Косићево место у њима. По једнима, кнез Павле је рачунао на Косића и сматрао да њиме треба да ојача Цветковићеву владу. По другима, на Косића су рачунали они који су припремали смену владе, некадашњи црнорукци Живан Кнежевић и Душан Симовић (који се с Косићем виђао). То није знала ни немачка обавештајна служба. Знала је да је Мирко Косић био члан више међународних и иностраних удружења (Међународног института за социологију у Паризу, Масариковог социолошког друштва у Прагу, дописни члан Немачког социолошког друштва у Берлину), а из Кикинде га је пратила етикета фашисте, што је било супротно његовом уверењу. Међутим, можда га је то спасло и чак довело на важан положај у окупираној Србији. Његово деловање у времену од априла 1941. до октобра 1944. године није довољно познато, а мора се сагледати у склопу околности које су тада владале у Србији.

Мирко Косић није подржао пуч од 27. марта 1941, иако је био у добрим односима с његовим извршиоцима. Не знамо зашто није ушао у владу која је тада образована. Можда је био „прекобројан“ и због тога није био „предвиђен“ за повлачење у избеглиштво. По неким тврђењима било му је наложено да остане на окупираној територији, на којој је окупаторска власт била међународноправно дужна „да успостави и обезбеди јавни ред и сигурност поштујући, изузев апсолутне спречености, законе који су на снази“ (чл. 43. Правилника о законима и обичајима рата на копну, 1907). Познато је како је немачка окупациона власт испуњавала ову дужност. Користећи овлашћење из одредаба члана 53, ст. 1. Правилника о законима и обичајима рата, немачка власт је запленила готовину, фондове и доспеле вредносне папире, и сву државну имовину. Донела је Одлуку о обнови српских власти и на основу ње, у Рајхсбанци, 10. маја 1941, одлуку о укидању Народне банке Краљевине Југославије и оснивању Народне банке Србије. На основу тога је војни заповедник Србије генерал Хелмут Ферстер, 29. маја 1941, донео одлуку о оснивању Српске народне банке, која је објављена 31. маја 1941. године.

Мирко Косић је постављен за заменика гувернера (вицегувернера) Српске народне банке, у ствари гувернера, јер је постављени гувернер био болестан, па је све његове послове обављао вицегувернер. Косићева делатност у том својству није довољно позната, а поготово ван њега. Није познато да је учествовао у јавном животу, као неки интелектуалци. У доктрини се сматра да „председници општина, судије, полицијски, финансијски и други службеници могу и под окупацијом да обављају своје неполитичке дужности⁸⁷ уколико им њихова влада не изда наређења да друкчије поступе“.⁸⁸ Косићево деловање за време окупације Србије загонетно је, исто као и пре напада Немачке на Југославију. Био је против пуча од 27. марта, али му то није сметало да буде „кандидат“ за министра у новој влади и да (вероватно са знањем или по налогу Симовића) разговара с немачким послаником у Београду Фон Хереном (29. марта 1941), као што је пре 25. марта чинио Данило Грегорић.⁸⁹ Као што је питање да ли је по неком или нечијем налогу остао у Србији, тако је и питање да ли је по налогу или самоиницијативно био међу интелектуалцима који су саветовали Недићу да прихвати положај председника владе са свим ризицима којих су били свесни. Бивши начелник Генералштаба (1934–1935) и министар војске и морнарице (1939–1940) морао је да прекине све везе са својом владом, која га је, као и официре који су с њим сарађивали, прогласила за војног бегунца и лишила чина.⁹⁰

Мирко Косић није био потчињен Недићу и српској влади, већ директно немачкој команди, али је и поред тога успоставио везу са четницима Драже Михаиловића (који је једно време био начелник Генералштаба и министар војске и морнарице у законитој југословенској влади), што он касније није крио. Била је то опасна игра на жици, јер су Немци све време окупације гонили четнике као војску непријатељске државе и поврх тога велике националисте. И када је

87 М. Радојковић, *Рај и међународно право*, Београд 1947, стр. 91.

88 *Исто*, стр. 91.

89 У возу на повратку из Беча у Београд, у ноћи између 25. и 26. марта, немачки посланик у Београду Фон Херен је рекао да би требало образовати нову југословенску владу која би била способна да води политику утврђену Тројним пактом и питао да ли би владу могао да састави неки генерал, на пример Симовић, командант ваздухопловства. Мислио је да је овај „немачки човек“, а испало је да је он један од вођа побуне. После 27. марта Херен није имао поверења у Симовића и streпео је од новог удара против владе која је изјавила да остаје при обавезама које је прихватила. Мирка Косића је питао, 29. марта 1941, ко гарантује да нову владу, после шест недеља, неће оборити неки други генерал, „рецимо неки Недић“. Тог сумњивог генерала је, шест месеци касније, немачки војни заповедник у Србији поставио за председника владе.

90 М. Бјелајац, *Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд 2004, стр. 77.

хвалио Србе као народ, Хитлер није пропуштао да каже да је њихова идеологија „великосрпска“. Чак ни у августу 1944, када је морао да прикупља снаге за одбрану, Хитлер није пристао да помогне наоружавање четника. Говорио је: „Ако би добили оружје, они би победили комунизам, а онда ће великосрпска идеја поново да запламти на нашу штету. А то је неподношљиво. Срби се никада не би одрекли великосрпске идеје.“⁹¹ Фон Ваксу, који је подржавао Нојбахеров план о стварању Великосрпске федерације,⁹² Хитлер је рекао: „Немачка мора до краја сузбијати све планове о Великој Србији. Не сме се створити српска војска. Прихватљивија је чак становита комунистичка опасност.“ После неуспеха у сарадњи с Немцима, Недић је почео да сумња у њихову добронамерност и да тражи везу с дотадашњим непријатељем Дражом Михаиловићем.⁹³ По његовом наређењу је, 6. октобра 1944. године, дивизијски генерал Стеван Радовановић ставио јединице Српске државне страже под команду Д. Михаиловића формирајући Српски ударни корпус.⁹⁴ Са четницима се из Србије повлачио бригадни генерал Миодраг Дамјановић,⁹⁵ који је од марта 1944. био шеф кабинета Милана Недића. Мирко Косић је могао да одахне због таквог развоја, али је и он морао да напусти земљу и нађе смирај у Швајцарској.

5. Закључак

Мирко Косић је, као и многи његови савременици, имао несрећу да живи у веома узнемиреном свету, као, на пример, Иво Андрић и Ђорђе Тасић. Сва тројица верних сарадника *Српској књижевној иласнику* доживели су бродолом 1941. године, као и држава којој су припадали. Тада су пресечене њихове каријере и сваки од њих је морао да нађе неко уточиште. Андрић се повукао у тишину, а Тасић је покушао да још служи свом факултету, али је био прекинут 1943.

91 К. Николић, Предговор књизи *Срби у Рајном дневнику Вермахта*, друго издање, Београд 2004, стр. 34.

92 Х. Нојбахер, *Специјални задатак Балкан*, друго издање, Београд 2005, стр. 148, 151. У трочасовном разговору с Нојбахером, децембра 1943, Хитлер је рекао: „Ми никада не смемо да допустимо да на Балкану један народ који поседује осећај политичке мисије и историјске улоге постане сувише моћан. Управо Срби су тај народ. Они су доказали да имају велику државотворну снагу, као и велике, амбициозне циљеве који иду чак до Егејског мора. Имам озбиљне резерве према томе да такав народ у његовим настојањима и амбицијама ја још посебно охрабрим и подржим!“ *Истио*, стр. 155.

93 Х. Нојбахер, *нав. дело*, стр. 158.

94 М. Бјелајац, *нав. дело*, стр. 76.

95 *Истио*, стр. 76.

године. Косић је једва продужио још годину дана радећи у банци, али је морао да оде у емиграцију и да у заветрини (као Дучић и Андрић) исписује своја размишљања о филозофији живљења. С наталоженим знањем и животним искуством покушао је да социологију као науку одвоји од политике, као што је Келзен то покушао с правом. Још у време аустро-угарске управе у Војводини је видео хаос и због тога је био против либерализма и парламентаризма (као Живојин Перић у Србији), залажући се за народно јединство као основ државног јединства.⁹⁶ У тексту за који се може претпоставити да је Косићев изнет је став да бројчано мали народи, као што је југословенски, не смеју да троше своје снаге у било каквим међусобним обрачунима. У изградњи јединства посебну улогу имају омладина и школована интелигенција, који треба да развијају осећање солидарности.⁹⁷ Јединство се не мора стварати само на основу солидарности, већ се може градити и на заједничким интересима.

Мирко Косић се сећао свих напора за јачање сарадње између малих држава ради супротстављања надирању Немачке када се нашао усред велике драме српског народа у току Другог светског рата,⁹⁸ усред спаљене и порушене земље и над хумкама стрељаних у Краљеву и Крагујевцу. Противник пуча од 27. марта 1941. исте године је потписао „Апел за мир“, јер је критиковао герилске акције које су изазивале масовне репресалије, које су представљале злочине против човечности. Вероватно је више него икада осећао потребу народног јединства не само у отпору непријатељу него и у максималном ублажавању патњи становништва. То је захтевало активно ангажовање, са свим могућим ризицима, не само Косића, већ свих који су се налазили на окупираној територији.

Одлучујући се за ангажовање, Мирко Косић је знао да јавност оцењује понашање свакога, нарочито у изузетним приликама као што је непријатељска окупација, која на нашим просторима није била реткост. У посматрању и оцењивању деловања на окупираној територији често се губи из вида да није све апсолутно и беспоговорно служење окупатору, без испитивања побуда појединаца или група становника окупиране територије. Не прави се разлика између сарадника окупатора из одређених побуда (нарочито припадника

96 Претпоставља се да је Мирко Косић аутор уређивачког текста под насловом „Народно и државно јединство“ (*Друштвени животи*, 1920, бр. 2, стр. 99–104) и текста „Потреба за групним носиоцем државне и националне идеје“ (*Друштвени животи*, 1930, бр. 1, стр. 24–27).

97 „Потреба за групним носиоцем државне и националне идеје“. Такође: М. Косић, „Југословенски национализам“, *Друштвени животи*, 1930, бр. 1, стр. 1–7.

98 М. Косић, „Средња Европа или Балканска унија“, *Друштвени животи*, 1930, бр. 4, стр. 37–44. Вид. посебно стр. 44.

појединих етничких група или националних мањина, који окупирану државу не осећају као своју, каријериста) и осталих грађана који обављају своје дужности. Сувишно је да помињемо окупације Србије и Југославије 1915–1918. и 1941–1945. године. Косић је за време обе окупације поступао по свом убеђењу. У току прве окупације је избегао морално подозрење, јер је био осуђен на смрт због борбе на страни Србије, али не и у другој, када је, не мало ризикујући, новчано помагао званичну југословенску војску у отаџбини. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, која је за „ратне злочинце“ прогласила многе који нису имали никакве везе с ратом и окупатором, није то учинила у случају Мирка Косића, јер за то није имала ни докумената ни сведока. Ако су тадашње свемоћне власти пожуриле да поубијају Косићеве најближе сараднике пре него што су од њих добиле драгоцене податке о његовом раду, ни ми, после скоро седам деценија, поштујући претпоставку невиности, немамо основа за било какво сумњичење Косића за сарадњу са непријатељем наше земље док не дођемо до докумената који би наводили на другачији закључак. О Косићу можемо да судимо само на основу онога што је познато из казивања савременика и писане заоставштине.

Према ономе што је до сада познато, о Мирку Косићу се може говорити само као о универзитетском професору, научном раднику и политичару. Као и многи у прошлости, Косић је кратко време био професор. То је велика штета, јер је за потребе наставе написао више књига које су до данас очувале своју вредност, што нарочито важи за социологију, чији је један од утемељивача. Било би вредно да се његови најбољи радови, нарочито књиге на немачком језику, преведу и објаве. На велику жалост научних посленика, Косић је из безазлених разлога рано напустио Правни факултет у Суботици, као што је, скоро деценију раније, Лазар Марковић напустио Правни факултет у Београду и одао се политици. Било би такође добро да се прикупе и објаве Косићеве говори у Народној скупштини и предавања на Коларчевом народном универзитету, који можда најбоље говоре о његовим политичким схватањима.

Мирко Косић је био несумњиво велики полемичар. Његови говори се одликују великом отвореношћу, јасноћом и бритким језиком, за разлику од првих радова, које су критиковали Богдан Поповић и Слободан Јовановић. Косић није никога штетео, па га зато многи нису волели. Он је био свестан тога, па је, можда неоправдано, тај начин изражавања упоредио са социологијом(!): „Па ипак: социологију не воле многи, не трпе је као што се у друштву не воли лице које... има оштар језик.“⁹⁹ Кажу да је због тога био усамљен, али је

99 М. Косић, *Uvod u opštu sociologiju*, Novi Sad 1934, str. 5.

упорно остајао исти. Можда је Косић претеривао у оштрини, али признаница је био и његов земљак Милош Црњански, коме то није сметало да постане један од наших највећих књижевника између два светска рата. Верујемо да ће и Косићево дело, када у потпуности буде проучено, добити високу оцену.

То не значи да ће Косићева звезда на војвођанском и српском небу добити сјај какав су добиле звезде Доситеја Обрадовића, Јована Стерије Поповића, Јована Јовановића Змаја, Ђуре Јакшића, Лазе Костића, Исидоре Секулић, Вељка Петровића и Милоша Црњанског у књижевности, или Јована Рајића, Димитрија Матића, Глигорија Гершића, Станоја Станојевића и Слободана Јовановића у науци, али је велика част бити у том сазвежђу великана културе и науке.

С таквим осећањем, очекујући непристрасну оцену Косићевог дела, ми му данас одајемо признање и изражавамо захвалност за све што је учинио за свој и наш народ, за своју и нашу отаџбину.

Momir Milojević

MIRKO KOSIĆ AS UNIVERSITY PROFESSOR
AND SOCIAL ACTIVIST

Summary

Mirko M. Kosić, Ph. D, belongs to the unfortunate generation that experienced two world wars, which shaped their lives and their careers, within a quarter of a century. The World War 1 made the finishing of the education difficult, and the World War 2 interrupted scientific and work in society. Among the members of that generation were Kosić's colleagues Đura Popović and Fedor Nikić, writers Ivo Andrić and Miloš Crnjanski, philosopher Justin Popović and Đorđe Tasić, who had paid the ultimate price. As student of classical gymnasium, Mirko Kosić published his first written works that attracted the attention of the public. During the WW 1, 1914–1918, he was in Serbian army and studied abroad, and after the WW 1 he was university professor and public figure. During the WW 2 occupation of Yugoslavia, he had worked in the National Bank of Serbia. Towards the end of war, fleeing from persecution, he became a refugee once again, and remained a refugee until the end of his life.

Key words: Mirko Kosić, sociology, University professor, social activism, war-time occupation

МИРКО М. КОСИЋ
И „ЈУЖНОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ“

Резиме: Аутор се првенствено бави Мирком М. Косићем као политичким мислиоцем, и то у његовом раном периоду. Нагласак ставља на Косићево дело *Јужнословенско питање*, написано у време Првог светског рата, 1917. године, и објављено 1918. Ово дело се бави „јужнословенским питањем“ уопште, а пре свега положајем српске народности у Угарској и његовим перспективама. Аутор текста указује како на битне поставке Косићеве анализе подређеног положаја српског народа у Угарској и настојања угарске власти (Мађара) да их помађари, тако и на његове визионарске закључке да је за све немађарске народности у Угарској једини излаз њихово осамостаљивање и распад Аустроугарске монархије. У наставку текста аутор указује на Косићеву критику тоталитарних режима између два светска рата – немачког националсоцијализма и совјетског бољшевизма, у којој се крије и разлог његовог остракизма из српског и југословенског друштва после Другог светског рата, односно доласка бољшевика на власт. Посебно наглашава брошуру *На историјској раскрсници*, објављену после Другог светског рата у оквиру емигрантске библиотеке „Држава и друштво“, у којој Косић даје кратку али оштру анализу политичког живота у међуратној Југославији и односа Срба и Хрвата. Поента текста је да је Мирко М. Косић значајан српски мислилац, социолог и политиколог између два светска рата, да је његово дело било засновано на принципима научне објективности, а његово јавно деловање мотивисано патриотизмом.

Кључне речи: Мирко М. Косић, јужнословенско питање, Срби у Угарској, српско-хрватски односи, бољшевизам, идеолошко-политички остракизам

После Јована Цвијића, који је покренуо социолошка и антрополошка истраживања у Србији, Мирко М. Косић је први српски, а и југословенски социолог, политички мислилац и политичар, чији живот и дело нису истражени нити му је у науци дато место које заслужује.

У својим младалачким књигама, *Панјерманизам* и *Модерна Германија*, објављеним 1912. године, открио је чињенице којима је помогао својим сународницима да сагледају опасности по национални опстанак и указао одакле долазе претње српском народу. Овим делима Косић је као зрео младић ушао у јавни живот Срба у јужној

Угарској и издвојио се од других аналитичким духом, великом енергијом и знањем.

Од гимназијских дана скренуо је пажњу угарске полиције на себе, па је гимназијско школовање, започето у Кикинди, продужио у другим градовима Угарске и Аустрије, док је студије започете у Бечу наставио у Минхену, а завршио у Лозани ратне 1917. године. Као студент бавио се научноистраживачким и политичком радом, па је као двадесетогодишњак скренуо на себе поглед српске научне и политичке јавности.

Када је избио рат 1914. године, из Минхена је пошао пут Русије и последњим возом, пре но што је Немачка објавила рат Русији, прешао немачко-руску границу. Затим је преко Румуније отишао у Србију и као добровољац ступио у српску војску, у чијим редовима је већ био његов старији брат Славко. После рањавања на Мачковом камену новембра 1914. године, упућен је на опоравак у Ниш, где до октобра 1915. године ради на југословенској ратној пропаганди. Овај рад је утицао на његово политичко опредељење, те је поред снажног српског националног опредељења усвојио и идеју југословенства, под чијим је утицајем током 1917. године написао пропагандно дело *Јужнословенско питање*, које је почетком 1918. године објавио у Цириху на немачком језику.

У време када је његова анализа југословенског питања била објављена, већ су биле познате и изјава америчког председника Вилсона и у 14 тачака услови мира. Било је сасвим јасно да Двојна монархија неће преживети рат.

Немачка је од децембра 1917. године водила преговоре са представницима прогерманске Лењинове владе у Брест Литовску, које је предводио министар иностраних послова Григориј Чичерин, германofil. Због повољног тока преговора, Немачка је била одлучна да настави европски рат до коначне победе. И поред повољног мира и искључења Русије из рата, мир је био далеко.

Косићева анализа јужнословенског питања јесте значајна, пошто разбија наметнуте стереотипе о њему. Ми ћемо се, у оквиру тог питања, задржати на Косићевом виђењу проблема Војводине, која је тада била део Угарске.

Иако се школовао са Немцима и живео у немачкој средини у Брашову, Бечу, Минхену, Косић се интелектуално никад није изједначио са њима. Његова цивилизација је била српска, његов језик је био српски, али је његова култура, стечена школовањем, била пронемачка. Увек је одржавао српску духовност у себи и захваљујући њој добро је осетио антисрпске предрасуде Немаца у Двојној монархији. Касније, нарочито када је схватио југословенску превару, добро је разумео

пронемачко антисрпство Хрвата, у суштини католичког хрватства, патолошку мржњу једног народа који нема ништа да понуди европској цивилизацији као своје! Зато је подвукао, говорећи о Хрватима поводом учешћа римокатоличког свештенства у геноциду над Србима у НДХ, да је римокатоличанство, односно римокатоличка црква, „на висини на којој су и људи који јој се клањају, а не обрнуто“.¹

У разматрању јужнословенског питања Косић је пошао од изјаве Берлина „... да све нације нису једнако моралне и вредне“, што значи да „... геноцид над ненемачким народима није геноцид, већ допринос Берлина трајном миру у Европи“. А то значи, закључује Косић, да све нације нису способне да саме воде своје послове и да њима треба да владају други. Овај принцип прихватили су и Мађари, који су припремили рат заједно са Немцима, па треба да снесу исту одговорност за његов почетак. Према Косићу, феудална структура мађарског друштва као владајуће нације и класе у Угарској оправдава став Угарске као државе да Словени не могу бити субјекат међународних политичких односа, већ само објекат којим се управља.

Мађарство, како га је видео Мирко М. Косић, до 1914. спровело је низ насилничких мера владе у Будимпешти према немађарима, који су чинили националну већину у Угарској. Оно се састојало у сталним ситним увредама ради понижавања немађара, што је живот у таквој држави чинило непријатним, али и подстрекавало отпор народности, јер оне нису желеле да промене језик, а најчешће ни конфесију, да би постале оно што нису.

Мирко М. Косић је, у ствари, западном јавном мњењу показао да Мађари народности Угарске, Србе, Словаке, Русине, Румуне, Хрвате, Немце и неке мање групе, сматрају простацима! Он је такав став мађарске центрије илустровао навођењем неколико кључних примера који показују да народности у Угарској не постоје. То су народи пред којима је обавеза да се помађаре! У овим ставовима мађарске центрије тражио је и нашао исходиште свих антидемократских тенденција Угарске као државе, њене владе и парламента.

Антидемократске тенденције су се нарочито виделе кроз изборно право, које је било ограничено, те се сматрало чудом ако немађар уђе у парламент, а ако и буде изабран, онда су полиција и чиновништво морали да се правдају пред надлежним министром.

Овај Косићев став истичемо с разлогом – наши савременици не разликују Мађарску од Угарске. Ово је и данас битно у политичком животу Србије. Мирко М. Косић јасно разликује вишенационалну Угарску од једнонационалне Мађарске. Овом чињеницом је укратко

¹ Мирко М. Косић, *На историјској раскрсници*, Библиотека „Препород“, s.a., стр. 8.

објаснио слојевитост угарског друштва и поделу на националној и класној основи, и закључио да Угарска, у време када је писао ову анализу, може да бира између револуције и мирног разлаза. Једна револуција у Угарској се десила 1848. године, када су Мађари националистичком револуцијом намеравали да мађарско национално право и сувереност вежу за читаву територију Угарске, док су истовремено сваки покрет немађара да осигурају сопствену националну слободу ставили ван закона. Устав Угарске од 1848. године признао је само једну нацију – државотворну нацију, а то су били Мађари. Према овом уставу, Угарска је била једнонационална држава!

Критичком анализом разрадио је право народности према закону о народностима из 1868. године и питање употребе језика народности и показао како је тај закон кршен и како је постепено, иако није престао званично да важи, био потиснут у пракси другим законима.

Мађаризација немађара је интензивно вршена прво у школама, према законима које наводи Мирко М. Косић. Он је истакао суштину одредаба закона о основним школама из 1879, 1883. и 1907. године, према којима је најважнији предмет у школи био учење мађарског језика. Сваки немађар који се служи матерњим језиком могао је бити проглашен за бунтовника. Циљ ових мера мађарске центрије, подвукао је Мирко М. Косић, јесте да се помађари остатак од 51% угарског становништва и освоје туђе територије. Овај циљ почивао је на плану Пала Хоича, објављеном у делу *Велика Мађарска* 1912. године у Будимпешти, према којем Угарска има за циљ да освоји Србију, Румунију, Бугарску, Далмацију и Босну са „мађарским циљем“ – да их мађаризује!

Косић је указао на циничан став Мађара да у Угарској не постоји национални проблем. Чак је деведесетих година 19. века постојао предлог да се усвоји закон о оним народима који су непријатељски настројени према Мађарима, према којем би им се, кад би то непријатељство било утврђено, имовина одузимала и потом проглашавала за државно власништво. Овај закон, иако је био само неусвојен предлог, неформално је спровођен у дело за време трајања рата 1914–1918. године. Огледа се у мерама које је угарска влада применила на граници према Србији и Румунији 1914–1916. године, када је прво укинула српске и румунске школе, а затим мењала састав становништво исељавањем Срба и Румуна и насељавањем Мађара.

Девет месеци после објављивања ове анализе десило се и једно и друго. Угарска се распала, сваки народ узео је оно што му припада на основу природног права, док је мађарски део Угарске доживео бруталну бољшевичку револуцију, сукоб комуниста, националиста четрдесетосмаша и лојалиста.

Отцепљени делови Угарске, чији народи су се ослободили великомађарског терора и узели оно што је њихово, Словачка, закарпатска Украјина, Банат, Бачка, Барања и Срем, а затим Хрватска, Славонија и Трансилванија са Марамурешом, прикључили су се матичним државама и нису имали потресе који би могли да се претворе у крвопролиће и терор.

Србе није интересовао класни рат, већ ослобођење и излазак из заостале феудално-милитаристичке државе каква је била Аустроугарска монархија.

Мирко М. Косић дуго није био помињан у српској научној јавности, или је помињан маргинално, због рестриктивних мера које су из идеолошких разлога примењене према њему после 1945. године. Тек после слома рестриктивног система осамдесетих година 20. века обновљено је интересовање за личност и дело Мирка М. Косића.

Осврнућемо се још једном на његову студију *Јужнословенско питање*, насталу у време када је било извесно да се стари средњоевропски свет руши, или је већ био срушен 1917. године. Студију је објавио у Цириху 1918. године. У њој Косић представља однос Мађара према Србима и, делимично, другим народностима Угарске, у којем без страсти анализира став Мађара, њихове феудалне олигархије, према немађарима, и јасно показује разлику између Угарске и Мађарске као држава, коју данас, да нагласим још једном, већина српских историчара и политичара не види и о тој чињеници не води рачуна

Цар и краљ Карло IV (као краљ Угарске, а као цар Аустрије Карло I) желео је да реши кризу Монархије, у време када се она распадала, без промене њеног устројства. Косић је уочио овај покушај и указао да Ка-унд-ка монархија неће решити ништа ако не реши питање Угарске, која је темељ анархије због мађаризације, односно „производње“ нових Мађара. Прихватање Словенаца и Хрвата, па чак и Срба, у Бечком парламенту покушај је очувања Монархије. Можда је цар и краљ Карло IV/I мислио да реорганизује Монархију, али је суштина покушаја била очување постојећег поретка. Због тога у Монархији није била могућа никаква реорганизација, једино решење је било „разлаз“.

Косић је осећао значај националне политике јер је потицао са територије на којој су живели Срби који су се стално борили за национално одржање и ослобођење.

Његова критика фашизма и бољшевизма представља став према овим идеологијама и тоталитаризму уопште. Бољшевици су га оптужили за фашизам. Значи, у питању је клевета. А против клевете борба је најтежа. Нико се не држи чињеница, а још мање анализира узрок клевете.

Клеветом је циљ постигнут. Мирка М. Косића и даље треба држати ван Србије, ван науке, јер је опасан по остатке бољшевизма. Кад је он у питању, на делу је извртање чињеница. Идеологија као научни став још је присутна у друштвеном животу Србије.

Ставови, политички и национални, Мирка Косића потврђени су много година после његове смрти. Бољшевизам који је стигао у Србију и бившу Југославију отишао је у историју.

Мирко М. Косић је био у сукобу са интелектуалцима и политичарима свога времена, и то без много такта. Сукоб је продужен у емиграцији и врло мали број политичких емиграната могао је да каже да је с њим у пријатељским односима. Живео је усамљен, али је наставио да се бави проучавањем друштвених појава. Наставио је да ствара нова дела, која је углавном објављивао у најугледнијим немачким часописима.

Социолог, национални радник и политичар бритког ума и језика, Мирко М. Косић је заслужио да побројимо главне елементе његовог живота и најзначајније радове. Његов живот познат нам је само у општим цртама. То што знамо је мало. Нико се није побринуо да изврши критичку анализу његових радова или да припреми избор из његових дела и објави их као посебно издање. Његови радови још нису сврстани у редовну библиографију. Већи део радова које је објавио после 1945. године, углавном на немачком језику, није познат стручној јавности или је познат малобројним социолозима. Ти радови нису преведени на српски језик. Не знамо ни где је његова заоставштина и да ли је уопште сачувана.

Мало знамо о његовој јавној делатности универзитетског професора, политичара и народног посланика. Од свега највише се помињу његов рад на месту вицегубернера Народне банке у окупираној Србији 1941–1944. године и етикета да је сарадник окупатора. Да ли је баш све тако? Да ли је сарадник Обавештајног бироа српске војске од 1912. године постао сарадник окупатора у Другом светском рату, или је наставио по старом?

Знамо да је организовао филијалу Народне банке у Новом Бечеју, у којој није радио ниједан Немац и да је из те банке слат новац на слободну територију под контролом Југословенске војске у отаџбини. Тај новац служио је за издржавање покрета Драже Михаиловића. Његови сарадници, попут Богдана Литричина из Башаида, стрељани су после ослобођења Београд 1944. године као квислинзи. Не знамо ништа поводом још увек непроверене тврдње да је успео да организује поверенике ЈВуО у структури Гестапоа Петровграда/Зрењанина и у Београду. Наметнут идеолошки стереотип о класном непријатељу и квислингу још увек доминира у научној јавности, док је

у политичкој потпуно заборављен. Готово да нема живих појединаца који га се сећају. Све те чињенице доприносе прећуткивању Мирка М. Косића и његовог научног и политичког рада.

Мирко М. Косић је, и поред свега што му се приписује, био и остао велико име наше друштвене науке, у првом реду социологије и политикологије. Не може да се прихвати и оправда непримерено прећуткивање и умањивање значаја његовог научног дела.

Мирку М. Косићу није суђено као сараднику окупатора, не постоји одлука о његовом гоњењу као сарадника окупатора, нити је, осим у новинским фељтонима, он осуђиван као политички кривац. Ћутке се прелази преко његове поруке Немцима Дунавске бановине 1935. године да ће Немачка изгубити рат који предстоји и да фолксдојчери треба добро да пазе шта раде.

Мирко М. Косић, борац против Аустроугарске монархије, био је непријатељ Трећег рајха, али и бољшевизма, који није делио од нацизма. Како то да човек који је био непријатељ нацизма због свог става према тоталитаризму буде толико прокажен?

Тешко је наћи одговор на ово питање без критичке анализе његових радова. Да у овом случају није, поред политичко-идеолошког притиска, у питању и притисак ради уклањања историјске свести о истраживачу, социологу, утемељивачу модерне социологије, а можда и политикологије код Срба?

Можда је Мирко М. Косић најопаснији по васпитавање нових генерација социолога. Можда зато и није био присутан у српској социологији после 1945, јер је помињање његовог имена увек за собом повлачило квалификацију фашисте. Тиме је, између осталог, давано првенство идеолошкој социологији и неутрализован је научни став о уважавању различитих социолошких школа и праваца, које, поред изучавања појава у друштву, прате и политику и историјска кретања.

Текстовима у брошури *На историјској раскрсници* у оквиру емигрантске библиотеке „Држава и друштво“, Косић је дао кратку али оштру анализу политичког живота у међуратној Југославији и односа Срба и Хрвата. Већ из наслова текстова у овом обимом малом делу (укупно 83 странице малог формата) могу да се виде теме којима се Косић бави: „На историјској ветрометини“, „Заблуде и забуне око ‘Народног јединства’“, „Било је и других схватања“, „У чему је ‘карактер народа’ (Социалне и идејне снаге)“, „Шта је владало у Југославији?“ и „Шта сутра?“.

Укратко речено, у овим текстовима Косић је изнео свој поглед на односе Срба и Хрвата, ревидирао свој став према југословенству из 1918. године и укратко представио политичке и националне односе у Југославији. Заузео је оштар став према масонима, које је сматрао

реметиљачким фактором у политици. Такође, иронично гледа на развој грађанског друштва Хрвата и Срба, нарочито на хрватску културу и „историјско хрватско државно право“, стварање Југославије и Србе Европејце, Јована Цвијића, Слободана Јовановића и Светозара Прибићевића. Овог последњег приказује као „политикантску сподобу“. Осврће се на Војводину и скандале који су је потресали због, данашњим речником изражено, „привредног криминала“ и полицијског насиља, карактер Срба, малограђанштину, последице стране власти, свест у Југославији од 1918–1941, именујући главне актере политике и олигархије, да би завршио настајањем Југословена и врстама југословенства.

Jovan Pejin

MIRKO M. KOSIĆ AND „THE QUESTION
OF SOUTH SLAVS“ (YUGOSLAVS)

Summary

The author analyzes the activities of Mirko M. Kosić as a political thinker, in his early years. He focuses on Kosić work „The Question of South Slavs“ (Yugoslavs), written in 1917, during WW 1, and published in 1918. This book deals with the issue of Southern Slavs (the Yugoslav issue), primarily focusing on the status of Serb minority in Hungary and its perspectives. Pejin points out significant elements of Kosić analysis of the status of subjugation of the Serb minority in Hungary and the attempts of the Hungarian authorities to assimilate Serbs, as well as Kosić visionary conclusions that the break-up of the Austro-Hungarian Monarchy and independence are the only way out for all non-Hungarian minorities and ethnic groups in the Monarchy. The author also stresses Kosić criticism of the authoritarian regimes between the two world wars – German National Socialism and the Soviet Bolshevism. He claims that the above-mentioned criticism is the reason why Kosić had been ostracized from the Serbian and Yugoslav society: namely, Bolsheviks whom he fervently criticized came to power in Yugoslavia after WW 2. The author furthermore stresses Kosić’s brochure „*At Historic Crossroads*“, that was published after WW 2 in the emigrant library edition „State and Society“. In his brochure Kosić provided a brief but sharp analysis of political life in Yugoslavia between two World wars, as also analyzed relations between Serbs and Croats in Yugoslavia. Pejin concludes that Mirko M. Kosić was a significant Serbian thinker, sociologist and political analyst between the two World wars. He claims that Kosić work was deeply rooted in the scientific objectivity and his public activities were motivated by patriotism.

Key words: Mirko M. Kosić, the question of South Slavs (the Yugoslav issue), Serb minority in Hungary, relations between Serbs and Croats, Bolshevism, ideologically-political ostracism.

УЛОГА И АКТИВНОСТИ МИРКА КОСИЋА ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ СРБИЈЕ 1941–1944.

Резиме: Аутор се, на основу увида у архив Српске народне банке и архиве Југославије, Србије и Београда, бави активношћу Мирка Косића за време окупације Србије 1941–1944. године. У том периоду Косић је био заменик гувернера Српске народне банке, коју су основале немачке окупационе власти и која је била под њиховом контролом. И поред тога што је на том одговорном послу извршавао наредбе окупационих власти и што је сарађивао са владом Милана Недића, Мирко Косић је током читавог периода пружао велику финансијску помоћ Дражи Михаиловићу. Пред ослобођење Београда побегао је на Запад, најпре у Немачку, а потом у Швајцарску, и никад му, за разлику од готово свих сарадника окупатора или противника комунизма, није суђено у одсуству, иако су неки нижи службеници Српске народне банке стрељани без суђења. То аутора текста наводи на закључак да су потребна детаљнија истраживања о деловању ове контроверзне личности у време окупације Београда, као и о потреби писања историје Српске народне банке.

Кључне речи: Мирко Косић, Српска народна банка, немачка окупација Београда 1941–1944.

Објаснити активности и улогу Мирка Косића у оквиру немачког окупационог система у Србији није нимало лак задатак за историчара. На први поглед чинило се, с обзиром на историјску дистанцу, да је могуће потпуније и објективније обрадити његову личност у току окупације Србије 1941–1944. године него што је то могло раније. Међутим, како је тврдио британски историчар Тревелијан, брод је потонуо (тј. Косић је умро), а на површини пливају само остаци о њему. Тешкоће су што се његова биографија почела писати после пола века од Косићеве смрти и што више нема живих сведока који су у току окупације сарађивали с њим.

На иницијативу професора Јовице Тркуље, који је у октобру 2012. организовао у Кикинди научни скуп о Мирку Косићу, прихватио сам да на основу архивских докумената који су остали иза њега објасним ту по свему контроверзну личност, која је тврдила да је била „најжешћи“ противник пангерманизма и националсоцијализма, а да је за време окупације Србије пристала да сарађује са нацистима.

Да бих написао рад о Косићевој активности за време окупације Србије, морао сам да се служим искључиво архивским изворима, који су углавном сачувани у Народној банци Србије и који су до сада ретко били коришћени у научне сврхе, јер је Архив Народне банке Србије отворен за коришћење тек 2010. године. Осим тога, користио сам све што се могло наћи о Косићу у архивима Југославије, Србије и Београда.

Претходно сам о Мирку Косићу мало знао, сем што је помињан у историјским радовима о привреди Србије за време окупације као вицегувернер Српске народне банке, па се стицао утисак да је био вицегувернер од њеног оснивања почетком јуна 1941. године. Тек на округлом столу о кнезу Павлу 2003, Јован Пејин је изнео Косићев негативан став према пучу од 27. марта 1941. године на основу његове полемике са учесницима пуча поводом десетогодишњице тог пуча. Остала двојица аутора Косићеве биографије, Драгомир Томин и Симо Ц. Ђирковић, мало су писали о његовој активности за време окупације Србије. Да бисмо што потпуније сагледали његову активност у том периоду, најпре ћемо изнети шта су о њој писали Косићеви биографи и шта је он рекао о себи, а потом ћемо навести резултате до којих смо дошли најновијим истраживањем.

Драгомир Томин о том периоду Косићеве активности пише: „Повлачећи се са југословенском владом, стигао је до Никшића, али су му припадници обавештајне службе југословенске владе дали сигнал да остане у земљи и чека развој догађаја. Он је то, истина невољно, прихватио, јер је још 1933. године оштро критиковао националсоцијализам, поредећи га са бољшевиизмом, истовремено их нападајући као недемократске системе. У Београду га југословенске окупационе власти стављају под надзор. Септембра 1941. постављен је за вицегувернера Народне банке окупиране Србије. Репутација научника, али и етикета фашисте, олакшавају му контакте са Немцима. Прикупљене податке обавештајне природе доставља покрету Драже Михаиловића и Интелигенс сервису. Новцем је успевао да снабдева покрет Драже Михаиловића, чак и да врбује Немце да му помажу у раду. Због неопрезности његових сарадника, Гестапо је посумњао у њега. Успео је да избегне прогон и побегне у Швајцарску.“¹

Симо Ђирковић у краткој биографији о Косићу такође је оскудно писао: „Под окупацијом именован је за вицегувернера. Бдс је сумњао у његову лојалност, па је преко његових чиновника испитивао контакте са Британцима. Абвер је настојао да уђе у траг његовим каналима финасирања Равногорског покрета. Истрагу је водио Јозеф Ертолић, некадашњи чиновник бечке полиције. Повукао се из

1 *Attendite, Гласник историјског архива Кикинде*, бр. 8, стр. 282–3.

Београда почетком октобра 1944. године, склонивши се у Швајцарску, где је имао добре везе кад је бранио докторат. У току окупације није присуствовао ниједној манифестацији коју су приређивали Немци и Недићев апарат, како је написао 1948. године. Био је ожењен Аустријанком, како стоји у досијеу Бдс.² Међутим, Томин наводи да је био ожењен Швајцаркињом. И то је све што је наведено о Косићу за време окупације Србије.

Немам намеру да полемишем са прилично непоузданим подацима о Косићу која су изнела оба аутора без навођења извора, него ћу навести шта је Косић све рекао о том периоду свог живота у полемици са пучистима. Поводом десетогодишњице пуча од 27. марта 1941. распламсала се полемика између учесника пуча и Косића у *Гласу канадских Срба и Америчком Србодрану*, у којој је Косић нападао пучисте као неодговорне људе који су допринели пропасти Краљевине Југославије и тиме омогућили усташке злочине над Србима и победу комуниста. Бранио је на одређен начин сараднике окупатора Милана Недића и Димитрија Љотића, па је понешто рекао и о себи пре и у току окупације Србије. За себе пре рата је написао да је био „најжешћи противник германског империјализма од 1912. до 1940. са безброј писмених доказа“ и да је гајио мржњу према националсоцијализму. Он сликовито приказује те своје ставове: 1939. је на предавању на Коларчевом народном универзитету „поцепао“ немачку расну идеологију, а 1940. на предавању о социологији рата на истом месту „предсказао сам коначни пораз Немачке. По томе сам саслушаван 1942. у Гестапоу и било је управо комично како су хтели да дознају моје научне разлоге за пораз који им је предстојао.“

Између његових декларативних ставова и активности које су уследиле уочљив је раскорак. Он одбија, како сам наводи, предлог кнеза Павла и председника владе Драгише Цветковића почетком марта 1941. да појача владу Цветковић–Мачек, сматрајући то „крпежом“ и предлаже концентрациону владу са Момчилом Нинчићем, за кога каже да је веровао у немачку победу. Било је планирано да Косић уђе у Симовићеву владу пре 27. марта као представник Војводине, што је такође одбио. Присуствовао је расправи 27. марта после изведеног пуча, на којој се одлучивало који људи треба да уђу у Симовићеву владу, када је предлагао да на положају министра спољних послова остане Џинџар Марковић, што је говорило да је био против пуча као непромишљеног чина. Као научник који је писао о Немцима и имао контакте са немачким представницима у Југославији, по жељи Симовића разговарао је 29. марта са немачким послаником у Београду Фон Хереном да би се сазнало какве су намере Немачке

2 Симо Ц. Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*, стр. 270–271.

према Југославији после пуча. Фон Херен „ми је без увијања изразио крајњу забринутост и рекао дословно: добро, ако ова влада и остаје при пакту, као што изјављује, ко нама гарантује да је кроз 6 недеља неће оборити неки други генерал, рецимо неки Недић“.

Косић је у полемици са пучистима покушао да брани најпре кључне људе у Србији због сарадње са окупатором, генерала Милана Недића и Димитрија Љотића, а потом и себе. За њих је навео да „без труни германофилства, уз узвишени самопрегор и свакодневну горчину унижења пред бахатим и злотворским непријатељем – спасаваху српске и словеначке главе (као и оних Хрвата што се нађоше у Србији) колико су могли. Они постадоше ‘издајници’ Југославије и свака савезничка ‘уштва’ и сваки наш туђински плаћеник има ‘права’ да их назива квислинзима...“

„Нити сам био недићевац нити љотићевац, него дражиновац. Недићу сам помагао колико сам могао да умилостиви Немце у њиховој привредној политици у Србији, а Димитрију Љотићу сам помагао средствима Народне банке (а без знања Немаца) да обнови разорено Смедерево.“

На примедбу његових опонената да би као сараднику окупатора требало да му суди народни суд, одговарао је да народ никога не оптужује, него државни тужилац, на основу мање или више правичних законских прописа. „Ако је држава правна, важи *nulla poena sine lege*, тј. нема казне за дела која нису предвиђена важећим законима. Моје ‘директоровање’ било би такво дело и по кривичном закону Краљевине Југославије и по међународном праву, односно Другој хашкој конвенцији члан 42–55 и то све да нисам под маском гувернера-заменика Српске народне банке радио оно што јесам, тј. припадао покрету Дражином и помагао га сумама но сви остали извори заједно. Тито је стрељао 465 мојих сарадника на том послу, а мене би стрељали и Немци и Тито. Први нису слутили шта сам чинио, а други да сам му пао шака. Ја ћу радо сносити сваку одговорност (за оно што сам чинио и за време окупације и пре и после тога) пред стварно независним и непристрасним судом. Али судити о животу и раду у току окупације могу само они који су и сами прошли кроз њу, а нарочито не могу они који су живели у пуној личној слободи или далеко од земље, без других ризика сем да случајно не падне бомба близу њих... Цигански је ружити Недића и све оне који су уз најтеже жртве самоунижења спасавали колико су могли српске главе, док сте ви спасавали своје.“

Када га је „безимени“ уводничар *Гласа канадских Срба* напао да је три године колаборирао као Хитлеров гувернер и да се „улопао у блато“ колаборације као вицегувернер Српске народне банке,

преко које су Немци „робили“ милијарде, одговорио је: „Можда сâм се ‘улопао’ тиме што сам ризикујући главу дотурио Дражи милијарду и 200 милиона динара, па злато и валуте. А нису Немци преко Народне банке ‘робили’ милијарде, него директним реквизирањем пољопривредних производа и експлоатисањем рудника у својој режији. А Српска народна банка је као и новчаничке банке у Француској, Белгији, Холандији, Норвешкој – исплаћивала окупационе трошкове. И нигде се није нашло да је то блаћење њихових највиших функционера и када исти нису ризиковали своје главе финансирањем националног отпора. Спомињете пок. Литричина, шефа девизне полиције. Он је злато легално – у смислу одредаба Друге хашке конвенције о управи у рату окупираних земаља и односних југословенских законских прописа – запленивао од црноберзијанаца и однео у шуму Дражи и зато су га 1946. Титовци убили без суда као и Мишу Марковића и Михајла Балзарена и остале службенике Српске народне банке, истинске сараднике делом, а не речима (као А. Прибићевић и слични) генерала Драже. Слава Богдану Литричину и друговима из Српске народне банке.“³

Све што је до сада написано о Косићу и што је сâм рекао о себи тако је мало да би се схватила његова активност у току окупације Србије, па сам био принуђен да вршим пионирска истраживања не само о Косићу него и о историји Српске народне банке, о којој је такође мало писано. Када је нацистичка Немачка окупирала Краљевину Југославију после краткотрајног априлског рата 1941, у највећем делу Србије са Банатом уведена је немачка окупациона војна управа. Та управа је до краја маја 1941. обновила апарат српских цивилних власти на том подручју. У складу са одредбама о обнови српских власти, донета је одлука у Рајхсбанци 10. маја 1941. да се укине Народна банка Краљевине Југославије и да се оснује Српска народна банка. Да то спроведе у дело, поверено је Францу Нојхаузену, генералном опуномоћенику за привреду у Србији у оквиру Геринговог четворогодишњег привредног плана Немачке. По струци инжењер, Нојхаузен је од 1927. био представник разних немачких фирми у Београду, а од 1936. и конзул. Одлуку о оснивању Српске народне банке донео је немачки војни заповедник у Србији генерал Хелмут Ферстер 29. маја, која је објављена у листи његових одредаба 31. маја 1941. године.

Српска народна банка почела је са радом 1. јуна са капиталом од 100 милиона динара подељеним у 10 хиљада акција. Особље нове банке чинили су углавном службеници предратне Народне банке Краљевине Југославије са гувернером др Миланом Радосављевићем, који

3 Мирко Косић, *Одабрани текстови 1950/51, Прејорог* [Минхен], http://www.27mart.com/main.php?pages_id=251

је истовремено вршио и дужност ликвидатора Народне банке Краљевине Југославије. То је све рађено под надзором Нојхаузена, преко његовог комесара Јакоба Зенгена, једног од директора Рајхсбанке, који је био на раду у Београду од 1938. године. Контролу ликвидације Народне банке Југославије вршио је др Алфред Цабел (Alfred Zabel), такође један од директора Рајхсбанке, заједно са представником италијанске банке Владимиром Лигуоријем. Први задатак новоосноване банке био је да из оптицаја повуче новац Народне банке Краљевине Југославије ради обезбеђења вредности новог динара. За један стари динар добијан је један нови динар. Прво је почела замена новчаница од хиљаду динара, од 4. до 11. јуна, затим новчаница од 500 и 100 динара, од 1. до 10. јула, и осталог новца у октобру и новембру 1941. године. Одређен је курс динара према марки – 20 динара за једну марку. Већ на почетку рада Српске народне банке постигнут је договор између немачког представника Забела и српског гувернера да се плаћање између Немачке и окупираниог подручја Србије врши искључиво на основу клиринга. Био је то систем робног промета у коме се роба плаћала робом, а узајамна дуговања и потраживања утврђивала су се обрачуном без плаћања у готовом, преко Српске народне банке у Београду, а у Берлину преко Немачке обрачунске касе.⁴

Шта се догађало са Мирком Косићем за време првих месеци рада Српске народне банке? У току априлског рата он се са југословенском краљевском владом повлачио до аеродрома у Никшићу, где му је саопштено како није узет у обзир да са владом избегне у иностранство. Ова одлука да мора остати у земљи под окупацијом дубоко је погодила сујетног Косића и знатно је утицала на његову каснију одлуку да учествује у раду Српске народне банке под окупацијом. Убрзо по повратку у Београд, почетком јуна, био је изложен испитивању од једне комисије, коју је формирао Драги Јовановић 27. маја са председником Тасом Динићем. Ова комисија је добила задатак да испита све људе који су активно учествовали у догађајима од 25. и 27. марта 1941. године, а који су се налазили у земљи. У одлуци о њеном формирању је стајало да „комисија овај рад ће обављати као строго поверљив и на крају ће поднети свој конкретан извештај заједно са свима прилозима и квалификацијама дела појединих виновника“.⁵ Комисија је током рада саслушала 58 учесника у догађајима од 25. и 27. марта, између осталих и Мирка Косића, под редним бројем 9, према списку који је Динић са истражним материјалом предао Момчилу Јанковићу, министру без портфеља у Недићевој влади, 5. септембра 1941. и о томе известио министра унутрашњих послова

4 Архив Народне банке Србије, у даљем тексту АНБ 1/3, фасцикла 585.

5 Историјски архив Београда, Специјална полиција, К-88, ф-7, стр. 9.

Милана Аћимовића. Нажалост, записник са салушања Косића није сачуван, а он би бар делимично могао да да објашњење зашто се Косић определио за сарадњу са окупатором. Из његове полемике са пучистима десет година касније јасно се види да је он био против пуча и демонстрација од 27. марта. Иако је у емиграцији после рата писао да у току окупације није присуствовао ниједној манифестацији коју су приређивали Немци и Недићев апарат, остало је забележено да је потписао Апел српском народу против комуниста заједно са многим истакнутим јавним личностима, као редовни професор Универзитета и бивши народни посланик. Осим тога, налазио се у групи јавних и научних радника који су убеђивали генерала Милана Недића да се прихвати дужности председника српске владе у другој половини августа 1941. године.

На основу сачуваних извора тешко је утврдити који су мотиви или тренутак пресудно утицали на Косића да се определи за сарадњу са окупатором. Према свему ономе што је писао између два рата, представљао се као патриота који се бори за српске националне интересе, посебно у Војводини, и као противник двеју милитарних идеологија, бољшевизма и националсоцијализма, и њихових недемократских државних система. У току окупације нешто се у њему радикално преломило када је направио заокрет и подржао Недићеву владу, која је покушавала да сопственим војним снагама порази устанак у Србији 1941, у коме су учествовали и партизани и четници, да би на тај начин спасла српски народ од немачких одмазди. То и Косић често помиње као мотив – да су у сарадњи са окупатором спасавали српске главе колико су могли. Под окупацијом није политички деловао, сем што се у Апелу изјаснио против комуниста и подржао Недићеву владу. Посебно изненађује да је одбио кнеза Павла да са њим сарађује у учвршћивању владе, а потом и Симовића, а да је прихватио сарадњу са окупатором и то да буде високи банкарски чиновник у бирократском апарату нацистичке Немачке, што противречи његовој претходној научној и политичкој активности. На то није могла утицати његова супруга Маргот Кнабе, која је била немачког порекла, али контакти са немачким представницима између два светска рата могли су имати утицаја. Подршка Недића и Љотића и непротивљење Нојхаузена били су довољни да Косић постане главни човек Српске народне банке од октобра 1941. до краја њеног рада под окупацијом, почетком октобра 1944. године. За сарадњу са окупатором определио се када је нацистичка Немачка била на врхунцу своје моћи, али и када је устанак партизана и четника у Србији 1941. постигао највеће успехе.

Ако се и колебао пола године, коначно је у јесен 1941. године потписао уговор о сарадњи са окупатором. „Одлуком Генералног

опуномоћеника за привреду бр. 20882 од 10. октобра 1941. године постављен је за заменика гувернера Српске народне банке Др Мирко Косић, бивши редовни професор Универзитета, на основу члана 3 Прве уредбе за извршење Наредбе о српској новчаној банци од 29. маја 1941. године.“ Косић се обавезао да ће „вршити све дужности побројане у Првој уредби за извршење Наредбе о Српској новчаној банци од 29. маја 1941. године, које спадају у делокруг рада заменика гувернера Српске народне банке, као и оне дужности које иначе по природи посла и с обзиром на положај који заузима у Српској народној банци, долазе у његову надлежност. Др Мирко Косић примаће месечно унапред на име припадљности $\frac{3}{4}$ од укупних припадљности гувернера Српске народне банке поред додатака које буду примали банчини службеници, на основу принципа који за њих важи.“

Гувернера и његовог заменика постављао је Нојхаузен и одређивао њихове плате. Тако им је 4. маја 1942. године саопштио да је плата гувернера 40.000, а заменика 30.000 динара, с тим што су обојица имали додаток 20% на скупоћу, а Косић је примао још 600 динара као додаток за супругу. Ова одлука је била ретроактивна и важила је од 1. фебруара 1942. године. Нојхаузен се 8. августа 1942. обратио писмом Косићу, у коме га обавештава: „за вашу активност као заменика ликвидатора Народне банке Краљевине Југославије у ликвидацији исплаћује се 10.000 динара од 1. октобра 1941. године на терет ликвидације“, уз ограду да то треба да регулише Главни одбор за имовинско-правно разграничење Југославије. Поменуто одлуку примио је на знање др Алфред Цабел, задужен од Рајхсбанке за ликвидацију Народне банке Краљевине Југославије, 3. септембра 1942. и на „основу његових писмених наређења издају се сваког месеца благајни Српске народне банке одговарајући налози за исплату“. Према томе, Косићева плата од ступања на дужност била је 40.000 динара, односно 2.000 марака, плус додаци.

Не зна се зашто је овај уговор Косића са Српском народном банком обновљен 26. јула 1943, после Гебелсовог проглашења тоталног рата у Рајху. Нојхаузен се сагласио и са овим обновљеним уговором 9. августа исте године. Иако је наведено да је трајање овог обновљеног уговора неограничено, остављено је дискреционо право Нојхаузену да „може у свако доба сменити Др Мирка Косића са дужности заменика гувернера Српске народне банке сходно члану 3 Прве уредбе за извршење Наредбе о Српској народној банци од 29. маја 1941. године“. У случају разрешења била је предвиђена отпремнина или пензија, а у случају оставке Косић је био дужан да обавља функцију још три месеца и да за три године не ступи у службу у установи која је била у пословним односима са Српском народном банком нити да

буде биран за председника или члана управног одбора такве установе. Српска народна банка уплатила је у свој пензиони фонд око 5 милиона динара за обезбеђење пензије за Косића. Поред осталог, уговор је предвиђао да он има право на једномесечни одмор сваке године. Уговор је сачињен у три примерка, један је остао код Нојхаузена, други код Српске народне банке, а трећи код Косића.⁶

Загонетно је како је Косић стекао поверење и Немаца и квислинга и да је од тренутка кад је прихватио да буде заменик гувернера постао главна личност Српске народне банке. Иако је гувернер био изнад њега по функцији, Косић је од доласка на дужност потписивао све одлуке и уговоре банке, а од 1942. то чини и као ликвидатор Народне банке Краљевине Југославије. Осим тога, сваког дана одржавао је седнице гувернерства као најужег руководства банке од почетка 1942. до маја 1944. године, до када постоје записници са тих седница. Свим седницама гувернерства председавао је Косић, уз присуство још два-три истакнута функционера банке. На седницама гувернерства се расправљало о свим захтевима немачке војне управе у Србији, као и о захтевима организација и установа Недићеве владе, и предлагане су одлуке. Недић је приликом посете банци 1942. изразио „захвалност целокупном особљу на савесном и успешном раду“, а и Немци нису сумњали у Косићев рад.

Свака одлука коју је потписао Косић почињала је са: „у сагласности са комесаром Српске народне банке“, а на крају акта, с леве стране, стајало је: „комесар Зенген је дао сагласност“. Јакоб Зенген, један од директора Рајхсбанке, одмах после априлског рата почео је да врши припреме за оснивање Српске народне банке, пре него што је донета одлука о њеном формирању. Већ 24. априла 1941. налазио се у филијали Народне банке Краљевине Југославије у Ужицу, у чијим трезорима су били склоњени новац и акта из других филијала. Тада је из те филијале преузео 3,122.900.000 динара, које је вратио у Завод за израду новчанице и у друге филијале до 24. маја 1941. године. Потом је 30. априла донета одлука да се приступи изради новчанице Српске народне банке, према нацртима које је директор Завода за израду новчаница поднео Зенгену.

Он је у Српској народној банци, кад је основана, имао заменика комесара Шилпепера, саветника Министарства привреде. Од 8. марта 1942. добио је још једног заменика комесара, Фроа, саветника Рајхсбанке. Пошто је овај био цивилни чиновник, није имао право на плату у војсци, тако да је Српска народна банка по наредби Нојхаузена била обавезна да му стави на располагање особље и да сноси његове

6 АНБ 1/3, ф-554.

трошкове. Косић је у Спској народној банци играо улогу високог финансијског чиновника, који је био подређен немачким финансијским службама. Он је припремао и потписивао одлуке, али је моћ одлучивања била у Зенгеновим рукама. Свака од Косићевих одлука преводјена је на немачки и слата Зенгену, који је сваког дана обавештавао Косића са којим је његовим одлукама сагласан, уз кратак коментар „горње је одобрено“. Сви рачуни које је исплаћивала Српска народна банка морали су проћи кроз руке Зенгена, па и они у мањем износу, иако је гувернер имао право да одобрава исплату преко 10.000 динара, а од 5 до 10 хиљада генерални директор.⁷

Као ликвидатор Народне банке Краљевине Југославије, Косић је био под надзором др Алфреда Цабела. Већ почетком рада на ликвидацији, Нојхаузен је обавестио Српску народну банку 15. јула 1941. да ће његов опуномоћеник у току ликвидације банке бити поменути Цабел. Њему треба „дати сва затражена обавештења, неограничен увиђај у књиге и списе Народне банке, има му се показати пошта која долази и одлази, сва књижења стања, као и књижења у наплати у готовом, биланси и повремена стања, бесплатно на располагање персонал, просторије као и пословни уређаји. Висину припадљности утврђујем ја, које плаћа банка у ликвидацији.“⁸ Косић је био обавезан да Цабелу подноси извештаје о свим важнијим догађајима из области пословних односа преко претпостављених старешина, а у хитним и важним случајевима непосредно. Овакав однос окупатора према Српској народној банци јасно указује да Косић није могао самостално да одлучује, већ је извршавао наређења која је издавао Нојхаузен.

Преко Српске народне банке окупатор је вршио финансијску пљачку Србије. Није тачно, како је после рата тврдио Косић, да је банка плаћала само контрибуцију за издржавање окупаторске војске и војних управних власти, што је била обавеза покороног становништва према Другој хашкој конвенцији. Немачка војна управа у Србији уговорила је са српским цивилним властима 4. августа 1941. да контрибуција месечно износи 130 милиона динара. Међутим, немачка војна управна власт, посебно Нојхаузен, није се држала договора, па је та сума убрзо дуплирана и почетком 1942. износила је 255 милиона динара.

Председник српске владе Милан Недић је у меморандуму од 16. септембра 1942. године, кад је његова влада давала оставку, тврдио да је влада, поред окупационих трошкова, до тада дала 100 милиона за смештај окупационих трупа, 200 милиона за опрему СС дивизије

7 АНБ 1/3, ф-232.

8 АНБ 1/3, ф-565, 234.

„Принц Еуген“, састављене од банатских фолксдојчера, и 250 милиона динара за формирање Руског заштитног корпуса. Недићева влада је давала оставку средином септембра 1942. због шефа немачке полиције и службе безбедности у Србији, генерала СС Мајснера и генералног опуномоћеника за привреду Нојхаузена. „С једне стране, Мајснер узурпира право 1942. да командује Недићевим одредима, онај други Хитлеров опуномоћеник за привреду пљачка српски народ колико год може и преко свих утврђених споразума и свечаних гаранција. Он баш као некада дахије удара ‘намет на вилајет’“,⁹ писао је Недићев сестрић Станислав Краков. Таквог „бахатог злотвора“, како је касније називао Немце, Косић је морао да трпи и да извршава његова наређења.

Поред већ наведеног, Српска народна банка исплаћивала је ратну оштету фолксдојчерима, која је у 1941. износила 50 милиона динара. За обнову Борског рудника банка је дала око 100 милиона динара. Друга велика сума новца издвојена је за јавне радове. Преко банке опљачкане су велике количине злата, само из Борског рудника и Нереснице око 2.000 кг, не рачунајући оно што је одузето од грађана Србије и избеглица. Сами трошкови контрибуције енормно су расли. У 1941. су износили 2 милијарде, у 1942. око 6, у 1943. око 7 и у 1944. години око 22 милијарде, што износи око 37 милијарди динара датих само за контрибуцију.

Недићева влада већ 1943. није могла да плаћа све те трошкове, па је половином те године расписала државни зајам од две милијарде динара. Од убирања пореза и других дажбина прикупљено је око 3 милијарде, а у вредности од 7 милијарди штампан је новац у виду кредита Српске народне банке Недићевој влади. Од продаје јеврејске имовине добијена је једна милијарда, од чега је немачка војна управа узела 600 милиона динара. Србија је пљачкана и преко клиринга. Пошто се из Србије углавном извозило у Немачку, а мало увозило, према елаборатима Српске народне банке у септембру 1944, пред повлачење окупатора из Србије, Немачка је договала Србији 501 милион марака, или око 10 милијарди динара.¹⁰

Појединци из врха немачке окупационе власти у Србији, као Нојхаузен, користили су своју функцију да се обогате. Он се истакао у пљачкању културних добара, али и захтевима од Српске народне банке да му продаје девизе по нижем курсу него што су тренутно вределе. Тако је 5. фебруара 1943. Косић потписао одлуку у сагласности са комесаром Зенгеном да се Нојхаузену прода 1.000 долара и 100

9 Станислав Краков, *Милан Недић*, 2. књига, стр. 410.

10 Никола Живковић, *Пљачка злата и културних добара у Југославији 1941–1945*, Београд, 1992, стр. 31–36.

наполеондора. Када је селио свој штаб из Земунa у Београд у априлу 1943, затражио је кредит од 5 милиона динара да би опремио нову службену зграду.¹¹ У Српској Црњи купио је за себе дворац, где је сместио опљачкано културно благо. Кад је у лето 1944. ухапшен од стране Гестапоа под сумњом да је учествовао у завери против Хитлера, код њега је пронађено 60 кг злата. Не зна се како је дошао до тог злата. Према истраживањима Озне, Косићев сарадник Ђока Миловановић, шеф девизне дирекције, 3. августа 1943. године предао је Немцима 46 кг злата. Не зна се у чијим рукама је завршило то злато. По налогу Косића, 24. априла 1942. комесар Зенген је узео пола килограма злата у турским лирама и енглеским фунтама, а у мају 1943. године 100 наполеондора.¹² Алфред Цабел је 13. јануара 1943. затражио од Косића да му повећа плату дневно за 50 марака, што је месечно износило 1.500 марака. Нојхаузен је одобрио да му се исплати наведена повишица.¹³

Банку су користили и сарадници окупатора да би се снабдели девизама по нижем курсу него што је важио за остале грађане. Тако је Недић уочи повлачења из Београда 4. октобра 1944. затражио од Српске народне банке 15.000 марака. Мирославу Спалајковићу достављено је у Семеринг 10.000 марака. Супруга Милана Стојадиновића Аугуста за пут у Италију са две кћери тражила је да купи 30.000 лира. Један од лидера Албанаца из Косовске Митровице, Али Драга, добио је кредитно писмо на 3.000 лева да путује у Бугарску. У априлу 1943. послати су у Берлин ради државне пропаганде уредници београдских листова Станислав Краков и Ратко Живадиновић, који су финансирани са 1.000 марака. Драги Јовановић крајем 1942. године тражио је да купи 5.000 пенга, јер је требало да са 4 члана породице путује у Будимпешту ради оперативног и клиничког лечења. Банка му је одговорила да нема тих девиза. Он је на предлог Немаца био конкурент Недићу за председника српске владе када је Недић давао оставку, а можда банка и није имала толику суму мађарских девиза. С друге стране, грађани који су имали штедњу код Народне банке Краљевине Југославије, као принц Ђорђе Карађорђевић (који је имао на штедњи око 4 милиона динара), нису могли слободно да подижу свој новац, него само са одобрењем немачких управних власти.¹⁴

Посебно су Српску народну банку у погледу девиза и злата користили њени службеници са Косићем на челу. Ради личне безбедности,

11 АНБ 1/3, ф-554.

12 Архив Србије (у даљем тексту АС), Документа Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, предмет 14405.

13 АНБ 1/3, ф-232.

14 АНБ 1/3, ф-283.

Косић је своје годишње одморе од месец дана проводио у иностраним бањама. Девизе за боравак у тим бањама обезбеђивала му је банка по нижој цени него за обичне грађане. Последњи годишњи одмор као заменик гувернера провео је у јуну 1944. у Словачкој, у бањи Бад Пјестани. Да би добио транзитну визу за пролаз кроз Мађарску за себе и супругу, уместо њега за те визе обратио се мађарском поштом у Београду шеф немачке војне управе у Србији, пошто је Гестапо претходно извршио проверу, као и за остале сараднике окупатора, да ли су подобни да путују у иностранство. Осим тога, Српска народна банка слала је девизе у Берлин неком др Рихарду Кнабеу, за кога се на основу презимена претпоставља да би могао бити рођак Косићеве супруге Маргот. Забележено је да му је 1943. године послато 150 марака, 120 пенга и 100 швајцарских франака.¹⁵ У лето 1944. његова супруга је напустила Београд и привремено је боравила у Румунији, а затим је отишла у Немачку. Док су раздвојено живели, Озна је тврдила да јој је Косић послао 5.000 марака и 2.500 швајцарских франака.¹⁶

Када је дошао на дужност заменика гувернера, Косић је довео у банку један број својих људи, као што су били Богдан Литричин, његов рођак, полицијски комесар, који је био шеф контролне групе за девизе, и Душан Хопе, шеф одељења за координацију и администрацију. Богдан Литричин, у својству хонорарног чиновника банке, бавио се разним проблематичним пословима, као што је било одузимање злата од имућнијих људи, које је Косић називао црноберзијанцима, међу којима је било и избеглица.

Од 1943. Косића су у званичним актима почели ословљавати као гувернера, а у 1944. години је де факто вршио ту функцију, јер се гувернер Милан Радосављевић шлогоирао. Уосталом, он је и раније ретко потписивао одлуке банке откада је Косић дошао за заменика гувернера. Уз помоћ свог уског круга сарадника, Косић је завео строгу дисциплину у банци. Душан Хопе му је 1943. израдио нови правилник банке, у коме је поштрено кажњавање службеника за дисциплинске преступе. Свако неизвршавање задатака на време или рушење угледа водећих људи банке примедбама или оговарањем доводило је до губљења посла или пензионисања. Вођен је поступак против директора Љубисављевића због саботаже. Због непослушности и рушења угледа руководиоца банке, по хитном поступку пензионисан је Петар Микић, шеф одсека у банци.¹⁷ Због критикованја неправилности приликом замене новчаница, службеник Ненад

15 АС, исто.

16 АНБ 1/3, ф-232.

17 АС, исто, предмет 14405.

Ивковић пријављен је 1943. Гестапоу (како је сâм касније изјавио Комисији за ратне злочине), који га је ухапсио и спровео у логор Маутхаузен, где је остао до његовог ослобођења.¹⁸

Последње хапшење сарадника народноослободилачког покрета и четничког покрета Драже Михаиловића Гестапо је извршио у Српској народној банци у другој половини јула 1944. године. Ухапшени су: 19. јула Драгослав Швабић, директор контролне службе, који је био један од блиских сарадника Косића, и Милан Копецки, инжењер, технички стручњак, 20. јула Видак Перуновић, виши службеник, 21. јула Дејан Савић, службеник и Борис Крмпотић, хонорарни послужитељ.¹⁹ Ово хапшење је уследило после велике отмице новца од стране четничке организације у Београду јуна 1944. Косић је својим радом успео да стекне поверење надређених му Немаца, тако да они нису ни слутили да сарађује са четничким покретом Драже Михаиловића. Уосталом, велик број квислинга је имао одређене везе са четницима, почев од министра унутрашњих послова Недићеве владе Милана Аћимовића. Немци су сумњали и у Недића да тајно одржава везе са Дражом, али Косић је то тако вешто радио преко поверљивих посредника да се у папирима Гестапоа не може пронаћи било каква сумња у њега. Делимично је то и сâм објаснио у полемици са пучистима – да су то у његово име чинили Богдан Литричин, Миша Марковић и Михајло Балзарено, који су стрељани 1946. без суђења.

Поред постојеће немачке полиције за девизне послове, Косић је установио своју посебну полицију, коју је водио Богдан Литричин. Он се специјализовао за одузимање страних валута од имућнијих грађана. За те послове и полицијско-агентни рад добијао је провизију од Косића, јер није био стални службеник банке. Осим тога, био је један од његових најважнијих повереника за контакте и помагање четничког покрета. Да би обезбедио своје позиције после капитулације Немачке, Косић је наставио да одржава везе са остарелим председником Народне радикалне партије Ацом Станојевићем, помажући му да преживи окупацију и шаљући му своја кола на услугу. Посебно се Косић хвалио у полемици са пучистима да је четничком покрету Драже Михаиловића дао милијарду и 200 милиона динара. Према евиденцији Српске народне банке, отета сума новца и других вредности од стране четничке организације износила је 1,242.976.000 динара. Од тога је било 1 милион кованог новца, стране валуте, у вредности 2,939.143 динара, кованог злата 1,053.027 динара и полу-га злата и платине у вредности 5,622.655 динара.²⁰ Није Косић издао

18 АНБ 1/3, ф-233.

19 АНБ 1/3, ф-585.

20 АНБ 1/3, ф-585.

налог да се наведене суме новца, злата и других вредности дају четницима, него су их они постепено отимали у току 1944. године. Каква је улога била Косића у тим отмицама од стране четника? Он је био несумњиво умешан, поготово кад су планиране велике отмице новца, али су четнике, да Гестапо не би посумњао у њега, о транспорту новца обавештавали његови сарадници, пре свих Литричин.

Озна је тврдила да је Косић заједно са Литричином инсценирао највећу отмицу новца од 650 милиона јуна 1944. од стране београдске четничке организације у тренутку кад се новац из Завода за израду новчаница пребацивао у банку. Да не би пала сумња на њега, удесио је да то буде у време када се он, већ шести дан, налазио на одмору у бањи у Словачкој. Исто са његовим знањем организована је и друга велика отмица новца од 500 милиона динара у Београду 12. септембра 1944. године.²¹

Док су се велике отмице новца у Београду одигравале са знањем Косића, у унутрашњости Србије то није био случај. Велике отмице новца у Београду банка није регистровала, али су филијале банке слале извештаје о тим отмицама од стране четника. Тако је нпр. прва отмица новца од стране четника у износу од 6,5 милиона извршена 23. новембра 1943. године у Краљеву. У Ужицу је отмица новца извршена тако што су наоружани четници упали у банку 19. септембра 1944. и однели 4 милиона динара, остављајући признаницу да ће паре вратити после ослобођења. Слична отмица новца догодила се у Пожаревцу 7. октобра 1944, када су четници однели 5 милиона динара.²² Сем тога, четници су узели 1,5 милион из ужичке филијале 24. септембра 1941, а потом партизани сав остали новац, око 46 милиона динара, од чега су дали Дражи 5 милиона. Истраживање о нестанку овог новца вршио је Зенген са својим сарадницима, а не Косић. Највеће отмице новца од стране четника догодиле су се 1944, када је почело стварање српског националног фронта од Недићевих, Љотићевих и четничких оружаних снага да би се заједнички могли супротставити јединицама народноослободилачког покрета, које су продирале у Србију. Интересантно би било утврдити како су четници у Београду отели тако велике своте новца, злата и друге вредности ако се зна да је сваку пошиљку новца пратило немачко обезбеђење. Тако, на пример, за транспорт новца у Ваљево 26. фебруара 1944. командантура на железничкој станици у Београду, пошто је новац транспортован возом, одређује 15 пратилаца, а путовао је само један банчин службеник. Транспорт новца за Краљево 19. фебруара 1944. обезбеђивала су три немачка војника са једним митраљезом

21 АС, исто, предмет 14405.

22 АНБ 1/3, ф-585.

и 2 машинске пушке.²³ Пратња новца у Београду је била још са већим обезбеђењем и новац се није могао отети а да не буде мртвих и са једне и друге стране.

У време несташнице хране и развијене црне берзе у Београду, Косић је банчиним средствима основао малу фарму са око 20 крава и нешто свиња да би се службеници банке снабдевали млеком и месом. Осим тога, 25. јуна 1942. је потписао налог да се за потребе банке набави аутомобил марке „форд“ за 90.000 динара од трговца Милана Илића.²⁴ За себе и своје сараднике изградио је у банци склониште од бомбардовања, које је коштало милион и по динара. Слично склониште изградио је у кући у којој је становао, од банчиног материјала и њеном радном снагом. Страхујући за свој живот, од октобра 1943. стално је живео у банци, до бекства из Београда 5. октобра 1944. године. Бринући о својој будућој егзистенцији, кад је увидео да Немци и четници губе рат, прикупљао је новчана средства са којима ће побећи у иностранство. На његовом рачуну 12. септембра 1944. затекло се 15.000 швајцарских франака, чија је вредност била 172.500 динара, 15.000 долара, који су вредели 450.000 динара, 5.000 пенга, у вредности 60.000 динара, 462 златне фунте, у вредности 187.977 динара, затим злато у полугама у вредности 211.175 динара и платинске плочице вредне 99.626 динара. Укупна вредност девиза, злата и платине које је Косић понео са собом износила је 1,181.278 динара.²⁵ Приликом напуштања Београда натоварио је на свој камион 170 милиона динара у новчаницама и сва клишеа за израду новчаница, како су утврдили истражитељи Озне.²⁶ У страху да не буде изручен комунистима у Југославији, није се задржао у Немачкој, него је побегао у Швајцарску, јер су сви значајнији квислинзи који су се нашли у британској и америчкој окупационој зони у Немачкој, попут Недића, изручени Југославији. Недићеви министри из француске окупационе зоне нису изручени.

Било би једнострано тврдити да су се средствима банке користили искључиво Немци, њихови сарадници и четници. Новчана средства банке коришћена су за финансирање разних пројеката у области индустрије, рударства и пољопривреде, као и за помагање разних организација и установа Недићеве Србије. Тако је већ почетком рада Српска народна банка 25. јуна 1941. издвојила прву суму новца за прихватање избеглица и обнову порушеног Смедерева. Према томе,

23 АНБ 1/3, ф-270.

24 АНБ 1/3, ф-234.

25 АНБ 1/3, ф-585.

26 АС, исто.

није тачна тврдња Косића да је он давао Љотићу новац за обнову Смедерева а да то Немци нису знали, јер су Немци после разарања Смедерева 5. јуна 1941. и пре доласка Косића на положај заменика гувернера дозволили да се одвајају средства за обнову Смедерева. Од банке су тражили новац синдикати Српске заједнице рада за помоћ сиромашним радницима који су остали у градовима да раде за окупатора, Црвени крст, комесар за избеглице Тома Максимовић, ћачке кухиње. Банка је обезбеђивала средства за одржавање двораца краља Александра и принца Павла. Митрополит Јосиф Цвијовић, који је замењивао патријарха Гаврила, тражио је од банке 100.000 динара, да се тај износ претвори у леке и пошаље ректору Призренске богословије. „Потреба ове размене је хитна, јер се ради о очувању националних старина, које су оштећене и изложене пропасти и много веће штете ће бити ако се оправке одмах не изврше.“²⁷ Земљорадницима је омогућено да под повољним условима врате дугове, који су датирали још из времена велике економске кризе. Косић није заборавио ни свој завичај. У Кикинди је 1. октобра 1942. отворена мењачница новца, у којој је поставио службеника Ацу Поповића са платом од 2.500 динара.²⁸ Тек кад се детаљно упореди све што је Косић урадио за окупатора и себе са оним што је учинио за српски народ, анализирањем свих његових одлука, може се донети објективна оцена о његовом учешћу у раду Српске народне банке под окупацијом Србије.

На крају се поставља питање: зашто Косићу није суђено у одсуству и зашто није проглашен за ратног злочинца? На захтев повереника за финансије НКОЈ-а Сретена Жујовића, Озна је доставила Повереништву 24. децембра 1944. прве прикупљене податке о Мирку Косићу и његовим сарадницима у Српској народној банци. Уз резултате до којих је дошла Озна, у пропратном писму заменик начелника Озне за Југославију Светислав Стефановић Ћећа обавестио је Жујовића: „Уколико се покаже да су ови подаци тачни, сматрамо да би било довољно материјала да се против Косића и његових сарадника поведе истрага као против ратних злочинаца. За тај случај предлажемо да се образује посебна комисија, која би проучила целокупни материјал. Та комисија би имала задатак да поведе поступак против читаве ове групе. Оваква истрага и поступак били би добри и зато да народ види како ми кажњавамо крупне пљачкаше и кривце, који су се богатали на рачун народне имовине као слуге окупатора. Уједно би се овим лицима извршила конфискација њихове имовине.“

Четири дана касније, Повереништво за финансије НКОЈ-а проследило је прикупљене податке Озне о Мирку Косићу и његовим

27 АНБ 1/3, ф-565.

28 АНБ 1/3, ф-234.

сарадницима Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача и предложило у пропратном писму, које је потписао Обрен Благојевић, заменик Жујовића, да се образује „специјална комисија са задатком да прикупи и сав остали материјал у вези с њим (тј. Косићем) и да тако припреми један процес против свих злочинаца у вези са поменутиим радом“. Благојевић је у комисију предложио: „три наша добра стручњака и једног изасланика Озне, Петијевић Петра, шефа отсека девизно-валутног овог Повереништва, Јакшић Гаврила, помоћника управника Аграрне банке и др Миситу Боривоја, инспектора Државне хипотекарне банке. Као изасланик Озне добро би било да буде мајор Јован Божовић, који је и до сада радио на овом предмету.“²⁹

Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача успела је да у овом случају саслуша само три сведока: већ поменутог Ненада Ивковића, службеника Српске народне банке, 27. јула, Загорку Битић, 14. августа и Живадина Симовића, 24. септембра 1945. године.³⁰ Сва три сведока била су из Београда, али нема записника са њихових саслушања. Више нема података о Мирку Косићу у Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача и о њему се губи сваки траг у документима. Није проглашен за ратног злочинца нити му је суђено у одсуству.

Ако је тачно оно што тврди Мирко Косић, да су његови сарадници стрељани 1946. без суђења, онда је било беспредметно да се организује само суђење Косићу у одсуству. И тако је он избегао да буде проглашен за ратног злочинца. Ко је о томе одлучивао и када, не може се утврдити. Остаје да они који буду писали о историји Српске народне банке разреше питање колико је њених службеника стрељано без суђења.

Према истраживањима Комисије за тајне гробнице стрељаних после ослобођења Србије и њеног секретара Срђана Цветковића, од око 40.000 жртава комунистичког режима, 939 су били чиновници. Онда изгледа да је податак о 465 стрељаних банкарских чиновника, које наводи Косић, претерано увећан.

Не зна се ни како је он дошао до ове цифре. Парадоксално делује тврдња да су службеници банке стрељани без суђења, а да су и Нојхаузен, када је испоручен од стране савезника новој Југославији, и опуномоћеник за спољне послове у Србији Херман Нојбахер, осуђени на 20 година робије и да су, када су прикупили и предали немачке пројекте хидроцентрала на Дунаву, Дрини и Неретви, пуштени из затвора после три године.

29 АС, исто.

30 Исто.

Улога Мирка Косића у току окупације Србије 1941–1944. године као посредника између немачких финансијских служби и српских цивилних власти генерала Недића, која је уско повезана са историјом Српске народне банке, не може се целовито објаснити док не буде написана историја те банке, у којој би биле анализиране све његове значајније одлуке које је донео као заменик гувернера.

Venceslav Glišić

THE ROLE AND ACTIVITIES OF MIRKO KOSIĆ
DURING THE OCCUPATION OF SERBIA 1941–1944.

Summary

The author analyzes the activities of Mirko Kosić during the occupation of Serbia 1941–1944, based on the insights into documents of the National Bank of Serbia, the Archives of Yugoslavia, and the Archives of Belgrade. In the above-mentioned period Kosić was Vice-Governor of the National Bank of Serbia that was set up and controlled by the German occupying authorities. In spite of the fact that he carried out the orders of the occupying powers and collaborated with the government of Milan Nedić in the capacity of the Vice-Governor of the National Bank of Serbia, Mirko Kosić also provided considerable financial support to Draža Mihailović during the entire period. Prior to the liberation of Belgrade, he fled to the West, first to Germany and subsequently to Switzerland. Unlike the majority of other collaborators of Nazis and anti-Communists, he was not tried in absence, even though number of lower ranking officials of the National Bank have been shot without a trial. These facts lead the author to the conclusion that one would need to carry out further research on the activities of this controversial historic figure in the period of occupation of Belgrade. The author also calls for writing a history of the National Bank of Serbia.

Key words: Mirko Kosić, National Bank of Serbia, German occupation of Belgrade 1941–1944

ПРИЛОЗИ

Предислав КУБУРОВИЋ

ПОВОДОМ СМРТИ СРПСКОГ СОЦИОЛОГА (др Мирко Косић, 1892–1956)*

Једног септембарског дана 1955. године пењао сам се успињачом од Лугана, ка Монте Бреу, најсунчанијем врху швајцарских Алпа. Са врха се пружао величанствен поглед на Луганско језеро, језеро Лаго Мађоре и снегом покривене планинске врхове. На врху, узаном стазом кроз шуму, ишао сам у сусрет, понет својим мислима, човеку који је у отаџбини, између два рата, био необична личност. Тада сам први и последњи пут видео професора Мирка Косића,¹ српског социолога и политичара. Иако прешао шездесету,

---

* Предислав Кубуровић, „Поводом смрти српског социолога“, *Слободна Југославија*, год. II, број 6, Минхен, децембар 1956, стр. 72–76.

1 Професор Мирко Косић рођен је 1892. године у Великој Кикинди, Банат. Похађао је мађарску гимназију у свом родном месту, српску у Новом Саду, немачку у Кронштату, да би најзад матурирао у Трсту. Студирао је правне, државне и економске науке у Минхену, Женеви и Цириху, где је 1918. и докторирао. У Првом светском рату борио се као добровољац у српској војсци и по повлачењу кроз Албанију упућен је од српске владе у одељење за штампу у Женеви, где је својим научним и публицистичким радом допринео победи српске ствари, ослобођењу отаџбине и оснивању Југославије. По повратку у отаџбину изабран је за доцента националне економије на новооснованом Правном факултету у Суботици (1920–1922), потом за ванредног професора статистике, привредне политике и социологије на Универзитету у Љубљани (1925–1931), и најзад за редовног професора на катедри за социологију на Универзитету у Београду (1925–1931). Под притиском диктатуре генерала Петра Живковића, професор Косић даје оставку на државну службу 1931. године и одлази у емиграцију у Инсбрук. Три године касније вратио се натраг у Београд, где је на Коларчевом народном универзитету одржао врло запажена предавања из области социологије. Као истакнути научни и привредни стручњак и политичар био је 1926/27. године заступник министра за трговину и индустрију, а у југословенском парламенту у периоду 1935–1938. године народни посланик опозиције. У овом раздобљу одржао је запажен говор против профашистичког курса у спољној политици владе др Милана Стојадиновића, као и против владине политике према Хрватима. Он је тада одлучно захтевао српско-хрватски споразум на бази Крфске декларације. Генерал Симовић је 27. марта 1941. године консултовао Косића приликом образовања своје владе, нудећи му чак и положај министра.

био је скоро без иједне седе косе, а на његовом лицу осећао се траг болести која га је годинама разарала. Из његова гласа избијао је на моменте темпераментни и виолентни дух човека коме је наука била смисао живота, а политичка борба жртва за слободу.

Понет сећањем на тај сусрет, покушаћу да га прикажем у светлости његових социолошких и политичких мисли, одајући му поштовање, поводом његове недавне смрти.

Југословенски, а посебно српски, културни, научни и политички живот у првој половини XX века обележен је личношћу и делатношћу професора Мирка Косића. Научно-књижевним радом бавио се он још од своје ране младости. Своје прво запажено дело на српском језику, *Модерна Германија*, написао је као деветнаестогодишњи младић, 1912. године. Описујући немачку кућу и породицу, администрацију, војску, свемоћ Виљема II, уметнички, религиозни живот, социјално питање и политичке борбе, народни отпор у пољским крајевима, он за свога књижевног „првенца“ каже: „Никако ми није намера дати неку историјску радњу о еволуцији нове Немачке. Ова је књига без и најмање литерарних или научних претензија. Она

Између два рата професор Косић бива као научни радник и социолог признат у страном научном свету. Био је члан Међународног института за социологију Париз-Женева, дописни члан Немачког друштва за социологију Берлин-Келн, Чешког социолошког друштва у Брну и Социолошког института Solvay у Брислу. По пропасти Југославије, у окупираној Србији, поверен му је као стручњаку положај гувернера Српске народне банке. Са овог положаја он је обилно помагао владу генерала Недића, као и покрет генерала Драже Михаиловића. Пред најездом совјетских трупа ка Београду, напустио је октобра 1944. године Србију и емигрирао у Аустрију, одакле је почетком 1945. прешао у Швајцарску, где је живео све до своје смрти. Умире 26. јуна 1956. године после дужег боловања у свом скромном избегличком дому на Монте Бреу код Лугана.

У емиграцији професор Косић наставља свој научни рад као редовни и дописни члан Немачког социолошког друштва у Келну, објављује у часопису *Koelner Zeitschrift für Sociologie* низ социолошких студија. На Једанаестом конгресу немачких социолога 23/24. септембра 1952. године у Вајнхајму одржао је врло запажено предавање „Zellen und Cliquen“ (Ћелије и клике). Његови многобројни радови политичко-полемичког карактера у периоду 1945–1956. спадају у домен његове активне политичке акције у редовима српске и југословенске емиграције и служе углавном расветљавању узрока наше пропасти, тешкоћа наше стварности и дају предлоге за решавање наших политичких проблема у будућности. Ми наводимо овде само оне списе до којих смо дошли пишући ове редове, јер библиографија списка и дела професора Косића није тиме потпуно исцрпљена. На српском језику је оставио *Модерну Германију* (1912), *Уџбеник за аџрану љолићкику* (1925), *Социолошка уџуџиџиџа за иџиџиџивање села* (1933), *Оџиџиџу социологиџију* у три дела (1934, Нови Сад), *Економику или оџиџиџу науку о народној љривреди* (у рукопису и недовршено, 1952), затим брошуре *Да ли је 27. март љлаћен? Гробари Јуџославије*, те чланке „Србија и Балканска унија“, „Поводом покрајинских самоуправа“, „Сељачка привреда и колективизам“ (*Срџодбран, Срџиска Војводиџа, Искра*, 1950–1952).

На немачком језику је објавио *Der Geburtenrückgang in Ungarn* (1914), *Die Suedslawenfrage* (1918), *Aus den Tiefen des Balkans* (Kl. Ztft. F. S. 1951/52), *Zellen und Cliquen* (Kl. Ztft. F. S. 1952/53, Heft 2/3).

је сасвим *sui generis*. Није путопис, иако има по који опис градова. Није етнoлошка радња, иако говори о особинама немачког народа. Она је углавном одговор садашњице на питање: Како мисли и осећа модерни Немац средње интелигенције? Каква је његова морална и естетска суштина.² Јован Скерлић је, пак, осврћући се врло критички на поједина места и језик писца у овој књизи, писао: „да цела књига вреди по многим занимљивим, често врло живописним подацима, које ће српски читалац моћи читати са великим интересовањем и знатном коришћу. Има делова који су врло добро израђени и који би заслуживали још ширу обраду. Можда и засебну књигу као глава о ванредно поучној борби Пољака против германизације. *Модерна Германија* попуњује једну празнину у нашој књижевности и својом врло актуелном и занимљивом садржином, занимљиво писана заслужује да буде читана“³ и тако представио српској читалачкој публици младог Косића указујући му особиту част.

Касније, у зрелом добу, Косићев књижевни и научни таленат долази до пуног изражаја. Он се у науци дефинитивно опредељује за социологију и на том пољу даје многобројне радове. Најзначајније дело из те области је *Ойштин социологија* у три дела. У првом делу, *Увод у ойштин социологију*, он истиче чињеницу да се социологија „као наука формирала за последњих сто година“ и да ми „данас схватамо да нису у питању разне социологије, него различите тачке проматрања, различити начини интерпретисања друштвеног живота, односно његови разни сектори за које важе различита гледишта проучавања“⁴ Поглавља Шта је социологија?, Развој социологије, Перспективе и тешкоће социологије, Библиографија, дају не само исцрпан приказ основних социолошких проблема и одговоре на питање шта је социологија, њен метод и предмет, већ пружају и историјски развој социологије од претеча, Огиста Конта, те представника биолошке социологије (Х. Спенсера, Гумпловича и расиста), романтичне и реалистичке социологије (идеалиста и материјалиста, Хегела и Маркса), психолошке социологије (Диркема, М. Вебера, В. Парета), до савремене социолошке школе и њихових представника у Француској, Немачкој и Америци. Аутор се такође бави перспективама и тешкоћама социологије као науке у садашњости и будућности.

Свака наука одговара на два питања: на *шта* и на *како* – то јест, има свој предмет и свој метод. Шта су, пре свега, метод и методологија? Под методом се разуме поступак, којим једна наука сазнаје свој предмет. Методологија је пре свега „сазнање сазнања“ – то јест испитивање начина, поступка или метода којим се нека наука служи. Она испитује, као прво, гносеолошко-логичну страну научног сазнања и, као друго, став према проблему, који су Немци назвали *Sein* и *Sollen*. Дакле, према проблему „вредности“, оцењивању вредности у науци.

Гносеолошко-научна страна сазнања социолога Мирка М. Косића своди се добрим делом на „каноне“ научне методологије природних наука, то јест на то да се „по њиховом обрасцу мере и развијају задаци и резултати социјалних наука“. Истина, он јасно види битну разлику али и тешкоће

2 Мирко Косић: *Модерна Германија*, предговор.

3 Јован Скерлић, „Један војвођански социолог“, *Писци и књије*, IV, стр. 72, 80.

4 Др Мирко Косић, *Увод у ойштин социологију*, стр. 6.

у „предмету проучавања једне и друге групе наука, као и у интенцијама научног проучавања, с обзиром на један или други круг појава, као и то што се природне појаве могу чулно опазити споља и у простору и времену, док социјалне појаве као такве морају унутрашње, у свести, бити конструисане, јер оно што смо од социјалног могли чулно примити то су само симболи социјалног збивања, а социјално је тек по своме смислу, који се мора интерпретацијом унети у опажено да би се постало социјалним“⁵ – али то остају само тешкоће.

Идући овом методолошком линијом, професор Косић сматра да је социологија емпиријска наука (позитивистичка наука заснована на проучавању чињеница), „која описује, рашчлањује, сређује и објашњава оно што опажамо у међусобним односима као такво“. По њему, социологија као природна наука мора бити каузално-механичка наука. Он се оштро супротставља гледиштима Отмара Шпана, који побија тврђење да у друштвеном животу постоје узроци и последице у смислу природних наука и природних феномена, и сматра да треба тражити другачији метод за објашњење друштвених појава. Он назива такав Шпанов став „скретање у философију“. Но и поред тога Косић јасно види да каузално-механичка законитост у социологији наилази на тешкоће „јер су социјални појави међусобно нераздвајано испреплетани“, што се свака појава на једном елементу одазива и на свима осталима, „што је немогуће методом поступног елиминисања појединих елемената утврђивати њихов допринос у коначном дејству, јер је исто резултат стицаја сарадње свију елемената који су дати, па промене у дејству не могу бити зарачунате елиминисаном елементу засебно, него укупном променом комплекса датих елемената“,⁶ али, вели он даље, „ипак се у социологији могу установити извесне правилности дешавања, извесне тенденције, које потичу из групно типичних ставова и делања.“⁷

Косићев став према проблему *Sein* и *Sollen* огледа се најбоље у његовој дефиницији циља и задатака социологије, где каже: „социологија није реформна акција, пракса, ни учење о њима и за њих. Она је наука и то теоретска наука, која хоће да упозна један део стварности и да га разумејући објасни. Она се ограничава на задатке сваке теоријске науке, а то је установити оно што је било, што јесте, и што би из тога могло да буде, а не да поставља норму ‘како треба да буде’ (*Sollen*).“⁸ Сасвим разумљиво је да такво схватање друштвених феномена искључује слободу, јер се не сме мешати наука социологија са „доктрином“ или идеологијом, али се са правом може поставити питање да ли је у социологији могуће избећи сваку тежњу да се одговори на „како треба да буде“ (*Sollen*). И професор Косић увиђа могућност посредног, практичног утицаја социологије на појединце и групе кад каже: „... уверени само да ће социолошко схватање друштвеног живота, његових појава и снага и код нас развити социјалну реалистичност и рационалност у људе и да ће социологија постати нова друштвена сила.“⁹

5 *Истио*, стр. 214–215.

6 *Истио*, стр. 222–223.

7 *Истио*, стр. 223.

8 *Истио*, стр. 12.

9 *Истио*, стр. 12.

Косићев метод у социологији утиче нужно и неминовно на схватање предмета социологије. На једној страни он указује да социологија има свој посебан предмет, по коме се разликује од специјалних друштвених наука, као и од суседних наука (биологије, психологије и историје, а на другој, пак, тврди да „тек када се напусти ‘друштво’ као предмет социологије и замени односима и процесима који се понављају у безброј случајева, а који се дају као такви појмовно изоловати, тиме што се појављује по варијабилним околностима и у разним стварним подручјима социјалног живота (тј. у привреди, политици и уметности), омогућује се наука о друштвеном животу“.¹⁰ Он реч *друштво* ставља под знак навода, јер у њему види збир појединаца и појединачних поступака и односа. Отуда се добија утисак да је професор Косић у социологији индивидуалиста. Вероватно стога што је у методолошком погледу емпириста. Само искуство, чулно искуство, утврђује увек изоловане чињенице, изоловане предмете – феномене, па их накондано сумира, спаја и доводи у везу. Специјалну тешкоћу за професора Косића представља тежа да социологију разграничи од психологије, јер је не жели свести на социјалну психологију, с обзиром на то да „психологизам потпуно превиђа да социјално као такво није у свести појединаца, него међу људима“ и да полазимо од поставке да постоји сфера социјалних међуљудских процеса као део спољашњег света.¹¹ Овим је он уочио посебну „субстанцијалност“ социјалног феномена, иако не признаје друштво као неко „више биће“, али признаје друштвеност као неко „међу-биће“ међу јединкама. То „међу-биће“ за њега је једна специјална сфера стварности.

Као социолог, Косић је најближи социолозима тзв. келнске школе и њеном главном представнику, професору Леополду вон Визеу, конституишући социологију као посебну емпиричку науку, али теоретско-систематску и не само описну или историјску, изводио је као њезин „quid proprium“, посебан предмет – као део стварности проучавања, социјално као такво. Социјални факат се најбоље може проучавати ако се подели стварност на три дела: на физичку, психичку и социјалну сферу. „Социјална стварност не састоји се ни из какве ствари-супстанције ‘друштво’, него из сталног кретања, социјалног приближавања и удаљавања, привлачења, и одбијања, чији су резултат тренутне и пролазне дистанције међу људима.“¹²

Док је Косићева *Ойшџа социологија* писана између два рата и у отаџбини, догле су његови радови у емиграцији објављивани у часопису *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie* у времену између 1948. и 1953. године. Најзначајнији рад из тога периода је студија „Ђелије и клике“. Давши исцрпан осврт на значење речи *ђелија* и *клика* кроз историју, он даје и дефиницију ова два појма: „Ђелије и клике су личне тајне или полутајне мале изабране групе. Клике су самосталне и себичне. Нису у служби великих група, без дисциплине и антиреволуционарне. Ђелије, напротив, нису самосталне, него најнижи степени великих покрета или савеза, строго дисциплиноване, из даљине руковођене и раде на револуционарној измени постојећих поредака. Њихови припадници служе ‘ствари’, а не ‘ја’-тежњама појединаца. Међу

10 *Истио*, стр. 219.

11 *Истио*, стр. 25.

12 *Истио*, стр. 174, 175.

друштвеним и политичким елитама образују се клике, као корисници постојећих поредака, а против њих се стварају ћелије, чији савез будућу елиту треба да образује. Оне се обично образују из редова незадовољника.“¹³

Професор Косић је не само социолог него и политичар. Широких видика, слободан и независан од свих политичких група и клика, динамичан и борбен кад је у питању народ као целина и држава. Његове политичке мисли добиле су свој израз између два рата у питањима унутрашњег уређења Југославије. Косић је *федералиста*. У његовим федералистичким концепцијама треба разликовати две етапе, две фазе. Прва етапа је окренута стварању Југославије у току и после Првог светског рата до 1941. године, а друга је после Другог светског рата па до његове смрти. У првој етапи, Косић, као Србин, заговара идеју о федеративном уређењу Југославије – *status foederalis*-а, на бази покрајинских самоуправа – федерација. Он већ 1918. године сматра да је једини излаз федерална држава – *status foederalis*: образовање привредних, културних, географских и, ако је могуће, професионалних, а такође и племенских аутономних области, тако да се постојеће историјско-политичке државне формације избришу.

Затим следује подела легислативних и административних компетенција између државе и једног њеног дела (провинције), и то тако да целокупни државно-легислативни задаци, као и чиновнички апарат од горе на доле, буду државни и заједнички. Провинцијама Војводини и западно од Вардара простирућој области Македоније треба дати аутономни статус, јер Македонија, чије становништво није ни српско ни бугарско, нити се то осећа, већ јужнословенско, треба да остане поштеђено од свих чиновника, који спроводе националну експанзију, као и од шовинистичких школа. Македонцима треба дати управу из редова Македонаца, а за прво време делегирати претежно словеначке техничаре-специјалисте и више чиновнике. Тиме ће Југославија и код Македонаца бити поздрављена и примљена. „Али федералистички државни облик није самодовољан да опстанак Југославије буде загарантован, јер све зависи од менталитета управљача у заједничкој држави.“¹⁴

Откуда овакви погледи Косића? Зашто покрајинске, а не, рецимо, народносне федерације и самоуправе? Дефинишући појам покрајина, описујући њене задатке и улогу, он унеколико одговора на постављено питање: „Покрајине су оне заједнице живота које су образоване на основу сличности географских услова егзистенције, као и на основу заједничке историјске судбине, а уједно тиме и на основу географско-историјски условљеног диференцованог менталитета-духа тј. погледа на животне вредности. Суштина је самоуправа (па звале се оне ‘аутономије’, ‘покрајински федерализам’ или просто ‘покрајинске самоуправе’) у томе да оне обезбеђују слободу историјски и географски условљених и образованих ‘регионалних индивидуалности’, дакле дате стварности.“

Самоуправе обезбеђују могућност да се што потпуније води рачуна и у „законодавству и у управи о стварним односима сваког краја, усклађујући интересе историјски настале стварности са развојним интересима државне

13 *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie*, 1952/53, Heft 2/3, стр. 279–280.

14 Dr Mirko Kosić, *Der Suedslawenfrage*, Zurich 1918, стр. 137–138.

целине. У мањим федералним јединицима изграђују се људи за вођење јавних послова, па кад постану и државни министри нису играчке у рукама њихових референата. Грађани се о њима васпитавају за стварно демократски јавни живот, за ефективно контролисање својих ‘политичких првака’ – представника, односно државника.¹⁵

У другој етапи Косић остаје и даље федералиста, али истовремено тражи нове државне форме. Анализирајући главне карактеристике нашег унутрашњег политичког живота од 1918. до 1942. године, он вели: „У Краљевини СХС није било стварне демократије, није било социјалног духа, а није било тога првенствено што је ‘Југославија’ у своје темеље узидала једну неистину – заблуду, а то је да су Срби, Хрвати и Словенци један народ. Неистина ‘народног јединства’ повлачила је за собом основно погрешну државну организацију (унитаристичку државу са централистичком управом), а због ове је сав политички живот Југославије од 1918–1941. стајао у знаку ‘српско-хрватског спора’.¹⁶

Иако је између два рата желео искрено Федеративну Југославију, са покрајинским самоуправама, и са Хрватима и са Словенцима, он после Другог рата и покоља над Србима у НДХ не верује у Југославију, већ говори о својој ужој домовини Србији, не одређујући њене границе. Полазећи са тих позиција, он је пре своје смрти, супротно од раније мисли – југословенске федерације – тражио Балканску унију – конфедерацију, и у њој Србију као равноправног члана.

„Конфедерација једно-народносних балканских држава у Балканској унији природнија је и солиднија творевина него поновно спрезање православних и балканских Срба са ‘западно-европским Хрватима’. Између Срба, Грка и Румуна нема никаквог националног спора... Хрвати и Словенци као католички јужни Словени могу да улазе у конфедеративне односе било са Италијанима, било са Немцима или Мађарима. Балканска унија слободних балканских народних држава треба да је наш конструктивни допринос умирене слободне Европе од сутра.¹⁷

Ова дијаметрално супротна гледишта у Косићевој политичкој активности дају несумњиво повод за дискусију, студију и критику. Данас нам теза о федеративном уређењу земље – Југославије – изгледа реалнија него о Балканској унији, јер су Србима Хрвати и Словенци ближи него Румуни и Грци. Али то је тема за себе.

О Косићу као политичару може се дискутовати, може се с њиме слагати или не, али се мора имати у виду да су га искрено родољубље, доследност начелима које је заступао и љубав према науци „бацали“ у огањ „политичке борбе и полемике“. Ако је некад био у полемици „тежак“, то не значи да није у проблеме улазио критички и у дубину. Његов значај у српској социолошкој науци, пак, није лако данас утврдити. Озбиљно студирање његових радова разјасниће многе његове погледе и одредити му право место. Једно је сигурно: он је тражио истину у науци. Кад је осетио да ју је нашао, онда је она постајала саставни део његовог бића и покретач његове научне акције.

15 Др Мирко Косић, „Чему покрајинске самоуправе?“, *Српска Војводина*, 1950, стр. 6.

16 Др Мирко Косић, „Србија и Балканска унија“, К.А., *Србодран* за 1950. годину.

17 *Истио*.

ДР МИРКО КОСИЋ (1892–1956)*

Ова моја уска повезаност са Др. М. Косићем, има своју историју од 1912–1913. М.М. Косић је већ као студент у Минхену и писац „Модерне Германије“, коју је проф. Др. Јован Скерлић, врло повољно оценио у својем приказу у „Српском Књижевном Гласнику“, дошао био у Сремске Карловце, да у Митрополитском архиву прегледа и проучи грађу за једну своју студију. За време тога свога бављења у Сремским Карловцима, М.М. Косић је одржавао углавном везе са директором Р. Врховцем, Др. Н. Радојчићем и Др. М. Костићем. Преко проф. Н. Радојчића и М. Костића и ја сам као ученик VII разреда гимназије се упознао са М.М. Косићем и за време његовог бављења у Сремским Карловцима, често пута сам се са њиме састајао, јер су ме тада интересовале многе ствари и проблеми из његове књиге „Модерне Германије“ и његових списа у „Летопису Матице Српске“, и уопште, проблематика социологије, економије и социалне политике. И баш у то време, Балканских ратова 1912–1913, његов социолошки изграђен чланак: Глосе култури Југославије, који је у лето 1913. изашао у нашим Сремским Карловцима у „Бранкову Колу“, био је запажен и лепо примљен од нас младих, гимназиста, који смо већ тада под утицајем спољно-политичких догађаја, анексионе кризе 1908. и Балканских Ратова 1912–1913, били сви занесени и прожети југословенством (исто и чланцима Дим. Митриновића, познатог омладинског вође, у Београдском часопису „Делу“ 1912–1913.) Те наше везе продужили смо и наставили, нарочито после рата у Београду, када смо заједно издавали и уређивали 1920–1921. наш први социолошки часопис „Друштвени Живот“, он као уредник и издавач, а ја као секретар уредништва, који се највише старао о сарадницима у часопису. А исто тако Др. М. Косић је био са мном, поред Ђ. Тасића, врло активан и код покушаја оснивања нашег првог „Социолошког Друштва“ у Београду.

У време ове своје активности он је 1923. издао и своја врло интересантна: Упутства за Социографска проучавања села. А од већих његових радова из овога раздобља (1920–1929.) је његова: Основи економске политике I. Аграрна Политика, Београд, 1925.

У научном раду М.М. Косић испољавао је два велика позитива: велику научну ерудицију и велику способност, били су му својствени и они су много научно обећавали и велику наду уливали. Али је поред ових позитивних особина имао и велике негативне, јер је по природи био много сујетан, сувише претенциозан и личан. У тој својој претенциозности и сујетности, никада није могао, да се помири да он у старој предратној Југославији, није постао бан Дунавске Бановине и да заузме министарски положај, за

* Федор Никић, Мирко М. Косић (1895–1956), у: *Радови* (1919–1929), Београд, 1981.

којима је увек чезнуо. И да у томе није могао да успе, много је душевно па-тио и стална му је жалба била. Због тих својих негативних особина, долазио је доста често у тешке сукобе и са друговима на факултету у Суботици и у Љубљани, а и као главни секретар у Трговачкој Комори у Н. Саду. Па је тако у тој његовој нервози и асоцијалној природи „незадовољан и разочаран“ лутао од Н. Сада и Београда до Беча и Минхена, и натраг у Београд. И сасвим природно, да сам и ја због те и такве његове тешке природе, долазио са њиме често до међусобног објашњавања и сукобљавања, док се најзад нисмо и коначно разишли, да се више никада, све док је после живео у Београду, нисмо могли никако наћи на неком заједничком – ни научном, ни било каквом другом послу и раду. Јер са људима таквих негативних особина, и поред моје урођене „трпељивости“, не могу дуго да сарађујем, ни у јавном животу, ни на научном послу. То је уствари био и главни разлог, да сам насупрот Новосађанима, начелно био против тога, да се М. Косић у јесен 1929. кандидује за Председника Матице Српске, на место Радивоја Врховца.

А исто у вези М.М. Косића и постанка часописа „Друштвени Живот“, морам овде нешто више објаснити и изнети. Наиме, сукоб М.М. Косића са Српском владом и његово везивање за Црногорску владу и емиграцију у Швајцарској, за време Првог светског рата, отежао је после рата његов избор на Универзитету у Београду. Па је тада професор Сл. Јовановић уз велике напоре наше, Ђ. Тасића и моје, једва успео, да он буде изабран за доцента Правног факултета у Суботици. Некако у то време, заједнички, уз сарадњу Др. Ђ. Тасића, М.М. Косић и ја покренули смо у Београду, социјално-научни часопис „Друштвени Живот“. Али и то, као орган нашег будућег „Социолошког Друштва“, које се имало у то време основати у Београду, и на чијем сам оснивању, стицајем околности, ја највише радио и од самог почетка га стално и заговарао. Па сам зато као секретар редакције часописа, на организацији и прикупљању сарадника, и на његовом растурању, и уложио велики напор, уверен да ће ускоро бити у Београду основано и само „Социолошко Друштво“. У погледу самог финансирања часописа Др. М. Косић је то преузео на себе, а Ђ. Тасић и ја имали смо опет, да организујемо сараднике и растуривање часописа у Београди и у земљи. Њиховим избором, и Др. Ђ. Тасића и др. М. Косића за доценте на Правном факултету у Суботици, сав тај посао и око сарадника, који је у највећем броју био у Београду, а исто и око растуривања часописа, пао је сада на мене. „Друштвени Живот“ као часопис „идеолошки није заступао искључиво ни један правац“, па смо одговорност за сваки рад остављали писцу. Предвиђено је, да часопис излази тромесечно на 6–10 штамп. табака, али се унапред, услед техничких тешкоћа у штампарији Ј. Радака у В. Кикинди, и предвиђало, да није сигурно са одређеном периодичном тачношћу излажења. И доиста, већ III књ., због великих техничких тешкоћа једва је и изашла из штампарије Ј. Радака у В. Кикинди. Па је зато Др. М. Косић био приморан, да тражи другу штампарију и то у Београду. И како сам ја у вези припреме издавања серије Библиотеке нашег будућег „Социолошког Друштва“ био већ у врло добрим односима са власником Издавачке Књижаре „Напредак“ А.Х. Шварцем, зато сам убрзо и могао са овлашћењем Др. М. Косића, сачинити уговор са њим, да нам он изда IV књ. нашег „Друштвеног Живота“. Тако је на срећу, на основу овога уговора у издању књижаре „Напредак“ у Београду, требала на време, да изађе IV књ. „Друштвеног Живота“ – па је

и изашла. Што се тиче сарадника и самог садржаја часописа „Друштвени Живот“, ми овде не можемо улазити опширније, него ћемо сада само дати у најкраћем, остављајући нашим научним радницима, да они пун садржај све од I до IV књ., кад буду хтели, целински савесно проуче. Па зато у вези сарадника и садржаја нашег часописа доносимо само оволико. За сараднике „Друштвеног Живота“, у главном највише смо се бринули и старали, Др. Ђ. Тасић и ја и убрзо успели, да прикупимо велики број угледних сарадника међу нашим професорима Универзитета и познатих научних и јавних радника. И тако су у „Друштвеном Животу“ били и објављени, студије и чланци проф. Сл. Јовановића, Ж.М. Перића, Др. Т. Живановића, Др. Н. Радојчића, Радивоја Врховца и других наших и страних писаца из социологије, социјалних и економских наука. А сем њих и Ђ. Тасића са студијама – у II књ.: Синдикализам и штрајк чиновника, у III књ.: Социјализам и држава а у IV књ.: Одговорност државе, М.М. Косића са студијама – у I књ.: Социологија, а у III књ. Социјализација. А ја сам у II књ. објавио студију: Рационализам и социологизам у праву, а у II и IV књ. дао многе приказе и оцене, преглед ревија и белешке, понајвише из социологије, од угледних и страних и наших писаца. За II и III књ. преузели су обавезу да напишу – Ж. Јовановић: Совјетска Држава, а Тих. Остојић, опет: Прилог о улози наших манастира у прошлости.

У вези ових чланака и студија, које су објављени у часопису: „Друштвени Живот“, морамо напоменути, да је сем оних у којима су дата историјска и теоријска излагања из социологије и разних социјалних наука, било доста и таквих у којима су и наша савремена културно-просветна, социјална и привредна питања стручно и објективно проучавана и за њих и за њихова решења, која су у то време у нашој јавности тражена, давана и одређена мишљења и одговарајући предлози. Тако на, пример, о нашој аграрној реформи, социјализацији, просветној политици и многим другим нашим тада актуелним питањима.

После изласка IV књ. „Друштвеног Живота“, ми више нисмо даље хтели, да настављамо са његовим излагањем, па смо престали. Јер после нашег неуспеха, да 1920–1921. оснујемо у Београду наше „Социолошко Друштво“, сматрали смо, што је и сасвим природно било, да више нема ни разлога ни оправдања и за даље излагање и часописа „Друштвеног Живота“, који је од самог почетка, био предодређен за орган тог нашег будућег „Социолошког Друштва“ у Београду. А сем овога и финансијска средства за њега било је све теже и теже даље обезбеђивати. Па смо тако и учинили – престали са излагањем. Али сада, на крају, имамо и једну обавезу. А та је: што се, колико нам је познато, комплет нашег „Друштвеног Живота“ налази само у „Библиотеци Матице Српске“ у Н. Саду, и у „Народној Библиотеци“ у Београду, па сам зато сматрао за потребно, да у Прилогу ове наше историјско-мемоарске студије дам и садржај све четири књиге „Друштвеног Живота“. Са жељом: 1) да би наши научни и јавни радници јасно видели, који су све то били проблеми, који су нас тада у то време интересовали и привлачили, да их проучавамо и доносимо у наш часопис „Друштвени Живот“, уверени, да су сви они у то време били интересантни и корисни и за нашу науку и обнову наше земље и. 2) да би сада нашим научним радницима омогућили, да га сасвим, како смо горе казали, целински савесно проуче и о његовом раду донесу научно свој објективан суд и оцену.

ОДГОВОРИ МИРКА КОСИЋА (1949–1951)

О политичкој активности Мирка Косића постоје супротна гледишта. О њима се већ деценијама воде оштре дискусије са дијаметрално супротним ставовима и закључцима. У тим полемикама једни су га игнорисали, други вређали, а трећи обележили као издајника и ратног злочинца. Живећи повучено у Лугану (Швајцарска) од 1945. до краја живота 1956. године, сâм Косић се повремено укључивао у ту полемику настојећи да разјасни мотиве, циљеве и резултате свог јавног и политичког деловања, да одговори на некоректне нападе на његову личност и дисквалификације његовог дела. Он је то чинио у емигрантским часописима и периодици, најчешће у листовима *Прејород*, *Ослобођење*, *Глас Канадских Срба*, *Американски Србодран* и др. Тако су настали његови текстови: *Зар ојейи њо сѣаром? Или њарѣи-ски „ѣрваци“*, *„колаборайѣери“* и *„дунѣовници“*, (1949, 64 стр.), *Је ли 27. марѣи 1941. ѣлаћен*, (1950, 39 стр.), *На истѣориској раскрсници*, (1950, 84 стр.) и *Гробари Јуѣославије – ко је „дрско лаѣао“? Око 27. марѣиа 1941*, (1951, 37 стр.). У њима су садржани Косићеви одговори на већину напада који су долазили са различитих страна.

Будући да су ти напади били бескрупулозни и омаловажавајући, Косић је узвраћао истом мером, тако да су његови одговори (писани текстови, усмене изјаве и сл.) препуни горчине, подсмеха и непопустљивости. У њима „он није имао обзира спрам људских слабости“ (Д. Јовановић).

Тек предстоји напор да се ови радови Мирка Косића које је он написао бачен у „огањ у политичке борбе и полемике“ (П. Кубуровић) прикупе и критички истраже. озбиљно студирање Косићевих полемичких текстова, једнако као и његових стручних радова и студија, разјасниће многе његове погледе, ставове, спорна места у његовој биографији. На тај начин Косић би напokon заузео право место које му припада у српској друштвеној науци и политичкој историји прве половине XX века.

Имајући то у виду, објављујемо делове Косићевих полемика које је он водио у разним листовима и публикацијама током 1949–1951. године, а која се односе на драматична и трагична збивања за време Другог светског рата.

„Је ли 27. март 1941. плаћен?“*

Под тим насловом објавио је чланак у три дела г. Адам Прибићевић у *Гласу Канадских Срба* у бројевима од 4., 11. и 18. маја поводом мога „Одговора Мајору Живану Л. Кнежевићу“ објављеног у *Американском Србодрану* 3-ег априла 1950. Госп. А. Прибићевић умешао се у једну личну полемику да брани ствар оних 27-мартоваца, који стоје под сумњом да су за увођење своје Отаџбине у катастрофу примили од агената једне стране државе, са којом нисмо били ни у савезу, још и паре...

У тој одбрани ишао је г. А. Прибићевић тако далеко да је не само починио низ извртања подметања и лажног тврђења него је то све крунисао овим: „Никада до сада нико од Срба није у овако смрадну свињску брљугу свукао и загњурио част и образ српског народа, пред јавним мишљењем демократског света, јер обичне плаћенике и слуге окупатора не можемо узимати у обзир. Никад нико није оволико оштетио српске интересе ни веће радости приредио свима непријатељима српског народа“. Г. Живан Л. Кнежевић (да ли мајор или потпуковник – баш ми га нека разлика за нас „цивиле“!) претио ми је „оптуженичком клупом“ на коју ће ме поставити „српски народ“; сада долази г. А. Прибићевић, у сопственим очима извесно неоспоран експерт за питања националне части и националних интереса и „сведочи“ да „никад нико није у овако итд.“ а у позадини стрпљиво чека онај „брат“ касациони судија, отац комунистичког накота и заштитник СКОЈ-а, интимни пријатељ г. А. Прибићевића па ће да изрекче „праведну пресуду“ чим му се даде прилика... Повезаност између „Мајора Живана“ и г. А. Пр. још је и ужа: А. Пр. разрађује у свом чланку тезе, које је „Мајор Живан“ месец дана раније у једном свом протестном писму поставио. Ствар „укуса“.

Ради заокружавања слике ове дружине: ја сам се г. А. Пр. гадно замерио што сам у својим књижицама *На историјској раскрсници* и *Зар ојетѝ ѝо сѝаром?* са веома мало респекта помињао његову браћу Светозара и Валеријана као и целу „династију“ Прибићевића... Отуд његово ревносно мешање у ствар која га се непосредно не тиче а у улози тобоже „објективног“ судије. Заћорен мржњом, А. Пр. није овом приликом могао да остане ни на нивоу свог „народског“ *Сељачкој Кола*, за који скромно верује да је вршио утицај на светску политику („Ја сам у свом сељачком листу 1939-1941. енергично бранио ствар Пољске и западних сила...“!! Па зар то није „дирљиво“? Таман на линији „Нас и Руса 150 милиона!“...)

Ово писаније г. А. Пр. не заслужује одговора ни по својој објективно неразумној садржини нити по својем етичком нивоу, али у томе чланку понавља се неколико теза у вези са 27. мартом и покушава његова одбрана, односно рационално објашњење па нам служи за подлогу да критички расветлимо позадину догађаја и извесне категорије учесника, јер није у праву г. капетан Перишић када вели у *Ам. Србодрану* од 29. маја 1950: „Испитивање узрока наше пропасти, једне потпуно свршене чињенице и неактуелне за емиграцију“, пошто би то значило да нас не интересују поуке из искуства и да нам је потпуно „равно“ да ли ће се ти узроци, који су добрим делом у људима, понављати и у будуће...

* Мирко М. Косић, *Је ли 27. март 1941. плаћен?*, [Б.м.: б.и.], 1950, 39 стр.

Није свет тако глуп и незналица као што се то чини нашим уображеним примитивцима, па да тек онако „на празно“ расправља о узроцима и одговорностима из најскорије прошлости. Да погођени и „увређени“ не воле та испитивања то је дакако разумљиво, али у томе нас неће спречити ни дрски покушај примитивачког моралног терорисања, који је извршио г. А. Пр. својим чланком. Није се ни Тома Масарик дао омести дреком „родољубивих“ фалсификатора када је „поцепао“ лажне Краљевградске рукописе. Јер, видите г. А. Пр., Ви сте у заблуди када мислите да ма ко од нас „гради политичке планове на туђиначком клеветању српског народа. Знамо ми врло добро колико је незахвалан посао разоткривати митосе и лажи „родољубивих“ примитиваца, знамо ми добро да се политичке каријере код нас праве кроз котерије и ложе, кроз завере и пучеве, кроз лажи и лична клеветања.

Та то чине код нас, биће из навике, и они који ето постадоше и некакви шефови странака (без странке), а чине богами још и ординарније работе (нпр. присвајање новца намењеног за помагање наших Д.П. несретника. Гукните неку о оних 25.000 долара којима су требали да буду обувени наши несретници у Италији, када оно Ви бисте председник некаквог одбора. Нисте Ви извршили присвајање – или је по среди проневера? – али нисте га ни спречили, ни према кривцу било како поступили, него трпите да нас и даље представља пред светом који је склон да по представницима цени и цео народ.)

Напомињем те ствари да би г. А. Пр. схватио једном да у нас нема – *на жалост* – никаквих моралних ауторитета, нису код нас ни највиши судови то били јер беху „загађени“ солидарношћу „браће“ и каријеристичким нескрупулозностима. Као што су официри сматрали да могу поверену им команду и спрему злоупотребити за своје личне и фамилијарне политичке подвиге, као што су и професори универзитета, тј. „братске“ котерије међу њима, злоупотребљавали до бесрамности „аутономију“, која је установљена ради слободе науке а не ради њихових пизмашких „обрачунавања“, тако је и код наших највиших судова „братија решавала“ не свагда по праву, него према „обзирима“ и „изгледима“...

А пошто ћирилицу и српски не чита „јавност демократског света“ и пошто његови одлучујући фактори знају о нама довољно тако да смо постали најпрезренија емиграција (а пре но што сам ја и једне речи објавио после 1940!), то ћу и у будуће писати оно што сматрам истином и борити се против свију лажи и примитивачких „намештања“.

„Мисли“ Адама Прибићевића*

Тезе А. Пр. у горепоменутом чланку делом су карактеристичне за личну културу самога писца, а делом су од објективног значаја за спорни комплекс питања оправданости, мотивима и дејствима 27. марта 1941. У прву групу теза А. Пр. спадају:

---

* Изворно објављено 1950. године. Мирко Косић, *Сведочанство о изгаји: 27. март 1941*, приредио и предговор написао Владимир Максимовић, Слободна књига, Београд 2000, 72 стр.

а) он сматра себе нарочито квалификованим да „објективно“ расправља о 27. марту 1941. јер „да је стајао између људи 25. и 27. марта 1941“. Лична култура А. Пр. тако је оскудна да он управо ни појма нема о могућим значењима, о претпоставкама и границама „објективности“ у питањима овакве врсте. Осим тога: А. Пр. је очигледно био подаље од догађаја па му многе и многе битне чињенице нису ни познате. Не претендујем да знам ма и већину одлучујућих момената али знам доста за адекватно разумевање оног што се одиграло:

б) А. Пр. сматра (или му иде у рачун да се прави као да то мисли) да сваки ко наводи неку изјаву неког нама Србима ненаклоњеног странца да самим тиме и одобрава у целости односну изјаву па чак и све оне „закључке“ из исте, односно њезина најнатегнутија „тумачења“, која је у стању један покварен примитивац да исцеди из неке изјаве, да „унесе“ у њу, односно да подмеће. Ја сам навео речи Ситона Вотсона (за кога сам и сâм рекао да није пријатељ Срба): „Ми смо улазак Југославије у рат платили са пола милиона фунти, па не дугујемо Србима ништа!“ А. Пр. ме зато што сам те речи навео а нисам их пропратио никаквим одобравањем (јер моје речи – неких педесет редака касније и не у вези са С.В. – „Тако је дакле сасвим у реду да су Енглези за 27. март платили новцем таман по сто динара или два долара за по једну мртву српску главу“, очигледно су крвава иронија на рачун и Енглеза и пучиста, а никако одобравање као што то А. Пр. подмеће), оптужује за најтежи злочин према српском народу. А шта чини он сâм? Он нам наводи још тежу изјаву Дановена (много тежу зато јер за Дановена није могао да тврди чак ни А. Пр. да „мрзи Србе“ као за С.В.), наиме: „Срби се не могу позивати на 27. март 1941. јер смо ми ту револуцију купили“. (А Дановен би морао знати шта тврди пошто је он отприлике месец дана пре пуча долазио у Београд и доведен у везу са ген. Симовићем.) Дакле, када Мирко Косић цитира наводне речи Енглеза професора универзитета Ситона Вотсона, онда је то у отменом стилу А. Пр. „смадна свињска каљуга“ и „нико није оволико оштетио интересе српског народа“, а када А. Пр. цитира за нас још више поражавајућу наводну изјаву Американца Дановена, шефа обавештајне службе, онда је то родољубиво дело. Али таштина А. Пр. не даје му да види колико је смешно нелогичан, да не бих ту работу друкче оквалификовао. А таштина је у томе што је то прилика да нам исприча какво је он то писмо упутио Дановену. Надајмо се да је г. Фотић био довољно „дипломата“ и то писмо А. Пр. Дановену сахранио у своје кошу за хартије јер су у томе писму неколико реченица које А. Пр. карактеришу као страховитог примитивца. Јер: само људи са савршено недиференцованим етичким појмовима могу да поставе тврдњу да је примити субвенцију за издавање културно-пропагандног часописа (циља на С. Вотсона и Стида), морално исто као и примити паре за увођење своје земље у рат под условима који морају неминовно водити у пропаст. А грдно штете интересе српског народа они који демонстрирају странцима какви примитивци су били код нас чак и неки партијски шефови (пошто ће из тога закључивати да нам је народ морао бити јоште много испод тих „шефова“, што дакако и није тачно).

в) А. Пр. (исто као и „мајор Жика“) *сматра да су завереници-пучисти и исто шћо и цео Српски Народ* и да сваки ко расправља о позадини пуча већ самим тиме „баца љагу“ и „вређа част Српског Народа“. То би господи завереницима „вршило посао“ када то не би било потпуно оно примитивачко

сеоско-ђилкошко „шта, зар Краљу мајку?!“ гласно сред тихог личног објашњења између двојице, како би они удаљенији чули да се вређа Краљ... А о идентификовању завере-пуча и Српског Народа рећи ћемо коју више мало доцније.

г) да смо такорећи „спасли“ Енглеску [(„Српска револуција родила је непроцењивом коришћу и за В. Британију и сав остали демократски свет, одложивши Хитлеров напад на Сов. Унију, односно *изазвавши његов слом*. То нам је *признао* ено у својим мемоарима и г. Черчил...“ (подвлачења моја)]. Којим речима је то признао Черчил? Ви *фалсификујете*, г. А. Пр. (или „гудите уз гусле“, причате оно што би желели да је а није).

Из тих фантазија изводе пучисти и њихови адвокати неке моралне обавезе Енглеске и Америке према националној Југославији, које ове никако да признају! Пучисти су сурвали своју Отаџбину у провалију. Они би данас да правдају своје безумље (а код неких и обично неваљалство). И у томе се тако заплићу да сада имамо две потпуно контрадикторне тезе у изјавама истих људи:

1) Српски народ је из своје традиционалне љубави за независношћу, из својег витешког честољубља, из свог епског несаломљивог јуначког поноса одбио пакт („боље рат него пакт!, „боље гроб него роб“...), поцепав га и бацио мрском Хитлеру у лице, свестан шта га чека... али, ето, он је такав и није могао друкше да поступи. Завереници су били извршитељи воље Српског Народа, а пуч је био „Српска револуција...“ и

2) Југославија је ушла у рат да спасава демократски свет, а пре свега да помогне усамљеној Великој Британији а спасла је Совјетску Унију итд. па је тиме обавезала првенствено Енглеску која је „дужна“ да васпостави националну Југославију и да „не само обнови земљу у пуној материјалној рехабилитацији народног здравља и народног добра“ (тако „мајор Жика“ у *Гласу Канадских Срба* од 24. марта 1949., а заборавио је да дода „и да врати у живот оних преко милион српских мртвих...“).

Е сад: или је Српски народ из свог патријархалног херојског морала свесно изазвао тиранина Европе и свесно се одлучио за „Царство Небеско“ (иако је званична Енглеска писмено изјавила да нас неће моћи помоћи – препис писма енглеског посланика Кнезу продао је брат Министра Двора Антића Немцима), и онда нити нам шта дугују Енглези и Американци, нити су извршили некакву издају према нама.

Или: ми смо одбацили пакт по жељи Енглеске (за шта има индиција и у Черчиловим *Мемоарима*), ослањали смо се на реч истина незваничног представника Његовог Британског Величанства, али на тобожње многобројне изјаве разноразних агената енглеске обавештајне службе а преко којих су неки примали паре [(ето а А. Пр. пише: „Други су примали. За неке од њих знао сам. Али ниједан од тих које сам знао није то радио за паре већ с уверењем да се наш политички интерес у том часу покривао с британским, као *ишло и јесте* (подвлачење моје).“.]

Онда су нас преварили енглески *ајенџи*, који нису квалификовани да обавезују Велику Британију (а још мање Америку), а наши људи који су с њима „радили“ обични су глупани и неваљалци који су себе сматрали позванима да уводе земљу у катастрофу а нису били ни толико искусни да знају с киме имају посла па да брину на шта може ствар испасти и да

примају и паре од тих људи..., јер, ето, да нису примали паре не би нам то сада Ситони Вотсони и Дановени могли да сервирају као „плаћена работа“...

А за што су ти наши „хероји“ имали да примају паре? Када читамо приказ припреме пуча који је „мајор Жика“ написао у *Календару Србобрану* за 1946. год. не видимо чему су служиле те паре.

Шта је нпр. радио Др Милош Тупањанин са од Енглеца примљеним парам, то смо могли да реконструисемо у Београду, али то су његови потпуно приватни дугови и куповине.

Официри су једноставно „по налогу Њ. В. Краља“ извели трупе и извршили „удар“, тј. збацили Кнежеву владу и довели пучистичку владу („мајор Живан“ је био тако сигуран да ће та нова влада имати да ради оно што он и његов брат Радоје хоће да је генералу Стајићу писмено саопштио 26-ог марта: „Ви ћете и даље остати Командант Гарде, јер ми честитијег и бољег немамо.“ Дакле без обзира на то шта ће можда хтети Краљ, а шта мислити нови Министар Војни, мајор Живан, завереник, одлучује ко ће и у будуће бити његов командант...).

Зато им нису биле потребне паре. Паре су примали цивили „завереници“, они што беху веза између пучиста и агената Интелиџенс Сервиса.

У горњем цитату речи А. Пр. тврди се да се „наш политички интерес у том часу поклапао са британским“. То је пресудна теза. Од њезиног смисла и мере тачности зависе и сви даљи закључци о 27-ом марту и о његовим актерима.

Адаму Прибићевићу *Ad Personam**

Није никаква лична кривица ни срамота бити недоучен, али велике су народне штеточине када незналице хоће да „попују“ целом свету, „да воде реч“ о свему и свачему. А још веће су народне штеточине када су такви „он зна све“ и морално смушењаци, без пречишћених моралних мерила, па дозвољавају себи да оцењују догађаје и људе онако по „утицима“, „обзирима“ и личним симпатијама... Ја сам желео да могу да Вас сматрам *ајсолујно* честитим човеком.

Кад један „мајор Жика“ трућка о мени да сам „слуга“ и „сарадник“ Гестапоа, то ветар носи... Али, када се на тај ниво срозава из личне мржње и Адам Прибићевић, онда је то мени жао, јер значи да је још мање честитих људи међу нашим „јавним радницима“ но што сам веровао.

Ви тврдите да сам дао „потпуну разрешницу“ оним британским и стављају своје главе у торбу, да дигну револуцију, нису људи без вредности, па све да су од некога „примили паре за то“. Ако је мерило вредности људи стављање главе у торбу, онда су од вредности и сви шпијуни и саботери, па и обични друмски разбојници! Али, неки 27. мартовци нису само „примили паре“, они су *узимали* паре где год су имали прилике: отели су валуте Министру Двора Антићу, у Никшићу су обили и међу собом поделили сандук са 60 кг златника Југ. Народне Банке, а у Атини су са револвером изнуђавали државни новац у нашем посланству...

---

* Изворно објављено 1950. године.

Ето, и те „хероје“ брани Адам Прибићевић и тиме брука Српски Народ, који никад није положаре и разбојнике сматрао „људима од вредности“...

Мислите ли Ви да они требају наше „разрешнице“, Ваше или моје? Пре свега: спорно би било да ли се може нешто „издати“ према чему не постоје и обавезе. А друго: спорним би они означили и шта је „наша ствар“.

Али, што је главно, они у својој „расној“ „позитивности“, изгледа, знају пре свега: треба све људе и све народе искористити за своје политичке интересе и то свима успешним методама. Па су ето нашли код нас разне глупане и неваљалце (које Ви тако ревносно браните), који су им у томе „вршили посао“.

Ви би хтели да то наше „ђубре“ и даље „изиграва“ неке народне „прваке“ и „хероје“ (и тај „брат“ Радоје који је *први* од цивила напустио нашу поробљену Отаџбину, и тај „мајор Живан“ који је први од војника „ухватио маглу“...).

То ђубре је и сада у туђинској служби и докусурује својим лично мотивисаним „рефератима“ и последњи остатак наших националних изгледа. Јер знајте: странци плаћају агенте туђине, али их презиру (док своје, који раде за своју земљу, цене и поштују).

Ви у заћорености дозволили сте себи да ударите и на моју националну часност па сте се до те мере избезумили да не знате више ни за законе логике и морала. Ви тврдите да је кућу запалио онај који први викне „кућа гори!“ и да је заразу први изазвао онај који је први констатовао. Ви тврдите да „демократски свет“ из мојих ћириласких написа дознаје за наше „неподоштине“. Љуто се варате.

Ето, тај Ситон Вотсон (за кога тврдите да „мрзи Србе“ што помало подсећа на оно пропалог ђака „мрзи ме професор“) знао је о нашим „чудима“ већ 1925. године више но Ви и ја заједно (а међу тим „неподоштинама“ нису били мали ни малобројни греси Ваше странке и Вашег брата Светозара...). Знају људи од својих представника и агената много више но што можемо ми појединачно да знамо (страна представништва измењују и допуњују међусобно своје информације). А знају и то да и дан-данас ниједна емиграција нема толико денунцијаната својих сународника-сапатника...

Ви сте написали: „Никада до сад нико од Срба није у овако смрадну свињску брљугу свукао и загнурио част и образ српског народа пред јавним мишљењем демократског света“ и „Никад нико није оволико оштетио српске интересе ни веће радости приредио свима непријатељима Српског Народа“, наиме ја тиме што сам „мајору Живану“ подвикнуо да седи с миром, јер су њихови греси неизмерни. Варате се, Адаме Прибићевићу!

У најсмраднију „свињску брљугу“ загнурио је част и образ Српског Народа Ваш брат Светозар јуна 1928. год. када је јавно у Парламенту упитао Србијанце „пошто је та ваша крв, да вам платимо тај Кајмакчалан?“... Пљунуо је у море крви и жртава јуначке Србије оног честитог народа, који само неваљалци идентификују са нашом политичком и осталом „елитном“ жгадијом. А никад нико није оволико штетио српске интересе ни веће радости приредио свима непријатељима Српског Народа као 27-мартовски „хероји“ (и њихови политички саветодавци и диригенти: разна „браћа“ Радоји, Срђани, Чубре и Боже „Коњи“...), које Ви тако ревносно браните али не одбраните.

Ко је „дрско лагао“ и ко фалсификовао?*

Под самоспознајним насловом „Од лажи до лажи“ одговара *Глас Канадских Срба* у бр. 1002 од 30. новембра 1950. на моје тврђење и објашњење у књижици *Је ли 27. март. 1941. илаћен?* са низом извртања неистина, а у одбрани г. г. Адама Прибићевића и његових штићеника – енглеских плаћеника. Пошто та дружина не може да обори у часној дискусији низ логично повезаних чињеница, покушава једним примитивачким мајсторлуком – триком: ако би им успело да ме прикажу лажовом бар у једној тачки, онда би они смели да уопште да су и све остале тврдње исто тако лажне.

Та моја тобожња лаж, коју би хтео да докаже безимени уводничар *Гласа Канадских Срба* (неки „Л“ – можда лажов?) односи се на: шта је Черчил у својим мемоарима стварно рекао о значају 27-мартовске „револуције“. А. Прибићевић је о томе тврдио 1) „И зато и г. Вотсон и г. Дановен, као и њихови народи, неизмерно много дугују српском народу, а *Бриџанци* може *дијети* и своју слободу, *шио* је Г. Черчил у мемоарима *признао*“ (подвлачење моје) и 2) „Српска револуција родила је *нејроцењивом коришћу* и за Вел. Британију и сав остали демократски свет одложивши Хитлеров напад на Совјетску Унију, односно *изазвавши његов слом*. То нам је признао ено у својим ратним мемоарима и г. Черчил...“ (подвлачење моје)!

На то сам ја надовезао: „Којим речима је то признао Черчил? Ви фалсификујете г. А. Пр. (или „гудите уз гусле“, причате оно што би желели да је а није)“ (*Је ли 27. март илаћен?*, стр. 9). Сада би безимени уводничар *Гласа Канадских Срба* да ме утера у лаж доносећи енглеске речи Черчила, а које гласе на српском (значајно је да *Глас Канадских Срба* не преводи те речи, видеће се и зашто!): „Сада ћемо видети и какво је дејство имао рок од пет седмица на одлучујуће операције, као резултат нашег отпора на Балкану, а особито Југословенске револуције.

Нико не може тачно одмерити какве су биле последице тога пре но што је наступила зима по лудачку германско-руску војну. Разложно је веровати да је тиме спасена Москва.“ Ко ме год није помрачен разум примитивачким маштарењем, запазиће крупне разлике између речи Черчила и оног што му је А. Пр. подметнуо („на ово се позвао“):

а) Черчил вели „као резултат нашег отпора на Балкану“, дакле и британског отпора а не само „југословенске револуције“ (по Черчилу, а „српске револуције“ по А. Пр.);

б) ни помена о томе да је та „револуција“ „спасла“ може бити „слободу Британцима“, па ни да је била од „непроцењиве користи“. А. Пр. на име преинакује објективну констатацију Черчила да „нико не може тачно одмерити какве су биле последице тога“ – као свију других историјских догађаја уопште! – (нагласак је на „тачно одмерити“) у „непроцењива корист“.

в) Черчил вели да је „разложно веровати“ да је тиме „у очи зиме“ спасена Москва.¹ Да, *варош* Москва, али не и изазван „слом напада“ на велику

* Изворно објављено 1950. године. Мирко М. Косић, *Гробари Југославије: ко је „дрско лагао“?: око 27. III 1941*, [S.l.: s.n.], 1951. 37 стр.

1 We shall now see how a delay of five weeks was imposed upon the supreme operation as the result of our resistance in the Balkans and especially of the Yugoslav revolution.

Совјетску Унију, како би то гуслар А. Пр. хтео да нам одгуди, премда је тај слом наступио две године доцније.

На *йри реченице четири бијне измене*: једно одузимање, једно додавање и два проширивања. Ако то није фалсификовање једног текста, онда за та „створења“ ништа није фалсификовање – када потиче од њих.

И онда имају још смелости да напишу о мени што се у целости односи на њих саме: „кад је овај човек овако дрско лагао о оном што је један велики човек ставио у историју Другог светског рата, како он тек лаже о ствари-ма које не можемо контролисати“? Одиста је свака *њихова* реч „злонамерна прђава лаж“, што ћемо сада да видимо!

Јесам ли ја најжешћи и најдоследнији противник германског империјализма код нас?*

„Од једне лажи до горе и последње“, безимени уводничар *Гласа Канадских Срба* спори да сам ја и такав противник немачког империјализма у нас.

Ево низа чињеничних података о томе:

– 1910. године објавио сам у *Звону*, недељном прилогу загребачког *Покрећа*, чланак „Германоманија“.

– 1912. објавио сам у београдском *Пијемонћу* под уредништвом Љубе „Чупе“, низ чланака под насловом „Пангерманизам“, после објављено и као књижица у издању Ј. Радака у Вел. Кикинди.

– 1913. објавио сам велику књигу *Модерна Германија*. На трећој страни текста стоји да су „Немци етички варвари“. Књига је за време 1914–1918. била забрањена у Аустро-Угарској. Др Лазар Марковић покушао је у *Делу* 1913. да Немце одбрани од мојег критичког приказа, тврдећи да су Немци „законит и мирољубив народ“.

– 1930. у мом часопису *Друшћивени Живоћ*, а у чланку „Средња Европа или Балканска Унија“ упозорujem на обнову немачке опасности. Краљ Александар је прихватио моју тезу о актуелности образовања Балканске Уније и мој предлог за оснивање Балканског Института у Београду.

– 1934. у мојем *Уводу у оишћу социологију* (на стр. 176/7) стоји: „Изгледа, међутим, да ће у Немачкој у јеку националистичко-групне екстатичности Нације, која сада маршује у двојним редовима вољно или невољно али безизузетно... Али пренапон расизма и националног месијанства Трећег Царства мораће се прекинути једног дана вероватно у новом полому европског мира и онда ће... свих најбољих социјално-научних умова Немачке, која их се данас у колективној избезумљености тврдили, могу доказати писмом једног озбиљног и честитог политичког човека). Но, већ „образложење“ у том демантију одузима му сваку објективну вредност.

No one can measure exactly what consequences this had before winter set in upon the foolness of the German-Russian capmaign. It is reasonable to believe that Moscow was saved thereby.

* Изворно објављено 1960. године. Мирко Косић, *Сведочанство о издаји: 27. март 1941*, приредио и предговор написао Владимир Максимовић, Слободна књига, Београд 2000, 72 стр.

С.В. наводно вели: „Јер када је било у питању да цела земља баца све своје благо на вагу рата, сума од пола милиона фунти нити је овде нити је тамо...“ За сто милиона предратних динара (у здравој валути) могло се *џройџајандом* у Београду и српској јавности за 6 месеци и те како стварати ратна психоза (имајући у виду да су Срби и без тога листом били срцем против Хитлера, а по свом темпераменту готови за политичке лудости) и „финансирати“ јато агената! (А чији и откуда беху они 40.000 и 20.000 долара које је курир енглеског посланства у Београду (секретарица) пренео у Каиро за „породице“ два земљорадничка првака?) Разумемо да британски патриота и обавештач Ситон Вотсон у овом случају мора оспоравати и саму могућност да се за паре купује „цела земља“, али *историچار* С.В. знаће врло добро да је могуће куповином само 2-3 човека постићи да у извесној ситуацији *џревајне* једна политика над другом... гнуша и отреса...“

– 1938. у Народној Скупштини, марта месеца, поводом аншлуса Аустрије држао сам врло оштар говор против спољне политике Стојадиновића (и Кнеза и Чемберлена).

– 1939. на Коларчевом народном универзитету, на предавању о расизму, „поцепао“ сам немачку расну идеологију тако да су присутни многобројни Јевреји врискали од усхићења, а три-четири Немца демонстративно напустили дворану. Поводом тога напао ме је простачки Крста Цицварић, тада већ у немачким водама.

– 1940. опет на Коларчевом народном универзитету, на предавању о социологији рата, предказао сам коначни пораз Немачке. По томе сам саслушаван 1942. у Гестапоу и било је управо комично како су хтели да дознају моје „научне разлоге“ за пораз који им је предстојао.

Поводом говора у Народној Скупштини 1938. *Deutsches Volksblatt* напао ме је читавим уводником (написао га је аташе за штампу у немачком посланству др Хрибовшек-Берге).

Да ли још и један српски јавни радник има тако доследно антинемачку линију за пуних 30 година?

Одговор мајору Живану Л. Кнежевићу*

У броју 1/2 II год. *Равнојорске Мисли* у напису који је по мерилу уредника „Р.М.“ „конструктиван“ и „мисаон“, сматрали сте за умесно да ме у два маха именујете уз квалификовања „немачки директор Српске Народне Банке“ и „познати сепаратиста“ и „кога ће српски народ прво на оптуженичку клупу и за директоровање Народне Банке, када је српски народ био пљачкан до коже од стране Гестапоа и за написе у иностранству, које би Тито платио златом...“

Људима Ваше врсте уопште не бих одговарао. Вама је унапред све опроштено, јер очигледно спадате у ред оних који „не знају шта чине“. Али има још и честитих и здраве памети Срба који не знају шта је на ствари, шта је било и зашто је било, па не знају ни зашто Ви дробите којешта. Ради

* Мирко Косић, *Сведочанство о издаји: 27. март 1941*, приредио и предговор написао Владимир Максимовић, Слободна књига, Београд 2000, 72 стр.

тих честитих и урачунљивих Срба упућујем Вам овај јаван одговор на Ваша јавна извртања у вези са мојим радом за време окупације и после.

Вама је познато шта сам све изнео у књижици *Зар ојейі њо сїаром*?¹ Познато Вам је и то да нико до данас није оспорио јавно ниједну чињеничну тврдњу у погледу мог националног става. Познато Вам је то, да уопште нико није ни покушао јавно да стварним аргументима оповргне ма и једну од мојих теза у погледу узрока наше најновије а најстрашније националне катастрофе. Па ни наши масони (наглашавам: *наши* јер су они *сасвим нешїїо друїо* били но они у Америци, Енглеској или Скандинавији!) нису јавно примили дискусију о њиховом уделу у покопавању наше националне слободе (у толико су више по свом обичају „шушкали“ „у поверењу“ и тако даље).

Моје *оїворено исїуїање за ѡкраїјинске самоуїраве* (уосталом већ од 1918. год. и као временски први федералиста на српској страни!), које обећаваху и програмска изјашњења и Народне Радикалне (1938) и Демократске (1935) и Самосталне Демократске Странке (1931) називате „сепаратизмом“ – али у истом напису пишете и ово: „Срби у земљи сматрају да је централизам био тежак и за Србе и нико га више неће. Нарочито не после Титовог централизма. Сматрају да покрајинама треба дати што више *самоуїраве*...“ Оставимо по страни сву неозбиљност коју одаје Ваше скромно тврђење да Вам је познато и данашње политичко расположење Српског Народа – колико ће бити да има *разних* расположења?! – у земљи (Ваша су „државоправна“ и политичка резоновања у овом напису и одвећ „простосрдачна“...), али подвличим чињеницу да у размаку од једва двадесетак редака Ви отклањате (дакако у име целог Српског Народа!) „покрајински локални патриотизам“ (то се иначе зове регионализам) и истичете да треба покрајинама дати „што више самоуправе“ – а то је оно што ми „сепаратисти“ и заступамо. Изгледа да и у Вашем случају ствар стоји тако да када сте Ви за широке покрајинске самоуправе то је онда национално исправно и политички мудро, али када су за *їїе исїїе* покрајинске самоуправе други, а нарочито стварни политички представници народа односних покрајина (док Вас није никада нико бирао ни за општинског кмета), онда је то „сепаратизам“. Како рече Зулукафер? „Добро је нпр. када ја украдем комшијског бивола, а зло је када он украде мога“... Ја сам за велеиздају у Мађарској осуђиван на смрт (1916). Изгледа да је онде теже било Србин бити него у Србији или Црној Гори... Какав би то био „сепаратизам“ када се и данас борим да се Војводина (или један њезин део) не одвоји од осталих српских земаља па додели Хрватској или Мађарској? Изгледа да је мој „сепаратизам“ у томе што ми не импонују београдски политички „прваци“ ни њихово, рецимо оригинално, схватање „демократије“.

Тврдите да би Тито моје „написе у иностранству златом платио...“, дакле хоћете да кажете да они учвршћују политичку ситуацију Тита. Да ли

1 Пошто су ме г.г. Др Шијачки и мајор Ж. Кнежевић без личног повода напали на управо битангашки начин, лично и јавно дао сам им одговор у *Ам. Срѡбрану* од 3. априла 1950. Како је тај мој одговор потакао г. А. Прибићевића да се умеша у ствар која га се лично није тицала и о којој је он потпуно необавештен писао па тиме дао повода мојој брошури *Је ли 27. мартї ілаћен?* доносим поједине одломке из мог чланка у *Ам. Срѡбрану* ради бољег разумевања целе ствари.

мислите при томе нпр. на ове моје речи: „Комунисти убијају физички али се служе и ‘народним судовима’“ (*На историјској раскрсници*, стр. 73) или на истој страни: „комунизам је... режим терористичке владавине иностраних односно инородних агената...“ или: „а убрзо нас неки безимени Тито – јел загорски бравеобијач или украјински Јеврејин свеједно – замени код веома честитих Енглеза“ (*Зар ојей њо сшаром?* стр. 52) итд. Тито нема разлога да „плаћа златом“ нас несретне бескућнике, ако кога плаћа, онда понеког „напредног“ новинара који му на енглеском прави пропаганду за кредити „Ујка Сама“... Све што је Титу требало на нашој страни, извршили сте ви „хероји“ од 27. марта па кроз сво време вашег емигрантског „владања“ и представљања Српства и Југословенства.

Велите да ће ме Српски Народ на оптуженичку клупу за „директоровање у Српској Народној Банци“ итд. Пре свега: никога не оптужује „народ“ (за ту фразу заклањају се и бољшевички зликовци), него државни тужилац (постављен од властодржаца) а на основу мање или више правичних законских прописа. Ако је држава *јравна*, онда важи *nulla poena sine lege*, тј. нема казне за дела која нису била предвиђена важећим законима. Моје „директоровање“ било би такво дело и по Кривичном Закону Краљевине Југославије и по међународном праву, односно Другој Хашкој Конвенцији, чл. 42–55, и то све и да нисам под маском гувернера-заменика Српске Народне Банке радио оно што јесам, тј. припадао покрету Дражином и помагао га сумама већим но сви остали извори заједно. Тито је стрељао 465 мојих сарадника на том послу а мене би стрељали и Немци и Тито, први да су слутили шта сам чинио а други да сам му само пао шака! Колико сте плитки и Ви и Др Шијачки (који се повремено чеше о моје „колаборатерство“) доказује најбоље ово: обоје се пропињете на гробу мученика Драже како би изгледали политички виши и национално светли, а мене називате „немачким“ и Хитлеровим час „директором“ а час „гувернером“ Народне Банке.

Није моје тобожње колаборатерство изазвало злу вољу Др Шијачког (и његове сабраће) према мени. Једном заједничком пријатељу писао је г. Др Шијачки 2. септембра 1948.: „Када сам чуо да се је проф. Мирко Косић спасао бекством у Швајцарску одушевљено сам узвикнуо: Хвала Богу, такви ће бити потребни нашем народу када се једног дана вратимо. Данас, пошто сам прочитао ово његово разлагање, са великим жаљењем покопао сам још једну своју илузију.“ Дакле, још 1948. године: „Хвала Богу! такви ће бити потребни“ итд., дакле пошто сам три године јавно „колаборирао“, био „Хитлеров гувернер“ итд. Али, када сам се дрзнуо да прстом укажем на *јробаре Јујославије*, онда „са великим жаљењем оде једна илузија“. Тој дружини требају слепци који не виде где је корен нашег зла. Тој братији требају смирење послушници за њихове катастрофалне социјалне и политичке активности. Моја смелост да истражујем ближе и даље узрочнике наше страховите националне катастрофе разлог је беса и мржње свију погођених којима се ипак – ма и у подсвести – буди грижа савести за прокоцкану националну слободу и због милион српских мртвих глава...

То је њихова превентивна одбрана... Одговорности за дела те врсте има неколико: а) кривична (само изузетно!), б) политичка (за оне који излазе пред „народни суд“ бирачких тела), в) морална (за оне који уопште имају савести) и г) историјска, од које нико, а пре а после, не побеже а која се прво састоји у томе да и кривци и њихови најближи – а не само недужни

– имају да носе дејство злог рођења. Ја ћу радо сносити сваку одговорност (за оно што сам чинио и за време окупације и пре и после тога) пред стварно независним и непристрасним судом. Али, „судити“ о животу и раду за време окупације могу само они који су и сами прошли кроз њу, а нарочито не могу они који су живели у пуној личној слободи или далеко од земље без другог ризика сем да случајно не падне бомба близу њих. А *цијански* је ружити Недића и све оне који су уз најтеже жртве самоунижења спасавали колико су могли српске главе док сте ви спасавали само своје! Народи не признају право и не праштају данас ни истинским краљевима када их воде у катастрофу, а немоли некаквим најобичнијим Кнежевићима!

Што се тиче др Шијачког, он нам у истом броју саопштава да је већ на путу покајања: „и да у *будуће* нисмо ни најмање вољни да подређујемо и жртвујемо основна права свога народа – интересима оних који још увек не знају да ли се Југославија налази у Чехословачкој или Чехословачка у Југославији!...“ Дакле, бар „у будуће“ неће више туђинским интересима жртвовати свој народ и земљу. „Од кога је, доста је.“ Оно што ми сматрамо најтежим злочиним то је за њих, очигледно, једно политичко „разочарење“. Лако је могуће да се разлика у нашим схватањима своди на разлике у структури мозга или у развојном ступњу мислене способности.

22. феб. 1950.

Др Мирко М. Косић, бивши редовни професор београдског Универзитета

Ситон Вотсон и Дановен не демантују...*

У низу својих свесних неистина безимени уводничар хтео би да изазове утисак да сам ја тобоже циљао на „мајора Живана“ са плаћањем 27. марта. Међутим, на страни 12 моје књижице стоји јасно: „Паре су примали цивили завереници, они што беху веза између пучиста и агената Интелигенс Сервиса“.

О побудама браће Кнежевића био сам довољно јасан са: „мајор Живан Кнежевић је тако простосрдачна душа да будући историчари неће имати муке у истраживању *моштва* главних јунака 27. марта.

Једини указ о унапређењу, који је објављен одмах сутрадан пошто је успео пуч (односно гажење Устава) једног дела Београдског гарнизона јесте био указ – унапређење мајора Живана.“ А политички почетник, који је захваљујући пучу доведен да као министар двора „руководи“ младим Краљем (односно да га контролише) био је гимназијски наставник Радоје Л. Кнежевић, рођени брат истог „мајора Живана“ (Ам. Србодран, од 3. априла 1950.).

Разуме се да тиме није искључено да су и поједини официри могли посредно, преко цивила, примати паре. Но, није ни од каквог политичког значаја да ли је неки полковник Жика или мајор Мика примио паре, колико и од кога, посредно или непосредно. Важно је да ни Ситон-Вотсон, ни Дановен нису демантовали њихове тобожње изјаве. Некакав мајор Греј (биће

* Изворно објављено 1960. године. Мирко Косић, *Сведочанство о изгаји: 27. март 1941*, приредио и предговор написао Владимир Максимовић, Слободна књига, Београд 2000, 72 стр.

од Интел. Сервиса) тврди да је њему С. Вотсон демантовао наводну изјаву (скрећем пажњу да сам писао у Ам. Србодрану од 3. априла 1950: „Озбиљни политички људи тврде да је...“ а да су то озбиљни и политички људи (да је та „револуција“ плаћена), а С. Вотсону сам ја скренуо пажњу каква му се изјава приписује, а од А. Прибићевића чули смо какво је велеумно писмо упутио Дановену у вези с тиме...

Господину др-у Слоб. Јовановићу, председнику Југословенског Народног Одбора у Лондону

Врло поштовани Господине Јовановићу,

Није ми измакло да је овога пута (о 27. марту) Проглас Ј.Н.О. (који има част да сте му Ви председник) објављен без појединачних потписа његових чланова. Може бити да је то случајно, а може бити да је то „Проглас“ само његове већине. Но како му било: Ви сте председник тог Ј.Н.О. Не знам да ли Вам је познато шта је један несумњиви пријатељ Југословена (и Срба), амерички професор за „политичку науку“ и експерт за Балкан, Joseph S. Rousek, у књизи *Balkan Politics* (1948) на стр. 116 о Вашој дружини (тада влади) рекао: „Савезницима, читава збирка тих ‘државника’ изгледала је као скуп изанђалих (tired) и свађаличких (quarrelsome) старих политичара“. Одонда су прошле године и „збирка државника“ није постала ни мање изанђала – ни мање свађаличка... Судбина политичких емиграција...

Вама је, свакако, познат и онај социолошки „закон“ по коме се у скупинама и интелектуални и морални ниво колектива равна према нивоу индивидуално најнижих припадника – чланова скупине. А у Вашем Ј.Н.О. има и веома скромних, интелектуално и морално, чланова. Свакако Вам је познато и то да је у скупинама уште веома низак ниво осећања одговорности и способности расуђивања, а велика пријемљивост за нелогичне утицаје и, како рече Шумпетер (*Capitalism, Socialism and Democracy*), ту сваки покушај разумног аргументисања животињске духове само још више раздражује... Ви нисте човек „колектива“. Ви сте увек били човек контемплативности. И зато сте једино Ви и „интересантни“ у Ј.Н.О., првенствено по Вашем духу и по Вашој високој историјској и политичкој култури. А иако сте у дубокој старости, Богу хвала, Ви нисте „излапели“ (sit venia verbo!). Према томе, Вама мора да је познато да су све тврдње и читава терминологија („војни савез“, „народни устанак“, „демократски поредак“) тога Прогласа Вашег Ј.Н.О. објективно лажне, управо клупче дрских извртања и фалсификовања историјске стварности.

Ви сте наша велика интелектуална вредност: Не знам да ли ћете се са мном сагласити да интелектуалци од вредности имају посебну „мисију“ у историјском животу својих народа: да се свагда залажу за истину, да сузбијају завођења и заблуде свога народа, да својим престижом не покривају фалсификате... Зато, поред снаге разума, хоће се код интелектуалца високог ранга и интелектуалног поштења, оне нарочите „грађанске куражи“ која од духовних људи, уколико излазе из приватне сфере живота, тражи изналажење и исповедање истине и онда када је иста „неопортунa“ или мрска мањим разним мање-више моћним дружинама и „братијама“ и великим

„туторима“... У битним моментима неистина се не сме подупирати ни самим ћутањем. (Ви сте у Вашем *Макијавелију* написали, чини ми се, да има истина које није добро изрећи. Свакако, онде и онда, када истине изазивају теже неспоразуме него и саме неистине и заблуде, теже по последицама по будућност народа или „друштва“.) И ако је тачна она Паскалова „Казивати истину од користи је за оног коме се казује, али штетно по оне који је казују, јер навлаче мржњу на себе“...

Градили смо државу на једној крупној неистини (објективно) или заблуди (субјективно), на тзв. народном јединству Срба и Хрвата. Зато се та држава (унитаристичка Југославија) морала а пре а после срушити и распасти. Сада би јато пучистичких „политичара“ и „државника“ да изгубљену државу и власт поврате на другој неистини (а та већ није никаква заблуда), на „миту“ о „народном устанку“, „српској револуцији“ од 27. марта 1941.

Има историјских ситуација у којима и „митоси“ служе интересима народа, али „митос“ „народног устанка“ 27. марта 1941. „не пали“. То је „празан пиштољ“, а што је најгоре: *њо знају ујраво они на које је ујерен, знају „савезници“*, режисери тог „народног устанка“.

За мој укус нема ничег беднијег него када се „водећи“ заклањају за „народ“, када би хтели да на њега пребаце своје одговорности, а безумље клике (као „хероја“ 27. марта 1941.) лако је пребацити на „народ“, јер баш својом неразумношћу личе на бесвесну пучину...

Било би ми жао када би[сте] и Ви сматрали да је српски народ заслужио своју страховиту судбину, јер да је он тако хтео... Тај народ нико није поштено обавестио, нико га (демократски) питао, а, можда, нико од тих 27-мартовских „хероја“ ни мислио на њега није.

Сви ћемо ми, ко раније ко мало доцније, „Богу на истину“. А ја ћу дотле и даље по оној Боаловој да „мачка називам мачком, а Ролеа нитковом“...

Са свагдашњим поштовањем,

Вама одани, К.
19. априла 1951.

Monte Bre Veta sopra Lugano

П.С. – Чујем да сте о „прослави“ 27. марта у Лондону поставили алтернативу: „Ко неће да слави 27. март, тај нека слави 25. март!“ То би *сѝили-сѝички* личило Вама: приказивање људи и догађаја у антитетичким дихотомијама. Али, сигуран сам да Ви знате да су то груба упрошћавања сложене животне стварности, популарна, истина (зато се и служе њима редовно сви пропагандисти!), али неумесна у истинској науци. У животу није ритам „или-или“ (а ни у етици сви само „добри или зли“), а још мање у политици *све* за „славе и прославе“, односно за „издају и срамоту“. Нити је за „слављење“ 25. март нити 27. март; оба дана су у знаку национално-државне негативности, с том разликом да је 25. март (кад је већ морало да дође до њега) могао бити спасоносан за Југославију (а „црн образ“ поднели би, исто као и Шведска, пред „честитим“ „савезницима“), док је 27. март значао скакање у амбис за туђ рачун! Срби су имали разлога да размисле о питању: зашто славе сви народи дан када је рат – несрећа – престао, а само ми када је у ствари отпочео? Да ли, можда, зато што је за 27-мартовске „хероје“ почетак уједно значао и свршетак?

М.К.

Одговор г. проф. Ситон Вотсону

У „Гласу Канадских Срба“ од 24-ог маја о.г. изишла је Ваша изјава, коју сте дали г. Радоју Кнежевићу у ствари Ваших наводних речи: „Ми смо улазак Југославије у рат платили са 500.000 фунти, па не дугујемо Србима ништа!“ Ви демантујете сада (4. априла 1951.) ту изјаву, коју сам ја, равно годину дана раније (3. априла, 1950. у „А. Србобрану“), навео у овој форми: „Тврде озбиљни политички људи да је...“ И одиста је један озбиљан и честит политички човек, из једног нашег краја, у којем се, бар до скоро, полагало на реч и образ вероватно више но у ма којој од западних земаља, *йисмом* ми то саопштио, извесно ни не слутећи да ћу ускоро доћи у ситуацију да изазван – дрским личним нападајем некаквог мајора Кнежевића – учиним употребу од тих Ваших наводних речи.

Септембра 1950. послао сам Вам моју брошуру „*Je ли 27. III. 1941 йлаћен?*“ и скренуо Вам пажњу на то да се на неколико места у њој спомињете. Ви нисте нашли за потребно да демантујете одмах ту тобожњу Вашу изјаву. У међувремену је у једној полемици, а у одбрани 27-мартовских пучиста, Адам Прибићевић потврдио у „Гласу Канадских Срба“ (од 4. XI. и 18. маја 1950) да су и њему нуђене енглеске паре пре 27. III. 1941, да зна да су „други примали“ и да је наводно и генерал Доновен, бивши шеф америчке обавештајне службе, учинио скоро идентичну изјаву, каква се Вама приписује (А. Прибићевић је, како тврди, поводом тога упутио Дановену и писмо, али нисмо чули до данас да је Доновен демантовао ту изјаву...).

О Вашем првом демантију сазнао сам после 27. III 1951. од неког мајора Греја (сви су знаци да је тај центлмен од И.С.). Али, у том демантију стоји да се не може купити „цела земља“, што нико није ни мислио у вези с тиме. Напротив! Моја је теза да 27. III 1941. *није „дело Срјској народа“* (а још мање „целе Југославије“, пошто је опште познато да су Хрвати листом били за Немачку па и борили се за њену победу све до пораза код Стаљинграда) *нејо дело шаке завереника-йучиста, за које и Liddell Hart йвргди да су „анкуражирани“ од брийанских аенайша.*

Мени је мило да Ви сада спорите да сте онакву циничну изјаву учинили. Само: мораћете дозволити да Вам учиним неколико примедаба поводом Вашег демантија.

Пре свега: ја сам јасно рекао „тврде озбиљни политички људи...“, дакле нисам ништа измислио (или како то „Гл. Кан. Срба“ сликовито вели „издељао лаж“).

Друго: добро би било да сте одмах сами спонтано демантовали, а не тек годину дана касније (односно после 7 месеци пошто сам Вам скренуо пажњу), и то прво једном човеку, који много потсећа на оне који са интелигенцијом имају заједничко назив своје професије, а затим једном од лично погођених. (Незгодно је исто што Ваш деманти долази непосредно после избацивања свемоћне Anglo-Iranian Oil Co из Персије. Скептични људи могу помислити да су неки мајори Греји дошли до сазнања да им је једино још Балкан остао да вршљају по њему...)

А треће, и то је оно најсумњивије на Вашем демантију: Ви себи дозвољавате у њему да *йогмећетше* ниске мотиве нама Србима, који смо схватања да је 27. III 1941. почетак најстрашније трагедије једног честитог иако

простодушного народа и да пуч није био у интересу ни Југославије ни Срба него у интересу Велике Британије. Ви се не ограничавате на то да демантујете (на шта имате право – премда много касно!), него одмах прелазите на *клеветашање*, „бестидно“ и „злонамерно“ – да се послужим *Вашиим* речима. Јер Ви тврдите да смо ми људи „подстицани немирном савешћу“ и да заступамо наша схватања о *нашим* политичким догађајима (27. III 1941) „еда би на тај начин повећали могућност за свој повратак на власт“ (пошто нисам никада био на власти, ово се, вероватно, односи на г. Драг. Цветковића). Ништа Вама не даје права да јавно изјашњавате Ваше мишљење о нашим „мотивима“ ни да дајете оцене о нама, јер је по среди *наша* национална политика! Сви се ми дивимо британском политичком слободарству онако како се показује међу вама. Код вас може сваки грађанин слободно да исповеда своја политичка схватања, може чак и да одбија из уверења да оружјем брани земљу, а може и да осуђује и спољну политику своје земље и када је у рату (напр. у случају јужно-афричког рата) и никоме ни на ум не пада да *јодмеће* ниске мотиве (нити уопште да улази у истраживање истих) за лична схватања у политици. Али, оно што ви Британци сматрате елементарним правилом политичке пристојности за себе, то ми очекујемо од вас да практикујете и према свима осталима. Нисмо ми ништа мање осетљиви на инсинуације и клевете но што сте ви Британци.

Али, на жалост: често се срећамо са чињеницама, које доказују да ви патите од управо анималне етноцентричности: оно што је неоспорно право када сте у питању ви, то вас управо скандализује када други за себе потражују. Британска влада и парламенат имају право да национализују и тобоже неприкосновену приватну својину, али Персија нема исто суверено право да изврши национализацију концесија (за које постоје небезразложне тврдње да су изнуђене и варалички извршиване). Или: ради 120 милиона људи, изданих и подјармљених од комунизма у Средњој и Југоисточној Европи, нипошто не би водили III светски рат, али ради Вашег транзитерско-кријумчарског Хонгконга морало би цело човечанство да закрви... Ваш син, који продужује Ваше виатор-ске политичке послове, а уједно и историчарске претензије (које кад-и-када долазе у сукоб са првима), дозволио је себи да оптужи Дражу Михаиловића (у „The Eastern European Revolution“) за тобожњу неистинитост оправдања његове повремене пасивности према окупатору (Дража је тврдио да је било српских жртава већ и превише, а да би без потребе и без изгледа на успех требало и даље жртве ризиковати), док није тобоже штедео српску крв у борби против ваших савезника, Тито-комуниста. Господин „историчар“ превиђа да су Немци стрељали по 100 Срба за једног свог (што Тито није могао да чини) и да су за нас Србе комунисти били страшнија опасност, јер они су водили борбу да нас подјарме за вечност (док су Немци били ту, али сви смо били уверени да ће и отићи). Уосталом: ни Немци нису починили ту бестијалну нискост ваших команданата у Корушкој 1945, када су на превару и уз обмане изручили Титу 15.000 избеглица да их побије!

Ви Британци као да сматрате да смо ми Срби били дужни да за Вас ратујемо и онда када је наша влада (одлуком од 15. априла, у 9 часова пре подне, у домаћичкој школи код Никшића) наредила капитулацију! Ви, изгледа, да сматрате да смо ми Срби требали да ратујемо даље и онда када је Југославија *de facto* престала да постоји (успелом побуном и отцепљењем Хрвата,

---

које ви нисте „кажњавали“ бомбардовањем Загреба као нашег Београда...). Ми смо тобоже „издајнице“, „колаборатери“ и „квислинзи“ и онда када наша отаџбина и њезина (против-уставно образована) влада није могла ни фактички ни правно (пошто је наредила капитулацију војске) да води рат даље. Та влада није више била ни *de facto* наша влада, него, уствари, један избеглички комитет у власти Британије.

Са Британијом нисмо имали никакав савез, нисмо имали ни комад своје слободне земље, нисмо имали ни владу образовану уставним путем, нисмо имали никаквих и ничијих гаранција да ће национална слобода бити васпостављена... Па ипак смо водили подземну (ми у варошима) и отворену (они у шуми) акцију отпора окупатору. (Ја сам, напр., међу осталим, свестан ризика, заклањао у Народној Банци британског обавештајног агента и омогућио му да дође у везу са вашим И.С. официрима у шуми. Норвежани су своме гувернеру Нар. Банке Ригу одали признање да је под Квислингом штитио „и норвешке интересе“, а мене, који сам, вероватно, и више ризиковао него г. Риг, мене свака британска или наша од Британије плаћена уштва може да назива „колаборатером“...)

Черчил је у својим *Мемоарима* сматрао за потпуно природно да би у случају инвазије Уједињене Краљевине сигурно била образована „квислиншка“ влада од Британаца, али ми Срби, који немамо колоније и доминионе, да оданде продужујемо отпор – ми смо ваљда, требали да до последњег изгинемо (сем оних „хероја“ што увалише земљу у катастрофу – „анкуражирани од британских агената“, па одлетеше до вас без борбе) са вером у – племени Албион...

Ви Британци одликовали сте ваше „колаборатере“ на Каналским острвима, који нису ризиковали главе помагањем и организовањем националног отпора и гериле, али нас који смо то чинили, нас би да прикажете неким „издајцима“. Када вам је потребно, Дража је био херој, а када вам је изгледало у британском интересу, он је био „колаборатер“!

Ми смо били у пуном грађанском рату и ви сте помагали и оружјем и морално комунисте. Ви сте и вама добеглог Краља принудили да призна „мог маршала“ (а Черчил је рекао: „Ако и не призна, ми ћемо поступити као да је признао“). Знали смо да ће „савезници“ признати ону страну легалном, која у том грађанском рату буде победила. И тако су чланови те наше фактичке (од 27. III 1941) а противуствано образоване владе дочекали да их Титославија правоваљано, јер легално, осуди за издају земље и народа иако нису били „колаборатери“ (јер нису ни били у земљи, али нису ни учествовали у отпору окупатору сем – путем радија из Лондона). И само их спасе од извршења казне околност што се не нађоше у Корушкој у рукама ваших центлмена, лажова и притворица (који би их негледајући изручили Титу, са или без поклона од њега, свеједно) него беху у Лондону, одакле је ипак незгодно екстрадирати политичке осуђенике, пошто претендујете да сте земља уточишта за све политичке прогоњенике.

Не знам да ли ћете схватити да ми Срби, који осуђујемо пуч од 27. III 1941. (исто као што су листом Хрвати и Словенци били против самоубилачког „рата“ 1941) немамо никаквог стварног разлога да би били „немирне савести“, али познато нам је да сте ви Британци и одвећ „витални“ да би могли имати гриже савести због упропашћивања неких тамо Балканаца,

који су за вас мање интересантни но ваши племенити пси (како рече ваш берлински амбасадор у свом извештају Foreign Office-у после прекида са Немачком 1939: „Репатрирао сам у задовољавајућим кондицијама персонал амбасаде од 13 људи, пет женских и два пса“). Признајем: И ја знам и ценим псе који су племенитији но неки људи.

9. јун, 1951.

Мирко Косић

P.S. – Још неколико речи о нашим несретницима. –

Дакле: 27. III. 1941. извршен је од људи који су на то „охрабрани“ од стране британских агената – тврди неоспоран војни ауторитет Liddell Hart. А. Прибићевић тврдио је (а сада може ако хоће и сâм себе да демантује на истом месту у „Гласу Кан. Срба“) да су и њему нуђене – пре 27. марта 1941. – енглеске паре и да су „други примали“. Познато је да су још у неутралној Југославији људи „охрабрани“ од британских агената покушали да разоре Сипски Канал и да су бацали у ваздух објекте у далматинским лукама. Ко је довољно кретен, нека верује да су ти британски агенти били толико „златоусти“ и да су једино речима „охрабрили“ наше несретнике да и своју земљу и народ баце у ваздух и да су једнима нудили, а „други примали“ паре – да би Југославија остала ван рата! А када се сада ти несретници позивају на „народ“, да је тај несретни народ тобоже то *џако хџео* (и онда му је ђаво крив што је тако прошао), па као „доказ“ (!) наводе песму сеоских момака:

„Ти, Черчиле, авијоне, а ми ћемо батаљоне.

Ти, Черчиле, митраљезе, да с' бранимо од најезде!“

Не остаје ми ништа друго него или да се обесим или да подвучем да су чак и сеоска дерлад, чак и у песми, била и паметнија и поштенија но те наше генералско-поручничке лудије, јер и та дерлад су захтевала прво авијоне и митраљезе, па онда да се боре... Али нашло се код нас типова, који нису тражили авијоне и митраљезе и који су били задовољни са „охрабрујућим“ речима и – парама, људи које су британске подморнице уколико исти нису већ пре пуча (за који је тобоже *само* Бора Мирковић знао – да је тај центлмен лудак знало се и раније, али после његовог причања на „прослави“ 27. III 1951. знамо и да је глупак када мисли да ће му ико здраве памети моћи веровати) напустили земљу, па преко Немачке и Швајцарске докопали се Америке – изнеле из Боке после капитулације, остављајући чак и посланика Велике Британије непријатељу (у томе су Британци били „центлмени“).

А када ти мајори Греји, којима наша телад тепа са „чика Ђока“ (баш као Рузвелт Стаљину са „чика Јоца“), – упоређују 27. III 1941. са битком на Косову – требао се наћи бар један честит Србин у Лондону и подвикнути му: „Муч, скоте белосветски, не погани нам Југ Богдана и Обилића са том жгадијом, што је ‘охрабрише’ ваши агенти, не упоређуј оне који славно изгибоше са овима што срамно клиснуше!“

А Радоју Кнежевићу имам толико да рекнем: Јесте, Немци су основали Српску Народну Банку и мене поставили пет месеци касније за заменика гувернера. Али, основали су је зато што се Југославија распала отцепљењем Хрвата, а услед вашег пуча. Имали су по Другој Хашкој и право на то. Основали су и Дирис и у њему поставили за чиновника извесног Стеву Тривунца. Вама не смета то да са истим Бата-Стевом оснивате неке одборе демократских странака (као што ни Воји Вељковићу није сметало што су

га Аустријанци окупатори поставили за биргермајстора Београда). Битно је шта је ко од нас национално радио. Или је, можда, битно што су они Србијанци, а ја „само“ грешни Војвођанин!

Нашао се и један „горостасни државник“ (тако ти „лафови“ сами себе јавно и наштампано називају...), који је издржао четири године у жицама, па тиме стекао право да наступи наслеђе Цара Душана (у последње време задовољава се оставштином и само Драже, канда је маса Силног Цара постала пасивна откада у Филадельфији добише „право самоопредељења“ и Македонија и Црна Гора што супотписаше и ти „горостасни“). Ја, истина, не верујем да је Силни Цар имао и такво потомство (управо копилад, пошто једино нејаки Урош беше легитиман) од гурбетско-куцовлашких страна, али знам позитивно да Војводина није била у саставу Душановог Царства, па да према томе ти његови тобожњи наследници *ничим нису квалификовани* да нас Војвођане називају „издајцима“.

М. К.

II. СОЦИОЛОШКЕ И ЕКОНОМСКЕ
ИДЕЈЕ МИРКА М. КОСИЋА

МИРКО М. КОСИЋ – ЖИВОТ,
ИДЕОЛОГИЈА И НАУКА
(Оквир за истраживање и проучавање)

Резиме: Рад садржи оквир (скицу) за истраживање животног пута и дела Мирка Косића. Аутор настоји да одговори на питање какво место Косић заузима у историји појединих научних дисциплина којима се бавио. Он прво даје сажет приказ биографије Мирка Косића и констатује да главни проблем у реконструисању Косићеве биографије представља ограниченост или тежа доступност извора за поједине периоде живота. Ово се пре свега односи на период окупације (1941–1944) и поратне емиграције. Након краћег осврта на идеолошке ставове и политичку делатност Мирка Косића, аутор анализира његову научну делатност која се одвија у две шире области – економији и социологији. Аутор закључује да је Косић занимљив и поучан пример даровитог човека који ни у једној области није остварио онолико колико се од њега могло очекивати, што никако не значи да његова посебно научна остварења немају одређену тежину. Косић је почео врло рано, али је прерано престао са стварањем значајних научних радова. У политици и идеологији није успео да изгура неку политичку организацију, нити су његова идеолошка схватања шире прихваћена. Сувише је био нестабилна, па и превртљива личност да би могао остварити трајнија утицајна достигнућа, што не значи да није оставио траг, посебно у историји домаће *друштвене науке, који се ипак не може трајно избрисати*.

Кључне речи: Мирко М. Косић, Косићева биографија, идеологија, политичка и научна делатност, социологија, економија, колаборација

І. Увод

Као што се из поднасловa види, у овом раду ће, у склопу биографских података о Мирку М. Косићу (1892, Кикинда – 1956, Лугано), бити обухваћене све области његове друштвене и научне делатности. То је, наравно, неупоредиво тежи задатак него да се идејно-историјским или идеолошко-критичким приступом разматрају само његови објављени радови, или чак само социолошки текстови. Јер социологија представља само једну област његове делатности, којом је почео да се бави веома рано, али је у облику књига резултате објавио тек 1934. године, што значи при крају своје наставно-научне делатности.

Полазна тешкоћа овакве обраде састоји се у недостатку извора; није пронађен ниједан целовитији аутобиографски напис, а, колико је познато, о њему је веома мало писано. Већ у предратном *Социолошком ирепледу* (1938) његов рад је сасвим узгредно поменут, а после рата, с обзиром на његову политичку емиграцију, у земљи је био готово заборављен. Ипак, с обзиром на његово сасвим конкретно, питање је какво, место у историји појединих научних дисциплина, заборављање није могло бити потпуно и трајно. У свом реферату „Друштвени услови развоја социологије у Југославији“, саопштеном на IV Светском социолошком конгресу у Стрези (1959), Радомир Лукић га оцењује као „најзначајнијег буржоаског социолога између два рата, аутора радова високог квалитета“.

Овде треба имати у виду да Мирко М. Косић није био *анонимус* у међународним социолошким круговима; умро је само три године пре наведеног конгреса; *Soziale Welt* објављује некролог који је написао L. von Wiese, а у наредном броју објављује и Косићев прилог „Zur europäischen Neuordnung“; аутор је појединих одредница у Bernsdorf, Bülow, *Wörterbuch der Soziologie* (1955), а и сâм добија одредницу у Bernsdorf, Knospe, *Internationales Soziologen Lexikon* итд. Није без значаја да га је у зборнику Gurvitch, Moore, *Twentieth Century Sociology* (1945), у одељку о југословенској социологији, Joseph S. Rousek означио најзначајнијим југословенским социологом, а његову књигу *Увод у социологију* (1934) оценио изванредном, равном било којем сродном раду написаном на енглеском језику од стране америчких социолога.

Тек половином 1980-их година појављују се, у оквиру ширих студија о развоју појединих друштвених наука у Југославији, више или мање значајни осврти и на поједине делове научног стваралаштва Мирка М. Косића. Тако Милован Митровић, на подстицај Војина Милића и уз снажну подршку Радомира Лукића, сачињава до сада најцеловитију и врло квалитетну монографију о развоју југословенске међуратне социологије (1982), у којој је, иако непотпуно, дат нешто шири осврт и на социолошко дело Мирка М. Косића.

Поменути Војин Милић у својим књигама *Прилози историји социологије* (1989) и *Друштвена структура и њојекрејљивост Југославије* (1996) осврће се сасвим кратко и на Мирка М. Косића, али су нека запажања и сугестије веома подстицајне за темељитије проучавање како његовог социолошког тако и укупног дела.

Када је реч о Косићевим економским радовима, на њих се осврће Лазар Пејић у књизи *Развој економске мисли у југословенским земљама до Првој и у Југославији између два светска рата* (1986), али то чини више узгредно, дајући много већи простор и значај многим другим ауторима, чини се, често неоправдано.

II. Биографија

Наведено је већ да, у недостатку аутобиографских списа, главни проблем у реконструисању Косићеве биографије представља ограниченост или тежа доступност извора за поједине периоде живота. Ово се пре свега односи на период окупације Србије (1941–1944) и поратне емиграције.

Породично порекло и период ране младости до средине гимназијског школовања могуће је реконструисати на основу извора који се налазе у Архиву, Музеју и Црквеној општини у Кикинди, а делом и у Новом Саду. Опсежније утврђивање породичног порекла јесте значајно, јер се чини да је породични утицај био одлучујући за необичан начин гимназијског, а касније и универзитетског школовања. Истовремено, тај начин школовања је изгледа значајно утицао и на његову идеолошко-политичку и научну делатност. Наиме, Косић је гимназијско школовање започео у мађарској гимназији у Кикинди, наставио у српској у Новом Саду, да би прешао у Кронштат-Брашов, средиште ердељских Немаца, где похађа немачку гимназију, а матурирао је 1911. у хуманистичкој државној гимназији у Трсту.

Студирао је на начин који није био уобичајен, али је веома занимљив. Није се определио за један универзитет, већ је готово из године у годину прелазео са једног на други. Студије је започео у Стразбуру на Правном факултету, наставио на Камералистичком факултету у Минхену, затим похађао Економско-социјални факултет у Женеви, да би на крају студирао и докторирао 1917. на Правном факултету у Цириху. Критеријум за избор факултета очито су били курсеви наставника међународног угледа, који су држани у различитим семестрима. Зато нас не чуди да је у више наврата, било у службеним подацима или полемичким текстовима, с поносом наводио да је ђак нпр. Knappa, Zahna, Brentana, Grosmana и, посебно, L. von Wieseа; те да му је Michels рецензирао дисертацију. А да је оцењиван изузетно талентованим, указују и чињенице као нпр. да су му G. von Maуr и F. Zahn у *Allgemeines Statistisches Archiv* (1914) објавили обимнији прилог на ударном месту, као и неколико приказа. Или, на пример, то што је укључен међу ауторе прилога у Von Wieseовој споменици, а да му је овај написао некролог.

Такође треба темељитије истражити Косићеве везе са Матицом српском пре Првог светског рата (припадник младих „покреташа“, следбеника Тихомира Остојића, стипендисте једне од Матичиних задужбина – Задужбине Ђене Брановачког); са различитим омладинским револуционарним и другим удружењима у Аустроугарској

монархији и Србији пре првог светског рата; са Љубом Јовановићем – Чупом и, преко *Пијемонџа*, са црнорукцима и Аписом.

У току Првог светског рата је добровољац у српској војсци (избегавши мобилизацију у Аустроугарској), формално у различитим јединицама, али је најбитније да, као талентовани и декларисани југословенски омладинац, 1915. године, на позив Јована Цвијића, бива укључен у групу интелектуалаца – стваралаца Ратних циљева Србије, као и да ту покреће полумесечник *Југословенски иласник*. Након повлачења преко Албаније, са Крфа је упућен у Швајцарску да заврши студије и веома активно ради на пословима националне пропаганде.

О његовој делатности у међуратном периоду подаци се могу пронаћи у следећим институцијама:

- а. Правни факултет у Љубљани,
- б. Правни факултет у Суботици,
- в. Министарство индустрије и трговине Краљевине СХС,
- г. Матица српска,
- д. Трговачко-занатска и индустријска комора у Новом Саду,
- е. Народни институт Илије М. Коларца,
- ж. Народна скупштина Краљевине Југославије (1935–1938).

Једно од почетних запажања је да је уочљиво Косићево настојање да систематски гради властиту каријеру. Он је, наиме, усмерава у три стратешка правца; први, али подједнако важан као и следећа два, усмерен је ка универзитетској каријери, с циљем да дође до професуре на Правном факултету у Београду, а вероватно и до чланства у Краљевској академији наука; други, да се учврсти и унапреди положај у Матици српској, с очитим циљем да постане њен председник; и трећи, који је требало да му, кроз Трговачко-занатску и индустријску комору у Новом Саду, обезбеди значајнију улогу у привредно-политичком животу земље. Међутим, почетком 1930-их година, на сва три подручја доживео је готово истовремени пораз.

Зато је потребно утврдити садржај и позадину његових сукоба на Правном факултету у Суботици, у Матици српској и Комори. Значајан број извора о њима доступан је. Занимљиво је да и његови радови указују на то да је био конфликтна личност; чак и у теоријске радове уносио је свађалачке елементе, сасвим споредне у односу на ствари о којима пише. Анализом ових сукоба настојаћемо да разрешимо један од темељних проблема ове монографије, који се састоји у објашњењу зашто није успео да заузме неко важније место у политичком животу међуратне Југославије, иако је био добровољац, албански споменичар, у кругу интелектуалаца стваралаца Ратних циљева Србије итд. Међутим, у политици није досегао даље од споредног покрајинског политичара.

Када се ради о периоду окупације (1941–44), предстоји истраживање доступне архивске грађе која се односи на његово вицегубернерство у Народној банци, евентуалне везе са покретом Драже Михаиловића (на које се – проблематично – позива у емигрантским полемикама), његове тврдње да у време окупације није јавно иступао, нити присуствовао јавним манифестацијама, гестаповска истраживања итд.

О емигрантском периоду може се закључивати на основу доступних, како полемичких публицистичких текстова, тако и радова које је објављивао у међународној социолошкој периодици.

III. Идеологија

Овај би одељак могао носити наслов *Идеологија и њолиџика*, јер је идеологија увек повезана са политиком. Али у својој политичкој делатности, до које му је било веома стало, Косић се углавном бавио идеологијом. Није био организатор неке значајније политичке странке или групације, а уколико је у њих улазио, расветљавао је њихове идеолошке циљеве. Због тога ће разматрање његове идеологије дотаћи и све што је од важности за његову политичку делатност.

Његова идеолошка схватања морају се посматрати по периодима. То би било потребно чак и да Мирко М. Косић није био превртљив и прилагодљив друштвеним приликама које су се мењале.

1. Период до Првој светској ратној

Доминантна идеја његове идеологије јесте *југословенство*. Почиње као револуционарни југословенски омладинац и сарађује са *Пијемонтом*, органом „Црне руке“, у којем објављује текстове, које је 1912. сабрао и објавио као књигу под насловом *Пангерманизам*. Истовремено, а имао је тек 20 година, објављује и књигу *Модерна Германија*, у чијем уводу наглашава да је пише са југословенског становишта. Мада је то у *Модерној Германији* мање изражено него у *Пангерманизму*, Германи и Словени су главни непомирљиви непријатељи.

2. Период Првој светској ратној

Овај период карактерише сарадња на разради Ратних циљева Србије (1915), с тим што се он бави проблемом који је већини у Србији недовољно познат. Његов елаборат (објављен као посебан сепарат) *О Словенцима* представља врло квалитетан текст.

Треба напоменути да овом претходе три објављена сродна текста: *Словенци – бројеви и рефлексije* (1914), *Наша национална област на зајугу* (1915) и *Наша национална област у данашњој Угарској* (1915).

Синтеза те његове делатности налази се у монографији *Die Süd-slavenfrage*, објављеној 1918. године у Цириху. У њој је приказан простор који заузимају Јужни Словени, потом је дан кратак осврт на њихову прошлост, док је тежиште на односу Мађара, Хабзбуршке монархије и Италијана према њима. Косић на крају даје програм како би тај проблем могао да буде решен.

3. Период међурајне Југославије

Његови посланички говори у Народној скупштини Краљевине Југославије, који су се пре свега односили на „хрватско питање“, „национално јединство“ и „нашу спољну политику“, указују на његов недовољно разрађен и недовољно јасан поглед на федерално уређење земље, за који се одраније залаже.

У овом периоду појављује се и једна мања брошура која показује његов однос према најмоћнијим силама и покретима тог времена (бољшевизам, фашизам, националсоцијализам). Однос је донекле сличан оном који има Слободан Јовановић, мада је овај у *Поратној држави* пришао предмету чисто правнички, док Мирко М. Косић то чини политички.

Поред наведених, у овом периоду Косићева идеолошка и практичнополитичка делатност има и друге садржаје.

4. Период окупације и емиграције

У овом периоду, најмање два Косићева становишта разликују се у односу на његове погледе у ранијим периодима:

- а. он напушта југословенску идеју и замењује је великосрпском, и
- б. у анализи и тумачењу односа у предратној Југославији заступа и профашистичке идеје (главни „кривци“ су масони, а помињу се и Јевреји).

IV. Наука

Научна делатност Косића одвијала се у две шире области:

в. *Примењена економска наука*, у оквиру које централно место заузима прилично обимна књига *Основи економне полијтике, књига I*

(1925), у којој, поред теоријског увода и одељка о развоју доктрина, најзначајнији простор заузима *Нацрци аџранне њолиџике*. Иако је у предговору најавио и другу књигу, која би се бавила занатско-индустријском и социјалном политиком, она се није појавила. Ово дело је имало одговарајући утицај на друге ауторе, а међу њима и на Мију Мирковића (Мату Балоту).

У ову област његове научне делатности спада и низ других расправа, стручних полемика (нпр. са Велимиром Бајкићем), а посебно су занимљиве две расправе о Великој економској кризи и расправа о односу политичких идеологија и економске науке.

г. *Социолошки ѡрисиџуи друшџиву*, који ће у монографији бити најшире разматран и приказан.

1. Као „предрадња“ за овај приступ, али још увек у публицистичком смислу, служи књига *Модерна Германија* (1912). Она је неуједначеног квалитета и недовољно сређена. Обухвата, с једне стране, оно што би се могло назвати приказом савременог живота (условно „социологија свакодневице“), при чему нарочит значај даје односима међу половима и полном неморалу – различитим облицима проституције, распрострањености ванбрачних веза, ванбрачних рађања – можда и више но што заслужују, али у времену када је разврата заиста било доста. Мање је сређен приказ милитаризма и Кајзера као вође, а боље је приказана, иако у грубим цртама, друштвена структура и политичка организација Немачке. Посебна пажња придаје се социјалдемократији. Однос према њој је одбојан, али не и искључив. Основна идеја која се кроз књигу провлачи је сте критика пангерманизма.
2. Прелаз ка социологији представља *докџорска дисертџација* објављена 1918. године, написана по свим стандардима тадашњих немачких и средњеевропских универзитета. Прегледна је, садржајна и веома документована. У духу дисертације су и расправе о опадању становништва и еугеничким проблемима уопште.
3. *Социолоџија*. Иако је своја главна научна дела, *Увод у социолоџију* и *Проблеми савремене социолоџије*, објавио 1934. године, у њима се налазе и радови који указују да се социологијом бавио све време, од пре Првог светског рата. Након изласка ових књига, објавио је неколико чланака до Другог светског рата, као и у емиграцији.

У својим социолошким радовима у највећој мери се бави конституисањем социологије (шта је социологија – шта није, метод, однос према праву и политици, социјалној филозофији, филозофији

историје итд.). Поред тога, бави се и оним проблемима који су у средишту његове идеологије (национални односи, групе итд.). Такође разматра и проблеме као што су нпр. друштвена структура, идеје прогреса, вођства итд., али недовољно развијено, у облику торза.

Тематска веза између садржаја његових социолошких радова и идеологије несумњиво постоји.

V. Закључак

Мирко М. Косић је занимљив, па и поучан пример даровитог човека који ни у једној области није остварио онолико колико се од њега могло очекивати, што никако не значи да његова, посебно научна, остварења немају одређену тежину.

- Почине врло рано, али и прерано престаје са стварањем значајних научних радова.
- У политици и идеологији не изграђује неку политичку организацију, нити су његова идеолошка схватања шире прихваћена.
- Сувише је био нестабилна, па и превртљива личност да би могао остварити трајнија утицајна достигнућа, што не значи да није оставио траг, посебно у историји домаће друштвене науке, који се не може заувек избрисати.

Уколико би се поставило питање да ли заслужује да буде тако свестрано разматран, може се одговорити да је веома занимљиво разјашњење његових резултата, али и неуспеха, и у практичним идеолошким, и у научним областима.

Borislav Milić

MIRKO M. KOSIĆ – LIFE, IDEOLOGY, SCIENCE

Summary

This paper contains framework (sketch) for the research of life and work of Mirko Kosić. The author attempts to provide an answer on the role and place of Kosić in the history of particular scientific disciplines he had worked on. He first gives a brief biography of Mirko Kosić and points out that the restricted or unavailable sources of documentation for particular periods of his life constitute the main problem in reconstructing Kosić biography. This is particularly true for the periods of German occupation (1941–1944) and his post – WW 2 emigration.

After a brief overview of ideology and political activities of Mirko Kosić, the author analyzes his scientific work in the two fields, economy and sociology. The author reaches the conclusion that Kosić is an interesting and didactic example of a talented man who failed to achieve as much as one could have expected from him in any field, which in no way implies that his work, especially his scientific work, lacks particular weight and value. Kosić begun writing significant scientific works at an early age, but he stopped creating them far too early. In the politics and ideology he failed to build any political organisation, and his ideological beliefs failed to draw a wider support. He was a too volatile personality, even a „turn-coat“, to reach more lasting influential results, which does not imply that he failed to leave his mark, especially in the history of Serbia’s social sciences, a mark that cannot be kept erased forever.

Key words: Mirko M. Kosić, Kosić biography, ideology, political and scientific activities, sociology, economy, collaboration

МИРКО М. КОСИЋ КАО СОЦИОЛОГ И ЕКОНОМИСТ СЕЛА

Резиме: У уводном одељку, „Особеност Косићеве појаве“, осветљавају се опште околности у којима је овај зачетник социологије у Србији живео и радио, а потом се аутор бави Косићевим (претежно формалистичким) одређењем предмета социологије. Наредни део, „Социографија и социологија села“, односи се на Косићево поимање улоге и циљева ове две дисциплине. Потом се излаже његово „Социолошко виђење економије и аграрне економије“, с посебним освртом на аграрну политику и тумачење светске међуратне кризе. Аутор потом обрађује однос социологије и (социјалне) политике, тј. Косићево инсистирање на аутономији науке у односу на идеолошко-политичке упливе, док у претпоследњем одељку коментарише Косићево политичко деловање у три главне фазе. Најзад, у закључном делу, аутор указује на савременост и актуелност Косићевих судова, те наглашава значај превредновања овог знаменитог теоретичара.

Кључне речи: Мирко М. Косић, предмет социологије, социологија села, економика пољопривреде, економска криза, социјална политика, колаборација, политички реализам

Особеност Косићеве појаве

Као већ признати утемељивач социологије (или „први социолог“) у Србији,¹ али и члан Међународног института за социологију у Паризу и Немачког друштва за социологију у Берлину (првих стручних социолошких асоцијација), Косић је требало да буде битна фигура у развоју домаће социолошке мисли, међутим, стицај разних личних и социолошких околности допринео је да не само не остави за собом шири круг следбеника, него и да деценијама остане потпуно прећутан у идеолошкој клими која је у другој половини претходног века владала у Србији односно СФРЈ. Поред тога што пре рата (највероватније из политичких разлога)² није добио прилику да предаје на

1 Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179064, Историја српске филозофије, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

2 Као највероватнији мотиви наводе се контакти с црногорским краљем Николом, али и федералистичко уређење које је још 1918. предлагао за Краљевину

Београдском универзитету (што је огромна штета ако се узме у обзир његово темељито владање рецентном литературом на бројним страним језицима, укључујући, рецимо, и руски, италијански, мађарски и пољски),³ његов стручни учинак је умањило и активно бављење политиком током 1930-их година, а потом послератна емиграција у Швајцарској. Истовремено, часопис који је покренуо – *Друшћивени животи*, прва истински социолошка публикација у Србији – објављен је у свега десетак бројева, у драстичном дисконтинуитету (1920/21. и 1930. године), па ни он није урезао дубљи траг у развоју наше друштвене мисли.

Пошто је већ неколико аутора прилично исцрпно осветлило стручну биографију Мирка Косића (Митровић, 1982: 154; Суботић, 1991: 323–326; Суботић, 1997: 84–85; Петровић/Станојевић, 2012; Мијатовић, 2012: 163–165), овде ће се указати само на најкарактеристичније моменте. Упадљиво је да је почео да објављује врло млад – као студент – са свега двадесетак година (први превод му је издат још кад је имао 15 година!), када му је, према публикацијама доступним у обједињеном библиотечком систему Србије, изашао низ краћих прилога у *Летџопису Матице српске*: не само знаменити рад који означава почетак бављења социологијом код Срба, него и краћи написи о еугеници, појму расе и народности, феминизму, задругарству, напуштању села (дакле, темама које су и данас актуелне) – током 1912–14. и 1924–26.

Прву обимнију монографију (1918) написао је већ са 26 година,⁴ у којој је оставио упечатљив траг о познавању историјских, демографских и економских прилика на Балкану, уз врло оштроумне геополитичке опсервације и коришћену литературу искључиво на иностраним језицима, а претежно и иностраних аутора. (Оваква упућеност

СХС. У разним списима је, иначе, испољавао и умерено „војводијанерство“, тј. блажу варијанту војвођанског сепаратизма, па, у извесној мери, и културалног шовинизма у односу на Србе из Краљевине Србије.

- 3 Ово доказују не само обимна, широким анотацијама пропраћена богата библиографија на крају уџбеника опште социологије (1934б: 231–242), него и бројне фусноте у свим списима, кроз које помиње сва релевантна дела за материју коју обрађује.
- 4 Можда се у овој изузетној обдарености и прераном сазревању крију узроци његовог комплекса „више вредности“, услед којег је био врло некооперативна, чак конфликтна личност, како сведоче његови савременици, попут Федора Никића (в. Антонић, 2012; Бакић, 2013). Исти чиниоци су условили и његове (изгледа, врло замашне) политичке амбиције, које су се оствариле прекасно и тек делимично, када је у другој половини 1930-их постао народни посланик. Дакле, ни он није одолео сиренском зову политике, која је, како је примећивао још Арчибалд Рајс, била (не само тада) главни животни циљ већине универзитетских посленика.

у културалне прилике и удружења, као и осећај за привредну основу, односно свест о упливу иностраног капитала, приметна је и у описивању словеначких прилика неколико година раније [1915].)

Током двадесетих година више се бавио социологијом и економијом села, написавши неколико књига (1925, 1929. и 1931. године) из економије и више радова у часопису *Друштвени живот*, а 1934. године излазе два кључна социолошка дела (од којих је 1934а, додуше, већином састављено од раније објављених радова), да би код њега потом научне преокупације потпуно уступиле место политичким,⁵ док се послератни списи углавном једва и дотичу социолошке проблематике (изузимајући један број приказа у швајцарским и немачким публикацијама).⁶

Разлози за његову маргинализацију – боље речено, активно прећуткивање – у послератној социологији искључиво су политичке природе, а за његову реafirмацију 1980-их и 1990-их најзаслужнији су Милован Митровић и Драган Суботић, који су његове идеје презентовали на непристрастан, идеолошки необојен начин.

Његово дело, на жалост социолошке заједнице, и данас изазива жестоке контроверзе, донекле и несхватљиве с обзиром на предмет полемика (за детаље в. Антонић, 2012). Премда његови поступци нису увек били најчаснији (сежући чак до дегутантности током Другог светског рата), а ни судови најодмеренији, он сигурно није тек пуки колаборант недићевског окупационог режима, поготово када се узме у обзир целокупно његово научно и политичко деловање, укључујући и оно предратно.⁷

5 Од средине 1930-их његови радови се видно проређују, тако да током више од десет година није објавио безмало ниједан научни спис, све до краја 1940-их; индикативно је и да су његове две књиге (1925 и 1934б) насловљене као „књига прва“ а да остали томови никад нису објављени.

6 Исцрпан попис ових позних научних радова, објављених у швајцарским и немачким публикацијама, в. у: Антонић (2012).

7 Тако га, на пример, Оливера Милосављевић (2010) на бројним местима (стр. 34, 44, 56–57, 83–84, 97–98, 120, 198 [фн. 257], 540 [и фн. 860]) квалификује као оштрог противника нацизма, а нарочито су упечатљиви цитати из његових радова (Милосављевић, 2010: 222, фн. 297) у којима говори о изворима будућег рата. Заиста је невероватно да је још почетком 1930-их наговестио које ће земље повести нови светски рат (наравно, пре свега Немачка), док је његову извесност најавио непосредно по доласку национал-социјалиста на власт у Немачкој (у новинским текстовима обједињеним у: 1933). Имајући у виду политичку оријентацију издавача ове студије, недвосмислено је да овакав третман Косићевог предратног политичког опредељења сачињава најверљивији доказ да није био нимало склон нацистичким идејама и политичком програму. Узгред, штета је што то знаменито предавање с Коларца из 1935. године Косић никад није интегрално објавио.

Предмет социологије

Као и кад је реч о свакој младој науци,⁸ Косић се изразито брине око одређивања предмета социологије, тј. настоји да успостави критеријум демаркације између ње и сродних дисциплина, при том изричито набрајајући и шта социологија *није*, обезбеђујући јој на тај начин аутономију пре свега у односу на економију, философију⁹ и историју (1934а: 70–71 *et passim*; 1934б: 7ff.; в. и Митровић, 1982: 155ff; Суботић, 1997: 86). Социологија не може бити ни наука о култури, јер „[К]културе нису органске целине“ (1934б: 14), нити су све појаве у њима међузависне, услед чега су се „[С]ви тзв. закони културног развоја испоставили веома натегнутим и празним уопштавањима...“ Своја одређења социологије као научне области Косић гради поступно, кроз непрестану дискусију и критику утицајних теоријских праваца, попут диркемовског позитивизма, веберовског интерпретативизма или америчке емпиристичке антропологије и бихејвиоризма, чије конструктивне аспекте региструје (квантификација, објективност, вредносна неутралност итд), али уједно и упућује на недовољност спољашњег, чисто дескриптивног приступа друштвеним појавама (1934б: 203–204).

Окосницу његовог дефинисања социологије свакако чини формализам (како га назива, „релационистичка“ школа), јер је био под непосредним утицајем Фон Визеа, па је разумљиво што ову дисциплину, уместо гледања као свеобухватне, синтетичке науке о друштвеном развоју, ограничава на изучавање друштвених процеса, односа и „творевина“, тј. колективитета и институција (1934б: 20),¹⁰ експлицитно наглашавајући њен емпиријски карактер, уз противљење „метафизичким спекулацијама о суштини индивидуе и друштва“ (1934б: 189; в. и 1934а: 24–25).

При том се нарочито брине да упозори на опасност улива биологије, психологије и историје, па и економије, путем праваца који

---

8 Интересантно је да и сам запажа како је питање (утврђивања) почетка социологије као науке конвенционално, јер зависи од схватања о томе који ступањ развоја одређеног домена чини засебну науку (1934б: 40), премда се саглашава да се наслов оснивача додели Конту.

9 На многим местима Косић показује озбиљно познавање философских концепција, и то не само кад је реч о најранијим, античким социјалнофилософским учењима (и нововековним социјалним и философскополитичким теоријама), него и у вези с Кантом, Хегелом, Шелером, Бергсоном, па и логичким позитивизмом итд. – нпр. 1934б: 31–43, где је пружио први преглед развоја социолошких идеја на српском језику, или 1934б: 203.

10 У *Проблемима савремене социологије* даје нешто другачије одређење предмета ове науке: „1) претпоставке и фактори друштвеног живота, 2) облици социјалности и 3) интерфункционалности у друштвеном животу“ (1934а: 60–61).

(пре)наглашавају односне аспекте друштвеног живота. Иако свакако није био стриктни методолошки индивидуалист, диркемовски уважавајући несводивост социјалних чињеница, одбацивао је и социолошки реализам, тумачећи га као хипостазирање појмова попут „народне душе/духа“ (1934б: 93).¹¹

Врло савремено, у складу с каснијим увидима методологије друштвених наука, упућује да појединачне науке не изучавају изоловане делове стварности, него да се конституишу на основу перспективе из које их посматрају. Уопште узев, он, такође врло актуелно, увиђа значај интердисциплинарности, сарадње и координације међу блиским наукама, али се уједно залаже и за њихову аутономију, односно пледира за обазриву употребу аналогичности из других наука у објашњавању еминентно социолошких појава (нпр. 1934а: 27; 1934б: 65–66). Тако је избегао западање у било који строжи облик детерминизма, редукционизма или монокаузализма.¹²

Уз то, поред искуствене природе (која представља особеност социологије у односу на философију историје), ову науку обележава и експланаторни циљ, за разлику од претежно описног, који себи поставља историја. На тај начин Косић потцртава номотетски, теоријско-систематски ниво социолошког разматрања (и општост њених појмова) наспрам идиографске равни, на којој историја испитује пре свега појединачне догађаје (1934б: 27). На више места (нпр. 1925: 3) доктринарно наглашава значај упоредно-историјског метода, а њиме се најчешће и служи у анализи друштвених и економских феномена.

-
- 11 Целокупно прво поглавље *Проблемâ савремене социологије* Косић посвећује омеђењу њеног предмета у односу на друге науке, указујући на неповољан статус који је тада уживала, како дисциплинарно, тако и због политичких подозрења и с левице и са деснице („Проблем социологије“, 1934а: 1–20); овде такође упућује на благотворне међуутицаје социологије и сродних наука и потребу њихове сарадње, али уз очување особеног предмета социологије (1934а: 26–27). Но, иако оштро осуђује злоупотребу ознаке „социологија“ за философију, социјалну политику или најразноврсније публицистичке и политичке активности (нпр. 1934а: 56–57), он и сâм запада у исту грешку када у напису „Стање социолошких студија у Југословена“ (1934а: 99–117) у социологе сврстава бројне историчаре, правнике, па чак и самоуког, спекулативног философа историје Божу Кнежевића. Непобитно је да се у њиховим списима могу наћи многе друштвентеоријске идеје, али се, макар према Косићевим критеријима, њихови радови тек крајње натегнуто могу означити као „социолошке студије“.
- 12 „Интерфункционалност соци[ј]алних појава не значи да међу њима има једне сталне независне вари[ј]абилне [тј. променеиве], него да у тој међусобној зависности појава сви дејствују једно на друго и непосредно и кроз остале посредно, и право и повратно тако, да се само из разлога методског опортунитета одабере по један од могућих, ‘фактора’ као полазна, битна и ослона тачка за расплитање тих испреплетаних низова међусобног дејствовања.“ (1934б: 210; слично и на стр. 223–225)

Веома су индикативне његове опаске о односу спољне и унутрашње стране друштвених појава, ступњу зрелости социологије као науке, значаја интерпретације смисла у социјалним чињеницама, закључивања по аналогији и уживљавања (емпатије) у установљавању мотивације друштвених субјеката, природи социјалне узрочности, односу појединачних ентитета и комплексних творевина, улози статистике у социологији, статусу социолошких закона/правилности итд. (1934б: 215–219, 222ff), тим пре када се има у виду премоћ индивидуализма, позитивизма и бихејвиоризма у време када је писао о тим методолошким проблемима. На небројеним местима, па чак и у политичким полемикама, истицао је вишезначност и слојевитост друштвених збивања и историјских процеса: „Али, сигуран сам да Ви знате да су то груба упрошћавања сложене животне стварности, популарна, истина (зато се и служе њима редовно сви пропагандисти!), али неумесна у истинској науци. У животу није ритам ‘или-или’ (а ни у етици сви само ‘добри или зли’), а још мање у политици *све* за ‘славе и прославе’, односно за ‘издају и срамоту.’“ (Слободану Јовановићу, 1950/51: 39) Као што напомиње на самом крају дела 1934б, средство за осигурање научне објективности видео је пре свега у сталном пречишћавању појмова и њиховом релативизовању у правцу технизовања (односно рационализовања) знања.

Иако није, попут Диркема, саставио „систем социолошких дисциплина“, кроз своје списе и предавања обрадио је мање-више све кључне области данашње социологије: методологију, историју дисциплине, (пре свега) општу социологију (укључујући одређење предмета и циља), затим социолошке теорије, (веберовски надахнуту) историјску социологију, социологију насеља (више села него града), етносоциологију, (врло изражено) социологију политике, а не осетно мање ни социологију рада/економије, породице, социјалну патологију.¹³

Уједно, обрадио је све тада (и сада) утицајне правце, без имало пристрасности – историјска димензија и поуке. Задивљујући су његови (у своје време) врло свежи демографски подаци из разних (ван)европских земаља, а још и више његови коментари и запажања у вези с предоченим информацијама. Понекад делује запрепашћујуће како је, у оно време неразвијених комуникација, успео да дође до свих релевантних извора, како би на основу њих формулисао властите, самосталне закључке, који не повлађују ниједном конјунктурном правцу. Уједно, комбиновао је најважније доприносе из разних националних социолошких традиција, и сâм оцртавајући разлике у тежиштима интересовања и приступима између француске,

---

13 Било је планирано да се објаве његове књиге о социологији рада, религије и (савремене) културе (Антонић, 2012).

немачке и англосаксонске социологије (1934а: 65ff; 1934б: 160), идентификујући историјске и културалне разлоге за ову шароликост и релативну хомогеност унутар појединачних нација. Премда се највише ослањао на баштину немачке и аустријске средине, где се највећим делом и образовао, био је отворен за друге традиције, што је најочљивије у представљању америчке социологије првих деценија минувалог века (1934б: 188–206). Но, истовремено је успео да се еманципује од спекулативног, метафизичког духа апстракције, који је одувек владао немачком теоријском мишљу.

Косићева становишта се свакако не могу једнозначно сврстати у било који појединачни правац, јер се трудио да у својим гледањима уважи и уравнотежи тековине сва три „стуба савремене социологије“, како назива Диркема, Вебера и Парета (1934б: погл. VI) – и кад је реч о односу узрочности и разумевања, и индивидуалне и колективне равни деловања, и квантитативних и квалитативних момената у социолошком проучавању, и теоријских систематизација и емпиријских истраживања, и објективизма и субјективизма итд. (в. погл. „О методу социологије“, 1934а: 21–42, нарочито 40–41). Нарочито је упечатљиво да је из учења ове тројице мислилаца пре свега издвајао садржаје који се и дан-данас у социолошким приручницима и уџбеницима вреднују као њихови капитални доприноси изградњи социолошке теорије, односно систематике, поготово кад је реч о Веберу, којег је приказао врло репрезентативно, на нивоу савремених излагања (1934б: 116–126).

Социографија и социологија села

У духу своје емпиристичке концепције социологије, Косић нарочито истиче потребу за описним изучавањима друштвених појава, услед чијег помањкања недостаје искуствена основа за објашњавање савремених социјалних процеса. Овај недостатак, који условљава нежељену испразност и опсолетност теоријских социолошких расматрања, ваља надоместити успостављањем социографије, као „једне дескриптивне дисциплине о данашњим друштвима и културама“ (1934а: 45), која би прикупљала и упоредно сређивала грађу о савременим друштвима и културама, па би чак била, „заједно са демографијом, широка културна савест“ (51).

У чланку „Социографија“, изворно објављеном још 1920. (1934а: 43–55), излаже програм ове дисциплине, која има циљ да опише друштвени живот у свим његовим појединостима: коришћење истраживачких техника попут (редовне, сталне) статистике, социјалне анкете и монографије, што би обухватило социјално стање појединих

крајева, институционално деловање разних удружења и корпорација (економских, политичких, религијских), морални живот извесних друштвених категорија итсл. За ово је неопходно да стручњаци израде план, који би обезбедио објективност прикупљених података (49), а као зачетнике ове дисциплине види Фредерика Ле Плеја и Чикашку школу, као и низ других мање познатих научника.

Социографска испитивања Косић одваја од етнолошких и антропогеографских, утолико што је ова прва искључиво помоћна наука, а друге две имају теоријске циљеве, али знатно ограниченије од социологије. Врло блиском социографији сматра етнопсихологију,¹⁴ као и регионалну социологију, заједно са социјалном екологијом и социјалном психологијом. У овом домену полаже велике наде у бихејвиоризам („бехевиористе“), с његовим усмерењем на проучавање елементарних социјалних појава (тј. њихове спољашње стране), као почетног корака у социографском описивању.

С посебним уважавањем Косић пише о Едварду Елворсу [тј. Олсворту]¹⁵ Росу и његовим емпиријским испитивањима разних региона света, која назива социографским студијама – теренским монографским проучавањима типичних социјалних јединица. „Из тих социографских радова (у којима се оперише и статистиком, и анкетом, и картографијом, и фотографијом) диференцовале [су] се брзо посебне гране ‘конкретне социологије’ као т. зв. рурална (и урбана) социологија (о соци[ј]алним односима аграрног одн. градског живота), затим и као најновији огранак социографије т. зв. соци[ј]ална екологија.“ (1934б: 197; в. и 1934а: 68–70) И у предговору *Социографским ипитуицијима* он напомиње да их је саставио „према америчким узорцима“, указујући на неопходност проучавања села ради формулисања прикладне социјалне политике (1922: 3). Овакав рад Косић види као претпоставку ширих теоријских систематизација, какве су настале у даљем развоју Чикашке школе, у делима Макензија, Томаса и Знањецког, али и у немачком формализму.

---

14 И сâм Косић испољава приметан талент за етнопсихолошка запажања, нарочито у скупштинским говорима (1937), али и у разматрању психолошких и расних основа социјалности (нпр. 1934б: 89–91, 210–211; или 1934а: 142–143, 148ff), па и у послератним, емигрантским списима; при том је видно да није „романтизовао“ некакво идеално старо доба, а истовремено је био обазрив да не стереотипизује поједине крајеве, односно њихове становнике.

15 Ако није неумесно замерати на таквим ситницама, енглеска (през)имена Косић пише на крајње неконвенционалан начин, па је у појединим случајевима чак тешко идентификовати личност на коју се његова транскрипција односи (Смис, уместо Смит; Мек Дагл, уместо Мекд[ј]угал итсл). Садржину англосаксонских списа тумачи веродостојно, али изгледа да није најбоље владао енглеском фонетиком.

Информисаност о (тада) најновијим достигнућима социјалне екологије, регионалне социологије и социјалне географије Косић демонстрира и на завршетку свог прегледа праваца у савременој социологији, на којем се у сумарним цртама осврће на урбану социологију Чикашке школе, уједно наглашавајући да описивање „природних“ зона у градовима, као „просторно уоквирење“ друштвених чинилаца, представља тек полазиште за утврђивање основнијих фактора. Но, свакако је исцрпно описивање друштвених процеса на терену основни задатак „младих“ социолошких заједница, као што су САД или Балкан (1922: 4; 1934б: 205–206), иако у нашој земљи постоје социјалне препреке за испитивање мањих средина (1934а: 106–108).

Кроз *Социографска ујуйисива* долази до изражаја његово виђење свеукупне друштвене структуре. За разлику од (Богишићевих, правно-историјских,) Цвијићевих и Ердељановићевих упутстава, (разумљиво) претежно оријентисаних етнографски, Косићеве смернице за испитивање друштвених појава на терену управљене су на стриктно социолошку проблематику, попут породичног живота, унутрашњих односа у селу, сеоских вођа/ауторитета, унутарње солидарности. Из овога је уочљиво да се он (без обзира на уважавање тековина домаћих аутора) не може сматрати њиховим директним следбеником, него да је покренуо нову линију истраживања, или, како се данас каже, нову „истраживачку традицију“, која, услед предратних околности, ратне катаклизме и послератне искључивости (чак одијума према социологији као науци, која је „ерзацована“ историјским материјализмом), није имала директних настављача, бар не до најскоријих времена.

Рашчлањена на десетак поглавља, прегледана од стране врхунских познавалаца ове проблематике (Цвијића, Михаила Аврамовића и историчара Николе Радојчића), ова упутства нуде социолошки заокружену визуру сеоског живота, започињући од уобичајених етнографских тема: социологије породице, тј. домаћег газдинства и породичног живота (стр. 9–18), преко здравља и морала (18–22), надовезујући на то социјалну патологију („Преступи и злочини“, 23–24), све до VI одељка „Просвета и уметност“ (24–27). Али је (квантитативно) завршна трећина посвећена еминентно социолошким елементима друштвеног живота: „VII. Унутарњи односи села“ (27–29, где укључује теме о друштвеним слојевима и сеоским предводницима); „VIII. Унутарња солидарност...“ (с питањима налик скалама у социјалној психологији); и „IX. Однос села према црквеним и политичким установама и властима“ (33–35), кроз који се настоји утврдити степен аутархичности сеоских заједница у односу на шире заједнице, што је тема која је у руралној социологији постала актуелна тек

после Другог светског рата. Напокон, два завршна одељка посвећена су породичном животу (39–40) и здрављу и моралу (40–41) после Првог светског рата, а није заборавио ни Упутство за анкетара (42–43), с препорукама о начину на који се треба опходити према свим испитаницима.

Из формулација питања видна је Косићева изванредна обавештеност о конкретним приликама на селу (иако је био превасходно, ако не и искључиво, кабинетски научник). Запањујућа је социолошка имагинација којом је, премда градско дете, без ближих контаката са сеоском средином, захватио целину економског, обичајног и друштвеног живота на селу, како свакодневног, тако и на његовим вишим духовним нивоима. Формулације питања и њихова комплементарност сведоче о увиду у испреплитаност разних сегмената сеоске егзистенције, која је знатно тешња него у градским оквирима, с фрагментацијом социјалних улога и специјализацијом функција.

Главна студија из социологије села (1934а: 118–130) први пут је издата у зборнику *Наше село* (Београд, 1929), а у њој се, у време када је научна социологија села тек настајала и у свету, Косић залагао за свестрано проучавање економских и друштвених односа на селу, које би превазилазило тада већ етаблисана етнографска, антропогеографска и демографска испитивања, при чему ове посебне науке одређује као помоћне у односу на социологију као најопштију теоријску науку о друштву (1934а: 42). Не смећући с ума тешкоће у јединственом дефинисању села, с обзиром на њихову географску, етничку и историјску разноликост (1934а: 119, 129), као пресудни критеријум истиче социјалну диференцијацију (у погледу занимања и начина живота), која је знатно израженија у граду – дакле, пресудне су промене у економској, друштвеној, културалној и психолошкој структури, при чему су многа насеља мешовитог, прелазног типа.

При том Косић настоји да омеђи предмет и циљеве социологије села у односу на етнологију, антропогеографију и аграрну историју, које се интересују пре свега за прежитке старијег стања, али и према аграрној економији и демографији, које проучавају засебне сегменте савременог сеоског живота, рурална социологија се усредсређује на познавање и разумевање друштвених односа на селу (сарадња, суседство, породица, општина, црква), при чему има и енциклопедијски смисао, јер обухвата и обједињава елементе других дисциплина, попут аграрне економије, аграрне политике, социјалне хигијене, социјалне педагогике итд. (1934а: 125), али јој је првенствени задатак теоријско систематизовање социографски прикупљених чињеница. Као главне актуелне теме Косић издваја: однос села и града, бекство са села, преображај сеоског живота, прелаз на тржишну привреду,

састав сељачког духа или типологију менталитета. Пружајући преглед до тада извршених истраживања у развијеним научним срединама (САД, Енглеска, Немачка, Француска), као и податке о броју и структури школских установа у САД на којима се изучава ова дисциплина, али и наводећи прве кораке у Србији, залаже се за што исцрпније прикупљање теренских података, што би омогућило поређење и уопштавање.

Фактографском (описном) социологијом села Косић се није директно бавио, упркос чињеници да су села у непосредној околини његовог родног места пружала сјајну прилику за то (имајући у виду мешавину становништва насталу колонизацијама од Марије Терезије, па све до тридесетих година минулог века – Немци, Французи, Алзашани, Мокрин, Румуни, Мађари...). Мора му се замерити што у идеалној ситуацији за (виртуални, или *ex post facto* „социјални експеримент“) није нашао за сходно, и поред солидног познавања тековина Чикашке школе, да у својој најближој географској околини изврши емпиријска истраживања на разноликом „етнографском материјалу“, који би, уз услов равномерне расподеле ресурса (квалитета земљишта, удаљености од градских центара, величине насеља итсл), могао понудити грађу за сразмерно поуздане емпиријске судове о народн(осн)ом менталитету.

Премда је брижљиво проучавао емпиријске налазе с врло удаљених подручја, европских и ваневропских (прекоморских), није за собом оставио ниједну анализу свог матичног ареала, (још од Тријано-на) тромеђе, која се, чисто етнички гледано, могла поставити и 30-ак км на север, југ, исток или запад. Таква етничко-историјска шароликост (која се само повећала послератном колонизацијом, када је он већ био емигрант) пружала је фантастичну прилику за теренску, директну, најверљивију проверу свих теоријских хипотеза, коју је Косић, можда услед „гостујућих професура“ по Љубљани, Суботици и Београду, пренебрегао чак и као могућност.¹⁶ Ово чуди тим више што је Косић на многим местима уочљиво фаворизовао село у односу на град, поготово у српским околностима, где је, по његовом суду, чаршија по пореклу састављена од инородних елемената (о којима се

16 Околна села, од којих се многа могу оквалификовати као варошице *stricto sensu*, између Нове и Српске Црње, па до Мокрина и Чоке односно Новог Кнежевца, ни дан-дањи нису једно другом „налик јаје јајету“, него свако од њих одликују одређене особености, и поред истоветних физичкогеографских кондиција. Иако је терен „раван као огледало“, запажају се узајамно врло различити већ и биоантрополошки типови, и разнолики нагласци (наречја), и другачији начин обраћања, да се не помињу локални обичаји итд. итсл. Дакле, управо је зона „Велике Кекенде“ с непосредним окружењем могла Косићу дати занимљиве увиде, а можда и „*serendipities*“ за изоштравање његових теоријских формулација.

није увек изражавао повољно), док са села регрутује углавном морално најгоре слојеве – оваквих изјава има већ и у 1918, затим у 1925: 133–134, на понеком месту у 1934а и 1934б, а поготово у 1950/51, где градску елиту и чаршију оптужује за национални слом.

Социолошко виђење економије и аграрне економије

Овде нема могућности да се излажу целовити Косићеви погледи на економску проблематику и његове класификације економских дисциплина (што су већ учинили Благојевић, 1980; и Б. Мијатовић, 2012), него ће нагласак бити стављен на етно-антрополошке и социолошке основе економије, које истиче на многим местима,¹⁷ залажући се за „интегралну“ и динамичку економију (1931: 3–5), каква повезује економске трендове са демографским, политичким и, уопште, друштвеним тенденцијама. Косић није пружио неко изграђено теоријско становиште о предмету и циљевима економије, па се његови погледи могу установити пре свега кроз коментаре тада актуелних економских доктрина и идеје за решавање извесних економских проблема. Као ни у погледу социолошке усмерености, није га лако сврстати ни у једну економску школу, јер је покушао да синтетизује елементе разноликих оријентација – од класичног либерализма, преко историјске школе, све до државног интервенционизма,¹⁸ па и умереног колективизма.

Иако му се замера да је више пружио социолошко виђење економије као окосницу економске политике него што се бавио теоријом економије, као и да се више концентрисао на специфична питања, уз ослањање на историјски и статистички материјал, његово импресивно познавање текуће економске литературе (1925: 5–8), али и државних статистика свих значајних привредних сила свога доба (САД, Велике Британије, Немачке, Француске, земаља Средње Европе итд), омогућило му је да формулише значајне увиде у природу сувремене [њему савремене] светске и националних привреда, јер ту

17 „Косићеви социологистички погледи на економију најбоље се изражавају у његовим освртима на поједине економскотеоријске правце у развоју економске мисли.“ (Благојевић, 1980: 587, слично и 591; в. и Суботић, 1997: 90)

18 Тако, рецимо, набраја мере које држава мора предузимати у економској сфери (1925: 29–33; в. и Мијатовић, 2012: 169), али посебно указује и на опасност која вреба из државне интервенције, тј. представљање партикуларних интереса као општих. Косић је довољно опрезан да општи/јавни интерес, благостање, правичност дистрибуције и сличне категорије не схвата као саморазумљиве и непроблематичне.

грађу не користи само као илустрацију одређених тенденција, него првенствено ради анализе (нпр. у 1929). Врло је интересно колико широко и дубоко досеже при интерпретацији економских феномена, а поготово плени његов смисао за хипотетичко-дедуктивно расуђивање, али и компаративно-историјски приступ, при оцењивању појединих економских теорија (премда је декларативно био склон индуктивизму, и у погледу структуре науке и с обзиром на њен развој – 1925: 21–22).

Косић види привреду као сегмент друштва „у тесном и многу струком преплету са осталим појавама социјалног живота, нарочито са породицом, правом, државом, уметношћу и моралом; разноврсни су њихови међусобни утицаји и везе, делују једно на друго и посредно и непосредно, право и повратно“ (1925: 10) – дакле, сасвим супротно новијим прокламацијама типа „економија економистима“, односно пренебрегавањем социјалне функције привреде. Он је присталица народне/националне економије и поборник друштвене функције привређивања („привредовања“), иако се на појединим местима (нпр. 1929: 15) могу наћи и похвални ставови о слободи тржишта и конкуренције. Но, истичући да, због протекционистичких мера,¹⁹ разних монопола, политичких уписа у привредни живот и бројних других чинилаца који осујећују претпоставке либерализма, идеал привредне слободе практично нигде не постоји, он се ипак приклања умереном интервенционизму, макар и на националном нивоу, истовремено упућујући и на неопходност међународне сарадње (1925: 57).

Веома су занимљива његова разматрања о узроцима међуратне привредне кризе – дајући историјске прегледе и сувремене статистичке податке, настоји да истражи узроке за то што се светска економија и политика почетком 1930-их налазе у озбиљном превирању. Претресајући различите теорије о настанку криза у привредној конјунктури, склон је интерналистичким и цикличким тумачењима, упућујући на диференцијалне узроке опадања конјунктуре у различитим земљама, пре свега имајући у виду њихове засебне привредне структуре, као и стратегије и правце развоја, укључујући и разне политике – трговинске/царинске, финансијске (нпр. 1929: 26ff; 1931: 22ff). Истовремено, критиковао је картелизацију светске привреде, жигосући је не само као изазиваче криза, него и оптужујући транснационалне концерне да политиком цена заоштравају и продужавају већ искрслу кризу. У том смислу је Косић и први наш теоретичар

---

19 Веома је инспиративна његова анализа протекционистичких мера Швајцарске, при чему узима у обзир и однос друштвених staleжа, односно социјално-политичке разлоге за успостављање царинске заштите.

(и љути критичар) глобализације. Најзад, он коментарише неколико мера којима се да стабилизовати конјунктура, попут обарања најамнина и спуштања цена, јавних радова, конјунктурне кредитне политике и валутне (монетарне) политике (1931: 40ff), указујући на њихове релативно краткорочне ефекте у случају структурних криза.

Пророчанске су речи којима закључује своју књижицу о тоталитарним системима: „Старо ‘предратно’ доба, његов поредак и друштво, више се никада неће вратити. Ко то не увиђа[,] тај троши енергије на привиђења и заблуде. Битно је да се у ново што долази унесе што више искуства, сазнања, мере стечене патњама велике прошлости и бедне садашњице.“ (1933: 28–29)

Најобимнији део његове главне економске монографије (1925), око 3/4, посвећен је аграрној политици, а, уз Драгољуба Јовановића и Мију Мирковића, свакако је најзначајнији међуратни теоретичар у овој дисциплини (Благојевић, 1980: 929). Међутим, премда декларативно тврди да је аграрна политика тесно испреплитана са социологијом села, у свом главном делу (1925) посвећеном овој проблематици не нуди неку заокругљену, целовиту концепцију. Чак је поменута књига у највећој мери испуњена садржајима технике, географије, историје и економике пољопривреде, док се сразмерно мало говори о типичним мерама аграрне политике (правним, административним, економским, монетарно-финансијским, техничким, образовним итд).

Тако, рецимо, не даје одређен, специфичан суд о комасацији и арондацији (упућујући само на знатне логистичке захтеве, али и социјалне препреке при спровођењу ових мера),²⁰ а неспорно је био привржен ситном сељачком поседу, као гаранту социјалне и економске сигурности, али и предуслову за преоријентацију на радно интензивне пољопривредне гране (1925: 231–232, 297–298, 359–360; 1931: 49); међутим, запажао је да у преласку на тржишни облик привређивања предњаче велика газдинства (1925: 341). Код њега се, додуше, могу наћи извесна размишљања о овој тематици, али и на тим

20 Врло су упечатљиве његове речи којима описује аграрне реформе у Енглеској, али које умногоме оцртавају и глобалну будућност села: „... у народној привреди ... не може опстати никакав традиционалистички staleж и онда ћемо схватити да је наивност унутрашњом колонизацијом оживљавати *уеотен*, разумећемо да се не може васкрснути село, него да ће и оно бити урбанизирано, да производња не може бити ‘стил живота’, него само стручни рад. Данас је немогуће предвидети даљи ток развоја ... да се не подајемо илузији да се унутарњом колонизацијом осигурава[,] осим величине газдинства[,] још и психолошки тип земљорадничког staleжа.“ (1925: 316) И Косић је увиђао, аналогно са занатима и индустријом, да се с преласком од натуралног на тржишни облик привређивања појачава неопходност функционалне специјализације и технификације („индустријализације“) пољопривреде, што условљава и промену сељачког менталитета (1925: 338–339).

местима остаје прилично амбивалентан, па не нуди решење за проблем превелике уситњености, или распарчаности газдинстава, иако и сâм увиђа да је испод одређених размера немогуће организovati рационалну производњу (1925: 292ff).

Премда је још током 1910-их година написао низ чланака о аграрним реформама у разним европским земљама (углавном обухваћених у: 1925, погл. V: 262–292), који обилују врло стручним и умесним опаскама (из којих је видљиво изузетно познавање материје – нпр. у вези с проблематиком закупа и односа који проистичу из њега – 1925: 257–260), његово излагање у овом систематском делу, на жалост (и националну несрећу), више остаје на равни припремних студија (историјских и актуелних) случајева за једну заокружену стратегију – оно се креће превасходно на описном нивоу, уз солидна објашњења, али без изразитих настојања ка теоријској систематизацији или нормативним препорукама. Ово чуди тим више што су у Краљевини СХС управо у време настанка књиге доношени структурни аграрни закони ради регулисања земљишних односа, а целокупан приступ запрепашћује утолико пре што су се тадашње најмасовније колонизације (уз пропратне имовинскоправне и просторнопланске операције), поред Метохије, одвијале управо у његовом завичају – североисточном и средњем Банату, па је за те процесе морао бити и лично, тј. локалпатриотски заинтересован.²¹

И када на почетку поменутог поглавља („Изградња сељачког поседног поретка“) набраја сегменте у којима се врше аграрне реформе (1925: 264ff), Косић понавља своје гесло да се код примене сваке појединачне мере морају одмеравати користи и штете, као и да су релативно малобројне операције којима се настоји остварити само једна сврха, а да је већина њих усмерена на више циљева или интереса истовремено, при чему се увек поставља питање колико се личног интереса жртвује ради општег (или општијег) добра. Стога прикладно упозорава да у реформама обично превагне интерес оне друштвене групе која је боље организована, свеснија и имућнија, што, опет, наравно, упућује на неопходност социолошког расматрања и припремања сваког потеза економске (у овом случају аграрне) политике, јер су сви они међуповезани мрежом друштвених и економских релација, те остављају дубоке и трајне последице. Врло оштроумно просуђује о наследном праву, односно примењивости појединих западноевропских одредби на прилике међу Јужним Словенима, како с обзиром на менталитет, тако и имајући на уму степен техничког развоја пољопривреде (1925: 302–303).

---

21 Једино је у вези са румунском аграрном реформом поменуо географске и културалне сличности с нашом средином, па тиме и примењивост њихових искустава на домаћи амбијент (1925: 179–280).

У огледу/поглављу „Аграрна криза и аграрна политика“ (1929: 49–66) жали што је „економна“ наука мало пажње поклањала аграрној економији, пребацујући чак и физиократима да су се премало бавили *џржишном* и специфично аграрном привредом, услед чега је „пропустила да развије специфично аграрно-економну теорију“ (1929: 50). Видећи узроке послератне аграрне кризе у неорганизованости (тј. тешкоћама организовања) аграра, распршеног на мноштво газдинстава која се разликују по свим замисливим особинама, док се индустријски произвођачи лакше организују и остварују готово монополске положаје (1929: 59); прихватајући хиперпродукцију као узрок, што објашњава као последицу „општег процеса рационализовања и економизирања људског менталитета како у привредној сфери живота тако и у самом процесу репродуковања...“, доспева до закључка да је аграрна криза после Првог светског рата знатно сложенија него она неколико деценија раније, која је погодила тек поједине земље, а настала је због технолошких иновација и огромног појевтињења транспорта пољопривредних производа. Као излаз предлаже стандардизовање производа и контролу њиховог квалитета, с једне стране, и статистичко праћење расположивих залиха и других елемената конјунктуре, са друге, као и удруживање пољопривредних произвођача, нарочито у близини великих градова као потрошачких средишта.

Рационализацију производње у пољопривреди ометају и многи објективни чиниоци: непредвидивост природе, непрегледност испреплитаних елемената конјунктуре и немогућност засебног прорачунавања ефекта појединачних делатности, услед чега је немогуће изводити рационалне калкулације, док делимична независност од тржишта (нарочито за мала имања) еманципује породично газдинство и од принципа рентабилности, па чак и економичности. Иако се Косић узда у то да ће агрономско школовање и (интересно, не породично, чији распад сматра природним – 1925: 204) задругарство у одређеној мери рационализовати аграр, уочава да ће нееластичност чинилаца производње, која проузрокује врло нестабилну конјунктуру, као и разноликост услова под којима се производи, осетно отежавати процес рационализације производње (1925: 342ff; 1934а: 129).²² Наравно, у овим разматрањима Косић има на уму пре свега српско, односно балканско село, а не крупне земљопоседе америчког или руског типа,

---

22 У претпоследњем поглављу књиге о економској и аграрној политици (VII. Опште мере за унапређивање пољопривреде) Косић набраја мелиорације, пројектовање (које добија на значају с порастом механизације аграра) и пољопривредно обезбеђење, тј. осигурање за случај разних неповољних околности (1925: 390–403).

на којима се земља обрађује или стока узгаја на практично индустријски начин. Међутим, он је и иначе био присталица малог поседа, држећи да он више одговара духу нашег сељака, али и социјално-реформаторским и социјалистичким идејама (1925: 410).

На крају овог одељка ваља још једном нагласити да Косићеви економски списи, као што су приметили коментатори (Благојевић, 1980; Мијатовић, 2012), не спадају у теоријску економију *sensu proprio*, него пре у политичку економију или чак политичку философију²³ (можда би његово теоретисање било најприкладније означити као својеврсну философију економије, утолико што је излагао антрополошке, социјалне и психолошке претпоставке привређивања). Суочен с међуратним економским и политичким кризама, Косић је уочио да никакве чисто економске (монетаристичке, фискалне, меркантилистичке/царинске) мере не могу разрешавати структуралне депресије, какве повремено (циклично) настају услед неминовних неуравнотежености продукције, потрошње, запослености и животног стандарда. Зато данас, у време глобалног сумрака либерализма, који је нуђен као спасоносна панакеја за развојне тешкоће, Косићева расматрања и увиди делују једнако умесно и промишљено као у време када су настајали.

Нарочито су поучна његова компаративна истраживања о привредним ситуацијама појединих земаља, која сведоче да је, насупротив донедавно увреженим схватањима, неприхватљива концепција „један крој за све“, тј. да се специфично стање привреде у свакој појединачној земљи мора испитивати засебно и да се морају налагати особена решења, прилагођена управо односној привредној структури. Тиме је посредно показао да *ојшџа* економија мора нудити *јоседна* упутства, односно развојне стратегије, за појединачне случајеве, што се супротставља основној догми либералистичке идеологије (уосталом, и савремене теорије привредног управљања (менаџмента) потцртавају неопходност избора специфичних решења, прилагођених одређеним привредним менталитетима и традицијама). Ово може бити и короларија његовог *background* уверења да је социологија „краљица друштвених наука“, тј. имплицитног става да мање-више све остале *humaniora* треба да буду у функцији пружања материјала социологији за извођење номотетских правилности о друштву, с обзиром на његово стално понављано схватање о неминовној испреплитаности свих социјалних феномена.

23 Интересантно је да Косић указује на „економизирање опште-политичког живота“, у смислу да се странке све више образују на економско-интересној, а не толико на политичко-идеолошкој основи, док готово целокупна политика постаје економска политика (1925: 26–27, 121, 405). Са друге стране, потцртавао је „потреб[у] да се привреда постави на етичке основе“ (1925: 119ff).

Социологија и (социјална) политика

У својим радовима из средњег периода стваралаштва Косић је строго разграничавао науку и политику, оштро критикујући идеологије, тј. њихов уплив у социологију као науку (нпр. 1934б: 189, 229–230). Сматрао је, веберијански, да наука мора бити потпуно очишћена од сваког вредновања, тј. остати безинтересна и немилосрдно објективна. Са друге стране, иако не оспорава улогу социологије у формулисању социјалне политике, Косић изричито настоји да је као теоријску науку оштро одвоји од подухватâ социјалне реформе (1934б: 11–13) – дакле, не само што дозвољава него и одобрава утицај науке на политику; штавише, држи да се свака плаузибилна политичка концепција мора темељити на научним спознајама.

Косић такође разлучује политик(ологиј)у као науку и политику као активност/вештину, слично разликовању емпиријског од нормативног морала (1925: 16–17; 1934б: 159) – залагао се за научно заснивање политике као активности, али је у исти мах упозоравао да се под науком не смеју протурати идеологије, које најчешће одређују циљеве у складу с интересима посебних (партикуларних) друштвених група, јер наука (путем установљавања узрочних односа) утврђује једино најпогоднија средства, али не може постављати циљеве (1925: 17–20). Из овога се поново да идентификовати емпиристички став према науци, која, сходно Косићу, мора бити вредносно неутрална (не-нормативна), индуктивна (у широком смислу) и безинтересна (непристрасна).

Кад је реч о односу теоријске и примењене науке, Косић врло савремено одређује однос науке (социологије) и политике, налик односу науке и технике (1934а: 224ff, 231ff), чак се залажући за својеврсну интелектуалну поделу рада између теоријских и примењених научника, као „социјалних технолога“, који би сачињавали компетентну, одговорну бирократију, способну за апликацију научних увида на регулисање друштвених односа. При том снажно наглашава одговорност интелектуалаца за непоткупљиво изрицање истине и упозоравање на опасности које прете друштву. Косић упућује на користи и штете од политике за науку, пошто ова друга пружа емиријски материјал за прву, нудећи искуствену проверу научних хипотеза.

Наш социолог је и на делу показао обазривост у прилазу идеологијама заогрнутим у научно рухо – тако је жестоко нападао расне/расистичке теорије о нацији, као и ускогруди национализам, не само у теорији (1934а: 157) него и у оквиру активног бављења политиком (нпр. 1937: 19–21, 64ff.). Залагао се за комплексно одређење нације,

чиме се априорно определио за одбацивање сваке искључивости или шовинизма, јер је поуздано уочавао испреплитаност етничких својстава и народносних елемената. Такође, упадљиво је његово побијање социјалдарвинизма: иако биолошкој социологији не одриче сваки значај, донекле налик данашњој социобиологији, истовремено указује да у друштвеном животу улога биолошких чинилаца опада са развојем технологије и цивилизације (1934а: 136ff; 1934б: 58–64).

Косић испољава видан скептицизам према појму и одређивању прогреса, који не би требало да буде предмет социологије, него философије историје, због своје разливености и ширине, што ствара пометњу у емпиријској науци (1934а: 187–188; 1934б: 189; в. и Митровић, 1982: 167–168); образлажући да „теорије о факторима прогреса,^[1] тј. о узроцима промена у правцу извесних вредности ... нису још довољно убедљиве“ (1934а: 96).

Он уочава да темпо промена није исти у свим сферама друштвеног живота, те да је знатно бржи у техници него у погледу менталитета, односно биолошке и психичке конституције човека. „Ратништво, криминалитет, спољне нарави итд. показују до очигледности како је мало култура измен[и]ла човека.“ Но, док су мерила техничког или економског напретка сразмерно непроблематична, вредности религије, етике и уметности имају сасвим другачију природу и динамику, па се не могу лако оцењивати, нити је то предмет емпиријске науке. (1934а: 97–98)

Концепт прогреса, иако се често злоупотребљава у разним идеологијама, по Косићевом суду ипак може бити предмет научног, социолошког проучавања, под условом да се не тумачи на нормативан, а још мање на убеђивачки начин, јер је тада крајње релативан, односно зависан од субјективних ставова, што сугерише и променљивост његовог поимања током историје. Осврћући се на крајње разнолика, па и сукобљена схватања, те исправно запажајући да је овај појам тек са развојем нововековне науке и технике дошао у средиште пажње, Косић посебно указује на контроверзе у вези с моралним прогресом, који је најтеже и начелно дефинисати и емпиријски процењивати.

У погледу конкретних социолошкополитичких уверења, Косић је оштро критиковао марксизам, поготово његову екстремну варијанту бољшевизам, првенствено због склоности ка глобалном експериментисању са друштвом (1933; в. и Суботић, 1991: 328). Додуше, самог Маркса је веома уважавао као научника, „... тражећи његово место у низу оснивача социологије, без сваког догматског обожавања као што то чине верници марксистичке идеологије, али и без сваког омаловажавања и умањивања домета његовог стварања у социјалној науци, као што то често чине они који нису сагласни било

са идеологијом било са применама марксизма у соци[ј]алној активности данашњице односно најближе прошлости.“ (1934δ: 75). Кривицу за ова спорна места у марксистичким интерпретацијама Косић приписује и самом Марксу, тј. непотпуности и двосмислености у основним формулацијама, као и њиховој променљивости кроз различита дела.

Осим тога, документовано је показао да је Маркс многе ставове напосто преузимао од ранијих мислилаца, настојећи да изгради социолошку синтезу, услед чега је дошло до бројних вишезначности, нарочито у погледу придавања значаја економској основи (1934δ: 77ff). Но, ако се тезе о економском детерминизму и класној борби схвате у иоле строжем одређењу, онда друштвени живот и историја многоструко демантују Марксове темељне поставке, које важе само за краће, омеђене периоде развоја друштва.²⁴ Стога је Косић био склонији веберовском поимању односа сталежа и класа (1925: 26–27), али је уједно испољавао симпатије за умерени колективизам, пре свега на националној основи (али не у смислу етничке, него државне заједнице).

Изрицао је критичке оцене, али и уважавао одређене (пре свега техничке, економске и социјално-здравствене) доприносе болшевизма (комунизма), фашизма и нацизма (о њима је писао у време кад су ти системи тек успостављани, али уочавао негативне тенденције развоја, чиме је испољио, у друштвеним наукама тако прижељкивану, способност предвиђања).

У публицистичкој књижици (1933) запажа многе заједничке особине ова три новонастала уређења: „изванредна интензивност, настојавања и цељи, свесност напора масених [масовних] снага... нови методи вођења политике (у најширем значењу) искивања судбине и изграђивања поретка..., напokon, схватање, да је важније удовољити масеним чежњама за извесном соци[ј]алном правдом...“ (10–11).

---

24 С обзиром на свој став да се свака економска теорија и политика мора заснивати на реалистичним проценама антрополошких потенцијала и друштвених односа, Косић је био веома сумњичав према спроводивости социјалистичке економије, макар ако се жели одржати напредак производње (1925: 99ff). „Проблем могућности функционисања социјалистичког друштва то је проблем могућности битне измене људске психе. Мотиви привредног рада данас су готово искључиво у личном интересу.“ Врло је интересантно да при вредновању социјалистичке (комунистичке) утопије Косић није нимало острашћен, чак указује и: „Социјалистичка критика ... изнела је, а то је ван сваког спора, и доста и значајних недостатака у данашњем привредном процесу како са економијског тако и са социјалног гледишта.“ Но, одмах затим примећује неопходност опсежних принудних мера од стране државе да се прелази у потпуну колективизацију, која дестимулише индивидуалне мотиве и укида слободу.

У закључку, писаном исте године када су власт запосели нацисти, опомињући да нацизам („национал-соци[ј]ализам“, како га је редовно означавао) „претставља смесу предратног пангерманског расизма и ... пруског милитаризма“ (22), указује на превласт емоције и мистике над разумом у овом поретку и на расистичке ставове о супериорности германске расе, као и на „отсуство сваке мере у циљевима и методима“ (24), што га чини далеко опаснијим од фашизма и бољшевизма.²⁵ Сва три тоталитарна система имају одређене особености, па чак и неке конструктивне црте, али подређивање читавог друштвеног живота апстрактним колективистичким циљевима, пре свега у нацизму и бољшевизму, Косић још тада обележава као непривхvatљиво.

Косић одобрава поједине идеје корпоративизма и указује на њихове пожељне последице у препороду друштва, али је у томе врло умерен – ову наклоност Суботић (1991: 326, 331; 1997: 89) означава као „привидну симпатију“, али би се, узимајући у целину његових оцена фашизма (у 1933), могло оценити да његове симпатије нису тек привидне, на чему посебно инсистира Бакић (2013).

Међутим, Косић није пренебрегавао хегемонистичке аспирације Италије, које су посебно дошле до изражаја у фашистичкој концепцији, па му се сигурно не може пребацити некритичност. Обазриво је повлачио оштру разлику између унутрашње и спољне политике Италије, као и између фашизма и национал-социјализма, према којем је изражавао крајњу одбојност, сматрајући га најпокуднијим изданком тоталитаризма.²⁶

25 „И када се дивимо огромној моралној мобилизацији немачке Нације у национал-соци[ј]алистичком режиму, не можемо а да се не упитамо: да ли не доноси човечанству то укрштање бољшевизма и фашизма више опасности у будућности него оба његова идејна сродника заједно...“ (1933: 26)

26 Узгред, у нашој средини се ова два система, чак и у научној литератури, а поготово у политичком дискурсу, најчешће поистовећују, упркос њиховим битним разликама, како у погледу технике владавине, тако и с обзиром на последице које су произвели. Италијански фашисти, мада и сами окупатори појединих југословенских крајева, готово да нису вршили ратне злочине, а бројни су примери да су их управо спречавали, тј. чували цивилно (пре свега српско) становништво у својој окупационој зони и изводили војне операције врло ограниченог обима. Осим тога, Италијани нису установљавали логоре *смрти*, које такође у научној литератури ваља разликовати од *концентрационих* логора, што (макар декларативно) служе окупљању цивилног становништва ради његове заштите и лакшег обезбеђивања egzистенцијалних потреба током ратних дејстава. Стога делује веома мизинтерпретативно, штавише убеђивачки (у Стивенсоновом смислу), када се Косићу прво припише профашистички став (којем је он донекле био склон), а онда то осуђује као подршка нацизму. У Европи оног времена постојао је читав низ мекших и тврђих диктатура (Шпанија, Португалија, Румунија итд), али унутрашње политичко уређење, ма какво било, не

Политичко деловање – социолог у бурном времену

Према се залагао за изградњу научне основе политике (1934а: 222–225), заступајући социјални реформизам поперовског типа, уз осуду „глобалних експеримената“ – чак експлицитно говори о „социјалном инжењерству“ (1925: 18) – и заузимао амбивалентан став према капитализму, као привредном систему који циклично производи кризе, које су уједно и степенице ка даљем развоју, што се не може разрешити планском привредом нити егалитаризмом (1931: 50–61), чини се да се у свом политичком деловању од краја 1930-их година, а поготово током и после Другог светског рата, није доследно, ако се уопште и држао својих научних уверења. Ово се може објаснити и личним ресантиманима, али и ужасним ратним искуством, катаклизмом кроз коју је пролазио српски народ. Наравно, могао би се заступати став да се колаборација никад и ничим не може оправдати, али, из ретроспективе, Косићева позиција изгледа све уверљивија како се одмичемо од тих преломних догађаја.²⁷

Пре свега, Косић је увек испољавао неприкривени антигерманизам, иако је, као самостални посланик, био члан умерено десног „Радног клуба“ у југословенској скупштини, а током пар година сарађивао и са Љотићевим „Збором“²⁸ – у емигрантским списима

производи нужно агресију на друге земље, а још мање сама агресија (сем тога што је злочин против мира) неминовно води у масакре и друге ратне злочине.

27 Када се пажљивије погледа биланс Другог светског рата, лако је уочљиво да огромна већина колаборационистичких режима, тј. односних земаља, апсолутно ни на који начин није кажњена, ни територијално, ни демографским губицима, па ни плаћањем ратних репарација или губитком међународне репутације – штавише, многе од тих земаља данас су жестоки поборници људских права, делећи лекције другим државама и отворено се мешајући у њихове унутрашње ствари. Ово се односи не само на формално неутралне земље (Португалију, Шпанију или нпр. Шведску, која је стекла огромно богатство кријумчарећи оружје обема зараћеним странама), него и на директне савезнице сила Осовине (Норвешку, Данску, Румунију или Бугарску). Само је Мађарска кажњена делимичним протеривањем становништва колонизованог на територијама Србије, Словачке и Румуније, а Финска померањем границе на Балтику тек за неколико десетина километара на запад. У том светлу Косићево прагматичко виђење колаборације постаје још плаузибилније, ако се посматра са становишта политичког и националног реализма.

28 Јово Бакић (2013) настоји да Косићево предратно политичко деловање прикаже као доследно профашистичко, ослањајући се пре свега на поједине напise у *Друштвеном животићу*, који је покренуо и уређивао, као и на крајње селективне цитате из неколико Косићевих књига и радова, међутим, чини се да су овакве квалификације претеране, јер је од фашистичких идеја он ценио пре свега корпоративизам и солидарност сталеза, док је извесно презирао популизам

(1950/51: 26–27) наводи бројне (проверљиве, посведочене) примере својих противнемачких иступања, и то у континуитету још од 1910.²⁹ (чак не наводећи новинске написе обједињене у књижици 1933, где је то највише дошло до изражаја, као ни студије 1915: нпр. 8–9; и 1918: нпр. 12–13, где осуђује немачки империјализам и асимилациону политику према Словен[ц]има у Корушкој, а у додатку [Anhang] наводи бројне случајеве страховних ратних злочина према Словенима током Првог светског рата).³⁰

Оцртавајући пангерманистичко схватање, Косић посебно излаже шири смисао *Drang-a nach Osten*, који се испољава у укупном ставу према словенским народима (1912: 17ff., 44). Зато нескривено упозорава Србе и остале Словене шта им је чинити, посебно се осврћући на улогу националних елита, које имају базичну функцију у освешћивању „широких народних маса“. Као кључну ману свих јужнословенских, а поготово српске елите Косић означава одрођавање, како под утицајем школовања, тако и услед (и данас распрострањене) заблуде да што је неко већи европејац (или западњак), утолико се мора више одрицати своје нације, вере и порекла.

и осуђивао тоталитарну природу фашизма. Спорадичне похвале на рачун извесних акција фашистичког режима сигурно уравнотежавају жестоке критике у погледу италијанског хегемонизма и територијалних претензија на Фурланију, Посочје, Истру, Далмацију и североисточну обалу Јадранског приморја, које је у континуитету изрицао још од књижице *О Словенцима* (1915), а поготово у *Јужнословенском ишћању* (1918). Уосталом, на предавању 1935. у Коларчевој задужбини прогностиковао је да ће Италија (с Немачком и Јапаном) изазвати нови светски рат.

29 Заиста је већ у књижици *Пангерманизам* лако проверљиво да је отворено упозоравао на германски расизам и осећај супериорности, који води јасним територијалним претензијама и империјализму (1912: 5, 9, 33–44 [одељак „Немачки империјализам“]); при том обраћа пажњу на научно „звезкање сабљом“ (наводећи Хекела и Момзена – 6), које служи идеолошком, квазинаучном легитимисању хегемонистичког става, као и на одличну организацију и економску моћ која подупиरे ове амбиције, ослоњене на демографске прогнозе (1912: 15–16, 27, 36–37; в. и 1915: *passim*, где описује разноврсне начине угњетавања Словенаца од стране Германâ). Косић, такоређи визионарски, налази за сходно да напомене и следеће: „Можда ће поједини моменти у овом оцртавању пангерманизма изгледати и сувише усиљени, увеличани... нисмо склони да признајемо ни нашим непријатељима овакав рад. [...] Рачунао сам само са реалним средствима пангерманизма.“ (1912: 45, одељак „Наше дужности“) Своје судове и предвиђања поткрепљује и литературом о пангерманизму коју набраја на корицама ове публикације, а сличне оцене је изрекао и у озбиљнијој монографији *Модерна Германија*, такође објављеној 1912. Наравно, не сме се признавање Немцима организационих и техничких предности поистовешћивати са дивљењем њима, као што то чини, рецимо, Обрен Благојевић (1980: 585).

30 Такође: „Наша велика борба против Германштине од Вршца до Целовца ... ствара исту идеологију код угрожених Срба, Хрвата и Словенаца.“ (1915: 27)

У континуитету је заступао став о постепеној интеграцији јужнословенских народа, с очувавањем националних особености и тек дугорочном, вишегенерацијском потенцијалу интеграције у јединствену нацију, с којом нипошто не треба пренагљивати нити је усиљено убрзавати. Још у спису *О Словенцима* истицао је потребу решавања питања *југословенске нације*, свих Срба, Хрвата и Словенаца, при чему је указивао да Словенци стварају равнотежу између Срба и Хрвата, које означава као „Србо-Хрвате“ (1915: 11, 26). Штавише, по његовој оцени, и поред актуелне неопходности националног рада и освешћивања, Словенци се залажу за „културну синтезу Југословенства“ (1915: 31). Његови ставови о односима Срба, Хрвата и Словенаца наилазили су и на оштре критике, али и повремена одобравања, како са деснице тако и с левице, што указује на умереност његових гледишта.

У том погледу, у два скупштинска говора (као независни народни посланик), транскрибована у књижици (1937), веома су упечатљиви ставови које је изложио када се залагао за више међусобног уважавања и разумевања, те равноправност уместо прегласавања, без пренагљених потеза и сталних узајамних подозрења, која су и тада сезала до ниподаштавања (1937: 9–11, 34–35, 38–39 *et passim*).

Прекидан упадицама са разних страна, залагао се за умерену варијанту југословенства, понајвише у државотворном смислу, а не за тзв. интегрално југословенство као тежњу за стварањем јединствене нације. Уосталом, убрзо (пет година) после установљавања Краљевине СХС у чланку „Народно јединство са гледишта социологије“ [из 1924. године] (1937: 62–72), распознајући кризу у самим темељима новостворене државе, упућује (ослањајући се на примере европских земаља) на многе тешкоће у обједињавању или инкорпорисању појединих етничких група у компактну националну или државну заједницу, при чему нагласак ставља на културалне и историјске елементе,³¹ а не толико биолошко-антрополошке, просуђујући да постоје услови за образовање једне националне заједнице Срба и Хрвата (не и Словенаца), али да је формирање нације постепен процес, који изискује много тактичности и стрпљења, без насилног уклањања етничких посебности.

31 Културални приступ долази до изражаја и у његовој студији о друштвеној слојевитости југословенског друштва, из 1932, где је показао да окосница стратификације није етничка, него је настала под утицајем разних култура у разним крајевима Краљевине Југославије, што је проузроковало стварање различитих „социјалних типова“ (тј. слојева, што Косић користи као појам којим треба да се избегне импликација о хомогености сталежа или класе) – Митровић, 1982: 163–165; в. и 1934а: 88.

Ставоје о Јужним Словенима отворено је исказивао још у књижици о Словенцима (1915), где је, хвалећи Словенце због очувања народносне свести, ипак констатовао да их има више него по званичним пописима, услед страха пред искреним изјашњавањем (3–5). У књизи о јужнословенском питању (1918) уочљиво је српско, али пре свега јужнословенско, па и панславистичко родољубље,³² које нигде не прелази у шовинизам (уосталом, био је ожећен Немцем), и поред оправданог одијума и револта пре свега према Германима, али и Мађарима и, донекле, Италијанима, мотивисаног њиховим бескрупулозним хегемонистичким претензијама на историјске и етничке словенске покрајине, што врло исцрпно описује у трећем и четвртном поглављу те књиге. Лично се на попису изјашњавао као Југословен српског порекла (1950/51), али са дистинктивном регионалном (војвођанском) самосвешћу, из чега је јасно да је у своје национално опредељење уградио (касније напуштено) пројекцију будуће, постепене изградње југословенске нације.

О његовим предратним убеђењима зорно сведочи и то што се није устегао ни да жустро критикује „шестојануарски експеримент, са недемократским режимом“ (1937: 6), отворено оспоравајући многа законска и кадровска решења. Но, у том периоду је био близак Милану Стојадиновићу и његовој ЈРЗ, чије је „изручивање“ Енглезима, тј. конфинацију на Маурицијусу, изразито осуђивао, као обележје беспоговорне покорности западној сили (1950/51).

У вези с позним политичким схватањима најмаркантнији су ставови о 27. марту, изражени у послератним полемикама са ројалистичком емиграцијом³³ – наступајући у овим препиркама са становишта политичког (и националног) реализма,³⁴ своју аргументацију у вези са мартовским пучем структурише на две равни: нормативној и чињеничкој: на овој првој пуч сматра непромишљеним и национално неодговорним, штавише хазардерским чином, који води у рат (чак је пучисте оптуживао за вођење ратне, уместо миротворне политике); на чињеничкој равни указује на објективне катастрофалне

32 Упечатљиве су речи којима завршава брошуру *Пангерманизам*: „[Н]ека Српски народ ... крвљу искупи грехове отаца, и српски народ поклониће човечанству велику, здраву културу, понеће га владању правде и љубави.“ (1912)

33 Један од најјетких утука упутио је „врло поштованом Господину [Слободану] Јовановићу“ – 1950/51: 37–39. Шири осврт на ове дискусије в. у Пејин (2003).

34 „Они [Енглези] су и данас^[9] оно што су свагда били: трезвене рачунице у спољној политици. Као што им је и дужност према свом народу, они воде рачуна само о њиховим животним интересима и свагдашњој ситуацији, разуме се: онако како они те интересе виде и схватају. *Sacro egoismo* је врховни закон међународне политике, бар до сада био, и ко год о томе не води рачуна, тај је, благо речено, велика наивчина.“ (1950/51: 35)

последнице упуштања у овакав подухват, при чему упућује и на врло личне мотиве већине учесника (подмићеност, властохлепље, уображеност, припадност масонерији). У његовој интерпретацији 27. марта сигурно има и претеривања³⁵ и личне нетрпељивости према појединим актерима, па можда и конспирационистичких елемената, али је осветљавањем појединих детаља сигурно допринео бољем разумевању ових догађаја. Уосталом, као и у вези с неким ранијим прекретничким догађајима у историји нашег народа (нпр. Видовдански атентат 1914),³⁶ али и најновијим превратима, и у овом случају ваља разликовати ниво колективног расположења народних маса (које, као што умесно напомиње Косић, никад није једнозначно – 1950/51: 31ff. *et passim*) и деловање елите, чија је дужност (према његовом мишљењу, као теоријског поборника елитизма) да стишава прекомерне страсти у становништву и наступа с позиције дугорочних националних интереса.

С многим Косићевим оценама данас (али и онда) може се сложити или не сагласити – на пример, с његовом неприкривеном англофобијом³⁷ – уосталом, и његов жучни и подругљиви тон (зачињен

-
- 35 Рецимо, сигурно је да изазива мучнину у стомаку када Косић говори о „два честита и мудра човека: Милан Недић и Димитрије Љотић, који – премда без труни германофилства [*sic!!!*] – уз узвишен самопрегор и свакодневну горчину унижења... спасаваху ... српске главе ... колико год су могли“ (1950/51: 34), који Бакић (2013) наводи као крунски доказ Косићевог (веле)издајништва. Ако би му се и могло опростити што је на овај начин описао Недића, јунака са Брегалнице, „избегличку мајку“, који је тек под уценама и претњама (и после губитка супруге и сина јединца у експлозији муниције у Смедеревској тврђави 5. јуна 1941) пристао да игра улогу која му је додељена (а против којег су, иначе, окупатори у јесен 1942. поставили топове на Торлаку), Љотић (и његови Марисави Јовановићи и слични опскурни разбојници) непосредно су учествовали у краљевачком и крагујевачком масакру, па нема ни најмање основе за његову ревиндикацију. Познато је да су многе љотићевце, због бешчасне колаборације, још током рата ликвидовали припадници ројалистичког покрета отпора, који су, иначе, у појединим критичним тренуцима антинацистичке борбе, налазили спас под окриљем Српске државне страже.
- 36 За који, узред буди речено, на основу архивских истраживања академика Живојиновића и Екмечића, данас такође знамо да је више био индукован споља него производ спонтане акције или израз народне воље.
- 37 Она, међутим, почива на многобројним упечатљивим историјским примерима енглеског (британског) опхођења према савезницима, о чему се обиље материјала може наћи у последње две књиге акад. Драгољуба Живојиновића (кад је реч о Првом светском рату), али и у многим енглеским изворима (кад је у питању Други). Међутим, и да није било тако, Косићева англофобија није ни бледа сенка урођених енглеских расистичких стереотипа према Словенима (а поготово Србима), за шта је довољно консултовати радове и књиге Александра Растовића када је реч о другој половини XIX и првим деценијама XX века (а којима смо били сведоци и недавно, током 1990-их).

„масним“ жаргонским изразима) почесто делује одбојно; али му се мора признати да је извесне аспекте поменутих историјских збивања, већ и као очевидац, оценио сасвим примерено. Без обзира на извесне личне предилекције, потекле вероватно из неостварених политичких амбиција, многе савременике и њихове врло уске персоналне интересе оквалификовао је на прикладан начин, као национално неразборите, што је резултовало распадом земље и страховитим људским жртвама српског народа. Као добровољац из Првог светског рата, сигурно је имао свест о томе какви ликови после сваког рата себи приписују заслуге и заузимају положаје (о чему је на непоновљив начин писао и Арчибалд Рајс).

Историја је Косићу макар чињенички дала за право, поготово ако се узму у обзир документи који су у последњих педесет година обелодањени из архива отворених у међувремену; али и нормативно, са становишта етике одговорности; у раду „Два света међу нама самима“, из 1953. године (2012), класификујући интелектуалце, управо говори о неопходности да се сагледају последице властитог јавног деловања. „Једни су *социјални* по томе што се у своје животу и раду руководе осећањем и свешћу одговорности за социјална дејства и учинке свога деловања и поступања, што дакле знају и воде рачуна о томе од каквих последица по друштвену заједницу (општину, покрајину, земљу или сталеж и позив или племе и народност) могу да буду њихова дела или њихови пропусти.“ Премда, за разлику од врло изоштрених дистинкција у својим предратним теоријским списима, овде оставља крајње флуидним границе између одговорности и колаборационизма, нужности пристајања на (моралне и свеколике друге) компромисе и очувања националног и личног дигнитета, објективне процене реалистичних исхода и (макар и притворног) деловања на потпомагању окупаторског зликовца...

Круцијални проблем је то што је Косић покушао да етички оправдава оно што се не може легитимисати с *моралној*, него искључиво *прајмајичкој* становишта (на страну дијалектика историје, која понекад потврђује да мањи нечасни чиновници у једном тренутку доносе веће могућности за етично деловање у неком каснијем).

Све у свему, дакле, на политичком плану је највидљивија еволуција Косићевих просуђивања: од српског родољуба и антигерманста пре (уочи) Првог светског рата (и добровољца 1914–15. године), преко наступања с умерено десних позиција после демисије из активног научног рада у другој половини тридесетих, а онда западања у неприкривену колаборацију с окупатором,³⁸ коју је после рата

38 Мотиве колаборације ваља тражити не само у личној психичкој конституцији (као својеврсну освету предратним политичким непријатељима) и политичким

(у емиграцији) настојао да образложи принципијалним (али ипак и политичким, па и сасвим персоналним) неслагањем са судеоницима 27. марта, све до емигрантског лутања (ако не и суноврата) у вредновањима (тада) рецентних политичких турбуленција, у којима се тек издалека могао препознати минуциозни предратни научник. Индивидуалнопсихолошке анализе, које ће, надати се, уследити, могле би објаснити шта је утицало на ова колебања особе која је до средине 1930-их година била беспрекоран научник-посвећеник, невероватан ерудит и крајње непристрастан процењивач не само социолошких праваца и теорија, него и историјских – политичких и економских – катаклизми искрслих управо у тим годинама.

Без икаквих жеља за „психологизовањем“ или „социологизовањем“ његових погледа, треба нагласити да су ова збивања, незабележена у претходној историји, сломила и многе друге цивилизацијски значајне умове, те оставила трајан траг на њиховом стваралаштву, о чему сведоче историја уметности, књижевности, философије...

Савременост и актуелност Косићевих судова

Поред чисто историјског значаја Косићевог теоријског опуса, поједини његови судови веома су примењиви и данас – поготово резервисаност према економском либерализму, који, теоријски и практично, у ово наше време преживљава своје најтмурније дане; или идеје у вези с конституисањем држава од етнички хетерогених елемената (менаџмент нација, конфликта, државних граница итд, којем сведочимо у последње две деценије).

На жалост, његово научни, поготово социолошки корпус, највећим делом настао између два рата, углавном ни тада, а ни касније, није био предмет научно-стручног разматрања, него је првенствено наилазио на политичке коментаре и примедбе. Написао је први савремени уџбеник/приручник социологије, тада младе науке, с одговарајућим научним апаратом, врло савременим и актуелним за оно време (па и садашње, макар када је реч о прегледу социолошких учења), упорно се залагао за експанзију социологије као универзитетског предмета, положио темеље за социографско проучавање (не

конвикцијама, него и у напору да се у датим околностима учини колико се може (у таквим историјским околностима тешко је бити морални арбитар, као што напомиње и Сартр у својој егзистенцијалистичкој, волунтаристичкој, децизионистичкој етици) – неоспорно је помагао (бар један, ројалистички) покрет отпора, а, судећи према томе што после Другог светског рата није ни номинално осуђен (попут бројних других емиграната), могућно и други, комунистички.

једино) села, изложио најоштроумнија промишљања о међусобним односима јужнословенских народа, испољио енциклопедијско познавање безмало свих друштвених и хуманистичких наука... Утолико се мора(мо) враћати изворима, тим пре што је Косић увек имао пред очима српску и југословенску стварност – „наука која изгуби сећање на своје порекло осуђена је на пропаст“.

У његовој биографији, али и „патографији“, тј. индивидуалној психо(пато)логији, сигурно постоје тамне мрље које се ничим не могу обрисати; међутим, несумњиво је испољавао независност и храброст у изношењу ставова – зато је и био неомиљен. Уистину је био контроверзна, па и конфликтна личност (нпр. показивао је нетрпељивост према Вукосављевићу, чак га оптужујући да је масон – 1950/51: 12),³⁹ али то не сме засенити грандиозно дело, јер је подстицајан онај аутор који, уместо равнодушности, поларизује интелектуалну заједницу на поштоваоце и опоненте.

Данас су нарочито упечатљива његова предвиђања о тенденцијама европске политике и привреде изречена почетком 1930-их година. Просто је невероватно да је свега неколико месеци по доласку национал-социјализма на власт дао поуздане дијагнозе и предочио непогрешиве прогнозе о будућим ратним збивањима.

Ту су и оштроумна запажања о психолошким типовима или профилима – нпр. о моралним предводницима (1934а: 218–219), „чаршији“ (у одељку „Трагедија српског народа“, 1950/51: 18–19; 45) или о котеријашком деловању на универзитетима (1934б: 122–123, фн. 1, 171, 216–217), према којима је и иначе био одбојно расположен, не само због кадровске политике, него и због застарелости наставних програма. Још од раних списа подржавао је идеју заједнице под ознаком „Пан-Европа“, „економска/царинска унија Европе“ (1929: 18–19; 1931: 60), али и указивао и на препреке њеном остварењу, које се у наше, кризно време, обистињавају с непогрешивом тачношћу. После рата се, додуше, залагао за врло необичну „балканску унију“ (2012), која би, осим Грчке и Србије, обухватала и Румунију, па чак

39 Непримерена и велика одбојност према Вукосављевићу може се објаснити суревњивошћу с обзиром на катедру социологије села, која је Косићу била недоступна, док ју је овај Косићев нешто старији вршњак први добио, упркос формалној неквалификованости (будући да није имао ни завршене основне факултетске студије). Међутим, чињеница је, са друге стране, да је до краја 1940-их Вукосављевић већ објавио двестотинак писама са села, док је Косић, осим *Ујуйсијава*, имао још свега 2–3 рада у којима се дотиче социологија села, а да су разлози за ускраћивање ове почаст Косићу били сасвим независни од Вукосављевића. Опет, овај последњи је још пре рата остварио успешнију политичку каријеру од Косића, а интересантно је да су се обојица пензионисала у својим четрдесетим годинама.

и Словачку и Украјину (!), али, како год се називала, таква заједница би за своје нације припаднице сигурно била благотворнија него неке раније, у којима учествујући народи нису нашли много среће.

Његова теоријска становишта одликује својеврсна еклектика, али која је и судбина науке – није се изричито (па ни имплицитно) сврставао ни у једну социолошку „школу“, настојећи да у своју концепцију (на основу заиста енциклопедијске ерудиције) из сваке оријентације интегрише оно што је сматрао најплодоноснијим (а што се, узгред буди речено, и дан-данас предаје као тековина односних праваца). Док га Митровић (1982: 154, 168) тумачи као формалиста, диркемовског (нео)позитивиста и паретовског елитиста, Суботић га једнозначно сврстава у формалисте (1997: 84).

Но, чини се да је он комбиновао увиде свих оновремено актуелних теоријских праваца, и то на следећи начин: у погледу методологије је пре свега веберовац и диркемовац, приступајући социјалним чињеницама из перспективе објективног, имперсонализованог и депсихологизованог разумевања (а уједно не спорећи значај узрочне и статистичке анализе, па чак ни теоријске доприносе бихејвиористичког емпиризма и натурализма); у погледу општег одређења предмета социологије и дефинисања друштвене структуре (социјалне статике) понајвише је формалист (опет, не занемарујући ни веберовске тековине историјске социологије); напokon, у односу на социјалну динамику, тј. процеса који утичу на измену структуре (било еволуционих или револуционарних), приклања се елитизму паретовске провенијенције, уз веберовску типологију вођства (1934а: 171–174), мада није несклон ни усвајању појединих социјалдемократских и либералистичких уверења.

У чланку „Шта је владало у Југославији“ (1950/51: 43–53) показује антимасонску настројеност, али објашњава узроке, не ограничавајући се на теорију завере; при том изводи паралеле масонерије и комунизма (52–53). Уопште узев, приметна је консеквентност у антиглобалистичким, контрауниверзалистичким ставовима и судовима – како на теоријској равни (при описивању националних традиција у социолошкој науци), али и у погледу препоручивања мера социјалне политике, тако и кад је реч о економији, политици, култури и свим другим сегментима друштвеног живота и духовног стваралаштва. Врло су инспиративна и његова разматрања о узроцима и последицама економског империјализма (1925: 70ff), као и о улози економске независности у вези с малим сељачким поседом – иако није сâм по себи економичан, односно економски рационалан, он садржи дубок социјални смисао, јер свом поседнику обезбеђује самосталност, независност и минималну егзистенцијалну сигурност (недавни

примери земаља под суровим економским санкцијама нам то упечатљиво посведочавају).

И да је само упознао домаћу средину са дотадашњим наслеђем социологије као емпиријске науке, заслужио би да се слави као њен пионир у нашој средини, а његов рад добија још више на значају утолико што оличава изузетну обавештеност, критичност, теоријску непристрасност, способност илустровања општих концепција на специфичним локалним и историјским примерима...

Манифестовао је беспоговорну приврженост научном заснивању како државне политике, тако и изрицању политичких оцена о текућим збивањима, која је нарочито дошла до изражаја у вези с питањем народн(осн)ог јединства Срба, Хрвата и Словенаца – у чему се огледа практични смисао социологије, који је непрекидно потцртавао као њену основну друштвену функцију. У многим аспектима се могу повући интелектуалне и политичке паралеле са Стојадиновићем и Михаилом Аврамовићем (изванредно економско образовање, склоност према националној привреди/економији, залагање за аутаркију, умерена склоност према десним политичким опцијама, уз колаборацију пре или током рата, комбинација научних, публицистичких и политичких амбиција, отпори и осуде и у предратној друштвеној средини итд), али би то била тема за једну ширу студију.

Остаје нада да ће се списи овог знаменитог теоретичара, али и вишеструко контроверзне политичке личности, сада распршени у мноштву домаћих предратних и иностраних послератних публикација, у скорије време наћи обједињени у оквиру сабраних дела, чиме би се стекла објективнија слика о његовој интелектуалној ширини, као и историјском и актуелном значају. Тада би се могло поузданије вредновати колико су његове социолошкотеоријске, демографске, економске, историјске и политичке оцене у међувремену поткрепљене или оповргнуте, а – без обзира на то – у најмању руку, проблеми којима се бавио и данас оптерећују како Балкан, тако и свет у целини. Утолико његови радови не само што имају статус националне баштине него и практичну важност у промишљању кључних питања националне и светске привреде и политике.

Литература

- Мирко М. Косић (1912), *Паніерманизам*, Издање књижаре и штампарије Јована Радака, Велика Кикинда.
- Мирко М. Косић (1915), *О Словенцима*, Савремена питања, 15–16, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 6. септембар, 42 стр.
- Dr. M.M. Kossitsch (1918), *Die Südslavenfrage*, Druck Tschopp & Cie, Verlag, Zürich.

- Др. Мирко М. Косић (1922?),⁴⁰ *Социографска ујујстива за исијивање села*, Научни одсек Матице српске, књ. 2, Нови Сад, 43 стр.
- Мирко М. Косић (1925), *Основи економне [sic!] полијике*, Књига прва (I. Увод, II. Развој доктрина, III. Нацрт аграрне политике), Издавачка књи-жарница Геце Кона, Београд.
- Мирко М. Косић (1929), *Савремени економско-полијички правци (особијо у Средњој Европи)*, Штампарија Јовановић и Богданов, Београд.
- Мирко М. Косић (1931), *Превирања у свейској привреди – криза кайијализма?*, Народна штампарија, Београд.
- Мирко М. Косић (1933), *Бољшевизам, фашизам и национал-соци[ј]ализам*. Новинарски чланци, Библиотека „Чачански глас“, год. I, св. 1, Чачак.
- Мирко М. Косић (1934а) *Проблеми савремене социологије*, књига I, Издавачко предузеће „Труд“ А.Д., Београд.
- Мирко М. Косић (1934б) *Увод у ојшију социологију*, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад (завршна два поглавља прештампања у: *Журнал за социологију*, год. 5, бр. 5, Нови Сад, 2007, стр. 193–291).
- Мирко М. Косић (1937) *Хрвајско пошвање и национално јединство*, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад.
- Мирко М. Косић (1950/51) *Одабрани текстови*, Препород, [Минхен], http://www.27mart.com/main.php?pages_id=251
- Мирко М. Косић (2012) „Србија и балканска унија“, „Заблуде и замагливања у нашој политици“, „Два света међу нама самима“ [1951–1953], <http://facebookreportermonitor.wordpress.com/2012/12/01/...>
- Антонић, Слободан (2012), „Мирко Косић и социолошко друштво“, рукопис.
- Бакић, Јово (2013), „Мирко Косић и нација: опште идеолошко усмерење, теоријско поимање нације и национално опредељење“, рукопис емитован на Трећем програму Радио-Београда.
- Благојевић, Обрен (1980), *Економска мисао у Србији до Друјој свейској рајиа*, Посебна издања, књ. DXXV, Одељење друштвених наука, књ. 84, САНУ, Београд, стр. 584–591.
- Мијатовић, Бошко (2012), „Економске идеје Мирка Косића“, *Социолошки преглед*, год. XLVI, бр. 2, стр. 163–187.
- Милосављевић, Оливера (2010), *Савременици фашизма*, 1. Перцепција фашизма у београдској јавности 1933–1941, Хелсиншки одбор за људска права, књ. 14, Београд.
- Митровић, Милован (1982), *Јујословенска преграјина социологија*, ИИЦ ССОС, Београд, стр. 154–169. (објављено и у *Зборнику Мајице срјске за друштивене науке*, бр. 68, 1980, стр. 125–144).
- Пејин, Јован (2003), „Јавни став др Мирка Косића, народног посланика и првака Народне радикалне странке, о 27. марту 1941. године“, *Округли сто 27. март 1941: Кнез Павле у вихорима евројске полијике*, Београд, 25–27. III 2003.
- Петровић, Дејан, и Станојевић, Милена (2012), „Мирко Косић – једна забораљена социологија“, *Социолошки преглед*, Посебно издање „Сто година социологије у Србији“, год. XLVI, бр. 1, стр. 337–352.

40 Сџм Косић (1934а: 127) као годину издања наводи 1921.

Суботић, Драган (1991), „Большевизам, фашизам и национал-соци[л]ализам – прва књига у издању ‘Чачанског гласа’“, *Зборник радова Народној музеја*, год/бр. XXI, Чачак, стр. 323–333.

Суботић, Драган (1997), „Допринос др Мирка Косића (1892–1956) развоју међуратне социолошке и економске мисли“, у: Ђорђе Шуваковић и Михаил Арандаренко (ред.), *Економска теорија у транзицији*, Универзитет у Београду – Економски факултет, Београд, стр. 84–90.

Aleksandar Gordić

MIRKO KOSIĆ AS RURAL SOCIOLOGIST
AND ECONOMIST

Summary

The introductory section, „Peculiarity of Kosić Appearance“, elucidates general circumstances wherein this founder of sociology in Serbia lived and worked, while the second deals with Kosić (mainly formalist) definition of the subject of sociology. The next part, „Sociography and Rural Sociology“, concerns Kosić conception of the role and aims of the two scientific disciplines. Thereafter, his „Sociological View on Economy and Agricultural Economics“ is expounded, with a special review on agricultural policy and his interpretation of the global economical crisis between the two world wars. The following unit treats the relationship between sociology and (social) policy, i.e. Kosić emphasis on the autonomy of science regarding ideological-political influences, while the penultimate section comments his political activity in three key periods. Finally, the concluding part points out to the contemporaneity and pertinence of Kosić appraisals, and also stresses the importance of reconsidering this distinguished theoretician.

Key words: Mirko M. Kosić, the subject of sociology, rural sociology, economics of agriculture, economical crisis, social policy, collaboration, political realism

ПРИМЕНА СОЦИОЛОШКИХ МЕТОДА У ДОСТУПНИМ РАДОВИМА МИРКА КОСИЋА

Резиме: Овај научни рад бави се перцепцијама у истраживању социологије (као науке о друштву) нашег прослављеног социолога Мирка Косића. У свом манифестном виду, рад се бави методским приступима социолошког стваралаштву Мирка Косића. Значај рада огледа се у продубљивању сазнања из методологије друштвених наука (и још уже, социологије), у стицању сазнања о схватањима и приступима Мирка Косића када је о социологији реч, у давању доприноса на пољу базичних истраживања социологије као младе и код нас још увек недовољно развијене науке... Од посебног значаја је афирмисање лика и дела Мирка Косића, човека који је, нажалост, у једном мањем делу јавности упорно оспораван не само као политичар и човек, већ и као признати и уважени члан наше и светске научне заједнице. Може се слободно рећи да поновно откривање Мирка Косића представља покушај да се призове једна поетскија, занимљивија и естетичнија социологија од оне какву су нам понудили суопарни емпиризам и клиширани функционализам друге половине XX века.

Кључне речи: Мирко Косић, социологија, методологија друштвених наука, социологија економије и развоја

Мирко Косић (1892, Кикинда – 1956, Лугано) једини је наш међуратни социолог који се на темељан начин позабавио приступима истраживању науке о друштву – социологијом. На основу анализе радова Мирка Косића позабавили смо се његовим методолошким приступима социолошких истраживања и покушали да расветлимо његова гледишта о друштву, друштвеним појавама, институцијама и приступима истраживању науке о друштву, као једне од најмлађих друштвених и општехуманистичких наука.

1. Научни радови Мирка Косића – извор методолошких сазнања овог аутора

Међу научним радовима Мирка Косића који су били доступни за анализу проблемских приступа применом разноврсних социолошких метода, али и метода из других друштвених наука, ваља издвојити:

Увод у оишћу социологију (Штампарија Јовановић–Богданов, Нови Сад 1934); „Савремена општа социологија“ (Журнал за социологију, 5/2007, Нови Сад 2007); *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам* (Штампарија Поповић, Чачак 1933); *Идеја њроџреса у савременој социологији* (Државна штампарија, Београд 1924); *Основи економне њолиџике* (Геца Кон, Београд 1925); те предговор књизи Франца Опенхајмера *Велики њосед и социјално њишћање* (Штампарија Јединство, Београд 1926).

2. Социолошки метод у радовима Мирка Косића

У монографијама и научним радовима Мирка Косића видљиви су одређени магистрални правци на основу којих се, преко залагања за одређене социолошке методе, може изрећи суд о његовом поимању места, улоге и значаја социологије као друштвене науке.

Разматрајући научнотеоријске приступе других великих социолога који су писали о науци о друштву, као и властитим приступима истраживању друштва као целине и појединих његових појава, Мирко Косић је изградио јединствен сопствени поглед на приступе истраживању социологије.

1. У односу према Огисту Конту и њозиџивисџима, Мирко Косић критикује пре свега некритички однос тзв. „позитивне социологије“ према сазнајним моћима друштвених наука. Према Косићу, друштвене се законитости ни приближно поуздано не могу утврдити како је то случај са физичким законима из области природних наука. Он држи да је Конт у заблуди о том најважнијем епистемолошком питању и да је позитивизам себи поставио неостварив циљ. Наш социолог у својим радовима појачава разлику између друштвених и природних наука, указујући да су једно физички закони, а нешто сасвим друго (и другачије) друштвене законитости, у којима никада сви фактори који утичу на посматрану појаву нису једнозначни. За разлику од природних појава које се опажају, социјалне појаве, по Косићу, тек „тумаче појавне манифестације унутарњег“ (у њих спадају: понашања, симболи, очекивања и сл.). Тако, према њему, социјалне или друштвене појаве имају тек интерпретативно значење.¹ Косић одбацује и сџекулаџивну социологију у потпуности, а социјалну филозофију, или нпр. филозофију историје, проглашава (са разлогом, прим В.С.) несоциолошким дисциплинама.

1 М. Косић, *Увод у оишћу социологију*, стр. 215.

2. Косић је непомирљиви противник *идеологизовања социологије*, односно противи се сваком покушају *идеологизације социологије*. То се односи како на Маркса и његове следбенике, тако и на епистемолошке номиналисте, попут Спенсера или Мила.² У критици Спенсеровог биологизма, Косић не види само логичку грешку којом „биологисти“ „све друге појаве претпостављају првој“, већ и покушај да се наметну основни постулати *социјалног дарвинизма* као, наводно, научно доказани и неспорни (природно одабирање, нагон на живот, линеарни еволуционизам, биолошки прогресивизам и сл.), што је за Косића неприхватљиво, штетно и чак опасно.³

3. Косић продубљује Диркемова гледишта о социологији као опису стања „колективног духа“ и овако *објективистичко тумаченом погледу социологије нагודהје субјективизам психолошких метода*.⁴ Према нашем социологу, Диркем поједностављује решење проблема, јер је за њега актер друштвених збивања тек отисак колективног духа, што је за Косића неприхватљиво.⁵ Косић је у суштини номиналиста, он полази од појединца и покушава да му изнађе хуману димензију у друштвеним збивањима. Па ипак, Косић замера психолошком методу да (иако уводи добре ствари) запоставља „објективна тумачења појаве“,⁶ као што су спољни немотивациони фактори, и објективне чиниоце групности или психологију маса.⁷ Косић је овде ближи становишту Зомбарта или Сорокина него „номиналистима прираста“, какав је, рецимо, Макс Вебер у свом методу значења.⁸ Ипак, за

2 В. Милић, *Социолошки метод*, стр. 103: „Основна Милова теза, да су психички закони основа свих друштвених закона...“

3 М. Косић, *Увод у ошћу социологију*, стр. 210.

4 М. Косић, „Савремена Општа социологија“, стр. 195: „Диркем је искључио индивидуалну психологију из анализе социјалних чињеница. Његова социологија је такође *психолошка* али само у толико, што је за њега друштвени живот исто што и развој колективних претстава које су основно различите од индивидуалних, иако се *колективна свесћ* има схватити као збир паралелних процеса у свести индивидуа (а не као посебно биће) али процеса свести чија је садржина наметнута споља од *друштва*.“

5 Диркем „сматра да су идеје и етичке вредности срж друштва као посебног дела стварности. (...) Главним колективним облицима њеног испољавања Диркем је сматрао правни систем, етичка схватања одређеног друштва, његова религијска веровања и догме, затим политичка схватања, уметничка дела и обичаје.“ (В. Милић, *Социолошки метод*, стр. 111.)

6 М. Косић, *Увод у ошћу социологију*, стр. 211.

7 Ђ. Шушњић, *Критика социолошке методе*, стр. 105: „Групе као групе показују неке особине које превазилазе особине сваког појединог члана групе.“

8 М. Печујлић, *Методологија друштвених наука*, стр. 63: „Социјалне појаве су... мрежа психичких односа, низ мотива који следују један из другог мотива који се морају разумети да би се објаснио настанак друштвене појаве.“

Косића је социологија (под утицајем Зимла⁹) и даље релациона наука, наука о одношењу и саодношењу појединаца, што се за Зомбарта, а нарочито Сорокина, не може рећи.¹⁰

4. Разматрајући друштвене установе и институте (правне, политичке, економске), Косић у њима не види односе и саодношења надлежности и моћи (*инстџиџуционализам*), већ стварне покретаче, и носиоце, потенцијале предвидивости (*есенцијализам*). Косић се у изучавању друштвених установа надахњује Паретом када велику улогу у друштвеним покретачима види у ирационалним елементима, попут: енергије, моћи, унутарњих (психичних) импулзија и сл.

5. Косић се у основи не одриче Диркемовог спиритаулизма колективног духа, али га продубљује и усложњава. У сукобу између Диркемових „излучевина“ – односно понашања из колективног духа, и психологистичких тумачења друштвених појава Макса Вебера, Косић се залаже за комбиновање „и психолошке процене (унутарњи аспект) и социолошке рефлексije (спољашњи аспект)“.¹¹ Тако Косић социологију види као „место укрштања психичких мотива и оријентира колективног духа“.¹²

Косић као да стално покушава да измири унутарње психичке доживљаје и стремљења (мотивационе чиниоце), и оно што је видљиво споља (идеје, вредности, нормативне оријентире). Наместо истраживања објективистичког духа који би био *сџвар-џо-сеџи* (Диркем),¹³ Косић друштвену реалност тумачи сложеније, као „*зџуснуџа*

9 За Зимла социологија „је могла, према томе, да нађе свој предмет проучавања апстрахујући од конкретних циљева и сџварних задатка појединих међуљудских односа баш у тим самим односима као таквима (*џзв. формама социјалноџ живоџа*), као што су на пр. *сарадња* (без обзира да ли у привреди, политици, у праву, у науци...), *џодређеностџ и надређеностџ, владавина и вођсџиво, оџорџа, сукоџ и борџа*, однос малих и великих, сиромашних и моћних, домаћих и странаца итд. Дакле: међуљудски односи и односи међу њиховим групама кроз сва садржајна конкретна подручја друштвеног живота, а увек апстрахујући од свагдање конкретне садржине – колико је то уопште могуће, а да се не жртвује свака одређена представа о самом односу као таквом.“ (М. Косић, „Савремена Општа социологија“, стр. 227.)

10 „Неки су, као нпр. Вернер Зомбарт или касније Питрим Сорокин, придавали узрочном објашњењу извесну помоћну вредност, али само у објашњавању споредних елемената људске друштвене делатности.“ (В. Милић, *Социолошки метод*, стр. 164.)

11 М. Косић, *Увод у оџшџу социолоџију*, стр. 220.

12 *Исџо*, стр. 222.

13 Диркем „... је настојао да докаже да колективну свест не треба проучавати у њеним индивидуалним облицима, тј. испитујући како појединци схватају поједине њене садржаје, и колико је садржај колективне свести заступљен у свести појединца...“ (В. Милић, *Социолошки метод*, стр. 111.)

најомилавања“ или тзв. „кругове укрштања“ појединачних социјалних ставова (идеје, вредности, норме). Треба овде ипак разјаснити да Косић већ пише о вредносним ставовима, и да је, попут Вебера, номиналиста, али ипак не у тој и толикој мери да све социолошке резултате изводи из теорије и метода значења.

Косић, у суштини, остаје на линији *објективиста*, јер његов носилац промена није ни приближан потоњем, функционалистичком субјективизму „*актиера-у-ситуацији*“ парсонсовског типа. Косићев *субјектив-у-друштвеним-односима* још није носилац сопствено уклопљеног идејног система, поседник сопствених вредносних ставова и сопственог светоназора (који само позитивноправној санкцији не сме да противречи). Услед тога доживљај понашања посматраног носиоца промена код Косића умногоме се разликује од потоњег функционалистичког гледишта индивидуалиста и либертаријанаца, који су крајњи представници епистемолошког номинализма.

Понашање *иромайрано* код Косића се доживљава као „устаљена шанса извесног начина деловања“, *силеи интеракција*: а) унутарњих, психичких мотива, и б) спољашњих оријентира колективног духа. Облици групних понашања се, према Косићу, најпрецизније могу ухватити применом Веберовог метода идеалних типова, који у себе укључује најмање заједничке садржаоце.¹⁴

Биће, тако, да је Косићу најближи био позни Вебер, који је вечну дилему у социологији између индивидуалног и колективног покушавао да разреши премошћавањем индивидуалног ка моћи колективитета – увођењем одређених правила најмањих заједничких садржалаца, који из хаоса мноштва излучују оне појаве и релације које се својом снагом и својим значајем намећу за важне у социолошкој обради и потоњем научном објашњењу.

Овај искорак Вебера ка објективизму Зомбарта или Сорокина Косићу је већ *близак*. Па ипак, овај луцидни Кикинђанин није успео да до краја свог живота уобличи некакав властити епистемолошки и методолошки систем, држећи, вероватно са правом, да би то било сувишно и да је довољно кретати се по „ивицама понуђених опција супротстављених светских социолошких епистемолога и методолога“.

У тами неуобличеног приступа можемо сада само назрети да Косић, као у каквој игри на срећу, претпоставља исходе резултата одређеној комбинаторици највећих шанси, при чему пажљиво води рачуна да уклопи све могуће детерминизме: од индивидуалних (нешто мање заступљених), *либидинозних* (Фројд) и (значајно учесталијих) *колективно несвесних* (Јунг), преко *рационалних мотивација*

14 М. Косић, *Увод у ошћу социологију*, стр. 219.

појединца детерминисаног колективним датостима (Мил) и *исказаних рационалних очекивања* (Вебер), до великих *колективних, одређујућих духова који ујодогођују појединца* (Зомбарт, Сорокин) или га потпуно *детерминису* (Диркем).

6. При свему овоме, Косић вешто комбинује ирационалне елементе флуидног ероса, покретача енергија појединаца и маса, са вештим увидима у историју идеја, вредносне системе у култури, уметности, метафизици, до доживљаја норме и нормативитета. Тако Косић стоји стално пред замисли о слободи појединца и народа у којој су актери понекад жртве идеја и прошлости, а понекад жртве садашњости у којој живе без могућности да изразе своје колективно или индивидуално несвесно. Косић је веома критичан према тим пуританским облицима демократског либерализма, који коче и ометају колективно несвесно у настојањима да се оно изрази и испољи као природна енергија, флуид народне колективне свести, насушна потреба колективних настојања која тежи да се каналише и уобличи... И ту већ Косић плови по политичким димензијама идеологија, националних покрета и конкретних политика народа и држава.¹⁵ Ту је он на терену политичког, понекад и дневнополитичког.

7. Сада већ можемо закључити да Косић улогу социологије доживљава искључиво као „предсказивање ставова група са приближном извесношћу када одређене: политичке, економске, социјалне и правне ситуације задиру у њихове превасходне интересе“.¹⁶ Тако је социологија, по њему, наука о „исказивању тенденција“ које наступају у одређеном правцу, па је ова наука *својеврсна појодба за устјановљавање дајјосији*. И из овога је концептуално уочљиво да је Косић оштар противник идеологизације и накнадне политизације науке.¹⁷ Из свега поменутог произлази да је за Косића социологија:

- а) наука о друштву и његовој култури;
- б) наука о чињеницама социјалне (оп)скрби, бриге, неге или заштите;
- в) наука о друштвеним и социјалним процесима.

15 Тако нпр. када истражује феномен националсоцијализма у Трећем рајху, Косић као да плови између идеја, вредности, норми, осећајности, енергије, ирационализма и мистике у покушајима да на што свеобухватнији, и што прожетији начин, изрази појаву коју истражује: „Немачки националсоцијализам влада тек девет месеци, али је његова идеологија много старијег датума. Она представља смесу предратног пангерманског *расизма* и предратног – управо од Фридриха Великог – пруског *милијаризма*, са послератним *дољшевичким* и *фашистичким* елементима.“ (М. Косић, *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам*, стр. 22.)

16 М. Косић, *Увод у ојшјју социологију*, стр. 223.

17 *Исјо*, стр. 229.

3. Примена социолошких метода у другим друштвеним наукама које разматра Косић

Када пише о вансоциолошким темама, Косић настоји да се држи принципа које је усвојио приликом примене социолошког метода. За њега је тако економска политика (или *економна политика*, како је бележи) конкретна научна дисциплина свих народних привреда.¹⁸ Косић као да је опчињен Веберовим методом идеалнотипских конструката када економску политику види кроз узимање у обзир свих заједничких садржалаца у економским политикама конкретних привреда које разматра. Овај социолог тако и економској политици приступа индуктивно, па су његови научни налази сочни, пуни података, статистички добро опремљени, али при томе не и фактографски монотони и незанимљиви. Његова истраживања обилују мултидисциплинарним увидима и интердисциплинарним приступима, чиме авангардно иду далеко испред времена у коме живи и ствара. Стил Мирка Косића је динамичан, полетан – често поетичан. Он гађа у срж појаве; понекад иде готички оштро ка врху или се окомото спушта у дубине бића појаве коју истражује, применом јаке интуитивне интелигенције, којом је био више него обдарен.

Радови Мирка Косића из области друштвених наука су и данас тако живи својим описима да представљају праву реконструкцију времена у којем је живео, промишљао, саосећао... Истовремено, радови Мирка Косића толико су управо данас актуелни својим научно-теоријским и методским приступом да овај велики социолог припада свим оним савременим социолозима економије и развоја који економисање не могу свести на пуко спровођење инструкција одређених спин-технолога економских „хокус-покус политика“ сходно начелу *copy-paste*. Ни за Косића у оном времену, али ни за све нас данас, нема готових и непроменљивих рецептура, које само ваља применити како би дошло до економског раста и друштвеног развоја. Напротив, Мирко Косић приликом примене мера економске политике проблему приступа као Проблему, а не као Изазову (како се то данас лежерно и колоквијално каже), јер Проблем је: мука, тескоба, а свака мука и тескоба захтевају озбиљност, знање, преданост, успешно прегалаштво и велику одговорност за учешће у прометејској борби да би се из проблема изашло – да би се он решио, а криза превазишла. Изазов је, напротив, нека врста наметнутог порива, који ваља савладати, нека врста авантуре, игре, спортског надметања, из којег се излази као победник или као поражени, али све у границама *фер плеја*. Проблем, дакле, обавезује; Изазов не – он је статусно неутралан. Отуда је

18 М. Косић, *Основи економне политике*, стр. 22.

Косић *проблемолог*, јер су за њега економија и економисање сувише озбиљна ствар да би се препустили само и искључиво спин-мајсторима – економским технократорима. Косић, као значајан социолог економије и развоја, економији приступа педантно, са пуно суптилности, узимајући у обзир читаву палету одређујућих чинилаца: климатских, биолошких, менталитетних, психолошких, културолошких, социолошких, како би економски инструменти и алати могли да падну на плодно тле. Чак и на пољу економског Косић не одустаје од научнотеоријског полазишта у социолошком методу, који појаву настоји да размотри и са психолошког и са друштвено-детерминишућег становишта. Не запостављајући значај, место и улогу историје приликом разматрања конкретности појава,¹⁹ Косић никада не пропушта да економским феноменима приђе и из генеричког угла.²⁰ Отуда су његови доприноси социологији развоја не само утемељивачки у нашој науци, већ донедавно, нажалост, и једини на том пољу научног истраживања.

Мирко Косић је први на нашим просторима скренуо пажњу на социологију развоја и економику раста. Он понајпре, када настоји да предметно уоквири феномен развоја, наступа са становишта релативизма: „оно што је развој за једне, није и за друге, јер једни напредују на уштрб других...“²¹ Истовремено, за Косића, исправно, развој није идентичан економском расту, како су већ тада настојали да прикажу западни либерали, ти адвокати неспутаног тржишта.

За Косића развој је читава његова пунина – то је друштвени развој, у коме како социјално (заштита, скрб, нега) тако и културно имају своју велику улогу. У својим радовима већ тада Косић указује на могућности мерног изражавања (тзв. *квантификације*) културних прегнућа једне нације и њеног друштва.²² Он под развојем подразумева начине досезање стандарда квалитета живота, и ту је он опет савремен. Када је у питању филозофија развоја, тада је уочљиво да је Косић умерени оптимиста, који верује у приливе и стицаје искрзаних фрагментарних развоја, где се у основи, сходно интензитету промене, могу уочити две врсте развоја: *екстензивни* развој уских друштвених група и делова становништва, и *интензиван* развој целокупног друштва.

19 *Истио*, стр. 27: „Он појави приступа и развојно, генерички кроз време праћењем трансформација...“

20 Мирко Косић се овде верно придржава Веберових упута, које најчешће и најрадије следи. Тако нпр: „И развојне тенденције могу се конструирати као идеални типови...“ (Max Weber, *Metodologija društvenih nauka*, стр. 73.)

21 М. Косић, *Идеја процеса у савременој социологији*, стр. 22.

22 *Истио*, стр. 23.

Коначно, са самом крају, поставља се и питање схватања друштва у радовима Мирка Косића. За Косића друштво је далеко од збира појединаца који су међусобно упућени појединим интересима преко којег они остварују сарадњу, која тако прераста у извор опстанка. Тамо где нема култивације међусобних упућености једних на друге (утицај Зимла, прим. В.С.), ту нема ни односа нити саодношења, а где нема односа – нема ни друштва.

Отуда су постојање бриге, неге и заштите припадника заједнице предуслови да би уопште, како сматра Косић, могли да говоримо о друштву. Нема сумње да Косић друштво доживљава као људску творевину, и да тамо где се таква софистицирана заједница схвата и доживљава на хобсовски начин, ту друштва заправо и нема – ту је голо варварство. Косић узроке реметилаштва и друштвене патологије, пре свега, види у класној подељености, чији узрок није, како то тврде марксисти, првобитна акумулација капитала и присвајање производних вишкова, већ, како то уче Опенхајмер и други немачки, „јункерски“ социолози, у правној окупираности (*usurpatio*), или присвајању земље, односно запоседању великих поседа.²³

Тако, акумулација богатства, како то примећује Косић, и није настала привредним радом и штедњом, већ фактичком радњом силе – *зайоседањем*. Тиме се друштвеној неједнакости и непостојању заштите слабих и сиромашних, али и недостатку достојанства личности човека, даје један преткапиталистички карактер, поставља се једна метасавремена перспектива социологије, из које се сагледају експлоатација и угњетавање, што социологију ставља на место науке о метапроизводним односима кроз читаву историју човечанства (робовласништво, феудализам, или неки будући посткапиталистички свет). Ово је гледиште било од великог значаја за истраживање социологије развоја, која социологију престаје да сагледа искључиво као науку о савременом друштву.

---

23 М. Косић, у: Франц Опенхајмер, *Велики њосед и социјално њишње* – Предговор књизи, стр. 6.

Vladan Stanković

APPLICATION OF THE SOCIOLOGICAL METHODS
IN THE AVAILABLE WORKS OF MIRKO KOSIĆ

Summary

In this journal, author discusses methodological approaches to sociological legacy of Mirko Kosić, the Serbian initiator of sociology studies. Mirko Kosić, was the first Serbian sociologist, a prominent scientific, economic, and political figure: world-renowned and one of the founders of the sociology of development in the world. He has conducted live and intense discussions with many prominent sociologists, economists and politicians. His life and work were marked by three phases: the Austro-Hungarian period, the period of life and work in the interwar Kingdom of Yugoslavia, and the period of work and life in exile after the Second World War.

In terms of methodology, Mirko Kosić makes a distance, first from the vulgar sociological positivism of Auguste Comte and his school, believing that positivists simplify reality, and that research in the natural and engineering sciences cannot be identified with studies in the social and human sciences. Social phenomena are much more complex and layered than the natural and physical phenomena, and therefore can be treated in a multidisciplinary approach to research and the interpretive explanations. Kosić opposed any kind of politicisation and ideologization of sociology because sociology thus becomes trivialised. This is the case with Spencer biologist approach in sociology (social Darwinism), and Marx's dialectical method of class conflict in the relations of production, or about Mill's psychologism. Kosić criticises also Durkheim's spiritualism, because it rejects as determining influence of the collective, and introduces nominalism and intentionality. However, for Kosić Mill's psychologism oversimplifies the methods implemented as psychologism in sociology and mass psychology ignores libido-initials and the collective unconscious. Staying under the influence of Simmel Kosić kept a starting point by which the sociology is relational science, but criticising excessive nominalism and positivism of early Comte and especially Mill, Kosić had is a measure of access found in the late Weber who started from the sociology of science as well as the meanings of individuals and groups, and ended with the discovery of Ideal-types as a way to translate the meaning of individual to collective interpretation. For Kosić the sociology thus became the expression of group tendencies.

Key words: Mirko Kosić, sociology, social science methodology, sociology of economics and development

ИДЕОЛОГИЈА И ПРЕЋУТАНА СОЦИОЛОГИЈА МИРКА КОСИЋА

Резиме: Теорије, приступи и системи у сфери социологије достижу свој врхунац и постепено ишчезавају један за другим, остављајући чињеницу осцилације између прихваћености и престижа, успона и падова везаних с дубоким преображајем типова друштвених менталитета и доминације идеолошких ортодоксија које су обликовале не само револуције, него и темељне идеје социологије. Ни прећутана социологија Мирка Косића није схватљива ван идеолошко-политичког спектра између конзервативизма и комунизма, њихове мржње и неслоге, данас неолиберализма и антилиберализма. Поред тога што социологију посматра као теоријску науку о социјалним односима и процесима, која установљава и објашњава релативитете у социјалним збивањима, социологија Мирка Косића, формалистички тежећи да статично проучи друштвено постојање човека, није „идеолошки разорена“, тим пре или тим више што сваку непосредну реформу друштва или покушај и жељу за непосредном утопијом, одбацује као социологију. Косићева приручничка социологија првенствено је дело пропаганде за научну социологију чији је циљ конкретизација интересовања за социологију. Свакако, пропаганда је неодвојива од идеологије, без обзира на њен предзнак.

Кључне речи: Мирко Косић, идеологија, конзервативизам, социологија, ћутање

*Пресветили и велможни краљу!
Ваше величанство мојо би, можда, да ме ојтиужи за крађу
јер сам од служења Вама украо онолико времена
колико је шребало за ово дело.
Ф. Бекон*

*Закључио сам да је човеку, како би стјекао најмање бојатство,
боље да каже четири речи краљевој љубавници
него да напише стотине шмова.
Вољтер*

Приступ историји мисли може започети са човеком, мислиоцем чија дела испуњавају библиографски садржај историје мисли, затим са системом, школом или „измом“, или прећи на идеје које чине елементе тог система. Метафорично, као што је приметио Исаија Берлин, „идеје никад не зачињу идеје као што лептири зачињу лептире“ (Низбет, 1999: 31, 32, 37). То упадљиво потврђује грозничава енергија везана за област социологије у којој се неких седамдесетак година

након Огиста Конта појавило туце различитих теорија, приступа и система, који су достигали свој врхунац и ишчезавали, били популарни и одбацивани, као флукуација у друштвеним и хуманистичким наукама, краткорочна или дугорочна, чији је преображај повезан са успоном и падом главних типова културних (друштвених) менталитета. Ова узајамност, према Питириму Сорокину, тешко се могла довести у питање и њени примери били су довољни да покажу релативну вредност његове „тезе да су у науци, као и у свакој другој области социокултурног менталитета, чињеница осцилације између прихваћености и престижа теорија не може доводити у питање“ (Сорокин, 2002: 377).

И сâм Конт, желећи да социологија буде попут физике његовог времена, када је Њутнов закон гравитације служио као основни теоријски модел, по чијем узору би социологија могла развијати законе својствене друштвеном универзуму, указујући да наступа време социологије као ваљаног начина истраживања, често врло непријатан и арогантан у свом захтеву, суочавао се с непријатељским оспоравањем (Тарнер, 2009: 32–33). Конт је социологију предсказивао, али је није и створио. У његовој социолошкој теорији већ је у заметку идеја о усавршавању материјалне организације као основе културе, што ће касније развити економски детерминисти, почеци теорије „интереса“, хипотезе о „колективном духу“, па и учење о идејном систему као носиоцу друштвеног развоја у којем идеје детерминишу социјалну стварност, једна формула „социолошког идеализма“ (Косић, 1934а: 48). Идеје нису схватљиве изван категорија идеолошког контекста у којима су настале и социолози су и те како су били увучени у велике токове идеологија (либерализам, конзервативизам, радикализам) које су обликовале индустријску и демократску револуцију (чија је ћерка социологија – М.Ш.) и темељне идеје социологије (Низбет, 1999: 37–38). На апстрактном нивоу идеологија је била плодно поље за рађање доктринарних и концептуалних проблема, што је водило битном питању личних идеологија социолога, које није тако разговетно и лепо издељено кад се окренемо личности појединаца (*истио*, 44). Такође су различити начини на који се тим елементом манипулисало у различитим културним, политичким и социолошким традицијама, или „харизматским“ политичким покретима. Остаје чињеница да велик део (не само) западне културне традиције „прористиче из институционализације вредности и идеологије таквих покрета, нарочито различитих огранака хришћанства и рационалистичко-револуционарних ‘идеја’ Просветитељства...“ (Парсонс, [1951] 2009: 325). У суштини, социјална анализа није осуђена на идеолошку позицију, што не значи да њене поједине анализе и развијене хипотезе немају препознатљиву друштвену улогу обележену специфичном

политичком „конјунктуром“ и карактеристичним расположењем социолога, било да се ради о реакцији на индивидуализам, борби против тоталитаризма, либералној ортодоксији или инсистирању на капиталистичкој демократији. Идеологије условљавају друштвене напетости и сукобе. Уосталом, један аспект Џејмс Колеманове визије социологије као теорије *рационалној избора* састоји се у томе да она може бити примењена на јавну политику. Јер „један од критеријума за процењивање рада у друштвеној теорији јесте њен потенцијал да буде од користи јавној политици, политици коју води влада“ (наведено према: Рицер, 2009: 255). Отуда и успон социологије није резултат само, чисто интелектуалних, а камоли „научних“ токова свога доба.

Свакако, Мирко Косић у томе није изузетак. Тим пре што је процес стварања социолошке теорије далеко од савршеног интелектуалног процеса *међусобно повезаних идеја које омоћујују систематизацију знања о друштву, објашњење њој друштва и предвиђање његове будућности*. Једно реалистично гледиште сматра да на друштвену теорију, исто као на друштво, утиче широк спектар политичких фактора. „Која ће теорија постати важна, а која не, зависи од политичког процеса и односа политичких снага у друштву“ (Рицер, 2009: 36, 37). Неки који се професионално баве друштвеним питањима, пишући политичке књиге, истичу своју најпречу дужност да то отворено и кажу, истичући да све што говоре „изводе из одређених исходних вредности“, потпуно сигурни да изложена уверења нису одређена њиховим личним интересима (Хајек, 2012: 7). Слично, и Косић у предговору своје прве књиге *Модерна Германија* (1912), која није имала „литерарних или научних претензија“, описујући своје *доба релативизма*, где би се сваком делу могао дати поднаслов „Како ја видим“, или боље рећи како би читалац могао наћи поднаслов његовој књизи „Како ја хоћу да видим“, изричито и недвосмислено је записао: „Ја (Косић) гледам и видим, као Југословен, као противник једног освајачког народа (немачког), од кога је не само наша политичка и економска, него и културна будућност угрожена“ (Косић, 2012: VIII). У поговору књиге, узимајући у обзир структуру српске читалачке публике, Косић истиче како се „морао одрећи склоности да поједине појаве упоређује са појавама других, минулих и живих култура, да свуда даје генетички опис, да прати процесе ендеогеног културног стварања и указује на трагове акултурације“. Јер „методи и стил имају социјалне функције“, а писац се према животу може односити „само субјективно“ с обзиром на то да „у великој критици има много више уображености“, која „не признаје своје слабости“ (*истио*, 307–308). Разноврсност појава, према Косићу, онемогућава јединство стила који се примењује у анализи у распону од фељтонских описа до апстрактних академских расправа.

Све то указује, како је запазио Роберт Мертон, један од најзначајнијих социолога 20. века, творац социолошке теорије средњег обима, колико је занимање историчара идеја, као и свако друго, изложено опасностима свог занимања, интригантним и раздражљивим, нарочито кад покушавају да идентификују историјске континуитете и дисконтинуитете идеја, тражећи континуитет тамо где он не постоји, или не налазећи га тамо где он заиста постоји, веома брзо утврђујући „постојање разних претеча, антиципација и наговештаја идеја, у многим случајевима, где дубље истраживање открива да је то само творевина маште“ (Мертон, 1998: 32). Друштвена наука није само оно што „што прописано признати научници раде“ у конкретном часу, већ и оно што су социјални теоретичари у прошлости урадили, не радећи чак ни ствари исте врсте. Међутим, они употребљавају различите конструкције и присећају се разних традиција своје дисциплине, природе предмета којима се баве, потребе која се осећа за значајним радовима, ради ширења перспективе, али и осећања интелектуалне и моралне nelaгодности, у погледу праваца у којима се њихове студије крећу (Милс, 1998: 21). Наравно, сви не деле то осећање. Тим пре што свако доба има свој начин читања и слављења дела и аутора, остављајући по страни њихове доприносе које ће можда друге генерације поново открити (Лалман I, 2004: 11) смештајући их у друштвени, културни и институционални контекст. Социолог Карл Манхајм се потрудио да покаже „како се политичко-историјско мишљење у сваком даном случају различито обликује у складу са различитим политичким струјама“ (Манхајм, 2010: 175), чији су идеалотипски представници у 19. и 20. веку: 1) бирократски конзервативизам, 2) конзервативни историзам, 3) либерално-демократско грађанско мишљење, 4) социјалистичко-комунистичка концепција, и 5) фашизам. То се може лако видети и на примеру прећутане социологије Мирка Косића, која није схватљива изван овог политичког спектра, нарочито између конзервативаца и комуниста, социјалиста и фашиста, међусобних мржњи и неслога. Поред економских, мотиви повезани са њима увек су обликовали и одређивали личност. „Стога нечије занимање или, још више, место које заузима у друштвеном оквиру увек постаје мање или више важан састојак карактера“ (Манхајм, 2009: 330). Косић је често описиван као конфликтна личност, која чак и у теоријске радове уноси свађалачке елементе (Б. Милић) своје нестабилне и превртљиве личности, која је систематски настојала да изгради властиту каријеру на пољу политике и науке које повезује идеологија, али и амбиција једног даровитог човека коме су заједница породице, народа и државе трајни облици стабилности, уравнотежености, органског раста у социјалној сфери (Косић, 1934а: 69).

Играјући улогу социолога, која се тек јављала у Србији, Косић, објашњавајући чиниоце који су структурисали његово мишљење, полази од тог, да „друштво“ не постоји изван метафизике, ни као организам нити као суперорганизам, већ је само у сврхе научног истраживања дано као „збирни назив за социјалне односе и социјалне творевине“ (*истио*, 22). При томе је за социологију од нарочитог интереса њен однос с биологијом и психологијом, с једне стране, и историјом, с друге стране. Однос с историјом није нимало пријатан, јер се „ради о једном односу вечитог трвења и несношљивости“, у којем је историја „свагда од властодржаца уважавана и дарежљиво негована“, док социологија долази као „опозиционерска“ наука која покушава да „све постави на своје место“, без катедри, института, приступа у академије, кредита и субвенција, без свега оног што омогућује „живот и процват“ (*истио*, 26). (Уосталом, слично је и данас.) Посебно, као поенту, Косић нам објашњава односе на (српском) универзитету, где се до катедре може доћи путем: 1) кумства или другарства с неким предводником моћне клике, 2) зетовством (тазбином), 3) по „папацитету, а не капацитету“ утицајних пријатеља или моћника, 4) доушничким и тричилижинским заслугама код владајуће клике факултета, 5) као награда за скрушено удварање „нашем уваженом великом итд“ (придржавање капута, отварања врата и слично). Напослетку, али врло ретко у смислу закона, довољне научне квалификације и потребе стварне наставе. Циљ рада и позив на катедру је такође многострук: 1) материјално збрињавање, 2) стицање угледа (иако само у уображењу дотичне господе), 3) као одскочне даске, „трамбулине“ за друге каријеристичке скокове, 4) ретко ради могућности озбиљног научног рада који проистиче из љубави за наставнички позив (Косић, 1934а: 216). Реч је о квалитативној декаденцији универзитета, која се огледа у активном промицању (напредовању) „неквалификованих“ и пасивном толерисању котеријашких злоупотреба његове „аутономије“ (*истио*, 217), наставком духовне климе једног несрећног доба када је сва Србија „била само један ћепенак“ (Ј. Скерлић) пун злобе, оговарања и мржње (Вујић [1925] 2006: 100). Појава се може сагледати као део традиције отпора променама, деструкције вредности у функцији технологије власти, као својеврсно духовно насиље антиинтелектуализма (в. Шутовић, 2009). Зар и Фридрих II (пруски краљ), који се истовремено дивио Волтеру и презирао га, називајући га „скупом дворском будалом“, подсмевао религији, а касније филозофији, верујући да је „за свакога важније да вари него да спозна шта је суштина свих ствари“, није написао „црно на бело: када жели неку провинцију да нарочито строго казни, онда нареди да њоме управљају литерате“ (Ман, 2012: 10, 64, 65)? Литерате

у Србији увек су имале политичке аспирације које су неке довеле до ореола „оца нације“.

Сâм Мирко Косић, чијим животом је управљао „тајни инстинкт“ политике, снажније него литература и немачки стил мишљења, пишући о угрожености културе и друштвености, замерао је интелектуалцима који не само што се не опиру одлучно злу милитаризма и шовинизма, материјализма и империјализма експлоататора, већ им у великом делу служе. Тако су широке масе свих народа изгубиле „веру у интелектуалце, у снагу њиховог карактера и моћ њихових идеја“ (Косић, 1934б: 228). Према Косићу, кад већ прети „црвена лава да прогута садове и насеља богатуна и радника без разлике“, касно је за „заокругљене и танане теорије“. Оне се могу применити у *кризици рада* оних који треба да спрече несрећу (револуцију – М.Ш.) и образовању већег броја чланова друштва за „научно позитивно схватање друштвеног живота, оспособљавање за системску интегративну друштвену реформу“ (дакле социјализацију – М.Ш.). У овој примени Косић види „социјални позив“ друштвених научника. Ради се о његовој функционализацији, како би касније класици функционализма рекли, о сложеном прилагођавању с обзиром на однос идеологије и реалности друштвеног система. Могуће, Косић је веровао, или био на трагу оног што је Талкот Парсонс (бард функционализма) описао као „посебно предвиђање социолога да се ‘комунизам’ неће остварити и све раширеније схватање да његово остваривање нема перспективу, изнудиће далекосежне модификације идеологије“ (Парсонс, 2009: 539), без обзира на њено ширење, пошто оно не може вечно да траје. Независно један од другог, Косић и Парсонс, који је показао Американцима како функционише њихово друштво, сматрали су Е. Диркема, М. Вебера и В. Парета главним стубовима савремене социологије (в. Косић, 1934а: 107–135; Парсонс [1951], 2009: 52). Критичари и идеолошки „чистунци“ данас замерају Косићевој социологији њену конзервативну заснованост на теорији елита, пре свих, Парета, али им не пада на памет да оспоре Парсонсов покушај да у *Друштвеном систему* оствари Паретове намере. Они уопште не узимају у обзир да је Други светски рат, у којем се спори Косићева политичка улога „служења држави“, „појачао поверење у социологије“, нарочито у САД, где су се многи од њих придружили информативном одсеку ађутантске службе и истраживачком и аналитичком одсеку службе стратешких оружаних снага, укључујући скорашње емигранте из Европе, припаднике неомарксистичке Франкфуртске школе (Smit, 2001: 15, в. Katz, 1987; Stouffer, 1949).

Косић се посебно позабавио односом *социологије и њолијике*. Истичући сва непријатељства које је социологија као наука о друштвеном животу морала да издржи и савлада, Косић трвења између

социологије и политике сматра неминовним, јер се с различитих гледишта баве истим питањима, тако да људи не умеју опазити њихову разлику у циљу и методу, и оспоравају компетенцију и стручност социолога, с простим разлогом што је реч о питањима о којима може „свако“ говорити. Нарочито је наглашавао да „патриотизам“ у вулгарној форми и „експлоатација идеје отаџбине у посебне интересе“ представља једну од највећих сметњи социолошког спознања. Онима којима су „милији њихови групни интереси, драже њихово лепо мишљење о себи, драгоцене илузије о улози коју играју у животу свога народа или државе и човечанства, него стварно познавање и разумевање свију тих односа“, социологија је „несносна, мрска као нека резигнирана и паметна жена у друштву разуданих и глупих женки...“ За Косића „политика је арена бораца под образином илузије“, од које живе они чије је време прошло или ће можда једном доћи, они „који верују да ће бити господари света. Илузијама се красе аристократије, илузије носе радничке масе...“ Социологија може бити ствар отржењења, јер не поставља норме „како треба да буде“, што чини етичка социјална филозофија, већ учествује у грађењу будућности ширењем социолошког схватања културног живота. Отуда каже Косић: „Социологија може дакле и сама да буде социјална сила, али то не треба схватити као њезин циљ, задатак, него као њезино дејство, плод њеног деловања као науке: утврђивања и учења истине.“ Она разоткрива много скривеног и тајног у животу и раду партија, класа, нација и раса, цепа идеолошке наносе личних и групних интереса, расветљује сујете, амбиције појединаца и група, извлачи на површну „легију паразита друштва и народа“, што изазива отпор и мржњу свих прикривача истине о друштвеном животу. Тако да социологију гоне „паразитски и хипократни режими (нарочито под образином национализма, односно шовинизма или демократије и слободе) као што је црква гонила оне који су учили истину о васионском поретку“. Сувереност социологије у проучавању друштвеног живота, према Косићу, учиниће и политику реалнијом и издвојити питање чисте идеологије од питања интереса који се могу рационално организовати, при чему ће морати нестати професионални политиканти, поворке дрекаваца и шпекуланата, који се боре против социологије, борећи се за свој уносни живот у политици интереса. Све то показује зашто је Србима нарочито „потребна социологија“ и зашто је она код њих „горе дочекана но у другом свету“. Узрок Косић види у традиционалном „отровном бакцилу“ једне црне страсти у „којој се геније више расе сālāма као прави манијак“. Косић није сигуран колико је та страсна нетрпељивост (која је и данас у случају самог Косића јако присутна – М.Ш.) „плод словенске крви“, а колику ли је „зараза Оријента“, али му остаје факат да је српски народ један

од најнетолерантнијих народа у питањима религије, као и друштвено-политичким питањима, од „властеле и кнезова“, до „Карађорђево одсечене главе (...) јучерашњих револвера и суданија“. Кнезови нису само политички, већ и књишки. Слободна реч, само ако је непоћудна, бесно је жигосана, као плод неваљалаца, људи задњих намера, уз вику и грају „тријesimo губу из торине“.

Социологија, како је објашњавао Косић, „предпоставља минимум толеранције јавности“, али га и са своје стране може стално увећавати. „Нетолеранција“, каже Косић, „искључује сарадњу и спрема борбу, отежава еволуцију и спрема револуцију, ирационални прелом и пробој снага на једном или на другом социјалном подручју. Ко не трпи дискусију идеја, изазива борбу материјалних снага и у сваком случају спречава миран напредак, тј. уравнотежење снага у поретку“ (в. Косић, 1934б: 229–237). Очито, и Косићева мисао може се разумети као покушај решавања апстрактног „проблема поретка“, која има своје дубоке корене у западној социјалној мисли од Хобса до Парсонса, значајних за модерну социологију. То је Ентони Гиденс (1999: 141) назвао *мишом о проблему* поретка, доводећи у питање уобичајено тумачење политичког утемељења Диркемове социологије (*истио*, 144) која се снажно ослања на идеолошки конзервативизам.

У позадини свих социологија Косић је налазио неко основно социолошко-филозофско питање, као што је „ред и слобода“, „социјална принуда и лично достојанство“ или „солидаризам као стварност и као идеали“, и друге варијанте основне теме „судбина човека и земље“ код Француза. Енглеска социологија то питање поставља практично, како је могуће задовољити човека у друштвеном животу, док Американци траже техничке услове за спонтано организовање индивидуа у групе. За Немце се социологија односи на проблеме „форме, материје и духа“ друштвености. Немци су некад тврдили да је „некаква социологија“ измет „фриволног латинског духа“, а касније упорно доказивали да је антиципирана у „чистој немачкој“ идеалистичкој филозофији Хегела, Фихтеа и у социјално-политичком романтизму Адама Милера и Фридриха Шлегела (Косић, 1934а: 160, 162).

Међутим, иако социологију не сматра „практичном“ науком, Косић дозвољава да она може својим резултатима имати и практично-политички значај, с обзиром на то да социолог не проучава друштвени живот „као минералог минерал“. Оне групе, партије, класе и нације које не задовољавају објективне и танане анализе социјалних појава формирају своје „социологије“, промовишу их у јавности, на катедрама, конгресима и у штампи, постоје „патриотска“ социјално-научна друштва, католички курсеви „социологије“, пази се, као у Америци, да неки „радикал“ тј. социјалистички оријентисан научник

не дође на катедру социологије, а „у Совјетској Русији може постојати само марксистичка социологија“ (Косић, 1934б: 230), као што је само постојала и у „националном комунизму“ или „протестантском“ стаљинизму бивше Југославије, у којој је социологија „инсајдерски“ надзирана и „комесарски“ контролисана као „буржоаска“ наука, а Мирко Косић готово заборављен. Зато није изненађујуће што пригодне публикације о институционалном развоју социологије у Југославији и педесетогодишњици социологије у Србији (1959-2009) уопште, ниједном речју, не помињу чак ни име Мирка Косића (в. Богдановић, 1990; 2009). Савремена *социологија генерације* само наводи име Мирка Косића, као припадника прве генерације социолога у Југославији (в. Куљић, 2009: 153). Слично је и у првом прегледу социологије и друштвених наука у првој Југославији Ђорђа Тасића (1938), у коме се у „првом реду“ само спомиње као млађи социолог „г. М. Косић, о чијим радовима ће бити више речи у прегледу литературе“ (види: Тасић, [1938] 2005: 249). Преглед уџбеника социологије дат је у тадашњем *Социолошком ирејледу*, књ 1, 1938, где је *Уводу у оишћу социологију и Проблемима савремене социологије* (1934) М. Косића посвећено свега десет редова.

Све у свему, како би казао сâм Косић, описујући резултате социолошких истраживања својих југословенских савременика, „доста мршава“. Јер не постоје никакве посебне установе за развијање југословенске социологије, иако је као наставни предмет социологија уведена у Загребу од 1909. године, повезана с криминологијом, на чијој је катедри професор Ернест Милер (очито Немац – М.Ш.) пропагирао учења Х. Спенсера, Л. Гумпловича и Ф.Х. Гидингса. Захваљујући тој околности, можда у Хрватској није дошло до идеолошке превласти марксизма каква се могла запазити у Србији. Косић је од 1922. до 1925. поред статистике и економске политике у Љубљани предавао и општу социологију, а тек крајем 1931. (као политички пројекат – М.Ш.) општа уредба о универзитетима установљава катедре за социологију (са статистиком) на правним факултетима и „руралне социологије“ (с науком о задругарству) на пољопривредним факултетима (Косић, 1934б: 116–117). Сâм Косић покушавао је да афирмише социологију, па и покретањем једног социјалнонаучног часописа, *Друштвени животи* (1920/21 и 1930). У Загребу је већ годинама деловало социолошко удружење са широким, енциклопедијским схватањем социологије.

Прве социолошке идеје у Србији долазиле су кроз марксизам, преко руског народњаштва, које је, сматра Косић, Светозар Марковић „успешни вулгаризатор и даровити пропагатор“ учинио деценијама идеологијом прирашћујуће интелектуалне Србије, што им није сметало да наступају и као ватрени родољуби, па и агресивни

шовени. То је мобилисало национално-идеолошке и грађанске елементе буржоазије против превратничких идеја нове „социјалне науке“, која је као социјална идеологија „доследно проповедана и јединствено заступана“ у Југославији, кроз марксистичке часописе, оригиналне социологије, попут оне Филипа Филипковића, *Развиџаак друштва*, 1924. Овакав развитак Косић тумачи као природну последицу „занемаривања научне социологије од стране државе и друштва“ (Косић, 1934б: 109–110).

Почетком 20. века оживљена су интересовања за модерну социологију четири социјална покрета: 1) социјализам, који је с индустријализацијом земље и пролетаризацијом села стицао реалну основу у свим југословенским крајевима; 2) национализам, који се бавио питањем суштине националне заједнице, теоријским разматрањем питања народног јединства, нарочито Срба и Хрвата; 3) феминизам, који се развијао под спољним утицајем; 4) код Словенаца и делом код Хрвата „хришћански социјализам“. Као подршку за социолошка истраживања после Првог светског рата, Косић узима покрет *аџраца*, или „зелене интернационале“, истичући да су „идеје праве социологије“ продрле код Југословена тек после 1910, што се, да ли случајно, поклапа са почетком његових социолошких преокупација. У земљи „чисте“ партијске политике „уопште тешко се разликује наука и политика“, тако да су социолошке студије писане са мање или више идеолошких примеса (Косић, 1934б: 111, 114, 116). Смеса науке и политике, за Косића, значи ненаучност. Отуда, објашњавајући и посматрајући везе и појаве политике, наука се може дотицати политичког живота, али се политици не сме дозволити да цензурише науку, јер то угрожава њену слободу академске аутономије као битну ознаку културности. Евентуална злоупотреба науке, односно њено сузбијање, може се вршити само у оквиру објективних мерила и циљева науке (*истио*, 144).

Свакако као пропагатор националних идеја, Косић је у новонасталој држави видео веома моћну организацију за ширење цивилизације, али и да недостатак државне традиције онемогућава држави да својим народима улије више енергије и вредности него што од њих прима. Од енергије народа коју уносе у нове државе пресудно зависи и процес њене цивилизације. Она социологији пружа прилику да на једном сразмерно малом простору (друштвеној „лабораторији“ – М.Ш.) проучава читав низ процеса и појава, кроз привредни развој од примитивних сточара до индустрије и банкарства, развој породице од патријархалне задруге до грађанског брака, развој права од обичајног до „слободног“, формирање буржоазије, капитализма, интелектуалне класе (елите), племенске, партијске и класне борбе, појаве одметништва, хајдучије, качаштва, комитских акција.

Све то могуће је посматрати у „једној јединственој изукрштано-сти“, древних и модерних елемената, облика и садржаја, стваралачког и разорног (*истио*, 219–220). Полазећи од чињенице непостојања „правог грађанства осим паланачког“, Косић је упозорио на оно што се и данас дешава, да „ћемо од капитализма добити армију пролетаријата и гомилу провизионаша“, чије ће вође бити странци (Косић, 1934б: 184–185), дакле једну врсту (нео)колонијалних односа.

Међутим, као интелектуални догматик, талентован научник и политичар, Мирко Косић је гледао *йолийику* кроз *социологију* и животни *найредак*. „Био је склон национализму“ и, како сведочи његов пријатељ Федор Никић, „дубоко *нейријайиельски расйоложен йрема дољшевичкој варијанйи ширења марксизма и анйинацистй*“ (наведено према: Томин, 2011: 280, 281). Могуће да је и то утицало да буде етикетиран као фашиста и германофил. Настојао је да се издигне изнад дневне политике неодојиве од идеологије питања која су поделила конкурентске традиције за коју мали број теоретичара политике о „мислиоцима“ и „измима“ има лепу реч (в. Хејвуд, 2005). Косић је у идеологији, као огледању и деловању социјалне стварности у свести појединца и група и интелектуалном нагону за важењем, сигурношћу и „ћаром“, чији су разраћивачи интелектуалци у служби „бивших“ или актуелних властодржаца, или они који долазе „из предсобља историје“, видео неизмерну опасност за социологију, када се „идеолошке наклоности у њој претварају у научне теорије“ (Косић, 1934а: 227, 229). За Косића „идеологије су социјално опасне, када се не прозире њихова улога образине за партикуларне интересе“, а могу бити конструктивне кад афирмишу општа мерила за деловање у оквиру заједница (*истио*, 228). Као што се и данас ради, Косић је позицију многих мислилаца и социолога, ипак, идеолошки дефинисао. Тако је Платон „колективистички идеолог а Аристотел ‘реалиста’ конзервативац“. Макијавели изразит идеолог „националне ауторитарне државе“. Жан Боден први изразити позитивиста и први претеча динамичке социологије. Од Маркса потпуно апстрахује његово епохално значење родоначелника политичке идеологије марксизма – социјализма, како би му обезбедио једно од првих места у низу оснивача социологије, кроз чије анализе економије и синтезе економске социологије избија „талмудски фанатизам и старозаветно визионарство“. Ф. Тенис је „патријарх немачке социологије“, у чијој синтези се укрштају најразноврснија идејна струјања 19. века: „Спенсеров еволуционизам, Штајнов социологизам, Марксов економизам, Хегелов дијалектизам, Шопенхауеров волунтаризам, хисторизам Самнера и Фистела де Куланжа, па рационализам, чак Хобса“, којим се особито бавио. Диркемова „теорија“, сматра Косић, јесте „реконструкција друштва у корпоративистичкој идеологији“ једног

ауторитативног талмудског догматика и скоро мистичног фанатика објективистичке методе и шефа француске социолошке школе. Док је Макс Вебер социолог „изразитог политичког темперамента“, „један од рода Макијавелија“, а В. Парето један „од родоначелника спасоносне науке о чврстој владавини и духовни потомак Николо Макијавелија“ (Косић, 1934а).

Све то показује да и Косић наглашава свој дуг конзервативној идеологији и скоро да је непотребно испитивати став да је Косић имао конзервативна политичка схватања, с обзиром на то да је врло често искорачавао у сферу практичне политике и бавио се конкретним политичким проблемима свог времена повезаним с историјским и политичким структурама. Занимајући се за разумевање структуре интелектуалних и друштвених покрета, остао је у границама статичких истраживања формалне социологије, која је до сада „највећим делом тежила да искључиво *статички* проучи друштвено постојање човека...“ (Манхајм, 2009: 346). Треба отворено рећи да у Косићевој мисли постоји упадљиво непостојање било какве јасне теорије друштвених промена и указати да је тај проблем, идеолошки детерминисан, био изван поља његовог интересовања. Стога и на чисто теоријској равни његова социологија, посебно кад означава шта „јесте“, а шта „није“ социологија, није у потпуности идеолошки „разоружана“ и остаје политички привржена успостављању „реда“, одржавању традиционализма заједнице „кућа – задруга – село – народ као биолошко-органског корена ‘друштва’“ (Косић, 1934а: 90–91). Сходно таквој привржености, Косић дефинише социологију као теоријску науку о социјалним односима и процесима, а не некакву мање-више утопистичку „реформологију“. Она није непосредно „практична“, ни епски „занимљива“, ни политички активистичка, већ установљава и објашњава релативитете у социјалном збивању, не филозофирајући о смислу и вредностима социјалног живота. Она није ни енциклопедија ни „корпус“ социјалних наука, ни филозофија. „Треба дакле бити начисто“, императивно је изричит Косић, „свака непосредна реформа друштва, свака жеља или покушај за непосредном утопијом на њ ни свако дисертирање око тога није социологија, ма колико се наметљиво или наивно то тврдило“ (Косић, 1934а: 5–11). Социологија, као наука о људском друштву и култури, треба да продужи своје перспективе, „јер ако се ограничи на грађу из садашњости друштвеног живота, прети јој опасност политизирања или литератизирања, а њени су научни задаци трајнији, могућности мисаоније него да измењари дневној политици или забавља радознале духове“ (*истио*, 13, 28). Овај Косићев однос према ономе што по њему „није“ социологија није само питање објективности и неутралности научника, већ знатно више арбитрарност идеолога, који, зарад очувања

стабилности и сигурности поретка, затвара чак и могућност сваке динамичне промене друштва, с друкчијим идеолошким предзнаком. Тиме не само да се затвара могућност друштвене алтернативе, која је *a priori* искључена, већ се доводи у питање и сама могућност слободе избора како појединаца тако и група или друштва у целини.

Парадоксално, и вишедеценијско прећуткивање Косићеве социологије има сличну матрицу, са комунистичким идеолошким предзнаком у служби њене дневне политике обрачуна са „буржоаском“ историјом и њеном социологијом, оличеном у Косићевим делима *Увод у ојшћу социологију* и *Проблеми савремене социологије* (1934), писаним према постулатима формалне социологије, без јединственог методолошког оквира једне социолошке школе, без дружења са изворним текстовима дела главних протагониста теоријских праваца дотадашње опште социологије, чији је приказ сажето на нивоу времена сумарно дат, али никакав уџбеник или приручник, па ни Косићев, макар био први у Срба, није могао заменити сусрет са великим делима социологије. Могао је подучити смислу њеног развоја и уобличавања, али није могао имати „социолошки комплекс кривице“ њеног аутора, у коме једна „ружна чињеница“ убија његову социологију. То потврђују оштре полемике и оспоравања поводом настојања и покушаја једног дела српске социолошке заједнице да Косићево име понесе награда социолошке асоцијације, која би најуспешније српске социологе, само симболички, подсећала на „зачеће“ њихове дисциплине. Оне су још један аргумент или доказ више о постојаности мита о неутралности у друштвеним наукама (в. Хејвуд, 2004: 39).

Ваљда ће време, а социологија је почела тиме, како је писао Косић, да „све постави на своје место“, и да одреди „право“ Косићево место у српској социологији. Можда је то место понајбоље одредио сâм Косић, схватајући свој рад као „дело пропаганде за истинску научну социологију с обзиром на толико распрострањене криве појмове о њој“, чији је циљ конкретизација интересовања које за социологију несумњиво постоји (Косић, 1934δ: предговор). Још је врло актуелно и потпуно савремено његово упозорење, о којем би социолог морао и те како водити рачуна, да се социјалне болести лече истином. „Не вреди да лажемо друге, јер само варамо себе“ (*истио*, 227).

Радећи много више на границима социолошке пропаганде, која је далеко од дебела теорије, Косић није успео у свом науку. Свакако да пре него што нешто почнемо да пишемо, нећемо прво посегнути за Косићевим делом, као особом која нас интелектуално узбуђује, или примером изврности. Али као онај ко је прочитао гомилу радова из социолошке теорије (и не само ње), могу рећи да Косићи међу нама нису баш бројни. И поред тога што је пропаганда несумњиво

увек везана с неком идеологијом, делим позитивистички став социолога Артура Стинчкомба (1999: 260) „да ћете на деблу учинити нешто корисно само ако му приђете са гранчица“. Доводећи нас у везу са претходно постојећим теоријама, што је нужан али не и довољан услов за конституисање дисциплине, Косић је учинио нешто корисно за конституисање социологије у Срба. Стога заслужује сећање социологије, која подразумева не само знање о њеној примени, већ и неопходно знање о њеној историји и учесницима, који су, попут Мирка Косића, писали у страсном ризику властитог имена.

Milojica Štović

MIRKO KOSIĆ'S IDEOLOGY AND THE IMPOSED SILENCE ABOUT HIS SOCIOLOGY

Summary

Theories, approaches to and systems in the field of sociology reach their peaks and disappear gradually, one after another, leaving behind the fact of oscillations between acceptance and prestige, the rise and fall, interconnected with the profound transformation of types of social mentality and domination of ideological orthodoxies that shaped not only revolutions also but the basic ideas of sociology as well. The imposed silence surrounding the sociology of Mirko Kosić cannot be understood outside the ideological-political spectrum ranging from conservatism and Communism, their mutual dissent and hatred, taking today the shapes of neo-Liberalism and anti-Liberalism. Besides observing sociology as a theoretical science on social relations and processes, that sets up and explains relativities in the social events, Mirko Kosić's sociology, attempting in a formal sense to examine social existence of humans in a static context, is not „ideologically destroyed“, moreso as it rejects as sociology any direct reform of society, or attempts and desires for direct utopias. Kosić's handbook sociology is primarily an act of propaganda for scientific sociology, aimed at making the interests for sociology concrete. By all means, propaganda is inseparable from ideology, regardless of the type of ideology.

Key words: Mirko Kosić, ideology, conservatism, sociology, silence

ЕКОНОМСКЕ ИДЕЈЕ МИРКА КОСИЋА*

Резиме: У овом раду су изложене и анализирани основне економске идеје Мирка Косића (1892–1956), вероватно најзначајнијег српског социолога пре Другог светског рата. Косић је школован као економиста, радио је цео животни век као економиста и доста писао као економиста. Основни закључци су следећи: (1) припадао је млађој историјској школи у економској науци по томе што је етичком моменту придавао прворазредну важност; (2) првенствено је писао о најкрупнијим темама (избор друштвеног уређења, социјална правда, историја економских доктрина), тако да његови економски текстови у знатној мери припадају политичкој филозофији, и; (3) симпатије су му, макар у млађим годинама, биле окренуте „трећем путу“, социјалном реформизму који би довео до социјализма немарксистичког типа, мада је остао доста неодређен како би праведно друштво изгледало, ко би донео промену поретка и како би она била изведена.

Кључне речи: економија, друштво, социјално питање, капитализам, либерализам, социјализам, Мирко Косић

Косић као економиста

Иако је Мирко Косић првенствено познат као социолог, у његовом животу важну улогу играла је и економија, па се поред његовог имена с правом наводе два занимања: „економиста и социолог“.¹ Нема сумње да је Косић душом био социолог и да је вероватно најважније радове написао у социологији, али је чињеница да је добрим делом био образован као економиста, да је већи део живота радио као економиста и да је написао више економских дела. Претпостављам да је бављење економијом и економским пословима за Косића био посао из нужде, јер га за социолога тада готово и није било. Социологија је тада била млада наука, па је број места и за њено студирање и касније за рад био врло ограничен. Косићевом опредељењу да се бави економијом свакако је допринео и неуспешан покушај да

* Објављено у: *Социолошки њрећед*, vol. XLVI (2012), No. 2.

Веома сам захвалан Бориславу Милићу што ми је пружио неке занимљиве информације о животу и раду Мирка Косића.

1 *Социолошки лексикон*, Мирко Косић (аутор Милован Митровић).

се запосли на приличнијем месту на Београдском универзитету. Било како било, окренуо се економским темама и пословима и користио своје знање из економије како би нашао место под сунцем и зарадио за живот.

Погледајмо његове студије. У складу са тадашњом праксом, студирао је курсеве из друштвених наука на више универзитета – у Женеви, Стразбуру, Минхену и Цириху. Током редовних студија налазимо га на универзитетима у Стразбуру и Минхену. Наиме, по завршетку класичне гимназије у Трсту 1911, уписао се на (немачки) Универзитет у Стразбуру и студирао га 1911/1912. године. Наредна четири семестра проводи у Минхену (1912–1914. година).² Као Косићеви учитељи наводе се, поред неколицине социолога, и Георг Фридрих Кнап, Леополд фон Визе и Брентано.³ Деценијама професор националне економије на Универзитету у Стразбуру, Кнап је чист економиста, који се углавном бавио монетарним питањима, а са социологијом није имао никакве везе. Оснивач је чарталистичке монетарне теорије, која и данас постоји на маргинама монетарне науке.

Фон Визе је познато име у социологији, али је претходно школован као економиста (докторат из економије) и пре Првог светског рата је предавао економске предмете на више универзитета (Берлин, Хановер). Не знам да ли је Визе непосредно предавао Косићу, али је Косић очигледно ишао Визеовим путем: економија на студијама и као запослење, озбиљан рад на социологији.⁴

Око Брентана изгледа да постоји извесна конфузија код аутора који пишу о Косићу. Милован Митровић је у *Социолошком лексикону* у одредници о Мирку Косићу навео само презимена његових учитеља, а не и имена, па не знамо о ком се Брентану ради. Касније се овај Митровићев текст преносио и користио другде – на пример, на сајту Српског социолошког друштва⁵ и у тексту Д. Петровић и М. Станојевић – „Мирко Косић – једна заборављена социологија“⁶ (2012) – али са додатком имена Франц испред презимена Брентано. Франц Брентано је у своје време био знаменит и утицајан психолог

---

2 <http://www.matrikel.uzh.ch/active/11813.html>, 13.7.2012.

3 *Социолошки лексикон*, исто.

4 О повезаности Косића и Визеа сведочи и следећи детаљ: у истом броју часописа *Soziale Welt*, који је посвећен 80-годишњици живота Фон Визеа, налази се Косићев текст „Zur europäischen Neuordnung“, али и Визеов текст „Mirko M. Kositsch: (1892–1956)“, пошто је Косић у међувремену умро; видети *Soziale Welt*, Н. 3/4, 1956.

5 http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=107%3A-18921956&catid=49%3A2011-12-11-16-56-29&Itemid=41, 13.7.2012.

6 http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=254:2012-07-01-12-40-03&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41, 13.7.2012.

и филозоф. Међутим, мислим да да учитељ нашег Мирка није био Франц, већ Лујо Брентано, Францов млађи брат и професор економије. Аргументи су следећи: Франц Брентано је у време Косићевих студија био стар, полуслеп човек, који је живео у Италији; са друге стране, Косић је провео две године својих студија (1912–1914) на универзитету у Минхену, где је националну економију предавао тада веома познати и цењени економиста Лујо Брентано.⁷

Пошто је Косић у Минхену студирао Staatswirtschaft⁸ (државну економију), нема сумње да му је Лујо био професор и учитељ. Штавише, Брентано је вероватно прихватио, а можда и подстицао Косићеву оријентацију на социологију, јер се и сâм тих година бавио темама које су биле блиске социологији или су чак биле социолошке,⁹ о чему сведоче наслови његових тадашњих књига: *Теорија њошреба*, 1908, *Малџусова теорија сџановнишџва и њоследња деценија*, 1909 (Косић је касније докторирао темом из демографије), *Раднички сџанови у џрадовима*, 1909.

Током доста кратког радног века Косић се практично искључиво бавио економским пословима: у периоду до 1931, када је пензионисан, радио је као наставник економских предмета на факултетима у Суботици и Љубљани, као генерални секретар Индустријске и трговачке коморе у Новом Саду и као помоћник министра за трговину и индустрију. На крају, под окупацијом, реактивиран је и био заменик гувернера Народне банке Србије.

За историју идеја је, свакако, једино важно његово дело, а не и формално образовање или место где је провео радни век. Косић је, ипак, поред социолошких, писао и економске текстове, некада из животне нужде, а некада од слободне воље. Три озбиљна текста, али мањег обима, поменућемо касније, а овде ћемо само рећи да је најважнији текст – књигу *Основи економне њолиџике*¹⁰ – Косић првенствено написао због потреба наставе економских предмета у целој земљи, посебно своје у Љубљани. Поменимо још да је Косић писао радове на економске теме само до 1931, да би се тада пензионисао, потпуно преусмерио на социологију и убрзо, 1934. године, објавио неколико већих социолошких радова. Стога, треба рећи, не знамо шта је у последњих 25 година живота мислио о економским питањима, уколико су га уопште још интересовала.

7 Лујо Брентано је свакако заслужан за развој српске економске науке почетком XX века, пошто су, пре Косића, код њега учили Велимир Бајкић и Милан Стојадиновић.

8 http://epub.ub.uni-muenchen.de/9676/1/pvz_lmu_1914_sose.pdf, 13.7.2012.

9 Био је и члан Међународног института за социологију.

10 Геца Кон, Београд 1925, стр. 416.

Основи економне политике

Овде нећемо покушати да макар и најкраће прикажемо све што је Косић рекао у својој књизи, већ ћемо дати концизан преглед и анализу само оних Косићевих ставова које сматрамо важним за разумевање његових економских погледа. Стога се нећемо бавити његовим бројним социолошким екскурзијама у теме које нису стриктно везане за економију, као што су разматрање религије, етике, државе и њене улоге у животу друштва, или чисте политике и слично.

Погледајмо и на кога се ослања Косић: код општих питања економске политике користио је уџбеник познатог, али другоразредног писца Еугена фон Филиповића, који је по оријентацији био бечки фабијанац, и Јозефа Конрада, данас заборављеног аутора; код историје економских доктрина користио је тада познату историју економске мисли Шарла Жида (хришћански социјалиста и велики заступник задругарства) и Шарла Риста, као и поново Фон Филиповића. Социјалистичка литература је далеко богатија. Очигледна је склоност Косића литератури умерене левице, што ће се показати у овом његовом раду.

О економској науци

Ову књигу Косић је започео на типичан начин за социолога, следећом тврдњом: „Човек, који је од увек живео у скупинама те је ‘по својој природи’ социално биће, делао је у служби разноврсних друштвено-животних вредности: у првом реду религијских, а затим политичких и естетских.“ Прави економиста никада не би овако почео текст о теорији економске политике.

Генерално посматрано, Косић је претежно писао ову књигу као економски социолог, а не као чист економиста. Ако прихватимо лепу дефиницију економске социологије коју су дали Шмелсер и Сведберг – „социолошка перспектива примењена на економске феномене“¹¹ – онда је, нема сумње, Косић ову књигу добрим делом написао на начин економског социолога, односно посматрао је економски живот кроз социолошке наочаре. Тако одмах ограничава домаћај економије и економске науке у корист социологије када каже да је „Целина... сâм друштвени живот као такав... а нису посебне целине у њему поједине функције“, као економија, право или религија.

Чак, по Косићу, „не може бити речи о аутономији тих посебних функција“, па је и упоређење једне функције као што је економија са

11 Видети: N. Smelser и R. Swedberg (eds), *The handbook of economic sociology*, 2005.

(засебним) организмом „методолошки од сумњиве вредности“. Тврдио је да су „друштвене науке, и теоријске, све специјалне с изузетком Социологије, која би баш имала за задатак да проучава целину друштвеног живота као такову“,¹² што је очигледно израз старог амбициозног приступа социологије из младих дана (Конт) да буде наука над осталим друштвеним наукама и да објасни свет у тоталитету. Ипак, поједини одељци писани су онако како их социолози никада не би написали. Такође, веома су заступљена и политиколошка размишљања, тако да се с поуздањем може закључити да су Косићеви *Основи економне теорије* једна економско-социолошко-политиколошка књига.

Косић је делио економску науку на два дела. Први је „апстрактна наука о економском делању“, па имамо „чисту или општу теоријску економику (нарочито у облику математско-квантитативне економике)“, док је други „наука о привредном животу“, тј. „реалистичко-социјална или историско-теориска економика“. Под овим заплетеним називима везаним за други приступ подразумевао је обично упознавање чињеница о конкретној привреди. Оваква подела непосредно асоцира на стару дискусију унутар економске науке из XIX века између присталица теоријске економије и немачке историјске школе, где је прва користила апстрактни дедуктивни метод ради установљавања универзалних закона, а друга тражила упознавање економског живота на основу историјског материјала, тврдећи да су институције сваке земље специфичне и да се стога морају засебно проучавати, односно користити индуктивни метод.

Иако је тврдио да су оба правца оправдана, Косић је веровао да је за економску политику, којом се бавио у књизи, потребнија ова друга. Иако се за ово схватање може имати разумевања због слабости тадашње статистике, односно потребе да се изведу озбиљна истраживања како би се нешто сазнало о текућим процесима у привреди, треба рећи да је данашње уобичајено гледиште сасвим другачије. Верује се, наиме, да је добра економска теорија нужна претпоставка ваљане економске политике,¹³ будући да без теорије, која нам обезбеђује познавање економских закона и методолошки оквир анализе, остајемо само са гомилом немурних историјских факата. Додуше, нешто касније и Косић излаже исти став, рекавши да је „темељно познавање теорије претпоставка за успешно бављење с питањима економне политике“.¹⁴ Десетак година касније донекле је применио своју класификацију економске науке и сада је дели на три компоненте:

12 *Основи економне теорије*, стр. 9–16; италици су Косићеви.

13 J. Tinbergen, *On the theory of economic policy*, North-Holland, Amsterdam 1952.

14 *Основи економне теорије*, стр. 24.

(1) *чистију економију*, која дефинише чисте економске законе и функције, на пример у области цена и тржишта, а без ослањања на психолошке, социолошке или историјске околности, (2) *йривајћну економију*, која се бави домаћинством и (3) *социјалну економију*, која истражује односе привреде са другим друштвеним функцијама, посебно потрошачима.¹⁵ Чиста економија је, у ствари, економска теорија. Но, такве класификације свакако нису од већег практичног значаја.

У економској науци стандардна је дистинкција између позитивне и нормативне економске анализе, почевши од Џона Невила Кејнза с краја XIX века. Док је позитивна вредносно неутрална и бави се питањима о томе како функционише економија, дотле се нормативна бави питањем шта треба да буде, шта је најбоље учинити у датој ситуацији, а што обично подразумева вредносне судове. Позитивна економика сматра се науком, а нормативна не. Косић се бави овим питањем, али га, наравно, нешто другачије дефинише. Он разликује (1) практичну науку, која се бави стварним односима у привреди и могућностима и средствима за измену постојећег стања, а на основу историјског искуства и логичког резонувања, и (2) питање циљева за акцију, односно њиховог постављања и оправдавања. Косић тврди да је наука само оно прво, а не и друго. Циљеве постављају интерес људи и воља, односно одлука, каже Косић, док се наука бави сазнањем и није акција. „Само спој воље и знања може да резултира плодотворном акцијом.“¹⁶ Очигледно је да је Косић, кад је реч о овом питању, заступао гледиште већине економиста.

Политичким процесима Косић посвећује доста простора. Интересантно је његово истицање важности психолошких елемената у политичком животу, као, на пример, „духовних снага“ попут *сујесћиније* и *илузије*, чиме је показао разумевање за важност политичког маркетинга. Такође је модерна његова спознаја заснивања и деловања политичких партија и других организација на интересном начелу, чак и када „то чине под образином општих ‘народних’ начела“. У том смислу запазио је процес претварања странака које су настале као идеолошке у интересне (либерална заступа интересе буржоазије, социјалдемократска радника).

Том процесу, каже, још најбоље одолевају клерикалне странке. Друге интересне организације које помиње јесу раднички синдикати, аграрне коморе, организације индустријских и трговачких предузимача, чиновничке и потрошачке организације итд. Ове интересне организације, примећује Косић, утичу на економску политику или непосредно, притиском на владу и парламент, или посредно, кроз

15 *Проблеми савремене социологије*, стр. 2–3.

16 *Основи економне йолићике*, стр. 17.

политичке странке, а „пред јавношћу теже да докажу како је у интересу целине да њихови групни интереси буду задовољени“.¹⁷ Доста модерно, недостаје само реч *лоббирање*.

Темељи економске политиике

На почетку, Косић се укратко бави првим питањем: да ли је економска политика уопште потребна? Пошто је споменуо некадашње дискусије о томе, закључио је да је дилему решила „политичка стварност“, па се показало да је епоха либералног немешања била само прелазна етапа од једног простијег ка „савршенијем интервенционистичком систему“. Додуше, Косић као разлоге интервенције наводи појаве нарушавања слободних тржишних односа – напред помануће и неке непоменуће (картели, концерни) интересне групе, које воде експлоатацији рада, зеленаштву кредитног капитала, упропаштавању предузетништва, монополистичкој пљачки – чему држава треба да се супротстави у интересу целине; „неутралност“ од стране државе би у таквим околностима представљала интервенцију на рачун слабијих.¹⁸

Иако Косић тврди да је таква интервенција нелиберална, ипак се може веровати да заштита тржишта од искривљавања и злоупотреба представља либералну политику. Косић је одбацио једно екстремно схватање либерализма – према којем је држава потпуно неактивна – али не и либералну политику према данашњем схватању. Са друге стране, у време док пише ове редове, у свету још увек преовладава либерално схватање економског живота и све земље теже да се врате на златно доба од пре Првог светског рата.

Следеће важно питање је питање домашаја економске политике, односно шта све држава сме да ради, а шта не би требало. Косић је навео подручја за државну акцију, са одговарајућим примерима:

- заштита, односно подстрек приватној делатности: правни поредак, посебне установе, награђивање и повлашћивање производње итд,
- стварање услова за развој приватне делатности: „стварање прометних могућности и кредита“,
- уклањање препрека, или принуда да се нешто учини: давање права рударске експлоатације, односно принуда одводњавања или комасације земљишта,
- сузбијање неких спонтаних појава: зеленаштво, монополи итд,

---

17 *Основи економне политиике*, стр. 27.

18 *Основи економне политиике*, стр. 27.

- предузимање извесних послова у државној режији, али не из фискалних разлога, већ да се предупредe злоупотребе приватних, где првенствено мисли на монополе: железница, бежична телеграфија, осигурање итд.

Како је рекао, држава највећим делом оставља вршење економских послова приватној делатности, а сама обезбеђује „норме за координирање“ и даје „потпоре и подстрека“ тој приватној делатности, док сама предузима послове које приватна иницијатива не може, неће или не сме да врши: када нема капитала (инфраструктурни пројекти), када „нису зрели духовно“ (пољопривредници који не схватају предност вештачког ђубрива или нових култура), када активности нису непосредно рентабилне и када би приватни сектор злоупотребио могућности (монополи итд).

„Које су границе те интервенције“, пита Косић? Није их могуће прецизно поставити, пошто зависе од околности, али мисли да је државна акција оправдана док је у „општем интересу“. Одмах је навео и проблеме с овим појмом – тешкоћу да се оперативно дефинише општи интерес – као и склоност многих да своје интересе представљају као опште. „У стварности државно-политичког живота не реализује се обично тај општи национални интерес, јер нема тог значајног политичког чиниоца који би га заступао, него конкретни интереси већина, односно компромисни интереси јаких група, а општи само утолико уколико се случајно поклапа са једним посебним групним интересом.“¹⁹ Штета је што овај последњи, реалистичан увид није подстакао Косића да се запита да ли је онда уопште добро залагати се за економску политику засновану на општем интересу када је она недостижна у општем случају, односно када обично води доминацији посебних интереса.

Искушао је и алтернативни пут: потражио је мерило које би служило за оцену текућих економских тенденција и могућих праваца политика и нашао га у *привредном блајосијању*, које зависи од „продуктивности народне привреде“ и од „правичности дистрибуције“ у њој. Одмах је признао да су оба појма „сувише неодређена, да не кажемо магловита“.

Под продуктивношћу очигледно је подразумевао национални доходак, мада га не назива тако и мада из „социјалне продуктивности“ искључује алкохол, артикле моде, козметику и слично.

Навео је и шта се све сматра правичним: „заштита слабих, слобода развоја за способне, одржавање средњег сталежа, расподела приноса према радној способности или једнака расподела“. По његовом

---

19 *Основи економне политике*, стр. 29–32.

мишљењу, није правична свака подела прихода на основу „слободног уговора“, јер њихови „услови“ нису једнаки, не налазе се у истом положају „нужности и хитности зарада“, тако да нису „једнако слободно пришли уговарању“. Одбацује и решење економске теорије о награђивању радника и капиталиста према доприносу производњи, јер не види зашто би капиталиста, који ништа не ради, имао право на „ренту“ од капитала (не знамо зашто је избегао да помене предузетнички профит, као тврђи орах за одбацивање), а и не види како би се оно измерило и спровело у пракси.

Према Косићевом мишљењу, током времена је продрла идеја да онај ко производи добра заслужује да има бар „достојан или пристojан“ начин живота, тј. да их друштво награди према њиховим делима. У почетку су то били ситни капиталисти који су се одрицали од потрошње и штедели, али у време богаташке раскоши великог капитализма не може се, каже, имати разумевања за земљишне ренте или монополску и конјунктурну добит, пошто такви власници никако не доприносе увећању вредности. Критика „нерадних“ доходака каква је Косићева нема утемељење у економској науци од маргиналистичке револуције из 1870-тих година, када је одбачена радна теорија вредности Смита, Рикарда и Маркса, а само је она могла бити основа за разликовање радних и нерадних доходака. Сада се узима као дефинитивно да допринос новоствореној вредности дају и рад и капитал, па се тако и капиталисти сматрају кориснима стога што обезбеђују учешће једног важног производног фактора.

Са друге стране, „осигурање егзистенције радних елемената полазна је тачка данашњег схватања социјалне правде“. Али, каже Косић, ту одмах почињу контроверзе: да ли да им зарада буде одмерена према напору и жртви, према резултату рада, или према потребама? Или свима једнако? Овде је додао разумну напомену: „свака таква реализација правичности мора бити у границама привредне целисходности“, јер уколико би акција довела до смањења обима расположивог дохотка, онда би „такав облик правде био привредно штетан и по оне слојеве у чију се корист наводно врши“. Стога је излаз потражио у мерама које се могу извести на нивоу друштва, а без, како рече, укидања приватне својине, већ мерама пореске политике и социјалне делатности државе: решавање стамбеног питања, бесплатно школовање сиромашних даровитих, организација опскрбе средствима за живот и професионалног усавршавања итд. „Моћ широких слојева на основу њиховог здравља, образованости и материјалне обезбеђености најбоље је мерило у колико је остварена таква социјална правда.“²⁰

---

20 *Основи економне политике*, стр. 37–39.

У својим разматрањима праведне расподеле Косић је одбацио, како смо видели, чисто тржишно решење – да је праведно оно решење до којег се долази кроз слободне уговорне односе.²¹ Његов аргумент – о неједнакој снази уговарача – чест је на левој страни политичког спектра, али стандардна економска наука верује у нешто сасвим друго: радник и капиталистичка фирма не стоје сами једно према другом, већ постоји конкуренција не само међу радницима, већ и међу фирмама на тржишту рада, тако да ни оне не могу да (зло)употребе своју већу економску снагу, него морају да прихвате преовлађујућу тржишну цену за дану врсту рада. Стога висока зарада радника, на пример, у САД није последица великодушности капиталиста или државне интервенције у корист радника, већ тих тржишних сила (доприноса производњи, понуде и тражње, ограничене имиграције радника). На крају, приметимо да Косић није ближе изложио своју теорију дистрибутивне правде, већ је, суштински, остао на глобалном ставу да би свакоме требало обезбедити пристојан живот.

Историја идеја о економској политици

Преглед историјског развоја погледа појединих економских школа на економску политику пружио је прилику Косићу не само да упозна читаоце са темом већ и да сâм зађе у једно подручје од највећег значаја како за самог Косића тако и за социологију – улоге државе у друштвеном животу, посебно утицаја на социјално питање, које је за њега изнад свих.

На почетку разматрања историје идеја о економској политици Косић констатује постојање два основна погледа на однос човека и друштва – „индивидуалистичко“ и „колективистичко, односно социјално-универсалистичко“ – између којих је дискусија „безизгледна“. Према првом, једина реалност је појединац, каже Косић, док је друштво збир појединаца, па је мерило сваке политике добро и интерес појединаца. Према другом, друштво се претпоставља појединцу и оно није фикција, већ „реална апстракција“ која има „стварну егзистенцију“ и своје интересе, којима се морају подредити интереси појединаца. „Индивидуализам тежи слободи а универсализам *йравичности*“, с тим да су „слобода и правичност супротни идеали“. Ипак, мисли Косић, не треба противстављати појединца и друштво, јер „друштво постоји у индивидуама и кроз индивидуе, а индивидуе живе и делају свагда у друштву и кроза њ“.²²

21 Овај став најчистије је заступао Robert Nozick: *Anarchy, State and Utopia*, 1974.

22 *Основи економне йолићике*, стр. 40–42.

На почетку свог путовања кроз време зауставио се код *меркантилизма*, програма државне економске политике из периода 16–18. век, усмереног на националну самодовољност, детаљну регулацију привредно живота, подстицање извоза и ограничавање увоза како би се из суфицита дошло до што веће количине злата, а уз подизање флоте и узимање колонија. Неуобичајено је Косићево схватање да се у меркантилизму првенствено промовише интерес владара, а не државе и њене привреде, као и крајња оцена: „меркантилистичка доктрина са својим централним учењем о важности трговинске билансије одговарала је углавном стварним привредним приликама тога доба“.²³ Насупрот томе, економска наука од Дејвида Хјума и Адама Смита (Косић их зове Јум и Смес) надаље практично једногласно сматра меркантилистички приступ великом и штетном заблудом, а међународну поделу рада корисном за све.

Косић са симпатијама коментарише *физиокрајтске* индивидуалистичке теорије, сматрајући их првим системом научне националне економије. Посебно му се допада њихова класификација на продуктивну земљорадњу и земљораднике, на непродуктивне земљовласнике и стерилне занатлије, трговце и интелектуалне раднике. „Та класификација је у основи тачна“, каже Косић, изричито подржавајући учење о „продуктивним и стерилним класама“.²⁴ То се, наравно, никако не слаже са савременим економским уверењем да је продуктиван сваки рад који задовољава неку потребу, без обзира на то којој грани припада.

Прелазећи на *либерализам*, Косић га назива делом великог духовног покрета који је, још од ренесансе, радио на ослобађању појединца од „црквено-теолошке знаности“, превеликих овлашћења круне и сталешке везаности. Тако је створена слобода личности и слобода уговарања, што је створило темељ капиталистичког уређења. Али већ тада се појављује за Косића очигледно најважније питање – социјално питање, када либерална револуција, по Косићу, уништава старе институције заштите сиромашних. Коректно интерпретира мисао Адама Смита, осим тога што не помиње Смитов став о пресудној важности друштвене поделе рада. Тачно је, треба истаћи, приметио да Смит, и поред инсистирања на конкуренцији као такође фундаменталној чињеници економског живота, налази место и за државу у ситуацијама када тржиште не може успешно да обави неки посао, са закључком да је „имао веома развијено осећање за потребе Социјалне Политике“. Додаје да ни Смитови настављачи, као Рикардо и Малтус, нису „догматички либералци, нарочито не с обзиром на питања Социјалне Политике“.

23 *Основи економне политике*, стр. 44–46.

24 *Основи економне политике*, стр. 47.

Косић знатну пажњу посвећује једној мање важној струји унутар либерализма – *манчестерском* либерализму, на челу са Енглецом Кобденом, који је инсистирао на слободној спољној трговини и борио се против колонијализма. Приписује му блиску везу са социјалним дарвинизмом, који веома критикује. Критикује и француску школу хармоније интереса у друштву (Бастија), а њен статистички аргумент о расту реалних радничких надница током времена покушава да побие доста неуверљиво. Подржава Мила као либерала који дозвољава утицај „људске воље“ на расподелу дохотка, а одбацује Спенсера због непоколебљивог либерализма и сродности са анархизмом.

Крај потпуне доминације либерализма Косић, занимљиво и вероватно тачно, налази у политичкој демократизацији, која је „повећала законодавни утицај радничких маса“ и донела заштитно законодавство и социјални реформизам, а тиме и замену до тада водећег начела слободе начелом „равнотеже социјалних снага“, што су пратили „неслућени васкрс разних социјалистичких учења“ и појава нових економских праваца.²⁵

Нов и важан правац економске политике Косић налази у *доктрини националне економије*, тј. економске политике која полази од државе и нације приликом разматрања питања економске политике и привредног напретка. Оцима овог правца сматра Александра Хамилтона и Фридриха Листа, а његов циљ више није тек чисто комерцијалан и космополитски, већ развој и напредак нације, а средства не само рад и капитал, већ и њене духовне и социјалне снаге, при чему се интерес садашњег поколења може жртвовати будућим поколењима. Косић, свакако, примећује Листову умереност, односно сугестију да се царинска заштита пружи младој индустрији само док не сазри, а да се касније остави у отвореној конкуренцији са светом. Тај правац се добро поклопио, наводи Косић, са размахом државне идеје и национализма у САД, Француској и Немачкој током друге половине 19, а посебно почетком 20. века, са империјализмом и растућом политичком затегнутошћу. Национално-империјални правац запао је у економске тешкоће са заштитом и подстицањем домаћих предузећа пошто је дошло до стварања огромних фирми, картела, монопола и других привилегија, а доживео је, по Косићу, крај у Првом светском рату.²⁶ Морамо приметити да је Косић овај правац пропраатио првенствено политиколошки и социолошки, а не и кроз економску анализу.

Социјалистичким идејама и њиховом развоју Косић посвећује доста простора, али опет без економске анализе, а са социолошком

25 *Основи економне политике*, стр. 48–63.

26 *Основи економне политике*, стр. 65–72.

и политиколошком. Језгро сваког социјализма је, каже Косић, незадовољство неједнакошћу положаја људи и својине и тежња да се тај положај промени преносом бар производних средстава на друштво.

Разликује утопијски социјализам Бабефа, Сен-Симона, Фуријеа, Овена и Прудона од „спекулативног (‘научног’) и емпиријског, практичног социјализма. Укратко приказује Марксову теорију (вишак вредности, цене, профит), тачно налазећи да је њено језгро покушај „усавршавања“ Рикардове теорије, као и да она није издржала критику грађанских економиста, посебно цитирајући Бем-Баверкову. Косић мисли да се ни основне „тезе“ – концентрација капитала и социјализација производне технике, акумулација имања, пропадање средњих класа, радничка резервна армија, пауперизација пролетаријата и слом капитализма – „нису показале апсолутно тачним“. Стога налази да марксизам нема значај као научни систем, већ као „идеологија социјалистичког покрета“, чији је темељ спознаја о класном интересу пролетаријата. Главним недостатком марксизма сматра његово „материјалистичко и механицистичко схватање друштвеног живота“, тврдећи и да „необходност развоја капитализма у социјализам није довољно убедљиво утврђена“. Потом Косић прати деривате марксизма – синдикализам, бољшевизам, Бернштајнов ревизионизам – као и гилд-социјализам и аграрни социјализам.²⁷

Занимљиво је да Косић има пуно разумевања за тврдњу критичара социјализма да државно предузеће не може бити ефикасно колико и приватно, јер му недостаје „најјачи покретач људског рада: приватни интерес“, пошто је чиновничка плата увек иста, одговорност за резултате практично никаква, а бирократска ароганција обично велика. Ипак, задржава наду да је могуће да и државна предузећа буду ефикасно вођена уколико се у државном предузећу примени исти подстицајни систем награђивања и уклањања директора какав постоји у приватном предузећу и уколико државна управа има „довољно добре воље, еластичности и способности“. Коначно, основни проблем функционисања социјалистичког друштва види у проблематичности „могућности битне промене људске психе“, пошто је основни мотив привредног рада „готово искључиво“ био лични интерес и стога што још увек није пронађен такав механизам расподеле који би задовољио осећање правичности и одржао „диференцоване личне способности“.²⁸

Посебну пажњу, а и видљиве симпатије, Косић поклања *солидаризму*, доктрини коју је, како сâм каже, веома тешко дефинисати и која се лоцира између либерализма и „научног“ социјализма.

27 *Основи економне политике*, стр. 72–98.

28 *Основи економне политике*, стр. 92–93.

Централна идеја је социјализам уз приватна средства за производњу. Корене јој налази у хришћанској и лаичкој моралној филозофији прве половине 19. века, почевши од Де Метра, преко Конта, до Кропотника, а циљ је „етизирање привреде“, тј. укључење моралне димензије. Приватна својина се задржава, али и у извесној мери социјализује кроз аграрне реформе, стамбено законодавство, сарадњу радника и предузетника, радно законодавство и слично. Важан део солидаристичког покрета јесте задружни покрет, али не његов производни део, јер он, како каже Косић, није успео, већ мрежа кредитних и продајних задруга, посебно ових других.

Ипак је Косићев закључак да, погледавши полувековну историју задругарства у Европи, „социјализација читавог привредног живота на основу задругарства није могућа“, јер „задружни принцип има својих унутарњих ограничења, повучених снагама социјално условљене психе, да не кажемо човековом природом“. Спознаја значаја менталитета и моралне зрелости људи за друштвени преображај је најважнији допринос солидаризма, каже Косић.²⁹

У закључним разматрањима одељка о развоју теорија о економској политици најбоље се уочава основна Косићева оријентација: он се мање бави чисто економским аспектом економске политике, а главна тема му је, у ствари, социјално питање (које све време пише као Социјално Питање) и како га решити. Али Косић уопште не разматра појединачне мере (на пример, минималне наднице, социјалну помоћ, прогресивне порезе, пензије итд.) већ искључиво глобална питања избора друштвеног поретка – капитализам, социјализам или нешто треће – као пут да се социјално питање реши на задовољавајући начин.

Цео теоријски део књиге *Основи економне историје* од 120 страница суштински представља Косићеву личну расправу са либерализмом и капитализмом, стални покушај да себи и другима докаже да је либерализам, и поред добрих почетних резултата, сада превазиђен, да представља само једну фазу у развоју друштва и да је време да дође други систем који би био праведнији и моралнији, а у којем би разлике у дохотку и имовини биле мање и радници достојно живели.

Како рече: „Брзо су се показале заблуде либерализма... Привредна слобода довела је до потпуног подвргавања слабих јачима, до поништавања многих животних облика и друштвених односа који су имали моралне и естетске вредности, али су у необузданој конкуренцији морали ишчезнути. Осетила се потреба да се привреда постави на етичке основе, појавило се Социјално Питање.“ Претеривања марксизма довела су, у његовом крилу, до ревизије доктрине и појаве

29 *Основи економне историје*, стр. 103–118.

ревизионизма и синдикализма, који већ нису били битно различити од хришћанских, демократских или „национално-идеалистичких“ струјања, па је створена „једна моћна и довољно равномерна ‘средња идеја’ којима је успело пребродити јаз између буржоаско-либералног и пролетерски ‘револуционарног’ става“. Онда следи лични став, који јасно показује каква су Косићева политичка опредељења: „данас већ не снивамо о једном савршеном, идеалном поретку него се посвећујемо постепеном, напорном, али сталном поправљању постојећег. Ствар је терминологије када ћемо почети да сматрамо да је ‘стари поредак’ престао и отпочео нов.“

И тај труд, по Косићу, већ даје резултате: „Данас већ нико не спори право и потребу да се држава меша у те односе, да води једну систематску економску и социјалну политику“ и „ниједна влада не може више заступати либералистичко гледиште“. Овде је Косић донекле помешао стварност са својим жељама. Током 1920-тих година, а посебно током прве половине ове деценије, идеал носилаца економске политике у водећим земљама био је повратак на *belle époque*, предратни систем са либералним златним стандардом и слободном трговином као темељом међународних економских односа. Међутим, ликвидација наслеђа Првог светског рата представљала је тврд орах због огромних промена током рата (ратна привреда, успон САД и истрошеност Европе, пресељење злата из Европе у САД, европска задуженост и валутна несређеност), па се веровало да је потребан дужи прелазни период за повратак на либералну политику. Стога су многе мере из арсенала ратне привреде задржане још неко време (спољнотрговински протекционизам, контрола цена и кирија, на пример). Владајућа либерална идеја постала је демоде тек 1930-тих година, после велике кризе из 1929. и наводних или стварних успеха планских и интервенционистичких политика у Немачкој, Совјетском Савезу и другде.

Са друге стране, Косић потпуно реалистички схвата и прихвата као чињеницу човекову несавршеност и себичност, због које најчешће гледа своје сопствене интересе, док је према другима равнодушан. Када је човек такав, онда не ваља градити друштвено-економске системе који не респектују ту чињеницу, пошто би резултат могао бити неповољан. А Косић није склон превеликом експериментисању које би могло довести до смањења „издашности производње“ и „просечног реалног дохотка појединца“, што не прихвата. Стога је, како смо већ навели, за задржавање приватне својине, додуше донекле „социјализоване“, и конкуренције као покретачких механизма. Овде имамо и блесак Косићевог економског талента, када је, поред личног интереса, лапидарно навео и „ризик“ као „снагу привредовања“. Нема сумње да је мислио на ризике које економски живот доноси,

посебно на предузетнике који често на себе преузимају велике ризике, а који умеју да донесу не само профит њима него и велику економску корист друштву (Шумпетерове иновације).

Реалистични Косић уочио је и да солидаризам није правац који ће донети потребне промене, јер идеја солидарности није, како смо видели, посебно блиска човеку, па се ни задружни покрет није најбоље показао, те стога не може представљати замену за приватносвојински капитализам.

Последња Косићева нада је држава, као представник „националне целине“ и „интереса самог друштва“, чији је задатак да донесе напредак. Њена акција на унапређивању друштвеног поретка може мало по мало донети велике промене, каже Косић. Али његов реализам и овде долази до изражаја и он сасвим јасно види опасност да ће у политичком процесу „државни апарат дограбити поједине привредне групе и своју моћ искористити у своје посебне интересе“.³⁰

И тако, сукобили су се Косићеви идеали и смисао за реалност. Желео је друштво засновано на моралу, праведно друштво, и био, у крајњој линији, за социјализам (свакако не бољшевичког типа), али је јасно видео озбиљне препреке на том путу, првенствено човекову природу. Остало је нејасно како би се до Косићевог праведног друштва дошло, које би друштвене снаге то извеле и како би оно на крају изгледало. Можда би се ширење социјалне државе у западној Европи после Другог светског рата могло протумачити као реализација Косићевих идеала, мада сумњам у то: он је, чини ми се, тражио дубље промене капиталистичког система.

Аграрна пољопривредна политика

Други и последњи део *Основа економне пољопривредне политике* посвећен је аграрној политици, а обухвата готово три стотине страна. Косић је намеравао, али није успео да објави другу књигу, у којој је планирао да обради занатско-индустријску и социјалну политику. Указујем на једну методолошку разлику: данас се обично под економском политиком подразумева макроекономска политика (инфлација и конјунктура), а у Косићево време економска политика је била оно што се данас назива индустријска или развојна политика, тј. политика подстицања појединих привредних грана и економског развоја уопште.

Косић и овде примењује свој јединствен историјско-социолошко-економски приступ. Нашироко говори о значају аграра, о променама

---

30 *Основи економне пољопривредне политике*, стр. 119–121.

његове техничке основе, о историјским менама власништва, аграрних борби и ослобођења сељака, што је све занимљиво, али мало говори о Косићу. Главна тема му је, ипак, старо и велико питање: *мали или велики њосед*.

Косић налази да мало газдинство ефикасније користи земљу него велико, али мање ефикасно радну снагу. Чак дозвољавајући да је велико имање економски ефикасније, Косић брани мали посед тиме што он, за њега, није чиста економска јединица, већ породично домаћинство које нема најамног рада, углавном производи за себе знатно брижљивије него на великом поседу, може да се организује у задруге и које, у ствари, представља заједницу ради „угоднијег живота“. Посебну предност даје малом поседу за радно интензивне културе, као што су повртарство и живинарство.³¹

Косић наводи три ствари као опште услове развоја пољопривреде: мелиорацију, просвећивање и пољопривредно осигурање. Мелиорацију је посматрао као комплексно уређење земљишта, укључујући хидро радове, крчење шума и шикара, земљане радове, пољске саобраћајнице, комасацију и слично.

Посебну улогу у томе видео је за општине, али и за државу када се ради о скупљим подухватима од националног интереса. Незадовољан резултатима традиционалног преноса знања са оца на сина, као и споросћу пријема нових знања и технологија, Косић се залагао за „пољопривредно просвећивање“ и у том циљу сугерисао оснивање пољопривредних школа разних нивоа. Схватајући да не могу сви да иду у овакве школе, предлагао је и пољопривредне курсеве, путујуће учитеље, издавачку делатност, огледна добра, изложбе и слично.

Треће питање које је детаљније обрадио јесте осигурање земљорадника од разних ризика које доноси пољопривредна производња. Критиковао је тада важећи закон о обавезном осигурању (из 1923) и сугерисао да се комбинују „добровољно-задружна осигурања са државним субвенционисањем (напр. Швајцарска, Чешка), али ту треба пазити да субвенције не угуше осећање одговорности осигураника“. Ово последње се данас зове морални хазард и сведочи о Косићевом дубоком разумевању економског резоновања.³²

На крају, успротивио се постојању сталне дилеме, посебно истицане од стране социјалистичких писаца, да ли се оријентисати на аграр или индустрију, разумно верујући да за обе гране има места и да их посебно спаја прехрамбена индустрија.³³

---

31 *Основи економне ђолићике*, стр. 223–252.

32 *Основи економне ђолићике*, стр. 390–403.

33 *Основи економне ђолићике*, стр. 407–410.

Светска економија око 1930. године

Следећи Косићеви економски радови су управо и највише економски, пошто у њима готово да не постоји социолошка нота.

Први рад је написан 1929. године³⁴ и бави се актуелним економским процесима у свету.³⁵ Косић прво приказује економска кретања током 1920-их година и тренутно стање: спор опоравак Европе, застарелост европске индустрије после рата, промене дужничко-поверилачких односа у корист САД, политичке промене у Русији, територијално смањење Немачке, огроман напредак САД итд.

Најважнијом одликом тадашњих светских економских токова сматрао је протекционизам (царински и административни), што је поткрепљивао подацима о расту увозних царина у већини земаља у односу на стање од пре Првог светског рата. Предводником тог таласа сматрао је САД, чија је царина била у светском врху. Тај протекционизам сматрао је „националистичким“ и веровао да као „релативно краткорочна“ мера може дати позитивне резултате. Али протекционизам, „особито код средњих и малих земаља када трајно делује, мора имати супротно дејство, тј. релативно осиромашење“, јер „отежава међународну поделу рада и поспешава развиће ‘националних’ предузећа која нису оптималне величине“, што је и данас уобичајен став међу економистима.³⁶

Занимљиво је да је као начин борбе против протекционизма, а за стварање услова за бржи развој, навео „стварање једне јединствене велике привредне заједнице (‘паневропске конфедерације’)“ са „царинском унијом“, али није превише веровао у ту могућност због изражених политичких супротности.

Врло је занимљива и извесна промена Косићевих погледа за те четири године, пошто сада не види државну интервенцију као супротну тржишту и капитализму, већ баш обрнуто. Како рече, „и када се води најактивнија интервенционистичка политика према привреди, као што је у данашњем неомеркантилистичком добу готово у целом свету случај, основа је привредног живота слобода тржишта и конкуренција на њему. Штавише, интервенционизам је великим

---

34 *Савремени економско-политички правци, особито у средњој Европи*, Нови Сад 1929, стр. 66.

35 Косић скромно наводи да је ова књижица заснована на тадашњој светској литератури и да стога „никаких нових идеја, никаквих нових факата не може пружити“, *истио*, стр. 3.

36 Негативне последице протекционизма из међуратног периода, посебно оног из 1930-их година, и данас се толико осећају да је основни напор водећих светских влада током последње кризе био усмерен на избегавање појаве новог протекционизма, у чему се потпуно успело.

делом мотивисан намером да се сузбију монополне појаве... и тржиште учини што више приступачним свима – бар национално-привредним субјектима“. Са друге стране, „планска привреда“ социјалиста и „државни капитализам“ бољшевика иду баш на елиминацију конкуренције и државно управљање привредом.³⁷ Овде је Косић, верујем, сасвим у праву.

Други рад је из 1931. године,³⁸ значи из времена велике економске кризе, започете крајем 1929. Наравно, главне теме су узроци, последице и могућности борбе против кризе. Косић информативно пише о старијим и тадашњим погледима на теоријске основе кризе, али те теорије данас изгледају наивно, посебно стога што се он не бави ближе најважнијим ауторима.³⁹

Код разматрања узрока кризе, Косић је веровао да „савремена привредна депресија има претежно карактер структуралне кризе, проузрокована је померањем у склопу светске привреде чија су дејства, у виду несразмера појединих привредних елемената, нужно дуготрајна“.⁴⁰ Под тим подразумева хиперпродукцију у пољопривреди, техничка унапређења која су водила повећању незапослености, пад доходака после берзанског краха и слично.

Ово објашњење индицира да Косић верује да се узроци кризе налазе у реалном сектору светске привреде, док савремена објашњења највећим делом траже узроке у тадашњим слабостима финансијског система (берза, банке, америчка монетарна политика), при чему се протекционистичкој трговинској политици⁴¹ приписује улога фактора који је појачао дубину кризе (ово последње је тврдио и Косић).

На крају Косић разматра четири групе мера које се већ предузимају или само предлажу, што је и најзанимљивији део текста. Прва је „обарање најамница и спуштање цена“. У ствари, према класичној економској теорији, дефлација (пад цена и надница због смањења тражње) требало би да аутоматски изведе привреду на пут опоравка, пошто би се тако повећала профитабилност и подстакла улагања и повећано пословање. Проблем је што у овој кризи тај механизам

37 *Савремени економско-политички њравци, особито у средњој Европи*, стр. 5–19.

38 *Превирања у свејској привреди – криза капитализма?*, Београд 1931, стр. 61; првобитно објављено у наставцима у *Српском књижевном гласнику*.

39 Савремена макроекономија почиње са Кејнзовим делом *Општа теорија запослености, камата и новца* (1936); дотадашња разматрања (Виксел, Касел, Фишер и други) имала су здравих идеја (квантитативна теорија новца, привредни циклуси), али нису била интегрисана у јединствен оквир и стога су била недовољна и конфузна (видети: О. Blanchard, „What do we know about Macroeconomics that Fisher and Wicksell did not?“, *De Economist*, 5/2000).

40 *Превирања у свејској привреди – криза капитализма?*, стр. 39–40.

41 Протекционистички рат је повео САД још 1930. године.

није дао довољне резултате, чак и поред државне акције на том плану. Косић је разумео логику ствари, бавио се разлозима неуспеха и нашао да, на пример, довољан пад цена онемогућују картели, а довољан пад надница синдикати. Чак се лепо бавио питањем да ли ће пад надница деловати на конјунктуру претежно позитивно преко појефтињења фактора производње или претежно негативно, због смањења тражње услед опадање доходака становништва.

Друга група мера су јавни радови. Косић налази да могу ублажити проблем незапослености, али разумно, и да га не могу искоренити. Неколико година касније, САД и Немачка кренули су путем већих јавних радова, али та мера свакако није решила кризу.

Трећа група се односи на кредитну политику. Овде Косић помиње модернија схватања узрока криза узрокованих финансијским системом и наводи Рикарда, Виксела, Фишера и Кејнза. Његов став је да кредитна политика може да делује антициклично, а да је потребна подршка централне банке било кроз политику дисконтне стопе, било кроз ниво својих кредита. Ипак, он је доста скептичан према овим могућностима будући да верује у реалне факторе као основне узроке настанка кризе, а да је новац „више изражај односа“ у привреди него „стваралац“.

Четврта је „манипулисање валута“. Косић наводи предлоге Фишера, Кејнза и Касела да се укине веза између курса валута и злата, што у ствари значи напуштање тадашњег златног стандарда и залагање за стабилност новца. Косић не верује у овај приступ, наводећи неважне техничке разлоге.⁴² Убрзо потом, водеће земље су напустиле златни стандард, са позитивним ефектима.

Како се види, Косићево схватање узрока кризе било је у основи погрешно, као и део разматрања могућих мера економске политике. Али ово не умањује његово доста добро разумевање тадашњих економских неприлика и погледа знатног дела тадашњег стручног света, посебно у светлу чињенице да узроци и механизми ове кризе и данас представљају полемичко подручје.

На крају, Косић се и овде позабавио питањем које је у наслову последњег одељка: „Криза капитализма?“. Пошао је од Зомбартове карактеризације капитализма и нашао да се свет „изгледа“ налази у својој другој фази, када се из „слободног прометног либерално-конкурентског, индивидуалистичко-специфичног“ прелази у „групно монополски (картели, трустови), бирократски регулисан и делом корпоративно интегралисан капитализам“. Против капитализма су радништво и бирократе навикле да командују у рату, па донекле и сама држава са својом интервенционистичком политиком. Косић

---

42 *Превирња у свейској ѿривреди – криза кайишализма?*, стр. 40–50.

закључује да ће се капитализам подносити све док има добре економске резултате, „док влада уверење да се у њему ипак, поред свих ‘неправди’ и неједнакости, релативно најбоље живи“. Тада се и повремене кризе и депресије могу „поднети“. „Капитализам не сме дозволити да се под њим врши стварна пауперизација маса“, што се почело догађати за време кризе, јер се тако губи „raison d'être“ његовог постојања. „Тек када ишчезне могућност релативно доброг живота, ма и неједнаког, прихватају масе учење о благодетима једнакости у бедности и убоштву.“⁴³ Како се види, Косић је изгледа одустао од борбе великих идеја о праведности и социјалном питању које ће решити судбину капитализма, већ се, вероватно реалистичније, окренуо успешности у обезбеђењу квалитета живота као пресудном критеријуму.

Идеологија и економска наука

Последњи текст, објављен пред сам рат, Косић је насловио „Политичке идеологије и савремена економска теорија“.⁴⁴ У њему се, занимљиво, пуном снагом и оштрим речима дао у одбрану рационализма и економске науке од политичара и народних маса.

Започео је издалека, наводећи да је пре Првог светског рата постојао снажан процес рационализације друштвеног живота, а под снажним утицајем економске логике. Тај рационализам је, каже Косић, био ослоњен на „разумно одмеравање *циљева* и *средства*, прорачунавање *дејствија* и *најора*“, што је преликан основни економски резон, па је закључио да се тај друштвени рационализам могао назвати „панекономизам“. Рационализам је сугерисао да се „не исплаћују“ ни социјалне револуције ни међународни ратови, а „изгледало је да су господари привреде прави господари света, да ‘капитал’ дрма државама и народима, да је у билансима трговања и плаћања кључ свега политичког збивања у свету.“⁴⁵

Међутим, каже Косић, у XX веку се клатно заљуљало у супротном смеру: почео је да „расте и по обиму и по интензивности активизам маса (и њихових вођа), које нису рационалне“, јер код многих „одлука воље и акција иду испред резоновања и разумног закључивања“, где одлучују „инстинкти, диспозиције, прохтеви, емотивне ‘експлозије’“, где постоје „утицаји тла, климе, и крви-расе, утицаји традиције и снаге институција“, где су многобројни „‘емоционални’ комплекси: тежња за важењем, за поређивањем, за стапањем и наступањем

43 *Превирања у светској привреди – криза капитализма?*, стр. 51–61.

44 *Правна мисао*, св. 9–10, 1940.

45 „Политичке идеологије и савремена економска теорија“, стр. 417–418.

у групи, за борбом и самопрегоревањем, пожртвовањем“. И стога се, каже, „све више испољава разлаз економске и политичке активности“: економска тражи све више рационализма, а политичка људе „примата воље и страствености“. Масе су од Косића добиле додатну грдњу: „Масе су антикапиталистичке а priori, и кад од капитализма имају највише привредне користи. Он им је управо мрзак, јер је туђ њиховој душевној настројености. Он им је одвећ несентименталан, разуман, па им не пружа могућност за изживљавање њихових предиспозиција, за емоције ‘једнакости’ и ‘правде’.“⁴⁶

У складу с тим, променила се и економска политика. Пре рата она је била првенствено мотивисана економским циљевима и либерална, па је покушавала да убрза економски напредак и постигла је да је „развој текао релативно равномерно“. „Владао је осећање сталног пораста благостања и обезбеђености опстанка.“ Насупрот томе, Косић у савременом периоду налази бројне институте бирократског уплитања, државне контроле, нарушавања тржишне равнотеже, ослонца на „праведне“ цене, наднице и камате итд, а то све смера да „изврши потпуно етизирање привреде!“⁴⁷. Таква политика непосредни је баштиник ратне привреде, али и меркантилистичких, еснафских погледа из средњег века.⁴⁷ Политичари, који воде државу и економску политику, „обично не познају законе економског живота“, оцењује разумно Косић, па нису у стању „ни да предвиђају она дејства њихових мера која нису имали у виду“. Уместо „економских критеријума“, они знају за „неекономна, национално-политичка мерила ‘независности’ (аутаркије), социјално-политичке запослености и социјално-етичке ‘правичности’ (при чему је обично ‘правично’ што користи нама лично, нашој тазбини, нашим другарима, нашим ужим земљацима, нашој класи, сталежу, професији)“.

Посебно је киван на „средњи сталеж“ (трговце, занатлије, земљопоседнике, капиталисте без капитала), који антимодерно и себично развија различите идеологије како би навео власти да их сачувају од ефикасније капиталистичке производње. Траже помоћ у „обезбеђењу егзистенције“ на рачун друштва пред надмоћном конкуренцијом, чак и онда када конкуренција обезбеђује јефтинију робу „сиротињским масама“, и позивају се на „социјалну правду“, на заслуге у прошлости, на свој „часни рад“, као да су сви остали „сами бандити“, а представљају се да су носиоци идеалних патријархално-нематеријалних вредности, да су „надахнути поборници“ нових схватања о вредностима у привреди, „о стављању привреде у службу човека, чије је достојанство врховна вредност овоземаљског света“ и тврде

46 „Политичке идеологије и савремена економска теорија“, стр. 418–419.

47 „Политичке идеологије и савремена економска теорија“, стр. 421–422.

да „однос послодавца и послопримца има да се социално-етички (хришћански) фундира“ итд, све у своју корист.⁴⁸

Доминацију антирационалних појава Косић повезује са национализмом, који доводи до аутаркије и који „одбацује и помисао да би лична слобода, индивидуална иницијатива, могла бити покретач привредног напретка“, јер „циљ национализма у економској политици није веће привредно благостање, него већа економска независност... аутаркија“. А у аутаркији и планској, диригованој привреди има наде за „оне који свој социални паразитизам прикривају вербалнизмом социјалне правде“. „И тако се дешава да су за ‘планску привреду’ и националисте, и хришћански корпоративци и реформни и марксистички социјалисти.“

Политизација економске политике далеко је одмакла, каже Косић, па за њу више нема чисто економских циљева. „Зато им више није ни потребна економска теорија“, пошто политичаре више не занимају ни рационалност, ни трошкови, ни ефекти. „Рационалност је данас... веома ретка особина, а економска рационалност изгледа најређа. Политичарима и бирократама много је лакше да брбљају о неком тобожњем ‘банкротству’ економске науке“ него да је упознају. Са друге стране, све веће државно дириговање привредом није могуће а да се у једном тренутку не пређе из грађанског у социјалистички поредак. Пошто „економска наука скида маске са лица многих притајених и притворних превратника“, то је „такви реформатори и не воле“. „Много је лакше“, закључује своју одбрану економске науке Косић, радити „без самокритичности на коју нас обавезује наука.“

Изгледа да се Косић пред рат, односно на почетку светског рата, помирио са тржишном економијом и економском теоријом, макар у приличној мери. Више не истиче у први план социјално питање и социјалну правду, већ се чак подсмева некима који се на ову последњу позивају. Брани капитализам и грађански поредак, не залаже се за социјализам. Овим не тврдим да се у потпуности одрекао социјалног реформизма, мада у тексту не видимо таква залагања, пошто његова критика честог коришћења појма социјалне правде на погрешан начин, ради злоупотребе, на пример, никако не значи да је за њега идеја социјалне правде ирелевантна.

Закључна разматрања

Прво питање на које ћемо се укратко осврнути јесте питање карактера и Косића и његовог дела. Нема сумње да је Косић економиста,

---

48 „Политичке идеологије и савремена економска теорија“, стр. 422–424.

и по образовању и по знању, као што је, свакако, и социолог. Писао је економска дела, једну књигу и неколико озбиљних радова, у којима је некада екстензивно користио социолошке наочаре за економске феномене (писао као економски социолог), а некада писао без тих наочара и са јаким економским резонем. Ипак, врло је мало писао о конкретним економским проблемима,⁴⁹ а обично о најкрупнијим питањима: социјална правда и социјално питање, историја различитих доктрина и идеологија, избор економског и државног поретка (капитализам, социјализам, фашизам, национал-социјализам, болшевизам), однос тржишта и државне интервенције и слично.⁵⁰ Стога Косићеве радови у којима наглашено користи своја економска знања више припадају политичкој филозофији него чистој економској науци. Нема сумње да му је познавање економске науке битно помагало у раду на политичкој филозофији: био је шире образован и боље припремљен него многи други, а на начин друштвених мислилаца претходне генерације.

Друго је питање којој школи економске мисли припада Мирко Косић. Мислим да нема сумње да је у питању немачка млађа историјска школа, чији је један од предводника био његов учитељ Лујо Brentano. Док је (британска) класична економска теорија била заснована на дедуктивном методу извођења економских закона – полазило се од највиших принципа који су сматрани очигледно истинитим на аксиоматски начин, па су закони даље извођени добрим економским резоновањем – дотле су представници историјске школе сугерисали индуктивни метод, где се полазило од специфичности појединих земаља, које је требало изучити уз помоћ историјског материјала и предложити најбоље мере економске политике и најбоље институције. Суштинске разлике, пак, између двеју школа биле су мање него што је изгледало на први поглед: и за припаднике немачке историјске школе Адам Смит је био највећи ауторитет, а конкуренција и тржиште сматрани су основом економског живота. Важнија разлика тичала се улоге државе: мања код Смита, а већа код присталица историјске школе.

Представници млађе историјске школе донели су нешто ново у односу и на старију историјску школу и на класичну теоријску економију – укључење етичког елемента, нарочито израженог кроз бригу о слабијима (сиромашнима, женама, деци, старима). Генерално посматрано, млађа историјска школа баштинила је елементе и класичне либералне школе и социјалиста XIX века. Лујо Brentano је међу

49 На пример, „Задаци наше аграрне политике и специјални аграрни кредит“, *Друштвени живот*, бр. 2/1930, мада је и ту убацио доста социолошких разматрања.

50 И последњи Косићев рад, видели смо, посвећен је великом питању: новом европском поретку.

колегама био више либерал (тако га је описивао његов други ђак Велимир Бајкић) и више теоретичар од других, али се снажно залагао за синдикализам и радничко законодавство. И Визе је део овог покрета, па су обојица сматрана социјалним либералима.⁵¹ Мада је историјска школа изгубила теоријски дуел са класичном/неокласичном традицијом и као теоријски програм убрзо нестала са историјске сцене, ипак је на политичком плану оставила значајан траг: резултат њених идеја је концепт социјалне тржишне економије, који данас, макар нормативно, преовладава у Европи. Слично млађој историјској школи, и Косић је, посебно у млађим данима, моралном елементу придавао велики значај и готово увек социјално питање истицао у први план. Врло слично Брентану и Бајкићу.

Треће питање је: којем политичком правцу припада Косић? За млађе Косићеве године сумње нема: припадао је умереној левици позиционираној између капитализма и марксистичког социјализма, ма како звали тај правац. Очигледне су његове симпатије за социјални реформизам, који ће, како је веровао, једног дана донети нови поредак, у коме ће владати социјална правда и радни свет живети пристојно и достојно. Ипак, није био за национализацију капитала, већ за задржавање приватне својине као темеља економски продуктивног друштва, а на основу личног интереса појединаца. Бранио је индивидуализам и одбацивао сваку врсту колективизма, делимично и стога што није веровао у могућност организовања рационалне социјалистичке привреде. Није био довољно уверен, и поред симпатија, ни у солидаризам, заснован на задружним принципима. Јер је био скептик у погледу човечје природе и није делио опште, стандардно левичарско уверење о могућности њене лаке и брзе промене са променама институција.

И према држави био је скептичан. Иако је веровао да може бити корисна у поправљању друштва, реалистично је видео и озбиљну могућност њене злоупотребе у корист појединачних или групних интереса, као и преовладавање ирационалности у политичком животу, па није ишао далеко са државним реформизмом. Стога је остало нејасно како би то Косићево праведно друштво изгледало, ко би донео промену поретка и како би се она извела.

Косић није имао одговор на ова питања, мада је био сасвим свестан њихове важности: сâм је приговорио једном социјалистичком аутору (Де Ману) да су му идеје згодне за „антологију романтичког социјализма“, али да је најважније питање „како би се то економски

51 L. von Mises, *Kritik des Interventionismus: Untersuchungen zur Wirtschaftspolitik und Wirtschaftsphilosophie der Gegenwart*, 1929; енглески превод *A Critique of Interventionism*, 1976, стр. 79.

спровело (а капитализам је првенствено привредни систем!)“. „Ми то не знамо“, закључио је Косић.⁵²

Мислим и да је током времена дошло до приличне еволуције Косићевих погледа. Док се у млађим данима, у време писања *Основа економне политике* (тада је имао 33 године), очигледно налазио на позицији умерене левице грађанског типа (можда мешавина солидаризма и фабијанског социјализма), дотле се у зрелијем добу (1940, са 48 година), чини ми се, очигледно померио ка либералном, капиталистичком поретку. Више га не критикује, већ брани, уз подсмевање многима који се позивају на социјалну правду ради свог интереса. То померање ипак не мора значити да је (потпуно) одбацио своја социјално-реформаторска уверења, већ можда да стару дилему либерални капитализам или либерални социјализам не сматра релевантном, јер је на дневном реду озбиљнија и опаснија дилема: либерални капитализам или колективистички тоталитаризам леве или десне провенијенције. А ту су Косићеве симпатије свакако биле на страни оног првог.

Било како било, оријентација на најкрупнија друштвена питања навела је Косића да унутар економске науке изабере економску политику као своје основно подручје, свакако зато што се и она трудила око питања како унапредити економске и уопште друштвене прилике. Овоме можемо додати историју економских доктрина, као врло корисну код разматрања најбољих друштвених устројстава. Стога се Косић није бавио другим важним дисциплинама, као што су теоријска економија, комерцијалне и јавне финансије и слично.

Поменимо на крају оцену коју је Косић добио од марксисте Обрена Благојевића у јединој употребљивој историји економске мисли у Србији.⁵³ После непотпуне, али коректне интерпретације, Благојевић закључује да су Косићеви „економски радови обојени битно социолошки“ (изгледа да није читао радове који се у ту оцену не уклапају), да му је идеал било мало сељачко газдинство, да је у почетку био „оштар критичар... капитализма“, али да је касније постао његов сарадник, и то у његовом најгорем облику „окупаторског немачког фашизма“. Благојевић погрешно верује да је Косића на то навело младеначко „одушевљење за германизам“.

Да Благојевићева и неповољна и нетачна оцена Косићевог рада не би остала важећа, добро је што се повремено преиспитује интелектуални профил и домет појединих српских писаца из области друштвених наука. Ово кикиндско преиспитивање свакако неће Косића

52 „Крива социјалистичке доктрине“, *Друштвени животи*, бр. 3/1930, стр. 24–25.

53 О. Благојевић, *Економска мисао у Србији до Другој светској рати*, САНУ, Београд 1981, стр. 591.

претворити у великана економске мисли, али би га могло сместити међу боље српске економисте међуратног периода. Штета је, за економску браншу, што се Косић окренуо социологији, уместо да у економској области постигне знатно више.

Литература

- Благојевић, О. (1981): *Економска мисао у Србији до Другој светској рати*. Београд: САНУ.
- Blanchard, O. (2000): What do we know about Macroeconomics that Fisher and Wicksell did not? *The Economist* vol. 148 (5): 571–601.
- Косић, М. (1925): *Основи економне теорије*. Београд: Геца Кон.
- Косић, М. (1929): *Савремени економско-теоријски проблеми, особито у средњој Европи*. Нови Сад: Штампарија Јовановић и Богданов.
- Косић, М. (1930а): Задаци наше аграрне политике и специјални аграрни кредит. *Друштвени живот* (2): 22–31.
- Косић, М. (1930б): Криза социјалистичке доктрине. *Друштвени живот* (3): 15–25.
- Косић М. (1930в): Око привредно-политичких програма. *Друштвени живот* (5): 23–29.
- Косић, М. (1931): *Превирања у светској привреди – криза капитализма?* Београд: б.и. (првобитно објављено у наставцима у *Српском књижевном гласнику*).
- Косић, М. (1933): *Большевизам, фашизам и национал-социјализам*. Чачак: Чачански глас, св. 1.
- Косић, М. (1934): *Проблеми савремене социологије*. Београд: Труд.
- Косић, М. (1940): Политичке идеологије и савремена економска теорија. *Правна мисао* (9–10): 417–429.
- Косић, М. (s.a.): *На историјској раскрсници*. Препород.
- Mises, L. von (1976): *A Critique of Interventionism*. New Rochelle: Arlington House.
- Митровић, М. (1982): Мирко Косић. *Социолошки лексикон*, Београд: Савремена администрација.
- Nozick, R. (1974): *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
- Петровић, Д., М. Станојевић (2012) : *Мирко Косић – једна заборављена социологија*, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=254:2012-07-01-12-40-03&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41, 13.7.2012.
- Tinbergen, J. (1952): *On the theory of economic policy*. Amsterdam: North-Holland.

Boško Mijatović

ECONOMIC IDEAS OF MIRKO KOSIĆ

Summary

This article presents and analyses the main economic ideas of Mirko Kosić (1892–1956), probably the most prominent Serbian sociologist before World War II. Kosić was an educated economist and has written noticeably on economic issues. The author's main conclusions are the following: (1) Kosić belonged to the Younger Historical School of economics since he believed in the necessity of accentuating the moral element in economic study, (2) he wrote primarily on the most global issues (choice of political and social system, social justice, history of economic doctrines), so his economic work to a large extent belongs to political philosophy and (3) his affection was, at least in his younger years, turned towards the „third way“, social reformism that would lead to a non-Marxist type of socialism, although he remained quite vague on what a just society would actually look like, who would change the capitalist system and how it would be carried out.

Key words: economics, society, social question, capitalism, liberalism, socialism, Mirko Kosić

III. НАУЧНО-ПУБЛИЦИСТИЧКА
ДЕЛАТНОСТ МИРКА М. КОСИЋА

СКЕРЛИЋЕВА КРИТИКА КОСИЋЕВОГ
СХВАТАЊА МОДЕРНЕ ГЕРМАНИЈЕ *

Резиме: Циљ овога рада јесте да критички изложи теоријску утемељеност Скерлићеве критике Косићеве књиге *Модерна Германија*. У раду се анализирају различите врсте приговора које је Скерлић упутио Косићу у свом осврту на његову књигу, и показује у чему се састоји актуелност Скерлићевог жанра критике.

Кључне речи: критика, немачка култура, немачка књижевност, пангерманизам, политика, социологија, филозофија

Најплоднији и најауторитативнији српски књижевни критичар прве половине 20. века, Јован Скерлић, иако је понекад добијао снажан подстицај из немачке литературе,¹ ретко је писао о темама које су везане за немачку књижевност и културу.²

Међу тим ретким радовима о немачким књижевним темама налази се и његов критички осврт о књизи социолога Мирка М. Косића *Модерна Германија*,³ који је, под насловом „Један војвођански социолог“,⁴ објављен у *Српском књижевном гласнику* 1913. године. Без обзира на дуг временски период који је протекао откада је овај Скерлићев критички осврт угледао светло дана, он није изгубио много на својој актуелности кад је реч о значају и улози стручне критике у валоризацији научног рада.

-
- 1 О каквим се утицајима ради, најбоље илуструје запажање нашег познатог германисте З. Константиновића о Скерлићевом односу према Хајнеу: „Узимам као пример његов однос према Хајнеу, песнику кога је по свему судећи највише волео, кога цитира и у чијем знаку је написао и *Омладину и њену књижевност*.“ Зоран Константиновић, „Скерлић и немачка наука о књижевности“, Међународни славистички центар, *Научни састанак у Вукове дане*, Београд, 1980, стр. 258.
  - 2 Скерлићев однос према немачкој књижевности и немачкој науци о књижевности веома детаљно разматра др Зоран Константиновић у чланку „Скерлић и немачка наука о књижевности“, МСЦ, Научни састанак у Вукове дане, Београд, 1980, стр. 253–263.
  - 3 Мирко М. Косић, *Модерна Германија*, издање књижаре Ј. Радака, В. Кикинда, 1912.
  - 4 Јован Скерлић, „Један војвођански социолог“, *Српски књижевни гласник*, XXX/8, 1913, стр. 630–635.

Скерлићева критика, увек сериозна, поред књижевнокритичких анализа и запажања, садржи и друге важне аспекте који нису само уско-стручног карактера. Наиме, Скерлићу је често било важно да у својим критикама, поред вредновања књижевног или научног дела, да целовит портрет и осветли научни етос⁵ аутора који стоји иза тог дела. У свим тим аспектима знаменити српски књижевни критичар оценио је и научно дело војвођанског социолога Мирка М. Косића.

Концизним стилем, Скерлић у неколико реченица, на почетку свог осврта, истиче да је основни задатак који је Косић себи поставио у свом спису *Модерна Германија* одговор на питање: „Како мисли и осећа модерни Немац средње интелигенције?“ и „Каква је његова морална и естетска суштина?“⁶ На ово питање Косић сматра да се може одговорити ако се посматра свакодневни живот Немаца, односно како се они понашају на „железници, броду, позоришту, *Reichstag*-у, у војсци, у школи и на пиву...“⁷ Скерлић истиче да том постављеном задатку писац остаје углавном веран и додаје да он у посебним поглављима своје књиге пише о главним цртама савременог немачког живота, говори о немачкој породици, администрацији, војсци, бирократизму и милитаризму, свемоћи Вилхелма II, књижевном и уметничком животу, просвети, религији и социјалним проблемима, политичким борбама, народном отпору у пољским крајевима и у Алзас-лоренској области, колонијалној политици итд.

У свом критичком осврту, Скерлић износи неколико важних података из интелектуалне биографије аутора књиге *Модерна Германија*. Као важне чињенице у Косићевој интелектуалној биографији, Скерлић истиче да је писац ове књиге „провео неколико година у Немачкој, слушао је добре професоре и читао добре књиге, имао је довољно духовне радозналости и интересовања, гледао је, поредио, размишљао, и бележио своја опажања и утиске“.⁸ Скерлић признаје да је Косић приликом писања свог дела користио обилну литературу о модерној Немачкој. Међутим, исто тако, он одмах даје до знања да се не ради о „оригиналном научном раду, јер спис има више компилативни карактер, представља више опис живота савремене Немачке“.⁹ Ипак, по његовом мишљењу, Косићева књига је „вредна по својим занимљивим и често врло живописним подацима, који су веома

5 Уп. „Критика као филозофски етхос“, у: Ричард Бернстин, *Одговорности филозофа*, Београдски круг, Београд 2000, стр. 152–189.

6 Јован Скерлић, „Један војвођански социолог“, у: Јован Скерлић, *Писци и књије*, Просвета, Београд 1964, стр. 256.

7 *Истио*, стр. 256.

8 *Истио*, стр. 256.

9 *Истио*, стр. 257.

корисни за српског читаоца“.¹⁰ У Скерлићеве комплименте аутору и његовој књизи може се додати и његово мишљење да су неки делови *Модерне Германије* „врло добро израђени“, али исто тако и његова примедба да у књизи има оних питања која заслужују ширу обраду, можда и засебну књигу, као на пример „глава о ванредној поучној борби Пољака против германизације“.¹¹

Позитивно мишљење и похвале најпознатијег српског књижевног критичара делу *Модерна Германија* постају све ређе када он пређе на анализу Косићеве научне методологије и ауторовог приступа у обради теме коју је поставио као свој научни задатак. Скерлић истиче да је Косић „знатно слабији кад са описа и анализе прелази на синтезу, кад развија опште идеје и хоће да прави синтетичне закључке“.¹² Међутим, Скерлић не оспорава Косићу „извесне интелектуалне способности“, он само сматра да је тема коју је аутор себи поставио као научни задатак сувише сложена и да млади научник нема довољно научног искуства и да због тога није у стању да је на ваљан начин савлада. Своју тврдњу да је научно искуство у истраживању оваквих друштвених проблема важно, премда ни оно није увек довољно, Скерлић поткрепљује наводећи пример америчког професора Барета Вендела, који није у потпуности успео да у сличном делу, *Данашња Француска*, савлада све проблеме које таква тема захтева. Ако то није успело искусном Венделу, онда се то, по Скерлићевом мишљењу, још мање може очекивати од неискусног социолога као што је Мирко Косић. Настојећи да не увреди младог и амбициозног српског социолога, Скерлић истиче да „не само Косић, но нико у тим годинама и са тако недовољним личним искуством не би био у стању да напише монографију о савременој Немачкој“.¹³ Да би се Косићеве судови о савременој немачкој стварности могли прихватити, Скерлић сматра да се мора испитати да ли су његове „констатације тачне, да ли су слике верне, да ли његови закључци одговарају стварности?“¹⁴

У својој оцени Косићеве књиге Скерлић износи једну ограду, у којој напомиње да је он боравио у немачкој свега неколико месеци и да Немачку познаје на основу познате студије француског германисте Анрија Лихтенбергеа *Еволуција модерне Немачке* и занимљивих анкета Жила Иреа.¹⁵ Ипак, без обзира на научни углед ових аутора,

10 *Исто*, стр. 258.

11 *Исто*, стр. 257.

12 *Исто*, стр. 257.

13 *Исто*, стр. 257.

14 *Исто*, стр. 257.

15 Уп. А. Лихтенбергер, „Немачки економски империјализам“, *Мисао*, бр. 4, 1919, стр. 104–119; Фриц Фишер, *Савез елиџа*, Нолит, Београд 1985; М. Селесковић, *Србија у немачком јавном мњењу 1914–1918*, Рад, Београд 1996.

то, по његовом мишљењу, није довољно за утемељен критички суд о научној вредности Косићеве књиге и стога верује да ће о њој праву оцену моћи „изрећи позвани који су тамо дуже живели и целу ствар дубље изучавали“.¹⁶

Међутим, Скерлић и поред тога сматра да постоји довољно основа за давање неких оцена о вредности Косићеве студије. По његовом мишљењу, остаје општи утисак да су Косићева испитивања, разлагања и тврђења врло брза и смела, и да сасвим одају млада човека у срећном добу када се зна све, кад је све јасно, просто и лако, кад нема тешкоћа, у блаженом добу самопоуздања и вере у себе.

Скерлић наводи неколико цитата из Косићеве књиге којима жели да илуструје Косићево олако доношење суда о научним питањима за која је неопходно много веће знање и искуство. Стога он сматра да је Косићу неопходно још много времена и озбиљног научног рада „када ће ући у године и моћи да види сложеност, многострукост и праву тежину питања и недовољност људске снаге“.¹⁷ Он не сумња у Косићеву интелигенцију и таленат, и верује да ће он достићи своју научну зрелост, кад ће „по свој прилици гледати са благим осмејком на свој покушај: да још на ђачкој клупи пише велику студију о целој једној земљи“.¹⁸

Поред Косићеве младости, коју Скерлић види као једну од препрека за бављење овако сложеном темом, али на коју ипак гледа с одређеним симпатијама, он писцу *Модерне Германије* осетно више замера што покушава врло одлучно да пише о стварима које недовољно познаје. У овом делу Скерлићева критика није усмерена само на Косићеву књигу о савременој немачкој стварности, већ се дотиче и опште научне климе у Србији на почетку XX века.¹⁹ Као добар познавалац, пре свега, француске књижевности, али и науке и културе,

16 *Истио*, стр. 257.

17 *Истио*, стр. 258.

18 *Истио*, стр. 258.

19 Чини се да главни део Скерлићеве аргументације о промени културног средишта потиче из његове студије *Србија, њена књижевност и њена култура*, коју је Скерлић објавио три године пре Косићеве књиге *Модерна Германија*. Један од главних закључака које је Скерлић изнео у свом разматрању модерне духовне историје српског народа гласи: „Према свему што је горе напоменуто, ван сваког спора стоји да је Србија за српску културу и српску књижевност оно што је Војводина била пре шездесет и сто година, да је данас Београд не само престоница краљевине Србије но и духовна метропола српског народа, да је он постао ‘Српска Атина’, као што се у доба омладинске фразеологије говорило за Нови Сад.“ Јован Скерлић, *Изабрана дела*, Драганић, Београд 2006, стр. 196–197. Уп. Миодраг Поповић, „Скерлић о српској књижевности прве половине XIX века“, у: Ј. Скерлић, *Изабрана дела*, друго издање, Народна књига, Београд 1967, стр. 390–400.

Скерлић није задовољан Косићевим познавањем француске интелектуалне сцене, његовим односом и избором аутора које сматра релевантним за тему којом се бави. Скерлић с чуђењем констатује да Косић или није „имао у рукама права научна дела француска, или гледа на њих очима каквог немачког професора, (...) данас када се француској науци баш пребацује претеран ‘сциентизам’, аналитичност, чак и педантерија“.²⁰

Као драстичан пример потцењивања француске науке Скерлић наводи Косићеву оцену у којој се истиче да у француској науци влада пуки волунтаризам: „Самовољна конструкција је основа већине француских научних дела.“²¹ После овакве тврдње, Скерлић сматра да се мора с правом поставити питање: каква је то француска научна дела Косић читао? На индиректан начин и са одређеном дозом ироније, Скерлић на ово реторичко питање одговара да је „јасно шта за Косића представља Француска наука ако се има у виду да он у француске ‘геније’ убраја не само Сорела но и Левасера и неког Клемана и Фелиса, а у ‘велике таленте’ рачуна Гистава Ле Бона не пропуштајући да примети да га је у Србији пронашао др Миленко Веснић“.²²

Скерлићу смета што Косић покушава да у свом делу прикаже Французе као народ који има склоност да говори врло ауторитативно о стварима које уопште не познаје. Стога на ово Косићево социолошко запажање о менталитету Француза одговара врло иронично. Он сматра да се „Косићева тврдња да Французи с највећим поуздањем говоре о стварима о којима немају појма може прихватити само под условом ако је он своју студију писао у шtrasбуршким пиварама где се скупљају трговачки путници; у сваком случају они који су живели у Француској и познају данашње француске интелектуалце нису могли да учине та опажања“.²³

Скерлић се не слаже ни са Косићевом оценом да је цела француска наука и култура централизована и да је концентрисана у Паризу, а да у другим деловима Француске влада научни мрак. По његовом мишљењу, „само онај који не зна јачину регионалистичког покрета у француској и ваљаност појединих њених универзитета у унутрашњости, може осудно да вели: да у Француској провинција тоне у површности“.²⁴

Разлоге због чега Косић пише овако непоуздано о Француској, Скерлић, између осталог, види и у његовом непознавању француског.

---

20 Ј. Скерлић, „Један војвођански социолог“, стр. 258.

21 *Исто*, стр. 258.

22 *Исто*, стр. 258.

23 *Исто*, стр. 258.

24 *Исто*, стр. 258.

Стога он наводи неколико примера из његове студије који потврђују његову тврдњу да Косић не стоји добро с француским језиком.²⁵

По свему судећи, Скерлићево указивање на Косићеву научну несолидност имало је за циљ да укаже и на још једну рђаву особину овог талентованог, образованог, али очигледно и преамбициозног и сувише самоувереног младог социолога. Као што Косић пише о Француској самоуверено иако је недовољно познаје, исто тако он, по Скерлићевом мишљењу, пише и о Србији, иако је не познаје. Косићево научно становиште, с којег он говори о Србији, Скерлић назива наивним критицизмом. Скерлић истиче да је то „становиште владало у време првих доносилаца ‘просвешченија’ у Србију, тридесетих и четрдесетих година 19. века“.²⁶ Наводећи цитате из Косићевих расправа у којима он неповољно говори о Србији, Скерлић настоји да покаже да војвођански социолог „по свој прилици несвесно, не водећи рачуна о тежини речи, чини јој грубу увреду и убраја је у ‘наше физично слободне крајеве’“.²⁷

Критички осврт на Косићеву књигу *Млада Германија* Скерлић користи да истакне још неке негативне тенденције које су у то време почеле да се јављају у научној, културној и политичкој делатности код наших интелектуалаца у Војводини. „Од извесних писаца из бивше Војводине, срећом малобројних, навикли смо да чујемо такве ствари.“ Скерлић напомиње да је врло карактеристично да „док остали наш свет, и Срби и Хрвати, у Аустроугарској монархији показују склоност да прецењују Србију, поједини Срби из Војводине хоће да потцењују, каткад врло неправедно и грубо“.²⁸ Да би илустровао како о Србији пишу неки војвођански Срби, Скерлић наводи два карактеристична примера таквог писања.

Први је Милан Л. Поповић, уредник новосадског *Српства* и аутор књиге *Срби у Угарској и Србији*, у којој, по Скерлићевом мишљењу, овај аутор, „горе но какав бечки или пештански новинар, пише о Србији као земљи где је политичка борба ‘страшна и срамна’, народ ‘неповерљив и непросвећен’, ‘погледи на просвету, религију и морал пометени, искварени, изопачени’, а у Српском националном раду види ‘политику авантира’“.²⁹

25 „Он Госпођу де Стал назива ‘Госпођа Стаелка’, пише: Морис Баре, Сузана Деспре (за коју вели да је ‘славна француска феминисткиња’), роман Гонкура назива: ‘La Fille Elise’, пише: ‘monstreuzan’ (monstrueux), ‘milje’ (milieu), ‘culte de pass’, ‘fair un livre á allemande’!“ *Истио*, стр. 259.

26 *Истио*, стр. 259.

27 *Истио*, стр. 259.

28 *Истио*, стр. 259.

29 *Истио*, стр. 259.

Скерлић сматра да „ништа лепше о Србији не мисли ни др Светислав Стефановић, духовни син и песнички наследник Лазе Костића, који на књижевној позорници српској успешно игра улогу ‘непризнатог генија’ који пише о ‘културној заосталости’ Србије, ‘која у свим позитивним облицима свога живота, спољашњег и унутрашњег’ показује слику једног неутешног хаоса са пуном масом директно ‘антикултурних тенденција’“.³⁰

Своју примедбу о недовољном познавању Србије од стране неких српских интелектуалаца из Војводине и њиховог начина писања о Србији, Скерлић завршава речима којима као да жели и нама данас да упути исто такву опомену: „Стварност, 1912, победила је све те ружне речи недовољно обавештених, или недовољно паметних, или недовољно националних људи, али остаје чињеница да се из редова угарских Срба често чују рђаве речи о Србији“. Такав став српских интелектуалаца из Војводине Скерлић је сматрао „исто тако за осуду као и уопштавање у повици на ‘пречане’ у Србији и ‘куфераше’ у Босни и Херцеговини“.³¹

Као књижевни критичар од ранга, али и као патриотски јасно опредељени културни и политички делатник, Скерлић је посебну пажњу посветио изградњи српског књижевног језичког стандарда. Уважавајући све регионалне разлике, кад је реч о језику, Скерлић је сматрао да неке појаве код наших угледних јавних личности, а поготово писаца, могу бити опасне по судбину нашег језика. Стога је он одлучио да се у свом критичком приказу Косићеве књиге посебно осврне на његов језик и његов стил.

Он прво износи констатацију да је Косићева књига написана „слабим српским језиком, као и изван број других књига које излазе код аустроугарских Срба“.³² Скерлић истиче да се тамо књижевни језик све више квари и сматра да је „зло узело маха да се мора враћати старој пракци од пре двадесет година: на крају оцене саме књиге писати о њеном језику“.³³ Главне Скерлићеве примедбе на језик и стил Косићеве студије односе се не толико на недостатак ауторових стилских способности, већ пре свега на његово робовање немачкој лектири и немачкој фрази, због чега Косићева реченица постаје трома, претрпана и развучена.

Други недостатак Косићевог стила који, по Скерлићевом мишљењу, карактерише и друге наше писце из северних крајева и са периферије нашег народа, јесте језичко осећање, које је сасвим ослабило.

---

30 *Истио*, стр. 259.

31 *Истио*, стр. 259.

32 *Истио*, стр. 260.

33 *Истио*, стр. 260.

Скерлић сматра да се у тим крајевима „народни језик укочио и да писци према језику греше на два начина: или се слепо држе још неразвијеног језика којим су некада писали Караџић и Даничић, или прелазе преко свих граматичких правила и норми, (...) и злостављају језик како им падне на памет“.³⁴ Скерлић истиче да се „мора устати против језичке анархије која се одомаћује у нашем језику“.³⁵ Он сматра да се квари књижевни језички стандард и да данас свако пише како му се свиди, а провинцијални говори ремете јединство књижевног језика, поједини књижевници безобзирно уносе речи које су ван књижевног стандарда и ван логике, сакатећи речи које постоје или самовољно кујући нове.

Скерлић истиче да се мора супротставити наспрам све чешће варваризације српског језика. По његовом мишљењу, „нико нема право да злоставља језик, и онога часа кад човек узме перо да пише, он не сме да спроводи своје језичне фантазије и да своје незнање и невладање језиком облачи у пуне генијалности. Иначе, нема више језика“.³⁶ Ипак, на крају свог, принципијелног, али веома оштрог осврта, Скерлић сматра да Косић за све оно што је у негативном смислу речено о његовој књизи има за извињење своју младост, своје животно и књижевно неискуство. Стога он истиче да Косићева *Модерна Германија*, поред свих својих недостатака и слабих страна, попуњава једну празнину у нашој књижевности и својом врло актуелном и занимљивом садржином, занимљиво писана, заслужује да буде читана.

Marinko Lolić

SKERLIĆ'S CRITICISM OF KOSIĆ UNDERSTANDING OF MODERN GERMANY

Summary

The Aim of this paper is critical expounding of theoretical foundations of the Skerlić review of Kosić's book *Modern Germany*. This paper analyzes various types of objections which Skerlić addressed to Kosić's book in his review and shows the essence of the topicality and importance of Skerlić's concept of criticism as a scientific genre.

Key words: criticism, German culture, German literature, pangermanism, politics, sociology, philosophy

---

34 *Истио*, стр. 261.

35 *Истио*, стр. 261.

36 *Истио*, стр. 262.

АКТУЕЛНОСТ КОСИЋЕВОГ СХВАТАЊА ПАНГЕРМАНИЗМА

Резиме: Аутор разматра идеолошке, политичке, економске и културне аспекте Косићевог схватања пангерманизма у контексту политичких догађаја који су везани за стварање нове политичке констелације у Европи и настојање Немачке да се, у измењеним политичким околностима, афирмише као велика политичка сила. У раду се посебна пажња посвећује Косићевом виђењу пангерманистичке претње словенским народима.

Кључне речи: Аустроугарска, Немачка, Србија, идеологија, пангерманизам, империјализам

Одређење појма пангерманизма

Први покушај научно утемељеног одређења идеологије пангерманизма у нашој теоријској литератури дао је, пре једног века, наш социолог Мирко Косић у својој брошури *Пангерманизам*,¹ која је штампана у Великој Кикинди 1912. године.

Пре издавања брошуре, аутор је овај спис објавио као фељтон у београдском листу *Пијемонџи*. Разне околности су утицале да рани списи Мирка Косића буду потпуно заборављени не само у широј културној, већ и у стручној јавности. Занимљиво је да Косићев спис

1 Мирко М. Косић допутовао је у Београд 1911. године с рукописом *Пангерманизам*, који је предао главном уреднику часописа *Пијемонџи*, Љуби Јовановићу Чупи. Фељтон о пангерманизму излазио је у *Пијемонџи* у шест наставака од 30. октобра до 6. новембра 1911. године (бр. 71–78), без потписа аутора. У брошури *Пангерманизам*, коју је објавио следеће године у Кикинди, аутор каже: „Ово чисто информативно оцртавање контура немачког *Дранџа*, о коме се код нас понајчешће говори без стварних представа, који је постао поготову једна шупља фраза, донео је прошле јесени београдски лист *Пијемонџи*. Исправљајући многе штампарске и коректорске грешке предајем сада овако широкој српској публици, којој је у првом реду било и намењено.“ Уп. Косић 2012: 293. Појаву Косићеве брошуре о *Пангерманизму* забележила је *Босанска вила*. Писац кратке белешке напомиње да је *Пангерманизам* нова књига Мирка М. Косића, која је претходно као фељтон штампана у ‘биоградском’ *Пијемонџи*, па је ту студију преправио и засебно оштампао. Радња је слаба али ипак интересантна.“ *Босанска Вила* 1912: 63–64.

о Пангерманизму, као и његову књигу *Модерна Германија*, не помиње ни наш познати историчар А. Митровић, стручњак за немачко-српске односе. Чињеница да Косићеве списе не помиње историчар тога ранга јасно нам говори у каквом је дубоком заборау таворило у протеклих сто година дело овог аутора. У нашој оскудној литератури о Немачкој и Немцима, поготово кад је реч о домаћим ауторима, Косићеве списи имају не само историографску, већ и прворазредну теоријску вредност.²

Разматрајући критички главне политичке карактеристике и циљеве пангерманизма, Косић истиче да је један од главних циљева ове идеологије на најконцизнији и најјаснији начин изразио немачки цар Вилхелм II у својој тврдњи: „Наша је дужност да саплеменике наше у иноземству штитимо, а нашој отаџбини припојимо још једно веће Немачко Царство.“³ Неколико година касније немачки цар ће овако формулисану политичку дужност развити у злокобни политички поклич: „За светском империјом тежи дух немачки.“⁴ Политичке амбиције Вилхелма II, исказане у овој пароли, биле су подржане поново пробуђеним старим митовима о Немачкој као наследници *Светиої римскої царстви*: „Како је негда римски грађанин био господар света, тако и грађанин германски у будуће треба да буде.“⁵

Према Косићу, у свом првом ставу немачки цар истиче тежњу за „већом Немачком, која би територијално обухватала Аустрију, Холандију и Швајцарску“.⁶ Испитујући идеолошке темеље пангерманизма, Косић је дошао до закључка да се њихово порекло налази у „германском расизму“.⁷

2 Међу ауторе који су у XIX и првој половини XX века својим радовима у нашој културној јавности формирали слику о Немцима, историчар А. Митровић истиче радове германисте М. Тривунца, *Оiled о Немцима* (1912), и књижевника Драгише Васића, *Ујисци из данашње Немачке* (1923), Станислава Винавера, *Немачка у врењу* (1924), Милоша Црњанског, *Књија о Немачкој* (1931), Љубомира Ненадовића, *Листа из Немачке* (1874) и приповетку Лазе К. Лазаревића *Швабица* (око 1876). Митровић не помиње радове двојице немачких студената, социолога Мирка М. Косића и филозофа и германисте Момчила Т. Селесковића, чија сведочанства с обзиром на историјски контекст у којем су настала имају непроцењиву вредност. Уп. А. Митровић, „Једно ‘виђење другог’ створено историјом“, у: М. Софронијевић, М. Максимовић (прир.), *Срби о Немцима*, DBR International Publishing, Beograd 1996, str. 10.

3 Косић 2011: 293.

4 Исто; Коначни облик немачке *Realpolitik* сажет је у девизи кајзера Вилхелма II „Светска политика као задатак, светска сила као циљ, флота као инструмент“. Уп. Грубачић 2001: 417.

5 *Истио*.

6 *Истио*.

7 *Истио*.

Косић истиче да је доктрина пангерманизма, после немачке победе над Французима, 1870–71. године доживела праву експлозију. Под снажним утицајем политичке пропаганде, али и уз свесрдну помоћ немачке интелектуалне елите, развијала се немачка доктрина о супериорности германске расе над осталим, мање важним, Словенима и „дегенерисаним Романима“.⁸ С обзиром на наглашени милитантни и расни карактер ове доктрине, Косић⁹ с правом примећује да је пангерманизам „нека врста научног зveckања сабљом паралелна зveckању у политици“. О огромном утицају који је пангерманизам за кратко време достигао, Косић каже: „Ова доктрина узела је за кратко време управо патолошке димензије и претворила се у праву германоманију.“¹⁰ Највишу тачку германске „самосвести“ Косић је пронашао у познатој Чемберленовој дефиницији германске расе, која гласи: „Бити Герман (читај Немац), значи бити способан за културу, и обратно.“¹¹ Међутим, да и у расистичкој теорији над папом постоји папа показао је немачки „политички антрополог“ Волтман, који је, следећи Чемберлена, дошао до закључка да су Данте, Бокачо, Микеланђело, Рафаел и други талијански ренесансни и модерни мислиоци и уметници били Германи-Немци.¹²

Настојећи да покаже да пангерманистичка доктрина није била прихваћена само међу необразованим народним слојевима, већ да је њен творац и носилац била немачка научна елита, Косић истиче тврдњу чувеног немачког биолога Ернста Хекела, који каже: „Једини народ, здрав и способан за културу, јесу Германци – Немци.“¹³ Штавише, немачка културна, научна и политичка елита, у свом расном уверењу, сматрала је да врши културну мисију ако уништава „маловажна племена, која су нам потчињена“.¹⁴ Политичке консеквенце тако схваћене идеологије пангерманизма Косић је видео у немачком расистички утемељеном уверењу да: „Германи, као једино здраво племе, или асимилију остала незнатна племена, те да их мелиоришу, или, ако не пристају на ово да их пониште, сатру.“¹⁵

8 *Истио*; уп. Селесковић 1996: 99–103.

9 *Истио*.

10 *Истио*.

11 *Истио*; за своју пангерманистичку пропаганду овај натурализован Немац „међу првима је, ако не и први, добио одликовање Гвоздени крст, које се дотле давало само ратницима“. Уп. Селесковић 1996: 103.

12 *Истио*.

13 *Истио*.

14 *Истио*.

15 Као потврду овог става Косић наводи речи немачког историчара Момзена, који каже: „Аустријски Немци силом треба да забију немачку надкултуру у дебеле чешке главурде.“ Уп. Косић 2011: 293.

Поред идеолошких и расних основа пангерманизма, Косић се у свом разматрању бави и анализом структуре и начина функционисања институција и организација које промовишу и шире пангерманистичку идеологију. Према Косићу, у институционалном смислу „стожер целог пангерманистичког покрета чини *Ойшїи Немачки Савез*, који је основан 1886. године, а 1894. године трансформисан у *Свенемачки савез*“. Иако ово удружење, по броју чланова, није масовно, оно представља „цвет немачке интелигенције из Рајха и Аустрије“, који „чине универзитетски и гимназијски професори и академски грађани“.¹⁶ У свом разматрању програма и циљева овог удружења, Косић указује на први параграф његовог статута, у којем се истиче да је задатак савеза да оживи немачку народну мисао у целој земљи и сачува немачко јединство. Према другом параграфу, циљ савеза јесте да „снажно подигне немачку интересну политику у Европи и преко мора, а посебно, да колонијално кретање приводи практичним успесима“.¹⁷ Конституисањем *Свенемачкої савеза* створени су основни институционални услови за ефикасно деловање пангерманске организације.

Косић истиче да је пангерманизам својом идеологијом утицао не само на немачку спољну, већ и на унутрашњу политику. Под утицајем пангерманизма следили су противпољски експропријациони предлози, насеобинске комисије, разни социјалистички закони, док су социјалисти свесрдно подупирали владину „светску политку“, која је вршила прогон и етничко чишћење аустријских Словена са немачке територије.

Наравно, немачка званична политика негирала је да су те мере иницијатива свенемачких пангермана. Напротив, она је тврдила да у немачком Рајхстагу нема ниједне пангерманске странке која заступа овакве политичке ставове. Косић, међутим, поставља питање: да ли је од мањег значаја факат да у централном одбору *Свенемачкої савеза* седе председник Рајхстага, гроф Верингерде, вођа националних либерала, Босерман, вођа немачких социјалиста, Либерман, са још 26 чланова парламента? Косић истиче да је у „најважнијем политичком фактору Немачке, Цару, чија је фактична власт већа и од самог парламента, (...) удружење нашло моћног савезника“.¹⁸ Поред цара, Косић наводи, да су чланови овог савеза Ернст Хасе, професор статистике на Лајпцишком универзитету, професор историје у Бреславу Феликс Дан, и професор националне економије на берлинском универзитету Адолф Вагнер, који управљају *Савезом* и одређују

16 Косић 2011: 294.

17 *Истио*.

18 *Истио*.

правац његовог деловања. Реализацију њихових програмских замисли врше агилни чланови друштва штампањем брошура, предавањима, новчаном помоћи и другим активностима.

Чланови овог савеза су уверени да „докле год иједно селиште немачко лежи ван граница Рајха било у Русији, Аустрији или ма где то, све дотле је Рајх непотпун склоп, који се мора надопунити“.¹⁹ Због ових нерешених питања пангерманисти су Немачку сматрали „политичком наказом“, „лажном Немачком“, „олупином“. Стога су веровали „да се достојна и солидна рестаурација може извести само германством, као расном целином“.²⁰ Косић примећује да „ступањем у чланство најугледнијих људи промениле су се странчарско-личне идеје појединца у мисао водиљу свеколиког образовања Немства“.²¹

Права представа о степену колективног политичког „хистерицизма“,²² који је изазвала појава идеологије пангерманизма, по Косићу, најбоље се може стећи „када маса универзитетских студената из свих немачких земаља са изасланицима удружења америчких универзитета и група седих научењака, на завршетку скупа *Свенемачкој Савеза* у Магдебургу запева“²³ химну тог савеза.

Паукова мрежа пангерманизма

У другом поглављу расправе о *Пангерманизму*, под насловом „Паукова мрежа“, Косић критички разматра начин на који Немци кроз образовне институције шире и развијају своју великонемачку идеологију. Инсистирање на институционалном деловању, по Косићевом мишљењу, показује да способност Немаца да наметну своје политичке идеје није одлика само њихове расне супериорности, већ пре свега наше, институционалне, али и сваке друге несолидности.

Управо српска несолидност у раду, сматра Косић, отвара могућност лаког подлегања спољним утицајима. Та несолидност посебно се испољава у нашем образовном систему. Косић истиче да се настава у српским средњим школама изводи скоро искључиво по „немачкој шаблони“,²⁴ с образложењем да је немачко школство најсавршеније.

Иако не оспорава високе домете немачког образовног система, Косић сматра да се ова тврдња не може некритички прихватати. По

---

19 *Истио*.

20 *Истио*.

21 *Истио*.

22 *Истио*.

23 *Истио*.

24 Косић 2011: 295.

његовом мишљењу, чак и да је „немачко школство савршено, оно може бити савршено само за Немачку“.²⁵ Тако, према Косићу, „српске расне особине сушта су противност немачким, српска историја, не само по догађајима, него и по идеји, није ни приближна немачкој“.²⁶ Стога он не види разлог због чега наши ђаци уче тако важан предмет као што је „историја света по мање или више слободно обрађеним немачким уџбеницима, у којима две трећине целог градива заузима, *Светло немачкоримско царство*“.²⁷ Косић је уверен да кад би писци уџбеника историје правилно схватили свој задатак, наша средњо-школска омладина имала би боље разумевање најзначајније борбе у садашњости; борбе Германства против Словенства.²⁸

Косић је веровао да у политици немачких царева од Карла Великог до Јосифа II постоји континуитет²⁹ који кореспондира са савременим кретањем Германства. По његовом мишљењу, Карло Велики и његови наследници утемељили су немачки империјализам под заштитом хришћанства. Као доказ ове своје тврдње он наводи немачко истребљивање полапских и померанских Словена, ширење хришћанства у Познањској и Литванији, које су Германи вршили огњем и мачем. Разлика између тадашњих и савремених Германа само је у томе што су тада Германи уништавали читава словенска племена у име Христа, а данас чине то исто у име културе.

Косић признаје да су словенски владари многе своје земље насељавали Немцима, јер су они, марљивошћу и истрајношћу, а нешто и повољнијим околностима, достигли виши степен цивилизације. Због тога су Пшемисловићи Немцима населили северни и западни руб Чешке, а Петар Велики и Катарина II Русију. Планирано је било и насељавање Немаца на Дњепру и Криму за време Марије Терезије.³⁰

Да би поткрепио тезу о систематској бризи немачке државе о својим сународницима, Косић напомиње да *Свенемачки савез* има одељење које руководи организацијом прекограничних Немаца, одржава феријалне курсеве за учитеље немачких народних школа у Рајху и ван њега, поучавајући их како, нарочито у словенске земље, треба да одлазе немачки колонисти да појачају оне који су се у XVIII веку, или још раније, у њих населили.

25 *Истио*.

26 *Истио*.

27 *Истио*.

28 *Истио*, стр. 295. Уп. Фишер 1985: 78.

29 О континуитету и дисконтинуитету у немачкој политици у току новијег раздобља темељно је писао Фриц Фишер у својој књизи *Савез елиџа*. Уп. Фишер 1985: 57–59.

30 Косић 2011: 295.

На основу статистичких података о немачким прекограничним школама у Европи, Русији и Ј. Америци, Косић говори не само о њиховој бројности, већ и о њиховим политичким и културним циљевима. Према тим подацима, у Европи постоје 132 немачке школе са 814 учитеља и 16.783 ученика. У Азији Немци имају 18 школа и 109 учитеља, који уче око 1.105 ђака. У Ј. Америци постоји 788 немачких школа, 1.090 учитеља и око 30.000 ученика. Са школама у Русији, не рачунајући оне у Аустрији и Швајцарској, према Косићевој рачуници Немачка у целом свету има преко 2.000 прекограничних школа, у којима је запослено око 3.000 учитеља.³¹

Да немачке школе имају посебан задатак у Ј. Америци, види се по томе што Немци показују изузетно интересовање за бразилску област, коју су „окитили са својих 400.000 добро организованих колониста“. Ови Немци су у уској вези са *Савезом*, а преко њега и са владајућим круговима Немачке. Међутим, Косић сматра да је Бразил уочи опасности која му прети од ових „културтрегера“, па је покренуо живу агитацију против даљег досељавања тог „изабраног народа“.³²

Указујући на образовне институције које помажу ширење пангерманизма у Европи, Косић констатује да је према немачким изворима 1911. године у Русији било око 700 школа које помаже *Свене-мачки савез*, а преко тог савеза и сама централна влада у Берлину годишње издваја пола милиона марака за школе изван Немачке. Иако 2 милиона Немаца у односу на 150 милиона Руса чине незнатан број, Косић сматра да њихова снага потиче отуда што иза њих стоји немачка држава са 65 милиона становника. Тако Немачка, иако по броју становника представља само половину Русије, својом организацијом, уређеним односима у држави, има много већу фактичку војничку и економску моћ него што се на први поглед чини.

Настојећи да покаже да је ширење пангерманизма подупрто не само мрежом образовних институција, већ и економском моћи Немаца, Косић истиче да у Пољској Немци имају 1.600 фабрика у вредности од 300 милиона рубаља. Њихове инвестиције у руској индустрији износе преко 260 милиона марака немачког капитала, док се четири петине трговине на руским водама налази у немачким рукама. Косић сматра да су немачке колоније у економском погледу далеко напредније од руских властелинских добара, због рационалнијег начина рада Немаца и повластица које добијају од руске владе.

Анализирајући фино изаткану институционалну мрежу пангерманизма, Косић истиче да њене нити, поред економије, чини и немачка дипломатија, која има велик утицај на руске дипломатске и војне

31 Косић 2011: 295–296.

32 Косић 2011: 296.

кругове. Позивајући се на руског истраживача Менчикова, он истиче да од 315 дипломата и чиновника у руском министарству спољних послова има 200 дипломата немачког порекла, а да њих 198 носи немачко име. Колико је улога немачких дипломата значајна, показује место које они заузимају у руској дипломатији. Најважније дипломатске позиције, у Берлину, Лондону и Вашингтону, припадају Немцима. Да те позиције нису само формалне природе, Косић показује и деловањем ових дипломата. Барон Розен био је пред почетак рата у Токију. Кад су 1881. године у Русији намеравали да уведу конституцију, по савету Бизмарка, успео је да одговори од тога цара Александра немачки цар Вилхелм I. Према Косићу, и руско-јапански рат дело је немачке дипломатије, као и преокрет руске политике у време анексионе кризе. У министарствима увек су по 2-3 Немца, а у садашњем кабинету два најважнија портфеља, војни и просветни, држе Немци. Један од потпредседника садашње, треће Думе јесте – балтички Немац, маршал двора, барон Фредерике. У Генералштабу, међу пуковским командантима налази се велики број Немаца. Зато, по Косићу, са жалосном сервилношћу дозвољава руска влада оснивање „Друштва за немачко образовање у Јужној Русији“, „Друштва за немачку пропаганду у руској Пољској“, подружнице „Свенемачког савеза“.

Однос немачке државе према својим колонистима најбоље се види у њиховом третману и вишеструкој подршци, пре свега културној и економској, коју им она пружа. Пруске банке немачким колонистима дају повољне зајмове, само да купују што више земље. У Русији је преко 6 милиона хектара црнице у немачким рукама, а око 4 милиона у рукама Јевреја.³³

Да Немачка реализацију пангерманистичких циљева врши према сасвим развијеном и промишљеном плану, Косић сматра да то показују и руске анализе. Руски пуковник Гурко констатовао је, а доцније гроф Бобрински детаљно изложио у Думи, да се Немци у руској Пољској систематски насељавају на најважнијим стратешким тачкама. То се, по Косићу, не може тумачити никаквим „инстинктом“ швапскога сељака, већ само прорачунатим радом фактора из Берлина. Руски лист *Новоје времја* у априлу 1909. изразио је стрепњу да ће због оваквог тренда „Русија једног дана угледати пољску краљевину у канцама Црног Орла“.³⁴

Међутим, и поред добро осмишљене немачке стратегије освајања словенских земаља, Косић истиче да њихови планови колонијације не теку увек лако у свим подручјима насељеним словенским народима. По Косићевом мишљењу, „тврђ орах за германску чељуст“

33 Косић 2011: 297.

34 *Исто*.

представља добро дисциплиновани и свесни чешки народ у Аустрији и пољски у Познањској области. Према Косићу, „мали народи, столетима угњетавани научили су од својих душмана рационалном раду, одбацили су међусобне размирице, отровно непријатељство, те се дигли против Немаца“.³⁵ Немачка влада, без најмање гриже савести „да се лаћа последњих незаконитих средстава: експропријације, рушења новосазиданих домова, наметања немачког језика у школама, разних удружења, али без великог успеха. Пољаци, којима су затворена врата државне службе, баве се трговином и раде у индустрији, где способан човек може већ у двадесетој својој години да осигура себи егзистенцију и да се рано окући, а рани бракови веома су богати породом. Но један успалени немачки мозак нашао је и овоме лека. Он предлаже, да се Словенима у данашњој Немачкој одмах, а и у будућој Великој Германији, дозволи држављанско право, но да им се ограничи право бракозабраном порода!!! Тако би се, по мишљењу тог немачког научника, сачувало пунокрвно немачко племе бастардовања Словенима, а уједно би тим начином Словени сами себе истребили!“³⁶

На основу статистичких података који су му били доступни, Косић констатује да германизација Пољака слабо напредује. „Ови подаци показују да је насилним мерама немачко-пруска влада успела да пола милиона Пољака присили да напусте свој завичај, и одселе се у Вестфалију (на Рајни) и у Америку. Ипак, за 25 година Немачка је населила 18.000 Немаца у Познањској, истина већином на добрима немачких посрнутих велепоседника.“³⁷

Косић сматра да Немство само по себи не би могло Чесима ни најмање да шкоди, кад га аустријска влада на агресиван начин не би штитила и подупирала. Немци теже за двојезичношћу и када то не могу да постигну путем Ландтага, позивају у помоћ владу и захтевају да она примени силу. Косић истиче да је „Ландтаг доње Аустрије усвојио злогласни закон, Kohsko-Ahmann који Чесима забрањује насељавање ове аустријске круновине! Тако поступа Аустрија са својим рођеним грађанима само зато што су свесни Словени.“³⁸

Као што настоји да германизује Чехе и Пољаке, „Аустрија Словенцима не дозвољава у Штајерској словеначке школе, него им децу германизује у школама, у којима се од другог разреда словеначки не сме употребљавати ни као помоћни језик. Последица тога је, да деца не знају свој матерњи језик, а не знају ни немачки. У Корушкој нагло

---

35 *Истио.*

36 *Истио.*

37 *Истио.*

38 *Истио.*

напредују, нешто помоћу мешовитих бракова, но више помоћу клерикализма“. Управо због тог агресивног клерикализма, Словенци нису, по Косићевом мишљењу, могли да уоче опасност, која им прети од Германства.

При оцени положаја и деловања Немаца у Аустро-Угарској, Косић је веома опрезан. Он сматра да је тешко, на пример, тврдити да 200 хиљада Шваба око Будим-Пеште чине једну од етапа немачког „Дранга“. То се, по његовом мишљењу, ни за банатске и бачке Швабе не може олако тврдити. Чињеницу да тај свет све до пре кратког времена није имао никакве везе са аустријским Немцима показује и случај адвоката Корна, који је у Банату отпочео политичку пропаганду, и када су га његови сапелеменици денунцирали мађарској влади, он је морао да се хитно врати „преко границе“.³⁹

Међутим, Косић исто тако сматра да се не смеју превидети ни најновије промене и појаве, које карактеришу понашање Немаца у Војводини. Он истиче да су се за последње четири године банатске и бачке Швабе (у Банату их је 400.000 покрај 280.000 Срба, у Бачкој 190.000 покрај 200.000 Срба) организовале у „Јужноугарску немачку народну странку“ и почеле да захтевају немачке народне школе, а да су на последњим изборима за државни сабор наступили и политички, што је до сада код Шваба било искључено. „Српска места“, како им често ласкамо – Вршац, Бела Црква, Чаково, Бечкерек и друга – сведоци су овога покрета. Косић је сматрао да неће проћи много времена кад ће се и у Новом Саду, преко Старе Пазове, Инђије и Руме, бачким Швабама прикључити и сремске Швабе, које су се недавно доселиле из Немачке. Раваницу (Врдник) и Крушедол опколили су колонисти. Досељавање Немаца у ове крајеве забележено је још у 13. столећу, кад су се они почели настањивати у Земуну, Петроварадину, Карловцима и другим местима.

Косић напомиње да Немци узимају комад по комад српске земље и нема изгледа да ће се тај губитак икада повратити. У контексту ове анализе, писац скреће пажњу на то да војвођански српски листови воде бригу само о „високој“ светској политици. У њиховим редакцијама седе људи од којих гледа сваки у себи некога Бизмарка. Стога он апелује на српску штампу, која би, уз свештенство, могла да буде фактор који би успешно деловао у правцу спасавања овог Српства. Међутим, у нехату и бескичмености, који немају граница, Косић види главни извор зла нашег народа. Стога он с резигнацијом констатује да је наш „сељак непросвећен, а интелигенција већином некултурна, искварена, бескарактерна“.⁴⁰

39 Исто.

40 Косић 2011: 299.

По Косићевом мишљењу, економски најмоћнији део Немства у Угарској чинили су ердељски Саси. Они су, као и балтички немачки ритери, били господари земље, трговине и индустрије, живели у градовима. Саси представљају велику економску и културну моћ (иако их је свега 220.000!), тако да мађарска влада своје питомце шаље у њихове економске школе, јер су оне много боље од државних. Саси су у своје руке узели национално подизање и организовање свих Немаца у Угарској.

Косић је био уверен да се Аустро-Угарска анексија Босне у потпуности уклапала у његово схватање теорије и стратегије пангерманизма. Он истиче да у Сарајеву већ излазе два немачка дневника, а верује да није далеко време кад ће Немци имати прво стално позориште у српској Босни.

Својим критичарима, који сматрају да у његовом тумачењу пангерманизма има претеривања, Косић саветује да погледају етнографску карту Барање, Бачке, Баната и Срема од пре пола века и упореде је са актуелним стањем, па ће о тим „српским неослобођеним земљама нешто и научити“.⁴¹ Као поборник примене статистике у истраживању савременог друштва, Косић жали што немамо упоредну статистику економских снага наших крајева, која би нам помогла да назремо шта ће се на овим просторима дешавати у будућности. Међутим, наш кључни проблем Косић види у томе што ми немамо смелости да једном саставимо биланс наших фактичких снага. Косић замера Србима што се уљуљукују попевкама: „Српска Војводина“, „Кићени Срем“ и подругалицом „тупаве Швабе“, и што неће да схвате да у „српској“ Војводини има више Немаца него Срба и да је њихова економска снага двострука, па и трострука! Стога је он с правом упозоравао да је наша „мртва стража према германству немоћна, да својој задаћи није дорасла“, оптужујући за такво стање њену интелигенцију, која „већином ни искре свести, ни мрвице културе, ни трунка енергије нема!“⁴²

Аустрогермански политички блок

У Косићевом тумачењу стратегије наступања пангерманизма посебно место има Аустрогермански политички блок. Стога је занимљиво размотрити његово виђење стварања и улоге овог политичког блока. Према Косићу, однос Немачке и Аустроугарске знатно је измењен после немачког уједињења. Штавише, уједињење Немачке за

---

41 *Исто.*

42 *Исто.*

Косића представља тачку преокрета у дипломатији целе Европе. По његовом мишљењу, сви значајнији догађаји, све дипломатске акције, у вези са деловањем и тежњама немачке дипломатије и политички и економски програм Рајха, Тројецарског савеза, Двојног савеза, Тројног савеза итд. последица су овог политичког догађаја.

Први део програма овог савеза почивао је на идеји да *Млада Немачка* мора себи јаком војном силом осигурати опстанак и бољи развој. У овој концепцији немачке политике Косић препознаје неке Бизмаркове идеје, помоћу којих је немачки канцелар не само војном, већ и својом дипломатском вештином, умео да осигура надмоћ Немачке у Европи.

После Бизмарка, на немачку политичку сцену ступио је Вилхелм II, који је својим арогантним држањем и политичким идејама представљао сушту супротност првом немачком канцелару.⁴³ Он је своју политичку мисију видео у конципирању и промовисању нове идеје немачке спољне политике, у којој се Немачка појављује као велика светска сила.⁴⁴ Стварање нове концепције немачке спољне политике почело је после немачког пораза на скупу у Алгесирасу,⁴⁵ када је Немачка безуспешно покушала да придобије Шпанију, да би се супротставила Енглеској, као најјачој светској поморској сили. Међутим, том приликом Немачка је остала усамљена. Једина европска земља која је није напустила била је Аустрија. Од овог скупа, политички односи између Немачке и Аустрије постају све блискији. Приближавања Немачке и Аустрије, од пуке церемоније, постепено је попримало јасне политичке контуре.

Косић истиче да се у аустроугарском парламенту седемдесет посланика залагало за царинску унију са Немачком, а у стратешком политичком смислу актуелизована је чувена Бизмаркова идеја да је Аустрија дужна да „Словенство држи у оковима“.⁴⁶ Као јасан доказ оваквог аустријског и немачког приближавања, Косић наводи податак да су 1866. године Бечлије „престрашени и ужаснути бегали испред варвара са Севера“, а сада Франц Јозеф дочекује Вилхелма II

43 Према мишљењу Х. Шулцеа, „Вилхелм II био је отеловљење духа нове епохе у вишеструком погледу. (...) он је био човек јавне позе, сјајан и импозантан. (...) Његово ступање на престо 1888. године означило је рез у историји Немачког рајха.“ Уп. Шулце 2001: 102.

44 „Као завршетак и испуњење националног јединства дошло је, дакле, стремљење ка светској моћи. То је био одлучујући раскид са Бизмарковом политиком, која је била политика стриктног самоограничавања на Средњу Европу.“ Шулце 2001: 110.

45 Шулце 2001: 111.

46 Косић 2011: 300.

у екстази и одушевљењу, и сваку овакву прилику користи да би „импровизовао какву громогласну декламацију“.⁴⁷

Европска политичка констелација заснована на равнотежи великих сила, коју је чинио Тројни савез, после немачког уједињења била је потпуно поремећена. Нажалост, ту важну политичку чињеницу, по Косићевом мишљењу, није на време уочила српска политичка елита и она јој се осветила 1908. године. Уместо да промену политичких односа између великих европских сила искористе за властити препород, Срби су постали жртва прве велике промене у европској политици на почетку 20. века.

Својим реалистичким приступом, Косић је успео тачно да сагледа политичке консеквенце које ће изазвати крај политике равнотеже и понашање великих европских сила у новом политичком контексту. Приближавање Аустрије и Немачке Косић је оценио као политичку опасност глобалних размера, сажету у паролу: *Gladius imperat!* Косић је профетски говорио да ће „ова девиза означити повратак човечанства, почетком XX века, за читав век унатраг“. „Ослањајући се на уједињену немачко-аустријску војску, чија је квалитативна вредност заиста над руско-француском, а квантитативна фактички једнака, продире немачки империјализам бруталношћу и безобзирношћу, којој у својој историји равне нема.“⁴⁸

Карактер немачког империјализма

Косић нову спољну политику Немачке схвата као синтезу Бизмаркових и Вилхелмових политичких идеја, с том разликом што је први у политици био реалистичнији, док је други у политику уносио више личног темперамента и тиме често замагљивао њене основне црте. После уједињења Немачке, Бизмарк је своју политичку делатност посветио консолидовању њеног положаја у односу према континенталним европским силама. Настојећи да разбије подозрење које су према немачком милитаризму гајиле велике европске силе, Бизмарк је истицао да је у спољној политици Немачка „сатурирана“.⁴⁹

Насупрот Бизмарку, кључна идеја Вилхелмове спољне политике Немачке формулисана је у његовом геслу: „светска пијаца и светска велесила“.⁵⁰ Иако Косић сматра да у Вилхелмовој концепцији немачке спољне политике има много кајзеровог, бар кад је реч о њеној

---

47 Исто.

48 Исто.

49 Косић 2011: 301; уп. Шулце 2001.

50 Косић 2011: 301.

практичној реализацији, он ипак признаје да су на профилисање Вилхелмове спољне политике много више утицали нагли пораст становништва и убрзана индустријализација земље. У временском периоду од 1870. до 1910. године немачко становништво увећано је са 41 милиона на 65 милиона становника. Будући да у капиталистичком систему нагли прираштај становништва значи смањење потрошачке способности, пошто број произвођача расте, Косић је сматрао да ће доћи до смањења огромног броја радних места и да ће немачка држава морати да, због развоја своје индустрије, води империјалистичку политику, јер империјализам је политичка формула капитализма, принуђеног да осваја нова тржишта.

Косић у својој расправи указује на две концепције немачке империјалне политике: прву, коју су предлагали економисти Лист и Лагарде, и која је захтевала немачку експанзију према Истоку и укључивање Пољске у састав Немачке, и другу, коју су заступали социјал-политичари и Ф. Науман, који су тврдили да народ који има пораст становништва има право и на земљу.

Косић, међутим, сматра да су оба ова гледишта у решавању кризе капитализма била нереалистична. Наиме, он је веровао да војна надмоћ Немачке у односу на Француску и Русију није вечна, а намећање Немаца тим двама државама не може се замислити без успешног деловања немачког оружја. Косић истиче да су Лист и Науман, страхујући од физичког и моралног дегенерисања становништва, које иде укорак са индустријализмом, покушали да својим предлозима омогуће маси становништва опстанак на плодној земљи, било на источној обали, било на западној граници. Међутим, званична Немачка и Вилхелм II увиђају нереалистичност Листовог и Наумановог становишта и окрећу се индустријализацији. Претпоставка теоретичара пангерманизма је да ће колоније моћи да приме нагли прираштај становништва показала се погрешном из два разлога; прво, земље које нису биле колонизоване нису биле подесне за насељавање велике масе становништва; друго, те земље нису могле да откупе све немачке производе, док је индустријализација још више увећала производњу обезбеђујући јој нове сировине за прераду. Стога је праву алтернативу за излазак из ћорсокака Немачка видела у продору на Блиски исток.

Косић сматра да је немачко освајање Блиског истока стратешки било добро замишљено. Главне железничке саобраћајнице биле су већ у немачким рукама. Основано је и неколико важних филијала немачких банака на Блиском истоку. Међутим, немачке економске планове на Блиском истоку разоткрило је *Руско слово*, које је у потезима

немачке спољне политике видело „огромну сенку пангерманизма која се шири преко Босфора и кроз Месопотамију“.

Припреме за освајање Блиског истока⁵¹ Немачка је почеле подизањем свог угледа у исламском свету. Чланови царске породице, с тим циљем, путовали су у Мароко, Палестину и Индију. Ипак, од највећег значаја, по Косићевом мишљењу, био је одлазак Вилхелма II у Палестину, где је немачки канцелар изјавио да „Султан и 300 милиона Муслимана, који, расејани по свету, поштују у Султану свога калифу, могу бити уверени да ће у Императору Германије увек наћи свога пријатеља“. Ове пријатељске речи Вилхелма II упућене Муслиманима имале су и своју прагматичну страну, на коју је он указао после повратка у Берлин: „Мој пут на Блиски исток отворио је нова поља германској енергији у раду.“⁵²

Међутим, пут од Елбе до Еуфрата којим је Вилхелм II желео да омогући продор немачком капиталу пресецао је појас енглеских претензија; Енглеска је тежила да оствари копнени пут из Египта до Индије преко Јужне Арабије. Стога је Енглеска, да би заштитила своје економске интересе, тражила од шеика у Медини да парализује пут Немачке преко Цариграда. Овај захтев Енглеске био је, по Косићу, сасвим логичан, јер би без заштите властитих колонија њено богатство било озбиљно угрожено. С друге стране, Немачка се бори за национално јединство, пошто би иначе сав свој прираштај изгубила у исељавању у Северну Америку, где се Немци већ у другој генерацији одричу немачког националног идентитета.

Ипак, Немачке и Енглеске колонијалне претензије могу се, по Косићу, разрешити само на мору. Иако ову тврдњу Вилхелм II није изрекао први, он ју је од свих својих претходника најозбиљније схватио и стога је инсистирао на изградњи немачке флоте која ће бити надмоћнија од енглеске морнарице.

51 „Покрет *ејзоијизма* није заговарао само бекство у свет књига. Он је код Немаца имао паралелу у првом империјалистичком заносу. Потхрањивала су га моћна ‘Колонијална друштва’ и привредне амбиције крупне буржоазије, иако је до стварног нарушавања утицајних сфера дошло тек са ширењем немачког утицаја на Блиском Истоку. Тачније, са тријумфалним излетом цара Вилхелма, који је у Османско царство отпутовао као у оријенталну бајку. Изградња Багдадске пруге, инспирисана строго економским интересима и геополитичким мотивима, проглашена је за светску мисију немачког народа, за ‘поклон духовне културе и техничке цивилизације’. А заправо се у том немачком ‘избијању на Босфор’ крила једна посве нова идеолошка пројекција, која је угрозила равнотежу сила и која се, преко идеје ‘продора на исток’ (*Drang nach Osten*) и разних пангерманских теорија у Немачкој и Аустрији, супротстављала таласу панславизма подржаваног из Русије.“ Уп. Грубачић 2001: 424.

52 Косић 2011: 302.

Поред експанзије немачке воље за моћи, Енглези су били суочени и са панисламским покретом који се ширио од западног руба Африке и достигао до средине Индије. Косићева тврдња да Немачка бољег и вернијег савезника од муслимана није могла пожелети, заснована је на уверењу да они нису могли постати конкуренти немачком капиталу, па је Вилхелм II могао вешто да игра улогу анђела заштитника ислама. Поред Енглеске, немачким колонијалним циљевима значајну препреку представљала је и група малих народа, међу којима су најбројнији били Словени, који нису били сперемни да тежње Германства прихвате као „културтрегерство“. Косић је сматрао да „због положаја Чеха, Мађара и Србо-Хрвата, немачка никада неће прихватити савете већине својих професионалних свенемаца, наиме, да анектира немачки део Аустроугарске монархије“. По његовом мишљењу, „опстанак Аустро-Угарске није за империјалистичку Немачку потребан само као ‘прсобран Словенству‘, већ она „има врло хуман задатак паралисања свих енергија тих мањих народа, који би, свесни свог положаја, били ангажовани у расној борби против Германства“.⁵³ Мисао о Младој Аустрији, која је у последњим годинама често наглашавана, особито од стране Чеха, води тежњама аустријских Словенаца да, прикључењем ванмонархијских Срба, појачају свој положај.

Према Косићу, цео сплет националних интереса у јужном делу монархије изгледао је фатално. Тежину положаја ових народа Косић види и у томе што се они без „дубоке вере у остварење наше заветне мисли хватају запусту наду да ће династија и војнички кругови почети увиђати вредности аутономне Југославије у оквиру Монархије, као најбоље упориште против империјалистичких тежњи Италије“.⁵⁴ Ову процену Косић је с правом сматрао погрешном, јер није било реално да ће се „српско, а тиме и југословенско питање решити у Ломбардији“, где су се југословенске регименте бориле против Италијана, за победу Аустрије.⁵⁵

Ширење Германства на Блиски исток као и његов покушај да истовремено за себе приграби улогу великог заштитника ислама, за Косића није без противречности. Он с правом поставља питање: како се може довести у склад подупирање освајачких тежњи Аустрије са њеном прокламованом улогом заштитника ислама?

Косић истиче да је анексија Босне и Херцеговине пример који показује да Немци раде управо против свог штићеника. Међутим, овај свој поступак Немачка је правдала тврдњом да је Турска на ове

53 Косић 2011: 303.

54 *Исто*.

55 *Исто*.

две покрајине изгубила право, јер није успела да реши аграрно питање. Желећи да Аустрија настави своје продирање на Исток, Немачка је настојала да Турској дâ умирујући савет, према којем она треба да „напусти своје европске поседе и повуче се у Малу Азију и Мисир, где ће постати војном силом првог реда“.⁵⁶

Косић се у својој анализи пангерманизма показао као представник реалполитичке струје у политичкој филозофији. Подсећајући да је Аустроугарска монархија настала као одбрана Средње Европе од Турске инвазије преко Балкана, он је сматрао да би природно било да се, после промене политичке констелације, постојеће државе опет формирају према националним и економским интересима.

Посматрајући из те перспективе новонасталу политичку ситуацију, Косић, међутим, истиче да, не само Турска, као симбол феудализма, него и Аустрија, као представник модерног капитализма, није у стању да обезбеди аутономни развитак новонасталих држава. „Аустрија својим бирократизмом потпуно је обесхрабрила и најоптимистичније приврженике Хабсбурга и уништила очекивања да ће она моћи извршити културно и економско снажење својих народа по њиховој индивидуалности.“ У томе Косић види главне разлоге „због којих су ови народи морали тежити да се еманципују од тога њима страног бића“.⁵⁷

Косић је сматрао да Аустрија својим „Дрангом“ на Исток долази у сукоб са српским елементом, изазива највеће огорчење и мржњу, што јој економски шкоди. Стога је он с правом упозоравао да се „морамо навићи да у аустријском ‘Дрангу’ и ‘дивиде’ гледамо пангерманско ‘импере’“.⁵⁸ Он је одбацивао у нашој јавности тада преовлађујуће мишљење да је „цела освајачка политика Аустрије на Балкану компензација за изгубљену Ломбардију и Венецију“.⁵⁹ Сматрао је да се не може правити аналогија српског питања са италијанским у годинама 1848–59. Приближавање Хабзбурговаца нама не значи само лични режим, положај, државу, него и импортирање немачког елемента у број од 5–6 милиона, јер српске земље нису насељене колико би могле исхрањивати – значи, дакле, нашу економску и културну пропаст. Три године пре избијања Великог рата, Косић је пророчки упозоравао да се „српском народу спрема егзистенца инфериорне расе, чије би уништење немачки научници назвали културним делом“.⁶⁰

56 Косић 2011: 304.

57 *Истио*.

58 *Истио*; Грубачић 2001: 413–420.

59 Косић 2011: 304.

60 *Истио*.

Закључак

Спис о *Пангерманизму* сврставамо у ране радове Мирка М. Косића и значајан је не само због разматрања његових почетних научних интересовања, већ и за даљи интелектуални развој овог аутора и, посебно, његов однос према немачкој политици и култури, који је оптерећен разним политичким контроверзама. Већ избор самог проблема, пангерманизма, једне од кључних тема у европској политикологији крајем 19. века, говори нам да је Косић био веома упућен у главна политичка кретања тога времена, која су најављивала буру на европској политичкој сцени.

Завршавајући своје разматрање о карактеру, стратегији и циљевима наступајуће идеологије пангерманизма, Косић се плашио да ће неки аспекти у његовом виђењу овог проблема изгледати сувише усиљени или преувеличани и стога је настојао да прецизира своје кључне ставове о пангерманизму, који су битни за српску перцепцију ове идеологије. Он посебно наглашава да пангерманизам није само политичка, већ и економска и културна доктрина, настала систематским радом немачке политичке, војне и културне елите, као и учешћем свих других слојева немачког друштва. Иако признаје да многи аспекти пангерманизма указују на немачке мегаломанске идеје, он је у свом разматрању желео да истакне да планови које Немци желе да спроведу на Блиском истоку имају строго систематски карактер. Стога Косић у свом разматрању говори само о оним аспектима пангерманизма који су му се са политичког и економског становишта чинили реалистичним. Главни разлог таквог приступа садржан је у ауторовој намери да, имајући у виду политички контекст у којем се та идеологија јавља, јасно одреди положај српског народа.

Млади Косић, без имало опортунизма, што ће бити карактеристично за позну фазу његовог теоријског и политичког деловања, критички говори о српском јавном мњењу, у којем је углавном доминирао став да би „најумније било увидети неизбежност слома и спријатељити се са идејом да нас германство у овом случају Аустрија – приведе у коло културних држава и да тек тако обновљени реализујемо заветну српску мисао“.⁶¹ Овакав став Косић сматра наивним и последицом недовољног познавања природе пруског германства и проблема модернизације и културног уздицања. У свом разматрању пангерманизма, Косић инсистира да се те илузије морамо што пре ослободити, јер је „Германство варварско“⁶² (...) и без

---

61 Косић 2011: 305.

62 „Што се више борила за своју специфично културну идеју, Германија се све више враћала у варварство средњег века.“ Уп. Грубачић 2001: 464–465.

саучешћа“.⁶³ Он се залаже за другачије критеријуме и вредности којима се морамо руководити у односима према моћним европским државама. За Косића су „поштовање живота, части, слободе и назора других, најважнији критеријум културе, важнији од модерних наука, од напретка технике и уметничких дела“.⁶⁴ Према Косићу, „Бизмарков *Erfolgsmenschtum* и Ничеов *Herrn-* и *Sklavenmoral* јесте етички идеал, етичка суштина насртљивог германства“.⁶⁵ Штавише, посматрано из ове перспективе, Косић је помало профетски говорио да ако би „прусијанизам завладао у Европи, настала би варварска ренесанса, која би била само наговештај свеколике декаденце“.⁶⁶ Стога у српском отпору германској најезди, за који се залагао, Косић није видео само пуки национални бунт малог народа, усмерен против вапијуће неправде великих сила, већ „борбу за човечанство, за културу“.⁶⁷

Као доследни заступник политичког реализма, Косић, међутим, посебно води рачуна о томе како да у тој праведној борби не подлегнемо пред великим противником. Према његовом мишљењу, „да бисмо живели, морамо се баш сада тргнути, потребан нам је нагли препорођај наших погледа на дужности, карактер и способности, потребно нам је стварање новог типа – Модерног Србина“.⁶⁸ Иако је сматрао да је српски народ постигао значајне успехе последњих година, он је те успехе видео, углавном, као дело појединаца, и с правом их сматрао недовољним за искушења која нас очекују. Веровао је да је време да целина, нарочито свештенство и омладина, озбиљно схвате свој позив, своје дужности. Био је чврсто уверен да када ово постигнемо, можемо постићи велики напредак. Да бисмо се заштитили од опасности која „нам грози од Германства, не само слободи него и животу нашег племена, морамо изгубити из вида све особене интересе, сва ниска осећања, српски немар, пакост и злобу“.⁶⁹ Другим речима, Косић је српским политичким императивом сматрао развијање смисла за солидарност појединца са целином, подређивање способнијим, позванијим људима, а у сваком питању не смемо се „хватати фразасте слободе и правде“, поглед наш морамо приковати за нашег непријатеља, од њега се морамо учити пожртвовању, промишљености и систематском раду. Косић је веровао да „тек напоном свих физичких и интелектуалних сила остаћемо победници у борби

63 Косић 2011: 305; уп. Лихтенбергер 1919: 107.

64 Косић 2011: 305.

65 *Истио*.

66 *Истио*; уп. Геј 1998: 12.

67 *Истио*.

68 *Истио*.

69 *Истио*.

за слободу у животу“.⁷⁰ Ове Косићеве речи, изречене пре једног века, актуелне су и данас кад је реч о српском политичком менталитету, његовој политичкој култури и великим спољашњим и унутрашњим изазовима пред којима се српски народ и држава налазе.

Marinko Lolić

THE CONTEMPORARY SIGNIFICANCE OF KOSIĆ'S
UNDERSTANDING OF PAN-GERMANISM

Summary

Author analyzes ideological, political, economic and cultural aspects of Kosić's understanding of the Pan-Germanism in the context of the contemporary events leading to the creation of a new political constellation in Europe and Germany's attempts to re-assert itself as a great political power in the new political circumstances. The analysis stresses Kosić's views on the Pan-Germanist threats to Slavic nations.

Key words: Austro-Hungaria, Germany, Serbia, ideology, Pan-Germanism, imperialism

---

70 *Истио.*

МИРКО М. КОСИЋ КАО УРЕДНИК И САРАДНИК ЛИСТА ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

Резиме: Мирко М. Косић, први школовани српски социолог, 1920. године основао је и до краја излажења уређивао наш први социолошки часопис, *Друштвени живот*, који је излазио 1920. и 1921. године у Београду, а обновљен 1930. године у Новом Саду. *Друштвени живот* је објављивао чланке из области политике, економије и социјалних наука и редовно доносио прегледе и приказе новообјављених часописа и књига. Поред Мирка Косића, уредника и издавача часописа, сарадници часописа *Друштвени живот* били су наши најугледнији академици, професори универзитета и просветни радници, а штампани су и преводи савремених страних аутора. Часопис је доносио обимне критичке приказе књига и ревија из области социологије, социјалне психологије, етнопсихологије, народне економије, историје, културне историје, науке о држави, политике, религије. У часопису *Друштвени живот* Мирко Косић се, осим као уредник, појављује и као аутор. У питању су његови прилози из области социологије и економије, као и расправе о актуелним политичким питањима која се односе на савремена дешавања у тадашњем југословенском друштву. Мирко Косић је био веома активан и у критичким приказима и оценама књига и часописа из области социологије и економије, а кроз коментаре о приказаним књигама изражавао је своје теоријске тврдње и критички разматрао актуелне друштвене проблеме. Значајан допринос Мирка М. Косића за српску социологију свакако је покретање и уређивање часописа *Друштвени живот*, првог стручно профилисаног социолошког часописа, а својим радом као аутор прилога одредио је профил самог часописа.

Кључне речи: Мирко М. Косић, историја српске социологије, часопис *Друштвени живот*, српска периодика

Мирко М. Косић (Кикинда, 1892 – Лугано, Швајцарска, 1965), наш најпознатији социолог између два светска рата и први школовани српски социолог, у сарадњи са Федором Никићем и Ђорђем Тасићем, августа 1920. године у Београду је основао и до краја излажења уређивао наш први социолошки часопис, *Друштвени живот*, са планом да то буде орган будућег Социолошког друштва.¹ Пре појаве часописа *Друштвени живот* радови из социологије објављивани

1 Федор Никић, *Радови: (1919–1929)*, књ. 1, Београд 1981, стр. 140.

су у часописима: *Лейојис Мајице срјске*, *Срјски књижевни јласник*, *Дело*, *Бранково коло*, *Архив за јравне и друшћивене науке*, *Нова Европа*, *Књижевна рејублика*, *Књижевник*, *Савременик*, *Содобносћ*, *Мјесечник*, *Прејлед* (Сарајево), *Правна мисао*, *Наша стћварносћ*. Били су то најчешће књижевни часописи који су имали посебне рубрике за социјалне науке, у којима су нарочито пратили развој социологије.²

Часопис *Друшћивени живој*, са поднасловом *социјално-научни часојис*, излазио је 1920. и 1921. године у Београду (по две књиге годишње, укупно четири књиге), а обновљен је 1930. године у Новом Саду као *часојис за јолићу, економију, законодавство и социјалне науке*. Обновљени *Друшћивени живој* штампан је у шест бројева, месечно, од марта до јула 1930. године. Часопис је 1920. и 1921. године штампан ћирилицом, а 1930. заглавље часописа штампа се латиницом, као и поједини прилози (најчешће рубрике *Оцене и јрикази* и *Библиојрафија*).

Уредник часописа, од првог до последњег броја, и издавач прва три броја био је Мирко М. Косић. Федор Никић, секретар редакције, пише да је Мирко Косић обезбеђивао и потребна финансијска средства за издавање часописа.³ Велики пријатељ и помагач часописа била је професорка Катарина Богдановић, књижевница, једна од најобразованијих жена Србије, уредница феминистичког часописа *Женски јокреј*, у којем је и писала о појави часописа *Друшћивени живој* са пуно симпатија и разумевања и најтоплије га препоручивала читаоцима.⁴

Прва три броја часописа *Друшћивени живој* штампана су у штампарији Јована Радака у Великој Кикинди. Планирано је да часопис излази тромесечно на шест до десет штампарских табака, али се у прве две године излажења унапред, услед техничких тешкоћа у штампарији Јована Радака у Великој Кикинди, предвиђало да часопис неће излазити са унапред одређеном периодичношћу излажења. Већ трећа књига једва је изашла из штампарије, па је зато Мирко Косић био приморан да тражи другу штампарију, и то у Београду. Тако је четврта књига (1921. године) штампана у издању књижаре „Напредак“, у Штампарији „Мироточиви“ у Београду.⁵

После објављивања четврте књиге часопис је престао са излажењем због неуспеха да се 1920–1921 у Београду оснује Социолошко друштво. Редакција је сматрала да више нема разлога ни оправдања

2 *Исто*, стр. 118.

3 *Исто*, стр. 139.

4 *Исто*, стр. 140.

5 *Исто*, стр. 157.

за даље излагање часописа који је био предодређен као орган Социолошког друштва. Осим тога, бивало је све теже обезбедити финансијска средства за његово излагање.⁶ Као разлози због којих није основано Социолошко друштво 1920–1921. године навођено је да се нису могле наћи одговарајуће просторије за рад Друштва. У основи је, ипак, било неразумевање власти, јер су водеће личности, нарочито Ђорђе Тасић и Федор Никић, сматране за „сувише прогресивно-демократски и левичарски“ настројене. У крајњој линији, постојао је страх од бољшевизма, јер је властима *социологија* сувише личила на *социјализам*.⁷

После девет година, 1930, Мирко Косић у Новом Саду обнавља часопис *Друштвени животи* са Михаилом Константиновићем, професором Правног факултета у Суботици. Часопис је штампан у Штампарији „Јовановић и Богданов“ у Новом Саду, а по великом броју објављиваних огласа у сваком броју (у просеку по десетак, неки од њих штампани су на целој страни) може се претпоставити да је и обновљени часопис издаван уз значајне финансијске потешкоће. Планирано је да часопис излази месечно на четири табака.

Објављено је шест бројева – у фебруару, марту, априлу, мају, јуну и јулу. За број седам 1930. године (који није штампан) били су најављени следећи прилози: *Данашње стање историјској материјализма; Развојне тенденције савременог капитализма; Савремени социолози: Макс Вебер; Прејлед књија: Штерндер: Империјализам*. Финансијске тешкоће су вероватно већ биле озбиљне када је уредништво јула 1930. године саопштило: „Из техничких разлога изаћи ће идужи број *Друштвеној животи* 1. октобра о.г.“⁸

Програм часописа

У првом броју 1920. године уредништво најављује да „*Друштвени животи* доноси расправе и приказе наших и страних радника на социјалној науци“.⁹ Новопокренути часопис је био конзервативне оријентације, која се огледала кроз критику марксизма и материјалистичког схватања друштвеног развоја.

У првом броју обновљеног часописа 1930. године износи се његов, сада нешто проширени, програм: „*Друштвени животи* објављиваће

6 *Исто*, стр. 158.

7 *Исто*, стр. 165.

8 *Друштвени животи*, бр. 6/1930, унутрашња страна предње корице.

9 *Друштвени животи*, бр. 1/1920, унутрашња страна предње корице.

чланке из области политике, економије, као и социјалних наука, а доносиће редовно прегледе политичке, економске, законодавне и социјално-научне, као и прегледе, приказе часописа и књига¹⁰.

Програм часописа *Друштвени живот* био је: „уносити у наше средине што више знања социјалних и културних наука, што више јасности у социјалним и економским питањима и што више социјалног посматрања социјалних појава и најзад интегрално изучавати наш друштвени живот у специјалним социографским монографијама. *Друштвени живот*, поред свога чисто научног карактера, научне спознаје социјалног живота, разрађује и практично-критички рад с развијањем социјално-политичких погледа и изграђивањем практичних максима. Као једини и први часопис овакве врсте попуниће он осетну празнину у нашој социјалној литератури и окупиће око себе наше најбоље и најпознатије социјалне и културне раднике, да у заједничкој сарадњи систематски изучавају наш друштвени живот и одомаће принципијелну социјалну и културну политику.“¹¹

Рубрике које су неговане у часопису 1920. и 1921. године биле су: *Расправе и чланци*, *Оцене и прикази*, *Прејед ревија*, *Белешке*; обновљени часопис *Друштвени живот* имао је у бројевима из 1930. године следеће рубрике: чланке из области социологије (без наслова рубрике), *Политички прејед*, *Привредни прејед*, *Правни прејед*, *Прејед књија*, *Прејед часописа*, *Библиографија*, *Белешке*, *Мариналије*.

Поред Мирка Косића, уредника и издавача часописа, у часопису *Друштвени живот* 1920. и 1921. године сарађивали су наши најугледнији академици, професори универзитета, просветни радници: Слободан Јовановић (1869–1958, професор Правног факултета у Београду и члан САНУ), Радивој Врховац (1863–1946, књижевник, професор и директор Карловачке гимназије, председник Матице српске), Никола Радојчић (1882–1964, историчар и академик САНУ), Живојин М. Перић (1868–1953, професор Правног факултета у Београду и члан САНУ), Тома Живановић (1884–1971, професор Правног факултета у Београду и члан САНУ), Тихомир Остојић (1865–1921, историчар, декан Филозофског факултета у Скопљу, члан САНУ), Ђорђе Тасић (1892–1943, професор Правног факултета у Београду), Федор Никић (1894–1989, професор Правног факултета у Суботици), Михаило Аврамовић (1864–1945, теоретичар и практичар задругарства, професор задругарства на Пољопривредном факултету).

Штампани су и преводи страних аутора: Макса Рубнера (Max Rubner, 1854–1932, немачки физиолог, оснивач нутриционизма), Емила

10 *Друштвени живот*, бр. 1/1930, унутрашња страна предње корице.

11 Федор Никић, *нав. дело*, стр. 119.

Ледерера (Emil Lederer, 1882–1939, немачки економиста и социолог), Франца Опенхајмера (Franz Oppenheimer, 1864–1943, немачки социолог и економиста), Леонхарда Рагаца (Leonhard Ragaz, 1868–1945, швајцарски теолог) и Рудолфа Голгшајда (Goldscheid).

У обновљеном часопису 1930. године, поред Мирка М. Косића, сарађивали су још и: Милош М. Милошевић, Славко Станић, Владислав Д. Станић, Михаило Константиновић, Данило Ј. Данић.

У рубрици *Оцене и прикази* штампани су обимни критички прикази књига из области социологије, социјалне психологије, етнопсихологије, народне економије, историје, културне историје, науке о држави, политике, религије.

Најчешће теме којима се аутори приказа баве поводом критичког представљања књига биле су: савремена економска и политичка питања (Сједињене европске државе, европска сарадња и царинска политика, принцип слободне трговине у свету после рата, трговинска политика балтичких држава), савремени политички системи (фашизам, большевизам, криза демократије и парламентаризма). Посебно је велик број оцена на тему критике марксизма и большевичког друштвеног уређења.

Часопис је доносио и преглед савремених ревија из области социологије, права, економије и политике: *The American Journal of Sociology* (Chicago), *Revue Internationale de Sociologie* (Paris), *Zeitschrift für Sozialwissenschaft* (Leipzig), *Neue Erde* (Wien), *Zeitschrift für öffentliches Recht* (Wien-Leipzig), *Archiv des öffentlichen Rechts* (Tübingen), *Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik*, *Weltwirtschaftliches Archiv*, *Revue Politique et Parlementaire* (Paris).

Рубрика *Белешке* садржала је кратке приказе нових књига (из социологије, политике, психологије, економије, демографије, грађевинарства) и остале вести.

Мирко М. Косић као уредник и аутор прилога у часопису „Друштвени живот“

У часопису који је покренуо и од првог до последњег броја уређивао, Мирко Косић се као аутор појављује у двојој улози: 1) као аутор уводних непотписаних текстова за које је на корицама назначено да их пише *Уредништво* (а за које претпостављамо да их је писао Мирко Косић или да је добрим делом учествовао у њиховој припреми као члан уредништва и уредник часописа) и 2) као аутор потписаних прилога (потписани са: Мирко М. Косић, Мирко Косић, М. Косић и један прилог потписан са К).

Непотписани њексјови

Непотписани (најчешће уводни) текстови за које претпостављамо да их је писао Мирко Косић, или да је барем учествовао у њиховој припреми као члан Уредништва,¹² јесу:

- „Друштвени живот и социална наука“, књ. 1 (1920), стр. 3–8;
- „Народно и државно јединство“, књ. 2 (1920), стр. 99–104;
- „Наш национализам и култура“, књ. 3 (1921), стр. 243–248;
- „Потреба за групним носиоцем државне и националне идеје“, бр. 1 (1930), стр. 24–27;¹³
- „Погледи“, бр. 4 (1930), стр. 1–3.

Уводни текст у првом броју, „Друштвени живот и социална наука“, објашњава разлоге покретања часописа *Друштвени животи*. У тексту се каже да је наука о друштву побудила опште интересовање и да савремено друштво у целом образованом свету од ње очекује да ће га извести из кризе и решити социјална питања. Ослања се на учење Огиста Конта о новој друштвеној науци, којој је поставио задатак: „*знајти да би њредвидели, њредвидети да би њредуњредили.*“¹⁴ Наглашава се да је неопходна објективност у проучавању друштвеног живота, која се постиже тако што се из што веће количине несумњивих чињеница применом разних научних метода откривају узрочне везе појединих појава и њихове развојне фазе и тенденције даљег развоја. Залаже се за „активизам“ друштвене науке: „Друштвена наука је дакле способна а и дужна да се меша у друштвени живот а да то није на уштрб објективности научних истраживања.“¹⁵ Следи позив да се што већи број научника укључи у интегралну друштвену реформу: „Социално научна критика, образовање што већег броја чланова друштва за научно позитивно схватање друштвеног живота, оспособљавање за систематску и интегралну друштвену реформу то је социални позив нас радника на друштвеној науци. У овим часовима нарочито.“¹⁶

Непотписани уводник другог броја носи наслов „Народно и државно јединство“. Уз констатацију да је државно јединство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца друштвена *чињеница*, то јест правни факт и политичка појава, заступа се теза да је народно јединство основа државног јединства, то јест да су Срби, Хрвати и Словенци

12 На корицама је као аутор наведено Уредништво.

13 На корицама су уместо ауторства наведене три звездице [***].

14 „Друштвени живот и социална наука“, *Друштвени животи*, бр. 1/1920, стр. 4.

15 *Истио*, стр. 7.

16 *Истио*, стр. 8.

трајно упућени на заједнички живот. „Разлог тој потреби заједничког народно-културног живота лежи у ећничкој сродноћи, географском положају, малобројности сваког дела посебице.“¹⁷ Чланак се даље бави питањем уређења нове државе, то јест расправом о добрим и лошим странама политичког централизма и федерализма.

У трећем броју објављен је уводник под насловом „Наш национализам и култура“. Овај текст се тематски наставља на уводник из претходног броја, јер се бави процесом формирања југословенске нације: „Пре остварења државног јединства било је народно јединство јаче, чистије и општије но после остварења. Југословенски Национализам дошао је остварењем Краљевства СХС у једну фазу застоја делимично и регресије.“¹⁸ Упозорава се и на опасност од српског шовинизма: „Велики војни успеси, огромне жртве, губитак најбољих људи, надирање и пењање у војној и политичкој хијерархији многих лоших, недоучених и недостојних, те опште последице дугих ратовања померили су равнотежу српскога националног духа.“¹⁹ „Духовна криза неизграђеног српског демократизма допринела је знатно кризи Југословенског национализма.“²⁰

У првом броју обновљеног часописа *Друшћивени живојћ* 1930. године објављен је један непотписани прилог, који није у функцији уводника (није први прилог у броју), а на корицама је ауторство означено са три звездице [***] – „Потреба за групним носиоцем државне и националне идеје“. У овом прилогу износи се тврдња да југословенски народ, у кругу осталих европских народа, не сме да троши своје снаге у међусобним борбама било које врсте. Посебно се треба трудити да омладина стекне свест о солидарности. Омладини треба пружити могућност иницијативе и покретања нових живих основа нашег народног живота. Поред омладине, која је једина снага у борби за модерну Југославију, подвлачи се и значај наше школоване интелигенције.

Четврти број 1930. године доноси уводник под насловом „Погледи“, а бави се друштвеном кризом – кризом културе и човечанства, а нарочито кризом друштвених установа. Подстакнуто светском кризом, у намери да изнесе социолошку анализу савремене стварности, уредништво најављује да ће у наредним бројевима часописа бити речи о развојним концепцијама савременог капитализма, бољшевичког социјализма и фашистичког корпоративизма.

17 „Народно и државно јединство“, *Друшћивени живојћ*, бр. 2/1920, стр. 99.

18 „Наш национализам и култура“, *Друшћивени живојћ*, бр. 3/1921, стр. 243.

19 *Истћо*, стр. 244.

20 *Истћо*, стр. 246.

Потписани џексџови

Потписани текстови Мирка М. Косића су:

- „Социографија“, књ. 1 (1920), стр. 25–32;
- „Социјализација“, књ. 3 (1921), стр. 268–303;
- „Југословенски национализам“, бр. 1 (1930), стр. 1–7;
- „Криза социјалистичке доктрине“, бр. 2 (1930), стр. 1–12; бр. 3 (1930), стр. 15–25;
- „Задаци наше аграрне политике и специјални аграрни кредит“, бр. 2 (1930), стр. 22–31;
- „Средња Европа или Балканска унија: поводом светске привредне кризе“, бр. 4 (1930), стр. 37–44;
- „Око привредно-политичких програма“, бр. 5 (1930), стр. 23–29;
- „Проблем вођства: (елите)“, бр. 6 (1930), стр. 1–11.

Иницијалом „К.“ потписан је један прилог у часопису:

- „Трзавице у аграру“, бр. 1/1930, стр. 43–45.

У првом броју 1920. године Мирко Косић пише о новој дескриптивној социјалној науци, у прилогу под насловом „Социографија: потреба, постанак и задаће“. Сажето излаже научну и практичну важност социографије: „Исцрпна индукција, објективно оцртавање социалних стања и појава ‘нормалног’ и ‘патолошког’ карактера то је задатак опште социографије. Такове израђене снимке социалних стања малих па и најмањих јединица: села, среза, краја, покрајине... обрадиће стручни социолози прво монографијски, посебице за сваку културну скупину, а после ће на свима тим монографијама засновати општу социологију савремене културе где ће показати развојне тенденције данашњице и тежити да прозру контуре културних облика и појава будућности.“²¹ На тај начин социографија најпре служи социологији као „архив чињеница“, али она, осим тога, може да буде и „извор спознања свију недостатака, зала своје заједнице, те и мера којима ћемо их сузбијати, угушивати и поништити“.²² Залаже се за избегавање уношења субјективних назора, жеља и оцена: „Где имамо тачних и објективних снимака нашег стања и појава у нашем друштву нестаће све више партијског извртања, ‘фарбања’ чињеница, друштвеног опсенарства па и добронамерног (али ништа мање кобног) лагања самог себе, тиме ће се поправити и групни морал и саме наше национално-културне заједнице.“²³

21 Мирко Косић, „Социографија: потреба, постанак и задаће“, *Друштвени животи*, бр. 1/1920, стр. 29.

22 *Истио*, стр. 31.

23 *Истио*, стр. 31.

У трећој књизи 1921. године објављен је обиман прилог Мирка Косића „Социјализација“ на 36 страница. Део ове расправе аутор је прочитао као приступно предавање за катедру Народне економије (и Економне политике) на Правном факултету у Суботици у јесен 1920. године. У раду је изложен преглед постојећих струја и ступњева социјализације. Наслови појединих делова расправе гласе: *Шта је социјализам?*; *Марксизам*; *Социјалистичка пракса*; *Рат и социјализам*; *Изградња социјалистичкој друшћива* (Социјализација индустрије; Социјализација пољопривреде; Социјализација банака и трговине); *Васићтање за социјализам*. Косић објашњава да је социјализам „теорија и акција маса, у сврху замене капиталистичког друштвеног поретка једним другим, основно другчијим, у коме је појединцима укинута приватно власништво производних средстава и пренесено на целину, друштво“.²⁴

Аутор даље описује „социјалистичку праксу“ почев од социјал-утописта (Роберт Овен), преко појаве задругарства, па до увођења државног социјализма у Русији и покушаја увођења социјализма у Мађарској; затим објашњава и „ратни социјализам“ – принудни социјализам у изузетно тешким друштвеним околностима и наводи примере оваквог уређења у периодима кризе у Немачкој, Енглеској, Сједињеним Америчким Државама и Швајцарској. Косић разматра позитивне и негативне црте социјализма и две највеће негативне стране овог уређења: слабију дисциплину рада као последицу уравниловке и слабију марљивост управе појединих предузећа.

У првом броју обновљеног часописа 1930. године Мирко Косић објављује потписани уводни чланак под насловом „Југословенски национализам“ – о национализму као етичком ставу и политичком схватању. Изражава позитиван став о национализму као моћном осећању јединства заједнице и тврди да „недовољно развијена национална свест и осећање националне солидарности може да доведе и сам опстанак државе у питање“.²⁵ За формирање нације најпресудније су политичке акције и политички оквири, а објективне „погодбе“ племена на подручју Југославије за образовање чврсте и моћне заједнице јесу: јединство језика, јединство азбуке (напомиње да југословенска нација има двојну азбуку) и религија и црква (Косић сматра да религија и црква нису одлучујући фактор за образовање националне свести у капиталистичком друштву). Закључује да „морамо бити политички и привредно *шћо јачи*, културно што *самосвеснији*, дакле и *јединственији*“.²⁶

24 Мирко Косић, „Социјализација“, *Друшћивени живој*, бр. 3/1921, стр. 269.

25 М. Косић, „Југословенски национализам“, *Друшћивени живој*, бр. 1/1930, стр. 1.

26 *Истћо*, стр. 7.

У другом броју 1930. године као уводни чланак објављен је први наставак прилога Мирка Косића „Криза социјалистичке доктрине“ (други део овог рада штампан је у следећем броју). Косић пише да криза социјализма траје већ деценијама. Он у овом прилогу анализира марксистичку теорију и праксу радничког покрета и идеје Лењина и Бухарина као надоградњу марксистичке теорије. Говори о „валу разочарања“ у марксизам после Првог светског рата у Западној Европи и излаже критику основних принципа марксизма Хендрика де Мана (1885–1953), једног од водећих белгијских теоретичара социјализма. Према овом теоретичару, раднички покрет крајем 19. и почетком 20. века „показује померања у три правца: а) поступни прелазак од космополитизма [...] ка патриотизму; б) место старог револуционарства завладао је реформизам и в) пролетерске масе се стално све то јаче ментално побуржоазују“.²⁷

У другом броју 1930. године објављен је прилог „Задаци наше аграрне политике и специјални аграрни кредит“. Косић овде најпре објашњава проблем аграрног кредита и његов значај, али и ризик коришћења кредита. Затим пише о аграрној реформи у Србији и кризи производње као последици аграрне кризе која је отпочела 1920. године у САД. Предлаже програме унапређења квалитета аграрних производа: контролу квалитета робе намењене извозу, субвенционирање појединих грана производње и пропаганду потрошње квалитетних производа. Косић оштро критикује задругарство као „нездравио“: „много је било нереда и лакомислености у појединим савезима, често се сматра да већ постоји и ради ‘задруга’ када се искупи и попише гомила људи који би примили пара на зајам. Свест о томе да је задругарство организација самопомоћи није још довољно ухватила корена. Међутим, једино задруге и њихови савези могу успешно укупчати мале поседнике у новчано тржиште, једино оне би могле бити спроводници и за кредитну политику великих специјалних новчаних установа. [...] Једино задруге могу оспособити производе малог поседника за успешну борбу на великим тржиштима: оне могу стандардизовати производе, кредитовати земљораднике да могу уновчавање производа расподелити дакле не уновчавати их одмах у великим количинама после жетве. Има грана малопоседничке аграрне производње које уопште не могу постати рентабилне без задружног уновчавања: виноградарство, млекарство, воћарство [...]“.²⁸

У четвртном броју 1930. године штампан је Косићев прилог „Средња Европа или Балканска унија: поводом светске привредне кризе.“

27 Мирко Косић, „Криза социјалистичке доктрине“, *Друштвени живот*, бр. 3/1930, стр. 18.

28 Мирко Косић, „Задаци наше аграрне политике и специјални аграрни кредит“, *Друштвени живот*, бр. 2/1930, стр. 30.

У околностима светске привредне кризе и изразите неравнотеже после Првог светског рата, када је Европа вишеструко осиромашила у односу на САД, наметнуле су се две алтернативе: Средња Европа и Балканска унија. Нарочито је била атрактивна пропаганда за Средњу Европу, коју би чинила привредна и царинска заједница Мађарске, Румуније, Југославије и Пољске. Косић износи своје становиште да „морамо тежити формирању пространих привредних подручја у заједници са народима који су у истом положају као и ми: са Бугарском и Румунијом и са Грчком, са којом се структурално надопуњујемо. Балканска привредна унија је онај оквир у коме се остварују нове могућности привредног напретка за све делове њезине, једноставно на основу проширености унутрашњег тржишта која омогућује опстанак предузећа и грана радиности за које у малим подручјима нема услова.“²⁹ Мирко Косић нарочито упозорава на обнову немачке опасности. Краљ Александар је прихватио Косићеву тезу о актуелности образовања Балканске уније и његов предлог за оснивање Балканског института у Београду.

У петом броју 1930. године објављен је рад под насловом „Око привредно-политичких програма“, у којем Косић анализира четири привредна система тадашње Европе: колективизацију у Русији, социјализацију у Средњој Европи, национализацију у Енглеској и корпоративизам у Италији. Ови привредни системи настали су после „Великог рата“ (како се тада називао Први светски рат) као настојања да се у друштвено-привредне односе унесе више реда и стабилности, да се оствари извесна мера правичности и сигурности у друштву. Косић закључује да су реорганизације делимично успеле само тамо где су владали аутократски режими – у Русији и Италији.

У последњем броју часописа *Друшћивени живој* Мирко Косић је писао о друштвеним елитама у прилогу под насловом „Проблем вођства“. Ово је уједно и уводни текст, у коме Косић анализира проблем елита у друштву ослањајући се на учење Макса Вебера и његову књигу *Wirtschaft und Gesellschaft* објављену 1922. године. Косић читаоца најпре упознаје са разлозима који доводе до уважавања вође: 1) на основу *традиције* његовог положаја, 2) *рационални* разлози – уверење о законитости поступка којим су дошли до тог положаја и 3) из *харизматичних* разлога. Према функцији коју вођство врши у заједници, у некој ужој или широј групи вођство може бити: а) спољно – *рејрезентативно*, б) „*исловодно*“, в) духовно – *реформаторско* и г) техничко – *стичуручно* и *орјанизационо* (према Косићу ово вођство је тада било најчешћи тип). Репрезентативно и „*исловодно*“ вођство

29 Мирко Косић, „Средња Европа или Балканска унија“, *Друшћивени живој*, бр. 4/1930, стр. 44.

карактеристични су за периоде социјалне стабилности, а реформаторско и техничко за периоде развитка друштва. Развијајући даље своје излагање о друштвеним елитама, Косић долази и до проблема демократије и тврди да демократија „није за народе у напону развића у развојним периодима, где се брже множи живаљ но што се гомила капитал“.³⁰ Сматра де се не сме дозволити да се власт у неразвијеним друштвима бира демократски: „Број, маса, не може одабирати елиту, он је може само контролисати.“³¹

Иницијалом „К.“ потписан је прилог „Трзавице у аграру“, објављен у првом броју 1930. године. Овај рад се бави аграрном кризом 1929. године, па може бити да је, такође, Косићев. Упоредјујући аграрну политику у СССР-у и Западној Европи, аутор изводи закључак о „далеко слабијем осећању повезаности руског сељака са земљом и поседом него ли код западноевропског сељака“.³² Даље Косић детаљно описује облике колективног газдинства у СССР-у: заједничко земљишно газдинство, картели, комуне.

Оцене и прикази Мирка М. Косића

У часопису *Друшћивени живоић* Мирко Косић је био веома активан у критичким приказима и оценама књига из области социологије и економије – писао је о следећим књигама:

- Franz Oppenheimer, *Kapitalismus, Kommunismus, Wissenschaftlicher Sozialismus*, Berlin–Leipzig 1919, књ. 1 (1920), стр. 75–82; (социологија),
- Wilhelm Wundt, *Völkerpsychologie*, Leipzig 1917, књ. 1 (1920), стр. 82–84; (етнопсихологија),
- Милорад Недељковић, *Увод у иолићичку економију*, Београд 1920, књ. 1 (1920), стр. 84–89; (народна економија),
- Никола Радојчић, *Војводина соколима*, Нови Сад 1919, књ. 1 (1920), стр. 89–92; (културна историја); потписано са М.М.К,
- Eugen Varga, *Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletaerischen Diktatur*, Wien 1920, књ. 3 (1921), стр. 337–340;
- [Осам књига на немачком језику које критикују бољшевичку економију у Совјетској Русији], књ. 4 (1921), стр. 313–325.

И кроз коментаре о овим књигама Косић је изражавао своје социолошке и економске теоријске тврдње и критички разматрао владајуће економско-политичке системе, разне социолошке проблеме,

30 Мирко Косић, „Проблем вођства: (елите)“, *Друшћивени живоић*, бр. 6/1930, стр. 6.

31 *Исто*, стр. 6.

32 К., „Трзавице у аграру“, *Друшћивени живоић*, бр. 1/1930, стр. 43.

друштвену, економску и политичку ситуацију тадашње Србије, Југославије и Европе, последице велике светске економске кризе после завршетка Првог светског рата и остале тада актуелне светске друштвене проблеме.

Мирко М. Косић и часопис „Друштвени живот“

У покушају да покрене научни часопис као орган Социолошког друштва које није успео да оснује, Мирко М. Косић нам је оставио у наслеђе *Друштвени живот*, први стручно профилисан социолошки часопис који је био намењен објављивању прилога из области нове друштвене науке – социологије, њеном промовисању, објашњавању њених теоријских основа и покушају да се социолошка знања примене у изучавању савременог друштва.

Поред успешног уредничког рада, Мирко Косић је у овом часопису дао и значајан број ауторских прилога и критичких приказа књига из области социологије и економије и својим радом одредио профил самог часописа. На жалост, и овај часопис је патио од хроничне болести наше стручне периодике – недостатка финансијских средстава. То је, вероватно, био кључни моменат који је утицао на престанак његовог излажења.

Bojana Vukotić

MIRKO M. KOSIĆ AS THE EDITOR OF AND CONTRIBUTOR TO THE „DRUŠTVENI ŽIVOT“ („SOCIAL LIFE“) JOURNAL

Summary

Mirko M. Kosić, the first Serbian educated sociologists set in 1920 up and was editor-in-chief of the first sociological scientific journal in Serbia „*Društveni život*“ („Social Life“). The journal was published in Belgrade in 1920 and 1921, and it was re-issued in Novi Sad in 1930. „*Društveni život*“ published articles and essays in the fields of politics, economy and social sciences. It also contained reviews of newly published books and journals, which were included in the journal on a regular basis. Besides Mirko Kosić, editor-in-chief and the publisher of the journal, writers and contributors to „*Društveni život*“ journal were esteemed members of Academy of Arts and Sciences, University professors and educators. The journal also published translations of works of contemporary foreign

authors. It contained extensive critical reviews of books and journals from the fields of sociology, social psychology, ethnopsychology, people's economy, history, cultural history, science on state, politics, religion. Mirko Kosić wasn't just editor-in-chief of „*Društveni život*“ journal, he also contributed articles to it as an author. He wrote on sociology and economy and contributed to the review of contemporary political issues pertaining to the events in Yugoslav society in the 1920's and 1930's. Mirko Kosić was very active in reviewing books and journals on sociology and economy. He used his reviews to express his theoretical postulates and to review critically the contemporary social problems. Mirko M. Kosić made a significant contribution to Serbian sociology by starting up and editing „*Društveni život*“ journal. This was the first professional scientific sociological journal in Serbia. As a contributing author, Mirko Kosić determined the profile of the journal through his articles and reviews published in it.

Key words: Mirko M. Kosić, history of Serbian sociology, „*Društveni život*“ journal, Serbian periodical scientific journals

ДОМИНАЦИЈА ГЕОПОЛИТИКЕ
У ТРЕЋЕМ ПЕРИОДУ ЖИВОТА И РАДА
МИРКА М. КОСИЋА

Резиме: Др Мирко М. Косић, наш највећи социолог све до краја Другог светског рата, у трећем, последњем периоду свог живота (од средине 30-их година прошлог века до смрти 1956. године) донекле је занемарио блиставу научну каријеру и посветио се политици, што му на личном плану није донело ништа добро. После Другог светског рата био је жестоко оптуживан као сарадник окупатора, називан чак и „Хитлеровим банкарком“, да би умро као емигрант. Међутим, ове године су врло битне за историју, јер је, прво као посланик, пред рат добро анализирао тадашњу геополитичку ситуацију. Затим је током самог рата, као вицегувернер Српске народне банке, на посебан начин узео учешћа у ратним догађајима на тлу саме Србије, док је у емиграцији средишње место заузела његова жучна полемика са већином осталих емигрантских кругова. Ове две последње деценије његовог живота предмет су овог текста.

Кључне речи: Мирко М. Косић, геополитика, немачки империјализам, Германија, Србија, Југославија, Други светски рат

Живот Мирка (Михаила) Косића (ни у каквом сродству са Петром В. Косићем – рођеним код Ваљева – армијским генералом смењеним управо током пуча 27. марта, који је, као и његов презимењак, рат провео у окупираном Београду), пионира наше социологије и њеног најистакнутијег представника све до краја Другог светског рата, имао је (условно) 3 фазе. У првој (до краја Првог светског рата), Косић је, следећи пример старијег брата, учитеља Славка, пришао националном омладинском покрету. То је водило ка његовом учешћу као добровољца у српској војсци (1914–1915). Због тога је од стране аустроугарског војног суда осуђен на смрт у одсуству. У исто време је и његова прва монографија, *Модерна Германија* (са нагласком на ситуацији у предратној Немачкој), била забрањена у Двојној монархији. Другу половину рата провео је у Швајцарској, наставивши са школовањем, што је резултирало његовим докторатом (1917, у 25. години живота). Уједињењем је почела нова епоха Косићевог деловања, а обележава је врло плодан научни рад. *Социографска ујуйисџива*

за испитивање села од 1921. све до данас су задржала научну вредност.¹ Као и претходни прилог, бројна дела током треће и великог дела четврте деценије прошлог века за предмет су имала социо-економска питања. Све ово је довело и до успона у академској каријери, мада она, сразмерно, није пропратила његов, током ових година капиталан, опус, што је било крунисано појавом првог (и током наредних неколико деценија јединог) уџбеника социологије код нас, *Увода у општу социологију*, 1934. године. Мада је повремено испољавао интересовање за политичка питања, тих година се заустављао на политичким последицама Велике светске економске кризе и развојем (у тој области) другачијих погледа (са левице и деснице) на привредне, али, следствено, и друштвене проблеме, све до подручја политике, чак и идеја. Међутим, све до друге половине тридесетих година међународни односи нису били у средишту његове пажње.

Уз кратак прелаз (кроз објављивање говора у Скупштини посвећених *Хрвајском јединству и националном јединству* – наслов дела из 1937. године), Косић се пребацио, прелазећи тих година као посланик у Скупштини, на терен геополитике. Тиме је истовремено била окончана средња фаза његовог живота – изузетна како по обиму тако још и више по немерљивом доприносу ширењу видика и развоју нових научних метода. Зато је сасвим разумљиво зашто је Леополд фон Визе (Leopold von Wiese), великан немачке социологије, у некрологу главни део посветио овом периоду Косићевог деловања.

Као што је поменуто, крајем 30-их година 20. века, М.М. Косић је и као аутор и јавни делатник сасвим зашао на подручје спољне политике; 1938. се (како наводи Фон Визе) „побунио против профашистичког усмерења режима Кнеза намесника Павла и његовог председника владе Стојадиновића“.²

Веома важно је, али често непропраћено са довољном пажњом, излагање др М. Косића у Народној скупштини на XXXI редовном састанку, 9. марта 1938. године. На њега се он с пуним правом позивао после 13 година у капиталној полемичкој расправи *Гробари Југославије – ко је „дрско лајао“? Око 27. III 1941*. Истиче га као аргумент у прилог тези да је он „најжешћи и најдоследнији противник германског империјализма у нас“.³ У овом „оштром“ говору, како га Косић обележава, он се осврће на неколико теза министра спољних

1 Симо Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији: 1941–1944. Лексикон личности: слика једне задржане епохе*, Просвета, ИПС Медиа, Београд 2009, стр. 270–271.

2 Leopold von Wiese, „Mirko M. Kossitsch (1892–1956)“, *Soziale Welt*, Jahrgang VII, Göttingen 1956, S. 213.

3 Мирко М. Косић, *Гробари Југославије – ко је „дрско лајао“? Око 27. III 1941*, 1951, стр. 8.

послова: „наш однос према Лиги народа, затим оно друго начело наше спољне политике које гласи: одржавати и развијати наше традиционалне савезе и пријатељства и треће начело: створити нашој земљи нова пријатељства где год за то постоје реалне могућности“. По Косићевом мишљењу, „ми напуштамо једну институцију кад год Лига народа као установа која би наступила противу спољно политичке акције једне велике силе (...) у томе случају не мислимо да дођемо с њима у сукоб ни као чланица Лиге народа...“⁴ Затим, као „први ударац задат од наше стране Лиге народа 1936. године“, истиче да је те године „у једном отсудном моменту у марту 1936. године, када је Немачка ушла у демилитаризовану зону Рајнске области“, и када је требало да Мала антанта учествује у евентуалним санкцијама које би Лига народа предузела против кршења мировних уговора, остало „необјашњено да ли смо се ми у томе питању солидарисали са Чехословачком и Румунијом или нисмо“. Нешто касније Косић је (пуне три године пре постављања дилеме „рат или пакт“) рекао: „Питање наших односа са Немачким Рајхом – то ново пријатељство – то је, извесно, најкрупнији наш национални проблем и, према томе, најтежи задатак наше спољне политике.“⁵ Нешто касније, у вези са „животним простором“ (израз који је у својој спољној политици Трећи рајх највише употребљавао), Косић истиче да „животни простор може да се прошири интензивирањем међународне размене добара, или исељавањем, колонизацијом, али не политичком, него приватном, економском колонизацијом, исељавањем вишка становништва у друге непренасељене крајеве и земље“. Насупрот томе, Косић каже да Италија и Немачка отворено пропагирају потребу политичке и војне експанзије. После даље анализе ових потреба, он закључује да „знамо трајност и постојаност тих експанзионистичких тежњи. Оне нису биле никада исчезле, оне су биле мировним уговорима пригушене. Али онога момента када се Немачка ослободила тих тегова, тога момента те тежње испољиле су се у свој својој виталности.“⁶ На крају промишљања овог првог начела, Косић поставља питање „да ли у једној ситуацији (...) постоји могућност и за веће силе него што смо ми да одржавају истовремено стара, традиционална пријатељства и савезе и да буду пријатељи са овима, који цео тај поредак, на којима почивају та стара пријатељства и савези, цео тај поредак хоће да оборе?“ Ово представља и прелаз ка другом начелу, које се тиче традиционалних савезника и пријатеља – на првом месту Француске.

4 XXXI редовни сасијанак Народне скупштинине Краљевине Југославије, Београд 1938, стр. 806.

5 Исто, стр. 807.

6 Исто, стр. 808.

„Савезнике, кажете, начео је црв. Господо народни посланици, ја бих очекивао једну реалнију или субстанцијелнију примедбу. Та примедба била би: Савезници су далеко. Али то да је црв начео Француску, у то су веровали Немци 1914. године, па су се грдно преварили (...) јер су Французи пре свега свесни, да могу да живе слободни само и једино у независној Француској (...) Наши савезници су далеко и ту настаје питање: Кад имамо тако удаљене савезнике – Чехословачка је у горем положају него ми, – кад имамо тако удаљене савезнике, шта треба чинити?⁷ Иначе, ово је изговорено око пола године пре него што ће Судетска област, у Минхену, бити предата Немачкој. Убрзо затим, после излагања о далеким савезницима, Косић се дотиче и блиских савезника, говорећи о односима са Совјетском Русијом (његов израз), коју је о делу о Немачкој већ поменуо, употребивши термин *национал-бољшевизам* за нацизам, образложивши то (поред осталог) и државно-партијским структурама Совјетске Русије и Трећег рајха око случаја Тухачевски (изручења овог генерала Стаљину са циљем да се спречи повезана акција обе армије уперена ка рушењу партијске државе и обнове монархије у Немачкој). Међутим, ево шта је Косић затим рекао о могућим односима Краљевине Југославије и СССР-а: „Али, код нас постоји једно апсолутно не можемо и нећемо да признамо Совјетску Русију. Цео свет је признао (...) Али ми не можемо и нећемо да признамо Совјетску Русију. Цео свет је признао (...) али ми не можемо. Човек долази код нас у сумњу да је комуниста ако захтева признање Совјетске Русије, иако то признање Совјетске Русије и какви такви односи са Совјетском Русијом могу да буду диктовани у потребама војног снабдевања (...) пошто је бољшевизам стварност, ми стварност не признајемо; ми признајемо ‘стварност’ код Италије и Немачке, али овде код Русије не признајемо је.“ Укупно је у овом излагању улози Русије, заједно са поменутим излагањем о руско-немачким односима, Косић посветио већу пажњу него било коме изузев Немачке и Италије, више него Француској, што је надокнадио пред крај, када је упоредио дочек Француза Делбоса са оним грофа Ђана и барона Нојрата, на штету друге двојице, код српског народа.⁸ На самом крају изнео је анегдоту од пре 25 година, у вези са његовим делом *Модерна Германија*. „Ја сам као млад пре 25 година био уочио ту опасност (...) која нам прети од германског Рајха, па сам написао једну дебелу књигу о томе.⁹ (...) непосредно пред рат, 1914. године. Ја сам тада са десетак примерака ове своје књиге, прешао у Србију (...) на граници (...) поднаредник финансијске страже (...)

7 *Истио*, стр. 810.

8 *Истио*, стр. 811.

9 *Истио*, стр. 811–812.

је отсечно узвикнуо: 'Германија не може у Србију!' Ја бих се радовао ако би у нашој политици не царински поднаредник, него 'велики финансијер' господин др. Стојадиновић казао: 'Германија не може у Југославију!'¹⁰ Често је овај говор био пропраћен аплаузима од стране левице у скупштини. Одржао га је годину дана пре избијања Другог светског рата.

У полемичком раду *Гробари Југославије – ко је „дрско лајао“?* Око 27. III 1941, Косић расправља са колумнистима *Гласа Канадских Срба* (бр. 1002 од 30. новембра 1950. године) и *Американској Србодрана* („Десет година од једног историског дана“, бр. 10327 од 27. марта 1951. године) и негира све тезе из прогласа ЈНО у Лондону (такође у *Гласу Канадских Срба*, бр. 1017 од 29. марта исте године). Из разлога што су неки делови Косићеве реакције на ове тврдње више у вези са претходним делом рада, као и са његовим личним животом током рата, прво ће бити речи о томе. Пошто се у првој од наведених колумни оспорава да је он „најжешћи и најдоследнији противник германског империјализма у нас“, део првог поглавља *Гробара* односи се управо на речено. Косић прво помиње скуп чланака објављених заједно 1912. године у Великој Кикинди под насловом *Пангерманизам*. У једном од чланака он истиче да немачки империјализам продире „бруталношћу и безобзирношћу, којој у новијој историји равне нема“.¹¹ „Српском народу спрема се егзистенца инфериорне расе чије би уништење немачки 'научници' назвали културним делом¹² (...) Она је [природа Германства] варварска и без саучешћа (...) Наша борба против Германства није само српска. Она је наша друга велика борба за човечанство, за културу.“¹³ Убрзо затим Косић продубљује ове ставове тврдњом да су Немци „етички варвари“.¹⁴ Пред крај друге, социоекономско-академске фазе његовог живота, Косић у свом *Уводу у ојшћу социологију* пише: „Изгледа, међутим, да ће у Немачкој у жеку националистичко-групне екстатичности Нације која сада маршује у двојним редовима, вољно или невољно, али безизузетно, релационистичка социологија (тако и Фон Визе, прим. аут.) која апстрахује од расе, а нацију не изузима из анализе (...) имати да замукне и да се уклони испред разних политичко-идеолошких назова социологија (...) Али, пренапон расизма и националног месијанства Трећег царства мораће се прекинути једног дана, вероватно у новом

10 *Истио*, стр. 812.

11 Мирко М. Косић, *Пангерманизам*, издање књижаре и штампарије Јована Радака, Велика Кикинда 1912, стр. 32.

12 *Истио*, стр. 44.

13 *Истио*, стр. 46.

14 Мирко М. Косић, *Модерна Германија*, Велика Кикинда 1912, стр. 3.

полому европског мира.¹⁵ Поводом говора у Народној скупштини 1938. године (видети назад), *Deutsches Volksblatt* је у свом уводнику критиковао Косића. Одмах затим, с обзиром на уводничареву тврдњу да су Немци преко Српске народне банке „робили у Србији милијарде“, Косић каже да је „ризикујући главу дотурио генералу Дражи милијарду и 200 милиона динара“.¹⁶ Косић даље наводи да „нису Немци преко Народне банке ‘робили милијарде’ него директним реквирирањем пољопривредних производа и експлоатисањем рудника у својој режији“.¹⁷ Толико о делатности вицегувернера и, касније, гувернера СНБ. Треба да се осврнемо на неколико навода из дела *Ко је ко у Недићевој Србији*. „Под окупацијом, октобра 1941, именован је за вицегувернера Народне банке. БдС је пратио његове контакте и подозревао његову лојалност, те је преко његових чиновника покушавао да сазна за старе пробританске контакте. И АСТ је настојао да уђе у траг његовим каналима финансирања Равногорског покрета (...) Године 1948. написао је, говорећи о својој улози 1941–1944, да није присуствовао ниједној манифестацији коју су приређивали Немци и Недићев окупациони апарат.“¹⁸

Почетни, мада краћи део *Гробара*, чини Косићева полемика са, како сам каже, дружином Адама Прибићевића, колумнистом *Гласа Канадских Срба*, под насловом: „Ко је ‘дрско лагао’ и ко фалсификовао?“ Непосредно се ослања на Косићеве тезе из брошуре *Је ли 27. мај 1941. њлаћен?* из 1950. године, па ћемо зато нешто да кажемо и о овом тексту. Једна од главних поставки је да британски и српски интереси никада нису били исти. „И док Срби не буду умели да се очисте од туђинских агената дотле неће бити ни истинске народне државе ни напретка нашег народа.“¹⁹ Друга значајна поставка коју Косић наводи у овој брошури јесте да родољубиви официри нису опоменули кнеза да владу треба да повери људима који уживају поверење народа, што је требало да ураде бар од тренутка закључења споразума Цветковић–Мачек, када је тадашња Југославија била прекомпонована успостављањем Бановине Хрватске. Такође, Косић истиче да је кнез био против рата, али и да је пропустио прилику да састави владу која би заштитила Југославију, што је као председник владе могао да спроведе др Момчило Нинчић, проосовински расположен и уверен у немачку победу. Говорећи о улози „савезничке“

15 Мирко М. Косић, *Увод у оишћу социологију*, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад 1934, стр. 186–187.

16 Мирко М. Косић, *Гробари Југославије – ко је „дрско лагао“? Око 27. III 1941*, 1951, стр. 10.

17 *Исто*, стр. 11.

18 Симо Ц. Ђирковић, *наведено дело*, стр. 270–271.

19 Мирко М. Косић, *Је ли 27. мај 1941. њлаћен?*, б.м. 1950, стр. 19.

Британије, Косић истиче да је она, преко својих агената у Радио Београду, наметнула ратнохушкачки програм кроз ширење вести о потписивању Пакта, без иједне информације у вези са његовим одредбама о неутралности. Исти став износи и о улози масона; њиховој сарадњи са британском обавештајном службом и о покушају масона да и њега увуку у овај посао. Британци су проценили да Косићева мржња према националсоцијализму може да утиче на њега да не буде у стању да разликује српске од британских интереса, те да се приклони масонима.²⁰ Овакав сценарио би га одвео у емиграцију, уз енглески пасош, који су, што је Косић сазнао из разговора о овим питањима, већ поседовали бројни официри Југословенске војске.

Централни део *Гробара* смештен је у шири оквир под насловом „Неистине ‘Југословенског Народног Одбора’ у Лондону о 27. III 1941“. Косић сматра да је у овом Прогласу све лажно. „Тај је одбор југословенски таман колико је ‘брат’ Већеслав Вилдер у њему претставник хрватског народа.“²¹ Одмах затим Косић побија тврдњу да је народ био својим симпатијама на страни западних демократија, јер док то важи за Србе и Словенце, хрватски народ је био симпатизер Осовине. Потврду за ово налази у томе да је Југословенски Народни Одбор прећутао пред „демократским светом да су Хрвати побили сразмерно више Срба него сами Немци и Јевреја и Пољака и Срба, Француза и Чеха укупно“.²² Затим истиче и да су 27-мартовци тај, како они кажу, „катастрофални и срамни пакт“ признали и „сматрали да је ускладив с политиком војне неутралности Југославије и да ће влада настојати да не буде умешана у ратни сукоб“ (циркулар Министра спољних послова Нинчића 3. априла 1941. године).²³ Косић наводи и ставове Лидела Харта, британског војног писца, о герилским покретима отпора: „Они су се показали мање ефикасним од пасивног отпора и донели су највеће штете народима из којих су произишли. Они су изазивали репресалије много теже него што су биле штете које су нанесене непријатељу.“²⁴ Косић потом у тексту прелази на другу половину неистина из Прогласа, при чему одбацује тезу да је ова побуна имала обележја народног устанка, сматрајући да је оно што се догодило „официрска завера и војнички пуч“.²⁵ Што се тиче „народних претставника“, Косић мисли да су и код Хрвата и код

20 *Истио*, стр. 27.

21 Мирко М. Косић, *Гробари Југославије – ко је „дрско лагао“? Око 27. III 1941, 1951*, стр. 12.

22 *Истио*, стр. 13.

23 *Истио*, стр. 14.

24 *Истио*, стр. 16.

25 *Истио*, стр. 17.

Словенаца они били против рата, док су код Срба они који су дошли 27. марта на власт или били изричито за мир или су ћутали, изузев британских агената. Косић додаје и да у влади није било ни представника Војводине, нити Јужне Србије (Македоније).²⁶ Ову заверу и пуч он види, осврћући се на став о успостављеном демократском поретку, као „слободановску духовитост“ или „радојевски магаретлук“, а поменути поредак као јужноамеричку демократију. Слободаном Јовановићем више ће се бавити касније, на овом месту га помиње као човека неспорне вредности – представљао је европску духовност, али ни он није био истински представник српског народа. Што се тиче тезе о правом ставу Југославије у међународној заједници, Мирко Косић се опет осврће на циркулар од 3. априла 1941. и пита пучисте да ли су стварно намеравали да служе Осовини, па су онда оклеветали кнеза Павла и Драгишу Цветковића, или су хтели да подвале Осовини, која је онда имала морално право да нападне Југославију. На крају овог дела бави се односом између неутралности и поднесених жртава. Што се тиче првог, наводи Шведску и превоз немачких трупа преко њене територије, која је, упркос томе, остала неутрална и ван комунизма. Помиње и Финску, која је одржала режим без комуниста, мада је земља „мировно-уговорно под контролом Совјета“. На овим просторима, Косић упоређује жртве које су поднеле Румунија, Мађарска и Бугарска, заједно ни 600.000 војника на укупно 30 милиона становника. Све три земље примиле су веће обавезе, док је Југославија потписивањем Пакта са мањим обавезама имала, само српских, милион жртава. „Имали смо на крају више мртвих, него Сједињене Државе и Британски Комонвелт заједно са њихових 650 милиона, сразмерно више од 80 пута мртвих и то без оних које доцније ликвидира Тито...“²⁷ На самом крају, Мирко Косић се опет дотакао своје улоге у рату, где је Милану Недићу, који је спасавао српске и словеначке главе, колико је могао, помагао да умилостиви Немце у њиховој привредној политици. Тако је могао и да изблиза опази Недићеве душевне муке. У знатно краћем трећем делу, расправа се наставља са кolumнистом *Американској Србобрана* о мање-више истим питањима, јер се чланак узима као парафраза Прогласа.

Битнији, по тону другачији, четврти део *Гробара* чини писмо „Господину Д-ру Слободану Јовановићу, претседнику Југословенског Народног Одбора у Лондону“. На више места истиче поштовање спрам овог „човека контемплативности“. Слободан Јовановић, једини „интересантан“ у ЈНО, никада није био „човек колектива“, па му се Мирко Косић и обраћа као председнику таквог тела, у којем

26 *Истио*, стр. 18.

27 *Истио*, стр. 21.

има чланова интелектуално и морално врло скромних. Нашем врхунском интелектуалцу Косић каже да је, овог пута, Проглас објављен без појединачних потписа, чиме, као и претходним, подвлачи разлику између самог Одбора и његовог председника. И у овом тексту наглашен је значај истинитости тврдњи о 27. марту. „Вама мора да је познато да су све тврдње и читава терминологија (‘војни савез’, ‘народни устанак’, ‘демократски поредак’) тога Прогласа вашег ЈНО објективно лажне.“²⁸ „Градили смо државу на једној крупној неистини или заблуди о тзв. народном јединству Срба и Хрвата. Зато се та држава морала срушити и распасти (...) друга неистина а та већ није никаква заблуда је мит о ‘народном устанку’ и ‘српској револуцији’. Што је најгоре: то знају ‘савезници’, режисери тог ‘народног устанка.’“²⁹ Post scriptum, поводом изјаве Слободана Јовановића („Ко неће да слави 27. III, тај нека слави 25. III!“), следи закључак: „Оба дана су у знаку национално-државне негативности, с том разликом да је 25. март (кад је већ морало да дође до њега) могао бити спасоносан за Југославију (а ‘црн образ’ поднели би, исто као и Шведска, пред ‘честитим’ ‘савезницима’), док је 27. март значао скакање у амбис за туђ рачун!“³⁰ На крају књиге наилазимо на „Одговор мајору Живану Л. Кнежевићу“, полемику на неколико страница са личнијим обележјем, старију годину дана (фебруар 1950. године). О оба текста, *Је ли 27. март 1941. њлаћен?* и *Гробари Југославије – ко је „дрско лајао“? Око 27. III 1941*, заједно објављеним као *Издајнички имендан*, треба погледати и текст Јована Пејина „Јавни став др Мирка Косића, народног посланика и првака Народне радикалне странке о 27. марту 1941. године“, у оквиру Зборника радова округлог стола *27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске геополитике*.³¹

Овај велики социолог је у емигрантским данима, током којих је настала и ова полемика, и даље „неуморно доприносио преиспитивању светске литературе из области друштвених наука“.³² Такође, нико као он није умео да тако објективно и разложно обавештава о друштвеној структури и политици балканских народа.³³ Овај „високо цењени сарадник *Келнској Социолошкој Часопису* одржавао је предавања достојна дивљења“.³⁴ Ове реченице Леополда фон Визеа

28 *Истио*, стр. 29.

29 *Истио*, стр. 30.

30 *Истио*, стр. 31.

31 Јован Пејин, 27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике, *Зборник радова округлог скупа*, Београд 2003, стр. 87–93.

32 *Истио*, стр.

33 *Истио*, стр. 212.

34 *Истио*, стр. 212.

више него похвално сведоче о др Мирку Косићу као научнику. „Велике способности“ Мирка Косића истиче и Драгољуб Јовановић у својим *Медаљонима*.³⁵ Али, уз још понеку реч хвале, Јовановић је, најблаже речено, Косића оцрнио колико год је то било могуће. Прво и најважније, није га удостојио ниједног медаљона. Друго, на више места пореди га са људима о којима исто тако није рекао скоро ништа добро: економистом Велимиром Бајкићем,³⁶ Михаилом Аврамовићем, једним од оснивача Савеза земљорадника 1919. године.³⁷ Ту је и поређење са Федором Никићем, доктором правних наука, политичарем и јавним радником: „Отимали су се о краљеву наклоност с намером да постану министри.“³⁸ Овакав игнорантско-критичко-презрив однос донекле је упоредив једино са Јовановићевим ставом према Милораду Недељковићу, Косићевим колегом по економији и професури (медаљон њиховог поменутог колеге Бајкића), који (из Јовановићеве перспективе) није заслужио ништа бољи однос. Ипак, ове и још неке оцене (колериц, виолентан, непопустљив; енергичан, интеллигентан и бескрупулозан), врло су упитне када се говори о човеку који је у суштини утемељитељ читаве социологије као науке на нашим просторима. Због тога треба још мало да погледамо шта о свом некадашњем студенту, а касније колеги, има да каже Леополд фон Визе. Он у некрологу говори и о оним странама личности Мирка Косића које је Драгољуб Јовановић у *Медаљонима* онако грубо сцирао. „Емигрантска усамљеност овог вишеструко обдареног човека довела је и до многих (усмених и писаних) изјава које су биле препуне горчине, подсмеха и непопустљивости; није имао обзира спрам људских слабости.“ Фон Визе наставља: „Међутим, мало ко међу нама је и имао толико права да строго просуђује као овај даровити човек чија је способност остала недовољно искоришћена.“³⁹

Делатност професора др Мирка Косића током (непуне) последње две деценије живота одвијала се између, у пракси, политичких акција и, у теорији, (пре свега) геополитичких анализа. Чак и његов мандат на челу Српске народне банке био је усмерен ка умилоствивљавању немачке привредне политике у окупираној Србији. Он је истовремено „издашно у новцу помагао национални покрет отпора Генерала Драже Михаиловића“.⁴⁰

35 Драгољуб Јовановић, *Људи, људи... Медаљони 56 умрлих савременика*, Београд 1973, стр. 206.

36 Драгољуб Јовановић, *Медаљони I*, Службени гласник, Београд 2008, стр. 431–432.

37 *Истио*, стр. 466–467.

38 Драгољуб Јовановић, *Медаљони II*, Службени гласник, Београд 2008, стр. 212.

39 Leopold von Wiese, *наведени њексј*, стр. 212.

40 *Истио*, стр. 213.

Што се тиче текстова, узалудно је тражити икакву линију блискости са окупатором, колико због противљења самом националсоцијализму, толико и због доследног супротстављања продору немачког империјализма у било којем облику, било куда, а посебно на ове просторе. Оштро је пред рат критиковао политику владајућих структура, која је подржавала рушитеље међународног поретка.

Био је и против рушитеља тадашњег поретка у Југославији, јер је увидео да раде за туђ рачун, непосредно на штету сопствене земље. Био је, доследно, и против рушитеља тадашњег друштва, који су деловали у име оног будућег, са мржњом према свему ван контроле јавности и према свему што сведочи о старој и особеној култури, о духовној елитности. Први су га игнорисали, други вређали, а трећи обележили као ратног злочинца.

Поштовање је уживао једино у академским круговима у иностранству. „Никада нећу заборавити наше разговоре о траговима крвне освете“, каже Фон Визе о ономе што већ припада сфери етнологије.⁴¹ Мирко М. Косић, полихистор, утемељитељ наше социологије, значајан аутор у многим другим научним областима, већ преко пола века чека да заузме место које му припада због изузетног доприноса свим друштвеним наукама. Зато, нека о овом најзаборављенијем међу заборављеним умовима још нешто каже Фон Визе: „Због тога ћемо нас неколицина, захвалних на томе што смо га познавали и волели, од њега учили, да гајимо успомену на њега.“⁴²

Vladimir N. Spičanović

DOMINATION OF GEOPOLITICS
IN THE THIRD PERIOD
OF LIFE AND WORK OF MIRKO M. KOSIĆ

Summary

Dr. Mirko M. Kosić, our greatest sociologist up until the end of the World War II, in his third, the last period of his life (from the late thirties of the 20th century until his death in 1956), in a way put aside his brilliant career of a scientist to devote himself to politics. That move brought nothing good personally to him. Stigmatized as collaborator after WW II, even labelled „Hitler’s banker“, he died in emigration in Switzerland. But, from historical point of view, those years

41 *Исто*, стр. 212.

42 *Исто*, стр. 212.

are very important. Just before the war, as a member of parliament, he provided deep thinking analysis of geopolitical situation. After that, during the war, he played a specific role in the occupied Serbia. Finally, in Switzerland, he sharply polemized with the rest of anti-Nazi emigration about their role in the events of 27th March. This work elaborates these years.

Key words: Germany, Pact, putsch, „representatives of the people“, Yugoslavia, „Allies“

IV. СПОРОВИ ОКО НАУЧНОГ
ДОПРИНОСА МИРКА М. КОСИЋА

МИРКО КОСИЋ – ЈЕДНА ЗАБОРАВЉЕНА СОЦИОЛОГИЈА

Резиме: Једно од најважнијих имена српске социологије у периоду између два светска рата свакако је Мирко Косић. Међутим, за велики део савремене социолошке научне заједнице у оквиру Србије овај аутор, који је иза себе оставио низ научних радова и један уџбеник социологије, остао је непознаница. Треба још споменути и *Друшћивени живоић*, један од првих часописа за друштвене науке у Србији, који је Косић основао и уређивао. У датом контексту, овим прилогом се настоје, у кратким цртама, приказати становишта поменутог социолога о предмету, циљевима и методу социологије као посебне друштвене науке. Поред наведеног, посебан нагласак биће стављен на Косићеву оштру критику марксизма и ауторову везу са Недићевим режимом, а у циљу приказивања фактора који су допринели занемаривању његовог рада у оквиру домаће социологије након Другог светског рата, а самим тим и постепеном забраву Мирка Косића.

Кључне речи: Мирко Косић, часопис *Друшћивени живоић*, предмет социологије

Увод

Опште место у савременој социолошкој теорији представља схватање да делање друштвених актера може имати ефекте који, у већој или мањој мери, одступају од планираних, услед деловања друштвених фактора који нису узимани у обзир или једноставно нису били познати овим актерима, а релевантних за дато друштвено делање (Sztompka, 1994). Пример описаних ненамераваних последица друштвеног делања представља иницијатива Српског социолошког друштва, од марта ове године, да се установи годишња награда за најбољу књигу из области социологије која би понела име Мирка Косића. Иако је основна намера била да се на овај начин социолошка научна заједница афирмише у јавности, уз истовремено јачање професионалне свести социолога у Србији,¹ ова иницијатива је проузроковала оштру полемику, како у стручној, тако и у широј јавности.

---

1 Више о овоме погледати на сајту Српског социолошког друштва, односно на интернет-адреси: http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=231:2012-03-10-19-59-18&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41

Како је процес производње научног знања неодвојив од друштвено-историјског контекста у којем оно настаје (Mannheim, 1954; Кун, 1974; Бирешев, 2007), неопходно је нешто рећи о поменутој полемици, с обзиром на то да главни предмет овог рада представља научни и политички ангажман Мирка Косића. Текст Тодора Куљића под насловом „Ризична награда“² објављен 6. марта текуће године, у *Политици*, отпочео је поменуту полемику. У овом тексту Куљић износи мишљење да евентуално установљење награде која би носила Косићево име представља покушај рехабилитације осведоченог квислинга, који може имати озбиљне друштвене импликације.

Након поменутог текста уследиле су реакције Јована Пејина³ и Јовице Тркуље,⁴ такође објављене у *Политици*, којима су поменути аутори покушали, мање или више успешно, да стану у одбрану Косића, потенцирајући његове антитоталитарне ставове (Пејин) или вредности научног рада (Тркуља). На Скупштини Српског социолошког друштва, одржаној 18. марта, након бурне дискусије је одлучено да награда за најбољу књигу из области социологије заиста буде установљена, али под називом „Војин Милић“⁵ односно по имену великана српске социологије о чијем доприносу развоју социологије постоји консензус у домаћој социолошкој (научној) заједници.

Иако поменута одлука представља солomonско решење, након чега је уследила стабилизација односа унутар социолошке заједнице, отворено је важно питање односа домаће социологије према својој историји. Осмишљавање традиције (Hobsbawm, 1983) предузето од стране социолошког струковног удружења унутар Србије, које је, на трагу Хобсбаумових [Eric Hobsbawm] разматрања, требало да пружи основу групне интеграције, у центар пажње је довело забрављеног социолога чији је друштвено-политички ангажман био, најблаже речено, контраверзан. Шта чинити са оваквим академским „врућим кромпиром“?

Роберт Конел [Robert Connell] је у свом одличном тексту *Зашто је класична теорија класична?* [Why is Classical Theory Classical?] изнео тврдњу да се „социолошки канон“, односно издвајање Вебера [Max

2 Текст је могуће наћи на сајту *Политике*, односно на интернет-адреси: <http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Rizicna-nagrada.lt.html>

3 Текст је у ПДФ-формату доступан на интернет-адреси: <http://www.ssd.org.rs/images/stories/politika.pdf>

4 Текст је могуће наћи на сајту *Политике*, односно на интернет-адреси: <http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Poziv-na-dijalog-o-Kosicu.lt.html>

5 Записник са редовне годишње Скупштине Српског социолошког друштва доступан је на интернет-адреси: http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=242:2012-03-29-19-47-45&catid=38:2011-12-11-16-37-51&Itemid=53

Weber], Диркема [Emile Durkheim] и Маркса [Karl Marx] као „очева социологије“ и сврставање њихових пробраних текстова у корпус „класичних теорија“, јавља као настојање усмерено ка „прекривању“ империјалистичког дискурса и отвореног расизма карактеристичног за социологију у формативном периоду. Тако, мере метропола усмерене ка ефикаснијој контроли и експлоатацији колонија, формираних под значајним утицајем знања произведеног у оквиру младе науке о друштву, гурнуте су у други план помоћу дискурса у којем се о социологији говори као науци која настаје услед тежњи за разумевањем процеса индустријализације, урбанизације и демократизације кроз које пролазе западноевропска друштва током XIX века (Connell, 1997). Конел на овај начин показује да су проблематични моменти у историји социологије препуштени забору кроз канонизацију једног броја мислилаца и њихових дела.

Да ли је овакав модел прихватљив и за српску социологију? Треба ли домаћа социологија једноставно да све што је неугодно за њу препусти забору? Заборав или игнорисање не представљају решење, услед увек присутне вероватноће да се поново појаве исти или слични проблеми унутар социолошке заједнице. Историја једне дисциплине не сме имати непознанице или табу-теме, о којима се не говори и за које се претпоставља да ће саме од себе нестати. Ово је нарочито важно за формирање будућих генерација социолога, који треба да буду свесни целовите историје своје дисциплине, без обзира на то колико су неки догађаји неугодни.

Случај Мирка Косића је у овом контексту изузетно важан. Чињенице говоре да је Косић представљао важну личност у међуратној социологији, чијој је институционализацији допринео оснивањем часописа *Друшћивени живои*.

Са друге стране, за време немачке окупације обављао је дужност заменика гувернера Српске народне банке за време владе Милана Недића. Ове две сфере Косићеве делатности не треба раздвајати. Разлог томе јесте што у својим политичким активностима он није иступао само као приватно лице, већ и као социолог и професор Правног факултета у Суботици.

У овом контексту треба додати и Косићеве текстове писане у емиграцији у којима се осврће на догађаје у периоду од 25.3. до 27.3.1941. Овде се пре свега мисли на текстове *Је ли 27. март 1941. илаћен?* и *Гробари Југославије – ко је „грско лајао“?*, у којима Косић негативно говори о поменутих догађајима уз напомену да су војни пуч извршили масони, уз подршку Велике Британије (Пејин, 2003). Јасно је да оваква виђења историје, испуњена различитим конспирацијама, имају мало тога заједничког са науком.

Из досадашњег излагања је могуће наслутити циљ овог текста. Питање које се изнова јављало у горе описаној полемици „Ко је Мирко Косић?“ овим разматрањем ће добити још један одговор. Тако се овим текстом настоји приказати Косићев социолошки и друштвено-политички ангажман, при чему наредне странице треба посматрати као покушај да се, колико је то могуће, осветле поједине „сенке прошлости“ домаће социологије. О томе која је „нулта тачка“ историје социологије у Србији овде неће бити речи. Исказано нешто другачије, без обзира на важност питања када почиње социологија у Србији⁶ и различитим виђењима историје дисциплине која одатле произлазе, услед настојања да се у што је могуће већој мери одржи концизност излагања, осим ове узредне напомене, у даљем тексту неће бити пружен додатни простор.

Пре него што се пређе на приказ Косићевих становишта о стању и проблемима опште социологије, још једном треба напоменути да, насупрот текстовима у којима је више пута помињана полемика опредмећена, научна и политичка делатност Мирка Косића морају бити посматрани заједно. Наглашавање само једне сфере деловања, јасно, доводи до непотпуног приказа. Ипак, чини се да је опасније потенцирање само научног ангажмана поменутог социолога услед ослобађања од одговорности за поступке унутар јавне сфере, што имплицира поменути приступ изучавању ове историјске личности. Додуше, наведеним делатностима биће посвећена пажња у два засебна одељка, при чему је поменуто одвајање извршено у аналитичке сврхе и зарад лакше прегледности излагања.

О социологији Мирка Косића и доприносу институционализацији дисциплине

У претходном одељку је речено да Мирко Косић представља заборављеног социолога који долази у центар пажње социолошке и шире јавности посредством полемике која се највећим делом водила на страницама *Полиџике* и тицала се лика и дела овог социолога.

То да је Косић заузимао једно од најистакнутијих места у српској социологији између два рата не представља новину (Митровић, 1982; Куљић, 2009). Такође, није тешко идентификовати факторе који су водили његовом забору. Са једне стране, као одлучујући фактор је могуће издвојити Косићево обављање функције заменика гувернера

---

6 Године 1959, оснивањем Одељења за социологију на Филозофском факултету у Београду; 1935. године, када отпочиње настава социологије на Правном факултету у Београду; 1912, изласком првог представљања социологије као посебне научне дисциплине у *Лейојису Мајице српске*; и тако даље.

Српске народне банке у периоду 1941–1944. године. Крајем рата емигрира у Швајцарску, где и умире 1956. године (у Лугану). Јасно је да у послератној социологији, која свој живот поново отпочиње 1959. године на Филозофском факултету у Београду, није било места за Недићевог вицегувернера и представника српске послератне емиграције. Са друге стране, његов изразито критичан став према марксизму и марксистичкој социологији, који је често прелазео границе научности (Митровић, 1982), највероватније би онемогућио иоле значајнији утицај на послератну социологију, чак и да није био повезан са Недићевим режимом.

Било како било, пре него што се настави са приказом Косићевог доприноса институционализацији социологије у међуратном периоду и његових становишта о стању и проблемима социологије као посебне друштвене науке, треба још нешто пажње посветити биографији поменутог социолога.⁷

Мирко Косић је рођен 27. марта 1892. године у (Великој) Кикинди. Учествује као добровољац српске војске у Првом светском рату. Током 1914. и 1915. служи у одељењу за спољну пропаганду при српској војсци, да би након повлачења војске преко Албаније отпутовао у Швајцарску, где докторира 1917. године (у Цириху). Наслов дисертације, коју брани на економско-политичким наукама, гласи *Социолошке основе ограничења рађања*. Поред социологије, студирао је још право, економију и политичке науке у Стразбуру, Минхену, Женеви и Цириху код Г. Ф. Кнапа [G. F. Knapp], Г. Зимела [G. Simmel], Ф. Брентана [F. Brentano] и Л. фон Визеа [L. von Wiese]. Као што ће се описивати у наставку, утицај немачких формалиста Зимела и нарочито фон Визеа на Косића показаће се као пресудан за његова становишта о социологији као посебној друштвеној науци.

Након рата, убрзо по повратку у Србију, заједно са Ђорђем Тасићем и Федором Никићем оснива часопис *Друштвени животи*, у склопу ширих настојања усмерених ка оснивању Социолошког друштва. Иако поменута настојања нису уродила плодом, током 1920. и 1921. године у Београду из штампе излазе четири броја часописа, а 1930. у Новом Саду штампана су још два броја *Друштвеној животи*, као резултат Косићеве самосталне издавачке активности.⁸

---

7 Косићева биографија је доступна на интернет-адреси: http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=107:-18921956&catid=49:2011-12-11-16-56-29&Itemid=61. Треба нагласити да се добар део текста који се тиче његовог живота заснива на подацима који се могу наћи на наведеној интернет-адреси.

8 Више о настојањима усмереним ка оснивању Социолошког друштва, као и о часопису *Друштвени животи*, погледати на интернет-адреси: http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=168:-1920-1921&catid=55:-1918-1941&Itemid=64.

Године 1920. Косић бива изабран за доцента политичке економије на Правном факултету у Суботици, који је у то време био у саставу Универзитета у Београду (Митровић, 1982). Две године касније је изабран за ванредног професора статистике, привредне и социјалне политике у Љубљани, да би најзад 1925. године био изабран за редовног професора националне економије у Суботици.

Током целокупне своје академске каријере Косић није предавао ни на једном од факултета у Београду. Разлоге за изостанак наменовања у Београду треба тражити у његовој личности. Федор Никић га описује као ерудиту и способног научника, али истовремено и изузетно сујетног и претенциозног човека,⁹ иако се ни Косић није превише либио да демонстрира описане особине у својим радовима. Тако је, на пример, у тексту *Савремена ојшџа социологија* на више места изузетно негативно приказано високо образовање у тадашњој Србији (Косић, 2007).

Косић је и аутор великог броја научних текстова и књига, међу којима, свакако, треба издвојити први уџбеник из социологије у Србији, под називом *Увод у ојшџу социологију*, који је изашао из штампе 1934. године.

Ваннаучне активности Мирка Косића у периоду између два рата обухватају чланство у Главном одбору Радикалне странке, као и вршење дужности генералног секретара Индустријске и трговачке коморе у Новом Саду у периоду од 1925–1931. године и помоћника министра за трговину и индустрију током 1926. и 1927. године.

Друшџвени живоџ представља важан допринос институционализацији социологије у међуратном периоду. *Друшџвени живоџ – социјални научни часоџис за џолиџику, економију, законодавсџво и социјалне науке*, како гласи пун назив часописа (Митровић, 1982), представљао је, као што је већ речено, део ширег и прилично амбициозног пројекта оснивања Социолошког друштва.

Оснивачи часописа, Косић као главни уредник и финансијер, члан уредништва Ђорђе Тасић и секретар редакције Федор Никић, планирали су да излазак првог броја прати и оснивање Друштва. Поред изучавања српског друштва као главног задатка овог стручног удружења, планирано је и објављивање дела домаћих и страних друштвених научника у склопу едиције „Библиотека Социолошког друштва“.¹⁰ Но, услед наименовања Тасића и Косића на места доцента на Правном факултету у Суботици, тешкоћа везаних за добијање

---

9 Такође доступно на интернет-адреси наведеној у претходној фусноти.

10 Као извор су коришћени подаци доступни на интернет-адреси: http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=168:-1920-1921&catid=55:-1918-1941&Itemid=64

простора за рад Друштва, проузрокованих бркањем социологије и социјализма од стране тадашње власти, и тешке сарадње са Косићем, чему је највише допринела његова одбојна личност, часопис остаје једини део првобитне замисли који је дошао до своје реализације.

Није тешко претпоставити да је Косић, као главни уредник и финансијер часописа, највише утицао на рад *Друштвеної живоїтї*, те да је његово чланство у Радикалној странци и неповерљивост власти према социологији допринело томе да се путем поменутог часописа покуша оповргнути марксизам са становишта грађанске социологије и економије (Митровић, 1982).

Што се тиче социологије Мирка Косића, утицај поменутих формалиста је неоспоран. Он одбацује могућност да целокупно друштво представља предмет социологије као посебне друштвене науке. Поменути став гради кроз критику Диркема и његове перцепције друштва као стварности *sui generis* као основног епистемолошког постулата. Директну последицу оваквог приступа проучавању друштвене стварности, према Косићевом мишљењу, чини склизнуће социологије у метафизику обоготвореног бића „друштва“, при чему друштвена стварност може постојати искључиво као спољна у односу на појединца и самим тим, њему наметнута. Отуда основни методолошки постулат „посматрати друштвене чињенице као ствари“, иако логички доследан с обзиром на постојање друштва као стварности *sui generis*, јесте суштински погрешан, јер искључује појединца и унутарње психичке процесе као делатне факторе у стварању друштвене стварности (Косић, 2007).

Предмет социологије јесу друштвени облици, односно друштвене форме које настају путем интеракција појединаца. На овај начин, кроз проучавање друштвених форми или, још тачније, на трагу Фон Визеа, друштвених односа, социологија у своје проучавање друштвене стварности укључује и појединца. Појединац мора бити место на којем почиње и завршава се било које социолошко изучавање друштвеног живота, закључује Косић. У том контексту, изузетно је плодан теоријски систем Фон Визеа, а нарочито његова класификација друштвених односа, као темељ Визеове релационистичке социологије. Тако се у основи друштвености налазе основни процеси приближавања и удаљавања, односно приближавања и одбијања између појединаца који воде настанку различитих друштвених творевина, као што су маса, породица, црква, држава, сталез, класа и тако даље (Косић, 2007). Научно знање мора бити резултат дедуктивног метода, при чему даља разрада Визеовог теоријског система представља солидну основу истраживања, која би успела да превазиђе недостатке диркемовског друштвеног мистицизма, са једне стране,

и психологизма и емпирицизма у који често запада америчка социологија тога доба, са друге (Косић, 2007).

На крају треба додати да су од Косићевих становишта о предмету и методу социологије, који не излазе из граница формализма, далеко занимљивија његова перцепција проблема који спречавају бржи развој социологије. Својим залагањем за превазилажење дихотомија, номинализма и реализма, субјективизма и објективизма, као и нужности обједињавања микро – и макроанализе у социолошким истраживањима, Косић је у доброј мери антиципирао синтетичке тенденције у социологији, које су наступиле крајем XX века.

Као што је показао овај одељак, социологија Мирка Косића је данас једноставно превазиђена. Међутим, антимарксизам, који је карактерисао његове радове,¹¹ био би довољан да се не нађе међу „класицима српске социологије“ чак и да није било Косићевог политичког ангажмана за време Другог светског рата.

О поменутом ангажману ће бити више речи у наредном одељку, а овде ће се још само изнети запажање да су у српској, односно југословенској социологији након Другог светског рата деловали механизми слични онима који су описани у Конеловом тексту, где су неугодне чињенице, а са њима и Косић, препуштени заборау.

Политичка улога Мирка Косића

Предлог да награда за најбољу књигу из области социологије, на иницијативу Српског социолошког друштва, носи назив „Мирко Косић“ подсетила је академску социолошку заједницу на питање: „Ко је био Мирко Косић?“

У академској социолошкој заједници Косић се помиње као један од најзначајнијих и најобразованијих социолога између два светска рата (Митровић, 1982; Тркуља, 2012; Куљић, 2010). У претходном одељку приказана је његова научна делатност и допринос који је дао развоју српске социологије. Међутим, због његове изузетно контроверзног политичко-друштвеног ангажмана у одељку који следи, неопходно је приказати и „несрећну политичку звезду“ (<http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Poziv-na-di-jalog-o-Kosicu.lt.html>, 10.7.2012.) Мирка Косића.

11 У прегледу стања опште социологије из тридесетих година прошлог века марксизам успутно помиње само на пар места, док Франкфуртску школу, која је у Немачкој деловала у периоду 1923–1933. године, не помиње ни на једном месту у одељку који се бави немачком социологијом. Више о томе погледати у: Косић, Мирко (2007), „Савремена општа социологија“, *Журнал за социологију*, бр. 5, јесен 2007, стр. 193–291.

Још на почетку текста истакнут је значај познавања историје социолошке дисциплине и важност незанемаривања проблематичних аспеката исте. У ту сврху, у кратким цртама, приказаћемо становиште Милована Митровића о проблемима предратне југословенске социологије и приказати фазе развоја социолошке мисли.

Говорећи о проблемима предратне југословенске социологије, Милован Митровић наводи да су странке, као и социјални политички покрети, показивали интерес за социолошке проблеме због: потребе теоријског осмишљавања својих схватања, потребе за теоријским неутрализовањем противника као и потребе за нормативним регулисањем друштвених односа. Значајно за нашу тему и даљу анализу јесте следећи преглед развоја социјалистичке мисли и социологије. Митровић у том оквиру пише о развоју марксистичких концепција код нас, о католичкој социологији, о социолошким схватањима и идеологијама сељачког и земљорадничког покрета, али и о фашизму и југословенској социологији (Митровић, 1982).

У контексту везе фашизма и југословенске социологије Митровић, осим католичког социолога Ј. Шчетинца и контроверзног Мирка Кус-Николајева, међу предратним интелектуалцима који су показивали симпатије за фашизам помиње и Мирка Косића. С друге стране, аутор подсећа на Божићара Аџију, Едварда Кардеља и Веселина Маслешу у контексту марксистичке критике нацизма и фашизма (Митровић, 1982).

У погледу довођења у везу фашизма и српског социолога Мирка Косића академска јавност се поделила на оне који су истицали да је због идеолошких спорова неоправдано занемарен његов допринос домаћој социологији и да га треба чувати од заборављавања, с обзиром на чињеницу да је Косић био врло цењен у међународним и домаћим круговима (Тркуља); и на оне који су подсећали и упозоравали на, пре свега, Косићеву квислиншку активност (Куљић). Наиме, у периоду од 1941. до 1944. Косић је био заменик гувернера Српске народне банке и један од водећих Недићевих финансијских стручњака. После Другог светског рата живео је у емиграцији у Швајцарској. Умро је у Лугану 1956. У емигрантским полемикама истицао је да је за време окупације многе спасавао и да је био „дражиновац“ (<http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Rizicna-nagrada.lt.html>, 26.6.2012).

Довођење у везу југословенске социологије са фашизмом свакако завређује нашу даљу пажњу и анализу. У књизи *Савременици фашизма* Оливера Милосављевић настојала је да открије перцепцију фашизма од стране његових савременика, у жељи да прикаже колико се њихова слика фашизма као савремености, без знања о збивањима која ће тек уследити, разликовала од слике фашизма као прошлости

која је присутна данас (Милосављевић, 2010: 7). Ауторка се, између осталог, бавила и анализом политичких и идеолошких ставова интелектуалне елите који се односио на анализу, разумевање и тумачење идеологије и праксе система у Немачкој успостављеног 1933. године доласком националсоцијализма на власт (Милосављевић, 2010: 15).

У погледу политичке улоге Мирка Косића не постоји сагласност у стручној јавности. С једне стране, Косић се помиње као социолог који је гајио симпатије према фашизму (Митровић, 1982), док постоје интерпретатори који приказују Косића као противника тоталитарних режима, једнако нацистичког, фашистичког и комунистичког (Пејин). У том контексту, а за разумевање политичке делатности Мирка Косића, значајне су његове перцепције фашизма (Косић, 1933), националсоцијализма (Косић, 1933), социологије рата (Милосављевић, 2010), као и његово виђење војног пуча од 27. марта 1941.

Косић је изворе фашизма проналазио у „националистичком империјализму пренасељене земље, ускраћене у подели колонија за своју експанзију, као и у борбеном синдикализму, који је одбацио либерално-демократске методе парламентаризма и успоставио идеологију „ауторитативне премоћи борбених елита“. Фашизам је, по његовом мишљењу, настао као реакција припадника средњег сталежа „на класно идеалисање, скоро самообожавање пролетерске масе у марксистичким сферама“. Сматрао је да је Мусолини налазио инспирацију у учењима Ничеа о „натчовеку“, учењима Сорела о значају воље бојовних елита, учењу Парета о „вечном социолошком закону да од квалитета вођства елите зависи судба целине“ и учењу Лебона о „ниском моралном и интелектуалном нивоу гомиле“ (Косић, 1933: 18, 19).

Мирко Косић је оцењивао да је основа „ауторитативно-корпоративистичке“ конструкције италијанског фашизма антидемократска, антикласна и националносолидаристичка. Држава, нација и партија чине јединство, при чему је нација духовна творевина у сталном процесу изграђивања, а не природна датост, као код немачких расиста, док је партија „со Нације, свесни и једино позвани носилац национално-државне политике“, она је „више биће историјске стварности“, којој су подређени појединци и групе. Захваљујући својим доприносима у остваривању духовног јединства италијанске нације, али и у исушивању мочвара, сузбијању маларије, изградњи путева, сузбијању корупције, искорењивању мафије, фашизам је обезбедио Италији углед међу великим силама „какав није никада имала“ (Косић, 1933: 19).

Косић је сматрао да немачки националсоцијализам представља смесу предратног пангерманског расизма и пруског милитаризма „са послератним бољшевичким и фашистичким елементима“. Слично као и бољшевизам и фашизам, и националсоцијализам ствара

„тоталитарну државу“, која не трпи одступања од званичних образаца. Аутор је закључивао да „и када се дивимо огромној моралној мобилизацији немачке Нације у национал-социјалистичком режиму, не можемо а да се не упитамо: да ли не доноси човечанству то укрштање бољшевизма и фашизма више опасности у будућности него оба његова идејна сродника заједно“ (Косић, 1933: 22–26).

Разлике између фашизма и бољшевизма, по Косићевом мишљењу, проистичале су из другачијег идејно-историјског порекла, различитог етничког карактера њихових носилаца, различитих социјалних структура и културног ступња друштава у којима су се јављали. Косић је закључивао да су „експерименти бољшевика, фашиста и национал-соци[ј]алиста, Рузвелта и тежње енглеских лабуриста“ пролазне појаве великог процеса превирања у тражењу новог реда, јер се старо предратно доба „никада неће вратити“ (Косић, 1933: 28, 29).

Косићева анализа је у великој мери противречна. На појединим местима упозорава на опасност фашизма и националсоцијализма, али, с друге стране, наслућују се и дивљења и симпатије аутора према истим. Треба имати у виду да је књига *Бољшевизам, фашизам и национал-социјализам*, написана 1933. године. Друштвено-политички ангажман Мирка Косића у оквиру квинслишке владе наступа каснијих година – у периоду од 1941. до 1944. године, када, као што је наведено, обавља функцију заменика гувернера Српске народне банке и једног од водећих Недићевих финансијских стручњака.

С обзиром на то да се у овом одељку бавимо политичком улогом Мирка Косића, корисно је напоменути и Косићево становиште о социологији рата. Мирко Косић је 1935. године навео неколико теза о узроцима ратних сукоба. Прва теза је о борбености као природној диспозицији човека који није потпуно разумно биће, што чини да у међуљудским односима дејствују и инстинкти. Ипак, по Косићевом мишљењу, сама борбеност није довољна за ратовање. Друга теза се састоји се у означавању основних разлика у менталитету појединих народа које могу бити узрок сукоба, као и разлике „у физичком типу појединих народа“, која доводи до „расне мржње“ и, посредно, до рата. Трећа теза садржи демографско објашњење ратних узрока у вези са размножавањем становништва, јер је на делу различит прираштај код разних народа, што производи и различити притисак на њихов животни простор. Наговештавајући велику опасност од јачања фашистичких тенденција које прете да изазову светски рат, сматрао је да су три главна извора рата у том тренутку Јапан, Италија и Немачка. У њима је изражен снажан процес размножавања, који се потенцира и вештачким путем, а постоји и расистичко-милитаристички менталитет, који се народима улива кроз уверење да имају већу вредност од других (Милосављевић, 2010: 540).

За анализу политичке улоге Мирка Косића значајно је његово виђење војног пуча 27. марта 1941. Професорка Милосављевић упозорава да са аспекта потреба савремене идеологије, у Другом светском рату, ништа није било онако како би данашњи тумачи желели да је било. Незадовољни што је било другачије, објашњења проналазе углавном у разним нивоима „завера“, било комунистичких, коминтерновских, ватиканских, черчиловских, стаљиновских (најмање хитлеровских), а 27. март 1941.¹² „није требало да се деси, већ је требало остати у систему Тројног пакта, да није требало пружати отпор Хитлеру, већ сарађивати са њим, да није требало ‘поигравати’ се са антифашизмом, већ седети код куће и чекати савезнике који ће донети слободу...“ (Милосављевић, 2010: 10). Мирко Косић, тада професор универзитета и политичар, био је сведок времена када је изведен пуч, а своје перцепције догађаја изнео је у две полемике објављене 1950. и 1951. године, поводом десетогодишњице револуције: *Је ли 27. март 1941. илаћен? и Гробари Југославије – ко је „дрско лајао“?*

Мирко Косић негативно гледа на поменути догађај, а као последице пуча дела официра београдског гарнизона наводи: Априлски рат 1941, окупацију Југославије, уништавање и депортацију српског народа, грађански рат са свим последицама победе комуниста кроз федерално-конфедерални систем уређења државе с крајњим последицама распада државе 1991. године, доминацију Европске уније, односно НАТО-а над Србијом и српским народом (Пејин, 2003: 1)

Мирко Косић био је дубоко убеђен да су масони, уз помоћ Велике Британије, „гурнули“ Југославију у рат. Овакви његови ставови утицали су да се догађај постави у динамични јавни дискурс у српским емигрантским круговима.

Следио је напад на ставове Мирка Косића у *Американском Србобрану* и *Пројласу Југословенској народној одбора* из Лондона поводом десетогодишњице пуча. На овај напад Косић одговорио је брошуром *Гробари Југославије. Ко је дрско лајао? Око 27. марта 1941.* (Пејин, 2003: 1).

Косић је војни пуч 27. марта 1941. описивао као дело завере једне групе престоничких официра, обичан официрски пуч завереничке клике, режиран споља како би се изменила спољна политика земље,

12 Војни пуч 27. марта 1941. године извела је завереничка група високих официра Југословенске војске, на челу са бригадним генералом Војног ваздухопловства Боривојем Мирковићем, збацивши с власти трочлано краљевско намесништво, кнеза Павла Карађорђевића, др Раденка Станковића, др Иву Перовића, владу Драгише Цветковића и Владка Мачека, која је два дана раније, 25. марта 1941, потписала протокол у Бечу о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту.

а не њен економски, социјални, политички и морални поредак. Одбацио је став да је пуч био народни устанак и израз народне воље (Пејин, 2003: 4, 5).¹³

У погледу политичке улоге Мирка Косића, приказано је у кратким цртама његово виђење фашизма, националсоцијализма, социологије рата, перципирање 27. марта 1941.

Међутим, оно што за крај треба нагласити, а што се сматра врло проблематичним, јесте следеће: Мирко Косић је био заменик гувернера у Недићевој влади у периоду од 1941. до 1944. У том периоду је Ђорђе Тасић био заточен у Бањичком логору (од јануара 1943), где је и стрељан (августа 1944).¹⁴ Могућност да је Мирко Косић знао о стрељању свог колеге, а да ништа није предузео тим поводом, додатно проблематизује политички ангажман Мирка Косића.

Закључак

У раду су аутори настојали да понуде одговор на нимало једноставно питање: „Ко је био Мирко Косић?“ У самом уводу дат је осврт на расправу актуелну у оквиру социолошке заједнице у марту месецу, 2012. године, поводом иницијативе Српског социолошког друштва да се успостави награда за најбољу књигу у области социологије која би носила назив „Мирко Косић“. Овакав увод био је неопходан како би читалац био упознат са врло динамичним дискурсом који прати лик и дело овог аутора.

Поменута полемика подсетила је социолошку заједницу на бројне проблематичне аспекте историје саме дисциплине и отворила питања о односу идеологије и науке. Тема која је „најављена“ још у самом наслову јесте питање заборављања.

Да ли социологија треба да препусти заборава личности контроверзних биографија? Како би домаћа социологија требало да се постави према проблематичним догађајима који су део њене историје?

Имајући у виду сложеност теме, раду се приступило тако што се приказала Косићева улога, кроз његов научни, али и друштвено-

---

13 Треба имати у виду да приказ Косићевог виђења 27. марта 1941. (Пејин, 2003) излази из оквира научне и вредносно неутралне анализе догађаја. Међутим, с обзиром на то да се овај одељак бави друштвено-политичким ангажманом Мирка Косића, а како се стално преплитање идеологије и науке намеће као тема рада, сматрало се корисним да се у кратким цртама прикажу и сегменти текста историчара Јована Пејина.

14 http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=106:-1892-1943&catid=49:2011-12-11-16-56-29

-политички ангажман. У две одвојене целине настојала се показати улога Мирка Косића, с једне стране, као социолога који је дао несумњив допринос развоју и институционализацији домаће социологије, али се и желело, с друге стране, да се упозори на његову контроверзну политичку улогу коју је играо као заменик гувернера у Недићевој влади. Премда су поменута поглавља у раду представљена одвојено, ради боље прегледности, аутори упозоравају на негативне импликације уколико би у академском и јавном дискурсу била приказана само једна од сфера деловања Мирка Косића.

У поглављу које се бави научним ангажманом аутора, Мирко Косић је представљен као један од најзначајнијих и најобразованијих социолога између два светска рата (Митровић, 1982; Тркуља, 2012; Куљић, 2010). Поменуте су његове заслуге у институционализацији социологије као науке, с обзиром на околност да је био један од оснивача часописа *Друштвени животи* и аутор првог уџбеника из социологије у Србији: *Увод у општу социологију* (Митровић, 1982). Приказана су Косићева становишта о предмету и методу социологије која су у великој мери обликована утицајем немачких формалиста Зимела и Фон Визеа, али и његовим изразито критичним ставом према марксизму и марксистичкој социологији (Косић, 2007).

Међутим, поред заслуга Мирка Косића за развој и институционализацију социологије, његово име помиње се и у контексту везе фашизма и југословенске социологије (Митровић, 1982). Његов контроверзни друштвено-политички ангажман „захтева“ је од аутора текста да прикаже и политичку улогу Мирка Косића. У том контексту је у кратким цртама представљено његово виђење фашизма (Косић, 1933), националсоцијализма (Косић, 1933), социологије рата (Милосављевић, 2010), као и виђење 27. марта 1941. (Пејин, 2003).

Да ли су се аутори, кроз наведена поглавља, приближили одговору на питање: „Ко је био Мирко Косић?“ Један рад је недовољан да се осветле сви аспекти лика и дела неког аутора. Осветљена су само нека од подручја Косићеве „заборављене социологије“. Али и проблематична подручја дисциплине! Веза социологије и фашизма не би смела остати у сенци и препуштена заборава, ма колико тема била комплексна, а поједини догађаји неугодни. Свака динамична јавна расправа отвара нова питања и поглавља о самој дисциплини и њеној историји, а трагање за одговорима на њих представља изазов и императив социолошке заједнице. Јавна расправа о Мирку Косићу свакако је неопходна како за академску, тако и за ширу јавност, како се не би заборавиле његове заслуге као социолога, али и како се не би сметнуо с ума његов ангажман који је практиковао као друштвено и политички активан учесник.

Релевантне интернет-адресе

- http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=107:-1892-1956&catid=49:2011-12-11-16-56-29&Itemid=61
http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=168:-1920-1921&catid=55:-1918-1941&Itemid=64
<http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Poziv-na-dijalog-o-Kosicu.lt.html>
<http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Rizicna-nagrada.lt.html>
<http://www.ssd.org.rs/images/stories/politika.pdf>
http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=231:2012-03-10-19-59-18&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41
http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=242:2012-03-29-19-47-45&catid=38:2011-12-11-16-37-51&Itemid=53

Литература

- Бирешев, Ана (2007), „За једну науку о научном пољу“, *Филозофија и друштво*, бр. 3, стр. 199–236.
- Connell, Robert W. (1997), „Why Is Classical Theory Classical?“, *The American Journal of Sociology*, Vol. 102, No. 6, pp. 1511–1557.
- Hobsbawm, Eric (1983), „Introduction: Inventing Traditions“, in: *The Invention of Tradition*, ed. by E. Hobsbawm and T. Ranger, Cambridge: University Press, pp. 1–15.
- Косић, Мирко (1933), *Бољшевизам, фашизам и национал-социјализам*, Чачак – наведено према: Милосављевић (2010).
- Косић, Мирко (2007), „Савремена општа социологија“, *Журнал за социологију*, бр. 5, јесен 2007, стр. 193–291.
- Куљић, Тодор (2009), „Социолошке генерације – хипотетички упоредни оквир“, *Социологија*, Вол. LI, no. 1, стр. 55–64.
- Кун, Томас (1974), *Структура научних револуција*, Београд: Нолит.
- Mannheim, Karl (1954), *Ideology and Utopia*, London: Routledge and Kegan Paul LTD.
- Митровић, Милован (1982), *Југословенска предратна социологија*, Београд: Истраживачко-издавачки центар ССО Србије.
- Милосављевић, Оливера (2010), *Савременици фашизма*, Хелсиншки одбор за људска права, Загорац, Београд.
- Пејин, Јован (2003), „Јавни став др Мирка Косића, народног посланика и првака Народне радикалне странке о 27. марту 1941. године“, *Округли сто 27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске полијтике* (Београд, 25–27. III 2003).
- Sztompka, Piotr (1994), *Sociology of Social Change*, Oxford & Cambridge: Blackwell.

Dejan Petrović, Milena Stanojević

MIRKO KOSIĆ
– A FORGOTTEN SOCIOLOGY

Summary

Mirko Kosić was one of the most prominent scholars of the Serbian sociological scene during the time of peace, in-between two world wars. But for the sociological scholars' community of contemporary Serbia, this sociologist, who published a great number of scientific articles, as well as a textbook for sociology, is rather unrecognized, and most of the scholars are not familiar with his name and work. It should be noted that Kosić was the one who established and worked as the editor-in-chief of the *Social Life* – one of the first social science journals in Serbia. In this context, the aim of the text is to illuminate the author's theoretical and methodological standpoint and his opinion on sociology as an independent social science, as well as to define the goals of sociology in the light of Mirko Kosić's work. This text also focuses on the Kosić's strong critique of Marxism, and his relations to Nedić's regime, with the main goal to understand the fact that his work was neglected by the national sociological community after the World War Two, and how it came to be that today his work is still neglected and not recognized.

Key words: Mirko Kosić, journal *Social Life*, the subject of sociology

МИРКО КОСИЋ И НАЦИЈА:
ОПШТЕ ИДОЛОШКО УСМЕРЕЊЕ,
ТЕОРИЈСКО ПОИМАЊЕ НАЦИЈЕ
И НАЦИОНАЛНО ОПРЕДЕЉЕЊЕ *

Резиме: У идеолошком смислу, Косић је прешао пут од радикално-демократског националисте (приближно до раних 1920-их), преко елитистички усмереног конзервативног националисте (до позних 1920-их), до салонског фашисте. Неке идеје италијанског фашизма очигледно је половином 1920-их и нарочито током 1930-их усвојио, па му је то, уз разочараност у 'браћу' Хрвате и крах идеологије југословенског национализма, омогућило потпуно напуштање младалачких идеала – југословенство се замењује искључивим српством а радикално демократско убеђење фашистичким – током прве половине 1940-их. Од ране младости гајио је и културтрегерски однос једног Војвођанина према Србијанцима, па је био југословенски националиста пречанско-српске усмерености, уз благи отклон ка хрватској варијанти југословенства. Након Споразума Цветковић–Мачек, самосажаливи ксенофобични национализам, вршење функције заменика гувернера Народне банке Недићеве Србије, величање Недића и Љотића, антипарламентаризам, антикомунизам, антициганизам, антимасонство, антисемитизам, антибританска, антихрватска, антимуслиманска, антицинцарска и антијерменска усмереност сведоче о фашизацији општег идејног усмерења Мирка Косића.

Кључне речи: Косић, нација, национализам, фашизам, југословенство, српство

Увод

Нема никакве сумње да је Мирко Косић био у теоријском смислу најобавештенији и најобразованији социолог у Краљевини СХС (Југославији). Упркос неретким рогобатностима језика и мањкавостима

---

* Рад је настао у оквиру истраживања „Изазови и актери нове друштвене трансформације у Србији: концепти и актери“, под бројем 179035, које подржава Министарство просвете и науке Републике Србије. Благодарим колеги Бориславу Милићу на великодушном давању на увид годинама прикупљаних научних и публицистичких дела Мирка Косића, као и грађе о њему. Такође, колеги Милићу и проф. др Тодору Куљићу дугујем захвалност и на драгоценим коментарима овог рада.

стила, на које је у приказима првих Косићевих радова указивао Јован Скерлић (Скерлић, 1913: 633), а које Косић никада није превазишао, његова укупна социолошка обавештеност, коју је, примерице, показао у *Уводу у социологију* (Косић, 1934), била је далеко изнад средине у којој је делао и на нивоу „било којег рада који би неки амерички научник написао на енглеском језику“ (Rousek, 1947: 748). Томе је несумњиво допринела Косићева натпросечна интелигенција и солидно владање страним језицима (немачки, мађарски, италијански, француски, енглески). Па ипак, као што су учили социолози најмлађе генерације, опасно је „потенцирање само научног ангажмана поманутог социолога услед ослобађања од одговорности за поступке унутар јавне сфере“.¹

Наиме, поступци у јавној сфери су повезани са идејно-политичким усмерењем, а у овом усмерењу садржана визија пожељног друштва и замисао о непријатељу утичу на непосредан или посредан начин на теоријску мисао о друштву и истраживачке приоритете. Отуда ће у жижи интересовања у овом тексту бити Косићева општа идеолошка усмереност, начин на који је она утицала на теоријско усмерење, а и једно и друго на разумевање једног посебног социолошког проблема, тј. поимање нације. Сем тога, такође ће бити представљено Косићево национално опредељење, пошто је оно одређено не само његовим етничким, српским, пореклом, већ и чињеницом одрастања у вишеетничкој Војводини, као делу њему мрске Хабзбуршке монархије, и идејама о српско-хрватском јединству, које ову монархију руше и уместо ње стварају на југословенској нацији засновану, а федеративно уређену, монархију Југославију.²

Вероватно је да су Косића и личне мане – веома изражена и скоро болесна амбиција, иста таква сујета и честољубље, свадљивост и несклоност сарадњи, нестабилност и превртљивост,³ па и среброљубље⁴ – умногоме спречиле да пружи максимум не само у социологији

1 Петровић, Станојевић, 2012, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=107:-18921956&catid=49:2011-12-11-16-56-29, 16. јануара 2013.

2 Косић, 1918, <http://archive.org/details/diesdslavenfra00kosi>, 9. јануара 2013.

3 Никић, 1981, цит. пр. Антонић, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=168:-1920-1921&catid=55:-1918-1941, 16. јануара 2013; Милић, 2013.

4 Против Мирка Косића, као генералног секретара Трговачко-индустријске и занатске коморе, њен дисциплински одбор повео је поступак и донео пресуду о отпущу „из коморске службе без права на икакву накнаду (отпремнину или мировину)“, што је Косић тражио. Стављало му се, између осталог, на терет да је састављао нетачне записнике; на морално споран начин извлачио личну корист из средстава Коморе; намерно затурао документа у циљу уношења забуне о броју година које је провео у државној служби, а у циљу добијања права на

већ и на другим пољима у којима је изражавао амбиције, као што су универзитетска каријера и политика (Милић, 2013). Па ипак, њима се не може у потпуности објаснити квислиншко делање једног несумњиво даровитог социолога. Стога ће овде превасходно бити реч о везама између, на једној страни, опште идеолошке усмерености, социолошке теорије, националног опредељења и, на другој страни, практичнополитичког суноврата током Другом светског рата, када је Косић у Недићевој Србији заузимао (1941–1944) положај заменика гувернера Народне банке. Црте његове личности могу представљати тек помоћно средство за објашњење овог суноврата некадашњег добровољца србијанске војске из Првог светског рата.

Општа идеолошка усмереност Мирка Косића

У идеолошком смислу, Косић је прешао пут од радикално-демократског националисте (приближно до раних 1920-их), преко елитистички усмереног конзервативног националисте (до позних 1920-их), до салонског фашисте. Свакако, у младости је овај даровити човек био пун националног надахнућа и склон демократији. Ипак треба приметити да су та становишта остала на декларативно-пропагандном и теоријски неразрађеном нивоу,⁵ што сведочи да нису била чврсто

пензију; из личних разлога запослио „неспособну чиновницу“; ступио 1929/30. у „личну пословну везу са пештанском фирмом Хофхер-Шранц-Клајтон-Шутлеворт и да је затим био изабран у управни одбор новооснованог Југословенског А.Д. Хофхер-Шранц-Клајтон-Шутлеворт без одобрења и знања Управе Коморе, па је тиме прекршио дужности у погледу реда и непристрасног рада у Комори и прописа Правилника“; да „се 1927. год. примио дужности члана Управног одбора Дирекције Државног Свиларства у Новом Саду и да је дужност вршио у току своје службе у Комори, а све то без одобрења Управе Коморе а на уштрб рада у Комори и привредничких интереса“; да се „веома често у коморском звању понашао према чиновницима и послужитељима Коморе на веома груб и непристојан начин, псујући и вређајући их“; да се „веома често користио радом коморских чиновника и послужитеља у своје приватне сврхе“; те да је често без одобрења одсуствовао из Новог Сада. Посебно му се замерало што је запослен „у служби Коморе као стални чиновник“, иако је од 1925. био редовни професор Правног факултета у Суботици, па је „редовно путовао седмично по три дана у Суботицу“, а „да у Комори тих дана ништа не ради“, па се закључивало како је „за оптуженог Комора била“ тек „једна лепа и веома уносна синекура“, која је Комору у периоду 1925–1930 коштала тадашњих 1.200.236 динара (Дисциплински одбор Трговачко-индустријске и занатске коморе у Новом Саду, 1931). Осим тога, може се приметити да је Косић, такође, био и помоћник министра за трговину и индустрију 1926/27.

5 Косић је демократију најчешће користио на инструменталан начин, тј. у национално-пропагандне сврхе, па је Немачку, Немце и Мађаре („ове монголске ‘аристократе’“) у Аустро-Угарској критиковао због феудалног, аристократског,

усвојена и најдубље промишљена, па их је било лако изменити при првим налетима кризе тзв. парламентарне демократије након Првог светског рата (Косић, 1912а; 1912б; 1918).

Сем тога, у потпуности ненамерно странчарење и друштвено дубоко укоренење, а с врха подстицана, и раширена корупција у Краљевини СХС извесно су веома негативно деловали на Мирка Косића, као, уосталом, и на већину грађана. У таквом друштвеном окружењу, он је упознао дело Вилфреда Парета, које је на њега оставило дубок утисак. Већ 1924. године Косић је писао како је Парето „дао једно велико дело огромне културно-историјске ерудиције и силне снаге систематизирања факата“ (Косић, 1924: 21). Десет година доцније, у свом уџбенику, Косић управо Парета, заједно са Вебером и Диркемом, издваја као најзначајнијег социолога,⁶ тј. њих тројицу назива „стубовима савремене социологије“ (Косић, 1934: 107).

Свакако, најважнији утицај на идеолошко усмерење Косића извршила је Паретова теорија елита. Без коментара је усвајао Паретово правдање друштвених неједнакости ставом да друштвене класе постоје „као последице физичких, моралних и интелектуалних разлика“, те да у историји увек „елите управљају масама“ (Косић, 1934: 131). Са одобравањем је цитирао и став о ‘плутократским демагогијама’, „како Парето назива демократије под вођством шићарцијских еснафли-политикана“, баш као и став о нужности сталног занављања елита даровитим појединцима „из нижих слојева, данас нарочито из сељаштва, чији начин живота ствара резервоар за водеће енергије народа“. Напоследку, апологетски је наведен и став да је „моћ оног колективитета најтрајнија, у ком су масе конзервативне и дисциплиноване а вођство инвентивно, али без сваке болећивости“ (Косић, 1934: 132). Истовремено, што је веома важно, Косић је био идеолошко-критички сасвим свестан да Паретова „популарност као социолога у Италији“ јесте условљена „сродношћу његових политичких идеја (антидемократских и антипарламентарних) са идеологијом фашизма“, те да га је „Дуче“ поштовао „као једног од родоначелника нове спасоносне науке о чврстој владавини“ (Косић, 1934: 135).

Ова опчињеност Паретовом теоријом, али и фашистичком праксом у Италији, видљива је и у часопису *Друштвени животи*, чији је

олигархијског и бирократског недемократичног односа према другим нацијама (Косић, 1918: 45–49, 51–52, 54, 60, 62, 136).

6 Истини за вољу, Косић наводи и да је Парето „необично рђав писац“ због непрегледне композиције дела, садржајно „претежно каталогизирајућег карактера“, претрпаности разноврсним материјалом, неиздвојености принципа, што је све допринело да су ретки они који су његово дело прочитали од корица до корица (Косић, 1934: 127). Занимљиво је, међутим, да се сви наведени приговори могу упутити и самом Косићу.

spiritus movens Косић несумњиво био.⁷ Већ у првом броју Милош М. Милошевић је изнео профашистички став: „Реалистичка филозофија прихваћа ово у извесној мери фашистичко схватање улоге елите у социјалној еволуцији, јер оно одговара стварности да било у монархији, у републици или у диктатури увек елите носе и остварују национални и социјални идеал“ (Милошевић, 1930: 15).

Један други стални сарадник⁸ је у истом броју изнео јасан проевропски⁹ и антипарламентарни став¹⁰ (Станић, 1930а: 20, 22–23). Такође, слављена је националистички усмерена, свемоћна и ауторитарно вођена држава потпуно у маниру италијанског фашизма, а у тадашњој омладини је препознавана „авангарда“ и „елитна генерација“¹¹ која ће „знати да све своје личне и ситније циљеве подреди једном једином циљу: држави као целини свих напора културних и цивилизаторних; држави као збиру виших вредности живота, као идеји у којој се сви савремени задаци нације треба да оваплоте“ (Станић, 1930а: 25–26).

7 Косић је покренуо и уређивао часопис, а изричито је, на поткорици часописа, стајало: „Уредништво се не везује за поједина гледишта сарадника, али ће настојавати да се прилози, поред све објективности, крећу у једном идејном правцу.“ Узгред, Косића је Дисциплински одбор ТИЗК у Новом Саду теретио и за употребу средстава Коморе у приватне сврхе: „Почетком 1930. (...) почео је г. др. М. Косић да издаје један нов месечни часопис у Новом Саду под именом ‘Друштвени живот’. За редакцију и администрацију тога часописа оптужени је употребио и коморске чиновнике Др. Славка Станића, Веру Сенчу и Ивана Ђуричка, као и обадва коморска послужитеља“ (Дисциплински одбор ТИЗК, 1931: 42). Такође, Станић и остали поменути су сведочили да се Косић према њима грубо и простачки опходило, а наводно им није исплаћивао ни хонорар, те је часопис престао са излагањем чим је обустављена Косићева служба у ТИЗК (Дисциплински одбор ТИЗК, 1931: 43, 49).

8 Изгледа да је Станић био тек привремени Косићев сарадник, као потчињени чиновник ТИЗК у Новом Саду, који је у дисциплинском поступку против Косића сведочио против негдашњег патрона, будући да је остао на високим функцијама у Комори и након Косићевог избацивања из ње, а није остао забележен као трајнији сапутник фашиста (Дисциплински одбор ТИЗК, 1931: 25, 42, 49). Штавише, може се посумњати, иако се не може доказати, да је чланке о претечама фашизма писао или менторисао, можда, сам Косић, имајући у виду њихов прилично висок квалитет, али да из неког разлога није хтео да их (са)потписује.

9 „Културна консолидација могућа је само у потпуном наслону на Европу“ (Станић, 1930а: 20).

10 „Парламенат, као трибина дилетаната речи, показао се (...) као недоношче несразмерно развијене политичке свести“ (Станић, 1930а: 23). Антилиберализам је дошао до изражаја и у залагању за забрану слободе говора (Станић, 1930а: 16).

11 У наредном броју часописа, исти аутор је, приказујући утицај Сорела на Мусолинија, јасно показао где је нашао инспирацију за горње редове: „Фашизам је само омладину фаворизирао, и победа фашизма је победа младости“ (Станић, 1930б: 21).

Штавише, трећи сарадник, Владислав Стакић, адвокат и правни саветник италијанске фашистичке амбасаде, писац хвалоспевног рада о Шарлу Морасу¹² и припадник љотићевске емиграције након Другог светског рата, славио је антидемократичност старога и кудио демократичност младога Клемансоа, говорећи како се овај у Драјфусовој афери „свом жестином свог темперамента оборио“ на „најпоузданије елементе војске“ (Стакић, 1930: 28), чиме је, у ствари, правдао антисемитизам антидрајфусоваца.

Склоност француским фашистима изречена је без ограда: „Да би спасао Француску, Клемансо је одбацио од сваког утицаја на државне послове демократско-републиканску левицу. Његови најинтимнији и најбољи сарадници налазили су се у крајњим десничарским редовима“ (Стакић, 1930: 29). Напоследку, донет је превод текста „Фашизам и бољшевизам“ Ервина фон Бекерата (Ervin von Beckerat), у којем се за фашизам вели да је „израз спонтаног јединства воље, младости, активности, наклоност покретима, једна врста *l'art pour l'arta*“, док „бољшевизам изгледа“ као „знатно упрошћена идеологија“ (von Beckerat, 1930: 53).

Према томе, први број часописа *Друштвени живот* био је посвећен питањима југословенске нације и национализма и, у великој мери, представљању фашизма. Но, да се није радило о случајности или тек једном броју посвећеном једној од постојећих идеологија, потврдили су и следећи бројеви.

Док је Косић у следећа два броја писао о „кризи социјалистичке доктрине“ (Косић, 1930б; 1930в), дотле је Славко Станић, негдашњи дадаиста, професор продаје на Трговачкој академији у Новом Саду, у другом броју похвално писао о Жоржу Сорелу, у четвртном о Вилфреду Парету, а у шестом о Гаetanу Моски и Роберту Михелсу, као идејним претечама фашизма (Станић, 1930б; 1930г; 1930д). За Парета се нпр. вели да је фашизму учинио „огромне услуге у борби против идеологија парламентарне демократије и социјализма свију нијанса“ (Станић, 1930г: 17).

Штавише, у другом броју су и језуити добили позитивно тумачење, пошто је уочено да је у њима оваплоћена „једна специфично европска страст за владањем и иживљавањем“, те да је у њима католичка црква добила „своју милитантну и борбену авангарду“, јер нико „није пре њих умео тако сјајно да побеђује“, па су и „истабанали многе путеве европској цивилизацији“; напоследку, „у језуитизму постоји много што је вредно дивљења, па и подражавања“, јер само „овако

12 Српски неонацисти топло препоручују данашњој омладини ову књигу, први пут штампану 1939, *Стормфронти Србија*, „Одабрана литература за српску омладину“, <http://www.stormfront.org/forum/t395009-2/>, 29. јануара 2013.

савршено строга, потпуно јединствена и ауторитативна организација, у правом смислу речи модерна европска политичка организација, била је у стању да побере толико успеха“ (Хелер, 1930: 43–47).¹³

Но, и сâм Косић је не само посредством својих сарадника, већ и непосредно, изрицао сопствену, најблаже речено,¹⁴ идеолошко-теоријску заинтересованост за италијански фашизам, пошто је читаоцима *Друшћивеној живоиџа* наговестио: „с нарочитим интересовањем посматрањемо функционисање националистичког корпоративизма у Италији“ (Косић, 1930г 1: 2). Његов сарадник Станић је, пак, сасвим у фашистичком духу реторичког промовисања интереса средњих слојева, писао да је „ситуација у западној Европи и у већем делу Средње Европе та, да су економски најтеже погођени не радници него управо средњи слојеви, интелектуални позиви, намештеници и занатлије“ (Станић, 1930г 1: 29).

Сâм Косић је апологетски величао успехе италијанског фашизма, тврдећи да је исушио мочваре, сузбио маларију, створио „савршену мрежу друмова“, појефтинио саобраћај, очистио управу од корупције, „искоренио свемоћну ‘мафију’ на Југу“, и „пре свега остварио духовно јединство талијанске Нације и извојевао јој углед међу великим Силама, какав није никада имала“; на крају закључује да за такве резултате „цена у напуштању либералских ‘слобода’ и мурдарлука не изгледа превелика“ (Косић, 1933: 20).

Наравно, треба исторично узети у обзир да је у међуратном периоду дивљење успесима италијанског фашизма и Мусолинија било прилично распрострањено не само у Краљевини СХС (Југославији), већ и у свету,¹⁵ али то не може служити као оправдање Косићу, пошто, за разлику од њега, једном радикално-демократском националисти, Јовану Цвијићу (умро 1927), или конзервативном националисти,

13 Насупрот хвале језуита, у 3. броју је извесни Станко Шокчевић писао „поводом аутобиографије Лава Троцког“ о „демонском човеку“ (Шокчевић, 1930).

14 „Код нас се тако у другој половини прошлог века хтело прокриумчарити марксистичку доктрину, а прешло се током овог века директној примени радикално индивидуалистичког демократског парламентаризма романског типа са свима негативним последицама“ (Косић, 1930г: 2). Пошто је, дакле, одбио „марксистичку доктрину“, а потом и „радикално индивидуалистички демократски парламентаризам“, остао је фашизам.

15 Черчил и Рузвелт су нпр. хвалили Мусолинија пре 1935. и његовог напада на Етиопију. Први је 1927. говорио да би да је Италијан „свесрдно“ био уз Мусолинија у његовој „победничкој борби против зверских апетита и страсти лењинизма“; а други је помињао „здивљујућег италијанског центлмена“, користећи неке његове идеје за *New Deal*. Наравно, није случајно што ове цитате читалац може наћи на крајње десној електронској адреси: <http://majorityrights.com/weblog/comments/864/>, 30. јануара 2013.

Слободану Јовановићу, није падало на памет да флертују са фашизмом ни једног тренутка.

Сем тога, није се радило тек о флерту, јер према сведочењу самог Љотића, Косић се у периоду 1932–1934. налазио у кругу оних који су идеолошки осмишљавали лист *Оштрацбина*, али га је „напустио пре самог почетка покретања листа“ (Љотић, 2001: XI: 79). Нажалост, Љотић није навео разлог разлаза.

Но, иако је Косић несумњиво гајио симпатије према италијанском фашизму, сличне склоности није исказивао према немачком национализму, па следствено ни према национал-социјализму ни према Хитлеру:¹⁶ „Отсуство сваке мере у циљевима и методама, и када су сличне било бољшевизму било фашизму, разликују свагда битно данашњи национал-социјализам (...) И када се дивимо огромној моралној мобилизацији немачке Нације у национал-социјалистичком режиму, не можемо а да се не упитамо: да ли не доноси човечанству то укрштање бољшевизма и фашизма више опасности у будућности него оба његова идејна сродника заједно...“ (Косић, 1933: 25–26)

У ковитлацу Велике привредне кризе (1929–1934) Косићу је постало јасно да ће морати да наступи извесна „глобализација“ привреде како би се створила „довољно велика подручја за развитак данашње привредне технике“, па је већ 1930. предвиђао и настанак „европске царинске уније“.

Истовремено, међутим, увиђао је да конкретно решење европских недаћа „неће много зависити од нас нити од појединих других малих и средњих земаља Европе“, већ да Југославија треба да се усредсреди на питање „с којим земљама ћемо имати да образујемо та већа привредна подручја, јер од тога ће зависити могућност нашег будућег привредног развоја, а тиме и наша национално-политичка и национално-културна позиција у Европи“ (Косић, 1930г 2: 42).

С тим у вези, поставио је питање да ли би Југославији било у интересу да се ближе повеже са средњом Европом или са балканским земљама, и одговорио да јој више одговара једна Балканска унија с Бугарском, Румунијом и Грчком, с којима се „структурално допуњујемо“ (Косић, 1930г2: 42–44). Наравно, економска логика била је подупрта политичким резоним и страховима: „Ако би се Балкан споразумео пре обнове немачко-германске силе биле би дате шансе да се запречи сваки Дранг како на Трст – Јадран тако и низ Дунав. Наша привредна, али и политичка и културна будућност зависи од тога која ће се могућност пре остварити: свест Балкана или обнова политичке снаге велике Немачке.“ (Косић, 1930г 2: 44)

16 За Хитлера је писао да „није ни Лењиновог ни Мусолинијевог кова“ (Косић, 1933: 23).

Радило се, дакле, о новој операционализацији старог слогана: *Балкан балканским народима*. Пошто је, међутим, у наредним годинама Трећи рајх предухитрио балканско повезивање, Косић је, симпатишући италијански фашизам,¹⁷ сматрао да отпор немачком нацизму нема превише изгледа на успех, упркос томе што за нацизам и Хитлера, по свему судећи, никада није гајио симпатије.

Уистину, Косићу се, на основу увида у изворе, иако зацело претерује када се у емиграцији хвалио да је „најжешћи и најдоследнији противник германског империјализма у нас“ већ „пуних 30 година“ (Косић, 1950: 26; Косић, 1951: 8–10), може веровати да није имао симпатија за немачки империјализам и нацизам, те да је често писао против њега.

Због тога су га, како тврди, и сами Британци предлагали генералу Симовићу за владу, упркос томе што није био масон, па је и био позван ујутро 6. априла 1941, као представник Војводине, на саста-нак пучиста (Косић, 1950: 16, 26–27). Проблем настаје, међутим, када треба објаснити његову сарадњу са немачким окупатором. Вероватно је у томе играло улогу и његово уверење да се доба пред Први светски рат, „његов поредак и друштво“, више „никада неће вратити“ (Косић, 1933: 28–29). Чини се да Косић, упркос уверавањима да је одувек веровао у победу Савезника,¹⁸ није био сасвим убеђен да се удружени фашизам и нацизам могу савладати, те нарочито није сматрао да мали народи уопште, а национално нестабилна Југославија, за чији је територијални интегритет с правом страховао, и Срби посебно, треба да учествују у борби против фашизма (Косић, 1950: 20–21, 25). Сем тога, Косић је вероватно сваки битнији историјски догађај процењивао и са становишта вероватноће да ли може доведе до, за њега крајње непожељних, социјалистичке револуције у Југославији и јачања Совјетског Савеза у Европи, па их је у складу с тим и вредновао.¹⁹

Брзи слом прво Француске а затим и Југославије испунио је Косићеве црне слутње и олакшао већ започету промену идејно-политичког опредељења. Неке идеје италијанског фашизма очигледно је

17 „Потребан је један властодржац да би осигурао интересе маса, њезин напредак, дакле стварну демократију, што формална демократија није могла да учини“ (Косић, 1930д: 5).

18 Примерице, Косић је тврдио да је још 1940. „на Коларчевом народном универзитету, на предавању о социологији рата, претсказао (сам) коначни пораз Немачке“ (Косић, 1951: 10).

19 „Јер да су Немци и дубље ушли у Русију, победили би их ипак Американци и Енглези (...) И Совјети би били јоште слабији и даље од Средње Европе!“ (Косић, 1951: 6). Такође: „Све што је Титу требало на нашој (српској, пр. Ј.Б.) страни, извршили сте ви ‘хероји’ од 27. марта (...)“ (Косић, 1951: 34–35)

половином 1920-их и нарочито током 1930-их усвојио, па му је то, уз разочараност у ‘браћу’ Хрвате (Косић, 1950: 13) и крах идеологије југословенског национализма, омогућило потпуно напуштање младалачких идеала – југословенство се замењује искључивим српством, а радикално демократско убеђење фашистичким – током прве половине 1940-их. Иако, можда, није симпатисао немачке нацисте и Хитлера, служио их је вероватно вођен националистичким самосажалењем, ксенофобијом и мржњом према „евразијским“ комунистима, масонима, Јеврејима, Ромима, Британцима, и балканско-цинцарском варошком менталитету србијанске политичке, интелектуалне и привредне елите окупљене у парламенту, на универзитету и на берзи.²⁰

Отуда нас не чуди ни особито поштовање према Недићу и Љотићу: „А било би још огромних жртава да се не нађоше два честита и мудра човека: Милан Недић и Димитрије Љотић, који – премда без труни германофилства – уз узвишен самопрегор и свакодневну горчину унижења пред бахатим и злотворским непријатељем – спасавају словеначке и српске главе“ (Косић, 1951: 22). Па ипак, Косић је, потпуно противно не само овим својим речима него и функцији заменика гувернера Народне банке у Недићевој Србији, тврдио да није био ни недићевац ни љотићевац, већ ‘дражиновац’, те да је помагао свој тројици: Недићу, да „умилостиви Немце у њиховој привредној политици у Србији“; Љотићу („без знања Немаца“), да обнови разорено Смедерево; док је, наводно, Михаиловићу потајно слао велике суме новца (Косић, 1951: 22–23, 35).

Косићево национално опредељење и теоријско поимање нације

Косић је био југословенски националиста пречанскосрпске усмерености све до Споразума Цветковић-Мачек. Његова национална опредељеност исходи из српске етничке везаности, али и из специфичног војвођанског друштвено-културног миљеа, у којем су Срби пред Први светски рат чинили тек релативну већину са око 34% становништва

20 Два списка писана у емиграцији о овоме сведоче: „Трагедија српског народа је у томе што нисмо били у стању да из претежно честитог нам села и сељаштва добијемо и претежно честит варошки свет (...) са села у варош одлазе у главном ‘лабилни’ елементи, отпади патријархалног села (и бунтовни отпадници од патријархалности) (...) у варошима-чаршији долазе под престижни утицај левантијско-‘балканског’ схватања живота и морала чији су носиоци Јермени, Јевреји, варошки Грци и Цинцари, многобројни Цигани и цигански мелези...“ (Косић, 1950: 35) Такође: „цигански је ружити Недића“ (Косић, 1951: 36). За Енглезе је тврдио да „нас“ презиру „као инфериорну расу која је добра да за њих

(са Буњевцима и Хрватима око 40%), Мађара је било око 28%, а Немаца око 21% (Wikipedia, http://sr.wikipedia.org/sr-el/Demografska_istorija_Vojvodine, 16. јануара 2013). Оваква етно-демографска структура Војводине, њен незавидан положај у Угарској, као и исти такав положај Срба и Хрвата у Аустро-Угарској, усмерио је једног младог и даровитог српског националисту према српско-хрватској сарадњи и југословенству, јер се само на овај начин могао оснажити положај како Срба тако и других Јужних Словена у Хабзбуршкој монархији уопште, а у Војводини посебно. Наиме, међуетничка сарадња и такмичење, као и удруживање различитих етничких група и њихових страначких представника у политичкој борби представљали су свакодневне појаве преко Саве, Дунава и Дрине. Српски национализам, неретко веома изражен у Војводини, као и у осталим пречанским крајевима, морао се, ипак, често усклађивати са вишеетничком реалношћу свакодневице. Утолико је и политички живот постајао префињенији, истанчанији, смисао за разлике и политичка трпељивост израженији, и поред тога што је српски националиста сневао независну Југославију у којој би Срби, али никако не Србија и Србијанци, представљали хегемона, што је код Косића био случај.

Он, наиме, није имао дилема пред Први светски рат, па већ 1912, као двадесетогодишњак, у претенциозно написаној књизи *Модерна Германија*, пише: „Ја гледам и видим, као Југословен, као противник једног освајачког народа, од кога је не само наша политичка и економска, него и културна будућност угрожена. (...) Антагонизам између немачког и словенског погледа на живот врло је велик.“ (Косић, 1912а: VIII–IX).²¹ У овој књизи антинемачки стереотипи су толико изражени да ју је због тога критиковао не само радикални демократа Скерлић (Скерлић, 1913: 631), већ и радикал Лазар Марковић²² (Марковић, 1913: 238, 240).

вади кестење из ватре а која се купује, преко агената, као стока на вашару“ (Косић, 1950: 19). Масонерија, која је неретко окупљала водеће политичаре и интелектуалце, оптуживана је готово опсесивно за сарадњу са британском обавештајном службом и последичну пропаст Југославије (Косић, 1950: 25–26, 29–30, 32–35). За комунизам вели да је „режим терористичке владавине иностраних односно инородних агената“ (Косић, 1951: 34), а и антисемитизам је, додуше не тако често, избијао на површину (Косић, 1950: 25, 35).

- 21 У памфлету *Пангерманизам* Косић, сарадник завереничког *Пијемонџа* (у којем су претходно обједињени прилози објављени под горњим називом), такође је наглашавао да је борба „Германства против Словенства“ најзначајнија борба „у садашњости“ (Косић, 1912б: 12).
- 22 Доцније, након Другог светског рата, Косић ће, бранећи се од напада пучиста од 27. марта 1941, наводити како је одувек био антинемачки усмерен, па је и подсећао како је Немце Лазар Марковић бранио „од мојег критичног приказа“, тврдећи за њих да су „законит и мирољубив народ“ (Косић, 1951: 9).

Но, Косић је већ од ране младости гајио и културтрегерски однос једног Војвођанина према Србијанцима, што је Скерлића уопште прилично погодило, а нарочито му је засметала једна напомена у којој Косић жали због необавештености Србијанаца о пречанским приликама, па помиње тек „физично слободне крајеве“ (Косић, 1912а: 43), у које је јамачно, осим Црне Горе, убрајао и Србију, па је Скерлић закључио да док Срби и Хрвати из различитих крајева Хабзбуршке монархије показују склоност да прецењују Србију, дотле је Срби из Војводине „каткада врло неправедно и грубо“ потцењују (Скерлић, 1913: 632).

Косић је, међутим, управо због увиђања великих географских, привредних, професионалних и културних разлика, без обзира на то да ли је био у праву када их је вредновао (Косић, 1918: 137), већ у младости увидео да „једини излаз“ за једну будућу Југославију јесте федерација,²³ уколико се жели државна стабилност, која би јој омогућила да буде „елемент реда и мира“ за „Европу и демократско човечанство“ (Косић, 1918: 136). Наиме, ову стабилност могло би да донесе само пуно уважавање посебних историјских традиција и регионалних особености различитих федералних јединица, „племенски истоврсних аутономних области“ (Косић, 1918: 137), па је Косић, примењујући балканистички дискурс, искључивао могућност србијанске хегемоније налик пруској: „Постављање попут Пруске било би немогуће у моралном смислу, а у политичком би немогућа била једна хегемонија Србије у савезној држави Југославији већ и због културне надмоћи северозападних и северних југословенских области над балканским“ (Косић, 1918: 135).²⁴

Истовремено, Косић је одбацивао могућност конфедерације, јер она би, уз необразложену финансијску неисплативост, „цепала у субјективном смислу јединствену вољу југословенске нације, а у објективном узнатредовалу измешаност различитих племена у свакој од

23 Након Другог светског рата с поносом је наглашавао, прецизно наводећи када је свака поједина српска политичка странка прихватала федерализам, да је био „временски први федералиста на српској страни“ (Косић, 1951: 33).

24 Косић је, увиђајући да федералистички облик државе сâм по себи неће осигурати напредак Југославије, већ да је потребан и „један дух, менталитет управљања заједничком државом“, супротстављао „оријенталну балканску цивилизацију западној, европској којој северне и западне области Југославије припадају“ (Косић, 1918: 138–139). Ширио је, такође, и антивлашке стереотипе, тврдећи да „знатан део цинцарске крви имају оне мешетарске и зеленашке класе у виду градских Куцовлаха или Аромуна, што је заразило готово читаву балканску буржоазију“ (Косић, 1918: 139). Разуме се, овакав расистички аргумент ишао је наруку хрватским националистима, који су га, али изједначавајући Влахе и Србе, уосталом, и сами често истицали (Бакић, 2004: 139).

појединих области“ (Косић, 1918: 136). „Законодавно и управно строго централизовану државу, по узору на романске државе“ одбијао је, пак, и због тога што нема једног надмоћног културног центра и његовог окружења које би други могли следити (Косић, 1918: 136–137). Залагао се за федерацију и расподелу законодавних и управних надлежности између савезних и покрајинских власти по узору на Швајцарску, како би: на оптималан начин био организован један већи државни простор; очуван био међуконфесионални и међуетнички мир; и једна привредно, културно и друштвено јако разноврсна нација обликовала јединствену државну вољу на простору где никада раније није постојала (Косић, 1918: 137).

Занимљиво је и то да је Косић посебно нагласио да би Војводина, у коју је убрајао „западни Банат, Бачку и источни Срем“, и Македонија требало да имају „нарочиту аутономију“ и због спољнополитичких разлога. Наглашавао је да се у случају Војводине ради о „великим или све малобројнијим мањинама“, као што су немачка, мађарска и румунска, које би требало да имају удела у правосуђу и управљању образовањем на матерњем језику, а у циљу обезбеђења привржености ових мањина – „смештених међу релативном већином јужнословенског живља ове области“ – Југославији (Косић, 1918: 138).

Када је, пак, у питању Македонија, сматрао је да „њено словенско становништво није нити српско нити бугарско“, него „само јужнословенско“, па је стога осуђивао „национализирајуће“ чиновништво и шовинистичку заслепљеност школа, тј. био је против насилне србизације македонског живља. Препоручивао је, уместо таквих мера, да претежно технички специјализовано словеначко чиновништво буде упућено у Македонију (Косић, 1918: 138). Радило се о националном југословенству заснованом на човечним и радикално-демократским идеалима.

Из наведенога се види да је Косић, југословенски националиста српског порекла, узимао у обзир негативна искуства решавања националног питања у Аустро-Угарској како их Југославија не би поновила. Стога је код њега видљив и благи отклон ка хрватској варијанти југословенства. Истовремено, међутим, приближујући се њој, усвајао је и неке релативно раширене негативне стереотипе о Србијанцима у Угарској. Свакако, та чињеница, као и превазилажење етничке детерминације залагањем за неку врсту компромиса између хрватске и српско-пречанске варијанте југословенства, тј. седмочлану (уступак хрватској варијанти југословенства), али јаку федерацију (задовољени пречански српски интереси за безбедношћу), коју би као федералне јединице сачињавале Македонија, Војводина, Словенија, Црна Гора, Хрватска, Србија, те Босна и Херцеговина (Косић, 1918: 136),

у великој мери објашњава зашто Југословенско ишћење није преведено, већ је и данас остало доступно само на немачком.²⁵ Ова књига и Косићево подржавање Југословенског одбора насупротив србијанској влади, одржавање везе са круговима блиским краљу Николи (Јаковљевић, 1923: 106), те Косићева „темпераментност“ и „виолентност“ (Косић, 1950: 26–27), могу, такође, објаснити чињеницу да међународно најистакнутији југословенски социолог између два светска рата није успео да се запосли на Правном факултету у Београду (на којем је социологија развијана) (Јаковљевић, 1923: 50–51).

Треба приметити да је Косићева концепција Југославије била условљена и социолошки зрелим промишљањем етничких особености вишеетничких покрајина без апсолутне етничке већине, каква је била тадашња Војводина, и етнички до краја неодређених покрајина, каква је била тадашња Македонија.²⁶ У том погледу, као и чињеницом да би била привлачнија тадашњим Хрватима, његова концепција југословенства и уређења Југославије, барем у првом периоду, могла

25 Један Косићев војвођански пријатељ и истомишљеник из доба Првог светског рата и 1920-их, истакнути масон лево-либералних уверења, који је 1918. држао предавање на основу Косићевог *Die Südslaven Frage* у корист разарања Аустро-Угарске и стварања Југославије у слободнозидарској ложи у Луцерну (Јаковљевић, 1923: 80–96); и 1930. за солидан хонорар, а на рачун Трговачко-индустријске и занатске коморе у Новоме Саду, кориговао пристигле текстове за *Друшћивени живој* (ТИЗК, 1931: 42, 65); наводио је да су Пољаци „ухватили извештај аустријског посланика у Берну Мусулина, који каже да је књига др. Косића најбоља и најјача наша књига против Аустрије“ (Јаковљевић, 1923: 50–51).

26 Косић је истраживачку заинтересованост за етничке проблеме и увиђање њиховог друштвеног значаја исказао и у *Социографским ишћивима за ишћиве села* из 1921. године. Готово на свакој страници се постављају питања која имају и етничко значење, а најбољи пример је следећи: „Да ли се у последње доба јаче развија свест сељана о припадности Српском Народу и његовој култури од Дубровника до Тимока, Сегедина до Битоља? Од куда те јаче свести? Знају ли шири слојеви нешто о југословенској заједници, т.ј. о блиској сродности Срба, Хрвата и Словенаца? Од куда знају? Од каквог утицаја је свест српска и југословенска на држање и односе према сељанима Неспрбима и неспрским околним селима? Има ли мешовитих бракова? (...) Има ли изјава презирања и спрдње према суседним селима или према сасељанима Неспрбима (н.пр. надимци, поснимање изговарања, ругање због ношње...)? Да ли је ко попримио какав комад ношње, начин грађења куће, врста јела од сасељана Неспрба или из суседних неспрских села и шта је на то рекао свет? Је ли се то после раширило и међу осталим Србима? Сматра ли се горим или бољим служити и надничарити у Неспрбина? Да ли набрзо сматрају својим досељеног Србина?“ (Косић, 1921: 30–31). Такође, Косић је намеравао да сељаци пита и о односу „разних народности и племена у селу за време рата и од преврата“, те да ли се Срби сматрају „сада онима чија је држава и унижавају ли остале“ (Косић, 1921: 41). Дакле, види се да је Косић, да је заиста спровео ово истраживање, следећи Цвијића, који га је саветовао при изради Упутстава, могао доћи до вредних искуствених података који би му могли омогућити и обликовање продубљенијих теоријских схватања о етничким односима и нацији, који би, ако се сме извлачити далекосежан закључак на основу ових питања, вероватно ишли у правцу интеракционистичких схватања о етничким групама и нацијама (Бакић, 2006).

је бити историјски далеко прихватљивије и срећније решење од онога које је у стварности несрбима наметнуто након 1918.

И двадесетак година доцније,²⁷ као народни посланик Радног клуба, политичке групације која је била блиска Стојадиновићевој Југословенској радикалној заједници (ЈРЗ), Косић није много изменио становиште, али га је још изричитоје социолошки засновао: „ми смо данас Срби даље од Хрвата, него што смо били 1918 године. (...) Народ је, по данашњем стању за то меродавне друштвене науке једна заједница коју припадници те заједнице хоће, осећају је, имају о њој свест и афирмирају је.“²⁸ (Бакић, 2004: 356) У складу с тим, увиђао је да „Југословенска нација нема заједничких, дубоко потресних доживљаја“, који би могли створити вољу да јој се припада (Косић, 1930а: 6). Такође, јасно је правио разлику између нације и расе: „Антрополошки, по крви како се то каже, пре свега, ни један народ, ни једна нација није једнорасна, није чиста, није хомогена. Нису ни Хитлерови Немци једнорасни Германи, па макар се то прокламовало три пута као основни закон његовог поретка.“ (Бакић, 2004: 359)

Отуда је закључио да за „југословенски национализам није потребна никаква егзалтација вере у месијанство своје расе, није потребна фикција славенске расности“, те да „се неминовно оријентишемо према европско-америчком културном кругу, јер се он протеже на нас и захваћа нас ношен првенствено привредним развићем. Носталгија за Евразијом нема стварних подлога у нас, и ми је не требамо“ (Косић, 1930а: 6–7). Према томе, на један оријенталистички начин Косић је одбацио сваки панславизам који би могао водити у бољшевизам у даним политичким околностима.²⁹

Но, Косић је, следећи Ренана, јасно изражавао једно грађанско и либерално поимање нације, што је представљало реткост између два светска рата у Краљевини СХС (Југославији) (Бакић, 2004). Истовремено, и његово одређење национализма било је потпуно усклађено са ондашњим и садашњим схватањима у социологији: „Национализам је онај етички став и оно политичко схватање чланова једне народне заједнице по коме се интереси и циљеви живота појединаца и ужих група имају подређивати интересима и циљевима целине, нације или националне државе. (...) Национализам је спојио и стопио

27 „Говор г. д-ра Мирка Косића“ (1. део), *Самоујрава*, 27. фебруар 1937; *истио* (2. и 3. део), *Самоујрава*, 1/2. март 1937. (Бакић, 2004: 355–358)

28 „Говор г. д-ра Мирка Косића“, *Самоујрава*, 27. фебруар 1937.

29 Треба, међутим, приметити да Косић, највероватније вођен завишћу, употребљава појам „евразијски“ и за руске емигранте у Југославији, пошто су неки од њих предавали на Универзитету у Београду, јер „културно гравитирамо Средњој Европи и у њој се морамо такмичити па нам евријски менталитет може само ометати успех у тој утакмици“ (Косић, 1930д: 9).

идеју државе са идејом народа“ (Косић, 1930а: 1). Изгледа, међутим, да Косића исправно теоријско схватање национализма није спречило да у идеолошко-политичком смислу буде заговорник прво југословенског, а након Споразума Цветковић–Мачек и српског национализма. Штавише, услед угледања на италијанске и француске фашистичке узоре, тај национализам попримао је фашистичке садржаје.

У раније поменутом скупштинском говору Косић је нагласио да се залаже за федерацију, наглашавајући да је пре 1918. ретко ко међу Србијанцима познавао прилике међу Хрватима, издвајајући Милована Миловановића, Јована Скерлића и Стојана Протића.³⁰ Оно што је ову тројицу уједињавало било је залагање за неку врсту федерације у будућој Југославији (Бакић, 2004: 355). Објашњавао је да се по облику федерализма може закључити да ли неко жели федерацију која би учврстила југословенство и обезбедила у будућности стварање југословенске нације или, пак, жели растурање Југославије и окамењивање постојећих разлика: „Ко хоће, да за вечита времена одржи засебан народ српски, хрватски и словеначки (...) да не дође изнад њих и око њих до стварања једне духовне заједнице, која се зове национална југословенска заједница, тај тражи и захтева тзв. племенски федерализам, тај тражи триалистичку државу српску, хрватску, словеначку. (...) Друго је питање, господо, практично, да ли је такво разграничавање могуће, изводљиво, и какве политичке последице би имало (...) Онај, који тражи аутономије, самоуправе покрајинске, или нешто што је слично покрајинским самоуправама, тај не тежи томе циљу.“³¹

Дакле, још једном је Косић покушао да објасни србијанским политичарима да федерација није по себи нешто лоше, те да, штавише, може у будућности пре довести до стварања једне југословенске нације но унитарно уређена држава. Истовремено, осудио је етничко поимање нације које би послужило као подлога тријалистичкој етнички заснованој федерацији.³² Осим тога, упозоравао је да Хрвати, „један народ који је имао своје самоуправе, своје државо-правне традиције и своју самосталну народну свест“³³ и пре уједињења

30 Осим њих, за федерализам су још у септембру 1918, али то Косић не помиње, били српски академици Јован Цвијић и Љубомир Стојановић (Бакић, 2004: 437; Радојевић, 2001: 233)

31 „Говор г. д-ра Мирка Косића“, *Самоуправа*, 27. фебруар 1937. (Бакић, 2004: 356).

32 Такво федералистичко решење најчешће су прихватили српски заступници југословенства, нпр. академик, филолог и републиканац Љубомир Стојановић (Бакић, 2004: 436–438). Етнички заснованом федерализму, ако би унитарна Југославија била неостварива, није се опирао ни Никола Пашић (Станковић, 1995: 19; Бакић, 2004: 312).

33 „Говор г. д-ра Мирка Косића“, *Самоуправа*, 1. март 1937. (Бакић, 2004: 358)

у Краљевину СХС, у Југославији хоће најмање оно што су већ имали у Аустро-Угарској: унутрашњу управу, просвету, судство, народну привреду. Напоследку, наводио је бројне грешке које је србијанска политичка елита направила према Хрватима од 1918, одбијајући их на тај начин од Југославије.³⁴

Сматрао је да ако Хрвати нису уз Србе, онда „ми немамо већину земље на бранику Отаџбине“, па је и говор завршио покличем: „Задобити хрватски народ за југословенску државу!“³⁵ То је било потребно, јер за Косића као, уосталом, и за све друге југословенске националисте који су пропали од разноврсних империјализама великих сила, није било дилеме да је неопходна „моћна Југославија“ за „одбрану Југословена од сваког империјализма“.³⁶

Словенцима је, пак, замерало што неће да прихвате јединство језика (залагао се и за јединство писма), те чињеницу да њихова „заједница са нама одвећ је мало емотивна, сувише је рационализма, да не кажемо рачуна, у прикључењу Југославији“ (Косић, 1930а: 4). Сматрао је да јединство језика омогућава „она јединствена духовна струјања која ће временом премостити све јазове из диференције вере и прошлости“, те да вишејезичне нације тешко могу обезбедити „вечно фундарање националних заједница“. Предвиђао је, стога, велике тешкоће двојезичној Белгији и тројезичној Швајцарској у будућности (Косић, 1930а: 4).

Ово наглашавање значаја осећајности за припадност нацији као и њену дуговечност привлачи Косића многовековном и етно-симболичком поимању нације (Бакић, 2006); али он је, истовремено, критиковао идеолошко марксистичко схватање нације, условно примењујући својеврсни неосвешћени теоријски неомарксизам, јер је увиђао да у САД, Аустралији и другим земљама „домаће радништво показује највиши степен нетрпељивости, ексклузивност према страним радницима, усељеницима, не из разлога расних или професионалних

34 Од 25 влада до тада, 23 председника владе била су из Србије, један из БиХ, један из Словеније (Корошец), и ниједан Хрват; на челу великих државних и полудржавних банака и привредних предузећа није било Хрвата; 10 година су пречани плаћали порез на доходак који Србијанци нису; од неколико стотина генерала, активних или резервних, ни проценат није одлазио на Хрвате, иако је прошло 18 година од уједињења; у београдским министарствима, од факултетски образованог чиновништва прве категорије Срби су чинили три четвртине, а Хрвати тек нешто преко 10% (Исић; Бакић, 2004: 357–358).

35 „Говор г. д-ра Мирка Косића“, *Самоуправа*, 2. март 1937. (Бакић, 2004: 358)

36 „Г. др. Мирко Косић одговара ‘Хрватском дневнику’“, *Југословен, седмични лист за војвођанска њишања*, бр. 374, 21.03.1937. На другом месту је то овако изразио: „Или привредно и културно колонија, или уједињењем самосвојност, то је алтернатива“ (Косић, 1930а: 6).

ресантимана него једноставно што желе да затворе домаћа тржишта радне снаге не би ли најамнице што више попели, не би ли на тај начин осигурали за себе што више од вишка вредности“, те је то назвао „национално-сепаратистичким социјализмом“ (Косић, 1930в: 19).

Кад се каже да је његов „неомарксизам“ тек условно могуће тако назвати, онда се ради о томе да је он примењивао марксистичку логику против марксизма, јер Косић недвосмислено и исправно примењује да уколико „економски интереси („домаћег“ радништва, пр. Ј.Б.) зависе од државне економске политике утолико радништво стиче више смисла за националну државну политику, па и за империјалистичне оријентације“ (Косић, 1930в: 18–19). Увиђан је, дакле, реакционарни потенцијал радничког национализма, али је то, у складу са профашистичким општим опредељењем, позитивно вредновано.

Искреност Косићевог југословенства може се проценити по томе што је осуђивао појаву *Српској културној клубу*, а нарочито чињеницу да је поникао „баш у крилу београдског универзитета“, јер „развија сепаратизам тамо, где га најмање сме бити наиме у духовној култури“.³⁷ Па ипак, на прелазу 1939. у 1940. годину дошло је, изгледа, до значајнијих идејних померања Мирка Косића према искључивијем српству, што се види у приближавању старом радикалском вођи Аци Станојевићу и жељи да се стави на чело војвођанских радикала, који би се, одбијајући сваку сарадњу са Цветковићевом Јерезом окупили са радикалима у другим крајевима где Срби живе и обновили Народну радикалну странку, која би „најтешње“ сарађивала „са свима српским политичким снагама“.³⁸

Извесно је да је Косић све до Споразума Цветковић–Мачек 26. августа 1939. године остао национални Југословен, који се, све време залажући се за федеративно уређење државе на покрајинском и никако не на етничком начелу, благо померао од компромисне хрватско-пречанске ка српској варијанти југословенства.

Његова теоријски надмоћна спрема одвајала га је не само од тада помодних расистичких поимања нације, већ чак и од етничких, што је за југословенске прилике била велика реткост. Но, како је Споразум Цветковић–Мачек био заснован на искључиво етничком основу,

37 „Г. др. Мирко М. Косић“, *Југословен, седмични лист за војвођанска питања*, бр. 373, 14.03.1937. Иако је овакав став зацело био подстакнут и неоствареним амбицијама везаним за Универзитет у Београду, те амбивалентним односом према Слободану Јовановићу, који се никада није „до краја борио против зла“ (Косић, 1950: 30), југословенство је, ипак, представљало Косићеву идеју водиљу све до Споразума Цветковић–Мачек, а оданост Југославији до 6. априла 1941.

38 „За јединство Радикала“, *Југословен, независни седмични лист*, 11.02.1940. Од Косића се сазнаје да је 1941 (Косић, 1950: 27), а вероватно и 1940, био члан главног одбора НРС.

тако је и Косић променио став и почео заступати искључивије српско становиште, иако још увек не напуштајући оданост Југославији.

У ствари, иако више није био национални Југословен,³⁹ Косић је на неки начин остао одан несоцијалистичкој Југославији као државној идеји и после Другог светског рата, јер он пучисте 27. марта 1941. сматра „гробарима Југославије“, пошто су отворили путеве „и усташком терору и партизанској држави“ (Косић, 1951: 6–7). Но, тада код њега већ постоји изражен антихрватски став,⁴⁰ јер за Хрвате, сматрајући да су се по томе као нација разликовали од Срба и Словенаца, вели да „су очекивали Други светски рат, свесно већ од 1933, а изрично од 1935, и од њега своје ослобођење од великосрпског Београда, а помоћу Немачке и Италије, верујући у њихову победу“; те да су „побили сразмерно више Срба⁴¹ него сами Немци и Јевреја, и Пољака, и Срба, Француза и Чеха укупно“ (Косић, 1951: 13).

Оно што ваља приметити јесте да Косић после Другог светског рата упада у стереотипно виђење нација, таман као што је то радио пре Првог светског рата, што за једног социолога никако не може бити похвално. Примерице, „Срби су несумњиво сви били ‘против Хитлера’ тј. од ‘Минхена’“ (Косић, 1950: 19), иако му је било познато да су се нпр. Љотић и следбеници на Хитлера угледали,⁴² а Словенци „су исто тако мало симпатија имали за Немце и Хитлера као и сви Срби без разлике“ (Косић, 1950: 14).

Није то било у складу са Косићевим са одобравањем цитираним становиштем америчког социолога Едварда А. Роса да је група „морално инфериорна“ у односу на појединца, те да се пречесто групе нађу „на страни ђавола“ због става: „Моја класа, моја црква, моја странка, моја земља: у праву или не, свеједно!“ (Косић, 1934: 115, цит. пр. Ross, 1905: 145).

39 „Градили смо државу на једној крупној неистини (објективно) или заблуди (субјективно), на тзв. народном јединству Срба и Хрвата. Зато се та држава (унитаристичка Југославија) морала а пре а после срушити и распасти“ (истакао М.К.) (Косић, 1951: 29–30).

40 Такође антимуслимански, као и антиалбански (Косић, 1950: 13).

41 На другом месту Косић наводи да је укупно у Другом светском рату страдало „преко један милион (на свега седам и по милиона!)“ Срба (Косић, 1951: 21), што је свакако преувеличан број, јер се ради о укупном броју свих убијених на простору негдашње Југославије, а не само Срба, и спада у градњу националне мартирологије.

42 Љотић је, примерице, у прекорном обраћању Милану Стојадиновићу 1938. године тврдио: „Хитлер није постао ауторитет својим доласком на власт, већ је његов ауторитет растао и сазревао пре тога у огромном огњу његове јуначке и мученичке борбе за добро немачког народа (...) (он је) за време рата био јунак, а после рата и јунак и мученик“ (Љотић, 2001: VI: 145).

Закључак

Мирко Косић је представљао најобразованијег социолога између два светска рата, али није изградио универзитетску каријеру у складу са сопственим очекивањима. Био је изразити *homo politicus*, али није остварио знатнији успех ни као политичар. На научном плану, такође, није дао све што је могао дати, пошто му је недостајало истрајности у научним подухватима. Од ране младости убеђени југословенски националиста радикално-демократске усмерености, након Првог светског рата постепено током 1920-их напушта демократску и под утицајем Паретове теорије елите и италијанске фашистичке праксе прихвата прво изразито конзервативну, а онда и фашистичку идејну усмереност. Ипак, национализам му је, благодарећи изузетној теоријској спреми, у периоду између два светска рата био очишћен од било какве примесе расизма, па чак и од етничког поимања нације.

Чињеница да га општа фашистичка усмереност није водила, бар не у том периоду, фашистичком крајњем национализму, сведочи да примерна теоријска спрема може ублажити идеолошка застрањивања. У поимању нације и национализма Косић је, следећи Ренана, могао да буде поређен са најугледнијим социолозима тога доба.

Ипак, пре Првог и после Другог светског рата уочљиво је стереотипно виђење своје и других нација, те прибегавање оријентализму и балканизму у изражавању ставова. Пред Први светски рат и током њега видљив је војвођански културтрегерски однос према Србији и Србијанцима, праћен антицинцарским стереотипима, те јак антинемачки и антимађарски став. Током Другог светског рата и после њега, самосажалјиви ксенофобични национализам, вршење функције заменика гувернера Народне банке Недићеве Србије, величање Недића и Љотића, антипарламентаризам, антикомунизам, антициганизам, антимајсонство, антисемитизам, антибританска, антихрватска, антимуслиманска, антицинцарска и антијерменска усмереност сведоче о фашизацији општег идејног усмерења Мирка Косића.

Извори

Дисциплински одбор Трговачко-индустријске и занатске коморе у Новом Саду (Председник Цидлик Фрањо, чланови Одбора: Бауер Фрањо, Обуљен Миха и Булум Јован), бр. 1200/31, Нови Сад: Трговачко-индустријска и занатска комора у Новом Саду.

Друштвени животи, часопис за ђолиистику, економију, законодавство и социјалне науке (1930)

Југословен, седмични лист за војвођанска питања (1935, 1937).

Јуџословен, независни седмични листи (1940).

Majority Rights, <http://majorityrights.com/weblog/comments/864/>, приступљено 30. јануара 2013.

Самоуправа (1937).

Stormfront Srbija, „Одабрана литература за српску омладину“, <http://www.stormfront.org/forum/t395009-2/>, приступљено 29. јануара 2013.

Wikipedia, http://sr.wikipedia.org/sr-el/Demografska_istorija_Vojvodine, приступљено 16. јануара 2013.

Литература

Антонић, Слободан. „Социолошко друштво (1920–1921)“, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=168:-1920-1921&catid=55:-1918-1941, приступљено 29. јануара 2013.

Бакић, Јово (2004). *Идеологије јуџословенскиѣвa између српској и хрѣвaјској национализма 1918–1941: социолошко-историјска студија*. Зрењанин: Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“.

Бакић, Јово (2006). „Теоријско-истраживачки приступи етничкој везаности (ethnicity), национализму и нацији“, *Sociologija*, Vol. 48, No. 3, стр. 231–264.

Јаковљевић, Марко (1923). *Из рајта и емиграције (усиомене): Огјовор і. Јовану Томићу*, Суботица: Штампарија Етелке Рајчић.

Косић, Мирко (1912а). *Модерна Германија*, Велика Кикинда: Књижара Ј. Радака.

Косић, Мирко (1912б). *Пангерманизам*, Велика Кикинда: Књижара Ј. Радака.

Kosić, Mirko (1918). *Die Südslaven Frage*. Zürich: Druck Tschopp & Cie Verlag (<http://archive.org/details/diesdslavenfra00kosic>, приступљено 9. јануара 2013).

Косић, Мирко (1921). *Социографска ујујисѣва: за исѣијивање села*, Нови Сад: Магица српска.

Kosić, Mirko (1924). *Novi tipični pokušaji konstituisanja sociologije*, Ljubljana: Založila Juridična fakulteta, Tiskarna Makso Hrovatin.

Косић, Мирко (1930а). „Југословенски национализам“, *Друшћивени живоић*, бр. 1, стр. 1–7.

Косић, Мирко (1930б). „Криза социјалистичке доктрине“, *Друшћивени живоић*, бр. 2, стр. 1–12.

Косић, Мирко (1930в). „Криза социјалистичке доктрине“, *Друшћивени живоић*, бр. 3, стр. 15–25.

Косић, Мирко („Уредништво“) (1930г1). „Погледи“ (уводник), *Друшћивени живоић*, бр. 4, стр. 1–3.

Косић, Мирко (1930г2). „Средња Европа или Балканска унија?: Поводом светске привредне кризе“, *Друшћивени живоић*, бр. 4, стр. 37–44.

Косић, Мирко (1930д). „Проблем вођства: (Елите)“, *Друшћивени живоић*, бр. 6, стр. 1–11.

Косић, Мирко (1933). *Бољшевизам, фашизам и национал-социализам: новинарски чланци*, Чачак: Штампарија „Поповић“.

Косић, Мирко (1934). *Увод у ојшћу социологију*, Нови Сад: Штампарија Јовановић и Богданов.

- Косић, Мирко (1950). 'Је ли 27 март 1941 илаћен?'. Објављено у емиграцији, али није наведено место издања.
- Косић, Мирко (1951). *Гробари Јујославије: Ко је 'дрско лаћао'?* Око 27. III 1941. Објављено у емиграцији, али није наведено место издања.
- Љотић, Димитрије В. (2001). *Сабрана дела: 1934–1940* (књ. VI и XI). Београд: Ново Видело (http://novo-videlo.com/index.php?option=com_content&view=article&id=49&Itemid=29, pristupljeno 30. januara 2013).
- Марковић, Лазар (1913). „Мирко М. Косић, Модерна Германија“, *Дело*, г. 18, књ. 68, 231–240.
- Милић, Борислав (2013). „Мирко М. Косић – живот, идеологија, наука“ (рукопис).
- Милошевић, М. Милош (1930). „Савремени политички реализам“, *Друшћивени живоић*, бр. 1, стр. 7–15.
- Никић, Федор (1981). *Радови (1919–1929)*, књ. 1, Београд: [б. и.].
- Петровић, Дејан, Станојевић, Милена (2012). „Мирко Косић – једна заборављена социологија“, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=107:-18921956&catid=49:2011-12-11-16-56-29, приступљено 16. јануара 2013.
- Радојевић, Мира (2001). „Југословенство у преписци српских интелектуалаца (1914–1918)“, *Писмо* (зборник радова). Београд: Удружење за српску повесницу.
- Ross, A. Edward (1905). *Foundations of Sociology*, New York: Macmillan.
- Roucek, S. Joseph (1947). "Sociology in Yugoslavia". In: *Twentieth Century Sociology*, ed. Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore, New York: The Philosophical Library, pp. 740–754.
- Скерлић, Јован (1913). „Модерна Германија, од Мирка М. Косића“, *Српски књижевни гласник*, књ. 30, бр. 8, 630–635.
- Стакић, Владислав (1930). „Клемансо, антидемократа“, *Друшћивени живоић*, бр. 1, стр. 27–32.
- Стакић, Владислав (1939). *Монархистичка доктрина Шарла Мораса: Основни француској порејка*, Београд.
- Станић, Славко (1930а). „Против вербализма“, *Друшћивени живоић*, бр. 1, стр. 15–27.
- Станић, Славко (1930б). „Родоначелници нових политичких идеологија: I Жорж Сорел“, *Друшћивени живоић*, бр. 2, стр. 12–22.
- Станић, Славко (1930г). „Родоначелници нових политичких идеологија: II Вилфредо Парето“, *Друшћивени живоић*, бр. 4, стр. 16–32.
- Станић, Славко (1930д). „Родоначелници нових политичких идеологија: II Гаetano Моска и Роберто Михелс“, *Друшћивени живоић*, бр. 6, стр. 12–26.
- Станковић, Ђорђе (1995). *Никола Пашић и Хрвајци (1918–1923)*, Београд: БИГЗ.
- Von Beckerat, Ervin (1930). „Фашизам и большевизам“, *Друшћивени живоић*, бр. 1, стр. 51–53.
- Хелер, Никола М. (1930). „Језуити“, *Друшћивени живоић*, бр. 2, стр. 42–47.
- Шокчевић, Станко (1930). „Демонски човек: Поводом аутобиографије Лава Троцког“, *Друшћивени живоић*, бр. 3, стр. 37–43.

Jovo Bakić

MIRKO KOSIĆ AND NATION: GENERAL IDEOLOGICAL
DIRECTION, THEORETICAL CONCEPT OF NATION
AND NATIONAL IDENTITY

Summary

From the point of view of ideology, Kosić moved from radical-democratic nationalist (until the early 1920^s approximately) across to elitist moderate conservative nationalist (until the late 1920^s approximately) until he became a sophisticated „lounge room“ Fascist. He apparently embraced some ideas of the Italian Fascists in mid-1920^s and especially during the 1930^s. Along with the disillusionment with the Croat „brothers“ and the collapse of the idea of Yugoslav nationalism, Fascist ideas enabled him to abandon the ideals of his youth completely in the early 1940^s – Yugoslav idea is replaced by Serbian nationalism, and Fascist ideas replace the radical democratic ideas of his younger days. From his youth he had „kulturträger“ attitude of Serb from Vojvodina towards Serbs in Serbia: He was a Yugoslav nationalist, Serb from Vojvodina, showing mild reservations towards Croat ideas of concept of Yugoslavia – a state in which all Southern Slavic nations will live together. After the Cvetković-Maček Agreement, self-pitying xenophobic nationalism, carrying out of the function of Vice-governor of the National Bank in Nedić's Serbia, glorification of Nedić and Ljotić, anti-Parliamentarism, anti-Communism, anti-Gypsy attitudes, anti-masonry, anti-Semitism, anti-British, anti-Croatian, anti-Muslim, anti-Tsintsar and anti-Armenian attitudes testify to fascisation of Mirko Kosić's general ideological orientation.

Key words: Kosić, nation, nationalism, Fascism, Yugoslav national identity, Serbian national identity

МИРКО КОСИЋ
И СОЦИОЛОШКО ДРУШТВО

Резиме: Рад се састоји из три дела. У првом се описује како је Мирко Косић, неуспешно, покушао да образује Социолошко друштво (1920–1921). У другом се даје преглед „случаја Мирко Косић“, који се 2012. године десио у Српском социолошком друштву, када је предлог да се награда за најбољу књигу назове његовим именом наишао на оспоравање. У трећем аутор износи свој коментар дешавања с Косићем и даје неке предлоге како српска научна заједница може да се одужи овом великом социологу. Ауторов општи закључак је да Мирко Косић, једноставно, није имао среће са социолошким друштвом. Ни 1920, а ни 2012. године. Мало због свог карактера – амбициозног и оштрог, али много више због друштвеног окружења, које је према њему показивало високу дозу неповерења и неразумевања. Раније као према некоме ко је недовољно лојалан династији и ко је германофоб, а данас као „функционеру квислиншког режима“ и „конзервативном социологу“. Аутор изражава жаљење што су се поједини припадници српске социолошке заједнице, вођени сопственим аверзијама, предрасудама и незнањем, поново огрешили о Мирка Косића и износи наду да ће Косић у неком будућем времену бити смиреније, шире и објективније оцењен. Прво што му српска социолошка заједница, после свега, дугује јесте да Косићеве студије објављене у најугледнијим немачким зборницима радова и социолошким часописима, као и његова докторска дисертација, буду преведени и на српски, те тако постану доступни широј публици у Србији.

Кључне речи: социологија, Српско социолошко друштво, идеологија, социолошка традиција, култура сећања

Ово саопштење¹ се састоји из три дела. У првом, описујем како је Мирко Косић покушао да образује Социолошко друштво (1920–1921), као и шта је пре и после тога било.

У другом, дајем преглед „случаја Мирко Косић“, који се 2012. године десио у Српском социолошком друштву.

У трећем износим свој коментар дешавања с Косићем и дајем неке предлоге како српска научна заједница може да се одужи овом великом социологу.

1 Саопштење је део резултата рада на пројекту бр. 179035, који се изводи на Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.

Косић и „Социолошко друштво“ (1920–1921)

У Србији је, пре Другог светског рата, било неколико покушаја да се образује социолошко друштво. Први такав покушај било је *Друштво за социјално васпитање* (1918–1919). Ово друштво „основали су и у њему сарађивали људи који су себе сматрали социолозима (...) и оно је стварно имало неке елементе социолошког друштва“ (Миленковић, 1989: 122). Иницијатор је био Михаило Аврамовић (1846–1945), познати „социолог задругарства“ и „одушевљени диркемовац“ (Митровић, 1982: 83; 86), „сматран за најбољег познаваоца социјалних прилика на српском селу“ (Миленковић, 1989: 123). Са радом на оснивању друштва започело се још крајем 1918. (Никић, 1981: 138), а Друштво се јавности први пут обратило у фебруару 1919. Језгро друштва чинило је десетак интелектуалаца, „који су себе сматрали социолозима и који су мислили да имају шта да кажу из социологије“ (Миленковић, 1989: 122–123). Међу њима су били и:

- др Живко Јовановић (1888–1923), асистент код Слободана Јовановића (до 1919), докторанд на Сорбони (1913–1914), који је „био просто опседнут социологијом, још из студентских дана“ (Миленковић, 1989: 123) и који је у београдском *Делу* већ објавио неколико запажених научних радова;
- др Мирко Косић (1892–1956), „први наш стручни социолог“ (Никић, 1981: 120); Косић ће доцније бити иницијатор организовања следећег социолошког удружења, *Социолошкој друштва* (1920–1921);
- Ђорђе Тасић (1892–1944), који ће следеће године докторирати и постати доцент на Правном факултету у Суботици, па 1923. у Љубљани, а потом професор Правног факултета у Београду (1930); Тасић ће, након гашења Косићевог друштва, чији је и он био иницијатор, бити оснивач и председник трећег међуратног социолошког друштва – *Друштва за социологију и друштвене науке* (1935–1941);
- др Сима Марковић (1888–1939), доцент на катедри за математику Филозофског факултета у Београду, а доцније секретар КПЈ;
- др Живко Топаловић (1886–1972), доктор права, секретар Српске социјалдемократске партије;
- Федор Никић (1894–1989), тада још студент, а убрзо и асистент код Слободана Јовановића (од 15. септембра 1919), код којег ће докторирати (1922) и затим постати професор на Правном факултету у Суботици.
- Боривоје Ж. Милојевић (1885–1967), географ, који ће следеће године докторирати и запослити се на Филозофском факултету у Београду, а доцније постати и академик САНУ.

Друштво се обратило јавности 13. фебруара 1919. године кратким саопштењем,² након чега је организовало читав низ јавних предавања у Београду. Она су била веома добро посећена, нека и са стотину слушалаца:

- прво предавање одржао је Живко Јовановић, 24. фебруара 1919, са темом: „О социјалној структури наше земље“;
- друго су одржали Боривоје Милојевић и Живко Јовановић, 5. марта 1919, на тему: „О еволуцији у природи и друштву“;
- треће предавање, 10. марта 1919, почео је Живко Јовановић на тему „О еволуцији у друштву“ (јер није стигао да заврши све што је желео да каже претходни пут), али га је наставио Ђорђе Тасић, предавањем „О теорији и пракси“;
- четврто предавање одржао је Сима Марковић, 6. априла 1919, на тему „О социјалном васпитању“;
- пето предавање, „О индивидуалној школи“, држао је Боривоје Милојевић, 13. априла 1919;
- шесто предавање, „О религији, цркви и држави“, одржао је Милорад Радовановић, 20 априла 1919;
- седмо предавање било је, заправо, други део предавања „О индивидуалној школи“ Боривоја Милојевића, а одржано је 27. априла 1919;
- осмо предавање одржао је Ђорђе Тасић, под називом „О женском питању“;
- девето, десето и једанаесто предавање одржао је Боривоје Милојевић, током маја и јуна 1919, са темом „Борба као фактор развика у природи“;
- дванаесто предавање, „О економској демократији“, одржао је Никола Богдановић, 8. јуна 1919. (Миленковић, 1989: 127–131).

Након овако бурног и полетног почетка рада Друштва – 12 предавања за непуних 5 месеци – уследила је летња пауза, „услед наступања великих летњих врућина“ (Миленковић, 1989: 132). Међутим, када су врућине прошле, Друштво није наставило са радом. Приметно је да оснивач друштва, Михаило Аврамовић, није одржао ниједно предавање, као ни Живко Топаловић, па ни Мирко Косић, којег Миленковић (1989: 126) назива „један од најагилнијих оснивача и чланова друштва“. Зашто је тако било и зашто се тачно Друштво угасило,

2 „У Београду је основано друштво за социјално васпитање, у циљу испитивања социјалних проблема, ширења социјалних сазнања и стварања научне основе свакој социјалној пракси (економској, политичкој, просветној, етичкој и др). Друштво ће тежити да свој циљ постигне јавним предавањима по целом Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца, и издавањем књига и часописа.“ (Наведено у: Миленковић, 1989: 124.)

није јасно из расположиве литературе – мада Федор Никић каже да је Друштво престало са радом „под сталним притиском и подозрењем власти“ (Никић, 1981: 138).

Након гашења Друштва за социјално васпитање у јесен 1919, већ у пролеће следеће године тројица истакнутих чланова тог друштва – Мирко Косић, Ђорђе Тасић и Федор Никић – одлучују да створе ново друштво. Идеја је била да се најпре покрене „један стручан социолошки часопис, а убрзо затим и оснује једно ‘Социолошко друштво’, са широким програмом“ (Никић, 1981: 139).

Тако је у августу 1920, у Београду, изашао први број часописа *Друштвени живоић*, чији је главни уредник био Мирко Косић, члан уредништва Ђорђе Тасић, а секретар редакције Федор Никић. Финансијер часописа био је сâм Мирко Косић (*истио*).

У то време, у Србији није било специјализованог часописа за друштвене науке или социјалну мисао. Први такав наш часопис, *Архив за философију, њедаџију и друштвене науке*, угасио се исте године када се и појавио (1898). Други часопис, *Живоић: листић за друштвени живоић и науку*, потрајао је нешто дуже (1903–1906). Њега је, у извесном смислу, наследио *Архив за њравне и друштвене науке* (од 1906), али је ту социологија ипак била од другоразредног значаја.

Постојале су и посебне рубрике за социјалне науке, па и за социологију, у *Српском књижевном џласнику* и *Летџојису Матице српске* (као и у *Бранковом колу* и *Делу*, али се први часопис угасио 1914, а други 1915), но све је то било недовољно (Никић, 1981: 137).

Зато је *Друштвени живоић* био први, међуратни, социолошки часопис у Србији и, уопште, наш први прави (специјализовани) социолошки часопис (како учава и Јован Ђорђевић у *Социолошком ѡреџледу*, 1938, стр. 293). Током 1920. и 1921. штампане су четири свеске овог часописа. Поред Мирка Косића, Ђорђа Тасића и Федора Никића, у часопису су, од српских аутора, своје студије објављивали и:

- др Слободан Јовановић (1869–1958), редовни професор Правног факултета у Београду (од 1900), затим и редовни члан САНУ (од 1908);
- Радивоје Врховац (1863–1946), тадашњи председник Матице српске (1920–1935);
- Никола Радојчић (1882–1964), историчар и академик САНУ (од 1934);
- др Живојин Перић (1868–1953), редовни професор Правног факултета у Београду (од 1901) и дописни члан САНУ (од 1905);
- др Тома Живановић (1884–1971), тада доцент Правног факултета у Београду (од 1920. редовни професор), који ће убрзо бити примљен у САНУ (1922. дописни, 1926. редовни члан)

и израсти у „најистакнутијег правног филозофа код Срба“ (Милијан Поповић);

- др Тихомир Остојић (1865–1921), историчар, дописни члан САНУ (од 1910), први декан Филозофског факултета у Скопљу;
- Михаило Аврамовић; и други.

Уз овај часопис, Друштво је требало да издаје и књиге, па је већ био састављен списак књига из прве серије „Библиотеке Социолошког друштва“, коју су чиниле следеће књиге (наведено у: Никић, 1981: 164):

- Роберт Михелс (Robert Michels): *Олигархија и демократија (Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie: Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens, 1911)*;
- *Историјски материјализам и социјализам* (Р. Шомло, П. Барт, Т. Масарик и др);
- Ф. Никић: *Социологија и право*;
- Ђ. Тасић: *Социологија и држава*;
- Ж. Јовановић: *Социологија савременој друштва*;
- Н. Радојчић: *Социологија и историја СХС*;
- *Социологија књижевности и уметности*;
- М. Косић: *Социологија савремене културе*;
- М. Косић: *Социологија рада*;
- М. Косић: *Социологија религије*;
- Милер-Ли(је)р (Franz Müller-Lyer, 1857–1916): *Социологија породице (Die Familie, München, J. F. Lehmann, 1912)*;
- К. Богдановић: *Социологија жене*;
- *Социологија рада*;
- Михаило Аврамовић: *Социологија села и аграрије*;
- Guillaume de Greef: *Економска социологија (Sociologie économique, 1904)*.

Полет да се у Београду што пре оснује Социолошко друштво „са широким програмом“, према документима које износи Федор Никић (1981: 141–143), давала је и чињеница да је, управо у то време (30. јуна 1920), при Универзитету у Београду, основан Институт за антропогеографију, социологију и економију,³ као и чињеница да је Социолошко друштво већ постојало у Загребу.⁴ Никић је у једном чланку из тог доба, као узоре на које се и наше социолошко друштво

3 Средства за Институт обезбедила је Аустралијанка Olive May Kelso King (1885–1958), ћерка власника рудника злата (George Eccles Kelso King) и болничарка на Солунском фронту, којој је ту идеју дао сам Јован Цвијић, тадашњи ректор Београдског универзитета, а од следеће године и председник САНУ.

4 Оно је основано 1919. (Митровић, 1982: 114), и то „иницијативом г. Ј. Деметровића и г. Др. Љ. Прохаске“, „са врло опширним програмом о социјалном раду“

ваља угледати, наводио Société de Sociologie de Paris (основано 1902) и American Sociological Society (основано 1905; Никић, 1981: 119).

Одмах по изласку првог броја *Друштвоној живоји*, на адресе најистакнутијих научника и социјалних мислилаца у Србији, 28. септембра 1920, упућено је „експрес-писмо“ потписано са „оснивачи Социолошког друштва“. У њему је стајало:

„Мислимо да у Београду у најкраћем времену организујемо Социолошко друштво, са циљем да изучава у свим својим појавама наш друштвени живот и да систематски шири знање социјалних и културних наука, часописом, библиотекама и јавним предавањима. (...) Стога позивамо све наше познате социјалне и културне раднике (...) да приступе организацији Социолошког друштва и да нас најдаље до суботе известите о томе да ли желите приступити овој организацији и која предавања мислите држати (...). На основу Вашег извештаја, ми ћемо израдити програм и изаћи пред јавност с једним списком предавања и отпочети рад већ 1. новембра. Упуте о организацији, извештаје о раду, предавања итд. даваћемо сваком нашем члану преко нашег часописа *Друштвоној живоји*.“ (Наведено у: Никић, 1981: 141)

Иако је рок за одговор дат у позивном писму био веома кратак (субота, а писмо је упућено у уторак), „одзив је био врло велики, управо изненађујући“ (Никић, 1981: 143–144). Стигла су укупно 54 потврдна одговора. „Овакав велики одзив на овај позив, само је био доказ да наши јавни и научни радници имају велико интересовање и да је дошло већ време, и најзад да је и крајње потребно, да се и код нас Срба оснује једно научно Социолошко друштво, и то што пре.“ (Никић, 1981: 144)

Међу онима који су одушевљено прихватили ову идеју, те упутили потврдна писма оснивачима Социолошког друштва (штампана у: Никић, 1981: 145–166), били су и већ помињани сарадници *Друштвоној живоји* Тихомир Остојић и Радивој Врховац, др Људевит Ауер, адвокат и будући министар правде у Стојадиновићевој влади, др Светозар Мијатовић, адвокат из Вршца, Станиша Костић, адвокат из Лесковца и други (Никић је сачувао свега 6 од 54 писма, тако да данас немамо списак свих потврђених чланова Социолошког друштва). Па ипак, и поред одличног одзива, до правог рада Друштва – ако изумемо издавање *Друштвоној живоји* – никада није ни дошло. Федор Никић наводи три разлога за то:

- *прво*, Косић и Тасић су у то исто време постали доценти на Правном факултету у Суботици, тако да је у Београду остао

(Никић, 1981: 119). Никић ипак вели да у Загребу неке „веће активности социолошконаучног и социографскопрактичког рада није било“ (*истио*).

једино Никић, што је знатно отежало даљи рад на организацији Друштва;

- *друћо*, Друштво није успело да нађе одговарајуће просторије за састајање; „томе су много допринеле наше власти, које су са своје стране чиниле све да овакве просторије за ово друштво не добијемо“ (Никић, 1981: 165); наиме, тада је код власти, али и „у једном великом делу наше интелигенције постојала тешка заблуда да је социологија исто што и социјализам“ (*истио*);
- *џреће*, карактер самог Косића је био такав да је, према Никићу (1981: 156–157), често одбијао људе од себе; он јесте „у свом научном раду испољавао два велика позитива: велику научну ерудицију и велику способност“, „али је поред ових позитивних особина имао и велике негативне, јер је по природи био много сујетан, сувише претенциозан и личан. У тој својој претенциозности и сујетности, никада није могао да се помири да он у старој предратној Југославији није постао бан Дунавске бановине и да заузме министарски положај, за којима је увек чезнуо. И да у томе није могао да успе, много је душевно патио и стална му је жалба била. Због тих својих негативних особина, долазио је доста често у тешке сукобе и са друговима на факултету у Суботици и у Љубљани, а и као главни секретар у Трговачкој комори у Н. Саду. Па је тако у тој његовој нервози и асоцијалној природи, ‘незадовољан и разочаран’ лутао од Н. Сада и Београда до Беча и Минхена, и натраг у Београд.“

Сâм пак Косић није долазио до положаја које је мислио да заслужује зато што је, током Првог светског рата, у Швајцарској, успоставио тесне везе са владом црногорског краља Николе Петровића (који је покушавао да преговара са Аустроугарском око сепаратног мира, у децембру 1915). То Косићу официјелни, карађорђевићевски Београд дуго није заборављао. Зато је и био против Косићеве жеље да дође на београдски Универзитет, те је Слободан Јовановић „једва успео“ да Косић буде изабран за доцента Правног факултета у Суботици. (Никић, 1981: 157)

Све у свему, у овом покушају организовања првог српског социолошког друштва види се много тога што је било на делу и приликом стварања Друштва за социјално васпитање, али и у другим нашим доцнијим колективним подухватима – велики полет, велике амбиције, добар почетак, а онда долази малаксалост и брзо дизање руку од свега. Тако, не само да није организовано Социолошко друштво, већ је и *Друшћивени живоић*, после четврте свеске (1921) престао да излази. О томе Никић (1981: 158) пише:

„После изласка 4. књ. *Друшћивеној живоића*, ми више нисмо даље хтели да настављамо са његовим излажењем, па смо престаили. Јер

после нашег неуспеха да 1920–1921. оснујемо у Београду наше Социолошко друштво, сматрали смо, што је и сасвим природно било, да више нема ни разлога ни оправдања и за даље излагање и часописа *Друштвеној животи*, који је од самог почетка био предодређен за орган тог нашег будућег Социолошког друштва у Београду. А сем овога и финансијска средства за њега било је све теже и теже даље обезбеђивати. Па смо тако и учинили – престали са излагањем.“

Косић ће, ипак, 1930. у Новом Саду издати још шест свезака овог часописа. Али организовање социолошког друштва преузеће на себе – овога пута успешно – трећи члан несуђеног Социолошког друштва: Ђорђе Тасић. Он ће, маја 1935, основати *Друштво за љавну филозофију и социологију*, које ће, после Тасићевог повратка са студијског боравка у Француској и Белгији,⁵ 1938. године, променити назив – тако да социологија у наслову дође на прво место – у: *Друштво за социологију и друштвене науке* (видети опширније: Антонић, 2011а). Тасић је био његов председник, док је секретар био Милорад В. Симић⁶ (Лукић, 1959: 106), а „већина младих научних радника који су се укључили у рад овог Друштва били су француски ђаци и бивши Тасићеви студенти“ (Миљковић, 1988). Најзначајније дело овог друштва било је издавање *Социолошкој љрепедга*, 1938. године, зборника на 436 страница, који је био „уређен по узору на *Социолошки љодисња*к (*L'Année Sociologique*) Диркемове школе“ (Милић, 1996: 4).

Није нам познат тачан састав чланова Тасићевог Друштва, али о њему можемо да судимо на основу аутора који су објавили своје

5 Тасић је, као стипендиста Рокфелерове фондације (Кандић, 2002/2: 98), у школској 1936/1937, боравио у Паризу и Бриселу, проучавајући, између осталог, и рад Солвејевог института за социологију (*Institut de Sociologie Solvay*), што је пресудно на њега утицало да се снажно окрене социологији. О раду овог института Тасић ће, у првој књизи *Социолошкој љрепедга* (1938), објавити и посебан извештај (стр. 303–305), а одмах уз њега стајаће и чланак Драгослава Јанковића о публикацијама Солвејевог института за социологију (стр. 305–306). Тасић ће такође, у *Социолошком љрепедгу* (стр. 314–321), објавити и извештај о социолошком животу Француске 1937. године, коме је био сведок током свог студијског боравка, почев од социолошких конференција (на којима је и он учествовао саопштењима), до расправе, на Социолошком институту, о настави социологије у Француској.

6 Милорад Симић (1903–1976) већ је као студент Правног факултета (1923) почео да обавља дужност асистента. Међутим, никада није докторирао, те му је асистентско звање непрекидно обнављано. Био је асистент Слободана Јовановића и Ђорђа Тасића за област јавног права, као и први асистент званично изабран за рад у Социолошком семинару (1938). И после рата је поново изабран за асистента за Увод у право и социологију. На факултету је остао до пензионисања, у звању вишег предавача (Кандић, 2002/2: 363–365). Када Радомир Лукић, после рата, буде обновио Социолошко друштво, и Симић ће се укључити у његов рад, држећи предавања (1957) и радећи у Надзорном одбору (1959–1960). Превео је Диркемова *Правила социолошкој мейода* (1963).

прилоге у зборнику.⁷ Међутим, иако је Тасић успео да окупи практично већину људи који су се у то доба у Србији занимали за социологију, пада у очи одсуство Мирка Косића. „Разлог томе вероватно треба тражити првенствено у његовом индивидуалистичком, недовољно комуникативном темпераменту“, оценио је ово одсуство Божидар С. Марковић (интервју у: *Социолошки преглед* 3/1978, стр. 18).

Војин Милић, међутим, за Косићево одсуство из Тасићевог Друштва даје друго, чисто идеолошко објашњење. Он каже да је група око *Социолошкој прегледа* постигла „највиши ступањ напредности који се могао достићи у класној свести српске буржоазије пред Други светски рат. Овакав практични став је, разумљиво, искључивао сарадњу с конзервативцима, од којих су неки, нпр. Живојин Перић (1868–1953) и Мирко Косић, све више тонули у воде назадњаштва, а за време окупације у отворену сарадњу с квислинзима, да би крајем рата побегли из земље“ (Милић, 1996: 5). Милић је, иначе, познат по преоштрим и, често, сасвим неуравнотеженим судовима. Чувена је његова тврдња „да се научна вредност Вебера преувеличава, а поједина његова једнострана и погрешна схватања некритично прихватају и величају“ (1989: 161), као и да Веберове основне друштвене идеје „показују приличну сродност с фашизмом“ (1989: 166). Стога, ове Милићеве оцене треба узети с опрезом.

Моје мишљење је да се група друштвених научника окупљених око Ђорђа Тасића и његовог Друштва за социологију, у другој половини тридесетих година већ уобличио у специфичну научну заједницу, повезану не само интересовањем за социологију, већ и местом становања (Београд) и рада (Правни факултет у Београду). Због тога је Косић некако нужно, барем у прво време, морао остати по страни. Али да није било Другог светског рата, ми не можемо знати да се и Косић не би укључио у рад Друштва за социологију, или да не

7 Поред Ђорђа Тасића, ту су били и други наставници и сарадници Правног факултета: Слободан Јовановић, Јован Ђорђевић (1908–1989), Слободан М. Драшковић (1910–1982), Љубомир С. Дуканац (1910–1949), Божидар С. Марковић (1903–2002), Михаило Константиновић (1897–1982) и Бранислав Недељковић (1907–1989), затим Драгослав Јанковић (1911–1990), који ће и сам убрзо доћи на Правни факултет (1940), социолог задругарства Михаило Аврамовић (1865–1945), историјски социолог Душан С. Поповић (1894–1965), етнолог Радомир Живковић, статистичар Боривој Т. Пањевац, професор социологије на Економско-комерцијалној високој школи у Београду Драгослав Б. Тодоровић (1909–1964), историчар и економиста Никола Вучо (1902–1993), економиста Никола Мирковић, психолог Слободан Поповић, као и биолози с Филозофског факултета у Београду Боривоје Д. Милојевић и Синиша Станковић (1892–1974). Од набројаних сарадника и чланова, у Управном одбору Друштва били су Михаило Константиновић и Божидар С. Марковић (према *Социолошком прегледу* 3/1978, стр. 9; 16).

би објавио неки прилог у *Социолошком ирејледу*. Насупрот Милићевој оцени, не мислим да је Тасићево Друштво била нека идеолошка групација која је одбијала Косића због његовог наводног конзервативизма. Она је пре била заједница научника са специфичним социолошким истраживачким и популаризаторским програмом, у којем је свакако и Косић могао да нађе своје место.

„Случај Косић“ у Српском социолошком друштву (2012)

Српско социолошко друштво⁸ основао је у Београду 28. децембра 1954, Радомир Лукић, предратни сарадник Ђорђа Тасића и „његов ондашњи најбољи студент на Правном факултету“ (Кандић, 2002/2: 99).⁹ Тако је успостављен и изванредан персонални континуитет између три предратна и данашњег социолошког друштва: Радомир Лукић је био сарадник и „најбољи студент“ Ђорђа Тасића, оснивача и председника Друштва за социологију и друштвене науке (1935–1941), Ђорђе Тасић је био један од тројице чланова иницијативног одбора Социолошког друштва (1920–1921) Мирка Косића, а Тасић и Косић су, опет, били активни чланови Друштва за социјално васпитање (1918–1919) Михаила Аврамовића (који је и сâм уско сарађивао с Косићевим часописем и Тасићевим друштвом).

Чињеница да је Косић 1941–1944. био заменик гувернера Српске народне банке и један од водећих финансијских стручњака Недићеве владе, као и да је после Другог светског рата, као политички емигрант, живео и умро у Швајцарској, учинила је да се Косићево име, у раздобљу социјализма, није радо помињало у српским социолошким круговима. Милован Митровић, који се у то доба једини озбиљније бавио нашом предратном социологијом, написао је већу одредницу о Косићу у *Социолошком лексикону* (1982, стр. 298) и посветио је његовој социологији једно поглавље у књизи *Југословенска иредрајна*

---

8 Друштво, за које Милић (1996: 6) каже да је „у почетку било полулегално“ (што значи да није било регистровано), ипак се овако називало чак и у неким званичним документима – као што је „Уредба о оснивању Института за педагошка истраживања, од 6. новембра 1959. године“ (чл. 5; http://www.bg.ac.rs/csrf/univerzitet/glasnik_zakoni/Zbornik/Pdf/Knjiga3/3_290.pdf). Ипак, његов званични назив био је дужи и компликованији: „Југословенско социолошко друштво – Секција за НР Србију, Београд“ (Врачар, 1957а; 1957б). Тако је било све до 10. јуна 1961, када је у градској полицији у Београду и званично регистровано Српско социолошко друштво.

9 Лукић „није сарађивао у *Социолошком ирејледу* јер се у то време налазио у Паризу“ (Милић, 1996: 6).

социологија (Митровић, 1982: 154–169). И то је било углавном све.¹⁰ Косић је практично био мртав за социологе у Србији.

Занимање за Косића рађа се тек са престанком идеолошког притиска у науци, током последње деценије 20. и прве деценије овог века. Карактеристичан показатељ тога је прештампавање Косићевог рада *Савремена ојшња социологија* (1934) у *Социолошком журналу* (бр. 5, јесен 2007). Тај рад је, по својој озбиљности, информативности, али и теоријској утемељености, оставио одличан утисак на млађе поколење социолога, од којих већина није ни знала за ранију идеолошко-политичку проскрипцију Косића. Када је на састанку Председништва Српског социолошког друштва, 14. новембра 2011, у Новом Саду, дата иницијатива да се уведе награда за књигу године из области социологије (иницијативу сам дао ја, као тадашњи председник ССД-а), више чланова Председништва је спонтано предложило да та награда свакако треба да има име, и да то име треба да буде „Мирко Косић“.

На истој седници је одлучено да се приступи и изради сајта ССД-а, који је почео са радом 9. јануара 2012. године. Од тада се на сајту могла прочитати и вест о овој иницијативи Председништва (Награда, 2011; наравно, вест носи датум 14. новембар 2011, када је и предложено установљење награде). У вести је стајало да ће чланови Председништва ССД-а, Жолт Лазар и Зоран Аврамовић, припремити нацрт Правилника о додели награде „Мирко Косић“, којим ће се регулисати процедура избора чланова жирија, као и поступак конкурисања

10 Већи одељак Косић је, истина као економиста, добио у књизи *Економска мисао у Србији до Другој светској ратној*, Обрена Благојевића (1980: 584–591). Благојевић, међутим, износи неколико нетачности, пишући, рецимо, да се Косић још као студент, „одушевио немачком науком и германизмом уопште, па је већ у својој двадесетој години написао *Модерну Германију* (1912). (...) За време другог светског рата био је (...) истакнути колаборационист, чему га је, вероватно одвело његово рано усвојено германофилство. (...) Косић је у почетку био прилично оштар критичар постојећих економских прилика код нас, па чак и критичар капитализма уопште. Касније је доспео догле да је постао сарадник његовог, и економски и политички најдрастичнијег вида, окупаторског немачког фашизма. Вероватно је тој његовој метаморфози допринело његово одушевљење за германизам, стечено још у младости.“ (Благојевић, 1980: 585; 591) Међутим, Косићева *Модерна Германија* је, напротив, изразито критична према германству и немачком империјализму, због чега је књига била и забрањена у Аустроугарској 1914–1918. (Косић, 2010: 45). Заправо пре би се могло рећи да је Мирко Косић, ако имамо у виду и његов *Пангерманизам* (1912), у то доба био германофоб, а не германофил. Грешке у чињеницама и објашњењу које је, под утицајем лоше Косићеве репутације код послератних власти, начинио Благојевић, иначе у много чему марљив и поуздан научник, добар су показатељ колико је у то време Косић био на злу гласу, што је чак и Благојевића успело да наведе на сасвим погрешне претпоставке и објашњења.

и доделе награде. На основу овог нацрта, Председништво ССД-а ће на некој од наредних седница формирати предлог Правилника, и дати га на усвајање Скупштини ССД-а, на пролеће 2012. (Награда, 2011)

На седници Председништва ССД-а, од 18. фебруара 2012, Председништво је разматрало нацрт Правилника о установљавању награде „Мирко Косић“ и усвојило га, као свој предлог Скупштини. Одмах треба напоменути да Председништву или његовим члановима до тада нико није доставио или изнео било какве примедбе на назив награде. На истој седници заказана је Скупштина ССД-а за 18. март 2012. У позиву за скупштину, који је достављен свим члановима ССД-а, а 20. фебруара је постављен и на сајт ССД-а (Заказана скупштина, 2012), стајало је: „Предложен је следећи дневни ред: (...) 4. Правилник о награди ‘Мирко Косић’ за најбољу књигу из области социологије (у прилогу текст Правилника).“

Међутим, 4. марта 2012. године, члан Председништва ССД-а Владимир Вулећић упућује електронско писмо осталим члановима Председништва, у коме се, између осталог, каже да приликом усвајања предлога да се награда назове по Мирку Косићу „нисмо водили довољно рачуна о свим релевантним чињеницама везаним за лик и дело овог угледног социолога“.

„Наиме, како сам упозорен са више страна, а што сам затим и сам проверио (у књизи *Ко је ко у Негућевој Србији*, Просвета, Београд, стр. 270/271), Мирко Косић је током окупације Србије под квислиншким режимом Милана Недића, у периоду од октобра 1941. године до септембра 1944, дакле током читавог периода окупације, био вицегувернер НБС. Значајан део јавних личности тога доба, а неки од њих су били и део социолошке заједнице, нису узели учешће у институцијама тог режима, што сведочи да је то био лични избор Мирка Косића.

Истина, Мирко Косић није био једини истакнути научник тог времена који се активно политички или идеолошки ангажовао на страни фашистичке Немачке и њених помагача. Поменимо само нама најближе, Вернера Зомбарта и Мартина Хајдегера. Њихов ангажман ни на који начин не доводи у питање њихово укупно стваралаштво, али треба истаћи да нико од њих, упркос свом научном значају које је, уз сво поштовање, веће од значаја Мирка Косића, нема ту част да се по њему назива ниједна, а посебно не тако значајна награда.

То је начелни разлог због кога сматрам да бисмо, у светлу ових ‘нових’ чињеница (претпостављам да нико није знао за овај податак), морали да преиспитамо нашу одлуку и предложимо неко ново име за награду. Два додатна разлога су практичне природе. Прво, постоје добри разлози за претпоставку да ће, уколико не пронађемо боље

решење, доћи до озбиљних подела у нашем друштву. То би по мом мишљењу било штета, посебно што би оне избиле око једног, у основи, безначајног питања (а посебно што у нашој социолошкој традицији постоје много значајнија имена од Мирка Косића). Друго, извесно је да бисмо оваквом несмотреношћу могли отежати интеграцију нашег друштва у међународне токове, до чега би извесно дошло када би се сазнало да име наше најзначајније награде носи име сарадника фашистичких окупатора.

С тим у вези, молим Председништво да се изјасни о иницијативи да нашу одлуку о имену награде за најбољу књигу суспендујемо и договоримо се о другом називу ове награде. Све остале активности у вези с наградом могу и треба да се одвијају по утврђеном плану.“ (Вулетић, 2012а)

На ово писмо сутрадан, 5. марта, одговорио је председник ССД-а Слободан Антонић, написавши свим члановима Председништва следеће: „Захваљујем се Влади на писму и искреној бризи да у вези наше награде не направимо пропуст. Мирко Косић је заиста наш први прави социолог, али и свакако политички контроверзна личност. У том знаку стручности и контроверзности некако је била и цела наша досадашња социологија.

Ипак, чињеница да је Косић био високи службеник у окупацијској (квислиншкој) влади може заиста да буде извор разних скандала и подела у будућем деловању ССД-а, и да баци сенку на нашу награду. Зато мислим да би било добро да још једном размислимо о имену награде, односно да још једном одвагамо разлоге за и против. У том вагању, било би добро да чујемо и алтернативне називе – ‘Ђорђе Тасић’, ‘Слободан Јовановић’, ‘Радомир Лукић’, ‘Сретен Вукосављевић’, ‘Цветко Костић’, ‘Михаило Поповић’, ‘Војин Милић’...? За сваки од ових назива постоје такође разлози за и против. Или да не ставимо никакво име? И за то постоје разлози за и против.

У сваком случају, предлог Правилника о награди већ је у јавности, а предлог дневног реда скупштине већ формулисан, тако да се бојим да то сада није више лако променити пре Скупштине. Али, на самој Скупштини, већ код утврђивања дневног реда, можемо рећи и ова (накнадна) размишљања у Председништву, а затим у дискусији поводом те тачке изнети и (могуће) алтернативе.“ (Антонић, 2012а)

Овај предлог су чланови Председништва ССД-а прихватили, али је онда дошло још једно изненађење – сутрадан, 6. марта, у *Полици* је објављен чланак социолога Тодора Куљића „Ризична награда“. У њему је Куљић оштро напао Мирка Косића као „недићевца“, „квислинг“ и „дражиновца“ (Куљић, 2012). „Ако се устоличи ова награда“, писао је Куљић, „онда се може десити отприлике следеће. Када

млади социолог прихвати ово признање, ред је да помене да је поносан на интелектуални ангажман М. Косића, дакле на квислиншку активност. (...) Потенцијални лауреат може поверовати у мантру да је ова награда симбол ослобођења социологије од марксизма и мондијализма. И подсетити на то да је М. Косић патриотски интелектуалац већ самим тим што је пред комунистима морао у избеглиштво. (...) Не лежи идентитет социолога само у отпору режиму. Уосталом, данашњи конзервативци и не маре много за антифашизам. Па шта онда смета код Косића? Само једна ситница. Као узор интелектуалног ангажмана Косић може ојачати већ на сцени присутни ризични симбол српског патриотизма – квислинштво. Нормализација квислинштва није само ствар части конзервативаца него и уличне политичке културе. Са пуним правом Национални строј може сутра рећи: ‘Ако је већ Недић нормалност, зашто сте онда нас забранили?’ Свако слабљење антифашизма осигурава конзервативцима предност у борби око културне хегемоније. Али и насиљу.“ (Куљић, 2012)

Тако је, због предлагања ове награде, Председништво ССД-а, па и цело Српско социолошко друштво, доведено у везу не само са „нормализацијом квислинштва“ – које је, по Куљићу, „ризични симбол српског патриотизма“ – већ и са Националним стројем, па чак и са нацистичким насиљем!

На овај Куљићев чланак, такође у *Полиџици*, 9. марта, реаговао је историчар Јован Пејин, узевши у одбрану Косићев лик и дело. Он је изложио антиимперијалистичко и антинацистичко усмерење Косића, до окупације, као и његов рад у Недићевој администрацији. „У Новом Бечеју је организовао филијалу Народне банке у којој није радио ниједан Немац и одакле је слат новац на слободну територију под контролом Југословенске војске у отаџбини. (...) Дружио се са немачким привредницима на раду у Београду и официрима, међу којима је било и његових пријатеља из времена студија и међуратног периода, и прикупљао обавештајне податке које је даље прослеђивао према команди ЈВуО. (...) Био је противник тоталитарних режима, једнако нацистичког, фашистичког и комунистичког, односно био је и остао антикомуниста и антитоталитариста. (...) Друг Тодор Куљић је својим лењинистичко-стаљинистичко-титоистичким погледом на социологију и оценом антитоталитарних ставова Мирка Косића ‘мало’ претерао.“ (Пејин, 2012)

Неколико дана доцније, у *Полиџици* се огласио и Борислав Милић. Он је замерио Пејину што о Косићевом држању за време рата суди само по ономе шта сâм Косић пише о томе, јер су та сећања непоуздана и прилагођена послератним приликама. Међу Косићевим немачким пријатељима из окупираног Београда, каже Милић, налази

се и Фон Херен (*Victor von Heeren*), посланик Трећег рајха у Краљевини Југославији. „У том оквиру можда треба тражити истину о наводном слању новца и достављању обавештајних података ЈВуО. Међутим, ако се као извор користе само Косићеве изјаве, онда се намеће логична дилема: или је то Косић измислио да би се након рата додворио ‘равногорцима’ и одбровољио их (у чему није успео) или су то пријатељи [мисли се на Херена и Косића – С.А.] заједно чинили. Истина се налази само у поузданим историјским изворима, уколико постоје.“ (Милић, 2012) Дакле, Косић, по дефиницији, није могао да говори истину, само је питање да ли је своју сарадњу са ЈВуО просто измислио или је и тада радио за Немце.

О овој полемици објављена је информација на сајту Српског социолошког друштва, 10. марта (Полемика, 2012). У информацији, коју је потписао Председник ССД-а, стајало је да је „Председништво ССД-а и пре чланка Тодора Куљића у *Политици* имало намеру да Скупштину упозна са свим недоумицама у вези предложеног имена наше награде, са жељом да Скупштина, као највише демократско тело наше организације, ипак процени које име за ту награду би било најприкладније. За жаљење је што се ова дискусија, уместо на Скупштини, повела на страницама дневне штампе, што је допринело да се цео случај беспотребно политизује. Предстојећа Скупштина ССД-а је право место да се пажљиво извагају сви аргументи и донесе коначна одлука о имену награде.“ (Полемика, 2012)

Коначно, на почетку скупштине Српског социолошког друштва, 18. марта 2012, као четврта тачка дневног реда предложено је: „Установљење награде ССД-а за најбољу књигу из области социологије, усвајање правилника и избор чланова Жирија за додељивање награде“. Дакле, у формулацији дневног реда име награде, или Мирка Косића, није се помињало. Међутим, већ под другом тачком – Извештај о раду Друштва између две скупштине (поднео Председник) – отворила се дискусија о називу награде и Мирку Косићу. Та расправа се повремено обнављала и распламсавала и током осталог дела скупштине. Како стоји у записнику (Записник, 2012), Антонић је, у име Председништва ССД-а „обавестио присутне да је Председништво ССД-а, након реакција дела чланства, одустало од предлога да награда носи име Мирка Косића и да предлаже да Скупштина ССД-а донесе одлуку о имену. (...) Један од предлога је да награда буде без имена (само награда ССД-а), а други предлог је да награда носи неко име. Поменуто је имена Ђорђа Тасића (оснивача часописа *Социолошки њрејлед*) и Вељка Кораћа.“

У дискусији је, како стоји у записнику, Сретен Вујовић „поводом награде ССД-а рекао да се мора водити рачуна о чињеницама

везаним за Мирка Косића, да је против тога да се његов лик нађе на поштанској марки ПТТ Србија, да треба узети у обзир како су јавност и струка реаговали на предлог имена награде, да треба одустати од имена Мирка Косића као назива награде, и да није потребно организовати никакав округли сто о томе. Напоменуо је да су за Мирка Косића непријатељи били: комунисти, масони, Јевреји, Роми, актери и присталице 27. марта и демократи и демократија, док су пријатељи били: дражиновци, недићевци, љотићевци, Немачка и Немци у Београду, актери и присталице Тројног пакта, као и да се његова социологија заправо заснива на конзервативној теорији елита, чији су главни представници Парето, Моска и Михелс.“ (Записник, 2012)

Треба рећи да је Председништво ССД-а било предложило да се, поводом обележавања сто година социологије у Србији, штампа серија од шест поштанских марака, са ликовима истакнутих социолога, од којих је на једној требало да се нађе и Мирко Косић. Сретен Вујовић се овом предлогу, као што се види, успротивио. И сама стогодишњица је, такође, била везана за име Мирка Косића. Наиме, као повод за ову манифестацију – која је укључивала и научни скуп – узет је први текст у рубрици „Социологија“, *Леттојуса Мајице српске*, бр. 5 за 1912. годину, који је написао управо Косић. Треба рећи да је и у знаменитом делу *Социологија у двадесетом веку* [Twentieth Century Sociology], које су приредили Жорж Гурвич [Georges Gurvitch] и Вилберт Мур [Wilbert E. Moore], у одељку о југословенској социологији речено да су, после много закашњења, „најсавременије тенденције у социологији, међутим, уведене 1912. од стране Мирка Косића, изванредног социолога те земље“ (1945: 748). Насупрот томе, међутим, Сретен Вујовић, како стоји у записнику, „поводом датума обележавања 100 година социологије у Србији рекао је да је спорно везивање њеног настанка за Мирка Косића, поменувши као родоначелника наше социологије Валтазара Богишића.“ (Записник, 2012)

У расправи је, затим, учествовао Божо Милошевић, који је нагласио „да се у овом случају ради о идеолошкој позадини проблема, а требало би да размишљамо о садржајном смислу“ и предложио да награда носи име Војина Милића (Записник, 2012). Борислав Милић је „истакао да је избор имена Мирка Косића за награду ССД-а претенциозан и опасан“, а Милош Немањић „да се не треба делити око Косића“ и подржао предлог Боже Милошевића да награда буде названа по Војину Милићу (Записник, 2012). Зоран Аврамовић је истакао је „да постоје награде Жанка Стокић и Иво Андрић, којима би се такође можда могло приговорити на држању током Другог светског рата“ и предложио да, за сада, награда буде без имена, па да се на следећој скупштини ССД-а разложно разговара о томе. Владимир Вулетић је указао „да је обележавања 100 година социологије

у Србији пригодног и популаризаторског карактера, и да није везано ни за једну личност“ и истакао „да се не могу поредити Андрић и Косић, јер Андрић није био део окупационе власти“. Нагласио је да се код питања „да ли назвати награду по Косићу не ради о идеолошком неслагању, већ о важној симболици“ и предложио да се на скупштини тога дана ипак одлучи о имену награде. Јово Бакић је истакао „да се не смемо обрукати са наградом“ и изнео „своје лично противљење да се штампа поштанска марка на којој би био лик Мирка Косића, јер би се то у окружењу могло погрешно и злонамерно протумачити“ (Записник, 2012). И он је подржао предлог да награда носи име Војина Милића. Марија Богдановић је била за то да име награде буде по Вељку Кораћу, са чиме се сложила и Анђелка Милић. Слободан Вуковић је предложио да се ипак гласа и о имену Мирка Косића, као називу награде, а Рајко Куљић је подржао давање имена награде по Војину Милићу.

Након дискусије одржано је гласање. Резултат гласања је био: Вељко Кораћ – 6 гласова; Мирко Косић – 1 глас; Радомир Лукић – 4 гласа; и Војин Милић – 50 гласова. Скупштина је тако одлучила да наслов награде ССД-а за најбољу књигу из области социологије носи име Војина Милића. *Политика* је 22. марта објавила извештај са Скупштине под називом „Социолошко друштво одустало од награде ‘Мирко Косић’“ (Буквић, 2012). У чланку је наглашено да је Косић „био у служби квислиншког режима Милана Недића“, а да је Војин Милић „био учесник Народноослободилачког рата и да је потом био у ЈНА до 1954“ (Буквић, 2012). Такође, *Политика* је, 30. марта, објавила чланак Јовице Тркуље „Позив на дијалог о Косићу“, у којем се најављује научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“ (Кикинда, 18–19. октобра 2012), „са циљем да на систематски и мултидисциплинаран начин осветли личност и дело Мирка Косића. [...] Реч је о академској расправи која уместо ратовања идејама нуди смирену реч и уважавање сваког савесно саопштеног мишљења.“ (Тркуља, 2012) Тако је, барем у јавности, позивом на дијалог и смирену реч, „случај Косић“ завршен.

Међутим, расправа о овом случају упоредо је текла и на интерном форуму Одељења за социологију Филозофског факултета у Београду. Реч је о циркуларним писмима која су стизала на адресу свих чланова Одељења. Прво такво писмо упутио је Владимир Вулетић, 23. марта (Вулетић, 2012б). У њему се он критички осврће на текст Тодора Куљића у *Политици*, којим је доведена „у везу наша социолошка заједница, оличена у ССД и њеном председнику, са нормализацијом квислинштва у данашњој Србији“. Вулетић затим износи хронологију формирања предлога о награди за најбољу књигу, и каже да је он лично, чим му је Сретен Вујовић скренуо пажњу на Косићеву

функцију у време окупације, дао иницијативу да се предлог о имену награде повуче. Сутрадан се, међутим, појавио текст проф. Куљића у *Полијици*. „С обзиром на неправду која је учињена Друштву, сматрао сам својом дужношћу да упутим писмо проф. Куљићу.“ У овом писму Вулетић је текст у *Полијици* оквалификовао као „закасну и, по социолошку професију, штетну опсервацију“. „Сматрам да сте, пре него што сте изашли у јавност могли с тим аргументима да упознате чланове Председништва – као што су то учинили друге колеге, а не да са њима медијски ратујете“, стајало је још у Вулетићевом писму Куљићу (наведено у: Вулетић, 2012б).

Вулетић затим каже да је „ово писмо, мада по сопственом признању није био упознат с његовим садржајем, послужило проф. Вујовићу да ме на Скупштини ССД јавно оптужи да ‘Куљићу забрањујем изношење личног става’. Оваква непоколебљиво јасно и гласно изнета тврдња од стране угледног професора могла се, наравно, протумачити једино као то: 1. да као члан Председништва злоупотребавам свој положај и онемогућавам професоре да јавно износе свој став – ма шта то значило; 2. а с обзиром [на то] да онемогућавам ‘Куљића’, несумњиво припадам онима које је ‘Куљић’ етикетирао као нормализаторе квислинштва у Србији; 3. најзад, вероватно сам и лицемер јер сам на Скупштини јавно био против назива награде М. Косић.“ „С обзиром [на то] да су професори Тодор Куљић и Сретен Вујовић на изванредан начин морални граничници нашег Одељења чија реч има велики одјек у јавности сматрао сам неопходним да на овај начин упознам Одељење са мени познатим чињеницама“, стоји даље у Вулетићевом циркулару. „Да ли ће ово писмо утицати да се поминути професори на исти начин, односно пред истим аудиторijумом (на страницама листа *Полијика*, односно на сајту ССД), обратe онима којима су се већ обратили и тако бар делимично умање штету и душевни бол коју су нанели млађим колегама – не знам. Није на мени да о томе судим, нити да то захтевам, а свакако не могу да им то, ма ко шта мислио, одобрим или забраним“, стајало је у писму Вулетића, послатом на адресе свих чланова Одељења (Вулетић, 2012б).

Два дана доцније на исте адресе је стигло и циркуларно писмо Сретена Вујовића (Вујовић, 2012б). У њему се каже да је Председништво ССД-а, када је 14. новембра донело предлог о награди, морало да зна тачну функцију коју је Косић имао, јер је о томе све писало на сајту ССД-а („1941–1944 био заменик гувернера Српске народне банке и један од водећих финансијских стручњака Недићеве владе“; Великани и прегачи, 2011). Такође, пита се даље Вујовић, „зашто Председништво ССД-а није благовремено питало чланове нашег Одељења колеге Куљића и Милосављевићеву [Оливеру Милосављевић – напомена С.А.], који су се бавили за овај случај релевантном

проблематиком, ко је Мирко Косић?“ Вујовић такође замера што, када је већ Председништво ССД-а у електронским консултацијама одустало од имена награде, о томе није обавестило чланство и послало нови позив за скупштину без имена Косића. Да је тако поступљено, сматра Вујовић, „Куљић не би имао потребе да пише свој текст и не би било ове мучне ‘корешпонденције’“. „Није сувишно истаћи“, стоји даље у писму, „да је Куљић ваљано указао на могућа значења те награде као компетентан стручњак за оно што се зове српски фашизам. [...] Куљићу се ставља на душу што није прво потрчао у Председништво. А зашто би он то радио кад није члан Удружења нити га је ко звао на консултације у Председништво.“ (Вујовић, 2012б)

„Вулетићев ‘фитиљ’ се упалио при крају рада Скупштине када сам му ‘добацио’ нешто слично ономе што је [...] навео, а то је да ‘Куљићу забрањује изношење личног става’“, каже даље Вујовић. „Не кајем се што сам Вулетићу ‘добацио’ како Куљића прозива због изношења личног става. Зашто? Зато што сматрам да је ССД, или би то требало да буде, организација социолога изразите индивидуалности који у њој иступају као професионалци, али и као интелектуалци који јавно износе ставове о разним друштвеним проблемима, укључујући и проблеме у раду њиховог удружења и изван њега. Од таквих личности не треба очекивати нити захтевати да иду у Председништво по своје мишљење. Председништво је то које треба да позива на своје отворене седнице. Није ССД партија нити су његови чланови војници те партије. Уместо да је неко из Председништва ССД одмах реаговао на Куљићев текст јавно износећи у *Политици* и/или другде да је оно још раније одлучило да одустане од награде М. Косић, чекало је заседање Скупштине“, каже се у писму Сретена Вујовића члановима Одељења (Вујовић, 2012б).

Конечно, ова циркуларна преписка је завршена писмом Слободана Антонића, које је 26. марта стигло на све адресе чланова Одељења (Антонић, 2012б). У писму се објашњава да у тренутку када је Председништво ССД-а дало иницијативу да се уведе награда са именом Мирка Косића још није постојао сајт ССД-а, са јасним обавештењем о функцији Мирка Косића под окупацијом, тако да овај податак чланови Председништва нису могли имати у виду. Такође се указује да од отварања сајта, 9. јануара, када је и објављена иницијатива Председништва, па до 18. фебруара, када је на Председништву разматран нацрт Правилника о установљавању награде, није било никаквих примедби на назив награде, те да су „истога дана када је проф. Вулетић упутио писмо члановима Председништва, преносећи негативно мишљење о називу награде, чланови Председништва ССД-а, током електронских консултација, закључили да се преиспита назив награде и размотре друга могућа имена“.

Поводом чланка проф. Куљића у *Полијици*, у писму се каже: „Основно правило сваке заједнице је[сте] да се проблем, пре него што се изнесе у јавност, или затражи каква друга, спољна интервенција, најпре покуша решити унутар саме заједнице. У ССД-у, као и у нашој социолошкој заједници, постоји како добра воља, тако и капацитети да се могући проблеми решавају дијалогом, консенсусом или кроз демократску процедуру, што је још једном показано на последњој Скупштини ССД-а“. На крају писма стоји да „бар део енергије који се улагао и улаже око ‘случаја Косић’ било би добро усмерити у решавање важнијих питања за нашу социолошку заједницу – попут повезивања катедри за социологију са наставом социологије у средњим школама“; итд. (Антонић, 20126).

Косић и српски социолози

Изnoseћи овај, нешто опширнији преглед дешавања око „случаја Косић“ у Српском социолошком друштву, намерно сам остајао на фактографском нивоу, уздржавајући се од изношења личних утисака и коментара. Сада бих ипак рекао неколико општих импресија које сам стекао и као учесник ових догађаја, и као социолог.

Најпре, снажне идеолошке поделе које постоје у српском друштву – тачније, у његовој елити – рефлектују се и на социолошку заједницу. „Не памтим да су социолози у Србији икад били толико подељени и завађени као што су данас“, написао је у предговору за један научни зборник, који је уређивао, Сретен Вујовић (2008: 10). „Линија поделе и сукоба је углавном теоријско-политичке, односно идеолошке природе.“ (*истио*) На једној страни су, према Вујовићу, социолози који су заговорници „глобализације и европских интеграција“ (Вујовић, 2008: 19; у ту групу Вујовић сврстава и себе), а на другој страни су углавном „етнокултурни националисти“ (у које је Вујовић, у овом предговору, убројао, рецимо, и мене; Вујовић, 2008: 11).

Када тако поделите социологе у Србији, онда из тога природно произлази сумњичавост према свему што раде припадници „другог табора“. Иницијатива да се награда за најбољу књигу године назове по Мирку Косићу прочитана је управо у том, идеолошком кључу, а одлично се уклопила у предрасуду (тј. идеолошку мантру) по којој постоји монокаузални, једнолинијски, гвоздени детерминизам: српски патриотизам – српски национализам – српски фашизам.¹¹

---

11 Сретен Вујовић је у доцнијем интервјуу листу *Данас*, због тога што је обележаваће стогодишњице социологије у Србији било везано за Мирку Косића, којег је он назвао „контровезним социологом“, читаво Српско социолошко

Као непосредни учесник ових догађаја, могу посведочити да је предлог да награда ССД-а буде названа по Косићу упућен искључиво из стручних, а не из било каквих идеолошких или политичких разлога. Тај предлог нисам дао ја, али сам га радо прихватио, и то ево из којих разлога. Косић је, по стваралачком опусу, свакако најзначајнији српски социолог између два светска рата. Први је целовито образложио најважнија епистемолошка питања социолошког метода. Писац је првог правог уџбеника социологије у Србији (*Увод у омишћу социологију*, 1934) и оснивач првог социолошког часописа *Друштвени животи* (1920–1921; 1930). Био је члан кореспондент Интернационалног института за социологију (Париз) и Немачког социолошког друштва у Берлину; први је у Србији писао о Макс Веберу и први је у теорији друштвене стратификације био под његовим утицајем (што ће у српској социологији бити поново забележено тек четири деценије доцније; видети: Антонић, 2010). По својим научим донетима, дакле, Косић апсолутно заслужује да нека социолошка награда у Србији понесе његово име.

Са друге стране, знао сам и за контроверзе које су биле везане за његово деловање током окупације. Ипак, чинило ми се да је то у овом случају далеко мање важно од његових научних и стручних заслуга. Изгледало ми је да то што је Косић радио у Народној банци под окупацијом није никакав злочин због којег би морао бити остракован. Људи данас знатно мање идеолошки острашћено доживљавају ствари, мислио сам. Ево, рецимо, награда за најбољу српску глумицу носи назив „Жанка Стокић“, па то никоме не смета – штавише, један од поносних лауреата јесте и Мирјана Карановић (2011) за коју се све може рећи пре него да је „поклоница Недића“ или „српска националисткиња“.

Међутим, преварио сам се. И ако неко није био „идеолошки будан“, онда сам то ја, па зато преузимам сву кривицу на себе. Но, чим сам прочитао писмо Вулећића Председништву ССД-а, одмах ми је постало јасно да је Вулећић у праву – свако даље инсистирање на

друштво оквалификовао као „етнонационалистичко“ (Вујовић, 2012а). Као додатне аргументе за ову оцену Вујовић је навео како назив друштва (*Српско*), тако и назив уводног реферата на скупу којим је обележена стогодишњица („Сто година *српске* социологије“). Наиме, придев од „Србија“ који користи Вујовић, а за који сматра да није „етнонационалистички“, гласи „србијански“. Тако Вујовић и мања група њему идеолошки блиских следбеника никада за друштво у којем живимо неће рећи „српско друштво“, већ искључиво „друштво Србије“ или „србијанско друштво“ – иако ће сасвим комотно користити изразе као што су „немачко друштво“, „француско друштво“ или „кинеско друштво“. Све што се може рећи о овоме јесте да је заиста жалосно до којег степена може ићи идеолошка заслепљеност, па то на крају почиње да поприма облике правог аутошовинизма (тј. антисрпског национализма).

Косићевом имену послужило би као повод за идеолошки рат и цепање Друштва. Сутрадан објављени Куљићев текст у *Полицији* – са препознатљивим топосом, који укључује „нормализацију квислинштва“ као „симбола српског патриотизма“ – само је потврдио ту оцену. У име јединства Друштва, уместо по Косићу, награду је требало назвати по неком другом угледном социологу, чије име неће моћи да послужи као повод за идеолошка надгорњавања и оптуживање ССД-а за политичку некоректност, сваки пут када се додељује награда.

Председништво је дошло на скупштину 18. марта са намером да не заоштрава ствари даље, „да не истерује мак на конач“, већ да обезбеди да се кроз демократску процедуру дође до одлуке коју ће већина подржати, а која мањину неће учинити повређеном и бесном. Помирљивим дискусијама чланова Председништва и толерантним вођењем седнице – што је све резултовало избором имена Војина Милића као назива награде – то је и постигнуто. Заправо, мислим да би тако било са свим именима за која се гласало – осим са Мирком Косићем.

Зашто је то тако, треба покушати да се објасни. Мирко Косић јесте тајно помагао један антифашистички покрет¹² – што би му у другим земљама обезбедило не само аболицију за рад у државној служби током окупације, већ и одговарајуће грађанско признање. Али, за утицајан део наше социолошке заједнице тај антифашистички покрет, за који је радио Косић,¹³ и даље је (по)грешан. Чак и да није било те тајне мисије, Мирко Косић је – ако објективно сагледамо његово

12 Мени изгледа доста уверљиво његово доцније сведочење о томе (уосталом, ни историчар Драгомир Бонцић, у одредници о Косићу у *Српском биографском речнику*, не доводи у питање Косићево финансијско помагање Михаиловића [Бонцић, 2011: 253]). Косић каже да је „под маском гувернера-заменика Српске Народне Банке (...) припадао покрету Дражином и помагао га сумама већим но сви остали извори заједно“ (2010: 68), помињући суму од „милијарду и 200 милиона динара“, као и „злато и валуте“ (2010: 46). „Тито је стрељао 465 мојих сарадника на том послу а мене би стрељали и Немци и Тито, први да су слутили шта сам чинио а други да сам му само пао шака“, вели такође Косић (68). Од својих сарадника из СНБ Косић посебно помиње Богдана Литричина, шефа девизне полиције, који је злато „легално – у смислу одредаба Друге хашке конвенције о управи у рату окупираних земаља и односних *југословенских* законских прописа – запленивано од *црноберзијанаца* однео у шуму Дражи и зато су га 1946. Титовци убили *без суда* као и Мишу Марковића, Михајла Балзарена, и остале службенике Српске народне банке, истинске сараднике *делом* а не речима (као А. Пр. и слични) генерала Драже“, каже Косић (2010: 47; подвлачења у изворнику).

13 Косић за себе каже: „нити сам био ‘недићевац’ нити ‘љотићевац’, него ‘дражиновац’“ (2010: 57). Он о генералу Михаиловићу пише као „моралном јунаку и националном мученику“ (58), којег „би ти ‘савезници’ издали целату [то јест Титу – С.А.] (или сами напрасно упокојили), па зато и није хтео да се пробија до њих“ (57).

деловање 1941–1944. – био само један од зупчаника административног апарата током окупације. То би му у Данској, Холандији, Француској, па и Британији, без сумње спремно опростили (уколико сâм није починио какво злодело).¹⁴ Али, опет, за утицајан део наше социолошке јавности цео тај административни апарат је просто сâм по себи био злочиначки, те је, по дефиницији, злочинац свако ко је у њему радио – па и Мирко Косић.

Ову већу осетљивост на фашизам (тј. нацизам) у Србији (него, рецимо, у Данској или Холандији) могу да разумем – само се овде стрељало 100 цивила за једног убијеног немачког војника. Али, та већа осетљивост не сме се да се претвори у хегемони дискурс који себи узима за право да манихејски и арбитарно дели друштво, људе и историју. Имам утисак да је Мирко Косић, у случају који сам описао, био жртва управо једног таквог дискурса. Верујем да би диференциранији приступ, који би људе и појаве процењивао у њиховом индивидуалном, а не колективистичком тоталитету, био не само праведнији за оне о којима се суди, већ и кориснији и благотворнији за друштво у којем се такви судови дају.¹⁵

- 14 Косић управо то има на уму када пише да је „Српска народна банка, као и новчаничне банке у Француској, Белгији, Холандији, Норвешкој... исплаћивала окупационе трошкове. И нигде није се нашло да је то било [довољан разлог за – С.А.] блађење њихових највиших функционера и када исти нису [као Мирко Косић – С.А.] ризиковали своје главе финансирањем националног отпора.“ (2010: 46–47) Заиста, нигде у поменутим земљама функционери који су радили у централној банци под Немцима нису, после њиховог повлачења, проглашени квислинзима и масовно постређани.
- 15 Косић за себе, вероватно потпуно с правом, вели да је био „најжешћи противник германског империјализма (од 1912. до 1940. било је за то безброј и писмених доказа“ и помиње своју „мржњу према националсоцијализму“ (Косић, 2010: 26). Као доказе, на другом месту (Косић, 2010: 45–46) наводи да је 1910. објавио у загребачком *Звону* чланак „Германоманија“; да је 1912. објавио у београдском *Пијемонћу* низ чланака под насловом „Пангерманизам“ (прештампано као књижица, исте године, у Кикинди); да је 1913. објавио књигу *Модерна Германија*, где оптужује Немце да су „етички варвари“ (стр. 3); да је у свом чланку „Средња Европа или Балканска Унија“ (*Друштвени животи*, 1930) упозоравао на обнову немачке опасности; да је у *Уводу у ојшћу социологију* (1934: 176–177) осудио „националистичко-групне екстатичности Нације“, која се дешава у Немачкој, и која „сада маршује у двојним редовима вољно или невољно али безизузетно“, пророчки предвиђајући да ће се „пренапон расизма и националног месијанства Трећег Царства морати да се прекине једног дана вероватно у новом полуму европског мира“; да је марта 1938. у Народној скупштини, поводом Аншлуса, одржао оштар протестни говор; да је 1939. на Коларчевом народном универзитету, на предавању о расизму, „поцепао“ немачку расну идеологију, тако да су присутни многобројни Јевреји врискали од усхићења, а три-четири Немца демонстративно напустила дворану“; да је 1940. на Коларчевом народном универзитету, на предавању о социологији рата, „предсказао

Мирко Косић, једноставно, није имао среће са социолошким друштвом. Ни давне 1920, а ни ове, 2012. године. Мало због свог карактера – амбициозног и оштрог, али вероватно и недовољно политички интелигентног (да не направи и контроверзне потезе у каријери).¹⁶ Али осетно више због друштвеног окружења, које је према њему показивало високу дозу неповерења и неразумевања – раније као према некоме ко је недовољно лојалан династији и ко је германофоб, а данас као „функционеру квислиншког режима“ и „конзервативном социологу“. Жао ми је што смо се, као социолошка заједница, ове, 2012. године, вођени сопственим аверзијама, предрасудама и незнањем, поново огрешили о Мирка Косића, можда још више него онда када смо га прећуктали, занемаривали и ниподаштавали.

Остаје нада да ће Косић у неком трећем времену бити смиреније, шире и објективније оцењен, пре свега од својих колега социолога. Прво што му као социолошка заједница, после свега, дугујемо јесте да Косићеве студије, објављене у најугледнијим немачким социолошким часописима и зборницима радова, преведемо и тако учинимо доступним широј публици у Србији. То су, пре свих:

1. „Die soziale Differenzierung der Jugoslawen“ (*Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie*, Band 11 [1932/33], S. 3–41);
2. „Aus den Tiefen des Balkans“ (*Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Vol. 1, No. 2[1948/49], S. 125–143);
3. „Zellen und Cliques: Erster Vortrag“ (*Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1952/1953, Vol. 5, S. 230–261; такође и дискусија у којој су учествовали L. v. Wiese, E. Wesener, A. Grabowsky, H. L. Stoltenberg, M. E. Graf zu Solms, Ch. Lützens, M.M. Kossitsch und u.a; S. 273–284);¹⁷
4. „Politische Soziologie“ (*Soziologische Forschung in unserer Zeit: Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag*. Herausgegeben von Karl Gustav Specht, Köln, Westdeutscher Verlag, 1951, S. 171–196).¹⁸

коначни пораз Немачке“, због чега је саслушаван у Гестапоу 1942. („било је управо комично како су хтели да дознају моје ‘научне разлоге’ за пораз који им је предстојао“, сећао се он тог саслушања доцније). „Да ли још и један српски јавни радник има тако доследно антинемачку линију за пуних 30 година?“ – питао се стога Косић (2010: 46)

- 16 Косић (2010: 26) и сâм признаје да је га је пратио глас као „темпераментног“ и „виолентног“.
- 17 Косић је верзију овог текста објавио и као одредницу „Clique, Zelle“ у: *Wörterbuch der Soziologie*, Wilhelm Bernsdorf, Friedrich Bülow [Hrsg.]; Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1955.
- 18 До ових текстова сам дошао захваљујући великој љубазности Луке Бренеселовића, који ми је, током свог боравка у Немачкој (2012), скенирао и послао ове, као и неке друге мање Косићеве радове, штампане на немачком. Овом приликом

Ове Косићеве студије су са највећим уважавањем цитирали угледни светски социолози,¹⁹ а сâм Фон Визе је Косићу написао и веома топао *in memoriam* (L. von Wiese, „Mirko M. Kossitsch: 1892–1956“, *Soziale Welt: Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis*, Jg. 7, Н. 3/4, 1956, S. 212–213).²⁰ Друго што би ваљало урадити јесте да се преведе његова докторска дисертација *Die soziologischen Grundlagen*

му изражавам велику захвалност. Надам се да ћемо успети да нађемо преводиоца и издавача за ове значајне Косићеве студије.

- 19 Мирко Косић је добио биографску одредницу у: *Internationales Soziologenlexikon. Beiträge über bis Ende 1969 verstorbene Soziologen. Band 1 und 2.*, neubearbeitete Auflage, Bernsdorf, Wilhelm/Knospe, Horst [Hrsg.], Stuttgart: Enke, Band 1, S. 221–222; такође се може наћи и у: *Twentieth Century Sociology*, by Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore (eds.), New York: The Philosophical Library, 1945: 748; ту га је писац одељка о Југославији (Roucek, 1945: 740–754): назвао „изванредним социологом своје земље“, а за његову књигу *Увод у социологију* (1934) Роучек каже: „Књига је изврсна, једнака било којем раду написаном на енглеском језику од стране америчких научника [...]. Сличног високог квалитета су и његови *Проблеми [савремене – С. А] социологије* (Београд: 1934).“ (Roucek, 1945: 748) Косића такође помињу и Johannes Weyer, *Westdeutsche Soziologie 1945-1960. Deutsche Kontinuitäten und nordamerikanischer Einfluß*, Berlin: Duncker & Humblot, 1984, S. 98–99; затим W. J. Ehrenpreis, „Central-eastern Europe“, *Twentieth Century Political Thought*. Edited by Joseph S. Roucek, pp. 515–552, New York: Philosophical Library, 1946: 551; онда Günter Schmölders, *Finanzpolitik*, Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag, 1970, глава 3, ф144, и други. Косићеве студије се на немачким универзитетима и данас користе као семинарска литература (рецимо, Dr. Volker Dreier [Forschungsinstitut für Soziologie, Universität zu Köln], *Soziologie der Mafia*, S. 1/7; [www.uni-koeln.de/kzfss/seminare/Soziologie der Mafia-SS-2007.pdf](http://www.uni-koeln.de/kzfss/seminare/Soziologie%20der%20Mafia-SS-2007.pdf)).
- 20 Не треба заборавити ни друге, мање Косићеве текстове из тог доба (рецимо: Kossitsch, Mirko M. (1954): „Nochmals zum Thema: soziale Zellen“, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 6, S. 83–90; „Zur europaischen Neuordnung: ethnische Minderheiten und multinationale Gebiete“, *Soziale Welt: Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis*, Jg. 7, Н. 3/4, 1956, S. 214–221), као ни бројне приказе књига (коментаре), које је Косић објављивао у Немачкој, током последњих година емигрантског живота (Merriam, Charles E., 1945: *Systematic Politics*. Chicago: University of Chicago Press. 349, XIV Seiten; и Mabbot, J.D., 1948: *The State and the Citizen*. London: Hutchinson's University Library. 180 Seiten, приказано у: Kossitsch, Mirko M., *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 02, 1950: 110–119; Handlin, Oscar, 1953: *The Uprooted*. From the Old World to the New. London: Watts & Co. 826 Seiten, приказано у Kossitsch, Mirko M., *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 06, 1954: 297–300; Monnerot, Jules, 1949: *Sociologie du Communisme*. Paris: Gallimard. 510 Seiten, приказано у Kossitsch, Mirko M., *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 03, 1951: 94–100; McIver, R.M., 1947: *The Web of Government*. New York: Macmillan. 498, X Seiten, приказано у Kossitsch, Mirko M., *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 02, 1950: 110–119; Pose, Alfred, 1948: *Philosophie du Pouvoir*. Paris: Presses Universitaires de France. 305 Seiten, приказано у: Kossitsch, Mirko M., *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 03, 1951: 94–100; Maurice Duverger, *Les Partis Politiques*, приказано у: Kossitsch, Mirko M., *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1951/1952, Vol. 4, 561).

der Geburtenbeschränkung [Социолошки основи контроле рађања, Dissertation der rechts- und staatswissenschaftlichen Fakultät der Universität Zürich, 1917/18]. Како она има 57 страница, то не би требало да буде неки тежи посао,²¹ поготово имајући у виду да се односи на, данас врло актуелну, тему контроле рађања.

И треће што као социолози можемо да учинимо јесте да подстакнемо неког докторанта да напише дисертацију о Косићу, или да неко од нас уради озбиљну монографију о њему. И мада писац тог штива неће имати лак посао, изазов који Косић представља за сваког правог научника толики је да верујем како нећемо дуго чекати на појаву и те важне књиге.

На тај начин сада, када „човек више не смета делу“, српска социолошка заједница коначно може да се одужи овом великом научнику.

Коришћена литература

- Антонић, Слободан (2012а): Писмо члановима Председништва *Српској социолошкој грушићва*, 5. март 2012. (лична електронска архива аутора).
(2012б): Писмо члановима Одељења за социологију Филозофског факултета у Београду, 26. март 2012. (лична електронска архива аутора).
(2011а): „Друштво за социологију и друштвене науке 1935–1941“, *сајит Српској социолошкој грушићва*, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=169:-1935-1941&catid=55:-1918-1941.^{*}
(2011б): „Оснивање и рад Секције ЈУС-а за НР Србију (1954–1956)“, *сајит Српској социолошкој грушићва*, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=171:-1954-1956&catid=48:2011-12-11-16-56-05
(2010): „Неовеберијански приступ друштвеној слојевитости“, *Социологија*, год. ЛП, бр. 1 Посебног издања, стр. 159–192.
- Благојевић, Обрен (1980): *Економска мисао у Србији до Другој светској рати*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Бонцић, Драгомир (2011): „Мирко Косић“, одредница, *Српски биографски речник*, књ. 5, главни уредник Чедомир Попов, стр. 253–254. Нови Сад: Матица српска.
- Буквић, Димитрије (2012): „Социолошко друштво одустало од награде ‘Мирко Косић [sic!]’“, *Политика*, 22. марта; снимак овог текста може се наћи на *сајиту Српској социолошкој грушићва*: <http://www.ssd.org.rs/images/stories/politika.pdf>.

---

21 Треба видети да ли је његов рад „Der Geburtenrückgang in Ungarn“ [*Паг националишећа у Угарској*], објављен у часопису *Allgemeines Statistisches Archiv* (1914) саставни део дисертације, а ако није, можда би ваљало и њега превести и објавити уз Косићев докторат.

* Све интернет-адресе наведене у овој библиографији, као и у тексту, посећене су (то јест, биле су у функцији) 17. октобра 2012.

- Великани и прерагоци (2011): „Мирко Косић“, *сајт Српској социолошкој друшћива*, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=107:-18921956&catid=49:2011-12-11-16-56-29&Itemid=61.
- Врачар, Стеван (1957а): „Досадашњи рад Југословенског социолошког друшћтва (Секција за НР Србију, Београд)“, *Југословенски часопис за филозофију и социологију*, год. 1, бр. 1, стр. 217–220.
- (1957б): „Трећа годишња скупшћина Секције Југословенског социолошког друшћтва за НР Србију, Београд“, *Југословенски часопис за филозофију и социологију*, год. 2, бр. 1-2, стр. 243–247; стр. 243.
- Вујовић, Сретен (2012а): „Етнонационализам и социологије не иду заједно“, интервју листу *Данас*, 2. новембар, www.danas.rs/dodaci/vikend/etnocentrizam_i_sociologije_ne_idu_zajedno.26.html?news_id=250422.
- (2012б): Писмо члановима Одељења за социологију Филозофског факултета у Београду, 25. март 2012. (лична електронска архива аутора).
- (2008): „Уместо предговора или у трагању за Трећим путем“, у: *Друшћиво ризика: ѝромене, неједнакости и социјални ѝроблеми у данашњој Србији*, стр. 7–30, ур. Сретен Вујовић. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Вулетић, Владимир (2012а): Писмо члановима Председнишћтва Српског социолошког друшћтва, 4. март 2012. (лична електронска архива аутора).
- (2012б): Писмо члановима Одељења за социологију Филозофског факултета у Београду, 23. март 2012. (лична електронска архива аутора).
- Заказана скупшћина (2012): „Заказана скупшћина ССД“, *сајт Српској социолошкој друшћива*, 20. фебруар 2012, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=227:2012-02-20-08-58-34&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41
- Записник (2012): „Записник са редовне годишње Скупшћине Српског социолошког друшћтва“, *сајт Српској социолошкој друшћива*, 26. март, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=242:2012-03-29-19-47-45&catid=38:2011-12-11-16-37-51&Itemid=53.
- Кандић, Љубица (2002): *Истѝорија Правној факулћетѝа 1905–1941*, књига 2, том 1. Београд: Завод за ућбенике и наставна средства.
- Косић, Мирко (2010): *Издајнички имендан: сведочанстѝво о издаји (Је ли 27. мартѝ 1941. ѝлаћен? [1950]; Гробари Југославије [1951])*. Београд: Друшћтво Нова искра; текстови доступни и на www.27march.org/images/File/Kosic.pdf.
- Куљић, Тодор (2012): „Ризична награда“, *Полићтика*, 6. март 2012, www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Rizicna-nagrada.sr.html
- Лукић, Радомир (1959): „Друшћвени услови развоја социологије у Југославији“, *Социологија*, год. 1, бр. 2–3, стр. 97–113.
- Миленковић, Тома (1989): „О друшћту за социјално васпитање“, *Социолошки ѝрећлед*, Вол. 23, 3–4, стр. 121–135.
- Милић, Борислав (2012): „Непрецизност једног историчара“, *Полићтика*, 13.03.
- Милић, Војин (1996): *Друшћћвена стѝрукћура и ѝокрећћљивостѝ Југославије (од друје ѝоловине 50-ћих до средине 60-ћих ѝодина)*. Нови Сад: Катедра за социологију Филозофског факултета.
- (1989): *Прилози истѝорији социологије*. Сарајево: Веселин Маслеша.

- Миљковић, Александар А. (1988): „Плурализам у српској социологији до 1941. године“, *Социолошки преглед*, год. 22, бр. 3, стр. 173–199.
- Митровић, Милован (1982): *Југословенска њредрајна социологија*, Београд: Истраживачко-издавачки центар ССО Србије.
- Никић, Федор (1981): *Рагови (1919–1929)*, књ. 1, Београд: [б.и.].
- Пејин, Јован (2012): „Мирко Косић социолог и антитоталитариста“, *Политика*, 19. март; снимак овог текста може се наћи на сајту *Српској социолошкој друштва*: <http://www.ssd.org.rs/images/stories/politika.pdf>.
- Полемика (2012), „Полемика око назива награде“, *сајт Српској социолошкој друштва*, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=231:2012-03-10-19-59-18&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41.
- Награда (2011): „Награда Мирко Косић“, *сајт Српској социолошкој друштва*, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=59:2011-12-12-02-27-22&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41
- Никић, Федор (1981): *Рагови (1919–1929)*, књ. 1, Београд: [б. и.].
- Петровић, Дејан и Милена Станојевић (2012): „Мирко Косић – једна заборављена социологија“, саопштење на научном скупу *Свој година социологије у Србији*, Авала 1. и 2. септембра 2012, организатори Српско социолошко друштво и Правни факултет у Београду; саопштење доступно на сајту *Српској социолошкој друштва*: <http://www.ssd.org.rs/images/petrovicstanojevic.doc>. (*Социолошки преглед*, Посебно издање *Свој година социологије у Србији*, Vol. XLVI, бр. 1, стр. 337–352)
- Roucek, Joseph S. (1945): „Sociology in Yugoslavia“, *Twentieth Century Sociology*, by Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore (eds.), pp. 740–754. New York: The Philosophical Library; доступно на: www.unz.org/Pub/GurvitchGeorges-1945-00740
- Тркуља, Јовица (2012): „Позив на дијалог о Косићу“, *Политика*, 30. март, www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Poziv-na-dijalog-o-Kosicu.sr.html

Slobodan Antonić

MIRKO KOSIĆ AND THE SOCIOLOGICAL SOCIETY

Summary

Author's paper consists of three parts. In the first part the author describes how Mirko Kosić attempted unsuccessfully to set Sociological Society up (1920–1921). In the second part he presents „the Mirko Kosić affair“ that took place in 2012 in the Serbian Sociological Society – an initiative to name the award for the best book after Mirko Kosić was vigorously disputed. In the third part the author puts forth his comments of the events connected with Kosić and makes proposals how Serbian scientific community could pay due tribute to this great sociologist. Author reaches a general conclusion that Mirko Kosić simply had no luck with the Sociological Society, neither in 1920, nor in 2012. This is partly due to his character – ambitious and sharp, but much more because of the social

environment that showed severe distrust and lack of understanding towards him. Initially, he had been shunned as someone who is not sufficiently loyal to the dynasty and a Germanophobic, and nowadays he is dismissed as „a functioner of the Quisling regime“ and „a conservative sociologists“. The author expresses regret that some members of Serbia's community of sociologists, lead by their own aversion, prejudices and ignorance, again wronged Mirko Kosić. Furthermore, the author expresses the hope that Kosić will be evaluated in the future in a more calm and objective manner, from a wider perspective. He maintains that the first thing that the community of sociologists in Serbia after all owes to Kosić is to translate his studies that were published in the most prestigious German journals of sociology, along with his doctorate paper, and to publish all of them in Serbia.

Key words: Sociology, Serbian Sociological Society, ideology, sociological tradition, culture of remembrance

МИРКО КОСИЋ
ПО ДРУГИ ПУТ МЕЂУ СРБИМА

Резиме: Овај чланак је критички есеј о континуитету идеолошких и политичких раскола у интелектуалној заједници српских социолога и интелектуалаца уопште – чија је најновија жртва Мирко Косић, један од оснивача српске социологије и један од оних са највећим међународним угледом. Аутор образлаже став да социолози који олако етикетирају, идеолошки жигошу и дисквалификују јавне личности, друштвене догађаје и појаве не служе на част социологији као науци. Социолошко осветљавање друштвених улога неке значајне личности подразумева озбиљну анализу структуре друштвене моћи, као и конфигурације супротстављених групних и појединачних интереса, вредносних оријентација и нормативних образаца. У закључку се истиче да је континуитет свих старих и нових унутарњих политичких раскола у Србији у највећој мери последица континуираних и прејаким спољних притисака којима унутарње кохезионе снаге нису у стању да се супротставе, те на њих реагују аутодеструкцијом.

Кључне речи: Косић Мирко, српска социологија, српски конзервативизам, левичарски радикализам

Овај текст не би био написан да није било више пута поновљених настојања мога факултетског колеге Јовице Трукуље да се укључим у разматрање личности и дела Мирка Косића, након полемике која се у дневним новинама распламсала поводом предлога да награда Српског социолошког друштва (ССД) понесе име једног од првих српских социолога, који је између два светска рата свакако био један од најзначајнијих. Одговорио сам му да сам о социологији Мирка Косића писао пре тридесет и више година, онако како сам у тадашњим глобалним околностима и констелацији личних (не)прилика мислио да могу и треба да пишем.¹

Писати о томе истом данас претпоставља ново истраживање, не само друштвено-историјског и политичко-идеолошког контекста у којем се Мирко Косић својевремено залагао за социологију, него

---

1 Видети моје радове: „О потреби преиспитивања нашег социолошког наслеђа“, *Социолошки њрепег*, 1974, бр. 2–3, стр. 351–361; *Југословенска њреграјна социологије*, изд. ИИЦ ССО Србије, Београд, 1982, 279 стр.; „Социологија Мирка Косића“, *Зборник за друштвене науке Мајице српске*, 1980, бр. 68, стр. 125–144.

и темељно преиспитивање метатеоријског контекста у којем сам ја писао своје радове о њему и свим другим социолозима и друштвеним теоретичарима средином седамдесетих година прошлога века. Такво ново истраживање свакако би морало да укључи и критичко разматрање ондашњег, а нарочито данашњег социолошког јавног дискурса, који се често политикантски прилагођава актуелним пропагандним циљевима, користећи се провидном софистеријом: једном се указује на „промењену реалност“, а други пут се иста та или нека друга реалност игнорише и тада се у маниру нарцистичког догматизма другима попује и непринципијелно инсистира на сопственој „принципијелности“ – како кад коме одговара и користи у бесплодном и друштвено штетном личном надгорњавању.

Са друге стране, у таквим поновљеним написима о појавама и личностима веома је тешко избећи „методологију накнадне памети“, која ми је, иначе, веома мрска као манир полуинтелигената у временима масовног идеолошког пресалдумљивања. И због прве и због друге групе разлога није ме привлачила, али ни изненадила, полемика каква се међу мојим колегама социолозима најновијим поводом повела око Мирка Косића, као ни поларизација између „присталица“ Мирка Косића и Војина Милића. И ово се, по ко зна који пут међу социолозима, претворило у политичко „препуцавање“ присталица овог или оног, око овога или онога. Све ове расправе су структурно и функционално аналогне са читавим низом разних других „препуцавања“, на које се често своди јавни дискурс, не само социолога, него и других српских интелектуалаца. Сасвим је сигурно да је Мирко Косић био само згодан повод за мобилизацију дежурних идеолошких хигијеничара међу социолозима, који су „увек будни“ и спремни да „брзом паљбом“ синхронизовано и неселективно дејствују по „непријатељским редовима“ – свим идеолошким оружјима.

Упркос личним афинитетима и анимозитетима, социологија као наука и социолози као професија позвани су да критички анализирају управо такве ирационалне склопове индивидуалних и групних односа и рационално преиспитују обрасце понашања и деловања свих јавних актера. На то ме је дискретно подсетио и колега Тркуља, рекавши ми да сам у извесном смислу обавезан да и сам нешто кажем о контроверзним темама и личностима којима сам се много пре данашњих полемичара бавио. И таман кад сам, помало уморан од свега што данашња домаћа и страна (квази)елита чини са српским друштвом, помислио да сам без мучне и бескорисне полемике неопажено прошао мостом преко дубоке провалије између социолога „прве“ и „друге“ Србије, она ме је сачекала на старој идеолошкој ћуприји, као нечастиви којем нико неопажен и неоштећен не промиче.

Тај ђаво ме натера да одговорим на Тркуљину јавну провокацију: „*Hic Rhodos, hic salta!*“, господо социолози, историчари и правници.“

Ако сам, ипак, социолог и кад сам већ, ако не на Родосу, онда „сад и овде“, чини ми се да би социолошки најсмисленије било погледати, аналитички и критички, шта се за један век, али не онај људски, него историјски XX век, променило у српском друштву у односу на социологију и друштвену теорију. Ако се у овоме било шта у суштини променило, а поготово у међусобним односима социолога и других јавних делатника. Па да почнем редом, од појединачног ка општијем.

Прво, да сам био у прилици да се изјашњавам о награди ССД-а, предложио бих да награда не носи ниједно име: најпримереније признање за добар стручни рад јесте награда стручног удружења. Везивање награде за неко име носи двоструки ризик: да име компромитује награду или, још вероватније, да награда компромитује име. Још као бруцош на студијама социологије, иако убеђени шездесетосмаш, осећао сам да је непримерено да Београдски универзитет понесе име „црвеног“ Карла Маркса, као што ми је било нелагодно да се у новијем времену покрсти именом мени драгог Светог Саве (моје крсне славе). Чини ми се да ни аеродром у Сурчину не заслужује да понесе име Николе Тесле (а о аеродрому у Скопљу и Александру Македонском да и не говоримо).

У вези са дилемом Косић или Милић, која се искристалисала у ССД-у, мислим да не би била грешка да награда стручног удружења социолога понесе било које од ова два имена. Ипак, предност бих дао Милићу, јер је у популацији савремених српских социолога његово име познатије и његов утицај много непосреднији, јер је многима био професор, од којег су много корисног могли да науче. Не би грешка била ни да је награда понела име Михаила Поповића, који је читав свој радни век провео предајући студентима социологије главни предмет (општу социологију). Ни Вељка Кораћа, који је својим утицајем помогао да се институционализују студије социологије на Филозофском факултету и Београду. Па ни Радомира Лукића, који је први код нас увео социологију у академске студије после Другог светског рата. Међутим, сваком имену би понеко могао понешто да приговори: Поповићу да није био, као неке његове колеге и савременици, доследан и храбар у „критици свега постојећега“; Кораћу да је као филозоф често омаловажавао социологе, па и социологију (нарочито ону емпиријску); Лукићу, који је пре свега био угледни српски правник, па тек онда социолог – кога су неки социолози потпуно неоправдано омаловажавали, неки зато што о њему и његовом делу нису довољно знали, а други стога што нису подносили његово доследно уважавање српске традиције.

О Војину Милићу, као и о сваком другом професору, његови студенти и колеге имају различито искуство из различитих ситуација. Са Војином Милићем ја лично сам, од првог, па све до последњег нашег сусрета, имао изузетно коректан и обострано отворен однос.² Кад сам се спремао да започнем израду свога магистарског рада, одлучио сам да се око теме договорим са Војином Милићем. Предложио сам му две области које ме занимају: прва је била епистемолошко-методолошка област, немачка дискусија о методу друштвених наука и улога Макса Вебера у њој; друга је била везана за социологију сазнања, за проучавање настанка и развоја наше социологије и утицаје друштвених околности на друштвену теорију. Милић ме је одмах одвратио од Вебера и подржао тему о развоју југословенске социологије, уз напомену да је то требало да он сâм истражи за књигу коју је Матица хрватска била планирала да објави у едицији социолошких хрестоматија.³

Тако је дошло до парадоксалног сагласја око теме између мога ментора, за кога је централни проблем било критичко обрачунавање са српским конзервативизмом, који је свођен на великосрпски национализам, и мене, као кандидата који је завршио студије социологије у Београду и био потпуно изненађен антијугословенским „хрватским прољећем 1971“, агресивним покретом масовног хрватског национализма, о чијим коренима се у београдским левичарским круговима ништа није ваљано знало ни смислено говорило. Левичарски доктринирана социологија, нарочито она београдска, ишла је друмом, а реални друштвени односи шумом.

-
- 2 Не могу да заборавим један наш разговор кад ме је професор наговарао да не почињем са послом пре дипломирања, због ризика да не довршим студије. На моју опаску да морам почети да радим, јер више не примам универзитетску стипендију, од које сам се издржавао, професор Милић ми је дословце рекао: „Знате колега, ја бих могао да вам месечно издвојим известан новчани износ, само не знам да ли би вам то било довољно.“ Најтоплије сам се захвалио професору, за кога сам знао да од своје скромне професорске плате издржава четворочлану породицу – и отишао да радим као професор гимназије у Новој Вароши. Али тим гестом „купио“ ме је за цео живот.
- 3 Притом ми је рекао нешто што је за њега индикативно. Одустао је од истраживања, како ми је рекао, „зато што је у београдским конзервативним круговима на велико неразумевање и отпор наишла његова уводна студија о Јовану Цвијићу, коју је зато и објавио у књижевном, а не у научном часопису. Из истих разлога је одустао и од разматрања дела Слободана Јовановића и културне институције Српске академије наука и уметности. Пошто је Милошу Марјановићу раније већ био дао у задатак да за дипломски рад истражи делатност САНУ, од мене је очекивао да за магистарски рад не само обавим задатак око југословенске социологије, него пре свега око левичарске критике српског конзервативизма. Тај задатак је, ипак, по Милићевим инструкцијама, обавио Тодор Куљић – који на томе и данас истрајава, уз остало и „закувавањем“ ове полемике око Косића.

Игнорисање реалности било је, иначе, карактеристично за левичарску идеологију и прогресистичку социологију уопште. Критичка струја левичара демаскирала је такозвано класно питање у социјализму, али су међунационални односи у Југославији и код њих, као и у титоистичком режиму у целини, упорно идеолошки гурани „под тепих“.⁴

У мојој сарадњи са Војином Милићем дошло је до неспоразума и размимоилажења управо код разматрања дела Слободана Јовановића и Мирка Косића, двојице најугледнијих „буржоаских конзервативаца“ (како их је он категорисао) међу оснивачима наше социологије.⁵ Међу нама не би било проблема да је Милић пристајао да се о Јовановићу и Косићу говори као о „буржоаским конзервативцима“ – јер они су уистину то и били. Проблем је био у томе што је Милић тражио да се у критици иде корак даље, све до оцене да између „буржоаског конзервативизма“, „великосрпског национализма“ и „српског фашизма“ постоји идеолошки и политички континуитет, који је некад био непосредан, а некад посредован „профашистичким“ идејама.

Будући да су и Јовановић и Косић били политички емигранти које је Титов режим жигосао као сараднике нацистичких окупатора и квислиншких формација (четника и недићеваца), о њима је тих, седамдесетих година било тешко рећи, а поготово написати, ишта похвално.⁶ Уместо тога, прибегавао сам дугим цитатима из којих

---

4 Карактеристичан је био однос левичара праксисоваца према своме колеги Михаилу Ђурићу, с којим су се веома невољно солидарисали, чак и онда кад је он због свог јавно изнетог мишљења о уставним амандманима допао затвора. Неопростив Ђурићев грех био је „српски национализам“, због којег су колеге праксисовци нешто касније презреле Љубомира Тадића, Михаила Марковића, па и Светозара Стојановића.

5 Милић је имао обичај да својој беспощедној критици нарочито излаже најугледније представнике социолошке науке, као што су били Диркем, Вебер, Соркин, Парето, Гурвич и други. Међу српским „буржоаским конзервативцима“ на мети му је посебно био Слободан Јовановић, али и Цвијић, Косић, Николај Велимировић, Милош Црњански, Иво Андрић и још понеко од оних које је он сматрао српским конзервативцима.

6 Оно што је за мене било олакшавајућа околност, јесте чињеница да је Милић доследно остајао на свом становишту према „српском конзервативизму“, али је према мени лично до краја остао коректан и ни на који начин није хтео да омета моје магистрирање, односно докторирање – али са другим ментором и на другом факултету. Чак ми је за другог ментора предложио Радомира Лукића, који је, само уз Милићев пристанак, и сам пристао да преузме менторство над радом који је био милићевски компонован и довршен. За тадашњу климу у нашој социологији индикативан је следећи Лукићев коментар: „Млади колега, ви и ваш ментор нисте најбоље разумели дубину националног питања у Југославији, а преценили сте значај класног питања. Ја вас нећу терати да мењате

се назиру прави ставови проказаних и тада прећуткиваних аутора, а потом сам се „кетмански“ ограђивао критичким опсервацијама о њиховим политичким ставовима, без ризичног удубљивања у њихову суштину и контекст у којем су настали. Ту је био обавезан и метод марксистичке егзегезе теоријских ставова дотичних аутора који су критички процењивани и оцењивани према њиховом одстојању од идеолошки владајућег марксистичког обрасца.

У таквој егзегези „буржоаски конзервативци“ и „српски националисти“ били су идеолошки антипод „пролетерским револуционарима и интернационалистима“ и то им је био главни недостатак, који је за собом повлачио најгоре могуће идеолошке дисквалификације, укључујући и оне најтеже – да се ради о „створеном или прикривеном српском фашизму“.⁷

своје мишљење, као што сам и Милићу дозволио да свој докторат ради како сам жели. Надам се само да ни ви на одбрани доктората нећете од мене тражити да променим своје мишљење. Волео бих само да вам се не деси да снагу националног у овој земљи икад осетите на својој кожи.“

- 7 Кад сам се последњи пут видео са Милићем, а то је било после промоције његове споменице коју угледним пензионисаним професорима по доброј традицији објављује Филозофски факултет у Београду, поставио сам му следећих неколико питања, после две деценије од наше сарадње и после урушавања социјализма, идеолошког повлачења марксизма и трагичног међунационалног сукобљавања у Југославији: да ли и даље мисли да је ревизионизам и реформизам Друге интернационале био конзервативан и као такав историјски погрешан у односу на револуционарни болшевизам Коминтерне; да ли ће и у новом издању свог *Социолошкој методологији* задржати одељак о Лењиновом оригиналном доприносу методологији друштвених наука; шта данас, после распада Југославије, мисли о правној држави, за коју се својевремено залагао Слободан Јовановић? Сва друга питања за Милића била су мање важна од помена имена Слободана Јовановића и, као из топа, одговорио ми је следеће: „Његов концепт правне државе је профашистички.“ Изненађен тако резолутним ставом, узвратио сам му додатним питањем: „Ви, који сте познати по прецизном цитирању, да ли можете да наведете где сте то прочитали код Јовановића?“ Одговорио ми је: „То се образлаже у његовој *Порайној држави*.“ Уз благу опаску да је у тој Јовановићевој књизи лакше наћи његове симпатије према „самоуправном социјализму“ него према фашизму, из поштовања према старом професору који се и даље круто држи својих идеолошких фиксација из младости, тактички сам завршио разговор на ову тему. Тада сам му одговорио и на питање зашто се у његовој споменици није нашао мој прилог, иако ме је Милић био ставио на списак оних са којима је као професор сарађивао и чије прилоге би волео да види у књизи њему посвећеној. Рекао сам му истину: да ме главна уредница није о томе обавестила, да сам од другог члана редакције (С. Жуњића) сазнао да се споменица припрема и да сам био на Милићевом списку, али и да сам пред само закључење књиге понудио рад у којем би тежиште било на питањима око којих сам се са професором слагао и размислио. Уредница је инсистирала да дам прилог са темом из „социологије села“ – што сам ја одбио, с образложењем да није била у питању споменица Цветка Костића, већ Војина Милића. Нисам га више

Кратак осврт на Војина Милића у контексту полемике око Мирка Косића био је неопходан не само ради подсећања на „вунена времена“ у којима су многи српски интелектуалци били идеолошки дисквалификовани и прећуткивани, него пре свега стога што јасно показује да данашњи социолози полемичари и аналитичари, нажалост, ништа ново не откривају и не подижу ниво социолошких увида у суштину наше савремене друштвености, него само настављају стара бесплодна и идеолошки контаминирана спорења – каква се више не воде нигде у нашем ужем и ширем окружењу.

Но, и поред свега, неспорна је, иако парадоксална, заслуга за извлачење из заборава жигосаних, одстрањених, па прећутаних српских интелектуалаца, како Војина Милића самог, тако и оних који су уз његову подршку немилосрдно сецирали „буржоаски конзервативизам“ и „великосрпски национализам“. Прећуткивање је, ипак, најсуровија казна за јавне делатнике. А кад се о људима и њиховим идејама поведе какав-такав разговор, онда и они сами дођу у прилику да у том разговору кажу своју реч, која у новим околностима понекад може добити и нову снагу. У том смислу и полемика око Мирка Косића скреће потребну пажњу на његову заборављену личност и научно дело, без обзира на мотиве оних који су је покренули, прихватили и у њој суделовали.

Овај текст, и овим поводом, не пишем само зато да скренем пажњу на неправду која се по други пут у Србији чини према Мирку Косићу. Сам Косић је, сведоче његови савременици, био „незгодан човек“ или „конфликтна личност“, а такви обично наносе штету и себи и другима око себе, од других трпе, али и другима чине разне неправде. Иако лично никад нисам оправдавао његово суделовање у квислиншкој власти, као социолози дужни смо не да оправдавамо или да одбацујемо, него да објашњавамо – и то с разумевањем (у веберовском смислу).

Зато и мислим да је случај Мирка Косића социолошки веома индикативан за боље и тачније објашњавање и разумевање наших данашњих друштвених, политичких и историјских прилика и неприлика. У том погледу мислим да су најиндикативнији његови каснији

видео, нисам био обавештен ни о његовој сахрани. Остао сам у уверењу да је наш разлаз био неминован, јер и поред свих настојања да у делу Слободана Јовановића нађем понешто што му Милић замера, српски фашизам нисам могао пронаћи ни уз најтенденциозније читање. Без одговора, ипак, остаје питање: зашто је то требало тако озбиљном и одговорном професору какав је био Војин Милић? С његовим епигонима данас ствари стоје другачије, нажалост много горе – како због њиховог епигонског габарита, тако и због нових околности у којима је историја сама разоткрила све оно што су они безуспешно истраживали у читавај својој каријери.

публицистички радови, настали непосредно пред почетак Другог светског рата, кад Косић анализира и оцењује глобалне политичке и историјске, спољне и унутарње околности и наслућује трагичну судбину југословенске државе и српског народа у њој, али и без ње, па и у окупираној Србији. Уз све ризике самоцитирања, мислим да сам у обавези због данашњих читалаца да наведем онај део своје књиге у којем пре тридесет и више година први пут код нас пишем о Мирку Косићу и његовом односу према фашизму, нацизму и бољшевизму:

„Мирко Косић ‘експерименте’ бољшевика, фашиста и национал-социјалиста, Рузвелта и енглеских лабуриста сматра процесима преображаја грађанског друштва који имају различите циљеве у стварању ‘новог реда’. За фашизам, бољшевизам и нацизам је заједничко ‘одрицање вредности оним идеологијама које су напајале генерације наших очева: либералног и демократског парламентаризма, грађанског прогресизма и социјално-привредног и социјално-етичког индивидуализма.’⁸ ... Косићева разматрања фашизма и нацизма садрже више социолошких запажања, па су на тај начин типична за грађанску социологију. Он разликује фашизам и национал-социјализам, колико и бољшевизам од једног и другог:

‘Фашизам је, идеолошки, реакција припадника средњег сталежа на класно идеалисање, скоро самообожавање пролетерске масе у марксистичким сферама. Фашизам не признаје да је пролетер способен да замени образоване стручњаке у организовању и вођству... А пре свега фашизам не признаје да маса може имати квалитете елите односно појединца-вође.’ (*Истио*, с. 18–19)

Косић сматра да идеологија фашизма има два извора у Италији: националистички империјализам земље која је ускраћена у подели колонија и интересних сфера и борбени синдикализам Сореловог типа, који одбацује либерално-демократске методе надгласавања и залаже се за ауторитативну идеологију о премоћи борбених елита, тзв. ‘бојовних чета’. Поред Сорела, Паретова теорија елита и теорија Л’Бона о ниском моралном, интелектуалном и друштвеном нивоу гомиле, па и Ничеова теза о ‘нат човеку’ најнепосредније инспиришу фашистичке идеологе. Косић разликује фашизам од бољшевизма по томе што је на прво место поставио друге вредности: националну солидарност и дисциплину (‘ред и рад’) насупрот класне борбе, а сарадња у корпорацијама уместо подвојености треба не само да онемогући него и да елиминише класну свест у име националне. Косић је импресиониран успесима фашизма у Италији, који је ‘... исушио мочваре, сузбио маларију, створио савршену мрежу друмова, ... очистио

8 Мирко Косић: *Бољшевизам, фашизам и национал-социјализам*, изд. „Чачански глас“, Чачак, 1933, стр. 10.

управу од корупције, искоренио мафију, ... систематски оборио цене, ... али пре свега остварио духовно јединство талијанске нације и извојевао јој углед међу великим силама, какав није никада имала. За те резултате, и још многе друге појединачне, цена у напуштању либералских 'слобода' и мурдарлука не изгледа превелика' (*Истио*, с. 20).

Према национал-социјализму показује мање симпатија; овај за њега 'представља смесу предратног пангерманског расизма и предратног – управо Фридриха Великог – пруског милитаризма, са послератним бољшевичким и фашистичким елементима.' (*Истио*, с. 20). Мада зна да је национал-социјализам антимарксистички покрет, Косић верује да је значајна заједничка црта нацизма и бољшевизма 'мржња на све што је приватно и ван контроле јавности', као и 'укалупљивање човека' и потирање свега што је лични квалитет. За нацисте је идеал 'човек касарне, те највише социјалне и моралне установе нације, која је блажена кад јој се командује и може да маршује у двојним редовима.' (*Истио*, с. 24) Нацизам није хтео ново будуће друштво као бољшевизам, нити је 'улепшавао живот' као фашизам Италијанима, него је бранио 'част нације' у смислу војничко-кастинске власти 'јучерашње Виљемове Германије' (коју Косић није симпатисао). Ове оцене о нацизму Косић даје у време док он још није био постигао све оно што га је импресионирао код фашизма у Италији (девет месеци након доласка нациста на власт). Временом ће се ова почетна антипатија према нацизму изгубити; то ће Косић потврдити својим политичким опредељењем кад се са њим буде непосредно суочио.⁹

Овај подужи навод не само да сведочи о Косићу и његовим ставовима него понешто казује и о начину на који су овакви текстови ишчитавани у титоистичким „вуненим временима“ седамдесетих година 20. века, укључујући и мој случај, за који ми се чини да је згодан као илустрација. Да почнем од себе, и с краја навода који садржи кетманске исказе у софистичком дискурсу.

Кад се каже да Косић о нацизму критички пише „девет месеци након доласка нациста на власт“, то би могло да се тумачи и као велики (прикривени) комплимент за правовремену и тачну стручну анализу једног феномена чије разорне последице ће многи схватити тек онда када буде касно. Али такав комплимент једном „буржоаском конзервативцу“ тада је за мене био превише ризичан, иако сам га имао на уму. Године 1933. још ни фашизам није био у међународним односима показао своје агресивно лице, нити се знало за стаљинистичке чистке, али Косић, као добар познавалац, ни једно ни друго није превидео као претећу реалност. Пошто се од мене очекивало да направим било какву копчу између Косића и фашизма, одабрао

9 М. Митровић, *Југословенска предратна социологија*, стр. 99–101.

сам да ту копчу направим на месту где га фашизам „импресионира“ тако што је „... исушио мочваре, сузбио маларију, створио савршену мрежу друмова, ... очистио управу од корупције, искоренио мафију, ... систематски оборио цене, ... али пре свега остварио духовно јединство талијанске нације и извојевао јој углед међу великим силама, какав није никада имала“.

Замислимо само да ли би некога од нас, данас, стварно и с добрим разлогом импресионирала нека власт која би у Србији изградила инфраструктуру за наводњавање и одводњавање, изградила коридоре аутопутева и железнице, очистила државну управу од корупције, успоставила духовно јединство нације и подигла јој углед какав досад никад није имала. И колико би било неправедно и нетачно кад би неки данашњи социолог, аналитичар или критичар, тиме импресиониран, заслужио да га означимо као заговорника профашистичких идеја? Зар би правна држава која би послужила као нормативни оквир за напред наведене пројекте и притом још осигурала „ред, рад и дисциплину“ морала да има било какве везе са евентуалним „српским нацизмом и фашизмом“.

Замислимо само колико би нетачно и неправедно било када би неко од данашњих социолога, аналитичара или критичара назвао фашистима или бољшевицима наше данашње титоисте који често истичу како је у Титовом режиму владао „ред, рад и дисциплина“, како није било мафијашке (мада је било системске) корупције, те ни њима, како би рекао Косић, „цена у напуштању либералских ‘слобода’ и мурдарлука не изгледа превелика“. Или када би се онима који говоре како се српски патриотизам „не маже на хлеб“ узвратило питањем да ли либерално тржиште и увезену демократију „без народа“ (М. Диверже) могу да на хлеб намажу они који су остали и без посла и без хлеба.

Наравно, свакоме просечно паметном грађанину јасно је да се са таквим софистичким и полемичким досеткама не могу водити озбиљне стручне расправе. Позната је сатирична досетка да „сталинизам нису били Стаљинови бркови“, као што и нацизам није суштински повезан са Хитлеровим штуцованим брковима и прецизним раздељком у његовој коси. Социолози који то губе из вида и олако етикетирају, идеолошки жигошу и дисквалификују јавне личности, друштвене догађаје и појаве не служе на част социологији као науци. Нема озбиљне социологије без непристрасне анализе структуре друштвене моћи, без разоткривања конфигурације супротстављених групних и појединачних интереса, вредносних оријентација и нормативних образаца. Социолошко осветљавање друштвених улога неке личности, а нарочито оне која има неки натпросечно значајан

друштвени статус, подразумева озбиљну анализу напред наведених структурно-функционалних компоненти друштвених догађаја у којима су такве личности актери.

Без тога, врло је неодговорно оцењивати, а нарочито жигосати и дисквалификовати и људе и догађаје. Притом се мора стално имати у виду суштинска разлика између онтологије практичног друштвеног деловања и методологије његовог теоријско-емпиријског социолошког истраживања. Отуда се пречесто дешава да разни теоретичари (социолози, историчари, економисти, правници и какви други истраживачи) у свом јавном практичном (обично политичком) деловању сами чине управо оно што су раније, као научници, другима замерали или су мислили, говорили и писали да се нипошто не би смело чинити. Ту се ради о структурно-функционалним детерминантама друштвеног деловања и понашања људи у чијем склопу ваља сагледати све контроверзе око оних личних поступака који оптерећују или красе њихове животне биографије (и библиографије).

Од свих Косићевих поступака најконтроверзнији је, свакако, његов пристанак да буде помоћник гувернера у Недићевом квислиншком режиму. То не треба оправдавати и зато је мени далеко теже било да направим било какву копчу између српског конзервативизма и српског фашизма у случају Слободана Јовановића него у случају Косића, који је за тако нешто сâм дао непосредан повод пристанком на јавну функцију у условима нацистичке окупације Србије. Као Недић, Љотић и многи други који су се у Првом светском рату свом својом снагом борили против пангерманског експанзионизма, кад су Срби изиграни од Енглеза 27. марта 1941, српске земље раскомадане и окупираане, а српски народ жртвован и у Србији и ван Србије, Косић је учинио етички ризичан, али политички реалистичан избор према народној максими „алу глади, испод ње се вади“. Погрешно је Косић, као што су погрешили и Недић, Љотић, Михаиловић и многи други антикомунисти, али на њихове историјске грешке данас се мора гледати у светлу грехова које су истовремено и после њих према српском народу, држави и друштву чинили комунисти Броз, Ранковић, Ђилас, Милошевић и остали који су их слепо следили, што многи чине и данас.

Историјски ризичних и политички погрешних избора, на жалост, ни данас нису поштеђени они који преузимају било какву државну функцију у Србији. Такви избори су чести у овом нашем балканском, јужнословенском и српском *шамном вилајету*, из којег нико не излази а да притом не учини понеку грешку због које се касније обавезно каје. То би се лепо видело ако би се направио мали мисаони експеримент са нашим данашњим заговорницима евро-атлантских

интеграција, који калкулишу са најновијим немачким продором на југоисток Европе на који се не мора, али се и може, гледати као на наставак старог империјалистичког пројекта (пангерманског *Drang nach Osten* ради стварања Хитлерове Нове Европе). Ако су средства данашњег западног империјализма софистициранија, ако у њима нема лидера са раздељком у фризури и са штуцованим брковима, то не значи да су стратешки циљеви старог и новог империјализма суштински различити.

Коначно, начин притиска и средства репресије старих и нових (једних те истих) империјалиста на Србе и Србију нису толико различити да се класичном социолошком анализом не би могла открити њихова структурна и функционална подударност: све је почето и стално праћено агресивном, више или мање маскираном расистичком реториком и антисрпском пропагандом – непосредно пре и у току балканских и светских ратова, као и приликом разбијања прве, друге и треће Југославије; свему томе следила је дипломатска и економска блокада каква ни према коме другоме није била примењена; није изостала ни „несразмерна употреба силе“ какву свет још никад није видео; да би после свега тога управо Србија била оптужена за „етничка чишћења“ и „геноцид“ – иако су Срби, сразмерно гледано, били далеко најбројнији међу прогнаницима и жртвама на јужнословенским просторима у свим балканским, светским и после-југословенским ратовима.

Да ли су актуелни послератни српски властодршци истовремено и колаборационисти са силама евроатлантског империјализма, да ли су они „квислинзи новог кова“ или су реформисти постмодерног времена – наши социолози и други политички аналитичари никако да дођу до минималне сагласности у својим данашњим оценама. Иако су сви морали да буду овако или онако кооперативни према империјалистичким силама, ипак се морају разликовати они први „добровољци“ који се истичу вишком квислиншке ревности, од оних других који су на неки од многих начина корумпирани, до оних трећих који често прибегавају камелеонском обрасцу „идентификације са непријатељем“ да би као мали, слаби и угрожени како-тако преживели. А стварно, унапред се никад не може поуздано знати који тип вођства је мање или више штетан за народ и државу, шта је као модел деловања ризичније – за физичко преживљавање или за чистан опстанак. Најмање три пута за последњих стотинак година пред Србима су се отварале и затварале „историјске маказе“ са трагичним дилемама: остати у Србији или отићи преко Албаније; часно изгинути („боље гроб, него роб“ и изложити се стрељању „сто Срба за једнога Немца“) или „добровољно“ постати кооперативан – некад

са турском Портом, касније са Гестапоом и Вермахтом, а данас са НАТО-ом и каквом другом великом и јачом белосветском силом.¹⁰

Закључак

Чини се, дакле, да је и полемички индукован случај Мирка Косића „по други пут међу Србима“ социолошки толико индикативан управо стога што се историјске околности, како спољне тако и унутарње, за српски народ и државу Србију, по трећи пут понављају за последњих сто година, као што су се за југословенску државу други пут поновиле за педесет година 20. века. То значи да се ради о друштвеним процесима, односима, геополитичким, идеолошким и културним обрасцима „дугог трајања“ који су срж сваке добре социолошке анализе и основни проблем озбиљне и одговорне социологије као науке – уколико је наука.

Историјско понављање трагичних друштвених догађаја, без рационалног самоосвешћења и неопходне колективне катарзе, већ поодавно је највећи проблем српског народа, српског друштва и државе Србије. Већ је постало опора историјска чињеница да српске елите, политичке и интелектуалне, па и социолози међу њима, много чешће нарцисоидно истрајавају у својој „доследној недоследности“ него што извлаче потребне поуке из трагичних догађаја. Зато се сувише често дешава да онај ко увиди своју грешку, одустане од неке заблуде, спозна и призна другу истину или истину других, ризикује да га чопор „идеолошких хигијеничара“ спопадне за неку недоследност и оптужи за сва зла овога света.

---

10 Кукавно је било недавно српско обележавање стогодишњице балканских ратова које је симболизовала изломљена и реваншистички посуновраћена „историјска вертикала“ од Кумановске битке (1912) до Кумановског споразума (читај: капитулације) 1999. Најновији аустро-турски реваншизам према Србији белодано открива дубоку трагику огромних српских жртава за ослобођење Старе Србије и баца ново светло, не само на однос малих народа и великих сила у историји, него и на српске националне победе и поразе, као и на њихове протагонисте. Предстоји нам (2014) још и стогодишњица Првог светског рата, а већ су подигнуте кулисе и припремљена сценографија за јубиларну представу, по одавно написаном, а сада само освеженом, сценарију о „сарајевском атентату“ као „српском узроку“ Првог светског рата, па и Другог светског рата (јер „другог“ не би ни било да није било оног „првог“). И уопште, западна историографија ће извући „социолошко“ уопштавање да су Срби у последњих сто година били „главни и једини реметилачки фактор“ на Балкану и шире (јер је то исто био Балкан у Европи, а Европа у свету). Занимљиво ће бити видети како ће на таква „социолошка уопштавања“ реаговати „леви“, а како „десни“ српски социолози, иако су и једни и други у свим својим скриптама из методологије друштвених наука управо „сарајевски атентат“ налазили као најочигледнији пример за разликовање „повода“ и „узрока“ крупних друштвених догађаја.

Неки мисле да је такав манир последица милитантне атеизације и агресивне идеолошке доктринације наше колективне свести, док неки други верују да су у питању још и лични карактери јавних актера. Рекло би се да је, ипак, у питању патолошка симбиоза ове две компоненте, која је нарочито опасна у несигурним, прелазним и преломним временима и на ендемски трусним подручјима изложеним јаким спољним притисцима. Веома је неповољна околност да су српско друштво и држава Србија скоро непрестано у таквим временима и на таквом геополитичком простору, те да је у њима институционална нестабилност перманентна. Континуитет унутарњих политичких раскола у Србији у највећој мери је, дакле, био последица континуираних спољних притисака којима унутарње кохезионе снаге нису никад биле у стању да се ефикасно супротставе. Отуда се пречесто на прејакне спољне притиске реаговало са неподношљиво великим степеном аутодеструкције. По оној народној: „Два се црва на истој ва три пекла, а један другом не веровала.“

Реакција на такве трагичне околности у основи је ирационална кад год је за левичаре и револуционаре то била згодна прилика за „перманентне револуције“, а за десничаре и конзервативце за „перманентне контрареволуције“.¹¹ Таква друштва нужно више руше него што стварају и више троше него што производе. Она тако претерано и нерационално троше своју људску супстанцу, заостају у историјском времену, губе геополитички и државни простор, заборављају прошлост, занемарују садашњост и замагљују своју будућност, остају без националног идентитета и социјалног интегритета. Ирационалност радикалних идеологија огледа се у томе што трагична судбина разореног глобалног друштва погађа и левичаре и десничаре, и револуционаре и конзервативце – ако не у исто време и подједнако, оно сасвим сигурно једне на један, а друге на други начин, једне мало пре, а друге нешто касније. Ако је мудра историја добра учитељица живота, идеолошки деконтаминирана социологија могла би да буде рационална учитељица такве историје.

---

11 За илустрацију револуционарног духа у нашој социологији у време студирања моје генерације наводим однос већине професора левичара према „буржоаском конзервативизму“ оснивача социологије Огиста Конта, којем је највише замерано што се залагао за „социјалну хармонију“ (уместо за класну борбу) и што је после перманентних полувековних револуционарних и контрареволуционарних метежа у Француској прокламовао правило „редом ка прогресу“. Није, дакле, био друштвени проблем ни у јакобинској диктатури, ни у револуционарном тероризму и гиљотини, која је и прековремено радила, него у „социјалној хармонији“ и „конзервативном реду“ рационалног и позитивног духа који се залаже за прогрес, али поступан и ненасилан. Очигледно је да ово радикалско семе још и данас даје своје отровне плодове у српској култури и друштвеној структури, па и у социологији.

Milovan M. Mitrović

THE SECOND COMING OF MIRKO KOSIĆ
AMONG THE SERBS

Summary

This paper is a critical essay on the continuity of ideological and political schisms in the intellectual community of Serbia's sociologists and intellectuals in general, and Mirko Kosić, one of the establishers of Serbian sociology and one of sociologists from Serbia who had enjoyed highest international reputation, is the most recent victim of the above-mentioned schisms. The author provides arguments for claim that sociologists who easily label, ideologically brand and dismiss public figures, social events and phenomena do little credit to sociology as science. Sociological review of social roles of prominent public figures should encompass and be based primarily on serious analysis of structure of social power, as well as configuration of the conflicting group and individual interests, values and normative frameworks they stand for and represent. The author concludes that continuity of all old and new political schisms in Serbia is primarily a consequence of continuous and too powerful external pressures which internal forces of cohesion in Serbia are unable to resist, and they react to the above-mentioned pressures in an autodestructive manner.

Key words: Kosić Mirko, Serbian sociology, Serbian conservatism, leftist radicalism

ПРИЛОЗИ

ПОЛЕМИКЕ О МИРКУ КОСИЋУ У ЛИСТУ „ПОЛИТИКА“

Након вишедеценијског иignorисања и заборавља Мирка Косића, у првој деценији XXI века јавља се појачано интересовање за његово дело. Томе је нарочито допринело прештампивање Косићевих дела Савремена општа социологија (1934) у Социолошком журналу (бр. 5, јесен 2007), Пангерманизам (1912) и Модерна Германија (1912) у издању Историјског архива Кикинде, 2012. Убрзо су се ова заборављена дела нашла у средњој стручним расправама и дискусијама. У том контексту, на састанку Председништва Српског социолошког друштва 14. новембра 2011. године у Новом Саду покренута је иницијатива да се уведе награда за књигу године из области социологије. Више чланова Председништва је понудило да та награда пребада да носи име Мирка Косића. Три месеца касније, 18. фебруара 2012. године, Председништво ССД-а је разматрало Нацрт правилника о усвајању награде „Мирко Косић“ и усвојило га као свој предлог Скупштини. На истој седници заказана је седница Скупштине ССД-а за 18. марта 2012. године, на којој је пребадало да се разматра и усвоји предложени Правилник. Међутим, пожељком марта, писмом Владимира Вулевића члановима ССД-а, објављено је полемика упућена ССД-а. Вулевић је истакао да приликом усвајања предлога да се награда назове по Мирку Косићу „нисмо водили довољно рачуна о свим релевантним чињеницама везаним за лик и дело овог угледног социолога“. Он је, пре свега, имао у виду чињеницу да је Косић био вишеувернер Српске народне банке и „сарадник фашистичких окупатора 1941–1944. године“. Из тих разлога он је замолио Председништво да „нашу одлуку о имену награде за најбољу књигу суспендује и да се договоримо о другом називу награде“.

Убрзо се ова полемика из ССД пренела на стране листе Политика. Наиме, социолог Тодор Кулић је 6. марта 2012. године у Политици објавио текст „Ризична награда“, у којем је опширно навео Мирка Косића као „недишева“, „квислинга“ и „гражиновца“, те да би награда са његовим именом представљала „ризици симбол српског национализма“ и „нормализацију квислинштва“ у Србији. На овај Кулићев текст реаговао је историчар Јован Пејин, који је узео у обзир Мирка

Косића, његово дело и јавно деловање. У ову полемику на страницима Политике укључили су се и Борислав Милић, Миле Мирков и Јовица Тркуља. О полемици је објављена информација на сајту Српској социолошкој друштва, 10. марта 2012, са циљем да се што подробније обавесте чланови Скупштине ССД-а, као шта које најљубиво треба да одмери све аргументе и донесе коначну одлуку о имену награде.

Најзад, на седници скупштине Српској социолошкој друштва, 18. марта 2012, отворена је расправа у оквиру штак дневној реда „Установљење награде ССД-а за најбољу књигу из области социологије, усвајање правилника и избор чланова Жирија за додељивање награде“. Већина чланова скупштине ССД-а изнела је аргументе против идеје да награда буде названа по Косићу. Разлог за неслагање јесте што био је овај научник у Друштом свешком рату био у служби квислиншкој режима Милана Недића као заменик гувернера Српске народне банке. Поред тога, они су истакли да Косић по свом ојусу не спада у „прву поставу“ српских социолога. Изречене су и сумње у то да је он први поменуо ову друштвену науку у домаћој јублицистици – појединци су тврдили да је то пре њега учинио Валтасар Бојинић (1834–1908). На крају, скупштина ССД-а је донела одлуку да најбоља књига из области социологије објављена у Србији у току једне године буде овећана наградом „Војин Милић“.

Овде објављујемо полемику која је марта 2012. године вођена у Политици поводом предлога да годишња награда ССД-а за најбољу књигу из области социологије носи име Мирка Косића.

Ризична награда
*Ко је био Мирко Косић, чије име би требало
да носи признање Српској социолошкој друштва?*

Председник Српског социјалистичког друштва заказао је за 18. март редовну скупштину на којој би требало да се установи награда „Мирко Косић“ за најбољу књигу домаћег аутора из области социологије и „тима трајно очува успомена на личност и дело М. Косића“. Лепо.

Али ко је био Мирко Косић? Између два светска рата он јесте био образован социолог. Према је у сазнајном погледу у својим радовима изнео низ занимљивих запажања, остао је у границама психологизма, а визија друштвене структуре му је била елитистичка и конзервативна. Занимљивије је да је од 1941. до 1944. био заменик гувернера Српске народне банке и један од водећих Недићевих финансијских стручњака. Умро је у Швајцарској као емигрант 1956.

У емигрантским полемикама је истицао да је за време окупације многе спасавао и да је био „дражиновац“. А у публикацији „Гробари Југославије“ из 1951. изричито истиче „узвишени самоопрегор два честита и мудра човека: Д. Љутића и М. Недића, и додаје „цигански је ружити Недића“. У другом спису „Је ли 27. март плаћен?“ из 1950. одговара позитивно и В. Чубриловића оптужује да је поднео оставку у Цветковићевој влади „по диктату своје госпође Јеврејке“.

Овде треба оставити на страну Косићево виђење себе као „унутрашњег дисидента“. Тога смо се данас доста наслушали. Важније је нешто друго. И награде прописују вредности. Ако се устоличи ова награда, онда се може десити отприлике следеће. Када млади социолог прихвати ово признање, ред је да помене да је поносан на интелектуални ангажман М. Косића, дакле на квислиншку активност. А може чак бити и убеђен да је тада бити усправан значило бити уз храброг Недића, а не у шуми са кукавичком бандом и одметницима. Јер сила бога не моли, а то су добро знали реалистични Косић и Недић, па нису поклекли пред белосветским бастардима и Јеврејима који су се дигли против Новог поретка Великог вође немачког Рајха. А то што је Недићева и Косићева визија будућности пропала, боже мој, ко је то тада могао слутити.

Шта се још може десити? Потенцијални лауреат може поверовати у мантру да је ова награда симбол ослобођења социологије од марксизма и мондијализма. И подсетити на то да је М. Косић патриотски интелектуалац већ самим тим што је пред комунистима морао у избеглиштво. А онај ко додељује ову награду може опет у пригоди слободно рећи да је ова награда још један доказ „зашто Србин не може бити комуниста“. Ово је иначе била честа тема матурских испита у квислиншкој Србији. Може све то бити речено, али и не мора. Можда се Косић може свечарски и другачије акцентовати и саобразити „ослобођеној српској социологији“?

Ако и може, треба се добро напрегнути да се искриви горепоменути изворни смисао ангажмана М. Косића. Још нешто, сасвим узгред. У историји домаће социологије било је и образованијих социолога од М. Косића који више нису међу живима. За већину од њих се може рећи да нису гледали на Хитлеров нови поредак као Косић, него да су у рату били „шумари“

и антифашисти. И касније су били критичнији према титоизму него што је то био Косић према Недићу. Може предлагач поменуте награде све то уважити, али упркос свему, држати да је Косић ипак бољи симбол свладавања блиске прошлости домаће социологије. Зна се које.

Ако се све може средити толерантним муљањем, у чему је онда проблем. Можда понеко и помисли ипак није срећно то што је Косић био недићевац? И што није, као друг Тито, био „шумар“, антифашиста? Боже сачувај! Не лежи идентитет социолога само у отпору режиму. Уосталом, данашњи конзервативци и не маре много за антифашизам. Па шта онда смета код Косића? Само једна ситница. Као узор интелектуалног ангажмана Косић може ојачати већ на сцени присутни ризични симбол српског патриотизма – квислинштво. Нормализација квислинштва није само ствар части конзервативца него и уличне политичке културе. Са пуним правом Национални стој може сутра рећи: „Ако је већ Недић нормалност, зашто сте онда нас забранили?“ Свако слабљење антифашизма осигурава конзервативцима предност у борби око културне хегемоније. Али и насиљу.

Полиџика, Београд,
уторак 6. март 2012.

Тодор Куљић, социолог,
професор Филозофског факултета БУ

Мирко Косић социолог и антитоталитариста

Тодор Куљић је у свом тексту „Ризична награда“ поставио питање: „Ко је био Мирко Косић?“

Мирко Косић рођен је у Кикинди 1892. године. Основну школу је завршио у родном месту где је започео похађање гимназије, коју је морао да напусти због српске заставе на реверу приликом прославе мађарске Мартовске револуције 1848, те је даље школовање наставио у Брашову, а потом у Трсту. Љуба Јовановић Чупа, црнорукац, налази га у Трсту 1912. године. После упознавања, Мирко Косић у лето исте године долази у Београд са рукописом „Пангерманизам“, који исте јесени штампа у Кикинди, а затим „Модерну Германију“. Ове студије до данас нису изгубиле на актуелности! У Београду се срео, између осталих националних радника, и са Драгутином Димитријевићем Аписом.

Школовање наставља у Минхену одакле, пре уласка Немачке у рат 1914, одлази за Русију и преко Румуније долази у Кладово, где је иначе боравио његов брат Славко, који је одржавао везе са повереницима српског Обавештајног бироа према Банату, да би потом ступио у српску војску као војник борац! Учествовао је у Колубарској бици, у борбама на Мачковом камену, где је био контузован. После изласка из болнице, упућен је у Ниш где је радио на пропаганди о српским и југословенским циљевима рата. У међувремену у Угарској је осуђен на смрт у одсуству због велеиздаје заједно са братом Славком и оцем Михаилом Мишом.

После повлачења српске војске и владе преко Албаније у зиму 1915–1916. године, прво одлази у Италију а затим у Швајцарску где у Цириху завршава студије. Близак присталицама „Црне руке“ ушао је у сукоб са Јованом Томићем, управником Народне библиотеке, који га је приказао српској

влади у најцрњем светлу. По повратку у земљу 1920. године није био изабран за предавача на Правном факултету у Београду, иако га је подржавао Слободан Јовановић, него је постављен за предавача на новооснованом Правном факултету у Суботици. У међувремену се у Новом Саду сукобио са кроатојугословеном Васом Стајићем и кругом око њега због презира према „Сервијанцима“!

Основао је и покренуо 1920. године први социолошки часопис „Друштвени живот“, чија су прва три броја изашла у Кикинди. Поред професуре и социолошког истраживачког рада, бави се и преводилаштвом, а укључен је и у политички живот. Три године после доласка Хитлера на власт у и уз буку нацистичких ратних бубњева која је допирала из Немачке, у изборној кампањи у Дунавској бановини упозорио је Немце фолксдојчере, међу којима су се већ појавили нацисти, да ће Немачка изгубити рат, а да ће последице по њих бити тешке! Нису га послушали!

После агресије сила Осовине на Југославију повлачи се са политичком и војном елитом до никшићког аеродрома, где су му се сви згадили при селекцији ко може, а ко не може да оде у сигурност и враћа се у Београд. Гестапо га је одмах по сазнању да је у Београду саслушао и на томе се завршило. По стварању владе Народног спаса генерала Недића прихватио се посла у Народној банци као вицегувернер. Организовао је рад банке и економски живот у Србији. Поред реченог, у Новом Бечеју је организовао филијалу Народне банке у којој није радио ниједан Немац и одакле је слат новац на слободну територију под контролом Југословенске војске у отаџбини. Истовремено, као вицегувернер Народне банке дружио се са немачким привредницима на раду у Београду и официрима, међу којима је било и његових пријатеља из времена студија и међуратног периода, од којих је прикупљао обавештајне податке које је даље прослеђивао према команди ЈВуО. Његово дружење са Немцима је неадекватно описао Живорад Шиља Михајловић у својим фељтонима углавном као сарадника окупатора, у складу са идеолошком интерпретацијом историје Другог светског рата и грађанског рата у Југославији. Његови немачки пријатељи су га упозорили да му је Гестапо на трагу и Мирко Косић је напустио Београд. Одлази за Минхен, а одатле у Швајцарску, где је објавио брошуру о природи Недићевог режима 1944. Био је противник тоталитарних режима једнако нацистичког, фашистичког и комунистичког, односно био је и остао антикомуниста и антиоталитариста.

Добро је уочио завичајну искључивост код Срба. Као социолог предлагао је поделу земље на основу привредне и друштвене развијености, како био се становништво које је у прошлости живело под различитим државним и конфесионалним системима и друштвеним условима, што пре уједначило у социјалном и духовном смислу.

Друг Тодор Куљић покушава да окамени идеолошку оцену Мирка Косића на основу лењинистичко-стаљинистичко-гитоистичког схватања науке, од чега се социолошка наука ослободила преломне 1986. године, без анализе његовог антиоталитаризма.

Мирко Косић је уживао и још увек ужива велики углед међу социолозима у иностранству. Да наведемо само један пример: Хајнц Маус у „Краткој историји социологије“, објављене у Њујорку 1962. године, коју разматра од њеног израстања као посебне науке у времену Просвећености до средине двадесетог века, поред Валтазара Богишића, Јована Цвијића, Слободана

Јовановића помиње Мирка М. Косића, а од Хрвата Антуна Радића и у фусноти Динка Томашића, Клемента Михановића, као и католичког клерикалца Јозу Томашевића.

Друг Тодор Куљић је са својим лењинистичко-стаљинистичко-титоистичким погледом на социологију и оценом антитоталитарних ставова Мирка Косића је „мало“ претерао. Његов покушај да оспори установљење награде „Мирко Косић“ за најбољу књигу аутора из области социологије, на срећу, пуцањ је у празно!¹

Полиџика, Београд,
петак 9. март 2012.

Јован Пејин,
архивски саветник у пензији, Београд

Награда с именом колаборационисте

Најпре је Тодор Куљић критиковао (путем ове рубрике) предлог да се установи награда „Мирко Косић“ за најбољу књигу аутора из области социологије, јер је Мирко Косић био квислинг (вицегувернер Народне банке у време владавине квислинга Милана Недића). Потом је Јован Пејин покушао да оспори ту критику („Међу нама“, 9. март 2012), не спорећи при том наведени службени однос. Да човек не верује и да се упита: има ли иједне земље (институције и удружења) на свету која би данас величала једног поданика фашистичке власти?!

Оправдавајући Косића, Јован Пејин наводи како је организацији Мирка Косића „слат новац на слободну територију под контролом Југословенске војске у отаџбини“. Ако је она војска које се одрекао не само савез антифашистичких снага у Другом светском рату, на челу са самим Черчиллом, већ и „наш рођени краљ“ – Петар Други Карађорђевић, позвавши њене борце (12. септембра 1944. године) да се прикључе антифашистичким „партизанским снагама“.

Како ствари сада стоје, актуелна поама за рехабилитацијом квислинга Милана Недића и колаборационисте Драже Михаиловића коштаће нас и чланства у Европској унији, јер, колико знам, тамо ни Немцима не пада нешто слично на памет кад су у питању извори нацифашисти и они.

Полиџика, Београд
среда 14. март 2012.

Миле Мирков,
Београд

Непрецизност једног историчара

Није непознат поступак да када се неко означи као „национални радник“, то понекад има тежину проглашења „блаженим“, са свим почастима које уз то иду. Пишу се опширне непоуздане романтизиране биографије у којима се поступци и деловања, посебно у историјски значајним догађајима

1 Овај текст аутор је доставио Полиџици 7. марта 2012. под насловом „Пуцањ у празно“. Текст је објављен у скраћеном облику под редакцијским насловом „Мирко Косић социолог и антитоталитариста“.

и процесима, или прећуткују или проглашавају херојским. Историјски извори се, када постоје, вешто прикривају, што омогућава произвољну некритичку интерпретацију, најчешће у складу са актуелним идеолошко-политичким интересима. Такав приступ нужно претпоставља „вишак“ историјске непрецизности. Као илустративан пример наведеног може да послужи допис историчара Јована Пејина „Мирко Косић социолог антитоталитариста“, објављен у овој рубрици 9. марта 2012. године.

Прво, Косић није само започео похађање гимназије у родном месту, а тешко је документовати да је морао да је напусти због српске заставе на реверу, што би требало да буде доказ националне постојаности од најмлађих дана. Заправо, завршио је врло успешно три разреда мађарске гимназије с уобичајеном оценом из владања „добар“ – у складу са прописима, и то под помађареним именом *Fridjes*. Даље, школовање није наставио у Брашову, већ је две године похађао српску гимназију у Новом Саду, а тек затим одлази у немачку гимназију у Брашову и даље у Трст. Такође, универзитетско образовање не започиње на Камералистичком факултету у Минхену, већ на Правном факултету у Стразбуру, па наставља у Минхену, Женеви и завршава у Цириху.

Нетачна је тврдња да га је Слободан Јовановић подржавао у настојањима да постане предавач на катедри београдског Правног факултета. Управо супротно, у више наврата је директно спречио Косићево постављање, као нпр. у случају избора наставника за предмет Економска политика 1923. године, а под изговором „да хоће младог човека“. Доведен је кандидат који је био само три године млађи, без искуства и интереса за економску политику, а још мање аграрну. Иначе, однос Јовановића и Косића карактерише дуготрајна тиха уздржана нетрпељивост, све до 1950. године, када Косић јавно оптужује Јовановића да је „пријатељ масона тј. нека врста почасног ‘брата’ – уосталом г. Сл. Јовановић није се никада до краја борио против зла“. („Је ли 27. март 1941. плаћен?“, 1950. стр. 30.)

Непоуздано је навођење Пејина када је Косић саслушаван у Гестапоу. Он сâм тврди да је то било 1942. године, а за садржај саслушања каже да је био „управо комичан“. Да то није можда последица дружења и пријатељевања са, како Ј. Пејин оригинално формулише, „немачким привредницима на раду у Београду и официрима“, што ће рећи гастарбајтерима. Узгред, један од њих је био и немачки посланик у Београду Фон Херен, за кога Косић чак и 1951. године истиче да је „стварно био господин човек“. Истовремено, замера да је било изазивачки држати „у Берлину као посланика Југославије Иву Андрића“, чија је једина „политичка“ квалификација што је „масон“. Дубока пријатељства су обично трајна и подразумевају однос поверења и оданости. У том оквиру можда треба тражити истину о наводном слању новца и достављању обавештајних података ЈВуО. Међутим, ако се као извор користе само Косићеве изјаве, онда се намеће логична дилема или је то Косић измислио да би се након додворио „равногорцима“ и одобровољио их (у чему није успео) или су то пријатељи заједно чинили. Истина се налази само у поузданим историјским изворима, уколико постоје.

И за крај питање: ко је још то бежао од Гестапоа право у Минхен?

Полиџика, Београд,
петак 16. март 2012.

Борислав Милић,
социолог, Београд

О Мирку Косићу није речено ништа ново

Немам намеру да водим расправу о Мирку Косића са професором М. Мирковим, а још мање са Б. Милићем. Напоменућу само: професор Мирков се ослања на партијско-идеолошку историографију о Другом светском рату која се полако, али сигурно истискује из науке и на њено место наступа критика историје, критика и анализа одлука, докумената и догађаја који су усмерили Југославију ка њеном крају од 1941–1945, 1962–1974. и коначног разбијања 1991–2002. године.

О Мирку Косићу није речено ништа ново, што и пре нисмо знали. Разлог зашто не желим да полемишем са Б. Милићем лежи у чињеници да је он својевремено путовао у Кикинду, посетио Историјски архив, где је добио фељтон о Мирку Косићу објављен у завичајном листу *Комуна* 1993. године. Фељтон је написао Јован Пејин. После тога Б. Милић је посетио аутора на радном месту у Архиву Србије, који га је упутио на досије Мирка Косића који се чува у фонду Министарства просвете и на Федора Никића, који је у то време био жив, савременика и једно време пријатеља Мирка Косића.

Из његовог текста не видим ништа ново од оног што сам истражио и написао. Видим и једну непрецизност око мађаризованог имена Мирко. Написао је *Fridjes* уместо *Frideš* или мађарски *Frigyes*. Толико о прецизности.

Сумња у српску кокарду на реверу Мирка Косића?! Морао би мало више да зна о породици Косић и Кикинди 1848. године па да сумња у то шта је Мирко имао на реверу.

За школовање и биографију Мирка Косића најважнији је боравак у Трсту и Минхену, и то сам навео. Није се Слободан Јовановић противио да Мирко Косић дође за предавача на Правни факултет у Београду, него професор Божа В. Марковић, који је касније отишао у САД и тамо умро. То што је Мирко Косић у каснијим годинама „гунђао“ против Слободана Јовановића везано је за његову свађалачку природу и склоност сукобима. На то не бих обратио посебну пажњу, поготову у емиграцији, у времену када се губило јединство међу емигрантима због безизлаза у којем су се нашли.

Мирко Косић је два пута саслушан у Гестапоу. Први пут августа 1941, када су евидентирали његов боравак у Београду, и други пут 1942. године, којом приликом се правио да не разуме о чему треба да разговарају и пратио се „лалашки блесав“, тако да су гестаповци највероватније остали у недоумици с ким имају посла. Сâм Мирко Косић је касније разговор описао као смејурију.

Немачки гастарбајтери су били озбиљни привредници и било их је у свим земљама под окупацијом или под утицајем Трећег рајха. Знали су веома добро шта има у Србији од нафте у Банату до ретких метала у српским рудницима. Трудиле су се да привреда Србије буде у функцији, те су чак српском народу поклонили зграду у којој се данас налази Институт за испитивање материјала, прекопута од Београдског сајма; и да не набрајамо даље.

Што се тиче масонерије после блискости са масонима у складу са његовом нарави брзо се развијао. Косић није имао потребу да се додворава равногорцима нити их је много марио у емиграцији, без обзира на то што се са некима повремено сретао у Швајцарској и приликом боравка у Паризу.

Што се тиче Милићевог питања: „Ко је још то бежао од Гестапоа право у Минхен?“ Па Мирко Косић! Као искусан обавештајац знао је да ако крене пут Цариграда, куда су се кретали равногорци, био би ухапшен на београдској железничкој станици или на немачко-бугарској демаркационој линији.

На крају да подвучем – немам намеру да полемишем са Б. Милићем, само бих додао ради објективне слике о Мирку Косићу. За време изборне кампање 1935. године у Дунавској бановини, Косић је упозорио фолксдојчере да ће Немачка изгубити рат и да пазе шта раде. То је рекао у тренутку када је Хитлер рушио одредбе Версајског мировног уговора, јавно обнављао војну моћ Немачке и изазвао пронацистичко расположење међу фолксдојчерима. Фолксдојчери га нису послушали.

Полиџика, Београд,
среда 21. март 2012.

Јован Пејин,
архивски саветник у пензији, Београд

Позив на дијалог о Косићу

Проф. др Тодор Кулић је својим ставом против награде „Мирко Косић“ Српског социолошког друштва поставио питање: ко је био Мирко Косић? и отворио полемику на страницама *Полиџике*, у коју су се укључили Ј. Пејин, М. Мирков, Б. Милић.

Уместо полемике у новинама, уместо ригидне догматске искључивости, неаргументоване узурпације права на једино исправно гледиште, чији је циљ оспоравање и довођење у питање другачијег става, уместо олаког етикетирања – позивам социологе, историчаре, правнике и друге јавне посленике да се укључе у дијалог о личности и делу Мирка Косића.

Неспорно је следеће: Мирко Косић је рођен у Кикинди 27. марта 1892. године, где је завршио основну школу. Гимназију је учио у Великој Кикинди, Новом Саду, Брашову и Трсту. Студирао је националну економију, статистику и социологију у Стразбуру, Минхену, Женеви и Цириху код чувених професора Кнапа, Зимела, Цана, Брентана и Гросмана и Л. фон Визеа. У Цириху је 1917. промовисан за доктора економско-политичких наука.

Пред Први светски рат је био активан у српском омладинском националном покрету у Аустро-Угарској, а за време рата од 1914. до 1915. године служио је као добровољац у српској војсци, у одељењу за спољну пропаганду. После рата, 1920. године, изабран је за доцента политичке економије на Правном факултету у Суботици, 1922. за ванредног професора статистике, привредне и социјалне политике у Љубљани, а 1925. изабран је за редовног професора у Суботици. Предавао је социологију и привредну историју на Коларчевом универзитету у Београду, али није постао професор на неком од београдских факултета. Радио је као генерални секретар Индустијске и трговачке коморе у Новом Саду и био заменик министра за трговину и индустрију (1926–1927). За време Другог светског рата био је заменик гувернера Српске народне банке и један од водећих Недићевих финансијских стручњака.

Неспорно је, такође, да је Косић наш најзначајнији социолог између два светска рата. Први је целовито образложио најважнија епистемолошка

питања социолошког метода, ослањајући се на Макса Вебера, а потом и на основна начела Диркемовог позитивистичког метода. Писац је првог уџбеника социологије у Србији (*Увод у ојшћу социологију*, 1934) и оснивач првог социолошког часописа *Друшћивени животи*. Позната су његова дела: *Панџерманизам* (1912), *Модерна Германија* (1912), *О Словенцима* (1915), *Die Südslavenfrage*, Zürich, 1918, *Основи економне џолиџике*, књ. I (1925), *Превирања у свейској џривреди (Криза кайџџализма)*, (1931), *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам* (1933), *Хрватско џиџање и национално јџдинство* (1937), *На истџоријској раскрсници* (1943). Објавио је велики број чланака и прилога у југословенским и немачким часописима и листовима.

Косић је био срећне научне, али несрећне политичке звезде. Због сарадње са окупационим режимом, морао је да заувек напусти Србију. После Другог светског рата живео је у емиграцији у Швајцарској. Умро је у Лугану 1956. године.

О Мирку М. Косићу и његовом делу, нажалост, мало се зна. О њему се код нас воде идеолошки спорови о његовој улози у периоду 1941–1944. године. И даље га оптужују да је „српски Квислинг“, „Недићев вицегувернер“, „српски националиста“, уместо да се његово научно дело проучава и студира. И то је извор неспоразума и дисквалификација.

При томе се превиђа да је он био веома цењен у међународним социолошким круговима. Јозеф Роучек у зборнику о Гурвичу (1945), сматрао је Косића најзначајнијим југословенским социологом, а његову књигу *Увод у социологију* (1934) оценио као изванредну, равну било којем сродном раду написаном на енглеском језику. После његове смрти 1956. *Soziale Welt* је објавио некролог који је написао Л. фон Визе, а у наредном броју објављен је његов прилог „Zur europäischen Neuordnung“.

Осамдесетих година XX века појавили су се у Србији позитивни осврти на поједина дела Мирка Косића из пера истакнутих научника: Радомира Лукића, Војина Милића, Милована Митровића, Лазара Пејића и других.

Имајући то у виду, Народна библиотека у Кикинди и Српско социолошко друштво организују научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“, који ће се одржати 16. и 17.10.2012. са циљем да на систематски и мултидисциплинаран начин осветли личност и дело Мирка Косића. Позвани су истакнути стручњаци из области којима се Косић бавио (међу њима су и сви полемичари у *Полиџици*, сем М. Миркова).

Они су позвани на стручну расправу о Мирку Косићу, на дијалог који се не води преко нишана и мушице са руком на обарачу. Не антидијалог (који су демонстрирали учесници полемике о Косићу у *Полиџици*) као ратни реквизит где се тражи и напада најслабија страна опонента и на њој зајснива снага и предност властите позиције. Напротив, реч је о академској расправи, дијалогу који уместо ратовања идејама нуди аргументовано, непристрасно и објективно разумевање свакој од њих, уместо застрањивања и крајности сусретање различитости, а уместо мржње и ниподаштавања – смирену реч и уважавање сваког савесно саопштеног мишљења. Водити такав дијалог значи градити мостове, повезивати супротне обале.

Резултат оваквог дијалога биће зборник радова о Мирку Косићу, који би најзад скинуо вео заборава са Мирка Косића и олакших дисквалификација његовог дела. Организатори скупа се надају да ће се полемичари из

Политике одазвати позиву и сучелити своје ставове у академској расправи на научном скупу.

Hic Rhodos, hic salta!, господо социолози, историчари и правници.²

Политика, Београд,
петак 30. март 2012.

Јовица Тркуља,
председник Организационог одбора
научног скупа
„Мирко М. Косић – личност и дело“

**Социолошко друштво одустало
од награде „Мирко Косић“
Признање ће носити име Војина Милића**

Најбоља књига из области социологије која у току године буде објављена у Србији биће овенчана наградом „Војин Милић“, одлучено је на седници Српског социолошког друштва (ССД), еснафског удружења које је установило ово признање. У жирију за одабир лауреата биће Миодраг Ранковић, Божо Милошевић и Драгољуб Ђорђевић.

Првобитни предлог да признање понесе име Мирка Косића (1892–1956), који је већином гласова чланова Друштва одбачена „у корист“ Војина Милића (1922–1996), изазвао је претходних седмица велике расправе у стручним круговима.

Део академске заједнице протествовао је против идеја да награда буде названа по Косићу, за којег се сматра да је први у нашој публицистици пре тачно сто година употребио реч „социологија“.

Разлог за неслагање јесте то што је овај научник у Другом светском рату био у служби квислиншког режима Милана Недића као заменик гувернера Српске народне банке. Та информација постоји и у Косићевој биографији истакнутој на сајту ССД-а, где се наводи да је „1941. до 1944. био заменик гувернера Српске народне банке и један од водећих финансијских стручњака Недићеве владе“, као и да је „после Другог светског рата, као политички емигрант, живео у Швајцарској“.

На истом сајту истиче се да је Косић био и први школовани социолог у Србији, да је студирао право, економију политичке науке и социологију у Стразбуру, Минхену, Женеви и Цириху, као и да се између два светска рата бавио универзитетским радом.

У истом периоду био је и помоћник министра за трговину и индустрију и члан Радикалне странке. Наводи се и да је 1914. и 1915. служио као добровољац у српској војсци, у одељењу за спољну пропаганду, због чега га је угарски војни суд у одсуству осудио на смрт. И док су неке од ових чињеница користили и заговорници идеја да се награда назове по Косићу, „друга страна“ имала је још неке примедбе, пре свега да овај аутор по свом опусу не спада у „прву поставу“ српских социолога.

---

2 Овај текст аутор је доставио редакцији листа *Политика* 19. марта 2012. године. Објављен је након неколико ургенција, и то у скраћеном облику, тек 30. марта 2012. године.

Било је и сумњи у то да је он први споменуо ову друштвену науку у домаћој публицистици – поједини су тврдили да је то пре њега учињено Валтазар Богишић (1834–1908).

Војин Милић, по којем је после свега названо признање, према наводи са истог сајта, био је један од твораца програма студија социологије на београдском Филозофском факултету, на којем је био професор. Предавања је држао и по Европи, објављивао је и чланке у иностраним научним часописима, учествовао је у раду социолошких удружења, а 1965. је добио Октобарску награду града Београда. Од „ненаучних“ биографских ставки, истиче се да је био учесник Народноослободилачког рата и да је потом био у ЈНА до 1954. године.

Полиџика, Београд,
четвртак 22. март 2012.

Димитрије Буквић,
новионар, Београд

V. ХРОНОЛОГИЈА И БИБЛИОГРАФИЈА

МИРКА М. КОСИЋА

МИРКО М. КОСИЋ
ХРОНОЛОГИЈА ЖИВОТА И СТВАРАЛАШТВА

*Дeјињcтвo, шкoлoвaњe
и нaциoнaлнo дeлoвaњe (1892–1913)*

1892–1898.

Рођен у Великој Кикинди 13/25. марта 1892. године у породици Косић, која се доселила у Банат из Херцеговине крајем 18. века. Отац Михаило (1856) је завршио основну школу у Великој Кикинди, Граматичку школу у Вршцу, а Учитељску школу у Сомбору. Након службовања у Будиму вратио се у Велику Кикинду, где је радио као учитељ. Био је угледни и истакнути национални радник. Мајка Даница, рођена Новаковић, домаћица. Старији брат Славко рођен је 1886. године.

1899–1904.

Похађа основну школу у Великој Кикинди. Истиче се марљивошћу и амбицијом.

Током 1904. године Бранислав Нушић, за време боравка у Кикинди, станује код Косића.

1905–1908.

Уписује мађарску гимназију у Великој Кикинди.

Са братом Славком сарађује са Националном дружином „Српски глас“ у Великој Кикинди.

После завршеног трећег разреда, 1908. године, морао је да напусти гимназију у Кикинди због недисциплине, али и због сукоба са школским властима.

1908–1909.

Школовање наставља у Новом Саду, у српској гимназији, у којој завршава четврти разред.

Пети и шести разред гимназије похађа у Кронштату-Брашову, економском и друштвеном средишту ердељских Немаца.

1909–1910.

Седми и осми разред гимназије похађа у Трсту. Редовно посећује православну цркву и библиотеку, у којој су се окупљали Срби и у коју

су редовно стизале новине и часописи из Новог Сада, Београда, Сарајева, Загреба и других места јужног дела Аустроугарске монархије.

1911.

Са идејних и политичких позиција југословенства, Косић пише своје прве текстове на књижевне и сличне теме, а објављује их у *Бранковом колу* и *Босанској вили*.

Појављују се и његови веома амбициозни текстови о националном питању, уједињењу Јужних Словена, пангерманизму и др. (*Звоно, Српски орао, Лейпцигски Мајице српске*). Крајем године долази у Београд и успоставља сарадњу са часописом *Пијемонти*.

Школске 1911/1912. започиње студије на Универзитету у Стразбуру/Штрасбургу (на немачком језику).

1912.

Борави у Великој Кикинди. У штампарији Јована Радака објављује два рукописа, *Пангерманизам* и *Модерна Германија*, на којима је радио последњих година.

Са оцем и братом организује прикупљање помоћи за српске рањенике у Балканском рату.

Објављује тридесетак прилога и бележака у тада угледним часописима и листовима: *Лейпцигски Мајице српске* (Нови Сад), *Бранковом колу* (Сремски Карловци), *Српству* (Нови Сад), *Покрећу* (Нови Сад) и *Српском гласу* (Велика Кикинда).

1913.

Наставља студије на Камералистичком факултету у Минхену, а потом и на Економско-социјалном факултету у Женеви. Слуша предавања економисте Георга Фридриха Кнапа, социолога Леополда фон Визеа и професора економије Луја Брентана.

Први светски рат (1914–1918)

1914.

У току студија наставља са друштвено-политичким и националним деловањем, као и са плодном сарадњом са часописима и листовима у домовини (највише са *Лейпцигским Мајице српске*).

Често путује у Минхен и Беч, где се укључује у рад академског друштва „Зора“, које му поверава израду свог политичког програма деловања за 1914. годину. Овај програм јавно презентира на Видовдан исте године.

Када је почео рат, избегава мобилизацију у Аустроугарској и преко Минхена, Русије и Румуније враћа се у Србију. У Крагујевцу ступа

у добровољачки одред српске војске. Учествује у борбама на Дрини и у Посавини. У бици на Мачковом камену бива тешко рањен, после чега служи у одељењу за пропаганду.

Аустроугарски суд осуђује на смрт, у одсуству, Михаила Косића и његове синове Мирка и Славка.

Објављује аналитички текст „Словенци – бројеви и рефлексije“.

1915.

Борави у Нишу и дружи се са Србима из Баната и Бачке (Станојем Станојевићем, Вељком Петровићем и др Славком Шећеровом). На позив Јована Цвијића прикључује се групи интелектуалаца који раде на формулисању и разради Ратних циљева Србије.

Покреће и уређује часопис *Југословенски гласник* (објављено пет бројева). Објављује два текста: „Наша национална област на западу“ и „Наша национална област у данашњој Угарској“.

1916.

Након повлачења са српском војском преко Албаније у зиму 1915/1916. године, упућен је са Крфа у Швајцарску да заврши студије. Поред тога, његов задатак је био да оснује Српски новински биро, који би обавештавао Јужне Словене у Европи и свету о ратним циљевима Србије и идејама о конституисању заједничке државе Јужних Словена после рата.

О питањима уједињења Јужних Словена пише у листу *La Serbie*, који излази у Женеви.

1917.

У Швајцарској се дружи са вајарем Иваном Мештровићем, сликарем Мирком Рачким, политичарем Јованом Бањанином и са групом Црногораца који су имали сличне погледе на уједињење Југословена.

Оснива и уређује новине *Српски лист*. Наставља сарадњу са листом *La Serbie*.

Јавно осуђује суђење Апису у Солуну 1917. и брани црнорукце.

Након маргинализације коју је доживео од стране српске владе, интензивније се посвећује студијама. Докторску дисертацију *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung* („Социолошке основе ограничења рађања“) брани 1917. године на Универзитету у Цириху и бива промовисан за доктора економско-политичких наука.

1918.

Ради на српској и југословенској пропаганди у Швајцарској. Објављује текстове у листовима *Знање и животи*, *Српски лист* и *Југословенски глас* (који је сам издавао уз помоћ брата Славка).

Управа Универзитета у Цириху му нуди место асистента на факултету. Он одбија понуду, сматрајући да је потребнији борби за ослобођење свога народа.

У Цириху објављује своју докторску дисертацију *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung* и студију *Die Südslavenfrage*. У часописима објављује више чланака.

Деловање у међународној Југославији (1918–1940)

1919.

Враћа се у Београд и почиње да систематски гради властиту каријеру: на универзитету, у Матици српској и привредно-политичком животу.

1920.

У Београду покреће и до краја излажења уређује часопис *Друшћивени животи* – социјални научни часопис за политичку, економију, законодавство и социјалне науке.

Указом краља Петра I од 7. октобра 1920. постављен је за доцента за економске и финансијске науке Правног факултета у Суботици, који је у то време био у саставу Универзитета у Београду.

1921.

На захтев Јована Цвијића, за потребе социолошких истраживања у Војводини, пише „Социографска упутства за испитивање села“.

1922.

Изабран за ванредног професора статистике, привредне и социјалне политике у Љубљани.

Објављује *Социографска упутства за испитивање села* у Матици српској у Новом Саду.

1923.

Интензивира своје активности на међународном плану. Постаје кореспондент Међународног института за социологију (Париз–Женева) и дописни члан Немачког социолошког друштва [Deutsche Gesellschaft für Soziologie] (Келн–Берлин).

1924.

Објављује два текста: „Новији типични покушаји конституисања социологије“ (Љубљана) и „Идеја прогреса у савременој социологији“ (Београд).

1925.

Изабран за редовног професора националне економије на Правном факултету у Суботици.

За наставу из економских предмета које је држао на факултетима у Суботици и Љубљани објављује књигу *Основи економне историје*.
Изабран за генералног секретара Трговачко-индустријске и занатске коморе у Новом Саду и на томе месту остаје до 1931. године.

1926.

Постављен за помоћника министра за трговину и индустрију. На томе месту остаје до 1927. године.

1927.

Напушта место помоћника министра за трговину и индустрију.

1928.

Учествује у сукобима у Матици српској између „реформатора“ и „конзервативаца“. На предлог новосадске напредне групе кандидован за председника Матице српске. Ова кандидатура је одбијена с образложењем да је „конфликтна личност“ и „тешка природа“.

1929.

Објављује студију *Савремени економско-историјски њавци, особито у средњој Европи*, која је настала у време великих друштвено-економских промена крајем двадесетих година.

Објављује свој последњи текст у *Летопису Матице српске* под насловом „Војвођани о Војводини“.

1930.

Поново покреће и уређује часопис *Друштвени живот*, у којем објављује бројне чланке, аналитичке текстове, осврте и приказе (чланци „Средња Европа или Балканска унија?“, „Поводом светске привредне кризе“ и други).

1931.

Незадовољан својим статусом на Правном факултету у Суботици, 25. марта подноси оставку.

Долази у сукоб са руководством Трговинско-индустријске и занатске коморе, након чега је отпуштен из службе без права на икакву накнаду. У Београду објављује књигу *Превирања у свейској њривреди – Криза капитализма?*

У *Српском књижевном гласнику* објављује текст „Данашња Италија“ (поводом књиге Роберта Михелса *Italien von Heute*).

1932.

Дружи се са Димитријем Љотићем. Прикључује се кругу који идеолошки осмишљава лист *Отаџбина*, али га напушта пред сâм почетак његовог излажења.

1933.

Кад су нацисти у Немачкој освојили власт, објављује у Чачку брошуру *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам*, у којој критички говори о бољшевизму у СССР-у, фашизму у Италији и нацизму у Немачкој.

1934.

Објављује у Београду две књиге: *Увод у омишћу социологију* и *Проблеми савремене социологије*, књ. 1.

1935.

Посвећује се политичком ангажовању. Прихвата да буде кандидат за народног посланика „Радног клуба“, политичке групације блиске Стојадиновићевој Југословенској радикалној заједници (ЈРЗ).

У предизборној кампањи држи митинге у Великој Кикинди и околним местима.

На листи Богољуба Јевтића на изборима 5. маја 1935. изабран за народног посланика Великокикиндског среза.

1936.

Често борави у Великој Кикинди и околини ради непосредног контакта са бирачима.

Један је од најактивнијих посланика у Народној скупштини Краљевине Југославије. Као самостални посланик, био је члан умереног „Радног клуба“ и истицао се самосвојним и аргументованим говорима.

1937.

Држи посланичке говоре на разне теме и различитим поводима.

Објављује у Новом Саду две брошуре: *Хрватско питање и национално јединство* и *Политичке идеологије*.

1938.

Објављује брошуру *Наша сјољна јолићика: јовори одржани у Народној скупштини приликом дебате о буџету за 1938/39 год.*

Објављује и говор „Поводом аншлуса“, против спољне политике Стојадиновића и Чемберлена.

1939.

На Коларчевом народном универзитету држи прво предавање, о расизму, у којем критикује немачку расну идеологију.

1940.

На Коларчевом народном универзитету држи треће предавање, о социологији рата, у којем наговештава коначни пораз Немачке у рату.

У часопису *Правна мисао* објављује чланак „Политичке идеологије и савремена економска теорија“.

Улога у шоку рата и окупације Србије (1941–1944)

1941.

Подржава идеју неутралности Краљевине Југославије, како би се са што мање жртава сачекао крај рата. Показује разумевање за потезе владе Цветковић–Мачек и потписивање Тројног пакта.

Будући да је три деценије јавно деловао против пангерманизма и немачког империјализма, после напада Немачке на Југославију покушава да са Симовићевом владом и угледним политичарима и интелектуалцима напусти земљу и оде у емиграцију. На аеродрому код Никшића у авионима није било места за њега и он се враћа у Београд. Почетком јуна испитује га комисија коју је 27. маја формирала Специјална полиција ради утврђивања улоге појединих личности у догађајима 24. и 27. марта 1941. године. Ова комисија утврђује да је Косић био против пуча и демонстрација од 27. марта.

Милан Недић му нуди место вицегувернера Српске народне банке. Након вишемесечног колебања, прихвата понуду и 10. октобра 1941. потписује уговор којим је постављен за заменика гувернера.

На том месту, под надзором и директивама Франца Нојхаузена, генералног опуномоћеника за привреду у Србији, сарађује са окупационим режимом до октобра 1944. године.

У банку доводи свог рођака Богдана Литричина, кога поставља за шефа контролне групе за девизе, и Душана Хопеа, који ће вршити функцију шефа одељења за администрацију.

1942.

Будући да се гувернер др Милан Радосављевић разболео, Косић фактички обавља посао гувернера.

Нојхаузен контролише његов рад преко комесара Јакоба Зенгера и др Алфреда Цабела, директора у Рајхсбанци.

Саслушава га Гестапо у вези са његовим антифашистичким текстовима и јавним наступима пре рата.

Постоје индиције да је током рата и окупације пружао финансијску помоћ четницима Драже Михаиловића.

1943.

Са Српском народном банком, 29. маја 1943, обнавља уговор, у којем су прецизиране његове обавезе.

У Београду објављује брошуру *На историјској раскрсници* (нелоцирано и недатирано издање).

1944.

У јуну инсценира пљачку 650 милиона динара, коју је извршила београдска четничка организација, када је новац из Завода за израду новчаница пребациван у банку.

Годишњи одмор, као заменик гувернера, проводи у Словачкој, у бањи Бад Пјестани.

Након информације добијене од немачких пријатеља да му је Гестапо на трагу због пружања помоћи Дражи Михаиловићу, почетком октобра одлази у Минхен, а одатле у Швајцарску.

Убрзо после ослобођења Београда 20. октобра, Озна хапси и ликвидира неколико Косићевих сарадника из Српске народне банке (Литричина, Хопеа и друге). На захтев повереника за финансије НКОЈ-а, Сретена Жујовића, Озна крајем године прикупља податке о деловању Мирка Косића и његових сарадника у Српској народној банци.

Косић у емиграцији (1945–1956)

1945.

Прикупљени материјал о Косићу и сарадницима Озна прослеђује Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. На основу увида у податке Озне и саслушања три сведока, Државна комисија не проглашава Косића за ратног злочинца.

Живи повучено у скромном стану у Лугану.

У зборнику: Gurvitch, Moore, *Twentieth Century Sociology* (1945), у одељку о југословенској социологији, Joseph S. Rousek пише о Мирку Косићу.

1946.

У ФНРЈ власти га третирају као издајника, ратног профитера и *de facto* као ратног злочинца.

Живи повучено у Лугану и припрема за објављивање у стручним часописима краће чланке и прилоге.

Сусреће се са професором Живојином Перићем, који је такође емигрирао у Швајцарску. Овај сусрет је завршен препирком око Перићевог аустрофилства, после чега се више нису виђали.

1947.

Водеће организације и листови југословенске емиграције (*Глас канадских Срба*, *Американски Србодбран*, *Наша реч* и други) воде кампању против Косића; оптужују га за издају и колаборацију.

1948.

Настоји да се одбрани од злонамерних и неоснованих оптужби и дисквалификација.

1949.

У немачком стручном часопису *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, који излази у Визбадену, објављује чланак „Aus den Tiefen des Balkans“.

Објављује брошуру *Зар ојетѝ ѝо сѝаром? Или ѝарѝиски „ѝрваѝи“, „ко-лаборашери“ и „дунѝовници“*.

1950.

У *Американском Срдобрану* од 3. априла 1950. Косић објављује текст у којем износи тезу да је 27. март 1941. био плаћен и као аргумент цитира професора Ситон-Вотсона.

Објављује две брошуре: *Је ли 27. март 1941. ѝлаћен?* и *На исѝориској раскрсници*.

1951.

У зборнику *Soziologische Forschung in unserer Zeit: Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag*, у издању *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* из Визбадена, објављује прилог „Politische Soziologie“.

У *Американском Срдобрану*: *срѝски народни календар* објављује чланак „Србија и Балканска унија“.

Емигрантски листови *Порука*, *Наша реч* и *Ослобођење* оштро критикују Косићеву тезу да је 27. март био плаћен и проглашавају је за лаж и клевету.

Лист *Порука* (Лондон) у тексту „Постицани немирном савешћу“ (бр. 4–5, октобар 1951) оштро напада Косића као „архитекту лажи“.

Објављује брошуру *Грѝдари Јуѝославије: ко је „грско лаѝао“?; око 27. III 1941.* као одговор на бројне нападе.

1952.

У часопису *Die Zeit* (Берлин) објављује чланак „Cliques in der modernen Gesellschaft“.

1953.

У часопису *Zavičaj = Home* (Сан Фернандо), објављује прилог „Два света међу нама самима“.

У часопису *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* објављује чланак „Zellen und Cliques: Erster Vortrag“.

1954.

У часописима *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* и *Soziale Welt* (Баден-Баден) објављује неколико стручних приказа.

1955.

У *Социолошком речнику* (Bernsdorf, Bülow, *Wörterbuch der Soziologie*) помиње се Мирко Косић као социолог.

1956.

Здравље Мирка Косића се све више погоршава и убрзо умире. Кремиран је у Лугану. Према његовој жељи, пепео је просут у правцу отаџбине Србије.

Часопис *Soziale Welt* објављује некролог Мирку Косићу, који је написао Леополд фон Визе, а у наредном броју објављује његов прилог „Zur europäischen Neuordnung“.

Предислав Кубуровић у листу *Слободна Југославија* (Минхен) објављује текст о Мирку Косићу „Поводом смрти српског социолога“.

*Објављивање дела Мирка Косића
и радова о њему (1957–2013)*

1959.

Социолог и правник Радомир Лукић, професор Правног факултета Универзитета у Београду, у реферату „Друштвени услови развоја социологије у Југославији“, саопштенем на IV Светском социолошком конгресу у Стрези, помиње улогу Мирка Косића у развоју наше социологије.

1964.

У књизи *Крајња историја социологије* (Њујорк) Хајнца Мауса Мирко Косић се помиње као један од најзначајнијих социолога са југословенског простора.

1969.

У *Међународном социолошком лексикону*, објављеном у Штутгарту, Косић је добио посебну одредницу (*Internationales Soziologen Lexikon*, Bernsdorf, Wilhelm/Knospe, Horst, Stuttgart).

1974.

Социолог Милован Митровић у часопису *Социолошки ирејед*, бр. 2–3/1974, објављује текст „О потреби преиспитивања нашег социолошког наслеђа“, у којем указује на значај Косића у нашем социолошком наслеђу.

1980.

У *Зборнику за друштвене науке Мајице српске*, бр. 68/1980, објављен текст Милована Митровића „Социологија Мирка Косића“.

1981.

Федор Никић у књизи *Радови (1919–1929)*, објављеној у Београду, посвећује два текста Мирку Косићу: „Др М. Косић (1892–1956)“ и „Социолошко друштво и часопис Друштвени живот“.

1982.

Социолог Милован Митровић објављује докторску дисертацију *Југословенска предратна социологија*, у којој је један део посвећен Мирку Косићу и његовом доприносу југословенској социологији.

1986.

Економиста Лазар Пејић, професор Економског факултета Универзитета у Београду, у књизи *Развој економске мисли у југословенским земљама до Првој и у Југославији између два светска рата*, пише о доприносу Мирка Косића економској науци.

1989.

Социолог Војин Милић у књизи *Прилози историји социологије* пише о улози Мирка Косића у развоју социологије у Југославији.

1993.

Историчар Јован Пејин објављује фелтон „Знаменити Кикинджани – др Мирко Косић“ у кикиндском недељном листу *Комуна*.

1994.

Социолог Борислав Милић након подробних истраживања припремио елаборат докторске дисертације о Мирку Косићу као социологу, коју је намеравао да брани на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

1996.

Војин Милић се у књизи *Друштвена структура и покрећивост Југославије* осврће на Мирка М. Косића и његово дело.

1997.

У зборнику *Економска теорија у транзицији* (ур. Ђорђе Шуваковић и Михаил Арандаренко), политиколог Драган Суботић објављује прилог „Допринос др Мирка Косића (1892–1956) развоју међуратне социолошке и економске мисли“.

2000.

Владимир Максимовић приређује и пише предговор за брошуру *Мирко Косић, сведочанство о издаји: 27. мај 1941*, која је објављена у Београду, у издању „Слободне књиге“.

2003.

У расправи на Округлом столу „27. март 1941: кнез Павле у вихору европске политике“, историчар Јован Пејин подноси реферат „Јавни став др Мирка Косића, народног посланика и првака Народне радикалне странке, о 27. марту 1941. године“.

2009.

Симо Ц. Ђирковић у књизи *Ко је ко у Негућевој Србији 1941–1944.* пише о Косићевој делатности за време окупације.

2010.

Друштво „Нова искра“ објављује у Београду брошуру *Издајнички имендан: сведочанство о издаји*, у којој се, између осталог, говори и о Мирку Косићу.

2011.

Народна библиотека „Јован Поповић“ у Кикинди и Центар за културу дијалога прихватају пројекат обележавања 120. годишњице рођења Мирка Косића: објављивање репринт-издања његових књига *Панјерманизам* и *Модерна Германија*, као и организовање научног скупа „Мирко М. Косић – личност и дело“.

На састанку председништва Српског социолошког друштва 14. новембра у Новом Саду покренута је иницијатива да се уведе награда за књигу године из области социологије која би носила име „Мирко Косић“.

2012.

На страницама листа *Полијтика* од 6. до 30. марта води се полемика о Мирку Косићу, поводом предлога председништва Српског социолошког друштва да његова годишња награда носи име Мирка Косића. Скупштина Српског социолошког друштва на седници од 18. марта доноси одлуку да најбоља књига из области социологије објављена у току једне године носи име не Мирка Косића, већ Војина Милића. У Кикинди у издању Историјског архива Кикинде појављују се фототипска издања књига Мирка Косића *Модерна Германија* и *Панјерманизам*, објављених 1912.

Поводом 120. годишњице рођења Мирка Косића, у организацији Народне библиотеке „Јован Поповић“ у Кикинди, Српског социолошког друштва и Центра за културу дијалога у Кикинди, 18–19. октобра организован научни скуп „Мирко М. Косић – личност и дело“. У раду скупа учествује двадесетак научних и јавних радника.

Жарко Војновић припремио „Библиографију радова др Мирка М. Косића“, која садржи 266 библиографских јединица.

2013.

Београдски часопис *Hereticus*, бр. 3–4/2012, објављује темат „Спорови око Мирка Косића“.

Правни факултет Универзитета у Београду, Српско социолошко друштво, Народна библиотека „Јован Поповић“ у Кикинди и Центар за културу дијалога у Кикинди објављују зборник радова са научног скупа посвећеног Мирку Косићу *Мирко М. Косић – личности и дело*. У зборнику су објављени прилози социолога, економиста, правника, историчара и политиколога (Јовица Тркуља, Марија Танацков, Драгомир Томин, Момир Милојевић, Јован Пејин, Венцеслав Глишић, Предислав Кубуровић, Федор Никић, Борислав Милић, Александар Гордић, Владан Станковић, Милојица Шутовић, Бошко Мијатовић, Маринко Лолић, Бојана Вукотић, Владимир Н. Спичановић, Дејан Петровић, Милена Станојевић, Јово Бакић, Слободан Антонић, Милован М. Митровић) и „Библиографију радова др Мирка М. Косића“ Жарка Војновића и Марије Богдановић.

БИБЛИОГРАФИЈА ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА МИРКА М. КОСИЋА

Оглед библиографије Мирка М. Косића

Свака библиографија, мноштвом својих података и својом – на први поглед – непроходношћу, подсећа на шуму. Кратак увод у оглед библиографије Мирка М. Косића започећемо ипак нечим што није најкарактеристичније: нећемо поћи од дрвећа, тј. библиографских јединица, што би било уобичајено и очекивано, него од шумске чистине, тачније – од једне зјапеће библиографске рупе. Наиме, бацимо ли поглед у последњи од регистара ове библиографије, хронолошки, уочићемо огромну празнину, почев од године Косићевог упокојења у емиграцији, све до почетка трећег миленијума. Познато је да библиографија и самом својом структуром и распоредом података из вежбаном оку нуди знатно више него што се на први поглед чини: она не открива само конкретне информације, него и одређену врсту метаподатака који се тичу небблиографског аспекта. Дакле, не би се очекивало да онај који носи углед „првог школованог социолога“ међу Србима доживи тако дуготрајно библиографско ништавило; помислили бисмо да би се његови радови морали макар колико прештампавати, а о њему се непрестано говори у стручним круговима, највероватније и у широј јавности, тако и да би *библиографија о њему* била позамашна... Чак и онај ко ништа не зна о биографији Мирка М. Косића може из ове празнине и онога што је и како је окружује закључити да му се судбина у једном моменту горко наругала, јер његов нагли нестанак из српске библиографије може сведочити само о једном: о његовом ишчезнућу из нашег живота, наше културе, наше науке... Ми Срби смо, уосталом, ту дисциплину идеолошког *damnatio memoriae* у претходном веку усавршили до савршенства. И ова библиографија стога има улогу да мало олакша тај несносни терет националних губитака.

Зао усуд Мирка М. Косића уједно је и разлог зашто није било нимало лако саставити његову библиографију; у ствари, није је било лако ни започети. Није било опсежније биографије, нити стручних радова

о његовом научном и јавном деловању, што значи да се није нашло ни изблиза довољно поузданих смерница које би библиограф могао себи зацртати као путање истраживања у прашуми свеукупности података. Било је потребно пабирчити информације са маргина основних токова којима се последњих деценија креће научна заједница, како би се под завером ћутања полако почео откривати историјски лик онога кога смо решили да нађемо; понекад је то личило на пипање у мраку, а понекад би се српска фортуна ипак осмехнула истраживачима, не препуштајући их искључиво њиховим способностима и искуству, јер се и она ваљда понекад побрине за национални интерес. Почели смо од Косићу савремених извора, као што је кратка одредница у Станојевићевој *Енциклопедији*, која често хоће да изненади подацима, а потом морали прескочити неколико деценија, све до оскудне одреднице у *Социолошком лексикону* (1982), која садржи и рудимент библиографије, представљајући међустаницу на путу до *Српској диографској речника* (2011), који је дао више поузданијих података заједно са библиографским траговима (понекад, нажалост, погрешним). Ове три одреднице, уз кратку биографију на интернет-страници Српског социолошког друштва, постале су темељ даљег истраживања. Ипак, било какве старије, претходеће Косићеве библиографије која би зашла иза оних најпознатијих наслова (углавном су то биле књиге, и то оне најважније) једноставно није било.

Одмах је постало јасно да ће највећи изазов бити проналажење периодике и разних врста зборника у којима је Косић могао објављивати. Са књигама је било лакше: њихов поуздан извор је двадесет томова *Српске библиографије књија 1868–1944*, која је савесно пописала све што се зове књига, а што је потписао Мирко М. Косић док је живео у Србији/Југославији. Она је, захваљујући својем аналитичком апарату, дивно послужила и као извор информација о радовима које је Косић штампао у разним календарима и зборницима, где се не би очекивало да ће се наћи његово име: њен електронски кумулативни регистар на интернет-страници Народне библиотеке Србије обелоданио је све то у најкраћем могућем року, чиме су избегнута непотребна и замарајућа лутања и скраћен пут до плодних обавештења. Као добра допуна истраживању ове врсте грађе послужио је и 14-отомни штампани *Кашалот књија на језицима јуџословенских народа 1868–1972*. Народне библиотеке Србије, који у потпуности открива богатство збирки наше најстарије националне институције. Ове две традиционалне форме допуњене су узајамним електронским каталогом српских библиотека COBIB.SR (заједно с његовим локалним варијантама које садрже фондове појединих библиотека), који је открио и поједине дотад непознате јединице, као и неке од оних које су млађе од 1945. године, то јест оне из емигрантске, последње

деценије Косићевог живота. До потпуно поузданих података могло се доћи ипак само укрштањем ових извора.

Наравно, проблем откривања серијских публикација у којима би се могли наћи Косићеви прилози био је немерљиво већи, тим пре што, како је горе речено, због недостатка литературе о њему, није било довољно сигурних смерница. Све веће мноштво периодике, нарочито после Првог светског рата, чинило је да овај посао у почетку изгледа претежак, можда и узалудан. Лако је било наћи информацију о првом стручном социолошком часопису који је Косић издавао, па га није било ни тешко наћи и библиографски обрадити, без обзира на поједине недоумице у утврђивању ауторства уводника и приказа. Међутим, којим путем поћи даље? На првом месту су послужили подаци из *Српској диографској речника*, где је наведено нешто наслова, заједно са годинама, где би требало да се нађу Косићеви радови. Ипак, дало се очекивати да тога има још много, на многим местима. Искуство је говорило да би поглед најпре требало бацити на тадашње знаменитије наслове српске периодике, јер би се могло надати да самосвесна личност као што је Мирко М. Косић, који је већ са двадесет година имао готове опсежне планове, па и радове, као што је *Модерна Германија*, неће презати од тога да се обрати на такве адресе. Заиста, већ на самом почетку свог деловања, као ученик и студент, он се појављује у *Босанској вили*, *Бранковом колу*, предратном *Делу* и старој серији *Српској књижевној иласника*, и нарочито у најстаријем и најугледнијем српском часопису, *Лейопису Мајице српске*, где је постао стални сарадник године 1912. Ово је био јасан знак да ће се Косић и после Првог светског рата упутити стазама српске периодике, и то не било које, што потврђује и регистар наслова серијских публикација, који овде долази после главног, библиографског дела, у којем су наслови неких од најважнијих српских часописа, попут нове серије *Српској књижевној иласника* и *Мисли*.¹ И како то бива, што се дубље иде у истраживање, то се више врата отвара. Појавиле су се и поуздане информације о томе да је Мирко М. Косић писао и у дневној штампи. Ту се отворио значајан методолошки проблем: иако би заиста било најбољи сабрати на једно место све што је он игде написао, питање је да ли би се рударски посао прегледања дневне штампе – и то насумичног прегледања – на крају исплатио. Да ли је разумно потрошити недеље и недеље прелиставајући *Политику*, *Време*, итд. како би се нашли чланци који су својим обимом знатно мањи од оних објављиваних у часописима, а вероватно и нижег

1 Овде су од огромне помоћи биле библиографије појединих часописа које су омогућиле да поједини наслови буду прегледани брзо и ефикасно. Њих наводи-мо све на крају овог текста.

квалитета, ефемернији? На крају су се аутори овог огледа библиографије одлучили да направе компромис: прегледаће само ону дневну штампу (ту смо рачунали и оне новине које не излазе баш сваки дан, рецимо недељом) за коју поседују сигурне информације и тачно ограничен временски период, а нарочито ону која садржи сведочанство најранијег раздобља Косићевог интелектуалног рада, сматрајући да је то нарочито битно како би се онима који ће се њиме бавити пружила могућност да стекну увид у његово интелектуално формирање и његова рана интересовања. Зато је нпр. нарочито обрађена пажња на *Пијемонт*, где је изворно, и то непотписан, објавио у јесен 1911. у осам наставака свој *Паніерманизам*, затим на кикиндски *Српски њлас* и новосадско *Српство*, где је нађено поприлично текстова из 1912. године. Међуратним периодом се у овом смислу аутори нису нарочито бавили, сем нпр. у случају *Чачанског њласа*, где је Косић био један од позваних сарадника и из којег ће текстове о тоталитарним режимима касније прештампати као посебну публикацију.²

Нарочит проблем је, разуме се, период Косићевог емигрантског деловања. Везан за објављивање у инострану периодици још од младих дана, он је сарадњу настављао и у изгнанству после Другог светског рата. Међутим, како наћи његове трагове у том безобалном мору? Овај проблем би до пре десетак година био нерешив, но експлозија електронских извора омогућила нам је да пронађемо један број његових радова који су до сада били мање-више непознати и тако употпунимо слику његовог позног интелектуалног, научног и националног рада. Прегледањем десетина електронских каталога европских националних библиотека могли смо податке међусобно укрштати и проверавати, како бисмо дошли до тачнијих података. Од велике су користи биле и базе пуног текста у којима се понегде наилазило и његово име, најчешће писано према узусима западних алфавета (најчешће Kossitsch, како се сâм потписивао), што је био важан путоказ. Наравно, свесни смо да темељнија потрага за Косићем у дијаспори тек предстоји.

Формирајући овај оглед библиографије Мирка Косића, одлучили смо се да грађу поделимо на два дела: први део обухвата оригиналне

2 Другим речима, по дневној штампи међуратног периода сигурно има Косићевих чланака који би се дали пронаћи, али је за ову прилику оцењено као опортуно да се трага за „најрентабилнијим“ библиографским производом. На ову нас је мисао упутила и чињеница да су неки од података у нпр. *Српском диографском речнику* били недовољно тачни, то јест да се помињу наслови серијских публикација заједно са временском одредницом који се, према сачуваним збиркама по нашим библиотекама, никако међусобно не слажу. Осим тога, наслове неких листова које смо затицали у литератури о Косићу није било могуће пронаћи и у нашим библиотекама.

Косићеве радове, а други преводе, при чему су оба дела подељени засебно на а) књиге и б) прилоге у периодици, зборницима итд. Сва је грађа дата хронолошким редоследом, како би се стекао потпунији увид у развој Косићевог интелектуалног, научног и јавног рада, од најранијих текстова у којима се бави књижевношћу, па све до последњих прештампавања у трећем миленијуму, при чему се може пратити и његова перцепција у време његовог васкрсавања из националног небића. У оквиру исте године грађа је разврставана азбучним редоследом, а у сегменту превода као одредница су узимана имена аутора које је Косић преводио, и то у фонетском облику. Код појединих библиографских јединица, тамо где је било потребно, даване су напомене одвојене звездицом од подручја главног описа, нарочито у случају краћих бележака или приказа, кад се из наслова није могло закључити о чему текст говори. Битно је нагласити да је огромна већина јединица урађена *de visu*, док су код оних које су преузете из најразличитијих извора, а које нисмо имали прилику видети својим очима, у напомени углавном навођени извори за дату јединицу.³ Описи су давани уобичајеним светским стилем библиографске обраде познатим под скраћеницом ISBD, са понешто модификација у подручју аналитичке обраде серијских публикација.

Библиографија је обogaћена четирима регистрима: то су именски регистар, који доноси сва имена помињана у насловима Косићевих радова или у напоменама библиографског описа, нарочито што се тиче приказа, затим насловни регистар који омогућава брзу претрагу према насловима Косићевих текстова, не мање и иницијално упознавање са њима; следи регистар периодичних публикација у којима се налазе Косићеви прилози (подељених према језицима), а затим и хронолошки регистар, драгоцен апарат за мерење његовог интелектуалног напредовања и развоја, који показује шта је нпр. занимало младог кикиндског ђака, а шта и колико и у које време првог правог српског социолога.

После свих перипетија које је Мирко М. Косић доживео у бурама српске историје, после систематског губитка памћења не само српског народа него и његове научне заједнице, сви имамо част да поново откривамо његово драгоцено научно и јавно дело. Надамо

3 И овде је морало бити изузетака. Непотпуност и нетачност библиографских података које је понегде сам Косић давао у фуснотама својих текстова, који се тичу њихових ранијих објављивања и/или прештампавања, навели су нас да такве податке изоставимо: то се тиче нпр. обавештења о тексту „Стање социолошких студија у Југословена“ (*Проблеми савремене социологије*, 98–117), који је претходно објављен у чешком часопису *Sociologická revue* (бр. 2–3, 1931), и *што на чешком, што нам није било могуће проверити de visu*. Стога ова информација и није могла бити изворена у библиографску јединицу.

се да ова библиографија значајно употпуњује силуету његовог портрета који ће од овог зборника надаље постајати све јаснији и све заступљенији у историји српске културе.

Извори

а) Штампани

- Bibliografija književnih priloga i listovima i časopisima Bosne i Hercegovine: 1850–1918. Knj. 1.* Sarajevo: Institut za književnost, 1991.
- Војиновић, Станиша. *Српски књижевни гласник: 1920–1941: дибліографија нове серије*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2005.
- Ђорђевић, Љубица. *Библіографија Српској књижевној гласника*. Београд: Народна библиотека Србије, 2010.
- Кашалој књија на језицима јујословенских народа: 1868–1972. Књ. 1–14.* Београд: Народна библиотека Србије, 1975.
- Малетин, Марко. *Садржај Лейхойса Мајишце српске: 1825–1950*. Нови Сад: Матица српска, 1968.
- Српска дибліографија: књије: 1868–1944. Књ. 1–20.* Београд: Народна библиотека Србије, 1989–2008.
- Црнојорска дибліографија: расправе, чланци и књижевни радови у серијским њудликацијамa. Т. 3, књ. 1–14.* Цетиње, 1992–2002.

б) Електронски

- Узајамна библиографско-каталожка електронска база COBIB.SR <http://www.vbs.rs/cobiss/>
- Национална и свеучилишна књижница у Загребу <http://www.nsk.hr/>
- Немачка национална библиотека <http://www.dnb.de/>
- Karlsruher Virtueller Katalog <http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>
- World Cat <http://worldcat.org/>
- Национална библиотека Швајцарске <http://www.nb.admin.ch/>
- Virtualna knjižnica Slovenije <http://cobiss.izum.si/>
- Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie <http://www.uni-koeln.de/kzfss/>
- Gesis – Leibniz-Institut für Sozialwissenschaften <http://www.thesis.org/sowiport/de/home>

Литература

- Bernsdorf, Wilhelm. Knospe, Horst. *Beiträge über bis Ende 1969 verstorbene Soziologen*. Stuttgart: Emke, 1980.
- Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. Књ. 2.* Загреб: Библиографски завод, б.г.
- Пејин, Јован. *Јавни сџав др Мирка Косића, народној њосланика и њрвака Народне радикалне сџранке о 27. марту 1941. њодине* <http://www.27mart>.

com/images/File/004%20Jovan%20Pejin%20-%20Javni%20stav%20Mirka%20Kosica%20_cir_.pdf

Sociološki leksikon. Београд: Савремена администрација, 1982.

Српски биографски речник. Књ. 5. Нови Сад: Матица српска, 2011.

Српско социолошко друштво <http://www.ssd.org.rs/>

Томин, Драгомир. *Др Мирко М. Косић, Кикинђанин, њаленијовани научник и њолийичар, визионар, њојуларни усамљеник*. У: *Attendite* (Кикинда), бр. 8 (2011), стр. 275–288.

Књиге

1. Модерна Германија / Мирко М. Косић. – В. Кикинда: Издање књи-
жаре Ј. Радака, 1912. – 308, [4] стр.
2. Пангерманизам / Мирко М. Косић. – Велика Кикинда: Књижара
и штампарија Јована Радака, 1912. – 48 стр.
3. О Словенцима / М. М. Косић. – Ниш: Државна штампарија Кра-
љевине Србије, 1915. – 42 стр. – (Савремена питања; 15–16)
4. Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung / von Mir-
ko M. Kosić. – München, Berlin und Leipzig: J. Schweitzer Verlag,
[1917]. – Str. 427–483.
* Р. о.: *Allgemeines Statistisches Archiv*. Bd. 10, Heft 3/4, 1916/17.
5. Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung / von Mir-
ko M. Kossitsch. – Zürich: Buch- und Kunstdruckerei Tschopp & Cie.
1918. – 56 str.
* Rechts- und staatswissenschaftl. Fakultät Zürich vorgelegten Disserta-
tion.
6. Die Südslavenfrage / М.М. Kossitsch. – Zürich: Tschopp & Cie Ver-
lag. 1918. – 206 str.
7. Социографска упутства за испитивање села / написао М. Косић.
– Нови Сад: Матица српска, [1922]. – 43 стр. – (Научни одсек Ма-
тице српске; 2)
8. Идеја прогреса у савременој социологији / Мирко Косић. – Бео-
град: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словена-
ца, 1924. – 27 стр.
* П. о.: *Зборник радова њосвећен Јовану Цвијићу њоводом њриде-
сейњејојодишњице научној рада* [референца 166]. – Прештам-
пано у: *Проблеми савремене социолоњије*, 187–220.
9. Noviji tipični pokušaji konstituisanja sociologije / Mirko Kosić. – Lju-
bljana: Založila Juridična fakulteta, 1924. – 31 str.
* Р. о.: *Zbornik znanstvenih razprav*; 3 [референца 158].
10. Основи економне политике. Књ. 1 / Мирко М. Косић. – Београд:
Издавачка књижарница Геце Кона, 1925. – 416 стр.

11. Привреда Војводине у 1926. години / [главни секретар Мирко М. Косић]. – Нови Сад: Трговачко-индустријска и занатска комора, [1927]. – 176 стр.
* У књизи *Војвођани о Војводини* из 1928. аутор се позива на своје текстове из ове књиге, који нису потписани.
12. Привреда Војводине у 1927. години / [главни секретар Мирко М. Косић]. – Нови Сад: Трговачко-индустријска и занатска комора, 1928. – 236 стр.
* У књизи *Војвођани о Војводини* из 1928. аутор се позива на своје текстове из ове књиге, који нису потписани.
13. Савремени економско-политички правци особито у Средњој Европи / Мирко М. Косић. – Нови Сад: Штампарија Јовановић и Богданов, 1929. – 66 стр.
14. Привреда Војводине у 1929. години / уредио Мирко М. Косић. – Нови Сад: Трговачко-индустријска и занатска комора, 1930. – 379 стр.
15. Превирања у светској привреди: криза капитализма? / Мирко М. Косић. – Београд: Народна штампарија, 1931. – 61 стр.
* П. о.: *Српски књижевни њласник*; 1931.
16. Die soziale Differenzierung der Jugoslawen / von Mirko M. Kosić. – München: Duncker & Humblot, [1932]. – 41 str.
* Р. о.: *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie*; Jg. 11, Heft 1, 1932.
17. Бољшевизам, фашизам и национал-социјализам: новинарски чланци / Мирко М. Косић. – Чачак: Чачански глас, 1933. – 29 стр. – (Библиотека Чачански глас; св. 1)
18. Предавања из опште социологије одржана на економском течају Коларчевог народног универзитета у зимском и летњем семестру школске 1933–34 године / Мирко М. Косић. – Београд: Народна мисао, [1934]. – 173 стр.
19. Проблеми савремене социологије. Књ. 1 / од Мирка М. Косића. – Београд: Труд, [1934]. – 247 стр. – (Економски течај Коларчевог Народног Универзитета)
20. Увод у општу социологију / Мирко М. Косић. – Нови Сад: Штампарија Јовановић и Богданов, 1934. – 242 стр.
21. Хрватско питање и национално јединство / Мирко М. Косић. – Нови Сад: Јовановић и Богданов, 1937. – 72 стр.
22. Наша спољна политика: говори одржани у Народној скупштини приликом дебате о буџету за 1938/39 год. / Мирко М. Косић. – [Београд: аутор, 1938]. – 14, [5] стр.
23. Зар опет по старом? Или партиски „прваци“, „колаборатери“ и „бунтовници“ / Мирко М. Косић. – [Б.м.: б.и.], 1949. – 64 стр.

24. „Је ли 27. март 1941. плаћен?“ / Мирко М. Косић. – [Б.м.: б.и.], 1950. – 39 стр.
25. На историској раскрсници / Мирко Косић. – [Б.м.]: Препород, [1950]. – 84 стр. – (Држава и друштво; св. 2)
26. Grobari Jugoslavije: ko је „drsko lagaо“?: око 27. III 1941. / Mirko Kosić. – [S.l.: s.n.], 1951. – 37 str.
27. Сведочанство о издаји: 27. март 1941. / Мирко Косић; приредио и предговор написао Владимир Максимовић. – [1. изд.]. – Београд: Слободна књига, 2000. – 72 стр. – (Библиотека Идеје; 42)
28. Издајнички имендан: сведочанство о издаји / Мирко Косић. – Београд: Друштво Нова искра, 2010. – 72 стр.
29. Модерна Германија / Мирко М. Косић. – Кикинда: Историјски архив, 2012. – XIV, 308, 21 стр.
* Фототипско изд.: Кикинда: Ј. Радак, 1912.

Прилози у периодици, зборницима итд.

30. Ch. Baudelaire / М. М. Косић // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 16, св. 11 (18. март 1910), стр. 161–162.
31. Ch. Baudelaire / М. М. Косић // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 16, св. 12 (25. март 1910), стр. 177–178.
32. Gabriele d'Annunzio / М. М. Косић // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 16, св. 29–30 (22. јул 1910), стр. 451–454.
33. Germanomanija / [Mirko M. Kosić] // *Zvono* (Zagreb). – (1910).
* Podatak prema: *Grobari Jugoslavije*, str. 9.
34. Једна модерна немачка драма / Мирко Косић // *Босанска вила* (Сарајево). – Год. 25, бр. 9–10 (1910), стр. 172–173.
* Приказ драме „Frühlingserwachen“ Франка Ведекинда.
35. „Народни дом“ / М.М.К. // *Српски орао: народни илустрирани календар за њресџуину јодину 1912.* – Велика Кикинда: Српска књижара и штампарија Јована Радака, 1911. Стр. 51–52.
36. Хајнеова последња љубав / Мирко М. Косић // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 17, св. 43 (27. октобар 1911), стр. 673–675.
37. Пангерманизам // *Пијемонџи* (Београд). – Год. 1, бр. 71 (30. октобар 1911), стр. [1–2].
38. Пангерманизам // *Пијемонџи* (Београд). – Год. 1, бр. 72 (31. октобар 1911), стр. [2].
39. Пангерманизам // *Пијемонџи* (Београд). – Год. 1, бр. 73 (1. новембар 1911), стр. [1–2].

40. Пангерманизам // *Пијемонџи* (Београд). – Год. 1, бр. 74 (2. новембар 1911), стр. [2].
41. Пангерманизам // *Пијемонџи* (Београд). – Год. 1, бр. 75 (3. новембар 1911), стр. [1–2].
42. Пангерманизам // *Пијемонџи* (Београд). – Год. 1, бр. 76 (4. новембар 1911), стр. [1–2].
43. Пангерманизам // *Пијемонџи* (Београд). – Год. 1, бр. 77 (5. новембар 1911), стр. [1–2].
44. Пангерманизам // *Пијемонџи* (Београд). – Год. 1, бр. 78 (6. новембар 1911), стр. [1–2].
45. Предлози к реформисању „Летописа“ / Мирко М. Косић // *Српски глас* (Велика Кикинда). – Год. 5, бр. 49 (2/15. децембар 1911), стр. [3].
46. Neményi Bertalan: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás [Стање Мађарског народа и сеоба у Америку]. *Modern könyvtár* 85–88. Budapest 1911. Стр. 156. Цена К 1. / Мирко М. Косић // *Лейпцигски Мјесечник српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 99–105.
* Приказ.
47. [Demetrius Gusti: Ein Seminar für Soziologie, Politik und Ethik an der Universität Jassy] / М.М.К. // *Лейпцигски Мјесечник српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 105–107.
* Белешка.
48. [Понтус Фалбек: Неомалтусианизам у односу према расној биологији и расној хигиени] / М.М.К. // *Лейпцигски Мјесечник српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 107–111.
* Белешка.
49. [Велика школа за комуналну и социјалну администрацију у Келну] / М.М.К. // *Лейпцигски Мјесечник српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 111–112.
* Белешка.
50. La vie internationale / М.М.К. // *Лейпцигски Мјесечник српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 112–113.
* Белешка.
51. Први музеј на селу основан је ове године у Горњој Шлеској у Забору / М.М.К. // *Лейпцигски Мјесечник српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 113.
* Белешка.
52. Világkönyvtár / М.М.К. // *Лейпцигски Мјесечник српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 113.
* Белешка.

53. Werner Sombart: Die Zukunft der Juden. Leipzig, Duncker et Humblot, 1912. Стр. 91. Ц. 2.50 марке. / М.М.К. // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 96–99.
* Приказ.
54. [Victor Auburtin, Die Kunst stirbt, A. Langen, München] / М.М.К. // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 99–102.
* Белешка.
55. [Adolf Mayer: Wilhelm Ostwald, Preussische Jahrbücher, Band 148, Heft III, str. 416–434.] / М.М.К. // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 102–104.
* Белешка.
56. [Американизирање лајпцишког универзитета] / М.М.К. // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 104–105.
* Белешка.
57. [Џон Мак-Доналд: Држава и жене, Der Staatsbürger] / М.М.К. // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 105–106.
* Белешка.
58. [Дезинфекација књига у јавним књижницама] / М.М.К. // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 290, св. 6 (1912), стр. 98.
* Белешка.
59. [Збор немачких библиотекара у Минхену] / М.М.К. // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 87, књ. 290, св. 6 (1912), стр. 98–99.
* Белешка.
60. Озбиљна реч српским стипендистама / Мирко М. Косић // *Српски глас* (Велика Кикинда). – Год. 6, бр. 17 (20. април / 3. мај 1912), стр. [1].
61. У.С.С.: (Удружење Срба стипендиста) / Мирко М. Косић // *Српство* (Нови Сад). – Год. 3, бр. 93 (19. мај/1. јун 1912), стр. 5.
62. К стипендиском питању / М. М. Косић // *Српство* (Нови Сад). – Год. 3, бр. 97 (26. мај/8. јун 1912), стр. 5.
63. [Да за радикале не цветају руже...] / М.М.К. // *Српство* (Нови Сад). – Год. 3, бр. 102 (2/15. јун 1912), стр. 2.
64. Српско-хрватски-словеначки народ. I / Мирко М. Косић // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 18, св. 11 (15. јун 1912), стр. 321–323.

65. Шта може Карловце да буде / Мирко М. Косић // *Српство* (Нови Сад). – Год. 3, бр. 112 (16/29. јун 1912), стр. 4.
* Обраћање патријарху Лукијану.
66. О стипендиском питању / Мирко М. Косић // *Српство* (Нови Сад). – Год. 3, бр. 112 (16/29. јун 1912), стр. 4–5.
* Одговор Милутину Јакшићу на чланак у *Српском иласу*, бр. 24, 1912.
67. Озбиљна реч српским стипендистама / Мирко М. Косић // *Покрећ* (Нови Сад). – Св. 6 (1912), стр. 9–11.
68. У.С.С.: (Удружење Срба стипендиста) / Мирко М. Косић // *Покрећ* (Нови Сад). – Св. 6 (1912), стр. 19–23.
69. Теорија и пракса народног просвећивања: Г. Ђ. Грујићу и једномишљеницима / [Мирко М. Косић] // *Српство* (Нови Сад). – Год. 3, бр. 117 (23. јун/6. јул 1912), стр. 4–5.
70. Српско-хрватски-словеначки народ. II // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 18, св. 12 (30. јун 1912), стр. 366–368.
71. Теорија и пракса народног просвећивања: Г. Ђ. Грујићу и једномишљеницима / [М. М. Косић] // *Српство* (Нови Сад). – Год. 3, бр. 122 (30. јун/13. јул 1912), стр. 3.
72. „Народни дом“ / М.М.К. // *Рајтар: народни илустрирани календар за јодину 1913*. – Велика Кикинда: Српска књижара и штампарија Јована Радака, 1912. Стр. 51–52.
73. Проблем социологије / Мирко М. Косић // *Дело* (Београд). – Год. 18, књ. 66, св. 1 (јануар 1913), стр. [121]–128.
* Прештампано у: *Проблеми савремене социологије*, 1–11.
74. Организација народног просвећивања / од Мирка М. Косића // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 292, св. 2 (1913), стр. 1–12.
75. Dr. Vilko Anderlić, Sociologija. Đakovo. Tisak Biskupijske tiskare. 1912. Сijena 2 krune, стр. 119. / Мирко М. Косић // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 292, св. 2 (1913), стр. 95–99.
* Приказ.
76. [Завичајни музеј у Хајлингграбе] / М.М.К. // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 292, св. 2 (1913), стр. 102–103.
* Белешка.
77. [Изложба Обранбена растава у Љубљани] / М.М.К. // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 292, св. 2 (1913), стр. 105–106.
* Белешка.
78. Међународни конгрес за евгенику / М.М.К. // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 292, св. 2 (1913), стр. 110–112.

79. [Подела цркве и државе у Сједињеним Државама Америчким] / М.М.К. // *Лейџојис Мајџице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 293, св. 3 (1913), стр. 110–111.
* Белешка.
80. [Прави задатак великошколаца] / М.М.К. // *Лейџојис Мајџице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 293, св. 3 (1913), стр. 113–115.
* Белешка.
81. Десетогодишњица мађарског Социологијског друштва: (Társadalomtudományi Társaság) / Мирко М. Косић // *Лейџојис Мајџице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 293, св. 3 (1913), стр. 117–120.
82. Социална матица у Горици / М.М.К. // *Лейџојис Мајџице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 294, св. 4 (1913), стр. 107–108.
* Белешка.
83. [Egon Friedells: Ессе poeta, S. Fischer, Berlin, 1912, стр. 268, цена 4 марке] / М.М.К. // *Лейџојис Мајџице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 294, св. 4 (1913), стр. 108–109.
* Белешка.
84. Евгенично законодавство у Америци / М.М.К. // *Лейџојис Мајџице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 294, св. 4 (1913), стр. 111–112.
* Белешка.
85. Arthur Holitscher, Amerika, heute und morgen. Reiseerlebnisse. Berlin, S. Fischer, 1. u. 4. Auflage 1912, 5. Aufl. 1913, стр. 429. Цена 6 марака пов. / Мирко М. Косић // *Лейџојис Мајџице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 296, св. 6 (1913), стр. 82–86.
* Приказ.
86. [Ruskin College за просвећивање радника у Оксфорду] / М.М.К. // *Лейџојис Мајџице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 296, св. 6 (1913), стр. 92.
* Белешка.
87. † Аугуст Бебел (1840–1913) / Мирко М. Косић // *Лейџојис Мајџице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 296, св. 6 (1913), стр. 93–96.
* Некролог.
88. Пети међународни феминистички конгрес у Будимпешти / Мирко М. Косић // *Лейџојис Мајџице српске* (Нови Сад). – Год. 88, књ. 296, св. 6 (1913), стр. 96–100.
89. Како пишу пољачки листови / М.М.К. // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 19, св. 3 (15. фебруар 1913), стр. 92–94.
90. Две вероисповести // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 19, св. 4 (28. фебруар 1913), стр. 97–101.
* Из књиге *Модерна Германија*.

91. Један докуменат из немачко-пољачке борбе: пољачки „народни Катихизис“ // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 19, св. 4 (28. фебруар 1913), стр. 123–124.
92. Проблем социологије / Мирко М. Косић // *Дело* (Београд). – Год. 18, књ. 66, св. 2 (фебруар 1913), стр. [289]–296.
* Прештампано у: *Проблеми савремене социологије*, 11–20.
93. Jung-Wien: Артур Шницлер и Херман Бар / Мирко М. Косић // *Дело* (Београд). – Год. 18, књ. 66, св. 2 (фебруар 1913), стр. [371]–379.
94. Из њемачко-пољачке борбе: јунаштво и мучеништво пољске деце (догађај у Вжешњи 20-ог маја 1901. године) / М.М.К. // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 19, св. 5 (15. март 1913), стр. 153–154.
95. Jung-Wien: Артур Шницлер и Херман Бар / Мирко М. Косић // *Дело* (Београд). – Год. 18, књ. 67, св. 1 (април 1913), стр. [58]–65.
96. Немци и Пољаци. I, Економска борба / Мирко М. Косић // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 19, св. 9 (15. мај 1913), стр. 257–261.
97. Немци и Пољаци. II, Против језика и народности / Мирко М. Косић // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 19, св. 10 (30. мај 1913), стр. 291–298.
98. Глосе културе Југославије / М.М.К. // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 19, св. 11 (15. јун 1913), стр. 321–323.
99. Немци и Пољаци. III, Организација друштва / Мирко М. Косић // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 19, св. 11 (15. јун 1913), стр. 323–328.
100. Стварање националних држава и национално питање. Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912. / Мирко М. Косић // *Српски књижевни гласник* (Београд). – Књ. 30, бр. 12 (16. јун 1913), стр. 941–950.
101. О тешкоћама при проучавању културе: (поводом критике „Модерне Германије“) / Мирко М. Косић // *Дело* (Београд). – Год. 18, књ. 69, св. 3 (децембар 1913), стр. [418]–433.
* Одговор на приказ Лазара Марковића у *Делу*, књ. 68, стр. 231–240.
102. Der Geburtenrückgang in Ungarn / Mirko M. Kosić // *Allgemeines statistisches Archiv* (Heidelberg). – Bd. 8 (1914), str. 32–45.
* Податак према: <http://www.gso.gbv.de>
103. Ergebnisse der ungarischen Volks- und Berufszählung 1910. / Mirko M. Kosić // *Allgemeines statistisches Archiv* (Heidelberg). – Bd. 8 (1914), str. 758–761.
* Податак према: <http://www.gso.gbv.de>

104. Опадање рађања у светлости науке / [Мирко М. Косић] // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 89, књ. 297, св. 1 (1914), стр. 84–99.
105. [Politische Bibliothek и Staatsbürgerliche Flugschriften] / М.М.К. // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 89, књ. 297, св. 1 (1914), стр. 124–125.
* Белешка.
106. Опадање рађања у светлости науке / Мирко М. Косић // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 89, књ. 298, св. 2 (1914), стр. 42–50.
107. Giuseppe Sanarelli, Tuberculosi ed evoluzione sociale. Milano, Fratelli Treves, 1913. Стр. 334. Цена 3.60 лире. / Мирко М. Косић // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 89, књ. 298, св. 2 (1914), стр. 72–75.
* Приказ.
108. [Das Jahr 1913. Ein Gesamtbild der Kulturentwicklung, herausgegeben von Dr. D. Sarason. Leipzig, Teubner 1913, стр. VII + 549, формат Lex. Цена, у платно пов. 15 марака] / М.М.К. // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 89, књ. 298, св. 2 (1914), стр. 84–86.
* Белешка.
109. Josip Lakatoš, Narodna Statistika. Zagreb, 1914. Vlastita naklada. Стр. 80 великог формата; цена К 3.50. / Мирко М. Косић // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 89, књ. 299, св. 3 (1914), стр. 87–88.
* Приказ.
110. [Die Tat, Jena, Diederichs, 12 бројева годишње, 12 марака] / М.М.К. // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 89, књ. 299, св. 3 (1914), стр. 98–99.
* Белешка.
111. [Немачко Друштво за проучавање Русије] / М.М.К. // *Лейпцигска Мајинице српске* (Нови Сад). – Год. 89, књ. 299, св. 3 (1914), стр. 100–101.
* Белешка.
112. Ј. Миодраговић: Народна педагогија у Срба или како наш народ подиже пород свој. Београд, 1914, стр. XXXII + 419. / М.М.К. // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 20, св. 5 (15. март 1914), стр. 157–158.
113. Социологија у години 1913. / Мирко М. Косић // *Дело* (Београд). – Год. 19, књ. 70, св. 1 (јануар 1914), стр. [119]–125.
114. Robert Wilbrandt: Als Nationalökonom um die Welt (Jena 1913, стр. 83); Alfred Manes: Der soziale Erdteil; Studienfahrt eines Natio-

- nalökonomen durch Australien (Berlin 1914, стр. 148) / Мирко М. Косић // *Дело* (Београд). – Год. 19, књ. 70, св. 1 (јануар 1914), стр. 135–140.
- * Приказ.
115. Социологија у години 1913. / Мирко М. Косић // *Дело* (Београд). – Год. 19, књ. 70, св. 2 (фебруар 1914), стр. [293]–297.
116. Социологија у години 1913. / Мирко М. Косић // *Дело* (Београд). – Год. 19, књ. 70, св. 3 (март 1914), стр. [448]–454.
117. Keres Ernő, A magyar politika jövendő útjai. A diadalmas Balkán és a magyarság jövője (Путеви мађарске политике у будућности. Победоносни Балкан и будућност Мађарства). Budapest, 1913, стр. 26 / Мирко М. Косић // *Дело* (Београд). – Год. 19, књ. 70, св. 3 (март 1914), стр. 461–462.
- * Приказ.
118. Словенци: бројеви и рефлексije / Мирко М. Косић // *Дело* (Београд). – Год. 19, књ. 71, св. 3 (јун 1914), стр. [434]–439.
119. Јесмо ли спремни? / Мирко М. Косић // *Јуџословенски иласник* (Ниш). – Год. 1, св. 5 (1915), стр. 209–216.
120. Словенци: бројеви и рефлексije / од М. Косића // *Дело* (Ниш). – Год. 20, књ. 72, св. 1 (март 1915), стр. [17]–21.
121. Наша национална област на западу / од М. М. Косића // *Дело* (Ниш). – Год. 20, књ. 72, св. 2 (април 1915), стр. [79]–82.
122. Наша национална област у садашњој Угарској / од М. М. Косића // *Дело* (Ниш). – Год. 20, књ. 72, св. 3 (април 1915), стр. [126]–131.
123. Кајзер и поданик / [Мирко Косић] // *Цетињски вјесник* (Цетиње). – Год. 8, св. 6 (1915), стр. 3; св. 7, стр. 1; св. 8, стр. 1.
- * Одломак из књиге *Модерна Германија*.
124. Хајне и Цезар / [Мирко Косић] // *Цетињски вјесник* (Цетиње). – Год. 8, св. 19 (1915), стр. 3–4.
- * Одломак из књиге *Модерна Германија*.
125. L'Autriche-Hongrie et la question yougoslave: à propos d'une interdiction / М.М.К. // *La Serbie* (Genève). – An. 1, No. 13 (30. Juillet 1916), str. 2–3.
126. La „rénovation“ de l'Autriche-Hongrie: à propos des publications austro-allemandes récentes / М.М.К. // *La Serbie* (Genève). – An. 1, No. 19 (10. Septembre 1916), str. 2.
127. La „rénovation“ de l'Autriche-Hongrie: à propos des publications austro-allemandes récentes. 2 / М.М.К. // *La Serbie* (Genève). – An. 1, No. 20 (17. Septembre 1916), str. 2.

128. La politique magyare envers les nationalités en Hongrie / M.M. Kossitch // *La Serbie* (Genève). – An. 1, No. 34 (24. Décembre 1916), str. 2.
129. Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung / Mirko M. Kosić // *Allgemeines statistisches Archiv* (Heidelberg). – Bd. 10, 3/4 (1916/17), str. 427–483.
130. La politique magyare envers les nationalités en Hongrie. 2 / M.M. Kossitch // *La Serbie* (Genève). – An. 2, No. 2 (14. Janvier 1917), str. 3–4.
131. La politique magyare envers les nationalités en Hongrie. 3 / M.M. Kossitch // *La Serbie* (Genève). – An. 2, No. 3 (21. Janvier 1917), str. 3.
132. Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie / M.M.K. // *La Serbie* (Genève). – An. 2, No. 44 (4. Novembre 1917), str. 4.
* Приказ књиге: Bertrand Auerbach, *Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie*.
133. Die Südslawen und das Adriaproblem / von M.M. Kossitch // *Wissen und Leben* (Zürich). – Jg. 11, H. 11 (1. März 1918), str. 516–524.
134. Југословени и јадрански проблем / М. М. Косић // *Српски листи* (Женева). – Год. 2, бр. 14 (7. avril 1918), стр. 2.
135. Културни положај Војводине / Мирко М. Косић // *Просветиа: алманах за јодину 1918*. – Женева: Друштво Просвета, 1918. Стр. 109–118.
136. Germania liberatrix / M.M. Kossitch // *La Serbie et l'Europe (1914–1918)*. – Genève: Georg et Co., 1919. Стр. 282–283.
137. Wilhelm Wundt: Völkerpsychologie. Band VII., VIII. Die Gesellschaft (I. II. Teil). p. 438+341, Leipzig 1917 / Мирко М. Косић // *Друштвени животи* (Београд). – Год. 1, књ. 1 (1920), стр. [82]–84.
* Приказ.
138. Друштвени живот и социална наука // *Друштвени животи* (Београд). – Год. 1, књ. 1 (1920), стр. [3]–8.
139. Социографија: потреба, постанак и задаће / Мирко М. Косић // *Друштвени животи* (Београд). – Год. 1, књ. 1 (1920), стр. [25]–32.
140. Franz Oppenheimer: Kapitalismus, Kommunismus, Wissenschaftlicher Sozialismus. Berlin–Leipzig, 1919. str. 226 / Мирко М. Косић // *Друштвени животи* (Београд). – Год. 1, књ. 1 (1920), стр. [75]–82.
* Приказ.
141. Др. Милорад Недељковић: Увод у Политичку Економију: Београд 1920. 80 стр. 128, цена 450 дин. / Мирко М. Косић // *Друштвени животи* (Београд). – Год. 1, књ. 1 (1920), стр. [84]–89.
* Приказ.

142. Др. Никола Радојчић: Војводина Соколима. Нови Сад, 1919. стр. 32. / М.М.К. // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 1, књ. 1 (1920), стр. [89]–92.
* Приказ.
143. Jugoslovenska narodna obnova / К. // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 1, књ. 1 (1920), стр. 96.
144. Народно и државно јединство // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 1, књ. 2 (1920), стр. [99]–104.
145. Roberto Michels: Economia e Felicitá; Milano, Vallardi, 1918, p. 177. / К. // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 1, књ. 2 (1920), стр. [236].
* Белешка.
146. R. W. Seton-Watson: Europe in the Melting-Pot, London 1919. стр. XIII + 400 / К. // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 1, књ. 2 (1920), стр. [236].
* Белешка.
147. Prof. Dr. Max Schmidt: Grundriss der ethnologischen Volkswirtschaftslehre, I. Band, Stuttgart, Emke, 1920, p. 222 / К. // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 1, књ. 2 (1920), стр. [236]–237.
* Белешка.
148. Наш национализам и култура // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 2, књ. 3 (1921), стр. [243]–248.
149. Социјализација / Мирко М. Косић // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 2, књ. 3 (1921), стр. [268]–303.
150. Dr. Eugen Varga: Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletarischen Diktatur; Wien 1920. p. 138 / Мирко М. Косић // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 2, књ. 3 (1921), стр. [337]–340.
151. [Народна економија] / Мирко М. Косић // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 2, књ. 4 (1921), стр. 313–325.
* Текст о большевичкој економији написан на основу осам књига на немачком језику наведених на почетку текста.
152. [Грађанска социологија (Civic Sociology)] / К. // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 2, књ. 4 (1921), стр. 338.
* Белешка о течају „Civic Sociology“ приказаном у часопису *The American Journal of Sociology* септембра 1920.
153. [Бруно Мол: „Требамо ли неку нову науку о финансијама?“] / К. // *Друшћивени живої* (Београд). – Год. 2, књ. 4 (1921), стр. 341–342.
* Белешка о тексту објављеном у часопису *Weltwirtschaftliches Archiv*, 16. Band, 3. Heft (Januar 1913).

154. Gaston Morin: La Révolte des faits contre le Code; 1920, стр. XV, 254 / К. // *Друшћивени живоић* (Београд). – Год. 2, књ. 4 (1921), стр. 348.
* Белешка.
155. Маџарска револуција, 1918–19.: социолошки изгледи / Мирко М. Косић // *Српски књижевни јласник* (Београд). – Нова серија, књ. 3, бр. 2 (16. мај 1921), стр. 116–126.
156. Реформа наставе социално-економских наука / Мирко М. Косић // *Архив за јравне и друшћивене науке* (Београд). – Књ. 3 (20), коло 2, св. 1 (1921), стр. 42–50.
157. Аграрна реформа у Војводини / Мирко М. Косић // *Календар Село за 1922. јодину*. – Београд: Савез земљорадника, 1921. Стр. 82–84.
158. Noviji tipični pokušaji konstituisanja sociologije / Mirko Kosić // *Zbornik znanstvenih razprav* (Ljubljana). – God. 3 (1923–1924), str. 162–192.
159. Народно јединство са гледишта социологије / Мирко М. Косић // *Лейоојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 98, књ. 302, св. 1 (октобар 1924), стр. 25–35.
160. Напуштање села / Мирко М. Косић // *Лейоојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 98, књ. 302, св. 1 (октобар 1924), стр. 71–76.
* Приказ књиге: Michael Hainisch, *Die Landflucht, ihr Wesen und ihre Bekämpfung im Rahmen einer Agrarreform*. Jena, G. Fischer, 1924.
161. Аграрне реформе у Румунији / Мирко М. Косић // *Лейоојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 98, књ. 302, св. 2 (новембар 1924), стр. 36–46.
162. Задругарство у Србији / М.М.К. // *Лейоојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 98, књ. 302, св. 2 (новембар 1924), стр. 66–67.
163. Исељеничка политика Сједињених Држава / М. М. Косић // *Лейоојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 98, књ. 302, св. 3 (децембар 1924), стр. 78–82.
164. Шарл Жид о станбеном питању / М.М.К. // *Лейоојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 98, књ. 302, св. 3 (децембар 1924), стр. 90–91.
165. Драгиша Лапчевић: О нашим Муслиманима / М.М.К. // *Лейоојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 98, књ. 302, св. 3 (децембар 1924), стр. 93.
* Приказ.
166. Идеја прогреса у савременој социологији / Мирко М. Косић // *Зборник радова јосвећен Јовану Цвијићу јоводом јиридесетјейо-*

- јодишњице научној рада од јуријашеља и сарадника.* – Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1924. Стр. 447–473.
167. Проблеми аграрне реформе / Мирко М. Косић // *Мисао* (Београд). – Год. 6, књ. 14, св. 3 (1924), стр. [209]–222.
168. Национална и социјална аграрна реформа / Мирко М. Косић // *Мисао* (Београд). – Год. 6, књ. 14, св. 8 (1924), стр. 625–631.
169. Аграрна реформа у Чехословачкој / Мјирко М. Косић // *Лейтојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 99, књ. 303, св. 2 (фебруар 1925), стр. 105–113.
170. Задатци наше националне политике / М. М. Косић // *Лейтојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 99, књ. 303, св. 3 (март 1925), стр. 163–168.
171. Др. Ч. Марковић, Забрана или слобода вољног побачаја. Суботица, 1925, стр. 82. / М.М.К. // *Лейтојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 99, књ. 303, св. 3 (март 1925), стр. 251.
* Белешка.
172. Талијански рад и кредит у иностранству / М.М.К. // *Лейтојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 99, књ. 304, св. 1–2 (април–мај 1925), стр. 145.
* Белешка.
173. Англо-саски капитал у Средњој Европи / М.М.К. // *Лейтојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 99, књ. 304, св. 1–2 (април–мај 1925), стр. 145–146.
* Белешка.
174. Драгиша Лапчевић: О напредној Чехословачкој, Београд 1925. г. стр. 114. / К. // *Лейтојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 99, књ. 304, св. 1–2 (април–мај 1925), стр. 150.
* Белешка.
175. Конференција привредника у Сарајеву / М. М. Косић // *Лейтојис Мајице српске* (Нови Сад). – Год. 99, књ. 304, св. 3 (јуни 1925), стр. 221–223.
* Белешка.
176. Писмо г. д-ра М. Косића / Мирко М. Косић // *Економисти* (Београд). – Год. 5, бр. 6 (јун 1925), стр. 499.
* Поводом приказа А. Вегнера Косићеве књиге „Основи економне политике“ у „Економисту“ бр. 5, мај 1925.
177. Ради обавештења / Мирко М. Косић // *Српски књижевни јласник* (Београд). – Нова серија, књ. 15, бр. 8 (16. август 1925), стр. 639–640.
* Одговор на критику Милана З. Влајинца у СКГ, књ. 15, бр. 2, 16. септембар 1925. о Косићевој књизи „Основи економне политике 1“.

178. Д-р Душан Поповић, Војводина, прилози проучавања наше земље и нашега народа. I. Бачка, прилози проучавања етничких односа од средине XVI века до 1921 г. – Београд, 1925, издање Српске Краљ. Академије / Мирко М. Косић // *Српски књижевни гласник* (Београд). – Нова серија, књ. 15, бр. 3 (1. октобар 1925), стр. 232–233.
179. Генерација пред стварањем / М.М.К. // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 99, књ. 306, св. 2–3 (нов.-дец. 1925), стр. 215.
* Белешка.
180. Политика и привреда у Војводини / Мирко М. Косић // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 99, књ. 306, св. 2–3 (нов.-дец. 1925), стр. 3–8.
181. Ђурађ Николић, Основни појмови народне економије / М.М.К. // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 99, књ. 306, св. 2–3 (нов.-дец. 1925), стр. 215–216.
* Приказ.
182. Привредни послови у Војводини 1925. г. / М. М. Косић // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 100, књ. 307, св. 1–2 (јануар-фебруар 1926), стр. 137–140.
183. Jahrbuch für Soziologie I Bd. (Das Handbuch gesellschaftswissenschaftlicher Forschung), G. Braun Karlsruhe, 1925, стр. 385. / М.М.К. // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 100, књ. 307, св. 1–2 (јануар-фебруар 1926), стр. 162.
* Белешка.
184. Guido de Ruggiero, Storia del Liberalismo europeo, Laterza Bari, 1925, стр. 511. / М.М.К. // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 100, књ. 307, св. 1–2 (јануар-фебруар 1926), стр. 162–163.
* Белешка.
185. Robert Michels, Sozialismus und Faschismus, München 1925, стр. 339. / М.М.К. // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 100, књ. 307, св. 1–2 (јануар-фебруар 1926), стр. 168–169.
* Белешка.
186. Правни факултет у Војводини / Мирко М. Косић // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 100, књ. 308, св. 1–2 (април-мај 1926), стр. 3–5.
187. Привредна криза и наша економна политика / Мирко М. Косић // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). – Год. 100, књ. 308, св. 1–2 (април-мај 1926), стр. 84–86.
188. Озбиљна реч српским стипендистама / Мирко М. Косић // *Покрећ* (Нови Сад). – Св. 6 (1927), стр. 8–10.

189. [О привреди Војводине] / Мирко М. Косић // *Војвођани о Војводини: њоводом десетогодишњице ослобођења и уједињења*. – Београд: Удружење Војвођана, 1928. Стр. 21–25.
190. Око националне Војводине / Мирко М. Косић // *Српски књижевни ѓласник* (Београд). – Нова серија, књ. 24, бр. 2 (16. мај 1928), стр. 135–144.
191. *Naša industrija* / Mirko Kosić // *Јубиларна књига Државних железница Краљевине Југославије*. – Београд: Време, 1929. Стр. 299–303.
192. Војвођани о Војводини / Д-р М. // *Летопис Маџице српске* (Нови Сад). – Год. 103, књ. 319, св. 2 (фeбруар 1929), стр. 304–307.
193. Две социолошке расправе / Мирко М. Косић // *Српски књижевни ѓласник* (Београд). – Нова серија, књ. 27, бр. 4 (16. јун 1929), стр. 307–309.
* Приказ књига: Михајло П. Вуковић, *Увод у знанствену социологију*, Ковин, 1927; и Dinko Tomašić, *Zakoni porasta stanovništva*, Beograd, 1929.
194. Предратна и послератна омладина / Мирко М. Косић // *Предратна омладина*. – Суботица: Градска штампарија, 1929. Стр. 139–141.
195. Савремени правци спољно-трговинске политике у Средњој Европи / Мирко Косић // *Наша спољно-трговинска политика*. – Нови Сад: Трговинско-индустријска и занатска комора, 1929. Стр. 25–52.
196. Село као предмет научног проучавања / Мирко М. Косић // *Наше село*. – Београд: Уредништво Савремене општине и Нашег села, 1929. Стр. 13–17.
197. Југословенски национализам / М. Косић // *Друштвени живот* (Нови Сад). – Бр. 1 (1. фебруара 1930), стр. [1]–7.
198. Криза социјалистичке доктрине / Мирко Косић // *Друштвени живот* (Нови Сад). – Бр. 2 (1. марта 1930), стр. [1]–12.
199. Задаци наше аграрне политике и специјални аграрни кредит / Мирко Косић // *Друштвени живот* (Нови Сад). – Бр. 2 (1. марта 1930), стр. 22–31.
200. Криза социјалистичке доктрине / Мирко Косић // *Друштвени живот* (Нови Сад). – Бр. 3 (април 1930), стр. 15–25.
201. Погледи / Уредништво // *Друштвени живот* (Нови Сад). – Бр. 4 (мај 1930), стр. [1]–3.
202. Средња Европа или Балканска унија?: поводом светске привредне кризе / Мирко Косић // *Друштвени живот* (Нови Сад). – Бр. 4 (мај 1930), стр. 37–44.

203. Око привредно-политичких програма / Мирко Косић // *Друшћивени живои* (Нови Сад). – Бр. 5 (јун 1930), стр. 23–29.
204. Werner Sombart: Die drei Nationalökonomien. München und Leipzig, 1930, стр. XII+352 / М.М.К. // *Друшћивени живои* (Нови Сад). – Бр. 6 (јул 1930), стр. 66–67.
* Приказ.
205. Проблем вођства (елите) / Мирко Косић // *Друшћивени живои* (Нови Сад). – Бр. 6 (јул 1930), стр. [1]–11.
* Прештампано у: *Проблеми савремене социологије*, 171–186.
206. Dr. Dragoljub Jovanović, profesor Pravnog fakulteta beogradskog Univerziteta: Agrarna politika, Beograd, 1930, str. VIII+443 / М.М.К. // *Друшћивени живои* (Нови Сад). – Бр. 6 (јул 1930), стр. 69–73.
* Приказ.
207. Данашња Италија: (поводом књиге Роберта Михелса „Italien von Heute“) / Мирко Косић // *Српски књижевни иласник* (Београд). – Нова серија, књ. 33, бр. 1 (1. мај 1931), стр. 36–40.
208. Превирања у светској привреди. I, Данашње гледиште политичке економије на привредне кризе / Мирко Косић // *Српски књижевни иласник* (Београд). – Нова серија, књ. 33, бр. 7 (1. август 1931), стр. 526–536.
209. Превирања у светској привреди. II, Чињенице из савремене кризе / Мирко Косић // *Српски књижевни иласник* (Београд). – Нова серија, књ. 33, бр. 8 (16. август 1931), стр. 619–633.
210. Превирања у светској привреди. III, Објашњења за садашњу кризу / Мирко Косић // *Српски књижевни иласник* (Београд). – Нова серија, књ. 34, бр. 1 (1. септембар 1931), стр. 46–58.
211. Превирања у светској привреди. IV, Могућности конју[н]ктурне политике / Мирко Косић // *Српски књижевни иласник* (Београд). – Нова серија, књ. 34, бр. 2 (16. септембар 1931), стр. 128–138.
212. Превирања у светској привреди. V, Криза капитализма? / Мирко Косић // *Српски књижевни иласник* (Београд). – Нова серија, књ. 34, бр. 3 (1. октобар 1931), стр. 206–216.
213. Д-р Владан Јојкић: „Национализација Бачке и Баната“ / Мирко М. Косић // *Српски књижевни иласник* (Београд). – Нова серија, књ. 35, бр. 1 (1. јануар 1932), стр. 64–66.
* Приказ.
214. На прекретници конју[н]ктуре или на раскрсници привредног система? / Мирко М. Косић // *Српски књижевни иласник* (Београд). – Нова серија, књ. 35, бр. 3 (1. фебруар 1932), стр. 200–214.
215. Социјално-економске идеје немачких национал-социјалиста / Мирко М. Косић // *Српски књижевни иласник* (Београд). – Нова серија, књ. 36, бр. 5 (1. јул 1932), стр. 365–372.

216. О хришћанском социјализму / Мирко М. Косић // *Српски књижевни гласник* (Београд). – Нова серија, књ. 37, бр. 1 (1. септембар 1932), стр. 67–69.
* Приказ књиге: Andrej Gosar, *Razprave o družbi in družabnem življenju*, Ljubljana, 1932.
217. Око раздужења „аграра“ / Мирко М. Косић // *Српски књижевни гласник* (Београд). – Нова серија, књ. 37, бр. 6 (16. новембар 1932), стр. 435–440.
218. Die soziale Differenzierung der Jugoslawen / Mirko M. Kossitsch// *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie* (Wiesbaden). – Bd. 11 (1932/33), str. 3–41.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/>
219. Релационистичка социологија Леополда фон Визеа / Мирко Косић // *Српски књижевни гласник* (Београд). – Нова серија, књ. 39, бр. 5 (1. јул 1933), стр. 351–361.
220. Релационистичка социологија Леополда фон Визеа / Мирко М. Косић // *Српски књижевни гласник* (Београд). – Нова серија, књ. 39, бр. 6 (16. јул 1933), стр. 437–444.
221. Социолошки и економски основи реформе друштва / Мирко М. Косић // *Српски књижевни гласник* (Београд). – Нова серија, књ. 40, бр. 1 (1. септембар 1933), стр. 44–51.
222. Бољшевизам, фашизам и национал-социјализам / Мирко М. Косић // *Чачански глас* (Чачак). – Год. 2, бр. 47 (19. новембар 1933), стр. 1–2.
223. Бољшевизам, фашизам и национал-социјализам / Мирко М. Косић // *Чачански глас* (Чачак). – Год. 2, бр. 48 (26. новембар 1933), стр. 1.
224. Романтична социологија / Мирко М. Косић // *Српски књижевни гласник* (Београд). – Нова серија, књ. 40, бр. 8 (16. децембар 1933), стр. 600–605.
* Одломак из *Увода у ојшћу социологију*.
225. Др. Сава Д. Обрадовић: Највеће повлашћење у трговинским уговорима (докторска расправа), Београд, 1933. стр. 202. / Мирко М. Косић // *Српски књижевни гласник* (Београд). – Нова серија, књ. 41, бр. 6 (16. март 1934), стр. 463–464.
226. Оптимална величина народа / [донесено по нашем сећању] М. Т. // *Сјуденјске новине* (Београд). – Год. 2, бр. 11 (26. март 1936), стр. 5.
* Предавање г. др. М. Косића од 19-III 1936.
227. Из чланка о бољшевизму Др. Мирка Косића // *Сјуденјске новине* (Београд). – Год. 2, бр. 11 (26. март 1936), стр. 6.
* Белешка.

228. Тежње ка новом привредном поретку / Мирко М. Косић // *Чачански илас* (Чачак). – Год. 3, бр. 15 (15. април 1934), стр. 1.
229. Како енглески банкари гледају на привредну ситуацију / М. М. Косић // *Српски књижевни иласник* (Београд). – Нова серија, књ. 41, бр. 8 (16. април 1934), стр. 616–618.
230. Политичке идеологије и савремена економска теорија / од Мирка Косића // *Правна мисао* (Београд). – Год. 6, бр. 9–10 (септембар-октобар 1940), стр. [417]–429.
231. Aus den Tiefen des Balkans / Mirko M. Kossitsch // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 1, H. 2 (1949), str. 125–143.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/>
232. Barker, Ernest, 1948: National Character and the Factors in its Formation. Methuen. 268, XIX Seiten / Rezensent Kossitsch, Mirko M. // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 1 (1949), str. 244–245.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/gesamt/ksall07.htm>
233. Merriam, Charles E., 1945: Systematic Politics. Chicago: University of Chicago Press. 349, XIV Seiten / Rezensent Kossitsch, Mirko M. // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 2 (1950), str. 110–119.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/gesamt/ksall07.htm>
234. Demaria, Giovanni, 1946: Lo Stato sociale moderno. Milano: Casa Editrice Ambrosiana. 598, XII Seiten / Rezensent Kossitsch, Mirko M. // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 2 (1950), str. 110–119.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/gesamt/ksall07.htm>
235. McIver, R. M., 1947: The Web of Government. New York: Macmillan. 498, X Seiten / Rezensent Kossitsch, Mirko M. // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 2 (1950), str. 110–119.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/gesamt/ksall07.htm>
236. Mabbot, J. D., 1948: The State and the Citizen. London: Hutchinson's University Library. 180 Seiten / Rezensent Kossitsch, Mirko M. // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 2 (1950), str. 110–119.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/gesamt/ksall07.htm>
237. Одговор мајору Ж. Кнежевићу / Мирко М. Косић // *Американски Србодран* (Питсбург). – Год. 34 (3. април 1950).
* Податак према: „Је ли 27. март 1941. плаћен?“

238. Pose, Alfred, 1948: Philosophie du Pouvoir. Paris: Presses Universitaires de France. 305 Seiten / Rezensent Kossitsch, Mirko M. // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 3 (1951), str. 94–100.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/gesamt/ksall07.htm>
239. Chevalier, Jean-Jacques, 1949: Les Grandes Oeuvres Politiques. Paris: Armand Colin. 406 Seiten / Rezensent Kossitsch, Mirko M. // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 3 (1951), str. 94–100.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/gesamt/ksall07.htm>
240. Monnerot, Jules, 1949: Sociologie du Communisme. Paris: Gallimard. 510 Seiten / Rezensent Kossitsch, Mirko M. // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 3 (1951), str. 94–100.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/gesamt/ksall07.htm>
241. Politische Soziologie / von Mirko M. Kossitsch // *Soziologische Forschung in unserer Zeit* / Herausgegeben von Karl Gustav Specht. – Köln: Westdeutscher Verlag 1951. Str. [171]–186.
242. Србија и балканска унија / Мирко М. Косић // *Американски Србодран: српски народни календар* (Питсбург). – Год. 34 (1951), стр. 82–87.
* Податак према: <http://facebookreportermonitor.wordpress.com/2012/12/01/др-мирко-м-косић-србија-и-балканска-ун>
243. Duverger, Maurice, 1951: Les Partis Politiques. Paris: A. Colin. 476, XI Seiten / Rezensent Kossitsch, Mirko M. // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 4 (1952), str. 561–566.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/gesamt/ksall07.htm>
244. Cliques in der modernen Gesellschaft / Von M.M. Kossitsch // *Die Zeit* (Berlin). – Nr. 49 (4. 12. 1952).
* Податак према: <http://www.zeit.de/1952/49/cliques-in-der-modernen-gesellschaft>.
245. Zellen und Cliques: erster Vortrag / Mirko M. Kossitsch // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 5, H. 2/3 (1953), str. 230–261.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/>
246. Diskussion zu den Vorträgen über „Zellen und Cliques“ / L. v. Wiese, E. Wesener, A. Grabowsky, H. L. Stoltenberg, M. E. Graf zu Solms, Ch. Lützens, M.M. Kossitsch [et al.] // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 5, H. 2/3 (1953), str. 273–284.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/>

247. Два света међу нама самима / Мирко М. Косић // *Завичај = Ноте* (Сан Фернандо). – Год. 2, бр. 14 (октобар 1953), стр. 9–10.
* Податак према: <http://facebookreportermonitor.wordpress.com/2012/12/01/др-мирко-м-косић-србија-и-балканска-ун>
248. Заблуде и замагљивања у нашој политици / Мирко М. Косић // *Завичај = Ноте* (Сан Фернандо). – Год. 2, бр. 14 (октобар 1953), стр. 12–17.
* Податак према: <http://facebookreportermonitor.wordpress.com/2012/12/01/др-мирко-м-косић-србија-и-балканска-ун>
249. Nochmals zum Thema: Soziale Zellen / Mirko M. Kossitsch // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 6, H. 1 (1954), str. 83–90.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/>
250. Handlin, Oscar, 1953: The Uprooted. From the old World to the New. London: Watts & Co. 826 Seiten / Rezensent Kossitsch, Mirko M. // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 6 (1954), str. 297–300.
* Податак према: <http://www.uni-koeln.de/kzfss/gesamt/ksall07.htm>
251. Clique, Zelle // *Wörterbuch der Soziologie*, 1955.
* Податак према: *Sociološki leksikon*, Beograd: Savremena administracija 1982, 297–298.
252. Zur europaeischen Neuordnung: ethnische Minderheiten und multinationale Gebiete / Mirko M. Kossitsch // *Soziale Welt: Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis* (Baden-Baden). – Jg. 7, H. 3/4 (1956), str. 214–221.
* Податак према: <http://www.gesis.org/sowiport/>
253. Zellen und Cliques: erster Vortrag / Mirko M. Kossitsch // *Verhandlungen des 11. Deutschen Soziologentages am 23. und 24. September 1952 in Weinheim a.d. Bergstrasse: Ansprachen, Diskussionen und Rundtafelgespräche, Vorträge*. – Glashütten: Auvermann 1970. Str. 230–261.
* Податак према: <http://www.gesis.org/sowiport/>
254. Савремена општа социологија / Мирко Косић // *Žurnal za sociologiju* (Novi Sad). – God. 5, br. 5 (2007), str. 193–291.
* Прештампано из: *Увод у ошћу социологију*, 139–242.
255. Шта је владало у Југославији / Мирко Косић // *Српска нагмоћ: усјон, одбрана и неуншћивосћ српској духа* / приредио Владимир Максимовић. – Београд: Пешић и синови, 2008. Стр. 224–236.
256. О приликама у Војводини / Мирко М. Косић // *Књижевни лист* (Београд). – Бр. 88–89 (јануар-фебруар 2010), стр. 3.
257. Пангерманизам / Мирко М. Косић // *Attendite* (Кикинда). – Бр. 8 (2011), стр. 289–306.

Преводи – књиге

258. ЗОМБАРТ, Вернер
Proletarijat: slike i studije / Werner Sombart; preveo M.M. Kosić.
– Zagreb: Književna naklada Mirka Brejera, 1920. 70 str. – (Sociološka biblioteka; br. 1. Uređuje Mirko M. Kosić).
259. ОПЕНХАЈМЕР, Франц
Велики посед и социјално питање / Франц Опенхајмер; превео и предговор написао Мирко М. Косић. – Београд: Издавачка библиотека Друштво, 1926. 48 стр. – (Библиотека Друштво; 12).
* Изв. ств. насл.: Grossgrundeigentum und Sociale Frage.

Прилози у периодици, зборницима итд.

260. БИРО, Лајош
Бесмртност / Биро Лајош; с мађарског М. Косић // *Српски великокикиндски илустрирани календар за њресџуину јодину 1908.* – Велика Кикинда: Српска књижарница Јована Радака, 1907. Стр. 61–64.
261. БРЕТАУЕР, Клотилда
Језеро суза / Клотилда Бретауер; с њемачког Мирко Косић // *Босанска вила* (Сарајево). – Год. 24, бр. 2 (1909), стр. 25.
262. ХЕБЕЛ, Фридрих
Мисли / Фр. [Фридрих] Хебел; [превео] Мирко М. Косић // *Раг* (Мостар). – Год. 1, бр. 1 (1. новембар 1909), стр. 1.
263. ЛЕМАН, Паул
Врт вјечности: (Из „Акабјак“-а) / Paul Lehmann; [превео] Мирко М. Косић // *Раг* (Мостар). – Год. 1, бр. 1 (1. новембар 1909), стр. 1.
264. БОДЛЕР, Шарл
Из „Petits roèmes en prose“ / Ch. Baudelaire; с француског Мирко М. Косић // *Бранково коло* (Сремски Карловци). – Год. 16, св. 11 (18. март 1910), стр. 166.
265. ЛЕМАН, Паул
Врт вечности / П. Леман; [превео] М. М. Косић // *Српски орао: народни илустрирани календар за њросџу јодину 1911.* – Велика Кикинда: Српска књижара и штампарија Јована Радака, 1910. Стр. 7–12.
266. ОПЕНХАЈМЕР, Франц
Велики посед и социјално питање / Франц Опенхајмер; прев. К. [Мирко М. Косић] // *Друшћивени животи* (Београд). – Год. 1, књ. 2 (1920), стр. [189]–208.
* Укључено у референцу 259.

VI. ПРИЛОЗИ

ПРЕДЛОЗИ УСВОЈЕНИ НА КРАЈУ НАУЧНОГ СКУПА

Ово је прва стручна расправа о личности, научном делу и јавним активностима Мирка Косића. Позив да учествују у раду скупа прихватило је двадесет учесника и они су пријавили теме својих реферата. У раду скупа учествовало је тринаест реферата, које су за то препоручили њихова стручна интересовања, студије и истраживања везана за Мирка Косића.

Научни скуп је отворио врата за свестрану и критичку расправу о Мирку Косићу – његовој улози у науци, политичком и јавном животу, спорним питањима и недоумицама из његове биографије. Учесници у расправи су на светло дана изнели низ успешних анализа и идеја о личности, делу и ангажовању Мирка Косића.

Оцена научног резултата, политичког и јавног деловања Мирка Косића које је остварио није могућа без додатних мултидисциплинарних истраживања. Зато позивамо социологе, историчаре, економисте, правнике, политикологе и друге јавне делатнике на истраживање отворених и контроверзних питања о личности и делу Мирка Косића. Уместо полемике у новинама, уместо ригидне искључивости, неаргументоване узурпације права на једино исправно гледиште, уместо олаког етикетирања Мирка Косића – позивамо колегице и колеге да се укључе у научни дијалог о његовој личности, делу и јавном деловању.

Са скупа су упућени следећи предлози:

- да се објави Зборник реферата са научног скупа „Мирко М. Косић – личност и дело“,
- да кикиндски Музеј и Архив, заједно са Правним факултетом Универзитета у Београду, припреме изложбу о Мирку Косићу,
- да се покрене иницијатива за издавање *Изабраних списа Мирка Косића* (Народна библиотека „Јован Поповић“, Кикинда, Правни факултет Универзитета у Београду, Матица српска и Српско социолошко друштво),
- да се упути предлог РТС-у да једну емисију серијала „Заборављени умови Србије“ посвети Мирку Косићу,
- да се кикиндској Општини предложи да једна улица у Кикинди добије име Мирка Косића.

СПИСАК АУТОРА

Др Слободан Антонић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду

Др Јово Бакић, доцент Филозофског факултета Универзитета у Београду

Марија Богдановић, виши дипломирани библиограф-библиотекар, Народна библиотека Србије

Димитрије Буквић, новинар листа *Полиџика*, Београд

Жарко Војновић, виши дипломирани библиограф-библиотекар, Народна библиотека Србије

Бојана Вукотић, дипломирани социолог, библиотекар саветник, Народна библиотека Србије

Др Венцеслав Глишић, научни саветник Института за савремену историју у Београду

Др Александар Гордић, доцент, Факултет за примењену екологију „Футура“, Универзитет Сингидунум, Београд

Предислав Кубуровић (Пожега 1921 – Швајцарска 2010), припадник Српског добровољачког корпуса, наставник Недићевог Завода за превапитавање комунистичке омладине у Смедеревској Паланци, сарадник листа *Слободна Југославија* у Минхену

Др Тодор Куљић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду

Др Маринко Лолић, научни сарадник Института за филозофију и друштвену теорију у Београду

Др Бошко Мијатовић, Центар за либерално-демократске студије, Београд

Мр Борислав Милић, научни сарадник Института за социјалну политику у Београду

Др Момир Милојевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Др Миле Мирков, публициста, Београд

Др Милован М. Митровић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Др Федор Никић (1897–1989), редовни професор Правног факултета у Суботици

Јован Пејин, историчар, Архив Србије, Београд

Дејан Петровић, асистент Филозофског факултета Универзитета у Београду

Владимир Н. Спичановић, историчар, Београд

Др Владан Станковић, научни сарадник Института за политичке студије у Београду

Милена Станојевић, асистент Филозофског факултета Универзитета у Београду

Марија Танацков, уредница Завичајног одељења Народне библиотеке „Јован Поповић“ у Кикинди

Драгомир Томин, публициста, бивши директор Архива града Кикинде

Др Јовица Тркуља, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Др Милојица Шутовић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Косовској Митровици

ФОТО-ДОКУМЕНТАЦИЈА

Пијаца на градском тргу у Великој Кикинди крајем XIX века (Извор: Музеј града Кикинде)

Пописе православних Срба.						
Крућанин број	И М Е и презиме житеља	Година, месец и дан рођења и текући број	Година, месец и дан вечњања и текући број	Година, месец и дан сирти и текући број	Крстина слава	
	<i>Младена Срба</i>					
25	<i>Младена Јован Срба</i>	1876/9 200	1883 10/10/1883	1937 12/10/1885		<i>Јуђа</i>
313V	<i>Срба Јанковић Младена</i>	1866 11/19		1897 3/127		<i>Срба</i>
	<i>Срба Јован</i>	1886 3/195		1915 10/19		<i>Срба</i>
	<i>Младена</i>	1888 8/532		1906 1/90		
	<i>Младена</i>	1892 3/114				

Из Протокола крштених православног Храма Светог Николе у Великој Кикинди за 1892. годину

Типична кућа у Великој Кикинди крајем XIX века
(Извор: Историјски архив Кикинде)

Градска кућа у Великој Кикинди, почетак XX века
(Извор: Музеј града Кикинде)

Зграда Гимназије у Великој Кикинди, коју је похађао Мирко М. Косић 1905–1908. (Извор: Музеј града Кикинде)

Насловна страница листа *Српски глас* који је излазио у Великој Кикинди од 1907. до 1913. и поново почео да излази 1920. Мирко М. Косић је сарађивао у првом периоду (Извор: Историјски архив Кикинде)

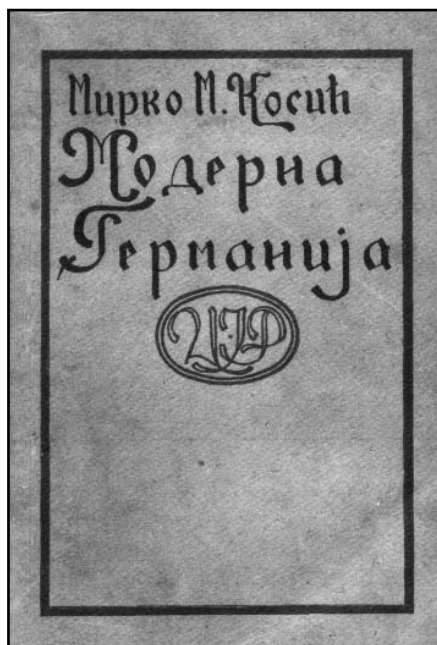

Спољашњи изглед Књижаре и штампарије Јована Радака,
у којој су 1912. године штампане књиге Мирка М. Косића:
Модерна Германија и Пангерманизам
(Извор: Музеј града Кикинде)

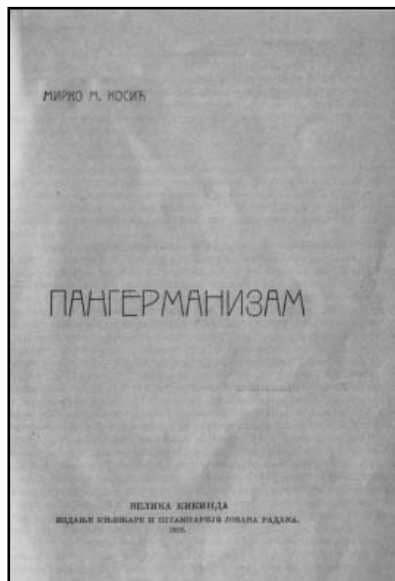
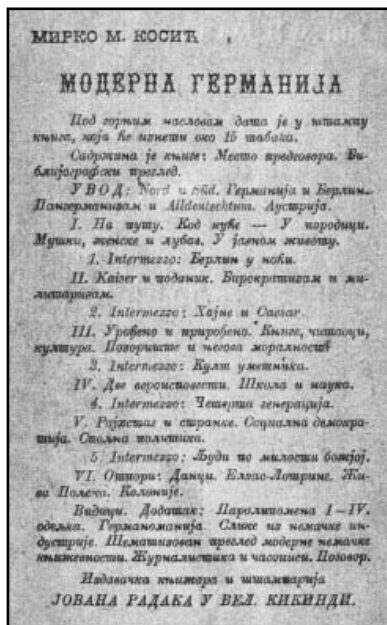

Унутрашњи изглед Књижаре Јована Радака
(Извор: Музеј града Кикинде)

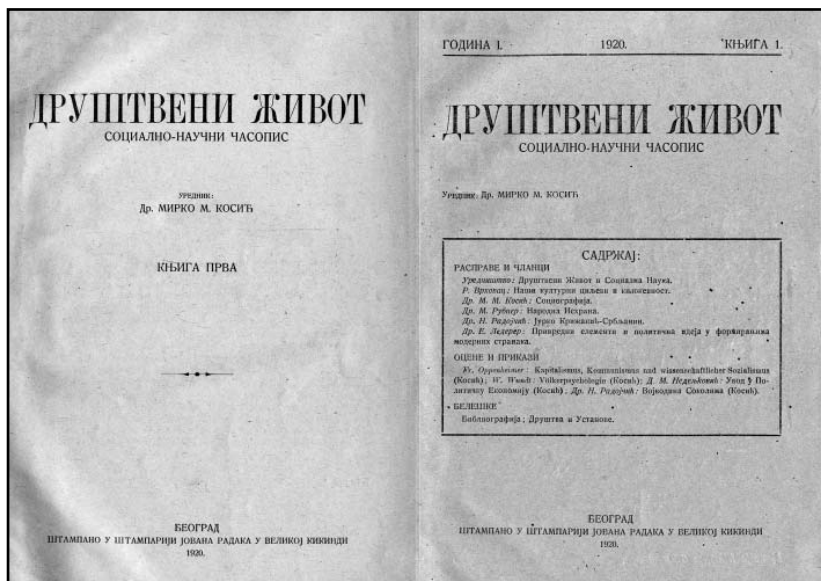
Наруџбеница за књигу Мирка М. Косића *Модерна Германија*, 1912. (Извор: Историјски архив Кикинде)

Насловна страница књиге Мирка М. Косића *Модерна Германија* (1912)

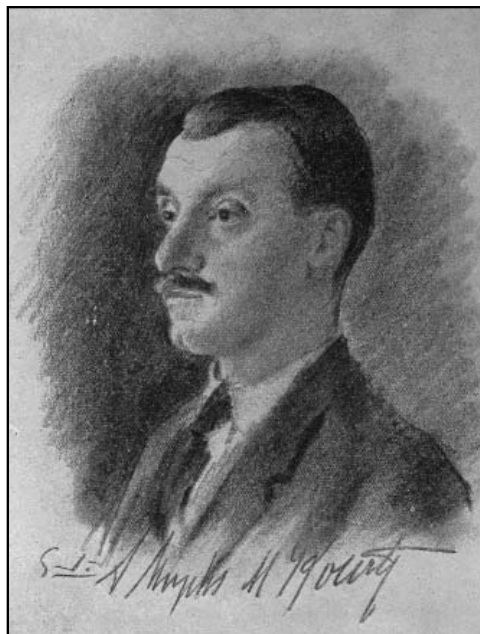
Насловна страница књиге Мирка М. Косића *Пангерманизам* (1912)

Прва и друга страница часописа *Друштвени живот*, бр. 1, 1920, који је покренуо и уређивао Мирко М. Косић

Зграда Правног факултета у Суботици, на којем је Мирко М. Косић радио од 1923. до 1931. године

Мирко М. Косић на цртежу Леополда Геда из средине двадесетих година XX века (Извор: Архив Југославије)

Мирко М. Косић, фотографија из 1926. године
(Извор: Архив Југославије, Београд)

Као резултат вишегодишње сарадње Косић је кандидован за председника Матице српске у Новом Саду 1928. године. Није изабран, с образложењем да је „конфликтна личност“

Мирко М. Косић – портрет непознатог аутора, средина тридесетих година XX века

ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ Велика Кикинда, 21 Јула 1935 ПРИМЕРКА Ј ЛИСТ

ЈУГОСЛОВЕН

Лист за културна, просветна и друштвена питања за град и срез Велико Кикиндски

Број 287. ИЗЛАЗИ НЕДЕЉОМ Година V

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА КРАЉА АЛЕКСАНДРА II У БЕОГРАДУ И ДЕТАЉНИЦИ ПЕТРА СЕВАКОВА	ВЛАСНИК И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК МИЛУТИН СЕВАКОВ	Преплате за пет година ГОДИШНЕ 20 ДИНАРА ЗА 6 ГОДИНЕ 95 ДИНАРА ОСМАНСКИ ДИНАРИ ПО ТАРИФИ
--	--	---

ФИНАНСИСКИ ОДБОР НАРОДНОГ ПРЕДСТАВНИШТВА

РАД НАШЕГА ПОСЛАНИКА Г-на Дра МИРКА М. КОСИЋА

ПОСЛАНИКУ НАШЕГА СРЕЗА Г. Др. МИРКУ М. КОСИЋУ ИМА СЕ ЗАХВАЛИТИ, ШТО ЈЕ КРАЉЕВСКА ВЛАДА УСВОЈИЛА АМАНДАН О СНИЖЕЊУ ЗЕМЉАРИНЕ И ПЕТНАЈСТОГОДИШЊОЈ ОТПЛАТИ ДУЖНЕ НЕПОСРЕДНЕ ПОРЕЗЕ.

сачки народ великокиндског среза карактерно има по свима околним местима и говорило, да треба да се сватрамо срећина што имамо за амандана намањето и че- ститог човека Дра Мирка Косића, научењена светског гласа, и ево већ се тако брзо обистинило оно што су прјатељи овог значајног човека говорили. И још није: када је г-др. Мирко Косић био за Финансиски Одбор Народниг представничка амандован и од стране групе колајне мање и опозошавне мањине у парламенту, на се то спомињало као јединствен слу-

госп. Дра Мирка Косића у вези са радом у Народној Скупштини.

Срез великокиндскиког среза има бити поносит делна својг посланика и нема нише да се сенији као равније, када је био познат по таквим својим представничима, који су одје у срезу стекли своју „своју“ савести и штећним усвојенима са електричним централом, на четвороструком постојанственим градилима, наглашана, продајом нерастова, квалитетом са општиским буџетом, утврђена на збире 300.000 динара, војна Војне Задруге, запштном потражара, аралација и криминалних тужиња,

ује у партијани, промовала искључиво политички програм, а његово кривично понашање народа понављало кроз малу партију. Г. Др. Косић кривично је скрупулозно и професионално одбацио свако померање у политичко партијарно и општарино, после чега је дошао негова влада, која је саопштила правна окретања у развојно политичком понашању.

Нејутна линија политичког гласа предвођена још једном ствари амандана питања амандана народа и наше државне. Рјеша је додана политички неопходност амандана питања. То је на својој амандана. Исто тако је познато још, што ова индустрија ухвати амандана партијске амандана, а у него амандана и амандана.

Лист Југословен (Велика Кикинда) извештава о раду народног посланика Мирка М. Косића, 21. јул 1935. (Извор: Историјски архив Кикинде)

ЈУГОСЛОВЕН

СЕДМИЧНИ ЛИСТ ЗА ВОЈВОЂАНСКА ПИТАЊА

Број 423

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА КРАЉА АЛЕКСАНДРА II У БЕОГРАДУ И ДЕТАЉНИЦИ ПЕТРА СЕВАКОВА	ИЗДАВАЧ, ВЛАСНИК И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК МИЛ. СЕВАКОВ	ПРЕПЛАТА ЗА ПЕТ ГОДИШЊЕ 20 ДИНАРА ЗА 6 ГОДИНЕ 95 ДИНАРА ИЗДАЈЕ СЕ ПО ТАРИФИ
--	---	---

ВЕЛИКИ ГОВОР НАШЕГ ПОСЛАНИКА г. Др-а Мирка Косића

У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ 22. ФЕБРУАРА О. Г.

Прелиминарне дискусије и аралација г. Др. Мирка М. Косића одржао је велики говор, дана 22. фебруара, у коме се нарочито осврнуо на наше социјалне и привредне питања. Тај говор је саслушан са највећом пажњом и учешће је узео у њега и најбоље представници Краљевске владе и Народне скупштине, тако и на целокупну јавност.

Представничка комисија ипак о овоме говору следеће, према интервјуу које је он дао, даје следеће мишљење: Г. Др. Косић је својим говором изнео јасно и једноставно мишљење о нашим социјалним и привредним питањима. Он је својим представничким радом показао да је биоистовремено и једнако посвећен и јавности и својој партији.

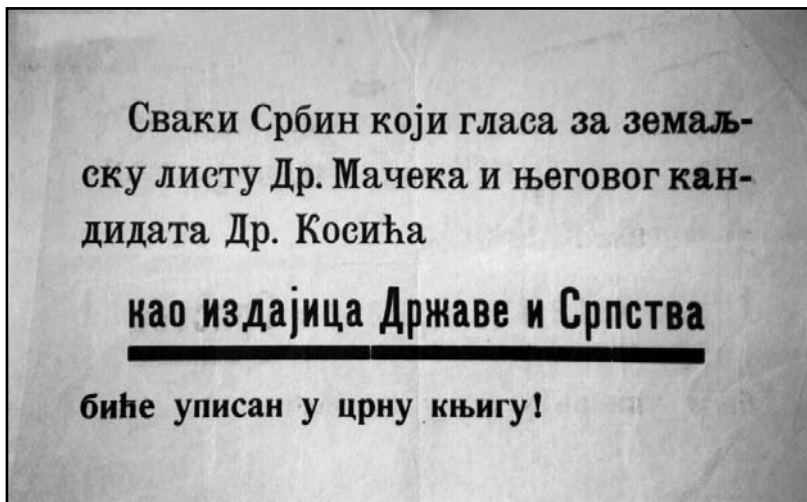
Уговор 25 по току амандана амандана и др. Мирка Косић, прелиминарне дискусије и аралација г. Др. Мирка М. Косића одржао је велики говор, дана 22. фебруара, у коме се нарочито осврнуо на наше социјалне и привредне питања. Тај говор је саслушан са највећом пажњом и учешће је узео у њега и најбоље представници Краљевске владе и Народне скупштине, тако и на целокупну јавност.

Представничка комисија ипак о овоме говору следеће, према интервјуу које је он дао, даје следеће мишљење: Г. Др. Косић је својим говором изнео јасно и једноставно мишљење о нашим социјалним и привредним питањима. Он је својим представничким радом показао да је биоистовремено и једнако посвећен и јавности и својој партији.

Насловна страна листа Југословен, бр. 423, фебруар 1938. године (Извор: Историјски архив Кикинде)

Предизборни летак против Мирка М. Косића, новембар 1938. године (Извор: Музеј града Кикинде)

Предизборни митинг у Кикинди на којем је говорио Мирко М. Косић, децембар 1938. године (Извор: Историјски архив Кикинде)

ЈУГОСЛОВЕН

СЕДМИЧНИ ЛИСТ ЗА ВОЈВОЂАНСКА ПИТАЊА

Број 463

Година VIII

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА
КРАЉА АЛЕКСАНДРА 15
у КЊИЖАРИ и ШТАМПАРИЈИ
ПЕТРА СЕБАКОВА

ИЗДАВАЧ,
ВЛАСНИК и ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
МИЛАН СЕБАКОВ

ПРЕПЛАТА ЗА ЛИСТ
ГОДИШЊЕ 50 ДИНАРА
ЗА ¼ ГОДИНЕ 25 ДИНАРА
ОГЛАСИ СЕ ПЛАЂАЈУ ПО ТАРИФИ

Свиће зора-биће дана...

Народна песма овековечила је патње и борбе нашег муктрпног али јуначког народа. Столећима је носио туђи јарам, трпео неправде од себе јачих. Пошто је осетно све тешкоће и велике несреће туђинске власти, туђе господарења, осетно је у пуној мери и своју родну груду, своју државу, сиљном коју су стари Јевреји, одвучени у Мисир и Вавилон, осећали свој Сион, Јудеју своју...

Устанак против дахија није потекао из редова српских „кнезова“. Ни сами Турци — насилници — нису хтели отворену борбу са „сиротиним рајом“, што се најјасније види из следећег: —

„Ту кнезови нису ради кавизи,
Нит' су ради Турци изјелнице,
Ал' је рада сиротина раја,
Која глоба давати не може,
Ни трпяти турскога зулума...“

Стихови народне песме бележе мудар савет Цара Мурата кога је, на Косову, распорно Милош Обилић. Пре него што је издахнуо, водећи све једнако бригу за будућност турске царевине, сакупио је пред собом своје високе поглаваре, паше и везире, и последњим дахом их упућивао да са „рајом“ човечански поступају. Цар умре али га његови наследници не послушаше: —

„Већ велики зулум подигосмо:
Прегазисмо њихово поштене,
Свакојаке беде износисмо,
И на рају глобе навалисмо,
И гроту Богу начинисмо.“

Осетивши да је раји „прекнило“ од турскога зулума, обесне београдске дахије затражише од својих хоџа и ђанза да им из „дивљих књига“ (светих књига) кажу: „Што ће нама бити до пошљетка?“ Одговор је био поражавајући: —

„Турци браћо, све седам дахија!
Тако наши ивијели кажу,
Да ће ваше куће погорети,
Ви дахије главе погубити,
Из огњишта проићи ће вам трава...“

Друмови ће пожељет Турака
А Турака нигде бити неће.“

Ускоро после тога букнула је историјска „Буна на Дахије“. Ту је био почетак ослобођења. Следовали су крвави устанци под Вождом Карађорђевићем и кнезом Миодушем. Падале су главе; гинуло се, борило, без предаха, без престанка. Уместо да се бунтовнички полет раје стишава, малаксавана, он — напротив — постаје све јачи, све сиљнији, да му се није могло одолети. †

„Ниче раја к'о из земље трава...“

Данас, данас је то све једно величанствено историјско сећање; осветљано знамење: како се осећа љубав за народ, за родну груду, за слободу, за државу.

Отерасмо Турке, отерасмо Немце и Мађаре са наших њива, са наших ритова. Ова је земља наша, држава наша. Да, да! Наша и — Божија! Пуном снагом то осећа и Јован и Иван и Јанез јер: то је био поасо и Јована и Ивана и Јанеза — часно обављени! . . .

Нека говоре неки залудници, ово те оно. Остаје једно неприкосовно Једанаестог децембра, на дан избора, Јован и Иван и Јанез, гласајући за своје посланичке кандидате, упутиће и своје топле поздраве својој Отацини: за напредак Југославије и слободу југословенског народа.

„Југославијо, мајко, светитељко и мученицо, ходи мирно својим историјским стазама... во вјеки, вјеков!“ То ће бити глас југословенског народа једанаестог децембра.

Глас народа, глас сина Божијега!

Ал. К.

Зашто смо за: Мирка Косића?

има да се приведе крају један озбиљан, врло озбиљан, судбоносан поасо.

Ми смо кроз ступце ове новине дојално иступали са нашим идејама. Нисмо клеветали, нисмо оговарали на, што више, нисмо прибегавали нити вапјарској галами, нити чаршијском надметању у грлатости. Излагали смо своје аргументе и своја веровања објективно и јасно. Јер, само онај ко није свестан величине и судбоносности питања која ови избори

Сад, у недељу, Срби, Хрвати и Словенци, односно Југословени, извршиће највишу грађанску дужност. Гласајући за посланичке кандидате изрећи ће своју вољу о будућности варода и судбини државе. Дакле,

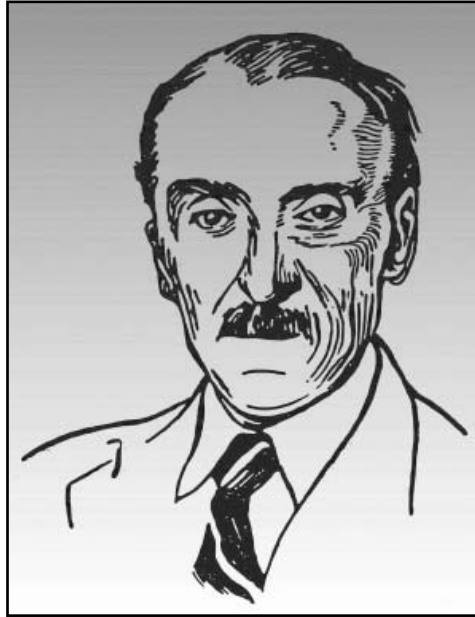
имају да реше, могли су, недостатку начелних идеја и стварних аргумената, да прибегаву демагошким фразама и оговарањима. Иступали смо кавалерски — дејтмански! Тако хоћемо, овим бројем, да

Зграда Задужбине Илије Коларца у Београду, у којој је Мирко М. Косић држао предавања у периоду 1930–1940. године

Зграда Народне банке Србије, некадашње Српске народне банке, у којој је Мирко М. Косић био вицегувернер 1941–1944. године

Портрет Мирка М. Косића између 1950. и 1955,
непознати аутор, преузето из часописа
Слободна Југославија, год II, бр. 6, Минхен, децембар 1956.

Лугано (Швајцарска), у којем је Мирко М. Косић
живео од 1945. до 1956. године

Учесници научног скупа „Мирко М. Косић – личност и дело“, одржаног у Кикинди 18–19. октобра 2012. године

Учесници научног скупа „Мирко М. Косић – личности и дело“, одржаног у Кикинди 18–19. октобра 2012. године

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

А

Антонић, Слободан 43, 46, 88, 89,
217, 218, 221, 376, 398, 405, 410,
412, 416–418, 469, 502

Auburtin, Victor 54, 480,

Auerbach, Bertrand 486

Б

Бар, Херман 483

Бакић, Јово 31, 45, 58, 62, 65, 68, 69,
88, 217, 236, 237, 241, 375, 386,
388–391, 414, 469, 502

Barker, Ernest 494

Baudelaire, Charles 26, 478, 497

Бобел, Аугуст 33, 482

Биро, Лајош 113, 497

Благојевић, Обрен 173, 227, 229, 232,
298, 408

Брентано, Луј (Brentano Louis) 11, 32,
209, 274, 275, 296, 363, 450, 458

Брентано, Франц (Brentano Franz)
274, 275, 363

Бретауер, Клотилда 497

Богишић, Валтазар 84, 87, 224, 413,
443, 446, 453

Будишин, Штева (Стеван) 20, 59, 60,
96, 117, 118, 125

В

Varga, Eugen 342, 487

Велимировић, Николај 18, 431

Вебер, Макс (Weber, Max) 11, 45, 49,
52, 87, 177, 222, 251–253, 254–256,

264, 270, 333, 340, 360, 378, 406,
418, 430, 431, 451

Ведекинд, Франк 26, 478

Визе, Леополд фон (Wiese, Leopold
von) 11, 12, 32, 37, 50, 84, 138,
219, 274, 297, 346, 349, 353–355,
363, 365, 372, 422, 450, 451, 458,
466, 493

Wesener, E. 421, 495

Wilbrandt, Robert 484

Вуковић, Михајло П. 491

Wundt, Wilhelm 342, 486

Г

Гордић, Александар 42, 52, 53, 62, 70,
71, 78, 83, 88, 216, 469, 502

Гросман (Grossmann) 11, 450

Гурвич, Жорж (Gurvitch, Georges) 12,
49, 50, 84, 208, 396, 413, 422, 425,
431, 451, 464

Gusti, Demetrius 54, 479

Д

Дановен 188, 190, 192, 197, 198, 200

D'Annunzio, Gabriele 26, 478

Дејанац, Душан 19, 22, 24, 60, 110,
112, 113, 115

Диверже (Duverger, Maurice) 422, 495

Диркем, Е. (Durkheim, Emile) 11, 45,
49, 52, 138, 177, 221, 222, 251,
252, 254, 264, 266, 269, 361, 365,
378, 405, 431, 451

Ђ

Ђорђевић, Јован 43, 73, 401, 406

Е

Ертолић, Јозеф 157

Ж

Живадиновић, Ратко 167

Живановић, Тома 40, 184, 334, 401

Жид, Шарл 276, 488

Жујовић, Сретен 79, 172, 173, 464

З

Зенген, Јакоб 161, 164–167, 170

Зимел (Simmel, Georg) 11, 32, 37, 49,
363, 372, 450

Зомбарт, Вернер (Sombart, Werner)
54, 139, 251–254, 292, 409, 480,
492, 497

И

Ивић, Алекса 47, 133–135

Илић, Михаило 40, 42, 73, 75, 171,

Ј

Јакшић, Васа 24, 25, 114, 115

Јакшић, Ђура 22, 97–100, 102, 107,
110, 112, 117, 147

Јакшић, Милутин 25, 114, 115, 481

Јевтић, Богољуб 59, 125, 140, 462

Јовановић, Драгољуб 38, 41, 60, 73,
81, 137, 185, 229, 354

Јовановић, Љуба (Чупа) 26, 123, 210,
311, 445

Јовановић, Слободан 40, 41, 43, 44,
52, 73, 84, 132, 137, 146, 147,
155, 183, 184, 198, 212, 221, 240,
334, 352, 353, 382, 392, 399, 401,
404–406, 410, 430–433, 437, 446,
448–449

К

Кенђелац, Павле 97, 98, 107, 110, 122
Кнабе, Маргот 74, 77, 123, 162

Кнабе, Рихард 77, 168

Кнап, Георг Фридрих (Кнарр, G.F.)
11, 32, 209, 274, 363, 450, 458

Кнежевић, Живан Л. 72, 82, 142, 186,
194, 195, 197, 200, 353, 494

Коменски, Јан Амос 23, 112, 122

Константиновић, Михаило 38, 40–
42, 44, 133, 134, 333, 335, 406

Конт, Огист 49, 177, 219, 250, 260,
277, 286, 336, 440

Косић, Анђелка 19, 20, 59, 60

Косић, Даница 20, 22, 23, 122, 457

Косић, Мирко 11–14, 17–21, 23–94, 96,
100, 106, 107, 109–112, 115–119,
121–127, 129–188, 192–194, 196,
197, 203, 204, 207–212, 214, 216–
220, 222–239, 241–244, 246–257,
259–299, 303–336, 338–343, 345–
355, 359–372, 375–394, 398–423,
427–431, 433–437, 439, 442–452,
457–459, 463–497, 501

Косић, Михаило 20–23, 34, 93, 94, 96,
106, 107, 109–112, 122, 123, 131,
445, 457, 459

Косић, Славко 20, 22, 25, 34, 59, 60,
93, 94, 96, 106, 107, 109–114, 116,
122, 123, 130, 131, 149, 345, 445,
457, 459

Кубуровић, Предислав 14, 83, 84, 175,
185, 466, 469, 502

Куљић, Рајко 414

Куљић, Тодор 18, 66, 86, 87, 267, 360,
362, 366, 367, 372, 373, 375, 410–
412, 414–417, 419, 424, 430, 442,
445–447, 502

Л

Лапчевић, Драгиша 488, 489

Литкенс Ч. (Lutkens, Ch.) 421, 495

- Литричин, Богдан 76, 77, 153, 160, 168, 169, 419, 463, 464
- Лолић, Маринко 29–31, 88, 303, 311, 469, 502
- Лукић, Радомир 12, 85, 208, 405, 407, 410, 414, 424, 429, 431, 451, 466
- Љ**
- Љотић, Димитрије 18, 61, 70, 74, 75, 81, 135, 158, 159, 162, 170, 172, 237, 241, 375, 380, 384, 393, 394, 396, 437, 461
- М**
- Мајер, Адолф (Mayer, Adolf) 53, 54, 479
- Мајер, Георг фон (Mayer, G., von) 32
- Максимовић, Владимир 187, 193, 194, 197, 467, 478, 496
- Малтус, Роберт 37, 136, 283
- Марковић, Божидар В. 35, 37, 40, 131, 134, 449
- Марковић, Божидар С. 46, 406
- Марковић, Лазар 30, 35, 40, 41, 146, 193, 385, 396, 483
- Марковић, Светозар 267
- Марковић, Сима 399, 400
- Марковић, Чедомир 42, 132, 489
- Маркс, Карл (Marx, Karl) 24, 52, 138, 177, 234, 235, 251, 269, 281, 285, 361, 429
- Мачек, Влатко (Владко) 72, 350, 370, 375, 384, 390, 392, 463
- Маус, Хајнц (Mauss, Heinz) 84, 85, 446, 466
- Мебот, Џон Д. (Mabbot, J. D.) 422, 494
- Merriam, Charles E. 422, 494
- Мијатовић, Бошко 31, 32, 47, 48, 88, 217, 226, 232, 273, 469, 502
- Милић, Борислав 19, 28, 31, 32, 38, 39, 41, 46, 66, 85, 88, 134, 207, 262, 273, 375–377, 396, 405, 411–413, 424, 443, 448–450, 467, 469, 502
- Милић, Војин 12, 85, 87, 208, 251, 252, 360, 406, 407, 410, 413–415, 425, 428–433, 443, 451–453, 467, 468
- Милојевић, Момир 71, 73, 77, 79, 92, 129, 469, 502
- Мисита, Боривоје 173
- Митровић, Милован 12, 61, 65, 93, 88, 208, 217–219, 234, 239, 245, 247, 273, 274, 301, 362–368, 372, 373, 401, 402, 407, 408, 425, 427, 435, 451, 466, 467, 469, 502
- Михаиловић, Драгољуб (Дража) 18, 75, 80, 143, 144, 153, 156, 157, 169, 176, 211, 354, 384, 419, 437, 447, 463, 464
- Михановић, Клемент 85, 447
- Михелс, Роберт (Michels, Robert) 37, 43, 67, 139, 380, 402, 413, 461, 490, 492
- Monnerot, Jules 422, 495
- McIver, R. M. 422, 494
- Н**
- Недељковић, Милорад 42, 132, 133, 138, 342, 354,
- Недић, Милан 11, 12, 18, 64, 70, 74–76, 85, 87, 89, 143, 144, 156, 158, 159, 161, 162, 164–167, 169–171, 174, 176, 197, 241, 350, 352, 363, 367, 369, 371, 372, 375, 377, 384, 394, 407, 409, 411, 414, 415, 418, 437, 443–447, 450–452, 463
- Neményi, Bertalan 54, 479
- Никић, Федор 14, 32, 33, 40–46, 55, 56, 85, 123, 124, 127, 129, 132, 134, 182, 217, 269, 331–334, 354, 363, 364, 376, 395, 399, 401–404, 425, 449, 467, 469, 503
- Нинчић, Момчило 72, 130, 158, 350, 351
- Нојхаузен, Франц (Neuhausen, Franz) 74, 76, 160–167, 173, 463
- Нушић, Бранислав 22, 112, 123, 457

О

Опенхајмер, Франц (Oppenheimer, Franz) 44, 50, 250, 257, 335, 503
 Остојић, Тихомир 25, 115, 184, 209, 334, 402, 403

П

Парето, Вилфредо 45, 49, 52, 65, 222, 252, 264, 270, 370, 378, 380, 394, 396, 413, 431, 434
 Пејин, Јован 22, 24, 27, 36, 60, 63, 73, 81, 87, 88, 94, 101, 148, 157, 240, 353, 360, 361, 368, 370–372, 411, 442, 447–450, 467, 450
 Пејић, Лазар 12, 85, 208, 451, 467
 Перић, Живојин 40, 44, 80, 131, 145, 184, 334, 401, 406, 464
 Петровић, Вељко 34, 37, 55, 114, 147, 459
 Петровић, Дејан 65, 66, 88, 217, 247, 274, 299, 359, 376, 396, 425, 469, 503
 Pose, Alfred 422, 495
 Поповић, Душан 27, 406, 489
 Поповић, Јустин 18, 129

Р

Радак, Јован 27, 28, 44, 61, 94, 102, 104, 105, 107–111, 113, 114, 116, 123, 136, 183, 193, 332, 459
 Радић, Антун 84, 447
 Радосављевић, Милан 160, 168, 463
 Роучек, Јозеф (Roucek, Joseph) 12, 84, 198, 208, 396, 422, 425, 451, 464
 Радојчић, Никола 32, 44, 182, 184, 224, 334, 342, 401, 402, 486

С

Симовић, Душан 72–74, 142, 143, 158, 162, 175, 188, 383, 463
 Скерлић, Јован 30–33, 104, 123, 177, 182, 263, 303–310, 376, 386, 390

Ситон-Вотсон (Seton-Watson) 81, 82, 188, 190–192, 194, 197, 198, 200, 465
 Solms, M. E. 421, 495
 Спенсер, Херберт 49, 177, 251, 267, 272, 284
 Спичановић, Н. Владимир 88, 345, 469, 503
 Станојевић, Милена 65, 66, 88, 217, 247, 274, 299, 359, 376, 396, 425, 469, 471, 503
 Станојевић, Станоје 34, 147, 459
 Стојадиновић, Аугуста 167,
 Стојадиновић, Милан 59, 71, 72, 130, 141, 167, 175, 194, 240, 246, 275, 346, 349, 389, 393, 403, 462,
 Stoltenberg, H. L. 421, 495
 Суботић, Драган 85, 217–219, 227, 234, 236, 245, 467

Т

Танацков, Марија 19, 20, 22, 23, 25, 60, 88, 93, 108, 469, 503
 Тасић, Ђорђе 42–46, 75, 129, 132–134, 144, 182–184, 267, 333, 334, 363, 364, 371, 399–403, 405–407, 410, 412
 Тени[je]с, Фердинанд (Tönnies, Ferdinand) 49, 269
 Томашевић, Јоза 85, 447
 Томашић, Динко 85, 447, 491
 Томин, Драгомир 23, 27, 34, 47, 60, 63, 88, 121, 130–132, 135, 141, 157, 158, 269, 469, 476, 503
 Тркуља, Јовица 14, 17, 86–88, 360, 366, 367, 372, 414, 428, 443, 442, 457, 469, 503

Ђ

Ђирковић, Симо Ц. 63, 85, 157, 158, 346, 350, 468

Ф

Фалбек, Понтус 37, 54, 136, 480
Фриделс, Егон (Friedells, Egon) 33, 482

Цветковић, Драгиша 72, 82, 142, 158,
201, 350, 352, 370, 375, 384, 390,
392, 448, 463

Х

Handlin, Oscar 422, 496
Холичер, Артур 33, 482
Хоич, Пал 151
Хопе, Душан 76, 168, 463, 464

Цвијић, Јован 34, 42, 84, 124, 148, 155,
210, 224, 381, 390, 402, 430, 431,
446, 459, 460

Ч

Чонић, Павле 113

Ц

Цабел, Алфред 161, 163, 165, 167, 463,
Цан Г. (Zahn G.) 11, 32, 209, 450

Ш

Шутовић, Милојица 88, 259, 263, 469,
503

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316:929 Косић М. М.(082)

016:929 Косић М. М.

323.1(163.41)(091)(082)

МИРКО М. Косић : личност и дело / приредио
Јовица Тркуља. - Кикинда : Народна
библиотека „Јован Поповић“ ; Београд : Правни
факултет Универзитета ; Београд : Српско
социолошко друштво, 2013 (Кикинда : Гармонд).
- 522 стр. : илустр. ; 24 cm

Према Белешци приређивача публикација садржи
највећим делом радове с истоимене научне
конференције одржане у организацији Народне
библиотеке „Јован Поповић“, Српског
социолошког друштва и Центра за културу
дијалога у Кикинди 18. и 19. октобра 2012.
године. - Тираж 500. - Напомене и
и библиографске референце уз текст. - Садржи
и: Библиографија објављених радова Мирка М.
Косића / Жарко Војновић, Марија Богдановић.

ISBN 978-86-7378-043-6

а) Косић, Мирко (1892-1956) - Зборници б)
Косић, Мирко (1892-1956) - Библиографија
COBISS.SR-ID 200936460